នមោ តស្ស ភគវតោ អរហតោ សម្មាសម្ពុទ្ធស្ស

មោគ្គល្លាន បញ្ចិកា ដីកា

សារត្ថវិលាសិនីនាម

បញ្ចិកាដីកា

បណាមាទិកថា

វិជ្ឈាជនស្ស សមនុស្សរណម្បិ យស្ស,
បញ្ញាវិសុទ្ធរតនានយនេកហេតុ;
តំ ធម្មរាជមមលុជ្ជលកិត្តិមាលំ,
សាមោទមាទរមយេ ហទយេ និធាយ។

លទ្ធម្ពហោទយ មហាទយ (សម្បសាទា) [ជបសោ (បោត្ថកេ)],
សក្កា(ទិ) សក្កតគុណំ រតន (ទ្វយញ្ច) [ត្តយតា (បោត្ថកេ)];
(យាបញ្ចិកា) គុរុវរប្ប(ភវាត្យគាហា) [ហបា ត្យ គាយា (បោត្ថកេ)],
តំ សាធុ សិស្សជន មជ្ឈវគាហ យាម។

ជយតីហ មហាបញ្ញោ, សោ មោគ្គល្លាយនោ មុនិ;
យស្ស សាធុគុណុព្ភូត,កិត្តិ សព្ពត្ថ បត្ថដា។

ឥច្ចេវំ មនវសេស មត្តនោ ភយាទ្យុបទ្ទវោបឃាភករសាមត្ថិយ យោគេន សកលជ្ឈត្តិកពាហិយន្តរាយ និវារណ មធិប្បេតសិទ្ធិ វិសេស មភិកង្ខិយ រតនត្តយ វិសយភូតំ តំសាធនេ កន្តនិទាន ភូតស្ស អាលោកិយយាតិសយគុណវិសេសយុត្តស្ស មហតោ ប្បតិមហនីយស្ស រតនត្តយស្ស សប្បសាទានុរូបំ បូជាវិសយំ តទនុស្ស(រណំ កត្វា) គុរុសន្និយោគមនុដ្ឋាតុំ–

កិន្តេហិ ជាទសុស្សូសា, យេសំ នត្ថិ គុរូនិហ;
យេ តប្បាទរជោកិណ្ណា, តេវ សាធូ វិវេកិនោតិ។

វចនតោ អត្តនោ គុរុបូជា បុរស្សរំ បញ្ចិកាវិវរណំ បថិ’យា បញ្ចិកា’តិអាទិនា កតបដិញ្ញត្តា សម្បតិ មហាទយោតិអាទិនោ គន្ថស្ស សាធុជនវណ្ណនំ វណ្ណនមារភិស្សាម។

ននុ ច វុត្តិគន្ថស្ស វណ្ណនាយំ កតាភិនិវេសោ-យមាចរិយោតិ កថមិហានធិកតេ មហាទយោតិអាទិកេ បដិបន្នោតិ រតនត្តប្បណាមគន្ថកត្តុគន្ថនិស្សយគន្ថារម្ភផលអភិធេយ្យសង្ខាត-បយោជនសោតុជនសមុស្សាហនានំ សន្ទស្សនត្ថំ។ តត្ថ រតនត្តយប្បណាម ករណំ អន្តរាយករាបុញ្ញវិឃាតករបុញ្ញវិសេសុប្បាទនេន កត្តុ មិច្ឆិតស្ស គន្ថស្ស អនន្តរាយេនំ បរិសមាបនត្ថំ។ វចីបណាមោ បនេត្ថ សោតូនម្បិ យថាវុត្តត្ថនិប្ផាទនកោ អាចរិយេនាប្យយ មត្ថោ ទស្សិតោយេវ’តត្ថ រតនត្តយប្បណាមសន្ទស្សន’ន្តិអាទិនា, វាចសិកសត្ថាធិការតោបិ វចីបណាមោតិ កាយប្បណាមោ មនោបណាមោ ច។ ន កតោ, គន្ថកត្តុសន្ទស្សនំ គន្ថស្ស បមាណ ភាវវិភាវនត្ថំ, គន្ថនិស្សយសន្ទស្សនំ អត្តនិយភាវសន្ទស្សនេន តព្ពិសុទ្ធិទស្សនត្ថំ, គន្ថារម្ភផលទស្សនំ តប្បដិក្ខេបកជននិសេធាយ, អភិធេយ្យសង្ខាតបយោជនសន្ទស្សនំ វីមំសាបុព្ពការីនំ បយោជនោបាលម្ភបុព្ពិកា សត្តេ បវត្តតីតិ សោតុជនសមុស្សាហនំ (កត្វា) អាទរេន គន្ថេ បវត្តនត្ថំ, យទាហុ –

សព្ពស្សេវ ហិ សត្ថស្ស, កម្មស្សាបិ ច កស្សចិ;
កេនេតំ គយ្ហតេ តាវ, យាវ-វុត្តម្បយោជនំតិ។

ននុ សត្ថប្បយោជនានំ សម្ពន្ធោបិ វត្តព្ពោ ឥទមស្ស បយោជនន្តិ យតោ–

សិទ្ធប្បយោជនំ សិទ្ធ,សម្ពន្ធំ សោតុមិច្ឆតិ;

សោតាទោ តេន វត្តព្ពោ, សម្ពន្ធោ សប្បយោជនោតិ។

តត្រេទមុត្តរំ–

សត្ថំ បយោជនញ្ចេវ, ឧភោ សម្ពន្ធនិស្សយា;
តំ វុត្តន្តោគជត្ថា ន, ភិន្នោ វុត្តោ បយោជនាតិ។

បយោជនប្បយោជនម្បន សាមត្ថិយលទ្ធព្ពំ សយមាចរិយេន “កោ បន សទ្ទលក្ខណស្ស អជាននេ ទោសោ”តិអាទិនា វុត្តនយេន វិញ្ញាតព្ពំ។

តត្ថ‘មហាទយោ’ត្យាទិនា គាថាទ្វយេន រតនត្តយបណាមោ ទស្សិតោ, ‘យោ ឥទ្ធិមន្តេសូ’តិអាទិនា គន្ថកត្តា, ‘សទ្ទសត្ថ’ន្តិអាទិនា គន្ថនិស្សយោ, ‘សង្ខេបនយេនា’តិច ‘សារភូតំ វិបុលត្ថគា ហី អនាកុល’ន្តិ ច ឥមេហិ គន្ថារម្ភផលំ សោតុជនសមុស្សាហនញ្ច, អភិធេយ្យសង្ខាតប្បយោជនម្បន‘សំវណ្ណេន’ន្តិ ឥមិនា ទស្សិតំ អន្វត្ថ ព្យបទេសេន សំវណ្ណីយតិ វិវរិត្វា វិត្ថារេត្វា កថីយតិ អត្ថោ ឯតាយាតិ សំវណ្ណនាតិ កត្វា, តម្បន វិវរិត្វា កថនំ សទ្ទានុសាសនសត្ថសន្និស្សយត្តា អភិធេយ្យោ នាម សមុទិតេន សត្ថេន វចនីយត្ថោ តំ [វចនីយត្ថោតិ (បោត្ថកេ)] វុត្តសទ្ទានុសិទ្ធិសង្ខាតបយោជនមេវាតិ អយមេត្ថ សមុទាយត្ថោ។

អយម្បនេត្ថ អវយវត្ថោ-យោតិ អនិយមវចនំ ធម្មរាជសទ្ទា បេក្ខាយ ចេត្ថ បុល្លិង្គតា, តេនេត្ថ វុច្ចមាន គុណវិសេសា ធារបុគ្គលវិសេសនិទស្សនំ, ទយតិ ទុក្ខំ អបនេត្វា បរេសំ សុខំ ទទាតិ, ទយីយតិ វា សប្បុរិសេហិ គមិយ(តិ ស) សន្តានេ បវត្តីយតិ, ទយតិ វា បរទុក្ខំ ហឹសតិ, ទយតិ វា បរទុក្ខំ គណ្ហាតិ តំវសេន អត្តនោ ហទយខេទំ ករោតីតិ ទយា, “ទយ=ទានគតិ ហឹសាទានេសុ” ឥច្ចស្មា “ឥត្ថិយមណត្តិកយក្យាចេ”តិ (៥-៤៩) អប្បច្ចយោ, វិសយមហន្តតាយ មហតី បសត្ថា វា ទយា អស្សាតិ មហាទយោ, វិសេសន សមាសេ “សទ្ទាទិត្វ” (៤-៨៤) វក្ខមានបារមិតាសម្ភរណទុក្ខានុភវ នានមិទំ ហេតុវចនំ, កម្មកិលេសេហិ ជនិតាតិ ជនា សត្តលោកោ, ឥមិនា ខីណាសវាបិ សង្គយ្ហន្តិ តេសម្បិ ទិដ្ឋធម្មិកសុខវិហារសង្ខាត ហិតស្ស ទានតោ, ជនានំ សមូហោ ជនតា តស្សា ហិតាយ អភិវឌ្ឍិយា សកលវដ្ដ ទុក្ខនិស្សរនិព្ពានសុខភាគិយករណាយាតិ វុត្តំ ហោតិ, អស្សច’សម្ភូរយ’ន្តិ ឥមិនា’ទុក្ខមនុភវី’តិ ឥមិនា ច សម្ពន្ធោ, សម្មោធីតិ ឯត្ថ សំសទ្ទោ សាមន្តិ ឥមមត្ថំ ទីបេតិ, តស្មា សំសយ មេវ អនញ្ញពោធិតោ ហុត្វា ចត្តារិ សច្ចានិ ពុជ្ឈតិ បដិវិជ្ឈតិ ឯតាយាតិ សម្មោធិ, សំបុព្ពា ពុធធាតុតោ “ឥ”ឥតិ ណ្វាទិ (កោ) ឥប្បច្ចយោ, សវាសនសកលសំកិលេសប្បហាយកំ ភគវតោ អរហត្តមគ្គញ្ញាណំ សព្ពញ្ញុតញ្ញាណន្តិបិ វទន្តិ, សម្បាបយតីតិ សម្បាបកំ, សម្មោធិយា សម្បាបកន្តិ ឆដ្ឋីសមាសោ, កិន្តិ ធម្មជាតំ ធម្មសទ្ទេនេត្ថ បារមិធម្មា បញ្ចមហាបរិច្ចាគាទយោ ច អធិប្បេតា, តេបិ ហិ អត្តានំ ធារេន្តំ ធារេន្តិ សម្មោធិ សម្បាបនសាមត្ថិយយោគេន បរេបិ ធារេន្តិ នាមាតិ ធម្មាតិ វុច្ចន្តិ, ‘ធរ=ធារណេ’ឥច្ចស្មា ខីសុ, រិយាទិសុត្តេន ណ្វាទិ(កោ) មប្បច្ចយោ, ធម្មានំជាតំ, ធម្មាឯវវា ជាតំ, សម្មោធិសម្បាបកញ្ច តំ ធម្មជាតំ ចេតិ វិសេសន សមាសោ, ‘សម្ភូរយ’ន្តិ មស្សេវតំ កម្មំ, សម្ភូរយន្តិ បយោគសម្បត្តិយោគា ទីបង្ករ (បាទ)មូលេ ហត្ថោបគតម្បិ និព្ពានម្បហាយ យថាវុត្តករុណាគុណយោគសីតលីភូតហទយតាយ “កថន្នាមេតេ អច្ចន្ត ទុស្សហវដ្ដទុក្ខោបគតេ សត្តេ តំមហាទុក្ខា មោចេស្សាមី”តិ វដ្ដទុក្ខនិស្សរណេកហេតុតាយ សម្មា បូរេន្តោ វឌ្ឍេន្តោ វុឌ្ឍឹ វិរូឡ្ហឹ វេបុល្លំ គមេន្តោតិ វុត្តំ ហោតិ, ហេតុយេវេទមបិ ទុក្ខានុភវនស្ស, មហាទយតា បនស្ស បរម្បរហេតុ, ទុដ្ឋុ ខនតិ កាយិកំ អស្សាទន្តិ’ទុបុព្ពា ខនិស្មា’ “ក្វី”តិ (៥-៤) ក្វិ, ទុក្ខំ កាយិកទុក្ខ វេទនា, កីទិសន្តិ អាហ-’អនន្តរូប’ន្តិ, សភាវវចនោ យំ រូបសទ្ទោ “បិយរូប”ន្តិអាទីសុវិយ, តេ ច ទុក្ខសភាវា (អនន្តា) អនន្តការណានំ វសេន, តស្មា អនន្តំ រូបំ សភាវោ អស្សាតិ អនន្តរូបំ, តំ ទុក្ខំ អនុភវី វិន្ទី, កិមិវាតិ អាហ-‘សុខំ វា’តិ, សុដ្ឋុ ខនតិ កាយិកំ អាពាធន្តិ សុខំ, ឥវសទ្ទោ សធម្មត្តសង្ខាតោបមាជោតកោ, សធម្មត្តញ្ហិ ឧបមា, វុត្តញ្ហិ “ឧបមានោបមេយ្យានំ, សធម្មត្តំ សិយោ បមា”តិ, កឹ វុត្តំ ហោតិ “អនិដ្ឋានុភវនសភាវាយាបិ ទុក្ខវេទនាយ អនុភវនសភាវសាមញ្ញេន អជ្ឈាសយសម្បត្តិវិសេសយោគា មហាការុណិកស្ស សុខេន សទិសតាបត្តិហោតីតិ ទុក្ខម្បិ សមានំ តំ សុខមិវ វិន្ទី”តិ។ កថមញ្ញថា វដ្ដទុក្ខតោ សកលលោកស្ស សមុទ្ធរណំ សិយាតិ, អថវា សុខមិវ សុខំ វិន្ទន្តោ វិយ អនញ្ញវិន្ទិយមបិ តាទិសំ ទុក្ខំ សកលលោកហិតាវ ហិតមនតាយ វិន្ទីតិ អត្ថោ, តេនាហ ‘អខិន្នរូបោ’តិ, អខិន្នំ បរិស្សមមប្បត្តំ រូបំ សភាវោ អស្សាតិ វិគ្គហោ។

តំ ធម្មរាជន្តិ យោតិ អនិយមនិទ្ទិដ្ឋស្ស វុត្តគុណវិសេសាធារ បុគ្គលស្សនិយមនវចនំ, ធម្មេន រាជតិ នោ អធម្មេនាតិ វា, អត្តនា បដិវិទ្ធស្ស សាមិភាវេន ធម្មស្ស រាជា សាមីតិ វា, អត្តនា បដិវិជ្ឈិយមានេ ធម្មេ បដិវិជ្ឈន្តោវ តត្ថ រាជតិ ទិប្បតីតិ វា, បរូបការវសេន តទត្ថាយេវ បដិបន្នត្តា បរេសំ ធម្មំ រាជេតិ បកាសេតីតិ វា ធម្មរាជា, តំ ធម្មរាជំ នមិត្វាតិ សម្ពន្ធោ, នមស្សិត្វាតិ អត្ថោ, កីទិសន្តិ អាហ-‘ជិតមារវីរំ សុធន្ត

សោវណ្ណនិភ’ន្តិ។ តត្ថ មារោ ច សោ វិរោចាតិ មារវិរោ ជិតោ វិទ្ធេធស្តពលោ មារវិរោ នាតិ ជិតមារវិរោ, តំ, កិញ្ចាបិ ទេវបុត្តកិលេសាភិសង្ខារមច្ចុក្ខន្ធ មារា-នេន ជិតា ឯវ, តថាបិ វិរសទ្ទសន្និធានេន ទេវបុត្តមារេ គហិតេ តំវិជយា អញ្ញេបិ ជិតា ឯវ នាម ហោន្តីតិ វិញ្ញេយ្យំ, សុដ្ឋុ ធន្តំ ធមិតំ ឧទ្ទរិតំ សុធន្តំ, សុវណ្ណមេវ សោវណ្ណំ, សុធន្ត ច តំ សោវណ្ណញ្ច, តស្សេវ និភា សោភា អស្សេតិ សមាសោ, អថវា សុធន្តញ្ច តំ សុវណ្ណំ ចេតិ សមាសេ តស្សិទន្តិ “ណោ”តិ (៤-៣៤) ណប្បច្ចយេ “មជ្ឈេ”តិ (៤-១២៦) មជ្ឈវុទ្ធិយំ សុធន្តសោវណ្ណំ បដិមារូបំ, តេន និភោ សទិសោ, តំ។

ឯត្ថាវតា ច –

ហេតុ ផលំ បរត្ថោ ច, សព្ពោបិ ថុតិសង្គហោ;
ហេតុ សម្ពោធិតោ, បុព្ពេវ, យមញ្ញំ តតោបរីតិ។

វុត្តហេតុផលសត្ថោបការវសេន ពុទ្ធរតនស្ស ថុតិបុព្ពកម្បណាមំ ទស្សេត្វា ឥទានិ ធម្មរាជេន តេនាបិ បូជនីយស្ស ធម្មរតនស្ស និបច្ចការំ ទស្សេតុំ‘ធម្មញ្ច មោហន្ធតមប្បធំសិ’ន្តិ អាហ, តត្ថ ច សទ្ទោ ‘ធម្មញ្ច នមិត្វា’តិ [នមស្សិត្វា (បោត្ថកេ)] នមស្សនក្រិយាយ ធម្មំ សម្បិណ្ឌេតិ, កិម្ភូតន្តិ អាហ, ‘មោហន្ធតមប្បធំសិ’ន្តិ, មុយ្ហតីតិ មោហោ=អញ្ញាណំ, អន្ធយតិ សមត្ថចក្ខុវិញ្ញាណបរិហានេនាតិ អន្ធំ, អន្ធញ្ច តំ តមញ្ចេតិ អន្ធតមំ=ពាឡ្ហតិមិរំ, មោហោយេវ តំសទិសតាយ អន្ធតមន្តិ មោ ហន្ធតមំ, តំ បធំសេតិ បការេន នាសេតិ សីលេនាតិ មោហន្ធតមប្បធំសី, បសទ្ទស្សបកាសនត្ថំ ហិត្វា បការត្ថស្សេវ គហណតោ បរិយត្តិយា សហ–

សោតាបត្តាទយោ មគ្គា,ចត្តារោ តប្ផលានិច;
ចត្តារិ អថ និព្ពានំ, ធម្មា លោកុត្តរា នវាតិ។

វុត្តនវលោកុត្តរម្មោ គហិតាតិ វិញ្ញាតព្ពំ, អញ្ញថា អរហត្តមគ្គោវ គយ្ហេយ្យ, កស្មា បនេត្ថ មោហស្សេវ បហានំ វុត្តំ, នេតរេសន្តិ តម្មូលកត្តា សព្ពកិលេសានំ, តប្បហានស្មិញ្ហិ វុច្ចមានេ តម្មខេនេតរេសម្បិ បហានំ វុត្តមេវ ហោតីតិ។

ឯវំ ធម្មរតនស្ស នមក្ការំ ទស្សេត្វា ឥទានិ តទាធារភូតសង្ឃរតនំ នមស្សិតុំ ‘សង្ឃំ តថា សង្ឃជិតំ គុណេហី’តិ វុត្តំ, តត្ថ តថាសទ្ទោ សមុច្ចយេ វា, វចោយុត្តិយំ វា, វចោយុត្តិបក្ខេ ច សទ្ទោ អានេត្វា សម្ពន្ធិតព្ពោ, កិលេសាទយោ សំហនតិ ហឹសតីតិ សង្ឃោ, សំបុព្ពតោ ហនតិស្មា ក្វិម្ហិ “ក្វិម្ហិ ឃោបរិបច្ចសមោ ហិ”តិ (៥.១០០) ហនស្ស ឃោ, កិលេសហឹសនញ្ចេត្ថ តទង្គាទិវសេន គហិតំ, គុណេហីតិ សាមញ្ញនិទ្ទេសតោ សម្មុតិសង្ឃេន សទ្ធឹ

ចត្តារោ ច បដិបន្នា, ចត្តារោ ច ផលេឋិតា;
ឯស សង្ឃោ ឧជុភូតោ, បញ្ញាសីលសមាហិតោតិ។

វុត្តអដ្ឋអរិយបុគ្គលា គយ្ហន្តិ, គុណេហីតិ លោកិយលោកុត្តរេហិ សីលាទិគុណេហិ, សង្ឃជិតន្តិ សំហតំ។

ឯវមនន្តរាយេន គន្ថបរិសមាបនត្ថមនន្ត គុណវិសិដ្ឋលោកត្តយគ្គសិខាមណិភូតស្ស រតនត្តយស្ស បណាមំ ទស្សេត្វា ឥទានិ គន្ថ កត្តាទិយថាវុត្តត្ថោបទស្សន បុព្ពង្គមមត្តនា សមារភិតព្ពំ គន្ថ ករណំ បដិញ្ញាតុកាមោ’យោ ឥទ្ធិមន្តេស្វ’តិអាទិមាហ, តត្ថ ‘យោ’តិ ឥមស្ស ‘តន្នាមធេយ្យេនា’តិ ឥមិនា សម្ពន្ធោ, ឯតាយ សត្តា ឥជ្ឈន្តិ ឥទ្ធា វុទ្ធា ឧក្កំសគតា ហោន្តីតិ ឥទ្ធិ=ឥទ្ធិវិធាទយោ លោកិយា លោកុត្តរា ច សា ឯតេ សមត្ថីតិ ឥទ្ធិមន្តោ, តេសុ ឥទ្ធិមន្តេសុ, ឥទ្ធិមន្តានំ មហាសាវកានំ មជ្ឈេតិ អត្ថោ, មហត្តប្បត្តោតិ មហត្តំ មហន្តភាវំ គតោ, តន្នាមធេយ្យេនាតិ តស្សេវ នាមធេយ្យមស្សាតិ តន្នាមធេយ្យោ, តេន, តបោធនេនាតិ មុនិនា, កឹ វុត្តំ ហោតិ- “ឯតទគ្គំ ភិក្ខវេ មម សាវកានំ ភិក្ខូនំ ឥទ្ធិមន្តានំ យទិទំ មោគ្គល្លានោ”តិ ភគវតា ឥទ្ធិមន្តេសុ ឯតទគ្គេ ឋបិតោ មហាមោគ្គល្លានត្ថេរោ នាម យោ ទុតិយោ អគ្គសាវកោ... (តេន សមាន នាមធេយ្យេនាតិ) តមបទិសន្តោ-យមាចរិយោ អនុទ្ទតភាវេន ឧជុនាក្កមេន នាមាទិកមវត្វា វង្កវុត្តិយា អត្តនោ មោគ្គល្លានោតិ នាមំ មហាសាមិដ្ឋានន្តរប្បត្តឹ កាលោចិតបញ្ញា វេយ្យត្តិយំ ពុទ្ធសាសនោបការិតាទិញ្ច វិភាវេតិ។ ‘យំ រចិត’ន្តិ សម្ពន្ធោ, រចិតន្តិ កតំ, កិន្តិ អាហ សទ្ទសត្ថ’ន្តិ, សទ្ទសត្ថំ នាម សុត្តំ, សទ្ទលក្ខណ ព្យាករណាទ្យបរនាមធេយ្យំ, សុត្តំ(ហិ) ‘សទ្ទា (លក្ខីយន្តិ) សាសីយន្តិ អនុសាសីយន្តិ បកតិប្បច្ចយាទិវិភាគកប្បនាយ ឯតេនា’តិ សទ្ទលក្ខណន្តិ ច ‘ព្យាករីយន្តិ សទ្ទនិប្ផាទនវសេន កថីយន្តិ ឯតេនា’តិ ព្យាករណន្តិ ច វុច្ចតិ, អបរម្បេន វុត្យាទិ តទុបករណភាវេន សទ្ទសត្ថំ សទ្ទលក្ខណំ ព្យាករណន្តិ ច វុច្ចតីតិ ទដ្ឋព្ពំ, អនុនន្តិ តព្ពិសេសនំ,

អសេសលក្ខិយោបសង្គាហកភាវេន វត្តព្ពស្សាបរស្សាភាវា សម្បុណ្ណន្តិ អត្ថោ, អថាតិ អនន្តរត្ថេ និបាតោ,
សទ្ទសត្ថរចនានន្តរន្តិ អត្ថោ, តស្សេតិ សទ្ទសត្ថស្ស, វុត្តិ ច សមាសា កតាតិ សម្ពន្ធោ, សុត្តំ វិវរិយតិ ឯតាយាតិ
វុត្តិ, សមស្សតេ សង្ខិបិយតីតិ សមាសា។

តស្សាបីតិ វុត្តិយាបិ, សង្គហេត្វា សទ្ទវសេន សង្កុចិតំ វិយ កត្វា ខិបនំ សង្ខេបោ, តស្ស នយោ កមោ
សង្ខេបនយោ, តេន, ភោវាតិ យោ សទ្ទសត្ថស្ស វុត្តិយា ច កត្តា សោ ឯវ, ឥទានិ សុត្តវុត្តិរចនានន្តរមេវសរប្បត្តេ
ឥមស្មិំ កាលេ, សមារភេយ្យ សម្មា អារម្ភំ ករេយ្យ ពហុន្នំ ក្រិយាក្ខណានមាទិភូតំ ក្រិយាក្ខណមនុតិដ្ឋេយ្យ, កិន្តិ
សំវណ្ណនំ, សំវណ្ណីយតិ អត្ថោ ឯតាយាតិ សំវណ្ណនា, បញ្ជីយតិ វិបញ្ជីយតិ ព្យត្តី ករីយតិ វុត្តិ អត្ថោ ឯតាយាតិ វា, តំ
បញ្ចយតីតិ វា លទ្ធនាមបញ្ជិកា, តំ។

ឯវមត្តនា ករណីយសត្ថម្បដិជានិត្វា តទនន្តរំ “ទ្វេ មេ ភិក្ខវេ បច្ចយា សម្មាទិដ្ឋិយា ឧប្បាទាយ (កតមេ
ទ្វេ) បរតោ ច ឃោសោ (អជ្ឈត្តញ្ច) យោនិសោ មនសិការោ”តិ វចនតោ សម្មាសវនបដិពទ្ធា សព្ពាបិ សាសន
(ប្បដិ) សម្បត្តីតិ សាសនប្បដិបត្តិយា ព្យាករណស្ស មូលការណត្តា តំ សវនេ សាធុជនេ និយោជេន្តោ ‘តំ
សារភូត’ន្តិអាទិមាហ, តត្ថ តន្តិ យសទ្ទវិរហេបិ អធិកតត្តា សំវណ្ណនំ បរាមសតិ, តំ សុណន្តូ’តិ សម្ពន្ធោ, សាធូតិ
សវនក្រិយាវិសេសនំ, អត្ថានុរូបំ ព្យញ្ជនំ, ព្យញ្ជនានុរូបញ្ច អត្ថំសល្លក្ខេត្វា អនញ្ញមនា ហុត្វា សក្កច្ចំ សុណន្តូតិ
អត្ថោ សុវណ្ណភាជនេ និក្ខិត្តសីហវសាវិយ អវិនស្សមានំ កត្វា ហទយេ ឋបនវសេន, សក្កច្ចសវនមេវ ហិ
សោតូនមត្ថាវហំ ហោតីតិ, សន្តោតិ សវនក្រិយាយ កត្តារោ ទស្សេតិ, តថា សាតិសយព្យាករណំ… តថាវិធា ឯវ
សប្បុរិសា សាធុកំ សោតុកាមា ហោន្តីតិ, កិម្ភូតន្តិ អាហ ‘សារភូត’ន្តិអាទិ, ភូតសទ្ទោ ឯត្ថ “ភូតស្មឹ បា
ចិត្តិយ’ន្តិអាទីសុ វិយ វិជ្ជមានត្ថោ, ផេគ្គុត្តាភាវេន អបរិច្ចជនីយតាយ សារោ ថិរំ សោ អត្ថោ ព្យញ្ជនញ្ច អស្សា
អត្ថីតិ សារា ច សា ភូតាច, អថ វា លោកិយលោកុត្តរគុណាតិសយសាធនេកសាធនភាវតោ សេដ្ឋដ្ឋេន សារញ្ច
សា ភូតាចាតិ សារភូតា, តំ គន្ថោ យេវេត្ថ សង្ខេបិតោ, អត្ថោ បន នយគ្គាហិតតាយបិ សព្ពថា
ទស្សិតោយេវាតិ វិបុលំ អត្ថំ គណ្ហាតីតិ វិបុលត្ថគាហី, តំ, វិធីយមានវណ្ណនាក្កមវិសេសេន ព្យាកុលស្ស
វណ្ណនាក្កមស្ស និរសនតោ នត្ថិ អាកុលំ កិញ្ចិ អស្សាតិ អនាកុលំ, តំ, ឥមិនា ច កច្ចាយនវុត្តិវណ្ណនាសុ ន
តថាភាវំ ទស្សេតិ។

តទេវមធិកតត្តាយេវាយមាចរិយោ គន្ថារម្ភេ’មហាទយោ យោ’តិអាទិកេ បដិបជ្ជិត្វា ទានិ អត្តនា វណ្ណនី
យស្ស គន្ថស្សាទិ ភូតំ វាក្យមនធិកតបរិហារមុខេនេវោបន្យស្ស ព្យាខ្យាតុមាហ- ‘ឥធា’តិអាទិ, តត្ថ ឥធាតិ
ឥមស្មឹ មាគធិកសទ្ទលក្ខណវិរចនាធិការេ, មាគធានំ សទ្ទានំ ឥទន្តិ មាគធិកំ, មាគធិកំ សទ្ទលក្ខណន្តិ
វិសេសន សមាសោ, វិរចយិតុកាមោតិ កត្តុកាមោ, រតីជនេតីតិ រតនំ, រមយតី [រ តយតី (បោត្ថកេ)] តិ (វា)
រតនំ អនប្បច្ចយេន, អថវា យំ លោកេ ចិត្តីកតាទិកំ រតនន្តិ វុច្ចតិ, ឥទម្បិ តំ សទិសតាយ រតនន្តិ វុច្ចតិ,
តថាចាហុ–

ចិត្តីកតំ មហគ្ឃញ្ច, អតុលំ ទុល្លភទស្សនំ;
អនោមសត្តបរិភោគំ, រតនំ តេន វុច្ចតីតិ។

ពុទ្ធាទីនមេតមធិវចនំ, តយោ អវយវា អស្សាតិ តយំ, សមុទាយោ, រតនានំ តយំ រតនត្តយំ,
អវយវវិនិម្មុត្តស្ស បន សមុទាយស្ស អភាវតោ តីណិ ឯវ រតនានិ វុច្ចន្តិ, បណមនំ បណាមោ, រតនត្តយគុណ
និន្នតា, បណមន្តិ ឯតាយាតិ វា បណាមោ, បណាមក្រិយានិប្ផាទិកា កុសលចេតនា, រតនត្តយស្ស បណាមោតិ
ឆដ្ឋីសមាសោ, អភិធីយតិ បដិបាទីយតីត្យភិធេយ្យោ សមុទិតេន សត្ថេន វចនីយត្ថោ, យេន ច យោ បដិ
បាទីយតិ សោ តស្ស អត្ថោ ហោតីតិ, សោ ច បកតិប្បច្ចយាទិវិភាគកប្បនាយ សទ្ទានំ សង្ខរណំ, សទ្ទសត្ថេន ហិ
សទ្ទសង្ខរណមេវ បដិបាទីយតិ, (រតនត្តយប្បណាមោ ច អភិធេយ្យោ ច) រតនត្តយប្បណាមាភិធេយ្យន្តិ ចត្ថ
សមាសោ, តស្ស សន្ទស្សនំ អត្ថោ យស្សាតិ អញ្ញបទត្ថោ, កិន្តំ វាក្យំ, តា វាតិ វាក្យាលង្ការេ,
ននុចេវមធិកតត្ថេបិ អភិធេយ្យមត្តមេវទស្សេតព្ពំ សិយា កឹ វាចាបណាមេន, កាយមនោមយេនាបិ បុញ្ញាតិ
សយប្បត្តិយា អភិសមីហិតត្ថសិទ្ធិ ហោតេវាតិ ចោទនំ មនសិ និធាយ វចីបណាមស្ស បរត្ថសន្និស្សយតញ្ច
តស្សេវ វិភាគេន បយោជនញ្ច ទស្សេតុមាហ- ‘តត្ថ’ឥច្ចាទិ, គុណសទ្ទោ ឯត្ថ “សតគុណា ទក្ខិណា បាដិ
កង្ខា”តិអាទីសុ វិយ អានិសំសដ្ឋោ, គុណានមានិសំសានំ អនុកូលំ អនុគុណំ, ហេតុមន្តវិសេសនមេតំ,
បធានភាវំ នីតំ បណីតំ អតិឧត្តមន្តិ អត្ថោ, អតីសយេន បណីតំ បណីតតរំ, ចិត្តស្សសន្តានំ បពន្ធោ ចិត្ត
សន្តានំ, បណីតតរញ្ច តំ ចិត្តសន្តានញ្ច, អនុគុណញ្ច តំ បណីតតរចិត្តសន្តានញ្ចាតិ វិសេសនសមាសោ,
តប្បណាមករណេន អនុគុណ…បេ…. សន្តានំ យេសន្តិ អញ្ញបទត្ថោ, តេសំ, យថា តេ សោតារោ រតនត្តយស្ស
បណាមករណេន បុញ្ញាតិសយប្បដិលាភា អនេកានិសំសាតិសយប្បដិលាភានុកូល ចិត្តសន្តានតាយ បធានត

វចិត្តសន្តានា ហោន្តិ, តថា បវត្តានន្តិ អធិប្បាយោ, ឥទម្បិ អធិគតា...បេ.... ន្តរាធានន្តីមេសំ ហេតុភាវេន តិដ្ឋតិ, អធិគតា បត្តា អនេកេ ពហូ អានិសំសវិសេសា អាយុ វណ្ណសុខពលបដិភានាទយោ យេសន្តិ វិគ្គហោ, វិសោសិតា សុក្ខាបិតា អន្តរាយា ភយាទយោ អជ្ឈត្តិកា ពាហិយា វា យេសំ តថាវិធានំ សោតូនំ, ឯតេបិ អភិ,បេ,ទូត្តន្តិ ឥច្ចស្ស ហេតុ, អភិសមីហិតស្ស អនុដ្ឋិតស្ស កតនិដ្ឋិតស្ស គន្ថស្ស អវពោធោយេវ ផលំ, តស្ស សិជ្ឈនត្ថំ, កិន្តំ រតនត្តយប្បណាមសន្ទស្សនំ។

សច្ចំ បុនបិ សច្ចន្តិ, ភុជមុក្ខិប្ប វុច្ចតេ;
សកត្ថោ នត្ថី នត្ថេវ,បរស្សត្ថមកុព្ពតោតិ។

វចនតោ បរត្ថោវ សប្បុរិសេហិ កត្តព្ពោ, បរត្ថេ សម្បាទិតេ បន សកត្ថោ សម្បន្នោវ នាម សិយាតិ មនសិ កត្វា អាហ- ‘ឯតទេវា’តិអាទិ។ កាយមនោសមាចរណេន សម្បជ្ជមានញ្ច វចីសមាចរណេន សម្បជ្ជតេវាតិ អនេនេវ វាក្យេន វិញ្ញាយតីតិ អវគន្តព្ពំ, ពុទ្ធិ បុព្ពា យស្មឹ ករណេ តំ ពុទ្ធិ បុព្ពំ, តំ សីលេន ករោន្តា ពុទ្ធិបុព្ពការិនោ, អភិធេយ្យស្ស អធិគមោ ជាននំ បុព្ពោ យស្ស សោ អភិធេយ្យាធិគមបុព្ពកោ , អវតារោ បវត្តិ, ឯកទេសទស្សនេ “សមុទ្ទោ ទិដ្ឋោ”តិ វិយ ឯកទេសេបិ សមុទាយវោហារទស្សនតោ បច្ឆិម បាទេនាតិ វុត្តំ, បច្ឆិមបាទស្សេកទេសភូតេន ‘សទ្ទលក្ខណ’មិច្ចនេនាតិ អត្ថោ, សាធិយំ សទ្ទានំ សង្ខរណំ, សាធនំ ព្យាករណំ, តំ លក្ខណំ សភាវោ អស្សាតិ សាធិយសាធនលក្ខណោ, សាធិយស្សេទំ សាធនំ, សាធនស្ស ចេទំ សាធិយន្តិ ឯវមស្សេទម្ភាវហេតុសភាវោ សម្ពន្ធោតិ វុត្តំ ហោតិ, បយោជនំ អភិធេយ្យសទ្ទោបទស្សិតំ សទ្ទសង្ខរណំ, តត្ថ សម្ពន្ធស្សន្តោគធត្តំ... សាធិយោបទស្សនមុខេន សាធនស្សាបិ ទស្សិតត្តា និស្សយោបទស្សនតោ, ឧស្សុក្កំ សម្មាវាយាមំ, ពុទ្ធត្តំ សព្ពញ្ញុតញ្ញាណំ, បូរេត្វាតិ–

មនុស្សត្តំ លិង្គសម្បត្តិ, ហេតុ សត្ថារទស្សនំ;
បព្ពជ្ជា គុណសម្បត្តិ, អធិការោ ច ឆន្ទតា;
អដ្ឋធម្មសមោធានា, អភិនីហារោ សមិជ្ឈតីតិ។

វុត្តអដ្ឋធម្មសមន្នាគតេន អភិនីហារេន សមន្នាគតា ហុត្វា យថាវុត្តេ បារមិតាទយោ ធម្មេ បូរេត្វាតិ អត្ថោ, អាគតាតិ សត្តត្តឹសពោធិបក្ខិយធម្មានុព្រូហនេន អាគតា, ឥជាតិ ឥមស្មឹ លោកេ, អាគតាតិ បត្តា ឧប្បន្នា, តថាគតោតិ យថា សម្បតិ ជាតា តេ ភគវន្តោ សត្តបទវីតិហារេន គតា, តថា អយម្បិ ឧត្តរាភិមុខំ គតោតិ អត្ថោ, មុហុត្តជាតោវាតិ សម្បតិជាតោ ឯវ, ជាតសមនន្តរមេវាតិ វុត្តំ ហោតិ, វិក្កមីតិ អគមាសិ, សត្តបទានិ គន្ត្វាន ទិសា វិលោកេសីតិ ឥទំ “ធម្មតា ឯសា ភិក្ខវេ សម្បតិ ជាតោ ពោធិសត្តោ សមេហិ បាទេហិ បតិដ្ឋហិត្វា”តិ ឯវ មាទិកាយ បាឡិយា សត្តបទវីតិហារូបរិឋិតស្ស សព្ពទិសានុវិលោកនស្ស វុត្តត្តា វុត្តំ, ទិសា វិលោកេសិ សមន្តតោតិ ឥទម្បន ‘សមេហិ បាទេហិ ផុសី វសុន្ធរ’ន្តិ ឯតស្ស អនន្តរំ ទដ្ឋព្ពំ... បាទេហិ វសុន្ធរាផុសនានន្តរមេវ ទសទិសាវលោកិតត្តា, អដ្ឋង្គានិ នាម–

វិសដ្ឋំ មញ្ជុ វិញ្ញេយ្យំ, សវនីយា-វិសារិនោ;
ពិន្ទុ គម្ភីរនិន្នាទិ,ច្ចេវមដ្ឋង្គិកោ សរោតិ។

វុត្តានិ អដ្ឋង្គានិ, តថាគតោតិ ឥមស្សេវ វិសុំ អត្ថបរិយាយំ ទស្សេតុំ ‘អថវា’តិអាទិមាហ, អរិយេន សេតុនាតិ សមថវិបស្សនាសង្ខាតេន ឧត្តមេន មគ្គេន, ឯវមាទិនាតិអាទិសទ្ទេន តេសំ តេសំ ធម្មានំ សភាវសរសលក្ខណំ តថំ អាគតោ យថាវតោ អធិគតោ’យេគត្យត្ថា តេ ពុទ្ធត្ថា, យេ ពុទ្ធា តេ គត្យត្ថា’តិ តថាគតោតិ ឯវមាទី សង្គណ្ហាតិ, តត្ថតត្ថាតិ តេសុ តេសុ ទីឃាគមាទីសុ, តថាគតភាវោតិ តថាគតោតិ ភវនំ និប្ផត្តិ នមស្សនកិរិយាភិសម្ពន្ធាតិ’នមស្សិត្វា’តិ ឯត្ថ នមស្សនកិរិយាយ អភិសម្ពន្ធា ឥមិនា តថាគតាទីនំ កម្មត្តំ វិភាវេតិ, នមស្សនកិរិយាវិសេសនត្តាតិ ‘នមស្សិត្វា’តិ នមស្សនំ កត្វាតិ វុត្តំ នាម សិយាតិ នមស្សនន្តិ វុត្តនមស្សនកិរិយាយ វិសេសនត្តា, ពោធិយាតិ ពោធិវុច្ចតិ ចតូសុ មគ្គេសុ ញាណំ, តំ ភគវា ឯត្ថ បត្តោតិ (ពោធិ, តស្សា) ពោធិរុក្ខស្សាតិ អត្ថោ, មូលេតិ មូលសមីបេ “យាវ មជ្ឈន្ហិកេ កាលេ ឆាយា ផរតិ និវាតេ បណ្ណានិ បតន្តិ ឯតាវតា រុក្ខមូលំ”តិអាទីសុ វិយ, ននុ អញ្ញេបិ ខីណាសវា ‘អគ្គមគ្គេនេ’ច្ចាទិនា វុត្តមាន នយេន និប្ផន្នា ឯវាតិ អនុយោគំ មនសិកត្វា វុត្តំ ‘សហេវ វាសនាយា’តិ, ន ហិ ភគវន្តំ ឋបេត្វា អញ្ញេ សហ វាសនាយ កិលេសេ បហាតុំ សក្កោន្តិ, ឯតេន អញ្ញេហិ អសាធារណំ ភគវតោ អរហត្តន្តិ ទស្សេតិ, តេនេវ ឥទ្ធ សទ្ទស្ស អត្ថំ ទស្សេន្តោ’តេបិ ហិ’ច្ចាទិកំ វក្ខតិ, កាបនាយំ វាសនា នាម បហីនកិលេសស្សាបិ អប្បហីន កិលេសស្ស បយោគសទិសបយោគហេតុភូតោ កិលេសនិហិតោ សាមត្ថិយវិសេសោ’អាយស្មតោ បិលិន្ទវច្ឆស្ស វសលសមុទាចារនិមិត្តំ វិយ’, អគ្គមគ្គេនាតិ អរហត្តមគ្គេន, សព្ពកិលេសេ រាគាទិកេ, អរហត្តំ អគ្គផលំ, សម្ពតិ

ឧបបត្តិទេវភាវតោ អញ្ញេន វិសុទ្ធិ ទេវភាវេនាតិនិប្ផន្នត្តា អាហ-‘វិសុទ្ធិទេវភាវេនា’តិ, សកលកិលេសកាលុស្សិយាបគមេន វិសុទ្ធិប្បត្តិយា សព្ពញ្ញុគុណា លង្ការេន វិសុទ្ធិទេវភាវេនាតិ អត្ថោ។

‘ឥជ=សំសិទ្ធិយំ’ ឥទ្ធវន្តោ ឥទ្ធាត្ថប្បច្ចយេន, ‘គុណ=អាមន្តណេ’ ភូវាទិសេសោ, គុណីយន្តិ បរិចីយន្តិ សេយ្យត្តិកេហីតិ គុណា កប្បច្ចយេន, តេបីតិ សាវកបច្ចេកពុទ្ធាបិ, ហិ សទ្ទោ ហេតុម្ហិ, យស្មា អគ្គំ...បេ.... អន្ធូនគុណា , តស្មាតិ អត្ថោ, សព្ពញ្ញុតាទីនន្តិអាទិកំ តេសំ សព្ពញ្ញុពុទ្ធេហិ ឩនគុណតាយ ហេតុវចនំ, កេចិ ‘សិទ្ធោ មិទ្ធគុណោ អស្សាតិ សិទ្ធមិទ្ធគុណន្តិ ទុដ្ឋមត្ថំ បរិកប្បេត្វា វាក្យមិទំ ទូសេន្តិ, តេ បន ‘មិទ្ធោ នាម កោចិ គុណោ នត្ថី’តិ ច, ‘តថាគតោ នាម មិទ្ធ គុណោ ន ហោតី’តិ ច, ‘តាទិសោ ចេ សិយា ន ញាណនិស្សិតបូជាបកតោបយោគិនី ភវតី’តិ ច អជានិត្វា វទថ តុម្ហេហិ វត្វា ឧយ្យោជេតព្ពា, មង្គលត្ថញ្ចេត្ថាទោ សិទ្ធសទ្ទោបាទានំ, មង្គលាទីនិ ហិ សត្ថានិ្យព្យាហតប្បសរានិ ហោន្តាយស្មន្តព្យាខ្យាតុសោតុកានិ ច, ធម្មសង្ឃានម្បីតិ ឥមិនា អវយវេន វិគ្គហេបិ សមុទាយស្ស សមាសត្ថត្តា អញ្ញបទត្ថសមាសោយំ តគ្គុណសំវិញ្ញាណោតិ ទីបេតិ, តេនាហ- ‘អញ្ញបទត្ថេ’ច្ចាទិ, គុណីភូតានម្បីតិ អប្បធានភូតានម្បិ វិសេសនភូតានម្បិ អញ្ញបទត្ថស្ស បធានត្តា, កិរិយាតិសម្ពន្ធោ វគម្យតេ ធម្មសង្ឃានំ គុណីភូតានម្បិ តទវិនាភាវិត្តេន នមស្សនាតិសម្ពន្ធា, ត ទេវ សមត្ថេតិ ‘តថាហ’ច្ចាទិនា, បុត្តេន សហ វត្តមានោតិ តគ្គុណសំវិញ្ញាណអញ្ញបទត្ថសមាសត្តា តុល្យមុភិន្នម្បិ អាគមនន្តិ បុត្តោបិ អាគតោតិ បតីយតេ, តត្ថាតិ និទ្ធារណេ សត្តមី, អត្តានន្តិ ធម្មំ ទស្សេតិ, ធារេន្តេតិ អត្តនិ ឋបេន្តេ បវត្តេន្តេ ឧប្បាទេន្តេ, ចត្តារោបិ អបាយា សាមញ្ញវសេន’អបាយេ’តិ វុត្តា, កិលេសវដ្ដ កម្មវដ្ដ វិបាកវដ្ដវសេន តយោ វដ្ដា, តេសុ ទុក្ខំ, តស្មឹ, ធារេតីតិ វុត្តធារណំ នាម អត្ថតោ អបាយាទិនិព្ពត្តកកិលេសវិទ្ធំសនំ, តញ្ច យថារូបំ កិលេសសមុច្ឆិន្ទនតប្បដិប្បស្សទ្ធិ អាលម្ពនភាវេន ហោតីតិ អាហ- ‘សោ...បេ.... វសេនា’តិ, នវន្នម្បិ, តេ សមធិគមហេតុតាយ ធម្មោយេវ នាមាតិ ‘ទសា’តិអាទិ វុត្តំ, តត្ថ ការណមាហ- ‘តម្មូលកត្តា’តិអាទិ, តម្មូលកត្តាតិ តំ ការណត្តា, សីលទិដ្ឋិសាមញ្ញេនាតិ អរិយេន សីលេន អរិយាយ ច ទិដ្ឋិយា សមានភាវេន, អរិយានញ្ហិ សីលទិដ្ឋិយោ មគ្គេនាគតត្តា សព្ពថា សមានាវ, តេន តេ យត្ថកត្ថចិ ឋិតាបិ សហគតាវាតិ សំហតោតិ ឥមស្មឹ អត្ថេ សង្ឃោតិ បទសិទ្ធិ ទដ្ឋព្ពា, អធិប្បេតវសេន បនេតំ វុត្តំ, លោកិយសីលទិដ្ឋិយា សាមញ្ញេន សំហតត្តា សម្មុតិសង្ឃោបិ បណាមារហោយេវាតិ ទដ្ឋព្ពំ។

អថ កេតេ សទ្ទា, យេសមិទំ លក្ខណំ ភាសិស្សន្តិ បដិញ្ញាតន្តិ អាហ-‘សទ្ទា យដបដាទយោ’តិ, អាទិសទ្ទេន វុក្ខាទយោ, ននុ សន្តិ មេឃសទ្ទសមុទ្ទសទ្ទាទយោបីតិ ន និរត្ថកានមិធានុបយោគិត្តា, យេ លោកសង្កេតានុរោធេនាត្ថប្បកាសកា តេសំ សាត្ថកានមេ វិទំ លក្ខណន្តិ, អបិច ‘សទ្ទា យដបដាទយោ’តិ វទន្តោ វេទិកានំ វិយ ឩន្តិ [ញត្តិ (បោត្ថកេ)] អាទីនំ អនុបុព្ពីនិយមាវត្ថានមសម្ភវា តទនុក្កមេន និច្ចាទិយមានម្បិ សទ្ទានំ លោកិយត្តានភិវត្តនញ្ច ពោធេតីតិ ទដ្ឋព្ពំ, នុ តត្ថ បកាសកត្តំ សទ្ទស្ស សមុទាយវសេន វា សិយា បច្ចេកវណ្ណវសេន វា, តត្ថ យទិ បច្ចេកវណ្ណា បកាសយេយ្យុំ, យដសទ្ទេ យការោយេវ យដត្ថំ, បកាសយេយ្យ, តថា ចាញ្ញេសមការាទីនមនត្ថ កតា សិយា, អថ សមុទិតា បកាសយេយ្យុំ, តទា វណ្ណានមុច្ចារណានន្តរវិនាសិត្តា សមុទាយោយេវ ន សិយា, តថា សតិ កថ មត្ថំ សទ្ទោ បកាសយតីតិ ចេ កមេន សោតចិត្តាទិគហិតក្ខរបាឡិយា ច យោ សទ្ទោតិ វិញ្ញេយ្យោ សាត្ថកោ ចិត្តគោចរោ, ចិត្តគោចរស្សាបិ សទ្ទស្ស បន ពាលជនប្បពោធាយ កប្បនាមត្តេន បកត្យាទិវិភាគតោ, ន សភាវេនាន្វាខ្យានំ, តេនាហ-‘បកត្យា’ទិ អាទិ, ននុ គោឥច្ចាទិសាធុសទ្ទនិយមេ សតិ គោតាទយោ អសាធុ សទ្ទាតិ វិញ្ញាយន្តិ គន្តព្ពមគ្គនិយមេ អគន្តព្ពមគ្គោ វិយ, គោតាទិ អសាធុសទ្ទនិយមេ វា គោឥច្ចាទយោ សទ្ទា សាធវោតិ អគន្តព្ពមគ្គនិយមេ គន្តព្ពមគ្គោ វិយ, កឹ សទ្ទានមន្វាខ្យានេនា តិទមាសង្កិយ បយោជនមាហ- ‘លក្ខណាភិធានំចេ’ច្ចាទិ, សទ្ទានម្បដិបត្តិយំ បដិបទបាឋស្សានុបាយត្តំ ទស្សេតុមាហ- ‘អញ្ញថេ’ច្ចាទិ, អញ្ញថាតិ អសតិ លក្ខណាភិធានេ, សក្កតាទីតិអាទិសទ្ទេន បាកតាទី សង្គណ្ហាតិ, ពហុវិធត្តំ សក្កតបាកតបេសាចិកអបព្ភំសវសេន, មគធេសុ វិទិតាតិ ឥមស្មឹ អត្ថេ “អញ្ញស្មិ”ន្តិ (៤-១២១) មាគធានំ ឥទន្តិ អត្ថេ “ណោ”តិ (៤-៣៤) ណប្បច្ចយេ មាគធា មាគធន្តិ ច បទនិប្ផត្តិ វេទិតព្ពាតិ ទស្សេតុមាហ- ‘មគធេស្វិ’ច្ចាទិ, មគធេសុ វិទិតាតិអាទិនោ អធិប្បាយំ វិវរិតុមាហ- ‘ឥទំ វុត្តំ ហោតី’តិអាទិ, តត្ថ ឥទន្តិ ឥទានិ វក្ខមានំ មាគធំ...បេ.... ហោតីតិ ឯតំ វុត្តំ ហោតីតិ មគធេសុ...បេ.... លក្ខណំ មាគធន្តិ វទតា បកាសិតំ ហោតីតិ អត្ថោ, ហិសទ្ទោ’មគធេស្វិ’ច្ចាទិនា វុត្តំ សមត្ថយតិ, លក្ខណំ វិសេសយតាតិ សទ្ទលក្ខណ សទ្ទស្ស ឧត្តរបទត្ថប្បធានត្តា មាគធន្តិ ឥមិនា លក្ខណំ វិសេសយតា ព្យវច្ឆេទយតា វុត្តិការេន, អត្ថតោតិ សាមត្ថិយតោ, សទ្ទេ ច វិសេសិតោ ហោតីតិ សទ្ទលក្ខណសទ្ទោ មាគធេ ឯវ [សទ្ទេឯវ (បោត្ថកេ)] ព្យវច្ឆេទិតោ ហោតិ, អយមេត្ថាធិប្បាយោ ‘មគធេសុ វិទិតា មាគធាតិ សទ្ទេ គហេត្វា តេសមិទំ មាគធន្តិ មាគធសទ្ទេន យស្មា សទ្ទលក្ខណសទ្ទេ លក្ខណំ វិសេសិតំ, តស្មា សទ្ទលក្ខណសទ្ទេ សទ្ទោ យទិ អមាគធោ កថំ លក្ខណំ មាគធំ សិយាតិ សាមត្ថិយា សទ្ទោបិ វិសេសិតោ ហោតី’តិ, ននុ មាគធន្តិ លក្ខណស្ស មាគធ សទ្ទសម្ពន្ធិត្តឃាបនតោ សទ្ទលក្ខណន្តិ ឯត្ថ សទ្ទសទ្ទស្ស និរត្ថក តាបត្តិ ហោតីតិ, ន ហោតិ គម្មមានត្ថស្ស សទ្ទស្ស បយោគម្បតិ កាមចារត្តា សទ្ទលក្ខណសទ្ទស្ស វា សមាសត្ថេ និរុឡ្ហត្តា “តត្រិទំ សុគតស្ស

សុគតចីវរប្បមាណ”ន្តិអាទីសុ វិយ, កោបនាតិអាទិសទ្ទលក្ខណន្តិ ឥមិនា អភិធេយ្យសង្ខាតបយោជនស្ស ទស្សិតត្តា តប្បយោជនបុច្ឆនបរា ចោទនា, វុច្ចតេច្ចាទិ បរិហារោ, យថា សព្ពថាត្តបរហិតកាមេន។

បិយោ ច គរុ ភាវនីយោ, វត្តា ច វចនក្ខមោ;
គម្ភីរញ្ច កថំ កត្តា,នោចា ឋានេ និយោជកោតិ។

វុត្តេហិ តតោ បរេហិ ច បសត្ថតរេហិ គុណវិសេសេហិ សមុបេតំ គរុំ។

តស្មា អក្ខរកោសល្លំ, សម្បាទេយ្យ ហិតត្ថិកោ;
ឧបដ្ឋហំ គរុំ សម្មា, ឧដ្ឋានាទីហិ បញ្ចហីតិ។

វចនតោ ឧដ្ឋាន-ឧបដ្ឋាន-បរិចរិយា-សុស្សូសា សក្កច្ចសិប្បបដិគ្គហណេហិ សម្មា ឧបដ្ឋហន្តេន សវនេ,ឧគ្គហន-ធារណ-បរិបុច្ឆា-ភាវនា ហិ កង្ខាវិច្ឆេទំ កត្វា វិញ្ញាតព្ពំ សទ្ទលក្ខណំ, តថា អវិញ្ញាតំ សទ្ទលក្ខណមនេនាតិ អវិញ្ញាតសទ្ទលក្ខណោ បុគ្គលោ, ហិសទ្ទោ អវធារណេ, សោ ‘ធម្មវិនយេសុ កុសលោ ន ហោតី’តិ ឯត្ថ ទដ្ឋព្ពោ, កុសលោ ទក្ខោ ន ហោតិ, តត្ថ ធម្មវិនយេសុ សុត្តន្តាភិធម្មសង្ខាតេសុ ធម្មេសុ ចេវ វិនយេ ច, កស្មា–

យោ និរុត្តឹ ន សិក្ខេយ្យ, សិក្ខន្តោ បិដកត្តយំ;
បទេបទេ វិកង្ខេយ្យ, វនេ អន្ធគជោ យថាតិ។

វចនតោ, អយមេត្ថាធិប្បាយោ “យថា វុត្តនយេន សម្មូតបទ ព្យាមោហវសេន បទត្ថេបិ ព្យាមោហសម្ភវតោ សុត្តន្តោបទស្សិតាយ ទិដ្ឋិវិនិវេដ្ឋនាយ ច អភិធម្មាគតេ នាមរូបបរិច្ឆេទេ ច វិនយ និទ្ទិដ្ឋេ សំវរាសំវរេ ច អកោសល្លំ សិយា”តិ, យថាធម្មន្តិ ធម្មវិនយ សទ្ទស្ស យោ-ត្ថោ វិនយសុត្តាភិធម្មសង្ខាតោ, តស្ស សោ-ត្ថោ, តទនតិក្កមេន, បដិបជ្ជិតុមសក្កោន្តោតិ តត្ថតត្ថេវ វុត្តាសុ អធិសីល អធិចិត្ត អធិបញ្ញាសិក្ខាសុ បវត្តិតុំ អសមត្ថោ, កុសលោ បន សមត្ថោ បញ្ញាវិសេសាលោកបដិលាភតោ, វុត្តំ ហិ–

យាវ តិដ្ឋន្តិ សុត្តន្តា, វិនយោ យាវ ទិប្បតិ;
តាវ ទក្ខន្តិ អាលោកំ, សូរិយេ អព្ភុគ្គតេ យថាតិ។

បដិបត្តិន្តិ បដិបជ្ជិយតីតិ បដិបត្តីតិ យថាវុត្តំ តិវិធម្បិ បដិបត្តឹ, វិរាធេត្វាតិ នាសេត្វា, នស្សតិ ហិ បដិបត្តិ តេសុយេវា កោ សល្លតមគតត្តា, តថា ចាហុ–

សុត្តន្តេសុ អសន្តេសុ, បមុដ្ឋេ វិនយម្ហិ ច;
តមោ ភវិស្សតិ លោកេ, សូរិយេ អត្ថង្គតេ យថាតិ។

សំសារទុក្ខស្សេវ ភាគី ហោតិ... យថាវុត្តា-នុក្កមបរិច្ឆាតេន អនុរូបបដិបត្តិយា បដិលភិតព្ពត្តា អធិគមវិសយស្ស [វិសថត្តា (បោត្ថកេ)] យោ គក្ខេមស្ស, វុត្តញ្ហិ តស្សានុលោមបដិបត្តិមូលកត្តំ–

សុត្តន្តេ រក្ខិតេ សន្តេ, បដិបត្តិ ហោតិ រក្ខិតា;
បដិបត្តិយំ ឋិតោ ធីរោ, យោគក្ខេមា ន ធំសតីតិ។

ឯតាវតា អវិញ្ញាតសទ្ទលក្ខណស្ស សកត្ថបរិហានី ទស្សេត្វា ឥទានិ សកត្ថសម្បត្តិមូលិកា បរត្ថសម្បត្តីតិ តទភាវា តាទិសោ បុគ្គលោ បរេសម្បិ បច្ចយោ ភវិតុំ ន សក្កោតីតិ ទស្សេតុំ ‘នចា’តិអាទិ វុត្តំ, បតិដ្ឋាតិ ធារណំ, តញ្ចេត្ថ តេសំ តេសំ កុល បុត្តានំ ធម្មវិនយសិក្ខាបទំ តំតំ កម្មតោ និត្ថរណាទិ ច, តទុភយ មេវា-ន្ទសង្កិតំ បតិដ្ឋំ, មុខ្យភូតម្បន តម្មូលកេ សុបរិសុទ្ធសីលេ បតិដ្ឋាបនមេវ, តទុបករណត្តោ សិក្ខាបនាទិ, ឥជ បន តំសាធនភូតោ បុគ្គលោ ឧបចារតោ បតិដ្ឋាតិ គហេតព្ពោ, ហិសទ្ទោ យថាវុត្ត សមត្ថនត្ថេ និបាតោ, សទ្ទលក្ខណញ្ញូយេវាតិ អវធារណម្បន តេសុ តព្ពិទូយេវ សមត្ថោតិ ទស្សនត្ថំ បករណវសេន វុត្តំ, អត្តនោ បន សុគុត្តសីលក្ខន្ធវិរហេន កទាចិ កោចិ យថាវុត្តានំ បតិដ្ឋាភវិតុំ ន សក្កោតិ... តម្មូលកត្តា សទ្ធម្មដ្ឋិតិយា សបរបតិដ្ឋា ភាវស្ស ច, តេនេវ វិនយធរេ អានិសំសំ ទស្សេន្តេន ភគវតា តប្បធានំ តប្បមុខំវ កត្វា “បញ្ចិមេ ភិក្ខវេ អានិសំសា វិនយធរ បុគ្គលេ, កតមេ បញ្ច អត្តនោ សីលក្ខន្ធោ សុគុត្តោ ហោតិ សុ រក្ខិតោ, កុក្កុច្ចបកតានំ បដិសរណំ ហោតិ, វិសារទោ សង្ឃ មជ្ឈេ វិហរតិ, បច្ចត្ថិកេ សហធម្មេន សុនិគ្គហិតំ និគ្គណ្ហាតិ,

សទ្ទម្មដ្ឋិតិយា បដិបន្នោ ច ហោតី”តិ វុត្តំ, អត្ថានុរូបន្តិ អត្ថនោ វចនីយស្សត្ថស្ស វាចកត្តេន យោគ្យំ, ព្យញ្ជនានុរូបន្តិ អត្ថនោ វាចកស្ស វចនីយត្តេន យោគ្យំ, បរិវាសាទីសូតិអាទិសទ្ទេន អព្ភានាទី សង្គណ្ហាតិ, តំតំកម្មន្តិ បរិវាសាទិកំ តំតំកម្មំ, អញ្ញោតិ អសទ្ទលក្ខណញ្ញូ, ន កេវលមនេន សកត្ថបរត្ថាវ នាសិតា, អថ ខោតិ វិធោ សទ្ទម្មោបិ នាសិតោយេវាតិ វត្តុមាហ ‘អជានន្តោ បនា’តិអាទិ, អយថាបដិបជ្ជមានោតិ សទ្ទលក្ខណញ្ញុនា យថា យេន បការេន អត្ថានុរូបំ ព្យញ្ជនេ ព្យញ្ជនានុរូបញ្ច អត្ថេ បដិបជ្ជិតព្ពំ, តថា អប្បដិបជ្ជមានោ, តថា ច វក្ខតិ– តថា ហិ សោ សទ្ទលក្ខណ មជានន្តោ’តិអាទិ។ តិវិធម្បិ សទ្ទម្មន្តិ បរិយត្តិបដិបត្តិអធិគមវសេនតិ វិធមេវ សទ្ទម្មំ, តត្ថ តិបិដកពុទ្ធវចនំ បរិយត្តិសទ្ទម្មោ នាម, តេរស ធុតគុណា ចុទ្ទស ខន្ធកវត្តានិ ទ្វេ អសីតិមហាវត្តានីតិ អយំ បដិបត្តិសទ្ទម្មោ នាម, ចត្តារោ មគ្គា ចត្តារិ ច ផលានិ អយំ អធិគមសទ្ទម្មោ នាម, តថាហិច្ចាទិនា វុត្តមត្ថំ សមត្ថេតិ, តម្បិ បាឡិយា ថិរីកាតុំ ‘វុត្តំ ហេត’ន្តិអាទិមាហ, តត្ថ ធម្មាតិ ហេតូ, សទ្ទម្មស្សាតិ យថាវុត្តស្ស តិវិធស្ស សទ្ទម្មស្ស, បទព្យញ្ជនន្តិ បទញ្ច ព្យញ្ជនញ្ច តំ, តត្ថ បទំ នាម ស្យាទ្យន្តំ ត្យាទ្យន្តញ្ច, ព្យញ្ជីយតិ អត្ថោ ឯតេនាតិ ព្យញ្ជនំ-វាក្យំ អថវា បជ្ជតេ គម្យតេ អត្ថោ ឯតេនាតិ បទំ-ស្យាទ្យន្តាទិ, វាក្យំវ ព្យញ្ជនំ, សិថិលធនិតាទិបទមេវវា វុត្តនយេន ព្យញ្ជនន្តិ បទព្យញ្ជនំ, តំ, ទុន្និក្ខិត្តំ ទុដ្ឋុ និក្ខិត្តំ ឋបិតំ វិរាចេត្វា កថិតំ, អត្ថោ ច ទុន្នីតោតិ ទុន្និក្ខិត្តត្តាយេវ បទព្យញ្ជនស្ស តព្ពចនីយោបិ ទុដ្ឋុវិញ្ញាតោ ហោតិ, វុត្តបដិបក្ខតោតិ ‘អវិញ្ញាតសទ្ទលក្ខណោហិ’ច្ចាទិនា វុត្តស្ស វិញ្ញាតសទ្ទលក្ខណត្តាទិនា បដិបក្ខភាវតោ, ភាវប្បធានោ ហិ អយំ និទ្ទេសោ,ត្តប្បច្ចយលោបោ វា, ន ហិ អត្ថាវ អត្ថនា វេទិតព្ពោតិ យុត្តន្តិ។

តទេវន្តិអាទិនា យថាវុត្តំ និគមេត្វា សញ្ញាវិធានេ បយោជនំ ទស្សេតិ, តន្តិ ហេត្វត្ថេ និបាតោ, យស្មា សទ្ទលក្ខណស្ស ជាននំសានិ សំសំ តស្មាតិ អត្ថោ, ឯវន្តិ និទស្សនត្ថេ និបាតោ, ឯវំ សប្បយោជនន្តិ សម្ពន្ធោ, តទេវន្តិ វា និបាតសមុទាយោ យំ, វុត្តេន បការេនេត្យស្ឋី អត្ថេ វត្តតេ។ ននុច សញ្ញីនំ សញ្ញានំ វត្តព្ពត្តេ “អអាទយោ តិតាលីសវណ្ណា”តិអាទីនំ វាក្យានំ វិសុំវិសុំ មហន្តត្តា កុតោ លាឃវំ សត្ថស្សាតិ មញ្ញមានោ ‘តថាហិ’ច្ចាទិនា សញ្ញាវិធានេ លាឃវសព្ភាវំ សមត្ថេតិ, ហោតេវាតិ អវធារណេន កត្ថចិ បរសត្ថេ វិយ នោ ន ហោតីតិ ទស្សេតិ, បដិបត្តិលាឃវម្បិ ចេត្ថ ហោតេវ, តថាហិ “វណ្ណបរេន សវណ្ណោបិ”ច្ចាទោ (១-២៤) វណ្ណាទិសញ្ញាសមុទ្ទវិតានាត្ថានមត្ថាវគមេតុមលន្តិ បរេ បុច្ឆិត្វា ជានិតព្ពា អស្ស, តតោ សញ្ញា-វសេយា, តតោស្ស សញ្ញាតិ សញ្ញាសញ្ញីវិវេចនំ តទនុដ្ឋានន្តិ បរម្បរាបេក្ខាយ ភវិតព្ពំ បដិបត្តិ គារវាភាវា។ ឥទានិ សង្ខេបតោ សត្ថក្កមំ ទស្សេតុមាហ- ឯវំ តាវិ’ច្ចាទិ, តាវាតិ បឋមំ, ឧបយុជ្ជមានត្ថាតិ ព្យាបារិយមានត្តា, វិសយោ គោចរោ យត្ថេតេ ស្យាទយោ វិធីយន្តេ, សហ វិសយេនាតិ សវិសយា, បឋមំ ករីយតីតិ បកតិ យតោ ស្យាទយោ វិធីយន្តេ, សហ បកតិយាតិ សប្បកតិកា, លិង្គាទិកន្តិ អាទិសទ្ទេន‘សលភច្ឆាយ’មិច្ចាទោ ឯកត្តាទិ, លិង្គេភវា លិង្គិកា-ឥត្ថិវិធយោ, ឯកត្ថីភាវោ សមាសោ, តេន, សាមញ្ញតោ សមានត្តា, សមានត្តន្តុណាទិវុត្តិយា “រាជាទិវិសិដ្ឋេ បុរិសា ទោវិយ’វសិដ្ឋាទិវិសិដ្ឋេ អបច្ចាទិម្ហិ អត្ថេ បវត្តនតោ។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ជិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

រតនត្តយបណាមាទិកថា សមត្តា។

១. បឋមកណ្ឌវណ្ណនា

សញ្ញាធិការ

១. អ អាទយោ

សព្ពវចនានំ សាត្ថកនិរត្ថកត្តព្យភិចារិត្តា ‘ឥទ’ន្តិអាទិនា សទិដ្ឋន្តេន សំសយមុបទស្សិយ សាត្ថកត្តមស្ស ទស្សេតុញ្ច ‘ន តាវ...បេ.... សាត្ថកត្តា’តិ វុត្តំ, ឧម្មត្តកាទិវាក្យមិតិ ‘ទស ទាឡិមា, ឆ អបូបា, កុណ្ឌមជាជិនំ, បលាលបិណ្ឌោ’ឥច្ចាទិកំ, អវយវត្ថាន មញ្ញមញ្ញនាតិ សម្ពន្ធា សមុទាយត្ថាភាវតោ អនត្ថកត្តំ, អាទិវាក្យន្តិ “មនោសេដ្ឋា មនោមយា”តិអាទិវាក្យំ, សាត្ថកត្តំ បនស្ស បទត្ថាន មញ្ញមញ្ញាភិសម្ពន្ធស្ស បតីតិតោ។

អថ អអាទ្យាទិសទ្ទានំ សាធុត្តានុទាខ្យានាយ ឥទំ វចនមិច្ចាទិវិកប្បន្តរសម្ភវេ កថំ និយមោ វុត្តិយំ វុត្តេនត្ថេន សាត្ថកត្តមិច្ចាសង្កិយ តេសមិហានុបយោគិត្តំ កមេន បដិបាទយិតុមាហ ‘វក្ខមានត្ថមេវិទ’មិច្ចាទិ,’ អាការាទយោ និគ្គហិតន្តា’ឥច្ចាទិនា វុត្តិយំ វក្ខមានោ អត្ថោ យស្ស តំ តថា វុត្តំ, សាធូនំ សាធុសទ្ទានំ អនុសាសនំ អាខ្យានំ អត្ថោ បយោជនំ យស្ស តន្តិ វិគ្គហោ។

សាធុសទ្ទានុសាសនសង្កាបេត្ថ “កត្ថេត្ថ កុត្រាត្រក្វេហិធា”តិ (៤-១០០) អាទិនា កត្ថាទិសទ្ទានំ សាធុត្តានុសាសនស្ស ទស្សនតោ, លក្ខណន្តរេន សាធុភាវស្ស អន្វាខ្យាតត្តាតិ អាបុព្ពាទាឥច្ចស្ម “ទាធាត្វិ”តិ (៥-៤៥) ឥប្បច្ចយេ អាការលោបេ ច អាទីតិ អអាទិយេសន្តិ អញ្ញបទត្ថសមាសេ យោម្ហិ “យោសុ ឈិស្ស បុមេ”តិ (២-៩៣) ‘ដេ អអាទយោ’តិ, តយោ ច ចត្តាលីសា ចាតិ ចត្ថ សមាសេ “តទមិនាទីនិ”តិ ចត លោបេច រស្សេ ច តិតាលីសាតិ, ‘វណ្ណ-វណ្ណនេ’ឥច្ចស្ម “ភាវការកេស្វ ឃណ ឃកា”តិ (៥-៤៤) អប្បច្ចយេយោម្ហិ ដាទេសេ វណ្ណាឥតិ ច សិជ្ឈនតោ, បយោគនិយមត្ថន្តិ តិតាលីសវណ្ណសទ្ទេសុ បរេសុ ឯវ អអាទិសទ្ទោ បយុជ្ជិយតីតិ ឯវំ បយោគនិយមត្ថំ, អយម្បិ វិកប្បន្តរ សម្ភាវនា “អភូតតព្ភាវេ ករាសភូយោគេ វិការា ចី”តិ (៤-១១៩) បយោគនិយមស្សាឈាយមានស្ស ទិដ្ឋត្តា, ឋាន្យាទេសត្ថន្តិ អអាទិសទ្ទស្ស ឋានេ តិតាលីសវណ្ណសទ្ទា អាទេសា ហោន្តិ តេសំ វា សោ ឥតិ, តទនុរូបាយាតិ ឋាន្យាទេសានុរូបាយ ឆដ្ឋី វិភត្តិយា, អតោយេវាតិ អគមាគមិអនុរូបាយ ឆដ្ឋិយា អភាវតោ យេវ, អគមាគមិ ភាវត្ថន្តិ អអាទិសទ្ទស្ស តិតាលីស វណ្ណសទ្ទា អាគមា ហោន្តិ តេសំ វា សោ ឥតិ, ឯតេសុបិ សង្កា, “យវាសរេ” (១-៣០) “សុញ្ញ សស្ស”ឥតិ (២-៥៣) អាទេសាគមានំ ទស្សនេន, អាគមលិង្គាភាវតោតិ ឧការ កការ មការានំ អភាវតោ, វិសេសនវិសេស្ស ភាវត្ថន្តិ តិតាលីសវណ្ណសទ្ទានំ អអាទិសទ្ទោ វិសេសនំ, តេ វា តស្សេ-តិ, ឯត្ថាបិ សង្កា ‘នីលុប្បល’មិច្ចាទីនមត្ថ វិសេសនវិសេស្ស ភាវទស្សនា, សទ្ទលក្ខណានុបយោគតោតិ សទ្ទលក្ខណេន សទ្ទសង្ខរណស្ស បកតត្តា វុត្តំ, តត្ថ ការណមាហ- ‘រូបវិសេសូប លក្ខណាភាវា’តិ, រូបវិសេសស្ស ឧបលក្ខណ និមិត្តំ តស្សអភាវាតិ អត្ថោ, ន ហិ វិសេសន វិសេស្សភាវេ បដិបាទិតេ អអាទ្យាទិសទ្ទានំ រូបវិសេសស្ស សង្ខរណំ កតំ សិយាតិ, យទិ ឯសោវ សទ្ទសង្ខរណន្តិ គយ្ហេយ្យ, តថា សតិ ‘នីលុប្បល’មិច្ចាទីនម្បិ វត្តព្ពតា អាបជ្ជេយ្យាតិ នាស្ស តទត្ថ តាបិ សម្ភាវិយតេ, លោកេ សីហគុណស្ស មានវកេ ទស្សនតោ ឧបចារេន ‘សីហោ-យំ មានវកោ’តិ តគ្គុណជ្ឈារោបោបិ ទិស្សតិ, តទត្ថម្បេតំ ន ហោតីតិ ទស្សនត្ថំ ‘តគ្គុណជ្ឈារោបនត្ថម្បេតំ ន ហោតី’តិ វុត្តំ, តស្ស អអាទិសទ្ទស្ស, តេសំ តិតាលីសវណ្ណសទ្ទានំ វា គុណោ អអាទិត្តាទិ, តស្ស អជ្ឈារោបនំ-តិតាលីសវណ្ណសទ្ទេសុ វា អអាទិសទ្ទេយេវ វា អារោបនំ, តទត្ថម្បេតំ សុត្តំ ន ហោតីតិ អត្ថោ, តត្ថ ការណមាហ- ‘អតោយេវា’តិអាទិ, អតោយេវ រូបវិសេសូបលក្ខណា ភាវតោយោ, បកតំ សទ្ទសង្ខរណំ, យថាវុត្ត វិកប្បន្តរាភាវេ ឧភយត្ថមិទំ សិយា, តត្ថ បរិភាសត្ថំ ន ហោតិ... តល្លក្ខណត្តាភាវា ឧបរិវក្ខមានត្តា ចាតិ បារិសេសមាលម្ពិយាហ ‘សញ្ញាសញ្ញិ’ច្ចាទិ។

> មរិយាទាយម្បការេថ, សមីបេ វយវេ តថា;
> ចតុព្ពិធប្បការោយំ, អាទិសទ្ទស្ស ទិស្សតេតិ។

មរិយាទត្ថោ ឯត្ថ អាទិសទ្ទោតិ អាហ-‘អាទិមរិយាទា ភូតោ’តិ, ឧបលក្ខណត្តាតិ ឧបលក្ខិយមានានមាការាទីនំ គហណេ ការណភាវេន អប្បធានត្តា, តេនាហ-‘ឧបលក្ខណស្សុបសជ្ជនីយភូតស្សា’តិ, ការិយេនាតិ វណ្ណសញ្ញាភវនាទិនា, ន គុន្នម្បិ អានយនំ ភវតិ..គុន្នមុបសជ្ជនីយ ភូតត្តា អញ្ញបទត្ថស្សេវ បធានត្តា, សញ្ញាយាភាវេតិ អការស្ស វណ្ណសញ្ញាយ អភាវេ, រូបន្តិតិ តាលីសារូបំ, តិតាលីសា+វណ្ណាតិបទច្ឆេទោ, តិតាលីស+វណ្ណាតិវា, សុត្តាវយវស្សាបិ សុត្តសម្ពន្ធិត្តា “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ (១-៣៣) បន វុត្តំ, រស្សត្តន្ត “ទីឃរស្សា”តិ យោគវិភាគេន, ឥតរថា ព្យញ្ជនបរស្សេវ រស្សត្តេ ទស្សិតេ តិតាលីសឥតិ អព្យញ្ជនេ បទំ ន សម្បជ្ជេយ្យាតិ វិញ្ញាយតិ,

ឥតរីតរយោគចត្តេ ពហុវចនេន ភវិតព្ពន្តិ អាហ-‘ឯកវចនម្បនា’តិអាទិ, វិប្បដិបត្តិ អញ្ញថាភាវោ, វស្ស ឯ ឱការេហិ តេចត្តាលីសក្ខរានន្តិ សម្ពន្ធោ, ឯ ឱការេ ហីតិ សហត្ថេ តតិយា, សក្កតានុសារេនាតិ សក្កតេ “សន្និយក្ខរានំ វស្សា ន សន្តី”តិ វុត្តស្ស អនុសារេន, កោចីតិ សា សនប្បសាទកចោឡិយពុទ្ធប្បិយាចរិយំ ទស្សេតិ, នហិច្ចាទី វទតោ-យមធិប្បាយោ ‘វស្សាឥវាតិ ឥវសទ្ទោ សាធម្មោបមាជោតកោ វា សិយា វេធម្មោបមាជោតកោ វា, យទិ តាវ វេធម្មោបមាជោតកោ, វស្សធម្មស្ស ឯ ឱការេស្វ សម្ភវា តេសំ ទីឃកាលប្បវត្តិតោ តេ ទីឃាយេវ សិយុំ, យទិ បន សាធម្មោបមាជោតកោ , តេសុ វស្សធម្មស្សសម្ភវា វស្សកាលប្បវត្តិតោ វស្សាឯវ តេ សិយុន្តិ ‘ឯត្តាតិអាទីសុ ឯ ឱការានំ ឧច្ចារណកាលកតំ វស្សត្តមេវ ហោតី’តិ, វស្សកាលវន្តោយេវាតិ ឯវសទ្ទោ សោគតេ វណ្ណវិនិម្មុត្តស្ស កាលស្សេវាភាវា វណ្ណានញ្ច បច្ចក្ខ សិទ្ធត្តា បមាណសិទ្ធំ បារមត្ថិក មេ ឱការានំ វស្សកាលវន្តតំ ទីបេតិ, អត្ថាតិ វទតោ បនាយមធិប្បាយោ ‘ឯត្ថាតិអាទីសុ យទិ ឯការាទយោ ទីឃាឯវ សំយោគបុព្ពត្តា វស្សាវ សិយុំតថា សតិ អត្ថាតិ ឯត្ថាបិ ទីឃោវ អាការោ សំយោគបុព្ពត្តាវស្សោ ឥវ ឧច្ចតីតិ អាបជ្ជេយ្យ, តស្មា ឧច្ចារណកាលកតោវ វស្សទីឃភាវោ គហេតព្ពោ’តិ, កច្ចាយនវុត្តិវណ្ណនា ញាសោ, តញ្ញាបនេតិ ពហិទ្ធា អញ្ញេសមក្ខរានំ ញាបនេ, បយោជនាភាវាតិ តេន សាធេតព្ពស្ស កស្សចិ ឥដ្ឋស្ស អភាវមាហ, កិមេត្ថ សមុទាយេ វាក្យបរិសមត្តិ, ឧទាហុ អវយវេតិ អាហ- ‘បច្ចេក’ន្តិ, អញ្ញថា ‘វុក្ខា វន’ន្តិអាទីសុ វិយ សមុទាយេ វាក្យបរិសមត្តិយំ “ឥយុវណ្ណា ឈលា នមស្សន្តេ” (១-៩) ឥច្ចាទិកំ ន សិជ្ឈតីតិ, បច្ចេកំ វណ្ណា នាមហោន្តីតិ អការោ វណ្ណោ នាម ហោតិ អាការោ វណ្ណោ នាម ហោតីតិអាទិនា, អវយវេច្ចាទិនា វុត្តិយំ អវុត្តេបិ ‘បច្ចេក’ន្តិ វចនេ សទិដ្ឋន្តំ ការណមាហ, ទិដ្ឋន្តោបនីតោ ត្យត្ថោ សុខេន បដិបត្តុំ សក្កាតិ, ឯត្ថ ហិ បច្ចេកន្តិ អវុត្តេបិ ទេវទត្តោ ភោជីយតូតិអាទិនា បច្ចេកំ ភុញ្ជិកិរិយា បរិសមាបីយតេ, តេនាហ-‘ន ចោច្ចតេ’ ឥច្ចាទិ, អថវា សមុទាយេបិ វាក្យបរិសមា បត្តិយំ សតិ សមុទាយេ បវត្តា សទ្ទា អវយវេសុបិ វត្តន្តីតិ ‘សមុទ្ទេកទេសទស្សនេបិ សមុទ្ទោ ទិដ្ឋោ, ខន្ធេកទេសភូតាយបិ បញ្ញាយ បញ្ញាក្ខន្ធោតិអាទីសុ វិយ ន ទោសោ, តេនេវ វុត្តិយំ ‘បច្ចេក’ន្តិ ន វុត្តំ, វណ្ណសទ្ទស្ស គុណាទ្យនេកត្ថត្តេបិ បករណតោ អការាទយោវេត្ថ វុច្ចន្តីតិ អាហ-‘វណ្ណីយតិ’ច្ចាទិ, បករណតោបិ អត្ថោ វិភជ្ជតេ, វុត្តំ ហិ–

> អត្ថា បករណា លិង្គា, ឱចិត្យា ទេសកាលតោ;
> សទ្ទត្ថា វិភជីយន្តេ, ន សទ្ទាយេវ កេវលាតិ។

ននុ ឈលាទិសញ្ញា វិយ លហុសញ្ញំ អកត្វា កស្មា គរុសញ្ញា កតាតិ ចោទនំ មនសិ និធាយ វុឌ្ឍិ អន្វត្ថវសេន ទ្វិប្បការាសុ សញ្ញាសុ ឈាលាតិ វុឌ្ឍិ សញ្ញាត្ថាភាវេន វោហារសុខមត្តបយោជនា, អន្វត្ថសញ្ញា បន តប្បយោជនាបិ ហោតិ តទញ្ញប្បយោជនា បីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘ឯវ’មិច្ចាទិ, វណ្ណីយតី អត្ថោ ឯតេហីតិ វុត្តមត្ថំ អនុគតា អនុគតត្ថា វណ្ណសញ្ញា តំ, សទ្ទាធិគមនីយស្សាតិ សទ្ទេន វិញ្ញាតព្ពស្ស, វណ្ណំ មូលមស្សាតិ វណ្ណមូលកោ-អត្ថោ, តស្ស ភាវោ វណ្ណមូលកតា, អត្ថស្ស វណ្ណមូលកតំ សាធេតិ ‘សាបិ’ច្ចាទិនា, វណ្ណំ រូបំ សភាវោ ឯតេសន្តិ វណ្ណរូបានិ-បទានិ, សមុទាយោ បាទានំ រូបមស្សាតិ សមុទាយរូបំ វាក្យំ, វិភត្យន្តមត្ថជោតកំ បទំ, បទសមុទាយោ វាក្យំ, សព្ពញ្ចេតមុបចារេន វណ្ណសទ្ទវចនីយត្តំ គច្ឆតិ វណ្ណមយត្តាតិ សព្ពោបិ សម្មុតិបរមត្ថភេទភិន្នោ អត្ថោ វាក្យាធិគមនីយោ វណ្ណេនេវ វិញ្ញាយតិ នាម តស្មា យថា វុត្តមត្ថ វិសេសទស្សនំលហុសញ្ញាយ ន សក្កាតិ តទត្ថមការាទីនំ គរុភូតា វណ្ណសញ្ញា កតាតិ អធិប្បាយោ, សម្មុតិ សង្កេតវសេន បវត្តោ វោហារោ, បរមត្ថោ សនិព្ពានោ បញ្ចក្ខន្ធោ។ ឧភោហិ បនេតេហិ ភិន្នោ តតិយោ កោដ្ឋាសោ នាម នត្ថិ, តថាច វុត្តំ–

> ទុវេ សច្ចានិ អក្ខាសិ, សម្ពុទ្ធោ វទតំ វរោ,
> សម្មុតី បរមត្ថញ្ច, តតិយំ នុបលព្ភតីតិ។

ននុ ច–

> អប្បក្ខរមសន្ទិទ្ធំ, សសារំ គូឡ្ហនិណ្ណយំ;
> បសន្នត្ថញ្ច សុត្តន្តិ, អាហុ តល្លក្ខណញ្ញុនោតិ។

“អាទយោ តិតាលីស វណ្ណា” “តិតាលីសាទយោ វណ្ណា”តិ វា វត្តព្ពន្តិ ន តថា សតិ សន្ទិទ្ធំ សុត្តំ សិយាតិ, ននុ សត្ថាទោ មង្គលវចនេន ភវិតព្ពំ, អការោ បដិសេធត្ថោបិ ហោតីតិ (ន) សត្ថាទោ សិទ្ធសទ្ទស្សោបហិតត្ថា, អថ ហោតុ បុព្ពា ឈលាទិ សញ្ញា, សទ្ទសាធនមត្តប្បយោជនត្តា បន សព្ពវិធានស្ស បុព្ពាចរិយ សញ្ញាវាលមេត្ថាតិ កឹ បុនាបិ វណ្ណាទិសញ្ញាវិធានេន គន្ថគារវ ករណេនាតិ សច្ចមេតំ, បុព្ពាចរិយេសុ បន គារវំ តទនុគមនញ្ច ទីបេតុំ កាចិ សញ្ញាយោប្បន្វាខ្យាយន្តេ, យជ្ជេវំ សំយោគសព្ពនាមលោបាទយោបិ សញ្ញា បុព្ពាចរិយេហិ វុត្តា វត្តព្ពាតិ ននុ ភោ វុត្តមេវាម្ហេហិ’កាចិ សញ្ញាយោ អាខ្យាយន្តេ’តិ, កិន្តទាខ្យានទ្វារេន ភវតា តាបិ វិញ្ញាតុំ ន សក្កាតិ,

កេសញ្ចិ សាត្ថកត្តោបិ បតិវណ្ណមត្ថានុបលទ្ធិតោ វណ្ណានមទិដ្ឋានមការាទីនមនុកតិយោ ឥហោបទិដ្ឋាឥត្យនុការិយេនាត្ថេនាត្ថវន្តតាយ ហោតេវាការាទិតោ វិភត្តិ, លោបេន និទ្ទិដ្ឋត្តា បនស្សា អស្សវនំ សន្ធិកំសវចនិច្ឆាភាវា សំហិតាយានិទ្ទេសោ, អនុក្កមោតិ អាទោនិស្សយា សារុត្តា, តតោ និស្សិតា ព្យញ្ជនា, សរេសុបិ ឯកដ្ឋានិយា អការាទយោ ពហុត្តា បឋមំ វុត្តា ឋានានុក្កមេន, តតោ ទ្វិជា ឋានានុក្កមេន, តេសុបិ រស្សាវ លហុត្តា បឋមំ វុត្តា, តតោ ទីឃា, ព្យញ្ជនេសុបិ វគ្គា ពហុត្តា ឋានប្បដិបាដិយា បឋមំ វុត្តា, តតោ យការាទយោ, វគ្គេសុ ច អឃោសា បឋមំ វុត្តា, តតោ ឃោសា, តេសុ ច សិថិលា បឋមំ វុត្តា, តតោ ធនិតា, តត្ថាបិ អប្បកត្តា ទ្វិជា បញ្ចមា វុត្តា, តតោ យរលវា ឃោសភូតា ឋានានុក្កមេន, តតោ ធនិតា សការហ ការា, តេសុបិហការោ កេសញ្ចិ ឱរសោបិ ហោតីតិ ទ្វិជត្តា បច្ឆា វុត្តោ, កេហិចិ “លឡានមវិសេសោ”តិ ទ្វិន្នមវិសេសេ វុច្ចមានេបិ លិបិភេទេន ឋានភេទេន ច ភិន្នត្តា ឡការោ វិសុំ អក្ខរភាវេន គហិតោ, សោបិ ឃោសភាវេន ឋានានុក្កមេនច ហការតោ បរំ វុត្តោ និគ្គហីតំ បន សរត្តាទិសព្ពវិនិម្មុត្តត្តា សព្ពបច្ឆា វុត្តន្តិ អការាទីនមយមនុក្កមោ, ឥមស្សេវានុក្កមស្ស មនសិ វិបស្ស វត្តមានត្តា តិតាលីសាតិ គណនាបរិច្ឆេទស្ស ទស្សិតត្តា ច ‘និគ្គហីតន្តា’តិ វុត្តិយំ វុត្តំ, បកតំ សាធុសទ្ទានុខ្យានំ, ន វណ្ណិយតេ, តិ សទ្ទសង្ខរណ សង្ខាតមុខ្យប្បយោជនាភាវា, កិញ្ចាបិ ន វណ្ណិយតេ, អម្ហេហិ បន កថមការាទីនមយមនុក្កមោ ឧប្បន្នោតិ សិស្សានំ កង្ខា វិច្ឆេទប្បយោជនម្បតិ អនុក្កមសទ្ទស្ស អត្ថកថនព្យាជេន វណ្ណិតោ យេវាតិ, ករិយន្តេ ឧច្ចារិយន្តេ ឯតេនាតិ ករណំ, តត្ថ ជិវ្ហាមជ្ឈំ តាលុជានំ, ជិវ្ហោបគ្គំ មុទ្ធជានំ, ជិវ្ហគ្គំ, ទន្តជានំ សេសានំ សកដ្ឋានំ ករណំ, បយត្តិ បយតនំ, តម្បន វណ្ណច្ចារណតោ អព្ភន្តរោ ពាហិយោ ច ឧស្សាហោ, តត្ថ អព្ភន្តរបយតនំ-សំវុតត្តមការស្ស, វិវដត្តំ សរានំ សការហការានញ្ច ផុដ្ឋត្តំ វគ្គានំ, ឦសំផុដ្ឋត្តំ យរលវានំ, ពាហិយបយតនន្តុ សំវុតកណ្ឌតាទិ, ឋានតោ បច្ឆាសត្តិយា វិធិយមានការិយសម្ភវេន បយោជនសម្ភវា អាហ-‘ឋានម្បនា’តិអាទិ, តិដ្ឋន្តិ ឯត្ថ ឧប្បត្តិវសេន វណ្ណាតិ ឋានំ, “ឯ ឱនម វណ្ណេ”តិ (១-៣៧) សុត្តេ វណ្ណេតិ កថនមេវ វណ្ណសញ្ញាករណេ បយោជនំ, យថាវុត្តមត្ថមញ្ញត្រ ព្យាបទិសតិ’ ឯវ’មិច្ចាទិនា, តស្មា “ទសាទោ សរា”ឥច្ចាទោ ‘តេនា’តិអាទីសុ ‘តេន សរឥច្ចនេន ក្វត្ថោ កស្មិំ សុត្តេ បយោជនំ តំ ទស្សេតិ “សរោលោបោ សរេ”ច្ចាទី’តិ ឯវមាទិនា អត្ថោ ទដ្ឋព្ពោ, ញាបេតិ វណ្ណលោបន្តិ ញាបកំ, កស្មា បន’សោ ចេមិនាវ ញាបកេន សិទ្ធោ’តិ វុច្ចតិ ននុ ‘តទមិនាទីនិ”តិ (១-៤៧) សុត្តំ ទិស្សតីតិ, (សច្ចំ) តថាបិ បការន្តរោយម្បិ វណ្ណលោបេ ទស្សិតោតិ វិញ្ញាតព្ពំ, ឯវសទ្ទោ បន ‘យទិ ញាបកេន វណ្ណលោបោ សិយា សោ ឥមិនាវ ញាបកេន សិទ្ធោ, នាញ្ញេនា’តិ អវធារេតិ។

២. ទសា

នន្ុ អអាទយោតិ បឋមន្តេនុវុត្តន្តេ កថមេត្ថ’តត្ថា’តិ សត្តមីនិទ្ទិដ្ឋតាតិ អាហ-‘តញ្ចា’តិអាទិ, អត្ថវសា វិភត្តិវិបរិណាមេនាតិ អអាទយោតិ បឋមន្តស្ស‘អាទោ ទសា’ត្យនេន សម្ពន្ធា សម្ពជ្ឈមានេ ចាធារត្ថេន ភវិតព្ពន្តិ អាធារត្ថវសេន សត្តមី វិភត្តិយា បរិវត្តនេនាតិ អត្ថោ, អត្ថវសា សត្តមិយា វិបរិណាមសម្ភវាយេវសុត្តេ អវិជ្ជមានេបិ‘តត្ថា’តិ វុត្តិយំ វុត្តំ, អាទោទសន្នមនញ្ញត្ថបវត្តិសម្ភវតោ តេសំ អអាទយោ វិសយភាវេនបិ សក្កា បរិកប្បេតុន្តិ វុត្តំ-‘តេសុ វិសយភូតេសូ’តិ, និទ្ធារណត្តោបិ យុជ្ជតេវ… វណ្ណសមុទាយតោ តទេកទេសភូតានមាទោ វណ្ណានំ ទសសង្ខាគុណេន និទ្ធារិយមានត្តា, អាទិម្ហិ ទស វណ្ណាតិ វុត្តេ អវុត្តានម្បិ អវស្សំ វត្តព្ពានំ ឩនបូរណត្ថមជ្ឈាហារោ ហោតីតិ វុត្តំ- អវដ្ឋិតា និទ្ទិដ្ឋា វា’តិ, ឯកាទីន មដ្ឋារសន្តានំ សង្ខ្យានំ សង្ខ្យេយ្យេ វត្តនតោ អាហ-‘ទសសង្ខ្យាយ បរិច្ឆិន្នត្តា’តិ, គយ្ហុបគានំ វស្សេឯ ឱវណ្ណានម្បិ កច្ចាយនេ វិយ អបរិច្ចាគា អន្ធូនា, អគយ្ហុបគានំ តទញ្ញេសំ កេសញ្ចិ សរានំ បរិច្ចគា អនធិកា, ទសសទ្ទស្ស សង្ខ្យេយ្យ វុត្តិត្តា ទសន្នម្បិ អធិកត វណ្ណានញ្ញត្តា វុត្តំ-‘ទសន្នម្បី’តិអាទិ, សយំ បុព្ពា’រាជ=ចិត្តិយំ’តីស្មា ក្វិម្ហិ អន្តលោបេ សមាសេ ច តទមិនាទិត្តា និរុត្តិនយេន វា សរសទ្ទោ និប្ផជ្ជតីតិ, ‘សរ-គតិហី សាចិន្តាសុ’ ឥច្ចស្មា អប្បច្ចយេន វា និប្ផជ្ជតីតិ ទស្សេតុមាហ=‘សយំ រាជន្តី’តិអាទិ។

៣. ទ្វេទ្វេ

តេតិ’អាទោ’តិ សត្តម្យន្តត្តា អបរេ ទ្វេ បរាមសតិ, ហេដ្ឋា វិយាតិ ហេដ្ឋា វុត្តំ អត្ថវសា វិភត្តិវិបរិណាមំ ឧបមេតិ, អតោវ វិញ្ញាយមានត្ថវសេន តេសុ’តិ វុត្តំ, តេសុតិ បន និទ្ធារណត្ថវិច្ឆាយំ តម្បិ សម្ភវតីតិ តេសំ វណ្ណានំ មជ្ឈេ ទ្វេទ្វេតិ ទ្វិសង្ខ្យាយ និទ្ធារណត្តោបិ វេទិតព្ពោ, វិច្ឆាយំ វុត្តិ យស្ស សោ វិច្ឆាវុត្តិ-ទ្វិសទ្ទោ, វិច្ឆាវុត្តិតា ចាស្ស សវណ្ណត្តគុណេន ទ្វិន្នំ (‘ព្យាបិតុ) មិដ្ឋត្តា, កមេនាវដ្ឋិតេតិ ឥមិនា អការាទិវណ្ណប្បពន្ធស្ស អនាទិកាលសិទ្ធំ កមសិទ្ធត្តមាហ។ នន្ុ សមានា វណ្ណា សវណ្ណាត្យន្វត្ថេ សវណ្ណសទ្ទេ សតិ កតំ រស្សទីឃានំ សវណ្ណសញ្ញា សិយា… អសមានត្តា ឯតេសន្តិ, នេតទត្ថិវណ្ណប្បពន្ធស្ស កមសិទ្ធត្តា វចនពលេនេវាសមានានម្បិ ហោតេវាតិ, នេវម្បិ វត្តុំ យុត្តំ“ទ្វេទ្វេ សវណ្ណា”តិ សុត្តស្ស តាទិសសាមត្ថិយសព្ភាវេ [សព្ភាវេន (បោត្ថកេ)] វិសេសការណាភាវាតិ អាហ‘សមានត្តម្បនា’តិអាទិ។ តិដ្ឋន្តិ ឯត្ថ វណ្ណា ចិត្តជត្តេបិ អភិព្យត្តិ វសេនាតិ ឋានំ កណ្ឋាទិ, តេន កតន្តិ

សមាសោ, កណ្ឌតាតុ ឥតិ ចត្តេ បាណ្យង្គត្ថា នបុំសកត្តំ។ បញ្ចមេហិ វគ្គបញ្ចមេហិ។ អន្តដ្ឋាកីតិ វគ្គានមន្តេ តិដ្ឋន្តីតិ អន្តដ្ឋា, តាហិ, យុត្តស្សាតិ ព្រហ្មចរិយា, គុយ្ហ’ន្តិអាទីសុ យុត្តស្ស។ កេចីតិ អនិយមេន វុត្តំ, តេ បន–

“ហការោ បញ្ចមេហេវ, អន្តដ្ឋាហិ ច សំយុតោ;
ឱរសោ ឥតិ វិញ្ញេយ្យោ, កណ្ឋជោ តទសំយុតោ”តិ វទន្តិ។

៤. បុព្ពោ

វត្តតេតិ អត្ថវសា វិភត្តិវិបរិណាមេន វត្តតេ, ននុ ចេត្យាទិចោទនា, នេសទោសោច្ចាទិ បរិហារោ, ទោសាភាវេ ការណ មាហ-‘យោយោ...បេ.... បតីយតេ’តិ, វុត្តំ សមត្តេតិ-‘នហិ’ច្ចាទិនា, ននុ ច បុព្ពសទ្ទោ យ មេកត្តា ឯកំ បុព្ពមាចិក្ខតិ ន សកលន្តិ កថំ “បុព្ពោ”តិ វុត្តេ យោយោតិ ញាយតិ ‘យោយោ បុព្ពោ’តិ ច វុត្តេ ‘តេសុ ទ្វីសុ’តិ ឯត្ថ’ទ្វីសុ ទ្វីសុ’តិ ឥទំ កថំ សុខេនេវ បតីយតេ តទិទមសិទ្ធេនាសិទ្ធសាធនន្តិ អាសង្កិយ តទភាវមុព្ភាវិយ បុព្ព សទ្ទស្ស វិច្ឆាគមកត្តមវគមយិតុមាហ-‘នចេទ’មិច្ចាទិ។ តំយោគាតិ ឧបចារវសេនាហ, តព្ពន្ធតាយវាតិ អត្ថិយត្ថេ អប្បច្ចយវសេន, ឯវមុបរិបិ។

៥. បរោ

សេសមិច្ចាទិនា‘តេសុ ទ្វីសូតិ សវណ្ណសញ្ញកេសុ ទ្វីសុ’ ឥច្ចាទិ កមតិទិស្សតិ។ លហុសញ្ញា រស្សស្ស, សំយោគ បុព្ពស្ស រស្សស្ស ទីឃស្ស ច គរុសញ្ញា ន វត្តព្ពា... ឧច្ចារណវសេនេវាន្វត្ថសញ្ញាតិ វិញ្ញាយតិ, បុព្ពាចរិយវសេន វា ឥហាវុត្តាវសេសសញ្ញាវិយ។

៦. កាទយោ

កេវល ព្យញ្ជនានមត្ថប្បកាសត្តាភាវា សរានមត្ថប្បកាសនេ អច្ចន្តោបការា ព្យញ្ជនាតិ ‘ឯតេហី’តិ ករណត្តេន វុត្តំ, តេនាហ ‘សរាន’មិច្ចាទិ។ វិបុព្ពា ‘អញ្ជ-ព្យត្តិយំ’តីមស្មា ករណេ អនប្បច្ចយេ រូបំ, នបុំសកត្តម្បិស្សាវគមយិតុំ ‘ឧបការកានី’តិ វុត្តំ, ព្យញ្ជនត្តំ ទិដ្ឋន្តេន ផុដយតិ ‘យថា’ឥច្ចាទិនា, យថា ឱទនស្សុបការកានិ សូបាទីនិ ព្យញ្ជនានិ, តថា សរានមុបការកានីតិ អធិប្បាយោ, ព្យញ្ជនម្បន អទ្ធមត្តិកំ, វុត្តំ ហិ–

ឯកមត្តោ ភវេ រស្សោ, ទីឃោ មត្តទ្វយាយុតោ;
ប្លុតោ តិមត្តោ វិញ្ញេយ្យោ, ព្យញ្ជនំ ត្វទ្ធមត្តិកំតិ។

អន្វត្ថាតិ អន្វត្ថតោ, ‘អន្វត្ថា ព្យញ្ជនា’តិ សម្ពន្ធោ។

៧. បញ្ច

សជាត្យបេក្ខាយ សមុទាយវាចិត្តេបិ កាទយោតិ អនុវត្តនតោ វគ្គសទ្ទេន កខគឃញាទយោវ គយ្ហន្តិ, បញ្ច បរិមាណមស្ស បញ្ចកោវគ្គោ, “តមស្ស បរិមាណំ ណិកោ ចា”តិ (៤-៤១) កោ, សុត្តេ អាទិភូតោ បញ្ចសទ្ទោ បញ្ច សង្ខ្យាបរិច្ឆេទំ កុរុមានោ មាវសានានំ វគ្គានំ ពហុត្តំ គមេតីតិ ‘បញ្ចកា’តិ វុត្តំ, វគ្គាតិ ពហុវចនតោ បច្ចេកន្តិ វិញ្ញាយតិ, វជ្ជេន្តិ យការាទយោតិ វគ្គា, បឋមក្ខរវសេន បន កវគ្គាទិវោហារោ។

៨. ពិន្ទុ

អនេកត្ថត្តា ធាតូន មុច្ចារណត្ថោបេត្ថ គណ្ហាតីតិ និបុព្ពា គតោ កម្មន្តិ ត្តប្បច្ចយេ ញ្ញិម្ហិ បាទិសមាសេ ទីឃេច រូបំ ទស្សេន្តោ ‘រស្សា’តិអាទីមាហ, បីឡនត្ថតោ និគ្គហនំ និគ្គហោ, ‘ឥ-អជ្ឈេន គតីសុ’ឥច្ចស្មា កត្តរិ [កម្មនិ-ឥតិ វត្តព្វំ, ឥតំ ឧច្ចារិតន្តិ អត្ថោ] ត្តប្បច្ចយេ ឥតំ, និគ្គហេន ឥតន្តិ អមាទិស មាសេ រូបំ ទស្សេន្តោ ‘ករណំ និគ្គហេន វា’តិអាទិមាហ, បច្ឆិមបក្ខំ សាធេតុមាហ-‘វុត្តំ ហិ’តិ។

៩. ឥយុ

ចត្ថសមាសោតិ ឥតរីតរយោគទ្វន្ទសមាសោ។ អត្តេតិ មុនិ សទ្ទាទិវចនីយេ អត្ថេ, នមតីតីមស្សេវតំ កម្មំ,

យំ សព្ពវចនំ សព្ព, លិង្គំ សព្ពវិភត្តិកំ;
តំ សព្ពត្ថេ នមនតោ, វិទុំ នាមន្តិ តព្ពិទូ។

ឥធ នាមសញ្ញាយាភាវេបិ អន្វត្ថពលាយេវ នាមសញ្ញា សិទ្ធាតិ (អាហ) ‘អន្វត្ថព្យបទេសេនា’តិ, ស្យាទ្យន្ត បកតិរូបន្តិ បច្ចយា បឋមំ ករិយតីតិ បកតិ, សា ឯវ រូបន្តិ បកតិរូបំ, ស្យាទ្យន្តស្ស បកតិ រូបំ មុនិសទ្ទាទិ ស្យាទ្យន្តបកតិរូបំ, អត្ថវន្តមធាតុកមប្បច្ចយម្បាដិបទិកំ, បទំ បទំ បតិ បដិបទេ, បដិបទំ និយុត្តំ បាដិបទិកំ។ វិសេសនេនាតិ សុត្តេ ‘នមស្សន្តេ’តិ វុត្តេន ឥវណ្ណវណ្ណានំ វិសេសនេន។ អាខ្យាតស្សាតិ បចតិអាទិនោ។ អាទិមជ្ឈវត្តិនោតិ ឥន្ទ ឧទកសទ្ទាទីនំ អាទោ, បខុមាទីនំ មជ្ឈេច វត្តិនោ។ បទេសេសូតិ “ឈលា សស្ស នោ”តិ (២-៨៣) អាទិកេសុ សុត្តប្បទេសេសុ, អនិដ្ឋបសង្គ (សង្គំ) និវត្តេតីតិ សម្ពន្ធោ, អនិដ្ឋប្បសង្គោនាម [នាមាតិ (បោត្ថកេ)] បចតិ-ឥន្ទ (ឧទក បខុម) សទ្ទាទីន មន្ត អាទិមជ្ឈភូតឥវណ្ណាទីនំ ឈលសញ្ញា វិធាយ តតោ បរាសំ សាទិ វិភត្តីនំ “ឈលា សស្ស នោ”តិ (២-៨១) អាទីហិ ‘នោ’ អាទេសាទិម្ហិ កតេ ‘បចតិនោ, ឥន្ទនោ, ឧទកនោ, បខុមនោ’តិអាទិ រូបប្បសង្គោ, ននុចាទិអាទិ ចោទនា។ វត្តព្ពន្តិ សុត្តេ វត្តព្ពំ។ ព្យាសនិទ្ទេសេនាតិ អសមាសនិទ្ទេសេន។ តទយុត្តន្តិអាទិ បរិហារោ, តន្តិ តំ ចោទ្យំ, សតិហីតិអាទិនា អយុត្តត្តំ សមត្ថេតិ, ទ្វីសុត្តវេសុ យោគេសូតិ ឧបរិមេសុ “បិត្ថិយំ” “យា”តិ ទ្វីសុ សុត្តេសុ។ ឥត្ថិយន្តិ ឥទន្តិ “បិត្ថិយ”ន្តិ សុត្តេ ឥត្ថិយន្តិ ឥទំ បទំ។ វណ្ណវិសេសនំ សិយាតិ “បិត្ថិយ”ន្តិ សុត្តេ ‘គយុវណ្ណា’តិ អនុវត្តនតោ ‘ឥត្ថិយំ ឥវណ្ណ វណ្ណា’តិ ឯវំ ឥវណ្ណ វណ្ណា **“ឃោ”**តិ សុត្តេ ‘ឥត្ថិយំ អា’តិឯវំ អវណ្ណស្ស ច វិសេសនំ ភវេយ្យ។ វណ្ណវិសេសនេ វិរោធមាហ ‘ឯវញ្ចេ’ច្ចាទិ, នាមស្សន្តេតិ អសមាសនិទ្ទេសេ ត្វវិរោធមាហ- ‘ព្យាសេ’ច្ចាទិ។ សក្កានាមវិសេសនំ កាតុន្តិ ទ្វីសុ សុត្តេសុ ឥត្ថិយន្តិអាទិនា វក្ខមានក្កមេន។ នាមស្ស អន្តោ នាមន្តោតិ សមាសស្ស ឧត្តរបទត្ថប្បធានត្តា សមាសេ គុណីភូតស្ស នាមស្ស ឥត្ថិយន្តិ ឥទំ វិសេសនំ កាតុំ ន សក្កាតិ អធិប្បាយោ, វចនមន្តរេនាតិ បាណិនិយានមិវ “យថាសង្ខ្យមនុទេសោ សមានំ”តិ (១-៣-១០) សុត្តំ វិនា, សមាសង្ខ្យ ឯតេ សន្តិ សមសង្ខ្យកា, ឥតិសទ្ទោ អាទ្យត្ថោ, តេន–

“អាលាបហាសលីលាហិ, មុនិន្ទ វិជយា តវ;
កោកិលា កុមុទានី រោ, បសេវន្តេ វនំ ជលំ” (២៦០)។

ឥច្ចាទី សង្គណ្ហាតិ។

១០. បិត្ថិ

ឥត្ថិយំ នាមស្សាតិ ច, អន្តេ ឥវណ្ណវណ្ណាតិ ច វុត្តេ តេសមា ធារាធេយ្យសម្ពន្ធោ អាធេយ្យស្សាធារេ បវត្តី វិនា ន សម្ភវតីតិ អជ្ឈាហារវសេន ‘វត្តមានា’តិ វុត្តិយំ វុត្តំ។ ឥវណ្ណ វណ្ណាតិ អបេក្ខិយ‘វិសេសីយន្តី’តិ ពហុវចន មេតំ សម្ពន្ធស្ស បុរិសាធីនតាយ នាមន្តីមិនា សម្ពន្ធេ សតិ‘វិសេសីយតី’តេកត្តេន បរិណមតិ។

១១. យា

ឥត្ថិយំ នាមស្សន្តេតិ ច វត្តតេ។ ហេដ្ឋា សព្ពត្ថ សញ្ញិនោ និទ្ទិសិយ សញ្ញាយ និទ្ទិដ្ឋត្តា តត្ថ វិយ វិសុំ សញ្ញិនោ បឋមមនិទ្ទេសេ អសន្តោ វិយាតិ ទោសលេសមាលម្ពិយ ចោទយតិ ននុចេ’ត្យាទិនា។ តត្ថ សេតោតិ វិជ្ជមានស្ស សញ្ញិនោ។ ការិយេនាតិ សញ្ញាការិយេន។ បរិហរតិ ‘នាយំ ទោសោ’តិអាទិនា។ បច្ឆាវុត្តមត្តេនាតិ “យា”តិ សុត្តេ ការិយិនោ អាការស្ស បច្ឆា វុត្តមត្តេន។ នចាតិ ឯត្ថ ចសទ្ទោ វត្តព្ពន្តរសមុច្ចយេ, អបរម្បិ កិញ្ចិ វត្តព្ពមនិយម រូបមត្ថីតិ អត្ថោ។ អនិយមរូបមាចរិយប្បវត្តិតោ សាធេតុមាហ ‘ឧភយថាបិ’ច្ចាទិ។

១២. គោស្យា

អាសន្នោ អាភិមុខ្យេ, អនភិមុខមភិមុខំ កត្វា លបនំ កថនមាល បនំ, តស្មឹ អាលបនេ, អាលបនត្ថេ វិហិតោ សីតិ អត្ថោ។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ចិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

សញ្ញាធិការោ សមត្តោ។

បរិភាសាធិការ

១៣. វិធិ

វចនារម្ភយោជនមាហ–‘យំ វិសេសនភាវេនេ’ច្ចាទិ, យន្តិ អនិយមេន “អតោ យោនំ ដាដេ”តិ (២-៤៣)
អាទីសុ អតោតិអាទិកំ វិសេសនភាវេន វត្តុមិច្ឆិតំ បរាមសតិ, តេនាតិ វិសេ សនត្តេន-បាទិយមានេន យំ សទ្ទ
និទ្ទិដ្ឋេន អតោតិអាទិកេន ករណភូតេន, យថាកថញ្ចិតព្ពតោតិ អាទោ មជ្ឈេ-ន្តេ វា សព្ពាវតោ យេនកេនចិ
អាការេន អភេទោបចារេន អការាទិវិសេសនវតោ នាមាទិនោ, តទន្តត្ថន្តិ តំ អតោត្យាទិ វិសេសនមន្តេ,
នាទោ ន មជ្ឈេ យស្ស តំ តទន្តំ, តំ អត្ថោ បយោជនំ យស្សាតិ អញ្ញបទត្ថោ, វត្តាយត្តាតិ វត្តុនោ អាយត្តា…
អត្តាវាត្តនោ វចនេ បធានន្តិ, តស្សាតិ វត្តុនោ, សាតិ វចនិច្ឆា, បយោគានុសា រេនាតិ ជិនវចនានុសារេន,
ឥតីតិ ការណត្ថេ និបាតោ, ឥមិនា ការណេនាតិ អត្ថោ, ន សព្ពត្ថប្បសង្គោតិ សំហិតាទិវិធិម្ហិ សព្ពត្ថ តទន្ត
វិធិប្បសង្គោ ន ហោតិ, តថាហិ “សរោ លោបោ សរេ”តិ (១-២៦) ឯត្ថ សរោតិ វិសេសនភាវេន វចនិច្ឆាយ សព្ពាវេ
សរោតិ តត្រា’ទីនំ វិសេសនន្តិ យថាកថញ្ចិសរាទិសរមជ្ឈសរន្តានំ តត្រាទីនំ លោបប្បសង្គេ
“វិធិព្ពិសេសនន្តស្សា”តិ (១-១៣) សរន្តស្សបសង្គោ សិយា, ន “ឆដ្ឋិយន្តស្សា”តិ (១-១៣) អន្តស្ស…
ឆដ្ឋីនិទ្ទេសាភាវា, តថា សតិ ‘តត្រិមេ’តិអាទិម្ហិ ‘ឥមេ’តិអាទិនា វត្តព្ពតា អាបជ្ជេយ្យាតិ បយោគំ នានុសដា
នាមសិយុន្តិ ន សព្ពត្ថ តទន្ត វិធិប្បសង្គោ, តថា “គតិពោធា” (២-៤) ទិសុត្តាទិម្ហិបិ ‘គមយតិ មាណវកំគាមំ
ត្យាទិប្បសង្គោតិអាទិ ច យថាយោគមវគន្តព្ពំ, វុត្តិយំ “អតោ យោនំ ដាដេ”តិ សុត្តោទាហរណំ ទស្សិតំ, “នរា
នរេ”តិ លក្ខិយោទាហរណំ។

១៤. សត្តធី

វចនផលមុបទស្សេតិ‘យត្ថេ’ច្ចាទិនា, យត្ថ យស្មឹ “សរោ លោបោ សរេ”ត្យាទិកេ សុត្តេ, សត្តមិយាតិ
‘សរេ’តិអាទិនា សត្តមិយា, យស្សាតិ សរោតិអាទិនា និទ្ទិដ្ឋស្ស, ការិយំ លោបាទិ, សម្ពន្ធា វិសេសាតិ សរេត្យាទោ
ឱបសិលេសិកមធិករណំ, តញ្ចោបសិលេសេ ភវមធិករណំ បុព្ពស្ស វា បរំ សិយា បរស្ស វា បុព្ពន្តិ បុព្ពបរោបសិ លេ
សស្សាវិសិដ្ឋត្តា បុព្ពបរានំ សម្ពន្ធស្ស អវិសេសា, បរស្សាបីតិ ន កេវលំ បុព្ពស្សេវ, សតីត្យស្មិំ អត្ថេ ជោតនីយេ
សត្តមី សំសត្តមី សន្តសទ្ទស្ស សមាទេសេន, សត្តញ្ចេត្យាទិវចនមេវំ សតិ យុជតេ, សន្តិ វា សន្តសទ្ទេត្ថេ បាទិ,
សុត្តេ អវុត្តេបិ វុត្តិយំ ‘និទ្ទេសេ’តិ វចនេ ការណមាហ-សត្តញ្ចោ’តិអាទិ, និទ្ទេសមន្តរេន សត្តំ ន សម្ភវតីតិ
សម្ពន្ធោ, សត្តមិយា និទ្ទេសេ សតិយេវ តំ សម្ពន្ធាយ សត្តាយ សម្ភវោ, អញ្ញថា កិមញ្ញន្តស្សា បតិដ្ឋាតិ
អធិប្បាយោ, បុព្ពសទ្ទស្ស សម្ពន្ធិសទ្ទត្តា កិន្និស្សាយ បុព្ពត្តមិច្ចាហ-‘សត្តមិ’ច្ចាទិ, តន្តិ “សរោ លោបោ សរេ”តិ
សុត្តំ, ឧការស្សាតិ ‘វេឡ្វ’ឥច្ចត្រ ឧការស្ស, បុព្ពស្ស…បេ…. ករិត្វា តំមនសិកតញ្ចោទនំ ទស្សេតុមាហ-‘តមហ’ន្តិ
ច្ចាទិតិ ឯវមេត្ថ សាជ្ឈាហារោ សម្ពន្ធោ វេទិតព្ពោ។ បុព្ពស្សាតិ សត្តមី និទ្ទិដ្ឋតោ បុព្ពស្ស, អនន្តរស្សាតិ
អព្យវហិតស្ស, វុត្តំ កិញ្ចិ នត្ថីតិ សម្ពន្ធោ, អយមធិប្បាយោ “តស្មិន្តិ និទ្ទិដ្ឋេ បុព្ពស្សា”តិ (១-១-៦៦)
បាណិនិយវចនេ “ទិសិរយមុច្ចារណក្រិយោ និសទ្ទោប្បយ មិហ នេរន្តរិយំ ជោតេតិ, តត្ថ‘និរន្តរំ ទិដ្ឋោ’តិ បាទិ
សមាសេ កតេ ផុដមេវានន្តរមុច្ចារិតេត្យមត្ថោ-វគម្យតេតិ “បុព្ពសទ្ទស្ស ព្យវហិតេបិ បយោគទស្សនេ
ព្យវហិតេបិ ការិយំ បប្បោតី”តិ ភស្សការាទយោ វណ្ណេន្តិ, ឥហ តាទិសវចនាភាវេន វណ្ណាទិ ព្យវធានេបិ
សិយា”តិ, សរេច្ចាទិបរិហារវចនេ-ធិប្បាយ មុព្ពាវយតិ ‘យទិបិ’ច្ចាទិនា, មថុរាយ បាដលិបុត្តកស្ស ចាន្តរាឡេ
គាមាទីនំ សព្ភាវា ព្យវធានេបិ បុព្ពសទ្ទស្ស បវត្តិយា ទិដ្ឋន្តមាហ-‘មថុរា’ ឥច្ចាទិ, យស្មា សរេតិ ឱបសិលេ
សិកាធារេ សត្តម្យន្តំ បទំ, តស្មា ព្យវធានេ សរលោបោ ន ហោតីតិ ឯវំ សង្ខេបព្យាខ្យានេន វុត្តិយ មត្ថោ
វេទិតព្ពោ, ន កេវលំ សរេតិ ឯត្តេវាតិ អាហ- ‘ការិយេ’ច្ចាទិ, ឱបសិលេសិកេយេវាធារេ ភវតីតិ សេសោ,
ការណមាហ-‘វត្តិច្ឆានុវិធានតោ សទ្ទស្សា’តិ, វត្តុនោ យា ឥច្ឆា វចនិច្ឆា តស្សា អនុគូលេន វិធានតោ អត្ថស្ស
កថនតោតិ អត្ថោ,យេន ហិ យមត្ថំ វត្តាតិជាតុមិច្ឆតិ សតីប្បភិធានសា មត្ថិយេ ន តតោ-ញ្ញមត្ថំ
សទ្ទោភិទធាតីត្យធិប្បាយោ, វត្តិច្ឆា វសាយេ ការណមាហ’វត្តិច្ឆាបិ’ច្ចាទិ, វត្តុនោ សុត្តការស្ស ឥច្ឆា វត្តិច្ឆា, កថមុ
បទេសតោ វត្តិច្ឆា-វសីយតេ’ កថញ្ច សាមត្ថិយតោតិ អាសង្កិយ តមុបទស្សេតុមាហ-‘អតោចេត្យាទិ, អតោ វក្ខ
មានការណា ឧបទេសតោ វសីយតេតិ សម្ពន្ធោ, កិន្តំ ការណ មិច្ចាហ-‘យស្មា’ឥច្ចាទិ, អន្វយសទ្ទេនេត្ថ គុរុ
បារម្បរិយោ-បទេសោ វិវច្ឆិតោ, យស្មា ការណា អន្វយោ គុរុបារម្បរិយោ បទេសោ គុរុកុលមុបគម្ម
បញ្ហករណាទិនា អន្វិច្ឆីយតេ គវេសីយតិ, អតោ ការណា គុរុបរម្បរា គតឧបទេសតោ វសីយតោតិ អត្ថោ,
សាមត្ថិយតោ-វសាយប្បដិបាទយិតុមាហ- ‘សាមត្ថិយម្បិ’ច្ចាទិ, សាមត្ថិយម្បិ វុច្ចតេតិសេសោ, លឃុនោបាយេន
សទ្ទានមុបលក្ខណេ បវត្តីតិ ព្យវហិតនិវត្តិយា វចនន្តរក-រណមនុបន្នំ , ឧបបន្នំ វចនន្តរករណំ, តស្ស ច
ឱបសិលេសិកាធារ មន្តរេន អញ្ញថានុបបត្តិយា អាធារវិសេសប្បដិប្បត្តីតិ ឥទមេត្ថ សាមត្ថិយំ,
អាធារន្តរេច្ចាទិនា យថាវុត្តំ សាមត្ថិយំ វិភាវេតិ, អាធារន្តរេបីតិ សព្ពត្ថ បាហោ ទិស្សតិ, បសង្គាភាវតោ អត្ថន្ត-
រេនាបិ អាធារន្តរេបិ ឱបសិលេសិកាធារេបិ វចនន្តរប្បសង្គោ សិយាតិ សម្ពន្ធសម្ភវា ឱបសិលេ
សិកាធារនិស្សយនេបិ អានិសំសោ ន ទិស្សតីតិ សមុច្ចយត្ថេនាបិ នត្ថិ បយោជនន្តិ វេជ្ជេតព្ពោ យម្បិ សទ្ទោតិ,

ននុ កិមេវំ វណ្ណីយតេ បុព្ពស្សេវេតិ វចន មេវោបសិលេសិកមធិករណំ វិញ្ញាបយតិ... តត្ថេវ បុព្ពបរត្ត សម្ភវាតិ យោមញ្ញតេ, តស្សេវសា កប្បនា ន សង្គតាតិ ទស្សេតុមាហ-‘បុព្ពស្សាតិ’ច្ចាទិ, អយុត្តត្ថេ ការណមាហ-‘សាមីបិកេបិ តស្ស សម្ភវា’តិ, ‘គង្គាយំ ឃោសោ’តិ វុត្តេ ឃោសោ គង្គាយំ បុព្ពោ វា បរោ វេតិ គម្មមានត្តា សាមីបិកេប្យធិករណេ បុព្ពបរត្តស្ស សម្ភវាតិ អត្ថោ, ឯតាវវុច្ចតេតិ បុព្ពស្សេវ ហោតិ ន បរស្សាតិ ឯត្តកមេវ វុច្ចតេ, តថាច វក្ខតិ-‘កិន្ត’ន្តិអាទិ, អធិកំ ព្យវហិតនិវុត្យាទិ ន វុច្ចតេតិ សម្ពន្ធោ, អាទិសទ្ទេនេត្ថ ឆដ្ឋីបកប្បនា គហិតា, ឆដ្ឋីបកប្បនាបិ សាមត្ថិយា កតាតិ សម្ពន្ធោ, បកប្បនំ បកប្បនាវិធានំ, ឯវំ មញ្ញតេ ‘បាណិនិយា “ឆដ្ឋីដ្ឋានេយោគា”ត្យតោ (១-១-៤៩) “តស្មិន្និតិ និទ្ទិដ្ឋេ បុព្ពស្ស” (១-១-៦៦) “តស្មា ត្យុត្តរស្ស” ឥតិ (១-១-៦៧) បរិភាសាសុត្តទ្វយេ ឆដ្ឋីគហណមនុវត្តិយ ‘តស្មិន្និតិ និទ្ទិដ្ឋេ បុព្ពស្ស ឆដ្ឋី’ ‘តស្មាត្យុត្តរស្ស ឆដ្ឋី [និទ្ទិដ្ឋេ បុព្ពស្ស ឆដ្ឋីតិ បុព្ពស្ស ការិយិត្តបដិបាទនយោគ្គោ ឆដ្ឋី តព្ពោធកបទេ ភវតិត្យត្ថោ, ឯវ ធុត្តរស្សេត្យ វិ។ ឧដ្ឋោតដីកា] តិ ឆដ្ឋីបកប្បនំ បដិបាទេន្តិ ‘យស្មឹ សុត្តេ ឆដ្ឋីនិទ្ទេសោ នត្ថិ, តត្ថ ឆដ្ឋីបកប្បនាយថា សិយា’តិ, ឥធ បន វចនន្តរាភាវេបិ យត្ថ ឆដ្ឋីនិទ្ទេសោ នត្ថិ, តត្ថ សាមត្ថិយេនេវ ឆដ្ឋីបកប្បនា សិទ្ធា’តិ, សាមត្ថិយមុបទស្សេតិ ‘សត្តមីនិទ្ទេសេ’ច្ចាទិនា, អញ្ញវិភត្តិនិទ្ទិដ្ឋោបិ បដិបជ្ជតេតិ សម្ពន្ធោ, ការិយយោ គន្តិ ការិយសម្ពន្ធំ, យថា “វគ្គេ វគ្គន្តោ”តិ ឯត្ថានុវត្តមានំ និគ្គហីត’ន្តិទំ ឆដ្ឋីយន្តំ វិញ្ញាយតេ, កថំ វគ្គេតេសា សត្តម្យកតត្ថា “និគ្គហីត”ន្តិ (១-៣៨) បុព្ពសុត្តេ កតត្ថតាយ បឋមា វិភត្តិយា ឆដ្ឋីវិភត្តិម្បកប្បេតិ សត្តមិយំ បុព្ពស្សេ’តិ តថេត្យវគន្តព្ពំ។ ឯតាវ វុច្ចតេតិ វុត្តេ ឥទន្តិ ន វិញ្ញាយតេតិ អាហ ‘កិន្ត’ន្តិអាទិ, យទាហិច្ចាទិនា បរិយាយបសង្គក្កមំ ទស្សេតិ។ កិមិទមុច្ចតេ បរិយាយប្បសង្គេ និយមត្ថំ វចនន្តិ ននុ បុព្ពបរានំ យុគបទុប្បត្តិយ មាចរិយវចនប្បមាណេនាប្បដិបត្តិយំ វិជ្ជនត្ថំ វចនន្តិ កស្មា នោច្ច តេច្ចាហ- ‘យុគបទុបសិលិដ្ឋាន’ន្ត្យាទិ, យុគបទុបសិលិដ្ឋានមសម្ភវោតិ សម្ពន្ធោ, កុតោច្ចាហ-‘អបរស្សុបសិលេសិកស្សាភាវតោ’តិ, អតោតិ យុគបទុភិន្នម្បត្តិយា អភាវតោ, វចនំ “សរោ លោបាសរេ”ច្ចាទិកំ (១-២៦) សុត្តំ។

១៥. បញ្ចា

អវធិភាវេនាតិ ‘អតោ’ច្ចាទិនា អវធិត្តេន, យស្សាតិ យោ អាទិនោ, ការិយន្តិ ‘ដាដេ’អាទិកំ, បុព្ពបរាបេក្ខត្តេនាវិសេសាតិ យថា- ‘គាមា ទេវទត្តោ’តិ វុត្តេ សោ តតោ បុព្ពោ បរោគេតិ វិញ្ញាយតីត្យវធិភាវស្ស បុព្ពបរាបេក្ខត្តេនាវិសេសោ, តថេហាបិ “អតោ យោនំ ដាដេ”តិ (២-៤១) វុច្ចមានេ អតោ បុព្ពេសំ យោនំ អថវា បរេសន្តិ បុព្ពបរាបេក្ខត្តេនាវធិភាវស្សាវិសេសាតិ មញ្ញតេ, បុរេ វិយាត្យនេន សត្តមិយន្តិ ឯត្ថ វុត្តំ និទ្ទេសវចនេ ការណមតិទិសតិ, វុត្តិយំ ‘នរានមេវេ’តិ ឯត្ថ អបវាទវិប្បដិសេធេ សតិបរត្តា ដាដេអាទេសានំ បវត្តី “អាទិស្សា”តិ ឯត្ថ វណ្ណយិស្សាម, អថ កិមិមិនា វចនេន ននុ យតោ យត្ថ បញ្ចមី និទ្ទេសោ តត្ថ សព្ពត្ថ “មានុពន្ធោ សរានមន្តា បរោ” (១-២១) ត្យតោ ‘បរោ’ត្យនុវត្តេតុំ សក្កាតិ តស្សានុវត្តិតស្ស យោនមិច្ចនេន សាមានាធិករណ្យា‘បរេសំ យោនំ’ត្យយមត្ថោ វិញ្ញាយតេ, តតោ បុព្ពេសំ បសង្គោយេវ នត្ថីតិ, នេតទត្ថិ, បរោតិត្យនុវត្តមានំ ‘អតោ’តិ បញ្ចម្យន្តេន សម្ពជ្ឈមានំ ន កោចិ វារេតា អត្ថីតិ បរតោ-ការតោ បុព្ពេសម្បិ យោនំ ដាដេអាទេសា បប្បោន្តីតិ វចនេនេមិនា ភវិតព្ពមេវាតិ ទស្សេតុមាហ-‘វចនេ’ច្ចាទិ, ឯវញ្ចរហិ តទេវោទាហរិតព្ពំ, កឹ ‘នរានរេ’ ត្យុទាហដន្តិ ចេ, នេសទោសោ, អញ្ញទត្ថំ ការីយមានមិហា-ប្យត្ថវន្តំ ហោតីតិ, បុព្ពកោ បរិហារោតិ ព្យវ ហិតនិវត្តិយា បុព្ពសុត្តេ វុត្តោ “សរេតោបសិលេសិកាធារោ”តិ បរិហារោ, ន សម្ភវតីតិ ឥហ សត្តមិយា អភាវា ន សម្ភវតិ, វចនានន្តរន្តិ បាណិនិយានំ និទ្ទិដ្ឋគ្គហណមិវ ព្យវហិតនិវត្តិយា សុត្តន្តរំ, តេ ហិ “តស្មាត្យុត្តរស្សា”ត្យេត្ថ (១-១-៦៧) និទ្ទិដ្ឋគ្គហណមនុវត្តិយ តេន បុព្ពេ វិយ ព្យវហិតនិវត្តិម្បដិបាទេន្តិ។ អនន្តរេតិ វចនា បច្ចាសត្តិយា និស្សយនំ វិញ្ញាយតេ, កតត្ថតាយាតិ វចនា ជាតិយាត្យាហ- ‘បច្ចាសត្យា ជាតី សន្និស្សាយា’តិ ជាតី សន្និស្សាយ បច្ចាសត្យា ករណភូតាយ និវត្តិមាហេតិ សម្ពន្ធោ, ឥមិនា បច្ចាសត្តិញ្ញាយព្យាបនញ្ញាយជាតិបទត្ថព្យត្តិបទត្ថេសុ បច្ចាសត្តិញ្ញាយោ ជាតិបទត្ថោចេហ និស្សីយតេតិ ទស្សេតិ, ន ហិ កេវលំ ជាតី និស្សាយ ព្យវហិតនិវត្តិ វត្តុំ សក្កា, តថាហិ យទេត្ថ បច្ចាសត្តិញ្ញាយោ ន និស្សិតោ, តទា ព្យាបនញ្ញាយេន ព្យវហិតេ ចាព្យវហិតេ ចាសជ្ជតីតិ ជាតិយា និស្សយនេ សត្យបិ ព្យវហិតេបិ ព្យាប្យមានា ជាតិ កេន និវារីយតេ នាបិ កេវលំ បច្ចាសត្តិន្និស្សាយ ព្យវហិតនិវត្តិ វត្តុំ សក្កា, តថាហ្យសតិ ជាតិសន្និស្សយេន ព្យត្តិនិស្សីយតេ, ព្យត្តិយញ្ច បទត្ថេ បដិលក្ខិយំ លក្ខណំ បវត្តតីតិ បច្ចាសត្តិ ញាយនិស្សយនេប្យព្យវហិតម្បតិ យំ លក្ខណំ ភិន្នំ តទព្យវហិតេ បវត្តំ, យម្បន ព្យវហិតម្បតិ ភិន្នំ លក្ខណំ, តញ្ច វចនប្បមាណតោ មាភវត្វស្ស ព្យត្តតាតិ ព្យវហិតេបិ បវត្តតេ, តស្មា ឧភោបិ និស្សាយ នីយាតិ។ វិសយទស្សនប្បសង្គេ វិសយិទស្សនមត្ថព្យត្តិការណន្តិ វាក្យន្តោគធបទានមត្ថម្បឋមំ ទស្សេត្វា បច្ឆា សមាសាទិកំ ទស្សេតុំ ‘កតោ’ត្យាទិកមារទ្ធំ, ជាតិលក្ខណោតិ អព្យវហិតត្តជាតិសភាវោ, ‘ឱសធ្យោ’តិ ឯត្ថ សការេ អការា បរស្ស ធការេន ព្យវហិតស្ស យោស្ស វិយាវសេសានម្បិ សញ្ញាវតោ វុត្តំ-‘យោប្បភុតីន’ន្តិ, ជាតិ សាមញ្ញំ, យាវតិ វិសយេតិ គវាទិកេ យត្តកេ វិសយេ, កាមចារតោ វិសយ បរិសមត្តិយា ទិដ្ឋន្តមាហ-‘តំ យថេ’តិ, ភោជយេតីតិ ឯត្ថ ភោជយេតតីតិ បទច្ឆេទោ, កតោហិ ជាត្យត្ថោ កសិណោតិ យស្មា សកលោ ព្រាហ្មណ ជាតិសង្ខាតោ អត្ថោ បរិសមត្តោ, តស្មាតិ អត្ថោ, ឥទំ

វុត្តំ ហោតិ- 'យាវ ទិដ្ឋម្ភោជយេ'តិ វុត្តេ [វុត្តេន (បោត្ថកេ)] សន្ទាយ សាមញ្ញវុត្តិ ព្រាហ្មណសទ្ទប្បយោគសាមត្ថិយា បច្ចេកម្ភោជនកិរិយា កតា នាម ហោតិ, យតោ កសិណោបិ ជាត្យត្ថោ បរិសមត្តោ នាមាតិ។ "ព្យញ្ជនេ ទីឃ រស្សា"តិ (១-៣៣) សុត្តេ ព្យញ្ជនេតិ សត្តមី បុព្ពស្ស ទីឃាទិវិធិម្ហិ ចរិតត្ថា "សរម្ហា ទ្វេ"តិ (១-៣៤) ឯត្ថ សរម្ហាតិ បញ្ចម្យក តត្ថា, តតោ បញ្ចមីនិទ្ទេសស្ស ពលីយត្តំ, តតោ "សត្តមិយំ បុព្ពស្ស" "បញ្ចមិយំ បរស្សា"តិ ទ្វិន្នំ បរស្ស សមុដ្ឋាបនេ 'ព្យញ្ជនេ'តិ សត្តមី បរស្ស ការិយ យោគិតាយ អត្ថតោ វិភត្តិវិបរិណាមេន ឆដ្ឋីភាវេន បរិណមតី... ទ្វិន្នំ សុត្តានំ វិប្បដិសេធេ បរស្ស ពលី យត្ថាវាតិ ឯតាទិសសាមត្ថិយសព្ភាវតោ វុត្តំ-'ឆដ្ឋីប កប្បនាបិ បុរេវិយ សាមត្ថិយា'តិ។

១៦. អាទិស្ស

កិញ្ចិ អន្តស្ស សម្បត្តន្តិ យំ ដានុពន្ធមនេកវណ្ណំ ន ហោតិ, តំ "ឆដ្ឋិយន្តស្សេ" (១-១៧) ត្យន្តស្ស បត្តំ, កិញ្ចិ សព្ពស្សេតិ "ដានុពន្ធានេកវណ្ណា សព្ពស្សេតិ" (១-១៩) ដានុពន្ធមនេកវណ្ណញ្ច ការិយំ សព្ពស្ស បត្តំ។ យទន្តភាវិការិយំត្យាទិនា វចនផលមុបទស្សេន្តោ 'ឆដ្ឋីយន្តស្សេ'តីមស្សាបវាទោ យំ យោគោតិ ទស្សេតិ, តស្សាយម បវាទោ ហោតុ ដានុពន្ធាទិការិយំ កថន្តិ អាហ-'ដានុពន្ធេ'ច្ចាទិ, វិប្បដិសេធាតិ អបវាទវិប្បដិសេធា, "ឆដ្ឋិ យន្តស្សេ'តិ ហិ ឧស្សគ្គោ, តស្សាបវាទា "អាទិស្ស" "ដានុពន្ធានេកវណ្ណា សព្ពស្សេ"ត្យេតេ, "អាទិស្សា"តីមស្សាវកាសោ 'តេរសា'តិ, "ដានុពន្ធានេកវណ្ណា សព្ពស្សា"តីមស្សាវកាសោ 'ឯសុ, អនេនា'តិ, តហោភយម្បប្បោតិ "អតោ យោនំ ដាដេ" (២-៤១) "នវានវេ" "អតេន" (២-១០៨) "ជនេនា"តិ (តត្ថ) "ដានុពន្ធានេកវណ្ណា សព្ពស្សេ"តីទម្បវត្តតីតិ តេសមបវាទានំ វិប្បដិសេធា សព្ពាទេសោ ភវតិ។ "ឆដ្ឋិយន្តស្សា"តិ ទស សទ្ទេ-ន្តស្ស បត្តោបិ តទបវាទត្តា "អាទិស្សា"តិអាទិភូតស្ស ទការស្ស ហោតីតិ អាហ 'ទការស្សេវា'តិ។

១៧. ឆដ្ឋី

កោត្ថោន្ត សទ្ទស្សេច្ចាហ-'អន្តោវសាន'មិច្ចាទិ, "វណ្ណស្សន្តស្ស"តិ (១-១-៥២) សុត្តេ វណ្ណគ្គហណមន្តវិសេស នាយោបទិដ្ឋំ បាណិនិនា-អន្តស្ស បទស្ស វាក្យស្ស វា មាភវីតិ, ឥហ ត្វនត្ថកំ វណ្ណគ្គហណំ ព្យវច្ឆេដ្ឋាភាវាតិ ទស្សេតុមាហ-'សោ ចេ' ត្យាទិ, ននុ ព្រហ្មស្សាតិ វិសេសនត្តេន វត្តមិច្ចិតោ មហាព្រហ្មសទ្ទោ ឆដ្ឋីនិទ្ទិដ្ឋោ នាមាតិ "ព្រហ្មស្ស វា"តិ (២-១៩៤) ឧអាទេសោ "ឆដ្ឋិយន្តស្សា"តិ អន្តព្រហ្មសទ្ទស្ស បប្បោតិ, តថា សតិ 'ន ហិ ឆដ្ឋី និទ្ទិដ្ឋស្ស អន្តំ បទំ វាក្យំ វា សម្ភវតី'តិ កស្មា វុត្តន្តិ, វុច្ចតេ- ន វិសេសនត្តេនាក្ខេបមត្តេន មហាព្រហ្មសទ្ទោ ឆដ្ឋី និទ្ទិដ្ឋោ នាម ភវតីតិ ន ព្រហ្មសទ្ទស្ស សព្ពស្សាទេសប្បសង្គោ, មហាព្រហ្មសទ្ទេ វា ព្រហ្មសទ្ទោ អត្ថីតិ តស្សាន្តស្ស ឧត្តំ វិធីយតេ។

១៨. វានុ

"ឆដ្ឋិយន្តស្សេ"ត្យនេនេវវិសេសេន វានុពន្ធការិយេប្បន្តស្ស សិទ្ធេ កិមត្ថោយមារម្ភោត្យាសង្កិយ ដានុ ពន្ធាត្យាទិនា វចនផលមុបទស្សេន្តោ 'ពាធកពាធនត្ថោ-យមារម្ភោ'តិ-វទតិ, តថាហិ "ឆដ្ឋិយន្តស្សេ"ត្យស្ស ពាធកោ "ដានុពន្ធានេកវណ្ណា សព្ពស្សេ"តិ, តស្ស ច "វានុពន្ធោ"ត្យយំ យោគោ ពាធកោតិ ពាធកពាធនត្ថោ សម្បជ្ជតេ, អបគច្ចយមុបសគ្គោ វជ្ជនេ នីវារណេ, បនយនេ វា វត្តតេតិ អបោទ្យន្តេ ឧស្សគ្គលក្ខណានិ វជ្ជីយន្តេ នីវារីយន្តេ អបនីយន្តេ នេនេត្យបវាទោ, សុត្តេកទេសេន សុត្តមេវោបលក្ខិតន្តិ អន្តស្ស'ឆដ្ឋិយន្តស្សា'តិ សុត្តស្ស អបវាទោ អន្តាបវាទោ, ឧស្សជ្ជតេ និវត្តីយត្យបវាទេនេត្យុស្សគ្គោ, ឧស្សគ្គាបវាទក្កមោ បនេត្ថ ឯវំ វេទិតព្ពោ "ឆដ្ឋិយន្តស្សេ"ត្យុស្សគ្គោ, តទបវាទា "ដានុពន្ធានេកវណ្ណា សព្ពស្ស" "ឧកានុពន្ធាទ្យន្តា" "មានុពន្ធោ សរា ន មន្តា បរោ"តិ, "ដានុពន្ធានេកវណ្ណា សព្ពស្សេ"ត្យុស្សគ្គោ, តទ បវាទា "វានុពន្ធោ" "មានុពន្ធោ សរានមន្តា បរោ"តិ។

១៩. ដានុ

ឆដ្ឋីនិទ្ទិដ្ឋស្សេច្ចាទិនា វចនារម្ភប្បយោជនាខ្យានេនាន្តាទេសាបវាទោ យំ យោគោតិ ព្រវីតិ, បច្ចេកមភិសម្ពន្ធោតិ សោ ដការានុពន្ធោ ចាទេសោតិអាទិនា, កស្ស សព្ពស្ស ភវតិច្ចាហ-'ឆដ្ឋី និទ្ទិដ្ឋស្សេ'ច្ចាទិ, ននុ ច ដេអាទេសោប្យនេកវណ្ណោឯវ ទ្វិវណ្ណសមុទាយត្តាត្យាសង្កិយាហ-'ឧបលក្ខិយេ'ច្ចាទិ, អនុពធ្យតេ បយោគេ អសុយ្យមានេបិ បយោជនវសេនានុសរិយតីត្យនុពន្ធោ, ឧបទេសេ យេវោបលក្ខិយ និវត្តតេត្យនេនេតំ ទស្សេតិ 'ឧច្ចារិតវិនាសិនោនុពន្ធា'តិ, ឧបទេសេ បឋមុច្ចារណេ។

២០. ញកា

អាទ្យន្តាតិ វុត្តេ កថមវយវាត្យយមត្ថោ លព្ភតី ត្យាហ-‘អាទ្យន្តសទ្ទានមិ’ច្ចាទិ, អាទ្យន្តសទ្ទានំ និយតវយវាចិត្តា អវយវស្ស ចាវយវិនាមន្តរេនា សម្ភវតោ សាមត្ថិយាវយវី លក្ខីយតិ, ឆដ្ឋិយាត្យនុវុត្តិតោ វាវយវាវយវិសម្ពន្ធេសា ឆដ្ឋី, តាយ និទ្ទិដ្ឋស្សាត្យយមត្ថោ វិញ្ញាយតេតិ វុត្តិយំ-‘ឆដ្ឋីនិទ្ទិដ្ឋស្សា’តិ (វុត្តំ), តេនេវ បច្ចយវិធិម្ហិ កូប្បច្ចយាទយោ ន ទោសា ភវន្តីតិ, អតោយេវាតិ តទវយវាចិត្តតោយេវ, តគ្គហណេនេតិ អវយវគ្គហណេន, កតាកតប្បសង្គិត្តាតិ ឱត្តេ កតេបិ អកតេបិ វុកាគមស្ស បសង្គតោ, ភូយត្តត្តា ហិ ឱត្តស្ស ភូគ្គហណេ សតិ កតេបិ ឱត្តេ វុកាគមេន ភវិតព្ពមកតេបិ តតោវ “កតាកតប្ប សង្គី យោ វិធិ សនិច្ចោ”តិ និច្ចត្តា ឱត្តំ ពាធិត្វា វុកាគមោ ហោតិ, អថ វុកាគមេ បច្ឆា តេន ន ភវិតព្ពន្តិ អាហ-‘អន្តាវយវេ’ច្ចាទិ។

២១. មានុពន្ធោ

យទិនិទ្ទារណេ ឆដ្ឋី អន្តស្សាវិសេសិតត្តា អវិសេសេន យតោ កុតោចិ អន្តតោ ពានុពន្ធោ បរោ សិយា, ន ហិ ទុតិយំ សរគ្គហណមត្ថិ, យេនាន្តោ វិសេសីយតេច្ចាហ-‘និទ្ទារណ’មិច្ចាទិ, ការណមាហ-‘សុតត្តា’តិ, ‘សរាន’ន្តិ សុតត្តាតិ អត្ថោ, តេន “សុតានុមិតេសុសុតសម្ពន្ធោពលវា”តិ វុទ្ធតីតេត្ថូជការស្សា នុមិតស្ស មំ ន ហោតីតិ ទីបេតិ, សមាន ជាតិយស្សេវ លោកេ និទ្ទារណប្បតីតិ ហោតិច្ចាហ-‘តថា ហិ’ច្ចាទិ, យថា’កណ្ហា គាវីនំ សម្បន្នខីរតមា’តិ វុត្តេ អវិសេសិតត្តេបិ កណ្ហាយ កណ្ហាគាវីយេវ បតីយតេ, តថេហាបិ សរានំ មជ្ឈេ អន្តាត្យន្តត្តេន និទ្ទារិយមានោ សមានជាតិយោ សរោយេវ បតីយតេ, តេន សរានំ យេវាន្តាបរោ ភវិស្សតីតិ ភាវោ, វិសេសនត្តោតិ “ញិលតស្សេ”តិ (៥-១៦៣) សុត្តេ អស្សាតិ វុត្តេ អយមេវេតិ និយមាភាវា យស្សកស្សចិ អការស្ស ញិប្បត្តិ, តេនានិដ្ឋប្បត្តីតិ លានុសង្គិស្សេវ អស្សាតិ លស្ស យំ វិសេសនត្តំ តំ អត្ថោ បយោជនមស្ស “កត្តរិលោ”តិ (៥-១៨) លការស្សាតិ វិសេសនត្តោ លការោ, ឥធេវាតិ ឥមស្មឹ “មានុពន្ធោ”តិអាទិសុត្តេយេវ។

២២. វិប្បដិ

បរោតិ វត្តតេ, សោ ចាញ្ញាធិក្យឥដ្ឋាទ្យនេកត្ថោបិ ឥធ ឥដ្ឋ វាចី ទដ្ឋព្ពោ, កម្មព្យតិហារេយណិតិ កម្មព្យតិហារោ កិរិយាបរិវត្តនំ ភាវវិសេសោ តស្មឹ ‘ភាវការកេស្វយណ្ឃកា”តិ (៥-៤៤) សាមញ្ញេន វិហិតត្តា វិប្បដិសេធនន្តិ អត្ថេ យណិ វិប្បដី សេធោ, តេនាហ-‘សាមញ្ញេ’ច្ចាទិ, វិប្បដិសេធសទ្ទស្ស អត្ថមាហ-‘អញ្ញមញ្ញបដិសេធោ’តិ, សំសិទ្ធិយំ វត្តមានោបិ សិធិ ឧបសគ្គសម្ពន្ធេ នាត្ថន្តរេបិ ហោតីតិ អញ្ញមញ្ញវិរោធោត្យត្ថោ, វិប្បដិសេធសទ្ទស្ស លោកេ វិរោធវាចិត្តេន បសិទ្ធត្តមាហ ‘តថា ហិ’ច្ចាទិនា, កថម្បេន បមាណភូតស្សាចរិយស្ស វចនេសុ អញ្ញមញ្ញវិរោធោ សម្ភវតីច្ចាសង្កិយ ឧភិន្នំ សាវកាសត្តេ សតិ សម្ភវតិ នាញ្ញថាតិ ‘ទ្វិន្ន’មិច្ចាទិ វុត្តិគន្ថោ បវត្តោតិ វត្តុំ ‘សោចា’តិអាទិមាហ អញ្ញមញ្ញានជ្ឈាសិតេតិ អញ្ញមញ្ញេនានក្កន្តេ អបរិគ្គហិតេតិ វុត្តំ ហោតិ, អនុភយតាគិនីតិ យោ វិសយេកទេសោ ឧភយន្ន ភជតេ តស្មឹ អនុភយភាគិនិ វិសយេកទេសេ, សាមញ្ញវិសយោ ទ្វិន្នំ វិធីនំ សាធារណោ វិសយោ, តត្ថ បវត្តិប្បសង្គេ សតិ សោច វិប្បដិសេធោ ជាយតីតិ សម្ពន្ធោ, ឥមិនា វិប្បដិសេធស្ស វិសយោ បវត្តិប្បសង្គោ វិសយវិសយីនមភេទេន សុត្តេ ‘វិប្បដិសេធោ’តិវុត្តោតិ ‘ទ្វិន្ន’មិច្ចាទិនា វុត្តិគន្ថោ រចិតោតិ ទីបេតិ, បរោ ហោតី តិវិធិទស្សិតោតិ ឥមិនា យទិ និយមោ-ព្ភូបគតោ សិយា, តទា ‘បរោវហោតី’តិ វទេយ្យាតិ ទស្សេតិ, បាណិនិយា ហិ ជាតិយំ បទត្ថេ សកិមេវ លក្ខណំ បវត្តតីតិ ចរិតត្ថត្តា វិសយន្តរេ ទ្វិន្នម្បិ លក្ខណានមប្បវត្តិយំ បរំ បច្ឆិមំ ការិយន្តិ វិធ្យត្ថមិទំ វចនំ, ព្យត្តិយន្ត បទត្ថេ លក្ខាទីនមិវ បរិយាយប្បសង្គេ និយមត្ថន្តិ បដិបន្នា, ឥធ បន ជាតិយំ ព្យត្តិយញ្ច ទ្វិន្នម្បិ សុត្តានមប្បវត្តិយមេវ វិធ្យត្ថមេវិទំ វចនំ, ន និយមត្ថម្បីតិ បដិបាទេតុមាហ-‘តថាហិ’ច្ចាទិ, កាមចារតោ បរិសមាបិយតេតិ សម្ពន្ធោ, កាមតោ បរិសមាបនញ្ចេតិស្សា សព្ពស្មឹ អត្ថនោ គោចរេ អវិច្ឆេទព្យាបនេន បវត្តិ សញ្ញាវតោ។ កថម្បនេកស្សាបិ បវត្តិ ន ភវេយ្យាត្យាសង្កិយ ការណមាហ‘ឧភយម្បិ’ច្ចាទិ, ហិសទ្ទោ យស្មាត្ថេ, យស្មា ឧភយម្បិទមាចរិយវចនំ, តតោយេវ បមាណំ, អភិមតការិយវិធានេ លិង្គភាវេន សទ្ទិកានុមតត្តា(តេសំ) វិធីនំ វិធាយកញ្ច តស្មាតិ អត្ថោ។ បមាណត្តា ទ្វិន្នម្បិ អប្បត្តិយំ ការណមាហ-‘អនុភយភាគិម្ហិ’ច្ចាទិ, យតោ លទ្ធាវកាសា តតោ សមានពលាតិ, ឥតិសទ្ទោ ហេតុម្ហិ, វិរុទ្ធាថាតិ ឯត្ថ ឥតិសទ្ទំ ទត្វា ‘អនុភយភាគិម្ហិ...បេ.... វិរុទ្ធាថាតិ ទ្វិន្នំ វចនានំ បមាណត្តា ឧភិន្នម្បិ អប្បវត្តីតិ សម្ពន្ធោ វេទិតព្ពោ។ សមានពលានំ ទ្វិន្នំ លោកេបិ វិរោធិត្តំ ឯកក្ខណេយេវ ឧភិន្នម្បិ ការិយេ អប្បវត្តិ ច ទិស្សតីតិ ទិដ្ឋន្តមាហ ‘លោកេចេ’ត្យាទិ, ឯត្ថ ច បេស្សស្ស (អ)វិរោធត្ថិនោ ការិយេ អប្បវត្តិរិវ [អប្បវត្តិយេវ (បោត្ថកេ)] សមានពលាន មុភិន្នំ វចនានំ ការិយេ អប្បវត្តីតិ សុខេនោ បមាសំសន្ទនំ វិញ្ញាតព្ពំ។

ជាតិបក្ខេយេវ ភស្សការេន ទ្វិន្នំ យុគបទិប្បត្តិយំ ‘លគ្វាទីនមិវ’ បរិយាយប្បសង្គោ វណ្ណិតោ, តស្សាយុត្តត្តមុបទស្សេន្តោ អាហ ‘នចាបិ’ច្ចាទិ, ភិន្នវិសយត្តាតិ ទ្វិន្នំ វិធីនំ ភិន្នវិសយត្តា។ អភិន្នវិសយត្តេ ហិ បរិយាយកប្បនា យុត្តិមតី, អតោច លគ្វាទីនមភិន្នវិសយត្តម្បដិបាទយិតុមាហ- ‘លគ្វាទយោ ហិ’ច្ចាទិ, អនវយវេនេតិ ធាតុ មត្តតោ វិធានេនាវយវព្យតិរេកសព្ភាវតោ សព្ពធាតុបរិគ្គហេន, យត្ថ យស្មឹ ធាតូត្ថេក ទេសេ បវត្តា សមានា បវត្តា សន្តោ លទ្ធាវកាសា សិយុំ តស្សេកទេសស្ស បរិហារេនាបិ បរិច្ឆាគេនាបិ ន វិធី យន្តេតិ សម្ពន្ធោ, លគ្វាទីន មេកក្ខណេ អសម្ភវា ឯកស្មឹ កតេ សតីតរវចនាន មានត្ថក្យប្បសង្គាច បរិយាយេន ភវន្តីតិ យន្តំ យុត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។ ឥហាតិ ឥមស្មឹ យុគបទិប្បត្តិយំ, ឥហ តថាភាវស្ស ការណមាហ-‘សាវកា...បេ.... វចន’ន្តិ, តត្ថាតិ យុគបទិប្បត្តិយំ។ ជាតិយម្បទត្ថេ “បុនប្បសង្គវិជាននា សិទ្ធំ, វិប្បដិសេធេ យំ ពាធិតំ តម្ពាធិតមេវា”តីមាសមុភិន្នំ បរិភាសនម្បវត្តី បដិបាទេន្តោ អាហ- ‘បរស្មឹ ចេ’ត្យាទិ, បរស្មិន្តិ ឥដ្ឋេ, បរិភាសនម្បេន អយមត្ថោ ‘បុនប្បសង្គវិជាននាតិ ទ្វិន្នំ សុត្តានមេកត្ថប្ប សង្គសង្ខាតេ វិប្បដិសេធេ សតិបរមិដ្ឋំ បឋមំ ហោតិ, ហោន្តេន តេន យទីតរស្ស និមិត្តោបឃាតោ ន កតោ តទា តស្សាបិ បុនប្បសង្គោ តស្ស វិជាននា សិទ្ធន្តិ, វិប្បដិសេធេ យថាវុត្តេ សតិ បឋមំ ហោន្តេន យំ សុត្តំ ពាធិតំ តស្ស បុនប្ប វត្តិយា យទិ និមិត្តំ នត្ថិ តំ ពាធិតមេវេ’តិ។ ព្យត្តិយម្បិ វិធ្យត្ថមេវិទំ វចនំ, ន និយមត្ថន្តិ ទស្សេតុមាហ-‘ព្យត្តិយ’មិច្ចាទិ, ឯវំ មញ្ញតេ ‘ព្យត្តិយំ បដិលក្ខិយំលក្ខណប្បវត្តិយំ ទ្វិន្នំ សាធារណំ ឋានម្បតិ យានិ វចនានិ ភិន្នានិ តេសម្បិ និរវកាសត្តេន តុល្យពលត្តា ទ្វិន្នម្បដិបត្តិយេវសិយា, នតុ បរិយាយប្បសង្គោ’តិ។ ព្យត្តិយម្បិ យថាវុត្តានំ បរិភាសានំ បវត្តិ វុត្តវិធិនេវាតិ ទស្សេន្តោ ‘បរិភាសានម្បិ’ច្ចាទិមាហ។

ជាតិយម្បទត្ថេ “វត្តមានេតិ អន្តិ, សិ ថ, មិ ម, តេ អន្តេ, សេ វ្ហេ, ឯ ម្ហេ”ច្ចាទីនំ លក្ខណានមេកមេកត្ថេបិ វត្តមានេតិ អន្តិ, វត្តមានេ សិ ថ ឥច្ចាទីនំ វាក្យេកទេសានំ គច្ឆតិច្ចាទោ គច្ឆ សិច្ចាទោ ច លក្ខិយេ សកិម្ប វត្តិយា សព្ពស្មឹ សកេ វិសយេ បឋម មជ្ឈិមបុរិសេករចនជាតិ បរិសមត្តាតិ ចរិតត្ថត្តា តុម្ហេ គច្ឆថាតិ ឯត្ថ ទ្វីហិ ទ្វិន្នំ បុរិសាន មេកក្ខណេ បវត្តិយំ ន កស្សចិ, ព្យត្តិយម្បិ បដិលក្ខិយំ លក្ខណានិ ភិជ្ជន្តីតិ សាធារណំ ឋានំ បតិភិន្នេហិ លក្ខណេហិ ទ្វិន្នម្បេកត្ថេ-កក្ខណេ បវត្តិយំ ន កស្សចិ, តថា វុត្តនយេនេវ តិណ្ណំ បុរិសានមេកក្ខណេ បវត្តិយន្តិ សព្ពថា អប្បវត្តិយំ សម្បត្តាយំ វចនមិទំ, បរោ ហោតីតិ មជ្ឈិមុត្តមំ ភវតីតិ អធិប្បាយេន ‘យថេ’ច្ចាទិនា វុត្តំ វុត្តិគន្ថម្បញ្ហមុខេនា ហរិត្វា ទស្សេតុំ ‘ក្វបនា’តិអាទិមាហ, នេទមុទាហរណមម្ហំ មនំ ភោសេតិ-យតោ វិប្បដិសេធវិសយមេវេទំ ន ហោតិ, កុតោ យតោ “វត្តមានេតិ អន្តិ”ច្ចាទិប្បភុតីនំ វត្តមានេតិ អន្តិច្ចាទីហិ វាក្យេកទេសេហិ និទ្ទិដ្ឋានមេវ បុព្ពបរច្ឆក្កានំ បុរិសវចនវិសេសវិធាយកេន “បុព្ពបរច្ឆក្កាន មេកានេកេសុ តុម្ហាម្ហ សេសេសុ ទ្វេទ្វេ មជ្ឈិមុត្តមបឋមា” (៦-១៤) តីមិនា វាក្យាវយវេន តុម្ហាម្ហសេសេសុ បយុជ្ជមានេសុ អប្បយុជ្ជមានេសុ វា យថាក្កមំ បុព្ពច្ឆក្កានំ បរច្ឆក្កានញ្ច មជ្ឈិមុត្តមបឋមានំ បច្ចេកំ ទ្វេទ្វេ វចនានិ យថាក្កមំ ភវន្តីតិ ‘គច្ឆថ គច្ឆាមា’តិ ឯត្ថ ឯកក្ខណេ បវត្តិយេវ នត្ថិ, ទ្វិន្នម្បេន សាវកាសាន មេកក្ខណេ បវត្តិយេវ ហិ វិប្បដិសេធោតិ, តថាបិ វុត្តនយេន វិប្បដិសេធប្បកប្បនាបិ សក្កា កាតុន្តិទមុទាហដំ សិយាតិ ទដ្ឋព្ពំ, ឥមិស្សា បន បរិភាសាយ និរាកុលប្បវត្តិ “អាទិស្សា” តីមិស្សា វុត្តនយេន វេទិតព្ពា, កតាកតប្បសង្គី យោ វិធិ, សោ និច្ចោ, យោត្វកតេយេវាយមនិច្ចោតិ វុត្តនិច្ចានិច្ចេសុ អន្តរង្គពហិរង្គេសុ ចា តុល្យពលត្តា នាស្ស យោគស្ស ព្យាបារោ, តថាហិ និច្ចានិច្ចេសុ និច្ចមេវ ពលវន្តិ និច្ចានិច្ចានមតុល្យពលតា, អន្តរង្គពហិរង្គប្បការ(ម្បេន) ឧបរិ “លោបោ”តិ (១-៣៩) សុត្តេ បកាសិស្សាម។

២៣. សង្កេតោ

វចនាវម្ភស្ស ផលមាហ-‘អនុពន្ធោតិ យំ វុត្តំ’ត្យាទិ, វុត្តិយំ “យោនវយវភូតោ សង្កេតោ”តិ សាមញ្ញេន វុត្តេបិ “ភាសិស្សំ មាគធំ សទ្ទលក្ខណ”ន្តិ សទ្ទលក្ខណា ភិធានប្បករណតោ សទ្ទស្សានវយវភូតោតិ វិញ្ញាយតេតិ ទស្សេតុមាហ-‘កស្ស’ត្យាទិល្លុប្បច្ចយេ លការោ ឧទាហរណំ, បកតិយាទិ សមុទាយស្សាតិអាទិវាក្យស្ស សាប្បាយមត្ថំ វិវរិតុំ ‘ឯវមញ្ញតេ’ច្ចាទិ វុត្តំ, កេចិ សទ្ទសត្ថការាតិ បាណិនី សន្ធាយាហ, វចនន្តិ “តស្ស លោបោ”តិ (១-៣-៩) វចនំ, បយោគាសមវាយិតាតិ កត្តាឥច្ចាទិប្បយោគេ អសមវាយិតា អប្បយោគិតាតិ អធិប្បាយោ, ឯវម្បិស្ស លោបោ វសេយោ... អនុបុព្ពោ ពន្ធិវិនាសត្ថោតិ អាហុ ឧច្ចារិតបធំសិត្តា អនុពន្ធេតេ វិនស្សតេត្យនុពន្ធោតិ ឥមាយ សទ្ទ ព្យុប្បត្តិយាវសេន។

២៤. វណ្ណ

‘អតេនា’តិ (២-១០៨) ឯត្ថ អតោតិ វស្សព្យត្តិនិទ្ទេសោ វា សិយា វស្សជាតិនិទ្ទេសោ វា សកលនិស្សយព្យាបី អត្ថជាតិ និទ្ទេសោវា, តត្ថ វស្សព្យត្តិនិទ្ទេសេ សតិ ពុទ្ធសិទ្ធាទីសុ យត្ថកត្ថចិ អការោ គយ្ហតេតិ នេដ្ឋប្បសិទ្ធិ... កេសញ្ចិ អសិជ្ឈនតោ, វស្ស ជាតិនិទ្ទេសេ បន ពុទ្ធសិទ្ធាទិសព្ពាការន្តានំ លក្ខណិកគវាទ្យកា វន្តានញ្ចការោ

គយ្ហតីតិ សព្ពថា ឥដ្ឋប្បសិទ្ធិ, នាញ្ញោ ទីឃោ ព្យត្តន្តរត្តាតិ នានិដ្ឋប្បត្តិ អាការតោ នាស្សេនាភាវា, តស្មា អតោតិ រស្សជាតិនិទ្ទេសេ និស្សិតេ សព្ពមិទមិដ្ឋំ និប្ផជ្ជតីតិ នាត្ថជាតិ និស្សីយតេ, ន រស្សព្យត្តិច, “យុវណ្ណានមេ ឱលុត្តា”តិ (១-២៩) អាទីសុ បន រស្សព្យត្តិយា រស្សជាតិយា វា និទ្ទេសេ ‘តស្សេទំ នោបេតិ’ច្ចាទីសុ ឯឱអាទិកមិដ្ឋំ កត្ថចិ ភវេយ្យ, ន សព្ពត្ថ, សព្ពត្ថ វា ភវេយ្យ ‘វាតេរិតំ សមោនា’តិអាទីសុ ព្យត្តន្ត រត្តា, តស្មា សព្ពថា ឥដ្ឋប្បសិទ្ធិយា ឥត្ថជាត្យាទិ និស្សីយតេ, អថវា វណ្ណច្ចារណម្បតិ កេសញ្ចិ វណ្ណប្បត្តិដ្ឋានានំ ឧច្ចនីចតទុភយ សំហារវសេន វណ្ណវិសេសុប្បត្តិ ទស្សនតោ តេសំ វសេន រស្ស ព្យត្តិនិទ្ទេសេ រស្សជាតិនិទ្ទេសេ វា វុត្តនយេន ឥដ្ឋានិដ្ឋប្បត្តិយំ សព្ពថា សព្ពថា ឥដ្ឋប្បសិទ្ធិយា ឥត្ថជាត្យាទិ និស្សីយតេ, តត្ថ វណ្ណ បរេន ស វណ្ណគ្គហណំ និយមិតុំ វចនមិទមារទ្ធន្តិ ‘សព្ពត្ថេវា’តិអាទិនា វចនារម្ភផលមាហ, សព្ពត្ថេវាតិ សព្ពស្មឹយេវ សុត្តប្ប ទេសេ។ ននុ សយញ្ហាតិ វុត្តេបិ បរិយត្តំ, ន ហ្យញ្ញំ រូបា សយមត្ថិ, អញ្ញំ វា (សយ)តោ រូបន្តិ សិទ្ធេប្បេវំ សតិ អត្ថេត្ថ បរោ កោចិ វិសេសោតិ ញាបេតុំ សញ្ច រូប’ន្តិ វុត្តិការោ អាហាតិ សម្ពន្ធោ, រូបស្ស វិសេសិតព្ពត្តា ‘សញ្ច រូប’ន្តិ វុត្តិយំ និទ្ទិសីយមានត្តា ច រូបន្តិ វិញ្ញាយតីតិ ‘សញ្ច គយ្ហតី’តិ វុត្តំ, សំរូបគ្គហណាយាបិសទ្ទំ ករោតោ-ធិប្បាយោ-យន្តិ វត្តុមាហ-‘អញ្ញថេ’ច្ចាទិ, អញ្ញថាតិ អញ្ញេនប្បការេន សំរូបគ្គហណាយ អបិសទ្ទាភាវេតិ អធិប្បាយោ, អញ្ញបទត្ថេតិ អញ្ញបទត្ថ សមាសវិសយេ, គុណីភូតស្សាតិ អប្បធានភូតស្សាការេ ការាទិនោ, សមាសេន វុត្តត្តា បធានតូ តត្ថេបិ គុណោ ភវតិ អញ្ញបទត្ថោ-ការេការាទិ វិធាយ កត្តា, វិធីយមានោ សវណ្ណោវ បធានំ… ឥទមត្ថិតាយ តប្បវត្តិយាតិ។ ននុ វុត្តិយមបិសទ្ទស្សាត្ថំ វទតា សយញ្ចេតិ វត្តព្ពំ, “តថា សយមត្ថនី”តិ និយណ្ណតោ សយញ្ច-ត្តាការេការាទិញ្ច គយ្ហតីត្យមត្ថោ សម្ភាវិយតីតិ ចោទនម្បនសិ និធាយ ‘សញ្ច រូប’ន្តិ វទន្តោ សាធិប្បាយារុឡ្ហំ កិញ្ចិ អត្ថវិសេសំ បកាសេតុំ តថេវាហាតិ ទស្សេតុំ វុត្តំ-‘សយញ្ចេ’ត្យាទិ, “ធនញ្ញាតីសុ សំសទ្ទោ, តថាត្តត្តនិយេសុបិ”តិ និយណ្ណវចនតោ ‘ស’ន្តិ អត្តាបិ គយ្ហតិ, កោ សោ សទ្ទរូបំ សាធារណំ, ‘ស’ន្តិ អត្តនិយម្បិ, កិន្តំ សទ្ទាន មសាធារណំ សទ្ទរូបំ, តថា សតិ អត្តនិយំ រូបំ នាមាត្តសង្ខាតសទ្ទសម្ពន្ធីតិ អាហ-‘សំរូបំ សទ្ទានមសាធារណំ រូប’ន្តិ, ឯតញ្ច ឥទន្តិមិនា សម្ពន្ធិតព្ពំ, អសាធារណន្តិ អសាធារណំ សទ្ទរូបំ, សតិ សម្ភវេ ព្យភិចារេ ច វិសេសនស្ស សាត្ថកតាយ អសាធារណន្តិ រូបំ វិសេសតា សាធារណស្សាបិ សម្ភវោ វុត្តោយេវ នាមាតិ អាហ-‘ទុវិធំ ហិ’ច្ចាទិ, កិន្តំ សាធារណមសាធារណញ្ចរូបន្តិ សាមញ្ញេន រូបំ និទ្ទិសិតុមាហ-‘តត្ថា’តិអាទិ, តត្ថាតិ និទ្ធារណេ សត្តមី, សទ្ទានន្តិ សាត្ថកនិរត្ថកានំ យេសំកេសញ្ចិ សទ្ទានំ, តំតំ សទ្ទត្តាទីហិ តេសំតេសំ ពុទ្ធ អឥអាទីនំ សទ្ទានំ សទ្ទត្តាទិ, ឧភយត្ថ អាទិសទ្ទេន អត្ថោ សង្គហិតោ, តេន សាធារណំ សទ្ទរូបមត្ថរូបំ តថា-សាធារណន្តិ ចតុព្ពិធំ សំរូបន្តិ ទស្សេតិ, ចតូសុបិ ចេតេស្វសាធារណស្ស សទ្ទរូបស្សេវោបាទានំ ទស្សេតុមាហ-‘តត្ថា’តិអាទិ, សាធារណរូបព្យុទាសេនាតិ សាធារណរូបស្ស បរិច្ចាគេន, ឧបាទិយន្តោ រូបមេវ សទ្ទស្សសំ, នាត្ថោតិ ច ទស្សេតីតិ សម្ពន្ធោ, ច សទ្ទោ បនេត្ថ ‘ឥទំ ទស្សេតី’តិ ហេដ្ឋា វុត្តំ សមុច្ចិនោតិ, អសាធារណស្សេវោបាទិយនេ ការណមាហ-‘តន្ត’មិច្ចាទិ, ឥតរន្តិ យេ សំកេសញ្ចិ សទ្ទានំ សទ្ទត្តាទិ, បរស្សាបីតិ អញ្ញស្ស យស្សកស្សចិ សទ្ទស្សាបិ, ឥតិ ឥទំ, បតិតំ បសិទ្ធំ, ឯត្ថ បន ឥតិសទ្ទោ ហេតុម្ហិ, យស្មា ឥទំ យថាវុត្តំ បសិទ្ធំ តស្មា បុព្ពាចរិយបរម្បរាយាគតោ បទេសតោ ឧបាទិយន្តោតិ បកតំ, សំសទ្ទវិសេសនសាមត្ថិយេន អសាធារណរូបោបាទិយនេបិ អសាធារណំ សទ្ទរូបមេវោបាទីយតិ នាសាធារណមត្ថរូបំ… ឥមិនា វក្ខមាន ការណតា [តាយ (បោត្ថកេ)] វសេនាតិ អាហ-‘សទ្ទស្សេ’ច្ចាទិ, អាសន្នំ…សទ្ទតោ សទ្ទភាវសា នញ្ញត្តា, វិបរិយយតោតិ វិបរិយាសេន អនាសន្ន ភាវេនាតិ អត្ថោ, ចក្ខុវិសយោបិ ហិ អត្ថោ កថំ សោតវិសយសទ្ទស្ស ន អាសន្នោ សំរូបម្ភវិតុមរហតីតិ, ការណន្តរមាហ-‘អហេយ្យត្តាចា’តិអាទិ, អហេយ្យត្តាតិ អបរិច្ចជនីយត្តា, ឥទម្បិ និច្ចសម្ពន្ធិត្តេ ការណវចនំ, តំ សទ្ទរូបំ, និច្ចសម្ពន្ធីតិ និរន្តរសំយោគី, វិបរិយយតោតិ ហេយ្យត្តា, តថាហិច្ចាទិនា អត្ថស្ស ហេយ្យត្តំ ពោធេតិ, អបរំ ការណមាហ-‘អសាធារណញ្ច រូបំ’ត្យាទិនា, សាធារណោ បរិយាយ សទ្ទានំ, បច្ចេតព្ពត្តាតិ វិញ្ញាតព្ពត្តា, ឥទានិ ការណត្តយំ សមោធានេត្វា ឥមេហិ ការណេហិ រូបមេវ សទ្ទស្ស សំនាម, នាត្ថោតិ និយមេត្វា ទស្សេតុំ ‘តទេវ’ន្តិអាទិ អារទ្ធំ, តទេវន្តិ យស្មា ឯវំ, តំ តស្មាតិ អត្ថោ, សរូបប្បធានេតិ “គោស្សា វង” (១-៣២) ត្យាទោ គោស្សាត្យាទិកេ សរូបប្បធានេ។

២៥. ន្តុ

ន្តុសុតិយា ជន្តាទីនម្បិ “ន្តន្តូនំន្តោ យោម្ហិ បឋមេ” (២-២១៥) ត្យាទិនា គហណប្បសង្គេ ជាតិយមភិប្បសង្គពាធនត្ថំ ព្យត្តិយំ វន្តាទិ សម្ពន្ធីនមុបាទានត្ថមិទមារទ្ធំ “វន្តុវណ្ណា” (៤-៧៩) “តមេត្ថស្សត្ថីតិ មន្តុ” (៤-៧៨) “កត្តរិ ភូតេ ក្តវន្តុ ក្តាវី” (៥-៥៥) តិ វិហិតា វន្តាទយោ នាម។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ចិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

បរិភាសាធិការោ សមត្តោ។

សរលោបាទិ វណ្ណនា

២៦. សរោ

អាធារវិសេសាបស្សយនន្តិ ឱបសិលេសិកាធារវិសេសស្ស និស្សយនំ, ឱបសិលេសិកាធារំ វិនា អាធារន្តរេ គហិតេ សតិ វចនន្តរំ សុត្តន្តរំ វិនា ព្យវហិតនិវត្តិ កាតុំ ន ច សក្កាតិ សម្ពន្ធោ, កេចីតិ ពុទ្ធប្បិយាចរិយាទយោ ទស្សេតិ, តេ ហិ យទិ វណ្ណេន កាលេន វា ព្យវធានេបិ សន្ធិ ភវេយ្យ តទា សរេតិ និមិត្តស្សេវា បាទានំ និរត្ថកំ ភវេយ្យាតិ សរេតិ និមិត្តោបាទានសាមត្ថិយេនានេន វណ្ណាទិព្យវធានេ នោ សន្ធីតិ មញ្ញមានា 'និមិត្តោ'ច្ចាទិកំ វាក្យមាហុ, តទយុត្តន្តិ តេហិ'និមិត្តោ'ច្ចាទិនា យំ វុត្តំ, តំ អយុត្តន្តិ អត្ថោ, អយុត្តត្តេ ការណំ ព្យភិចារសព្ភាវេន សាមត្ថិយាភាវោយេវាតិ ព្យភិចារន្ទស្សេត្វា សាមត្ថិយាភាវន្ទស្សេតុមាហ-'អវសានេ,ច្ចាទិ, ការិយាភាវេបីតិ ឯត្ថ ន កេវលំ 'តទមេវ សច្ចំ, សុមនា ភវន្តុ អថោបិ'ត្យាទោ វណ្ណកាលព្យវធានេយេវ, អថ ខោ 'ឯតេ ន សច្ចេន សុវត្ថិ ហោតូ'ត្យាទោ អវសានេ 'បមាទោ មច្ចុនោ បទំ' ត្យាទោ អន្ត ពិន្ទុ សង្ខាតនិមិត្តន្តរេ វា ការិយាភាវេបិ និមិត្តោ បាទានស្ស សាត្ថកតោតិ អបិសទ្ទស្សត្ថោ, សាត្ថកតោតិ ភាវប្បច្ចយលោបេន ភាវប្បធានវសេន វា វុត្តំ, សាត្ថកត្តតោតិ វុត្តំ ហោតិ, អញ្ញថា និមិត្តោបាទានមេវ សាត្ថកំ នាមាតិ 'និមិត្តោ បាទានស្ស សាត្ថកតោ'តិ ន យុជ្ជតិ, អយមេត្ថាធិប្បាយោ 'អវសានេ និមិន្តរេ វា ការិយាភាវេន ព្យភិចារសព្ភាវា អញ្ញថានុបបត្តិលក្ខណំ សាមត្ថិយំ នត្ថិ, និមិត្តន្តព្យវធានេបិ ចត្ថិ, យថា'ទារុនិមិត្តំ វនោបសង្កមន'ន្តិ តស្មា វណ្ណកាលព្យវធានេបិ សរេតិ និមិត្តេ សតិ លោបការិយំ បប្បោតេ វា'តិ។ លុប្បតីតិ 'តត្រិមេ'ច្ចាទិនា កថន កាលេ ន ទិស្សតីតិ អត្ថោ, អទស្សនមត្តមេវ ហិ លោបោ, អញ្ញថា 'តត្រា'ទិសទ្ទរូបាភាវប្បត្តិយា អត្ថប្បតីតិ ការិត្តមេសំ ន សិយាតិ, បឋមាយ និទ្ទិដ្ឋោ... វុត្តត្តា កម្មស្ស, សរស្សាតិ វទេយ្យ... ភាវេ ខាទិប្បច្ចយេន អវុត្ត កម្មត្តា, ឥហាតិ ឥមិនា សត្ថន្តរេ ភាវសាធនវសេន គហណំ វិភាវេតិ, គន្ថ លាយវោ... សរស្ស លោបោតិ វា លោបំ បប្បោតីតិ វា អវត្តព្ពត្តា, សរោតិ បឋមាយ និទ្ទិដ្ឋត្តា សរោ លោបោ នាម ហោតីតិ សង្កាបិ សិយាតិ អាហ-'ន ចេ'ច្ចាទិ, ឥហាតិ ឥមស្មឹ សុត្តេ, ហោន្តិច្ចាទោបិ បុព្ពសរលោបេ ហន្តិច្ចាទិកម្បិ សិយាត្យាសង្កិយាហ-'សោចេ'ច្ចាទិ, ឧស្សគ្គតោ អាគតោ សម្ភូតោ តស្ស វា អយំតិ ឱស្សគ្គិកោ បុព្ពលោបោ , តស្ស ភាវោ ឱស្សគ្គិកត្តំ, ឱស្សគ្គិកត្តា បុព្ពលោបស្ស ការិយន្តរេហិ បរលោបាទីហិ អបវាទវិធីហិ អាពាធិតោ ឯវ, សោ ច បុព្ពលោបោ ហោតីតិ សម្ពន្ធោ, "បរោ ក្វចី"តិ (៩១-២៧) ក្វចិគ្គហណេន បុព្ពបរលោបានំ តុល្យពលត្តាភាវា យថា គមប្បត្តិតោ បរលោបស្សាបវាទរូបត្តំ, អជ្ឈាសិតេតិ បរិវុត្តេ, ន ហោតិ... បរលោបាបវាទេន ពាធិតត្តា, តេហីតិ បរលោបាទីហិ, សព្ពថា មុត្តវិសយោ សទ្ធិន្ទ្រិយន្តិ, វិកប្បេន មុត្តវិសយោ លតេ វាតិ។

២៧. បរោ

ឥតិសទ្ទោ ឥទមត្ថេ, ក្វចិ លោបនីយោ ហោតីតិ ឥទំ វចនំ ទីបេតីតិ សម្ពន្ធោ, កិន្តិ អាហ-'បយោគានុសារិត'ន្តិ, កស្សាតិ អាហ-'ការិយស្ស បរលោបស្សា'តិ, កេន ហេតុនាតិ អាហ 'ក្វចិគ្គហណេនា'តិ, កត្ថាតិ អាហ-'ឥហ ឥមស្មឹ សុត្តេ'តិ, តេនាតិ តេន បយោគានុសារិតាទីបនេន, យថាបយោគន្តិ អាគមបយោគានតិក្កមេន, និច្ចំ បក្ខេវា បរលោបោ សិយាតិ ហោន្តិច្ចាទោ និច្ចំ, លតាវាតិអាទីសុ បក្ខេ វា បរលោបោ ភវេយ្យ, ឯវំ មញ្ញតេ "កស្មិន្តិ អត្ថេ ក្វាតិ និប្ផន្នេនានិយមវុត្តិនា អនិយមត្ថស្សេវ វិសេសកតោ វចនេ សព្ពត្ថេវានិយតត្ថវុត្តិត្តា ក្វចិសទ្ទោ-យំ យថាគមំ និច្ចមនិច្ចមសន្តញ្ច វិធឹ ទីបេតិ, តត្ថ ហោន្តិច្ចាទិកោ និច្ច បក្ខោ បរលោបស្សេវ វិសយោ, លតាវាតិអាទិកោ អនិច្ចបក្ខោ ឧភយសាធារណត្តា បុព្ពលោបស្សាបិ វិសយោតិ ឥមិនា និច្ចំ បក្ខេ វា បរលោបោ ហោតិ, អសន្តបក្ខោ បន សទ្ធិន្ទ្រិយន្តិអាទិកោ បុព្ពលោបស្សេវ វិសយោ សព្ពថានេន បរិច្ចត្តត្តា"តិ, តីសុបិ ចេតេសុ បន បក្ខេសុ និច្ចា និច្ចបក្ខេសុ យេវស្សាបវាទរូបតា... បុព្ពលោបស្ស សព្ពថា ហោន្តិច្ចាទោ និវារកត្តា វា វិធាយកត្តា វា បរលោបស្ស, ន ត្វសន្តបក្ខេ... បុព្ពលោបស្សេវ សព្ពថានេន ទិន្នា វសរត្តា, លោកគ្គោតិអាទិ តុ ក្វចិសទ្ទស្ស បយោគានុសារិតា ទីបកត្តា និច្ចេ អសន្តេវាបិ វិធិម្ហិ ទីបិតេ បរលោបេន វា និប្ផជ្ជតីតិ នេដ្ឋព្យាយាតោ, ឯវំ តាវ ក្វចិគ្គហណេ សព្ពថានិដ្ឋបរិហារេន ឥដ្ឋប្បសិទ្ធិ សិយា, តទភាវេកថន្តិ តទភាវេ វិរោធមាហ-'អញ្ញតេ'ច្ចាទិ, បរិយាយេន ភវន្តីតិ ក្វចិគ្គហណាភាវេ 'បរោ'តិ សុត្តំ សិយា តថា សតិ សុត្តទ្វយមេកវិសយំ តុល្យពលញ្ច សិយា, តត្ថ វិប្បដិសេធាភាវា បមាណភូតានមាចរិយ (វចនា)នំ និរត្ថកតា មា ភវីតិ វារេន ភវន្តីតិ អត្ថោ, ឥតីតិ ឥមិនា បរិយាយភវនការណេន, បក្ខេយេវ សិយាតិ លតាវាតិអាទីសុ បុព្ពលោបេ បរិយាយប្បវត្តេ បរិយាយេន បរលោបស្សាប្បវត្តិតោ លតាវាតិ បក្ខេយេវ បរលោបោ ភវេយ្យ, ហោន្តិច្ចាទោ និច្ចំ ន សិយាតិ សម្ពន្ធោ, តញ្ចាតិ តំ បរិយាយភវនញ្ច, ខោ វាក្យាលង្ការេ, បដិបទន្តិ បទម្ប ទម្បតិ ហោតិ, នេកទេសបរិហារេនាបិ, តេនាហ 'ន កត្ថចី'តិ, ឥមិនា ឥទំ ទីបេតិ "សព្ពត្ថ វិកប្បប្បសត្តិយា ហន្តិ, សទ្ធន្ទ្រិយំត្យាទិកំ "ន ទ្វេវា"តិ (១-២៨) សុត្តេបិ ហន្តិច្ចាទិកញ្ចានិដ្ឋរូបម្បិ សម្បជ្ជតី"តិ។ នចេវមិដ្ឋន្តិ ឯវមិទំ យថាវុត្តំ វិកប្បវិធានំ សទ្ទលក្ខណញ្ញូហិ

នេវាភិមតន្តិ អត្ថោ, តមេវ សាធេតិ ‘បរលោបោ ហិ’ច្ចាទិនា, អថា និច្ចបក្ខេ វា បរលោបេ កតេ-នេន បរិច្ចត្ត ដ្ឋានេ ឧស្សុក្កប្បវត្តិយា លតាវ លតេវាតិ រូបទ្វយំ សម្បជ្ជតិ តស្មា បយោគានុសារិតាទីបកេន ក្វចិសទ្ទេនេវ ហោន្តិ សទ្ទិន្ទ្រិយំ លតាវ លតេវាតិ បយោគ សម្ភវោបិ, តថាបិ អនិច្ចបក្ខេ លតាឥវាតិ តតិយរូបប្បសិទ្ធិយា បរិយាយេន ភវិតព្ពន្តិ បរិកប្បេតិ ‘ននុ ចេត្យាទិនា, អថ “បរោ ក្វចិ’តិ ក្វចិគ្គហណេ សតិ អប(វាទរូប)ត្តា កថម្បរិយាយប្បវត្តីតិ មនសិ និធាយានិច្ចបក្ខេ បរិយាយប្បវត្តិទីបនត្ថំ “ន ទ្វេវា”តិ សុត្តិតន្តិ អបវាទេ រូបត្តយេបិ បរិយាយប្បវត្តិយំ ទោសាភាវមាហ-‘នាយំ ទោសោ’ច្ចាទិ, តថាហិច្ចាទិនា “ន ទ្វេវា”តិ សុត្តេនេវ បរិយាយស្សាបិ ទីបិតត្តំ សាធេតិ, សា ច ឯកត្ថប្បវត្តិ បរិយាយំ វិនា ន សម្ភវតិ... ឯកក្ខណេ បវត្យសព្ពាវាតិ អធិប្បាយោ, ននុ ច ក្វចាភាវេ បរិយាយប្បវត្តិយំ យថាវុត្ត ទោសស្សេវាប្បសង្គោ មា ហោតុ បរិយាយោ, ភិន្ន វិសយេ បន បុព្ពបរលោបប្បវត្តិយា “ន ទ្វេវា”តិ និសេធេ លតេវ លតាវ លតាឥវាតិ រូបត្តយំ និប្ផជ្ជតីតិ ចោទនំ មនសិ និធាយាហ-‘នចេ’ច្ចាទិ, តត្ថ ទោសមាហ-‘តថា ច សតិ’ច្ចាទិនា, កត្ថចិ ទេមិច្ចាទោ និច្ចំ បុព្ពលោបស្សេវ, កត្ថចិ ហោន្តិច្ចាទោ និច្ចំ បរលោបស្សេវ , វិកប្បេន វា កត្ថចិ យថោទកំ យថាឧទកំ ត្យាទោ បុព្ពលោបស្សេវ កត្ថចិ ឥតិបិ ឥច្ចបិច្ចាទោ បរលោបស្សេវ កត្ថចិ លតេវ លតាវ លតាឥវាច្ចាទោ បរិយាយេនុភយលោបស្សេវ ទស្សនតោតិ សម្ពន្ធោ, ឯត្ថច ឥតិបីតិ វវត្ថិតវិភាសត្ត ទីបនេន ក្វចិសទ្ទេន បរលោបេ កតេ-ញ្ញត្រ បុព្ព លោបេ សម្បត្តេ “ន ទ្វេវា”តិ ឯត្ថានុវត្តមាន ក្វចានុភាវេន និច្ចំ និសេធេ ឥច្ចបិច្ចេវ ភវតិ។ សម្ភជ្ជតិ តេសុ តេសុ សុត្តេសុ។ បរិច្ឆេទោតិ កម្មត្ថវសេន អាធារវសេន វាតិ អាហ-‘បរិច្ឆិជ្ជតិ’ច្ចាទិ។

២៨. នទ្វេ

តត្ថចាតិ ចសទ្ទេន ភវិតព្ពំ, តថា ច សតិ អញ្ញោញ្ញានជ្ឈាសិ តំ យថោទកំ យថាឧទកំត្យាទិ ឥតិបិ ឥច្ចបិច្ចាទិច សង្គហិតំ ភវតីតិ, បុព្ពលោបេ បរលោបេ ច បរិយាយេន សម្បត្តេ ទ្វិន្នម្បិ បក្ខេ អភាវេ សតិ កថមិទំ យុជ្ជតីតិ ចោទេតិ‘យជ្ជេវ’មិច្ចាទិនា, យជ្ជេវន្តិ ហិ អយំ និបាតសមុទាយោ អនិដ្ឋាបាទនារម្ភ វត្តតេ, ឯ វញ្ចេ គយ្ហតីតិ អត្ថោ, តទេតិ អត្ថតោ វិញ្ញាយតិ, និច្ចំ សន្ទិការិយាភាវេ ការណមាហ-‘ឧបសិលេសា ភាវតោ’តិ, តទេវ សមត្ថេតិ ឰទិសេសុ ហិ’ច្ចាទិនា, វត្តុមិច្ឆត្តាតិ ឥមិនា សន្ទិកំសោ វណ្ណាន មទ្ធមត្តកាលព្យវធានា បច្ចា សត្តិ, សន្ទិកំសស្សេតស្ស វចនិច្ឆាយំ សតិយេវ សន្ទិការិយំ ហោតីតិ ទីបេតិ, ឧបសិលេសាភាវោ វាតិ ឧបសិលេសាភាវោ ឯវ ភវតិ, នាញ្ញថាតិ អធិប្បាយោ, តទភាវេចាតិ តស្ស ឧបសិលេសស្ស អភាវេ ច, សន្ទិ ការិយាភាវេ ការណមាហ-‘កាលន្តរេន ព្យវធានា’តិ, កាលន្តរេនាតិ ឧភយត្ថ បិតវណ្ណាន មុច្ចារណកាលតោ អញ្ញេន មជ្ឈប្បតិតកាលេន, សន្ទិ ហោតេវ... សន្ទិកំសវចនិច្ឆាវសេន ឧបសិលេសភាវតោ, ពុទ្ធ វិរ អត្តរាជបុត្តំ អជរាមរោតិ ឆេទោ, យទិបិ សព្ពម្បេតំ យជ្ជេវត្យាទិនា វុត្តំ ក្វចិ សទ្ទប្បភាវេនេវ សិជ្ឈតិ, តថាបិ បការោ-យម្បិ សត្ថេ យោជេតព្ពោ វាតិ ទស្សេតុំ វុត្តោ។

២៩. យុវ

ននុ សុត្តេ ‘លុត្តា’តិ បញ្ចមី និទ្ទេសា ‘បរេស’ន្តិ ហោតុ, ‘យថាក្កមំ’តិ តុ វចនាភាវេ កថំ យថាក្កមន្តីទំ វុត្តន្តិ អាហ-‘សមេ’ច្ចាតិ, សមា សង្ខ្យា គណនា យេសុ តេ សមសង្ខ្យា-ឧទ្ទេសិនោ អនុទេសិនោ ច, ឧទ្ទិសនំ បឋមំ និទ្ទិសនំ ឧទ្ទេសោ, អនុទិសនំ បច្ឆា កថនំ អនុទេសោ, ឧទ្ទេសោ អនុទេសោ ឯសមត្ថីតិ ឧទ្ទេសិនោ អនុទេសិនោ, តេសំ សមសង្ខ្យានមុទ្ទេសីនំ អនុទេសីនញ្ច, ឥវណ្ណវណ្ណាហិ ឧទ្ទេសិនោ ទ្វេ, ឯ ឱការា អនុ ទេសិនោ ច ទ្វេតិ ឧទ្ទេសីនមនុទេសីនញ្ច ឋាន្យាទេសានំ សមសង្ខ្យា សិយា, សតិយញ្ច តស្សំ យថាក្កម មាទេសា វិធីយន្តេ, លោកតោ សិទ្ធិមុបទស្សេតិ ‘តថាហិ’ច្ចាទិនា។ អវ...បេ.... ឯ ឱតិ បរេសំ មតំ, វិប្បដិបត្តីតិ វិរុទ្ធា បដិបត្តិ បដិជាននំ, បរេ “សតិបិ ហេដ្ឋា វាគ្គហណេ‘ក្វចាសវណ្ណំ លុត្តេ’តិ សុត្តេ ក្វចិគ្គហណករណតោ អវណ្ណេ ឯវ លុត្តេ អសវណ្ណោ វិធិ ហោតិ, តតោ ឥធ ន ហោតិ ទិដ្ឋបាទាន”ន្តិ វទន្តិ, ក្វចីតិ អធិការោ ឥធ ន ហោតិ មហុស្សវោ មាតុបដ្ឋានន្តិ, បតិសទ្ទោ អាធារត្ថោ, តេន សមានាធិករណោ ឧរសទ្ទោបីតិ ឧរស្មិន្តិ និច្ច សមាសត្តា អសកបទេន វិគ្គហេ កតេ “អសង្ខ្យំ វិភត្តិ”ច្ចាទិនា (៣-២) សុត្តេន អសង្ខ្យសមាសោតិ ទស្សេតុមាហ-‘វិភត្យត្ថេសង្ខ្យសមាសោ’តិ, ឯត្ថ បន យុវណ្ណានន្តិ សំសាមិ សមីបសម្ហូហ វិការាវយវាទីសុ ឋាន្យា ទេសសម្ពន្ធេ ឆដ្ឋី, តស្មា ឥវណ្ណវណ្ណានំ ឋានេ ឯ ឱអាទេសា ហោន្តីតិ អត្ថោ, ឋានម្បន តិជា អបកំសោ និវត្តិ បសង្គោ ចេតិ, តត្ថ គុន្នំ ឋានេ អស្សា សម្ពន្ធីយន្ត [ពជ្ឈន្ត (ជិនិន្ទពុទ្ធិ)] តិ អបកំសោ ឋានសទ្ទស្សត្ថោ, “សេមួស្ស ឋានេ កដុកមោសជំ ទាតព្ព”ន្តិ និវត្តិ “ទព្ភានំ ឋានេ សរេហិ អត្ថរិតព្ព”ន្តិ បសង្គោ, តេសុ ឥធ បឋមទុតិយា ន យុជ្ជន្តិ... និច្ចត្តា សទ្ទត្ថសម្ពន្ធស្ស អបនយនវិនាសា ន យុជ្ជន្តីតិ, តតិយោ តុ (យុជ្ជតិ)... សុត្តេ អត្ថាភិធានាយ ឥវណ្ណវណ្ណានំ បវត្តិប្បសង្គេ តទត្ថាភិធានាយេវ ឯឱអាទេសា ភវន្តីតិ។

៣០. យវា

“សត្តមិយំ បុព្ពស្សេ”តិ (១-១៤) បុព្ពស្ស ការិយវិធានតោ សត្តមី និទ្ទិដ្ឋស្ស បរតា វិញ្ញាយតីតិ វុត្តិយំ ‘បរេ’តិ វុត្តំ, ឯវមុបរិបិ, បរេហិ ឥច្ចស្ស អជ្ឈិណមុត្តោ’តិ សាធេតុំ “សព្ពោចន្តិ” “អជ្ជោ អធី”តិ ច សុត្តិតំ, តេសមិធ បច្ចក្ខាតភាវទស្សនត្ថមាហ-‘ឥទ’មិច្ចាទិ, អព្ភក្ខានន្តិ [អព្ភុក្កភោ] ឥមិនាវ សិទ្ធន្តិ “អព្ភោ អភី”តិ ច ន វត្តព្ពំ, ឥតិ+អស្ស ឥតិ ឋិតេ បរលោបោតិ ទស្សនត្ថំ ‘ឥតិ អស្ស បរលោបោ’តិ អាហ, អន្វគមាតិអាទីសុ និច្ចំ។

៣១. ឯឱ

បុត្តា មេ+អត្ថិ, អសន្តោ+ឯត្ថាតិ បទច្ឆេទោ។

៣២. គោស្ស

អន្តាទេសត្តោតិ “ឆដ្ឋិយន្តស្សា”តិ (១-១៧) ពាធកស្ស “ដានុពន្ធានេកវណ្ណា សព្ពស្សា”តិ (១-១៩) ពាធកេន “វានុពន្ធោ”តិ (១-១៨) សុត្តេន អន្តាទេសត្តោ, តេនេវ វុត្តំ-‘ពាធកពាធនត្តោយមារម្ភោ’តិ, អវវាទេសេ បុព្ពសរលោបេ ទីឃេច គវាស្សំ, គវច្ឆន្តិ និច្ចំ។ ឥទំ កថំ សិជ្ឈតីតិ សម្ពន្ធោ, ឥទន្តិ យថរិវេច្ចាទិកំ, កឹ វិនា សិជ្ឈតីតិ អាហ-‘ឯវាទិស្សា’តិអាទិ, ឯវស្ស អាទិឯការោ ឯវាទិ, តស្ស, រិអាទេសមន្តរេនាតិ សម្ពន្ធោ, ចសទ្ទោ អដ្ឋានប្បយុត្តោ, រស្សវិធានញ្ចាតិ យោជនីយោ, កតេបិ តស្មិន្តិ តស្មឹ សុត្តេ វិហិតេ ច, ន សិជ្ឈតីតិ ឯវាទិស្ស រិអាទេសោ ន កតោតិ កត្វា វុត្តំ, ភុសំ+ឯវាតិ (បន) ឋិតេ មហាវុត្តិនា ឯវាទិស្ស ឥអាទេសេ រូបសិទ្ធិ ហោតេវ, ឥធ បន បការន្តរេន ‘ភុសាមិវេ’តិ សាធេតុមាហ ‘តម្បិ’ច្ចាទិ។

៣៣. ព្យញ្ជ

រស្សទីឃានន្តិ សុត្តេ អវុត្តេ កថំ រស្សទីឃានន្តិ លភតិ ឧទ្ទេសិនោតិ អាហ-‘ទីឃស្សា’តិអាទិ, ទីឃស្សាតិ រស្សស្សាតិ ច ឋានសម្ពន្ធេ ឆដ្ឋី, បច្ចាសត្យាតិ ឋានសោ បច្ចាសត្យា, ឥទញ្ច និស្សយ វសេន វុត្តំ, និស្សយករណមេកោ សត្ថាគតោ ញាយោតិ, ឥធ និច្ចំ-វីតិនាមេតិ ថុល្លច្ចយំ, ឥធ ន ហោតិ-ជនោ សាយំ។

៣៤. សរ

ឋានសម្ពន្ធេតិ ឋិតិ ឋានំ បសង្គោ, សម្ពន្ធនំ-សម្ពន្ធោ, ឋានទ្យាទេសភាវលក្ខណោ ឋានេយោគនិមិត្តភូតោ សម្ពន្ធោ ឋានសម្ពន្ធោ តស្មឹ, ទ្វេ រូបានិ ហោន្តីតិ ឥមិនា ន សរូបប្បជានោតិ ទស្សិតំ ហោតីតិ សម្ពន្ធោ, ហេតុមាហ-‘ពហុវចននិទ្ទេសា’តិ, ទ្វេ រូបានិហោន្តីត្យាទិ វចនមិទំ [បទមិទំ (បោត្ថកេ)] ទស្សេតិ “សរូបប្បជានេបិ ទ្វិសទ្ទេ ទ្វិសទ្ទសាមញ្ញេន សង្ខ្យាទ្វិសទ្ទានុសិដ្ឋំ នប្បយុជ្ជតេ, តស្ស (បន) សង្ខ្យេយ្យវចនសង្ខ្យាភាវា ឯកវចនមេវ ( ) [(បន) (បោត្ថកេ)] ហោតី”តិ, ឥមិនា ច-ត្ថប្បជានោ-យំ និទ្ទេសោ ន សរូបប្បជានោតិ ទស្សេតិ, អធិបតិបច្ចយោ អធិបតិប្បច្ចយោតិ អនិច្ចំ, ឥធ ន ហោតិ ឥធ មោទតីតិ, តំ ខណន្តិ ឯត្ថ ឯកង្គវិកលំ បច្ចុទាហរណន្តិ សរម្ហា បរត្តាភាវា ន ទ្វិត្តំ។

៣៥. ចតុ

តព្ពគ្គេ តតិយបឋមាតិ កស្មា វុត្តំ ចតុត្ថ (ទុតិយ) សទ្ទេហិ វគ្គក្ខរេស្វេវ គយ្ហមានេសុ តថា និទ្ទេសោ យុត្តោ, ន ហិ ចតុន្នម្ពូរណោ ចតុត្ថោ ទ្វិន្នម្ពូរណោ ទុតិយោតិ អក្ខរាយេវ វុច្ចន្តីតិ អាសង្កិយ ‘វិនាបី’តិអាទិមាហ, អក្ខរេ អក្ខរវិសយេ ចតុត្ថាទិ វោហារោ ករីយមានោ វគ្គគ្គហណំ វិនាបិ វគ្គក្ខរេយេវ រុឡ្ហោ បសិទ្ធោតិ សម្ពន្ធោ, ហេតុម្ហិ ឥតិសទ្ទោ, យតោ ឯវំ, តស្មា ការណា ‘តព្ពគ្គេ តតិយបឋមា’តិ វុត្តន្តិ អធិប្បាយោ, តព្ពគ្គេតិ ចតុត្ថទុតិយា យស្មឹ, តស្មឹយេវ វគ្គេតិ អត្ថោ, បច្ចាសត្តីតិ បតិ អាបុព្ពា ‘សទ-វិសរណគត្យវសាទនេសុ’ឥច្ចស្មា ឥត្ថិយំ ភាវេត្តិម្ហិ និប្ផជ្ជតីតិ ទស្សេតុមាហ-‘បច្ចាសីទន’មិច្ចាទិ, យថាយោគន្តិ ចតុត្ថក្ខរេ ចតុត្ថស្ស តតិយោ ទុតិយក្ខរេ ទុតិយស្ស បឋមោតិ ឯវំ យោគមនតិក្កម្ម, ធស្ស ទភាវោតិ ឥមិនាវ បុព្ពស្ស ធស្ស ទត្ថមុបលក្ខេតិ, តថា យសត្ថេរោតិ។ ថេរោតិ ឯត្ថ ឯការោ វគ្គក្ខរោ ន ហោតីតិ តស្មឹ តវគ្គទុតិយក្ខរស្ស តស្ស តោ បឋមោ ន ហោតិ។ បន្ថោតិ ឯត្ថ តវគ្គ ទុតិយក្ខរេន ថការេន តព្ពគ្គភូតេ នការេ សតីបិ ន សោ តព្ពគ្គទុតិយក្ខរោតិ ន តស្ស បឋមោ តោ, ឯត្ថ និគ្ឃោសោ និឃោសោតិអាទិ អនិច្ចំ, ទឡ្ហោ និដ្ឋានន្តិ និច្ចំ។

៣៦. វិតិស្ស

ឥតិសទ្ទោ-នុករណំ។ និបាតស្ស បកតិរិយា-នុករណំ ភវតិ, អនុករណញ្ច ទ្វិធា អសាធុសទ្ទរូបំ សាធុសទ្ទរូបន្តិ, តេសុ ភាវរាហកោ កោចិ តេន បីឡិតោ ‘អហោ ភារោ’តិ វត្តព្ពេ សត្តិវេកល្លា ‘អហោ ពាល’ ឥច្ចាហ, តំសមីបវត្តី ‘កិមយមាហោ’តិ កេនចិ បុដ្ឋោ សមានោ ‘អហោ ពាល ឥច្ចយមាហោ’តិ វទតិ, ឥធមសាធុសទ្ទរូបំ, ឥតីតិ បន សាធុសទ្ទរូបំ, តស្មា តតោ-នុការិយេនាត្ថេន សាត្ថកត្តា ឋានសម្ពន្ធោ ឆដ្ឋី។

៣៧. ឯឱ

ននុ “វិតិស្សេវេ វា”តិ (១-៣៦) វោត្យនុវត្តិយ អវណ្ណេ ឯឱនំ វោ ហោតីតិ ច សក្កា វិញ្ញាតុំ, តថា សតិ ‘អវណ្ណេ ក្វចិ វោ ហោតី”តិ វត្តព្ពំ ‘អហោតិ វា’តិ កស្មា វុត្តន្តិ ចោទនមាសង្កិយាហ-‘ឱការស្សបិ’ច្ចាទិ, ឋានិភាវេន និទ្ទិដ្ឋត្តាតិ “ឯឱន”ន្តិ (១-៣១) វការាទេសស្ស វិជ្ជមានត្តា វការាទេសម្បតិ បុន ឱការោ ឋានិភាវេន និទ្ទិសិតព្ពោ ន សិយាតិ អធិប្បាយេនាហ, ន និមិត្តន្តិ ឯឱនំ វការាទេសត្ថំ អវណ្ណោ ការណំ ន ហោតីតិ អត្ថោ, អញ្ញថាតិ អវណ្ណស្ស និមិត្តត្តេ, ឱការំ ន បបេយ្យាតិ សម្ពន្ធោ, មការាគមេ’យាច កមាគតេ អត្ថមក្ខាយតី’តិ, ស្វេ ភវន្តិ វិត្តុយ្ហ តនប្បច្ចយេ តទ្ធិតវុត្តិយំ វិភត្តិយា “ឯកត្ថតាយំ”តិ (២-១១៩) លោបេ អការាទេសេ ទីឃេច ស្យាទិម្ហិ ស្វាតនំ ទ្វិត្តេ ហិយ្យត្តនំ។ ស្វាតនន្តិអាទីសុ និច្ចំ, ឥធ នហោតិ បរេច ន វិជានន្តីតិ។

៣៨. និគ្គ

កថ‘មាគមោ ហោតី’តិ វុត្តំ យទិ និគ្គហីតមាគមោ សិយា សុត្តេ អាគមគ្គហណេន វា ភវិតព្ពំ ញ-ម-កាទ្យនុពន្ធវិសេសេន វា ត្យាសង្កិយាហ-‘អសតិ បិ’ច្ចាទិ, អាគមាវសាយេ ការណមាហ-‘អាទេសត្តាយោគា’តិ, អាទេសត្តាយោគោ កថំ វិញ្ញាយតិ ច្ចាហ-‘ឋានិនិទ្ទេសាភាវតោ’តិ, តថា សតិ អាគមិនិទ្ទេសាភាវា អាគមត្តម្បិ ន សិយាតិ ចោទេតិ ‘យជ្ជេវ’មិច្ចាទិនា, ន-ឥតិ ចោទនំ បដិក្ខិបិត្វា តស្ស អាគមត្តមេវ សាធេតុមាហ-‘តស្សា’តិអាទិ, តស្សាតិ និគ្គហីតស្ស, រស្សានុប្បវត្តិតោ រស្សសរមេវ អនុគន្ធា បវត្តិតោ, អយមេវត្ថោ វុត្តិយម្បិ ទស្សិតោយេវាតិ វត្តមាហ-‘ឯតទេវេ’ច្ចាទិ, បុរិមា ជាតីតិ វិសេសនសមាសេកតេ រស្សេ ច ពិន្ទាគមោ, បរនិមិត្តស្សានិទ្ទិដ្ឋត្តា ពហុសទ្ទេ-ន្តស្ស ពិន្ទាគមេ ពហុំ, សតិបិ បយោគានុសារិត្តទីបកស្ស ក្វចិ សទ្ទស្សាបិ វវត្ថិតវិភាសត្តេ វាសទ្ទស្សាបិ តាទិសត្តស្សេវ បដិបាទកត្ត សភាវំ ទស្សេតុំ ‘វវត្ថិតវិភាសត្តា វាធិការស្សា’តិ វុត្តិយំ វុត្តំ, វវត្ថិតស្ស លក្ខិយស្ស អនុរោធេន លក្ខណប្បវត្តិកា វិភាសា វវត្ថិតវិភាសា, អភេទេន តុ វាធិការោ វវត្ថិត វិភាសា, តស្សា ភាវោ វវត្ថិតវិភាសត្តំ, តស្មា, ឥធ ន ហោតិ ឥធ មោទតិ, ឥមស្មិំ ឋានេ អាគមត្តប្បកាសកោ ឋានិនិទ្ទេ សាភាវា អាទេសត្តាយោគសង្ខាតោ ការណវិសេសោ សមត្ថោ, តស្ស ភាវោ សាមត្ថិយំ-អត្ថពល-មញ្ញថានុបបត្តិលក្ខណំ, សចាតិ សោ អាគមោ ច។

៣៩. លោបោ

លោបសទ្ទស្ស ភាវសាធនមត្ថមេវ សាធេតុមាហ-‘តេនេ’ច្ចាទិ, លោបោតិ យទិ កម្មសាធនោ សិយា តទា តេន សមានាធិករណំ កត្វា ឧបរិ “បរសរោ”តិ សុត្តមារភីយេយ្យាតិ ព្យតិរេកមាហ ‘ន បរសរោ’តិ, ឥធ ន ហោតិ សង្ករោ។

៤០. បរ

ត្វំសិ ត្វមសីតិ វិកប្បោ, ឥធ ន ហោតិ តាសាហំ។

៤១. វគ្គេ

ននុ វគ្គេវគ្គន្តោតិ ឯត្តកេយេវ វុត្តេ យស្មិំ (កិស្មិ)ញ្ចិ វគ្គក្ខរេ បរេ ពិន្ទុនោ យោកោចិ វគ្គន្តោ អនិយមេន ភវេយ្យ តថា សតិ អនិដ្ឋម្បិ សិយាត្យាសង្កិយ បច្ចាសត្តី សន្និស្សាយានិដ្ឋ និវត្តិន្ទស្សេតុមាហ-‘វគ្គេ វគ្គន្តោ’តិច្ចាទិ, សោវាតិ វគ្គន្តោវ, តស្មិន្តិ វគ្គក្ខរេ។

៤២. យេវ

ននុ សទ្ទត្តា ព្យភិចារិត្តា ឯវស្ស តាវ សទ្ទោ ហោតុ, សំយតោ, សំហិតោតិ សទ្ទេកទេសភូតានម្បិ សម្ភវា តេបិ គហេ តព្ពា សិយុន្តិ ‘យឯវហិ សទ្ទេសុ’តិ យហីនម្បិ កថំ សទ្ទវោហារោ កតោតិ អាហ ‘ឯវា’តិអាទិ, ឯត្ថាយមធិប្បាយោ ‘អព្យភិចារិនា ព្យភិចារី និយម្យតេ’តិ។

៤៣. យេសំ

យសទ្ទេ បុព្ពសុត្តេនេវ សំស្សប្បាទេសេ សិទ្ធេ សោ ( ) [(តស្ស) (បោត្ថកេ)] យ ការមត្តេយេវ បរេ សំស្សេវ (យថា) សិយាតិ សុត្តមិទមារទ្ធំ។

៤៤. វន

ឋានិនមាសិលិស្ស គច្ឆតិ បវត្តតីតិ អាគមោ នាម, កោ-យមេត្ថ ឋានីតិ អាហ-‘សរស្សាតិ, សុត្តេ អនុវត្តស្ស ច អវិជ្ជមានត្តា ‘សរស្សា’តិ កុតោ លព្ភតីតិ ចោទេតិ ‘ននុ ចេ’ត្យាទិនា។ អាគមសុតិយា វនាទីនំ ឋានិសុតិយា អភាវេបិ សាមត្ថិយា ព្យញ្ជនស្ស វា អាគមោ សិយា សរស្ស វា, យទិ ព្យញ្ជនស្ស វា សិយា (ន) “បទាទីនំ ក្វចី”តិ (៥-៩២) សុត្តិត មាចរិយេន, តស្មា តទេវ ញាបេតិ ‘សរោ យេវេត្ថ ឋានី ភវិតុមរហតី’តិ។ វុច្ចតេច្ចាទិនា បរិហារមាហ, និបុព្ពា បទិស្មា អនប្បច្ចយេ “បទាទីនំ ក្វចី”តិ យុកអន្តាវយវោ “តវគ្គវនា”ទិនា (១-៤៨) យេទស្ស ដោ “វគ្គល សេហិតេ”តិ (១-៤៩) (យស្ស ដោ) និបជ្ជនំ, មានន្តត្យាទីសូតិ អធិការាតិ “ក្យោ ភាវកម្មេស្វបរោក្ខេសុ មានន្តត្យាទីសូ”តិ (៥-១៧) ឥតោ មានន្តត្យាទីសុតិ អធិការា, បច្ចយន្តរេតិ មានន្តត្យាទីតោ អញ្ញស្មឹ បច្ចយេ, កច្ចាយនេន ‘អតិប្បគោខោតាវា’តិ សាធនត្ថំ “ក្វចិ ឱ ព្យញ្ជនេ”តិ ឱការាគមោ គការាគមោ ច សុត្តន្តរេន វិហិតោ, តំ បការន្តរេន សាធេតុំ វុត្តិយំ-‘អតិប្បគោ ខោ តាវា’តិ យំ វុត្តំ តំ ទស្សេតុំ ‘អតិប្បា’តិអាទិ វុត្តំ។

៤៦. ឆ

ទ្វាទយោ អង្ការសន្តា ពហុវចនន្តាតិ ‘ឆកី’តិ វត្តព្ពេ ‘ឆា’តិ ឯកវចនំ ន យុជ្ជតីតិ ចោទេតិ ‘ននុចា’តិអាទិនា, បរិហរតិ នច្ចាទិនា, នេតិ ‘ឆទ្វោ’តិ អយុត្តោ-យំ និទ្ទេសោ ន ហោតីតិ អត្ថោ, ឆសទ្ទស្ស អនុករណត្តា ឆសទ្ទានុករណត្តា, ហេដ្ឋា វុត្តសាធុសទ្ទរូបា សាធុសទ្ទរូបមនុករណំ វិភជតិ ‘អនុករណញ្ច ទុវិធ’មិច្ចាទិនា, បរិច្ចត្តោ ជហិតោ អត្ថោ វិធិនិសេធរូបោ យស្ស តំ បរិច្ចត្តត្ថំ, ឯត្ថ បន ឆសទ្ទេន ឆសង្ខ្យា វិសេសោ បរិច្ចត្តោ, អភិធាយតោ ហោតីតិ ឥមិនា ឆសទ្ទស្ស អនុការិយេនាត្ថេនាត្ថវន្តត្ថមាហ, ឯកវចនន្តស្ស និទ្ទេសោ កតោ... ឆសទ្ទវចនីយស្ស ឆស្ស ឯកត្តា, អនុការិយស្សាតិ ឯកាទិនោ សង្ខ្យា សទ្ទស្ស តទញ្ញស្ស វា យទនុការិយមេកាទិកំ តទញ្ញំ វា សទ្ទរូបំ តស្ស។ សង្ខ្យាទិវិសេសន្តិ ឯកត្តាទិសង្ខ្យាវិសេសំ តទញ្ញំ វា, “យោម្ហិ ទ្វិន្នំ ទុវេ ទ្វេ”តិ (២-២១៩) សុត្តេ ទ្វិសទ្ទោ-នុការិយំ ទ្វិសទ្ទរូបំ តព្ពចនីយញ្ច ទ្វិសង្ខ្យាវិសេសម្បរាមសតីតិ តព្ពាចកំ ទ្វិន្នន្តិ ពហុវចនំ, អថ ‘ឡញ្ជិ’តិ កស្មា ន វុត្តំ ឯវញ្ហិ សតិ ញានពន្ធត្តាឡការោ អាទ្យវយវោ ភវិតុមរហតីតិ ចោទនម្ហនសិ និធាយ ‘ឆសទ្ទា’តិអាទិមាហ, អន្តាបវាទេន វិធីយមានោ ឡការោ ឆ សទ្ទា បរស្សាទិស្ស អាគមត្តា...បេ.... ហោតីតិ សម្ពន្ធោ, អន្តាបវាទេនាតិ ឥមិនា ‘សរស្សា’តិ ឆដ្ឋីនិទ្ទេសតោ “ឆទ្វីយន្តស្សា”តី-មស្ស វិសយភាវំ ទីបេតិ, បរស្សាតិ ឥមិនា ‘ឆា’តិ បញ្ចមីនិទ្ទេសតោ “បញ្ចមិយំ បរស្សា”តីមស្ស វិសយភាវំ, អាទិស្សាតិ ឥមិនា ឡស្សេកវណ្ណត្តា អន្តាបវាទេន “អាទិស្សា”តិ សុត្តេ ន អាទ្យន្តោ វិយេកោបិ សរោតិ ស រស្សាទិស្ស បត្តី ទស្សេតិ, អយមេត្ថាធិប្បាយោ ‘ឆា’តិ បញ្ចមីនិទ្ទេសា “បញ្ចមិយំ បរស្សា”តិ (១-១៥) បរស្ស សម្បត្តំ ការិយំ ឯកវណ្ណត្តា “ឆដ្ឋីយន្តស្សា”តិ (១-១៧) អន្តស្ស សម្បត្តំ “អាទិស្សា”តិ (១-១៦) អាទិវណ្ណស្ស បប្បោតី”តិ។ អាទិភូតោវ ហោតីតិ អសតិបិ ញការេ អាគមគ្គហណានុវត្តិយា អាគមិនំ សរំ អវិនាសេន្តោ តស្ស អាទ្យវយវភូតោវ ហោតីតិ អត្ថោ, លការំ ករោន្តិ “យវមទនតរលាចាគមា”តិ សុត្តេន, តន្តិ លការករណំ ឧភិន្នមវិសេសវចនញ្ច អយុត្តកំ ទស្សេតិ ‘តេសម្បិ’ច្ចាទិនា, តេសម្បីតិ កច្ចាយនានម្បិ, អក្ខរសញ្ញាយន្តិ “អក្ខរាបាទយោ ឯកចត្តាលីស”ន្តិ វិធីយមានអក្ខរ សញ្ញាយំ។ អវិសេសេ លទ្ធានំ នានត្តាភាវេ, បាកដោ វាតិ ឥមិនា សុតិលិបិភេទស្ស បច្ចក្ខសិទ្ធតន្ទស្សេតិ, តត្ថ ហិ សោតវិញ្ញាណវីថិយា លទ្ធានំ វិសុំវិសុំ គហណំ សុតិ, តំតំទេសវាសីនំ លេខា វ វត្ថានំ លិបិ, តេសំ ភេទោ សោតចក្ខុវិញ្ញាណគយ្ហត្តា បច្ចក្ខសិទ្ធោ, ឆឡភិញ្ញាតិ វិកប្បេន ឡការាគមបក្ខេ រូបំ។

៤៧. តទ

តស្ស អត្ថំ និបាតនា, ទការោ បន “មយទា សរេ”តិ (១-៤៤), បទន្តរេនាតិអាទីតិ ឥមិនា អញ្ញេន បទេន, សាធូនិ ភវន្តីតិ វុត្តិ បាឋស្ស អត្ថំ វត្តុំ ‘សាធូនិ ភវន្តីតិ និបាតនតោ’តិ អាហ, តត្ថ ការណមាហ-‘យ’មិច្ចាទិ, អប្បត្តស្ស បាបនម្បត្តស្ស បដិសេធោ ច និបាតនំ, តេសំ ឥធ បាឋាតិ តេសំ តថា ឥច្ឆន្តានំ ឥធាតិ និបាតស្ស ឥមស្មឹ តទមិនាទិសុត្តេ បាឋា, ឧទ្ធស្ស ឧទូតិ ឧទ្ធំ ខមស្សាតិ អញ្ញបទត្ថសមាសេ ឧទ្ធំខ ឥតិ ឋិតេ ឧទ្ធំសទ្ទស្ស ឧទុអាទេសោ, អស-ភោជនេ ឥច្ចស្មា “ក្វចណ’ ឥតិ (៥-៤១) សុត្តេន អណ្បច្ចយេ អសសទ្ទោ និប្ផជ្ជតីតិ អាហ-‘បិសិតមសនា’តិ “ក្វចណ” ឥតិ មហិយំ រវតីតិ ឋិតេ ឥមិនាវ គណនិបាតនេន សមាសេ កតេ មយូរសទ្ទោ និប្ផជ្ជតីតិ ទស្សេតុមាហ ‘មហិសទ្ទស្សេ’ច្ចាទិ, អស្ស តទមិនាទិគណស្ស អាគតិគណត្តា ឯវមញ្ញេបីតិ សម្ពន្ធោ, វុត្តន្តិ បាឋសេសោ។ ទីឃនិកាយាទីសុ បញ្ចសុ និកាយេសូតិ–

> “ទីឃមជ្ឈិមសំយុត្ត, អង្គុត្តរិកខុទ្ទកា;
> និកាយា (បញ្ច) គម្ភីរា, ធម្មតោ អត្ថតោចិមេ”តិ។

វុត្តេសុ ទីឃាគមាទីសុ បញ្ចសុ និកាយេសុ, ញាតព្ពាតិ វណ្ណា គមាទិទ្វារេន ជានិតព្ពា, បញ្ចវិធំ បញ្ចប្បការំ និរុត្តមុច្ចតេតិ សម្ពន្ធោ, និព្ពចនំ និរុត្តំ, នបុំសកេ ភាវេ ត្តោ, អត្ថកថនវាក្យ បុព្ពកមុច្ចារណមិច្ចត្ថោ, តទភិធាយិ សត្ថមប្បភិធានេ-ភិធេយ្យោ បចារា តទត្ថតាយ វា និរុត្តមុច្ចតេ, វុត្តនិរុត្តិ លក្ខណេន…បេ…. វេទិតព្ពាតិ ឥមិនា និរុត្តសត្ថេ យេ សទ្ទា បដិបទំ និប្ផាទិយន្តិ តេសមិទំ សាមញ្ញេន និប្ផាទនន្តិ ទីបេតិ, ទ្វារេ និយុត្តោ ទោវារិកោតិ ឯត្ថ ណិកេ ទការវការានំ មជ្ឈេ ឱការាគមោ, ហឹសិស្មាតិ ‘ហឹស-ហឹសាយ’ មិច្ចស្មា, អប្បច្ចយេតិ “សាវការកេស្វ យណ្វុកា”តិ (៥-៤៤) អប្បច្ចយេ, និជកោតិ ឯត្ថ ជការស្ស យការេ និយកោ។ អថ វណ្ណវិការោតិ វុត្តត្តា ជវណ្ណស្ស យាទេសេ និយកាទយោ តាវ សិជ្ឈន្តុ, សុសានាទយោ កថំ ឆវបទាទិវិការត្តា សុសានាទីនន្តិ អាហ ‘បទវិការោបិ’ច្ចាទិ។ អញ្ញថា វណ្ណសមុទាយាទេសស្ស វិសុំគហណេ ឆព្ពិតោបត្តិយា ‘បញ្ចវិធំ និរុត្ត’ន្តិ សង្ខ្យានិយមោ ន យុជ្ជេយ្យាតិ ភាវោ។ យោគោ សម្ពន្ធោ, តថាហិច្ចាទិនា ធាតុស្ស អត្ថាតិសយេន យោគម្បាកដីករោតិ, វនេកិរិយាតិ សម្ពន្ធោតិ កេកាយិតាន្យសទ្ទនកិរិយាភិសម្ពន្ធោ។ មយូរោតិ ឯត្ថ រវតិ មយូរាវេ ឯវ វត្តតេ, ន សាមញ្ញេន វនេកិរិយាមត្តេតិ ភាវោ។

៤៨. តវ

វណ្ណមត្តស្សេ វាតិ វណ្ណសាមញ្ញស្សេវ, មត្តសទ្ទោ ឯត្ថ សាមញ្ញ វចនោ។ យការស្សេច ចាទេសោតិ សម្ពន្ធោ, ទយការានំ ជត្តន្តិស្ស ឥមិនា, យស្ស “វគ្គលសេហិ តេ”តិ (១-៤៩) ជត្តំ, អត្តានមធិកិច្ច បវត្តន្តិ អត្ថេ អសង្ខ្យសមាសោ។

៤៩. វគ្គ

យន្តំ សទ្ទានំ និច្ចសម្ពន្ធិត្តេបិ បក្កន្តវិសយត្តា តំសទ្ទោ យំសទ្ទំ នាបេក្ខតេត្យាហ-‘តេតិ អនន្តរ’ឥច្ចាទិ, តំសទ្ទោ ហិ បក្កន្ត វិសយោ តថា បសិទ្ធវិសយោ អនុភូតវិសយោ ច យំសទ្ទំ នាបេក្ខតេ, យថា ចេសោ យំសទ្ទន្នាបេក្ខតេ, តំ សព្ពំ មហាសាមិនាធិកាយំ សុពោធាលង្ការដីកាយំ–

> មុនិន្ទចន្ទសញ្ជាត, ហាសចន្ទនលិម្បិតា;
> បល្លវាធរលាតស្សេ, វេកោ នាធរបល្លវោតិ (១២២)។

ឯតិស្សា គាថាយ អម្ហេហិ វិត្ថារិតនយេន គហេតព្ពំ, យថា រហន្តិ សកម្មាកម្មធាតូនមនុរូបំ។

៥០. ឥវា

កិញ្ចាបីទំ [ឥទំកិញ្ចាបិ (បោត្ថកេ)] វិកប្បេនត្ថំ កតន្តិ ហេដ្ឋិមេន និ(ន្នាន)ត្តំ វិញ្ញាយតិ, តថាបិ ឥមិនា វាការេន វិកប្បោវ, ហេដ្ឋិមេ បន ក្វចាធិការា ហការន្តធាតុតោ ធ្យណ្យច្ចយេ មេហ្យំ, ទោហ្យំ សិនេហ្យំ, លេហ្យន្តិបិ ភវតេ្វវ។

៥៣. សំយោ

វត្តុនោ-ត្តប្បធានត្តមត្តវចសីតិ និយតាវយវាចិនោ ឧបាទានាតិ វុត្តមនេកត្ថត្តេប្យាទិសទ្ទស្ស, អាទិយតីត្យាទីតិ កម្មសា ធនោចាយមាទិសទ្ទោ, សោយមត្ថោ សុមង្គលប្បសាទនិយា ខុទ្ទសិក្ខា

ដីកាយ‘អាទិតោ ឧបសម្បន្នា’តិ ឯត្ថ អម្ហេហិ វុត្តនយេន វេទិតព្ពោ, សំយុជ្ជតីតិ សំយោគោ-ឯក
ត្រាវដ្ឋិតព្យញ្ជនា។

៥៤. វិច្ឆា

យំវត្តតេតិ វុត្តិវចនំ និក្ខិបិត្វា តស្ស អត្ថំ វត្ថុមារភតេ ‘សម្ភវាបេក្ខាយេ’ច្ចាទិ, យំវត្តតេតិ ច សុត្តេ
អវិជ្ជមានេបិ គម្មមានត្ថស្ស សទ្ទស្ស បយោគម្បិតិ កាមចារោតិ វុត្តិយំ វុត្តំ, យសទ្ទស្សានិយមត្ថវុត្តិត្តេបិ បទ
វាក្យតោ នាញ្ញំ សម្ភវតិ វិច្ឆាយមាភិក្ខញ្ញេ ច វត្តមានន្តិ អាហ ‘សម្ភវាបេក្ខាយបទំ វាក្យំវា’តិ, សម្ភវតីតិ សម្ភវោ-
បទំ វាក្យំ វា, តស្មឹ អបេក្ខាយ បទំ វាក្យំ វា វត្តតេតិ សម្ពន្ធោ, វត្តតេតិ វិច្ឆាយមាភិញ្ញេ ចាត្ថេ វត្តតេ, ននុ បទស្ស
វាក្យស្ស វា វិសុំយេវ ទព្ពាទយោ អត្ថា, តំ កថមិទ មេតស្មឹ វត្ថុធម្មេ កិរិយាធម្មេ ច វិច្ឆាភិក្ខញ្ញត្ថេ វត្តតេតិ
អនុយោគំ សន្ធាយាហ-‘វិសយភាវេនា’តិអាទិ, វិច្ឆាយ វត្ថុធម្មស្ស កិរិយាធម្មស្ស ចាភិក្ខញ្ញស្ស វិសយោ បទំ វាក្យំ
វា... អនញ្ញត្ថវុត្តិវសេន តត្ថប្បវត្តិយា, តំ វសេនច, អភិធាយកត្តេន ចេតិ គោចរត្តេន បកាសកត្តេន ចាតិ
អត្ថោ, យំវត្តតេតិ អជ្ឈាហដស្ស យន្តិ បឋមន្តស្ស វិភត្តិវិបរិណាមំ ទស្សេតិ (តស្សាតិ) អាទិនា, ឥមិនា ឥទំ
ទីបេតិ “យជ្ជបិ ‘វិច្ឆាភិក្ខញ្ញេស្វិ’ ត្យត្រ ឆដ្ឋីនោច្ចារិយតេ, តថាបិ ឆដ្ឋីបសិទ្ធិ ហោតេវ, កថំ ទ្វេ ឥច្ចា
ទេសនិទ្ទេសា អាទេសោ ច សម្ពន្ធីនមបេក្ខតេ, ‘វិច្ឆាភិក្ខញ្ញេសូ’តិ ចាត្ថនិទ្ទេសោ, ន ចាត្ថស្សាទេសេន សម្ពន្ធោ
ឧបបជ្ជតេ, តស្មា វិច្ឆាភិក្ខញ្ញេសុ យំ បទំ វាក្យំ វា វត្តតេ តស្ស ទ្វេ ភវន្តិច្ចេវំ ឆដ្ឋីយត្ថោ សក្កា វត្តុ”ន្តិ, ទ្វេ រូបានិ
ហោន្តីតិ ទស្សិតំ ហោតីតិ សម្ពន្ធោ, សទ្ទរូបេ សង្ខ្យេយ្យេតិ ទុតិយា ពហុវចនន្តំ បដិបាទយមានោតិ ឯត្ថ បដិ
បាទនកិរិយាយ សម្ពន្ធនោបទិដ្ឋំ, “វាក្យន្តរង្គោបិ សទ្ទោ តទញ្ញស្មិម្បិ សម្ពន្ធមុបយាតី”តិ ទ្វិសទ្ទោតិ ឥទំ ឧបរិ
វាក្យទ្វយេប្បុបយុជ្ជតិ ‘ទ្វិសទ្ទោ វុត្តោ, ទ្វិសទ្ទោ ន សរូបប្បធានោ’តិ, អថ សរូបប្បធានោ កស្មា ន វុត្តោតិ
អាហ-‘ពហុវចនេន និទ្ទេសា’តិ, អថ ទ្វេតិ សាមញ្ញេន វុត្តត្តា បទវាក្យានំ ឋានេ ទ្វិព្ពចនំ វា សិយា, តានេវា
វត្តន្តីតិ ទ្វិប្បយោគោ វា, តថា សតិ ‘យំវត្តតេ តស្សា’តិ កស្មា បឋមមេវ និស្សាយ វុត្តិយំ វិវរណំ កតន្តិ អាហ-‘ឯ
វញ្ហា’តិអាទិ, ឥទានិ ទ្វិប្បយោគបក្ខស្ស សទោសត្តា អគហិតភាវំ ទស្សេតុមាហ-‘យទាត្វិ’ ត្យាទិ, តុសទ្ទោ បុព្ពស្មា
បក្ខា វិសេសស្ស បទស្សកោ [វិសេសនត្ថោ (បោត្ថកេ)], តត្ថ ហិ ទ្វេ [ទ្វេរូប (បោត្ថកេ)] សទ្ទរូបាន្យាទិសីយន្តេ ,
ឥហ តុ សោវ សទ្ទោ ទ្វិរាវត្តតេ, អាវុត្តី សង្ខ្យេយ្យាតិ ឯវំ មញ្ញតេ “ទ្វិសទ្ទោ-យំ “អាទេសហិ សង្ខ្យា សង្ខ្យេយ្យេ
វត្តន្តេ”តិ វចនតោ សង្ខ្យេយ្យវចនោ, តស្សេហ សង្ខ្យេយ្យំ សទ្ទរូបំ វា សិយា អាវុត្តិ វា, ឥច្ចុបិ និទ្ទេសោ
តទុភយមបេក្ខិយ នបុំសកលិង្គេន វា សិយា ឥត្ថិលិង្គេន វា, តត្ថ យទា នបុំសកលិង្គេន និទ្ទេសោ, តទា សទ្ទ
រូបានិ សង្ខ្យេយ្យានិ ភវន្តិ, យទា តុ ឥត្ថិលិង្គេន, តទា សទ្ទស្សាវុត្តី ឧច្ចារណលក្ខណា កិរិយា សង្ខ្យេយ្យា ភវន្តិ,
តតោ ចេត្ថ អាវុត្តីអបិ សង្ខ្យេយ្យា ហោន្តី”តិ, តទា ទ្វិប្បយោគោ ទ្វិព្ពវចនន្តិ ឯស បក្ខោតិ អយមេត្ថ ភាវោ”
យទា ទ្វេ អាវុត្តិយោ វិធីយន្តេ តទា ទ្វិប្បយោគោ ទ្វិព្ពចនន្តេ សោបេក្ខោ, (អត្រ ឋាន្យាទេសភាវោ នត្ថិ) [នតុ
ដ្ឋានេ ទ្វិព្ពចនបក្ខោ (បោត្ថកេ)] អាវុត្តិ ហិ កិរិយា, តស្សា ចេហ សទ្ទោ សាធនំ, ន ច កិរិយាយ សាធនស្ស ច
ឋាន្យាទេសភាវោ ឧបបជ្ជតេ, តស្មា យទាវុត្តី វិធីយន្តេ, តទា ទិប្បយោគោ ទ្វិព្ពចនន្តេ-សោ បក្ខោ ភវតី”តិ,
អយម្បិ បក្ខោ បាណិនីយេហិ បរិគ្គហីតោ, តទយុត្តំ ទោសទុដ្ឋត្តាតិ សន្ទស្សយមាហ-‘សោ បនេ’ត្យាទិ, តេ ហិ
ទុតិយម្បិ បក្ខមព្ភុបគម្ម ឧបចារមត្តតោ ភេទោ, វត្ថុតោត្វភេទោ វាតិ បោនោបុញ្ញេន តំ សាធេន្តិ។ កថម្បន
សទោសត្តំ យេនាយំ ន គហិតោត្យាហ- ‘តថាហិ’ច្ចាទិ, ណ្យោ នសិយាតិ “តស្ស ភាវកម្មេសុ ត្ត តា ត្តន ណ្យ
ណេយ្យ ណិយ ណិយា”តិ (៤-៥៩) ភាវេ វិធីយមានោ ណ្យោ ទ្វិប្បយោគបក្ខេ សទ្ទភេទសព្ភាវា បុន បុនេតិ
សមុទាយសភាវតោ បុនបុន ភាវោតិ អត្ថេ បុនបុន សមុទាយតោ ន ភវេយ្យាតិ អត្ថោ, ន កេវលំ ណ្យោវ, អថ
ខោ ឯកបទន្តោគធានំ សរានំ សរានមាទិភូតស្សូការស្ស ភវន្តោ ឱការោបិ “សរានមាទិស្សា យុវណ្ណស្សា ឯឱ
ណានុពន្ធេ”តិ (៤-១២៤) ន សិយា, “មនាទ្យាបាទីនមោមយេ ច “ឥតិ (៣-៥៩) ឱការោ បន បក្ខទ្វយេបិ
ហោតេវ... ឧត្តរបទស្ស និមិត្តភាវេន គហិតត្តា, បុព្ពបក្ខេបិ ហិ ទ្វេ សទ្ទរូបាន្យាទិសីយន្តេតិ ហោតេវ បទ
ភេទោ, វក្ខតិ ហិ ‘សតីបិ អត្ថគតេ ភេទេ’តិ។ ននុ អាវុត្តិធម្មភេទ សទ្ទស្សុបចរិតោ ភេទោ, សរូបតោ
ត្វភេទោវ, អញ្ញថា អាវុត្តិយេវ ន សិយា, ឯកស្ស ហិ វត្ថុនោ អាវុត្តិ ហោតិច្ចាហ‘នាន្តរេនេ’ច្ចាទិ, អញ្ញថេតិ ឧប
ចរិតោ ភេទោ ន សភាវតោតិ ចេ, ការិយម្ភវតីតិ ឯវំ ន សក្កា វត្តុន្តិ សម្ពន្ធោ, សភាវតោ ត្វភេទោ វាតិ
ឧបចារាភាវេន វត្ថុតោ វិជ្ជមានភេទមវធារយតិ, អញ្ញថាតិ យទិ ភេទោ សិយា, អាវុត្តិយេវ ន សិយាតិ
ឯត្ថាយមធិប្បាយោ “យទិ សភាវតោវ ភេទោ ភិន្នស្ស បន កថមាវុត្តិ សិយា”តិ, ឋានិសទិសត្តាតិ “ឋានីវិយា
ទេសោ”តិ បរិភាសមុបលក្ខេតិ។

កិរិយាយាតិអាទីសុ សហត្ថេ តតិយា... កិរិយាទីហិ ទព្ពាទ្យត្ថានំ វត្តុ [កត្តុ] ព្យាបនិច្ឆាបវត្តិតោ, ទេសាទីតិ
( ) [(ហិ) (បោត្ថកេ)] អាទិសទ្ទេន កាលាវត្ថាទី សង្គណ្ហាតិ, នានាការយុត្តមេវ ភិន្នំ នាម ហោតីតិ
អាហ-‘អនេកប្បការយុត្តេ’តិ, ពហុវចននិទ្ទេសតោ វុត្តំ ហោតីតិ សម្ពន្ធោ, តេនាតិ យេន ពហុវចននិទ្ទេសេន
សតី ព្យាបនិច្ឆា ជោតីយតិ តេន ករណភូតេន ហេតុភូតេន វា, កមេន ព្យាបិតុមិច្ឆាយំ ជាតិអាទីនញ្ច ព្យាបិតុ

មិច្ឆាយន្តិ សម្ពន្ធោ, តត្ថ អយញ្ច គាមោ រមណីយោ អយញ្ច គាមោ រមណីយោតិ កមេន ព្យាបិតុមិច្ឆា, ឯត្ថ កិញ្ចាបិ រមណីយគុណេន គាមទព្ពយោគោ អត្ថិ, តថាបិ គាមានំ គុណេន យោគោ, សព្ពោ គាមោ រមណីយោតិ ពាហុល្លេន, នត្ថិ សាកល្លេន [កមេន (បោត្ថកេ)] ព្យាបិតុមិដ្ឋត្តន្តិ សកលព្យាបនិច្ឆាយាភាវោតិ ន ទ្វិព្ពចនំ, ឯវមុបរិ យោជេត្វា អត្ថោ ទដ្ឋព្ពោ, សម្បន្នោ យវោតិ សម្បន្នគុណេន យវជាតិយា ព្យាបិតុមិច្ឆា, ឯកត្ថា ជាតិ, អនេកត្ថ និស្សយា វិច្ឆា [ឯកត្ថាជាតិ, ឯកមត្ថំ ញាបយិស្សាមីតិ ជាតិសទ្ទោ បយុជ្ជតេ អនេ កត្ថនិស្សយាច វិច្ឆា, អនេកត្ថំ សញ្ញាបយិស្សាមីតិ វិច្ឆាបយុជ្ជតេ-តិ មហាភស្សេ], សោភនំ ធវខទិរន្តិ សោភនគុណេន ធវាទិទព្ពានំ ព្យាបិតុមិច្ឆា, អត្ថសទ្ទេនេត្ថ ទព្ពាទយោ វត្តុមិដ្ឋាតិ អាហ-‘ទព្ពគុណកិរិយាលក្ខណេ’តិ, វិសទ្ទោ បនេត្ថ ព្យាបនត្ថោតិ អាហ-‘ព្យាបិតុំ សម្ពន្ធិតុ’ន្តិ, សាតិ វិច្ឆា, វត្តុធម្មោតិ ‘រុក្ខំរុក្ខ’មិច្ចាទិកំ យោ វទតិ, តស្ស វត្តុនោ ធម្មោ... ឥច្ឆាលក្ខណស្ស ធម្មស្ស តប្បដិពទ្ធត្តា , សទ្ទោតិ រុក្ខមិច្ចាទិកោ, តស្ស សទ្ទស្ស យំ រូបំ អត្ត ភាវោ, តមេវ បច្ចាសត្យា “សុតានុមិតេសុ សុតសម្ពន្ធោវ ពលវា”តិ វិច្ឆា ភិក្ខុញ្ញេសុ វត្តមានស្ស សុតស្សេវ តស្ស រូបស្ស បច្ចាសន្នភាវតោ ទ្វិសង្ខ្យា យុត្តំ ទ្វិសង្ខាតាយ សង្ខ្យាយ ‘រុក្ខំ រុក្ខ’មិច្ចេវំ យុត្តំ អតិទិសីយតេ សុត្តេ ទ្វេឥច្ចនេន, ទ្វិព្ពចនស្សេវ [ទ្វិព្ពចនមេវ (បោត្ថកេ)] ហិ ទ្វិសង្ខ្យាយុត្តតា, អថ កតមេកវចនន្តស្ស ទ្វិព្ពចនំ, តថាហិ សព្ពេយេវេតេត្ថ វិច្ឆាយំ ទ្វិត្តេហ្យភិធយន្តេតិ ពហត្តា ពហុវចនំ បប្បោតិ, ឯកវចនន្ត ន សិជ្ឈតិ ‘រុក្ខំ រុក្ខំ សិញ្ចតី’តិ ឯកត្ថាភិធានភិន្នសព្ពរុក្ខប្បតីតីតិ កថមេកវចនន្តស្ស ទ្វិព្ពវចនន្តិ អាសង្កិយាហ-‘តត្ថេ’ច្ចាទិ, អត្ថសាមត្ថិយាតិ ‘ពហុវចនន្តប្បយោគេហិ’ច្ចាទិនា វក្ខមាននយេន ពហុវចនន្តប្បយោគេនេវ វិច្ឆាត្ថជោតនតោ ន តត្ថ ទ្វីព្ពចនំ សិយា, ភវិតព្ពញ្ច ទ្វិព្ពចនេ (ន, ឯ) កវចនត្ថមន្តរេន ន ចាត្ថិ ទ្វិព្ពចនាវកាសោតិ បតីតិ ពលាវគតោ យោ-ត្ថោ, តស្ស អត្ថស្ស អញ្ញថានុបបត្តិលក្ខណំ សាមត្ថិយំ អត្ថសាមត្ថិយំ, អត្ថសាមត្ថិយា ឯកវចនន្តស្ស ទ្វីព្ពចនន្តិ សម្ពន្ធា, កិរិយាទិយោគន្តិ កិរិយាគុណាទិ សម្ពន្ធោ, មន្ធាតិ ព្យាបិតុមិច្ឆាយន្តីមស្ស បុព្ពកិរិយាវចនំ, អភិសំហរិត្វាតិ ឯកតោកត្វា។ សទ្ទស្ស តាទិសត្ថបច្ចាយកត្តេ សាមត្ថិយំ សទ្ទសត្តិ [សទ្ទស្ស]។ យុគបទាធិករណតាយំ សហវចនិច្ឆាយំ ពហុវចនប្បវត្តិយេវ, ន តត្ថ ទ្វិព្ពចនន្តិ ទស្សេតុមាហ-‘អតោយេវេ’ច្ចាទិ, អតោ យេវាតិ ពហុវចនន្តស្ស សទ្ទសត្តិយា វិច្ឆាជោតនតោ ទ្វិព្ពចនាភាវាយេវ, ឯវមញ្ញតេ- ‘ឥធ បន យោគបជ្ជំ ទុវិធំ សទ្ទយោគបជ្ជំ អត្ថយោគបជ្ជញ្ច, តត្ថ កិញ្ចិ សាត្ថកានំ សទ្ទយោគបជ្ជមត្ថយោគ បជ្ជំ ន សម្ភវតីតិ, យុគបទិ អធិករណំ ធវាទិ អត្ថោ យស្ស សោធវខទិរបលាសសទ្ទោ យុគបទាធិករណោ, តស្ស ភាវោ តថា, តស្សញ្ច សតិ, សទ្ទយោគបជ្ជមន្តរេន ភិន្នត្ថានមេកសទ្ទវចនីយានមេកតោ បបត្តិ អត្ថយោគបជ្ជំ, តំ សហវចនិច្ឆាយន្តិ ឥមិនា ទស្សិតន្តិ តស្សំ សហវចនិច្ឆាយញ្ច សតិ, សោភនា ធវខទិរបលាសា សោភនា រុក្ខាតិ សោភនគុណយោគេបិ ពហុវចនេនេវ វិច្ឆាជោតនតោ ទ្វិព្ពចនាភាវោតិ, សោភនំ ធវខទិរន្តិ បន សតីបិ សទ្ទយោគបជ្ជេ សមាហារត្តា នត្ថត្ថយោគបជ្ជ [នាត្ថយាគបជ្ជ (បោត្ថកេ)] ន្តិ ឯកវចនន្តត្តា ទ្វិត្តប្បសង្គេបិ សោភនំ ធវខទិរន្តិ សទ្ទានំ សកី ព្យាបនិច្ឆាយាភាវា ន ទ្វិព្ពចនន្តិ ហេដ្ឋា វុត្តំ។

វាត្តិកការេន “អានុបុព្ពិយេ ទ្វេ ភវន្តីតិ វត្តព្ព”ន្តិ (៨-១-១-វា) វុត្តំ, តទាហ-‘អានុបុព្ពិយេបិ’ច្ចាទិនា, អត្ថេវានុបុព្ពិយេបិ វិច្ឆា តតោវ ទ្វិត្តន្តិ បដិបាទយ ‘មានុបុព្ពិយ’មិច្ចាទិនា ‘អត្ថិយេវេច្ចាទិនោ វុត្តិវាក្យស្ស វិវរណមាហ។ គាមជាតិយា តុល្យជាតិយានំ ទិសា ទេសាទិភេទេន ភិន្នានមិវ គាមានំ, ន ឯត្ថ វិច្ឆា, មូលមគ្គំ វា ហិ មុខ្យ មេកមេវ... ហេដ្ឋុទ្ធភាគន្តរាភាវេនេកត្តា, យេនុបរិយជោ ភាគាបេក្ខាយ កតមូលគ្គព្យបទេសេន ភិន្នជាតិយា មូលគ្គភាគា, តេ ភិន្នជាតិយា, ន ច ភិន្នជាតិយានំ វិច្ឆា ហោតិ, ន ហិ គោគោតិ វុត្តេ (វាហីក)គតា វិច្ឆាវគម្យតេតិ អាចរិយជិនិន្ទពុទ្ធិនា អានុបុព្ពិយេ វិច្ឆាយាភាវំ បដិបាទិតំ, តំ វិឃដយិតុំ ‘យទិ ហិ’ច្ចាទិនា យំ វុត្តិយំ វុត្តំ, តំ វិបញ្ចិតុមាហ- ‘យថេ’ច្ចាទិ, នសន្និវិដ្ឋោតិ ន បតិដ្ឋិតោ, នត្ថីតិ វុត្តំ ហោតិ, យស្សុបរិភាគោ អត្ថិ តម្បិ មូលន្តិ មូល ព្យបទេសស្សាបេក្ខា កតត្តមាហ, ឧភយន្តិ មូលមគ្គញ្ច, តថា អញ្ញោបិ មូលគ្គភាគាតិ ឥមិនា មូលគ្គភេទានំ ហេដ្ឋា វិយ គហណេ សតិ ពហុត្តមាហ, បុព្ពកថិតេនាតិ ‘រុក្ខាទីនំ ពាហុល្លេនា’តិអាទិនា បុព្ពេ វុត្តនយេន, ឥទំ វុត្តំ ហោតិ “មូលាទីនំ ពាហុល្លេន ថូលាទិ គុណយោគម្ហន្ធា សត្តមីវិភត្តិយុត្តេន មូលាទិសទ្ទសហិតេន សព្ព សទ្ទេន មូលាទិកមត្ថមភិសំហរិត្វា សព្ពស្មឹ មូលេ ថូលា សព្ពស្មឹ អគ្គេ សុខុមាតិ ឯវំ (វត្តុនោ) ព្យាបិតុមិច្ឆាយមេកវចនន្តស្ស វិច្ឆាយន្នេវ ទ្វិព្ពចន”ន្តិ។

ជេដ្ឋានំ វិច្ឆាសម្ភវេ សព្ពកនិដ្ឋស្ស ជេដ្ឋត្តាភាវានុប្បវេសោ ន សិយាតិ អានុបុព្ពិយមត្ថវចនិច្ឆាយំ តេនេវ ទ្វិត្តមភិហិតំ ‘ជេដ្ឋំ ជេដ្ឋមនុប្បវេសយា’តិ តេនេវាចរិយេន, តទធុនា វិឃដីយតិ ‘ជេដ្ឋ’ មិច្ចាទិនា , កនិដ្ឋោបិ បវេសីយតីតិ កនិដ្ឋស្សបិ វិច្ឆាសម្ភវមាហ, តត្ថ ការណមាហ-‘យថេវ ហិ’ច្ចាទិ, បរស្សាតិ មជ្ឈិមស្សាតិ ឯត្ថ វិសេសនំ, កនិដ្ឋស្សាបិ ជេដ្ឋព្យបទេសោតិ សម្ពន្ធោ, យថាវុត្តមេវ សមត្ថេតិ ‘វត្តិច្ឆានិពន្ធនេ ហិ’ច្ចាទិនា, វត្តិច្ឆាទិពន្ធនេតិ វត្តុនោ ឥច្ឆា និពន្ធនំ ការណមស្សាតិ សមាសោ, វត្ថុសភាវេ វត្ថុ តត្ថេ, អភិនិវេសោ បវត្តិ, នាភិសម្ភុណាតិ ន បប្បោតិ។

“សកត្ថេ វជារិយមានេ នេកស្មឹ ទ្វេ ភវន្តីតិ វត្តព្ព”ន្តិ (៨-១-១២-វា) វាត្តិកការេន វុត្តំ, តទាហ ‘សកត្ថេ’ឥច្ចាទិ, អត្ថប្បការណាទ្យនបេក្ខស្ស បទស្ស អត្ថេ សកត្ថេ អវជារិយមានេ ឯត្តកមេវេតិ គម្មមានេ អនេកស្មឹ ទិយ្យមានេ ទ្វិព្ពចនមិដ្ឋំ មតំ បាណិនិយានន្តិ អត្ថោ, អយម្បនេសមធិប្បាយោ ‘មាសកំ មាសកំ ឥមម្ហា កហាបណា ភវន្តានំ ទ្វិន្នំ ទេហី ត្យត្រ ទ្វេ ឯវ មាសា ទាតុមិច្ឆិតា, កហាបណំ នាម–

ចត្តារោ វីហយោ គុញ្ជា, ទ្វេគុញ្ជា មាសកោ ភវេ;
ទ្វេ អក្ខាវ មាសកាបញ្ច,ក្ខានំ ធរណមដ្ឋកំតិ។

វុត្តវិធិនានេកមាសកសមុទាយោ, តត្ថ ន សព្ពេ កហាបណ សម្ពន្ធិនោ មាសា ទានកិរិយាយ ព្យាបិតា, ទ្វេយេវាតិ នេត្ថត្ថ វិច្ឆាតិ យថាវុត្តវត្តព្ពេន ទ្វិព្ពចន”ន្តិ, តំ ទស្សេត្វាតិ តំ ទ្វិព្ពចនោទាហរណំ ទស្សេត្វា, បដិបាទយិតុំ វិច្ឆាយមេវ ទ្វិត្តំ ទស្សេតុំ... មាសកំ មាសកមិច្ចាទោត្វយមធិប្បាយោ-“ទេហីតិ ទានកិរិយាយ មាសស្ស ព្យាបិតុមិដ្ឋាតិ វិច្ឆាយមេវេត្ថ ទ្វិព្ពចនំ, តថាហ្យតោ ទ្វិរុត្តា វិច្ឆាវ គម្យតេ”តិ, សទ្ទន្តរតោច្ចាទិកំ កិមាសង្កិយ វុត្តន្តិ អាហ‘ទេហី’តិអាទិ, អវជារណេ បតីយមានេតិ កហាបណសម្ពន្ធិនិ ពហុម្ហិ មាសកសមុទាយេ មាសកទ្វយនិច្ចយេ វិញ្ញាយមានេ សតិ, អវិសេសេន សាមញ្ញេន មាសានំ ទេហីតិ ទានកិរិយាយ ព្យាបនា ភាវាតិ សម្ពន្ធោ, សទ្ទន្តរតោច្ចាទិនោ សាធិប្បាយមត្ថមភិធាតុមារភតេ ‘បទេនេ’ច្ចាទិ, ឯត្ថ បទេនាតិ មាសកមិច្ចនេន បទេន, ឥមម្ហា កហាបណាតិ ឥទមេត្ថ សទ្ទន្តរំ, កតាភិសង្ខរណស្សាតិ មាសកំ មាសកមិច្ចេវំ និប្ផាទិតស្ស, សទ្ទន្តរតោតិ ឥមិនា បទន្តរយោគោ គហិតោតិ អាហ-‘បទន្តរេន យោគតោ’តិ អយមេត្ថាធិប្បាយោ “ទ្វិត្តករណកាលេ សទ្ទន្តរវចនីយស្សត្ថស្សានបេក្ខិតត្តា មាសកំមាសកន្តិ អវិសេសេន មាសកវិច្ឆាយំ ទ្វិត្តំ, តទនុ បន ឥមម្ហា កហាបណាតិសទ្ទន្តរសម្ពន្ធេ សតិ យទិ កហាបណសម្ពន្ធា ន វសេសមាសកវិច្ឆាបរិគ្គយ្ហតិ តទា ឥមស្ស កហាបណស្សាតិ ឆដ្ឋិយា ភវិតព្ពំ, ឥមម្ហា កហាបណាតិ បន អវធិបញ្ចមីនិទ្ទេសតោ កហាបណតោ ទ្វយមេវ គហេត្វា ភវន្តានំ ទ្វិន្នំ ទេហីតិ ឥមម្ហា កហាបណាតិ សទ្ទន្តរតោវជារណំ គម្យតេ”តិ។

“បុព្ពបឋមានមត្ថាតិសយវចនិច្ឆាយំ ទ្វេ ភវន្តីតិ វត្តព្ព”ន្តិ (៨-១-១២-វា) វុត្តំ, តទាហ-‘បុព្ពបឋមានំ’មិច្ចាទិ, បុព្ពបឋមានំ បុព្ពបឋម សទ្ទានំ អត្ថាតិសយោ យោ អត្ថស្ស បកំសោ, តស្ស វចនិច្ឆាយំ, សព្ពបឋមភាវសង្ខាត អត្ថាតិសយមត្តាវ វចនិច្ឆាតិ ន ឯត្ថ វិច្ឆាតិ តេសមធិប្បាយោ, វិកសនកិរិយាយ បាកកិរិយាយាតិ វុត្តេបិ វិកាសករណកិរិយាយ បាកករណកិរិយាយាតិ អត្ថសម្ភវតោ ‘បុព្ពំ បុព្ពំ បុប្ផ’ន្តិ ត្យាទោ, បុព្ពំ បុព្ពំ វិកសនំ ករោន្តិ, បឋមំ បឋមំ វចនំ ករោន្តីតិ កិរិយាវិសេសនវសេន អត្ថោ ទដ្ឋព្ពោ, បុព្ពាតិ មតាបឋមាភិមតាតិ ឥមិនា បុព្ពបឋមភាវេនាភិមតានំ ពហុត្ត ព្យាបនេន វិច្ឆាសព្ភាវេ ការណមាហ។

“ឧតរ ឧតមានំ សមសម្បធារណាយមិត្ថីនិគទេ ភាវេ ទ្វេ ភវន្តីតិ វត្តព្ព”ន្តិ (៨-១-១២-វា) វុត្តំ, ឯត្ថ ឥត្ថិលិង្គសទ្ទោ ឥត្ថិលិង្គយោគា ឥត្ថីតិ វុត្តោ, និគទ្យតេនេនេតិ និគទោ, ឥត្ថី និគទោ យស្ស សោ ឥត្ថិនិគទោភាវោ, តស្មឹ ឥត្ថីនិគទេ ភាវេ, តទាហ-រតររត មន្តាន’មិច្ចាទិ, ឥត្ថិលិង្គេតិ ឥត្ថិលិង្គំ យស្ស សោ ឥត្ថិលិង្គោភាវោ, តស្មឹ ឥត្ថិលិង្គេ ភាវេ វត្តមានានំ រតររតមន្តានំ ទ្វិព្ពចនមភិមតន្តិ សម្ពន្ធោ, កស្មឹ វិសយេតិ អាហ-‘សមសម្បធារណវិសយេ’តិ, សមេន អឌ្ឍតាទិនា គុណេន ឥមេ ឧភោ អឌ្ឍា ឥត្វេវំ រូបា សម្បធារណា និរូបនា អវពោជោ សមសម្បធារណា, សាឯវ វិសយោ, តស្មឹ សតិ, អឌ្ឍតាយ ពហុវិធត្តាភាវា កិរិយាទិយោ គាភាវា ច នត្ថេត្ថ វិច្ឆាតិ តេសមធិប្បាយោ, បុច្ឆិយមានាតិ ឥមិនា ឥមេ ឧភោ’ ឥច្ចាទីនំ បុច្ឆាវាក្យតំ ទស្សេតិ។

បរព្យវហារេនាហ-‘អាខ្យាតាទីនំ វិសយត្ថ’ន្តិ, ឥមិនា អាខ្យាតាទីនមេវ កិរិយាជោតកបទភាវេន បោនោបុញ្ញសង្ខាតកិរិយា ធម្មស្ស ធនសមេវ វិសយត្តំ ទីបេតិ, អតិសយវិសិដ្ឋន្តិ ឥមិនា បបចតិសទ្ទេបការោបកំសត្ថ ជោតកោ ឧបសគ្គោតិ ទស្សេតិ, ហិរិធិម្ហីតិ’លូ-ច្ឆេទនេ’ឥច្ចស្មា វិធិម្ហិ ហិប្បច្ចយោ “បញ្ចបត្តនា វិធីសុ”តិ (៦-៩) ឥមិនា សុត្តេនាតិ អត្ថោ, ឱស្សាតិ “យុវណ្ណានមេឱបច្ចយេ”តិ (៥-៨២) ឱការស្ស, ‘បុព្ពេក-កត្តកាន” (៥-៦២) មិច្ចេវាតិ ឯវការេន បរេសមិវាយមប្បាភិក្ខញ្ញេ បច្ចយោ ចេ វិធីយតេ, តទា បបចតិឥច្ចត្រវិយ អាភិក្ខញ្ញេ វិធីយមានេន បច្ចយេនេវ អាភិក្ខញ្ញត្ថស្ស បកាសិតត្តា ន ទ្វិព្ពចនេន ភវិតព្ពន្តិ ទស្សេតិ, យទាតុ ភុសំ បុនប្បុនំ បចតីតិ វចនិច្ឆា តទាបិ បបចតីតិ ភវត្យេវ។

ឥហ ឥមស្មឹ ឧទាហរណេ, អាភិក្ខញ្ញេ ឥច្ចេវាតិ ឥមិនា អនុករណមត្ថមេវេតំ នត្ថេត្ថាភិក្ខញ្ញន្តិ បាណិនិយាសុត្តន្តរេន ទ្វិត្តម្បដិបាទេន្តិ, នត្ថេត្ថ តាទិសេន វចនេន បយោជនំ, អាភិក្ខញ្ញេយេវ ទ្វិព្ពចនន្តិ ទស្សេតិ, ឯវមញ្ញតេ “បដឥច្ចេតមនុករណំ ភវន កិរិយម្បតិ វត្តតីតិ [ភវនកិរិយាមតី វុត្តីតិ (បោត្ថកេ)] កិរិយាធម្មំ បោនោបុញ្ញមេត្ថ អត្ថេវា”តិ, តេនេវ វក្ខតិ-‘បដបដា ភវតីតិ អាភិក្ខញ្ញេ ទ្វិព្ពចន’ន្តិ, អនិតិស្មិន្តិ ឥតិសទ្ទេ អវិជ្ជមានេ, ឝាប្បច្ចយោតិ បឋមំ ទ្វិត្តេ កតេ បច្ឆា ឝាប្បច្ចយោ, ឝាប្បច្ចយមកត្វាបិ បការន្តរេន សាធេតុមាហ-

‘អថវា’ ឥច្ចាទិ, ទីឃោ និច្ចន្តិ បឋមំ ទ្វិត្តេ បដបដករោតីតិ ឋិតេ និច្ចំ ទីឃោ, បដបដា ករោតីតិ ឯត្ថ និប្ផត្តី ទស្សេត្វា ឥទានិ បដបដាយតីតិ ឯត្ថ ទស្សេតុំ បដបដាយតីតិអាទិ អារទ្ធំ។

៥៥. ស្យាទិ

ឯកស្ស ឯកស្ស ឥតិ ឋិតេ បុព្ពវិភត្តិយា លុត្តេ សំហិតាយញ្ច កតាយំ ឯកេកស្ស, ឯវំ មត្តកេន មត្តកេនាតិ ឋិតេ មត្តក មត្តកេនាតិ។

៥៦. សព្ពា

អញ្ញំ អញ្ញន្តិ ឋិតេ ឥមិនា វិភត្តិយា លោបេ អការស្ស “តទមិនា” (១-៤៧) ទិនា ឱការេ អញ្ញោញ្ញន្តិបិ ហោតិ។

៥៧. យាវ

យាវពោធន្តិ “យាវាវធារណេ”តិ (៣-៤) អសង្ខ្យសមាសោ។

៥៨. ពាហុល

ក្វចិ បវត្យប្បវត្តិ, ក្វចញ្ញំ ក្វចិ វា ក្វចិ;
សិយា ពាហុលសទ្ទេន, វិធិ សព្ពោ យថាគមំតិ។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ចិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

បឋមកណ្ឌវណ្ណនា សមត្តា។

២. ទុតិយកណ្ឌ វណ្ណនា

១. ទ្វេទ្វេ

អវយវសម្ពន្ធេតិ ស្យាទ្យវយវីសមុទាយេន ទ្វេទ្វេតិ វុត្តានមវយវានំ សម្ពន្ធេ, អតេត្ថ វុត្យនុកូលាយ បញ្ចិកាយ វា ភវិតព្ពំ, បញ្ចិកានុ កូលាយ វុត្តិយា វា, ន ចេត្ថ ទ្វិន្នមញ្ញោញ្ញានុកូលតា ទិស្សតិ, តថាហិ វុត្តិយំ-‘ឯកានេកត្ថេសុ វត្តមានតោ នាមស្មា’តិ ឯត្តកមេវ បកតិវិសេសនវសេន វុត្តំ, បញ្ចិកាយន្តុ តព្ពិសេសន វសេន ច បច្ចយត្ថវិសេសនវសេន ច អត្ថោ ទស្សិតោ, តទេវ មុភិន្នន្នាញ្ញមញ្ញានុកូលតា ទិស្សតិ, តតោ ឯត្ថ យថា ទ្វិន្នមញ្ញោញ្ញានុកូលតា សម្បជ្ជតិ, តថា ព្យាចិក្ខិស្សាម “យទិ បនេត្ថ វុត្យានុកូលា បញ្ចិកា ភវេយ្យ បច្ចយត្ថបក្ខោ ជហិតព្ពោ សិយាតិ ‘តេ...បេ.... ឯកានេកត្ថេសុ’តិ ច, តេន...បេ.... យោជនិយ’ន្តិ ច ឯតេសំ ជហិតព្ពតាយ ពហុបាឋវិលោបោ អាបជ្ជតិ, យទិ បន បញ្ចិកានុកូលា វុត្តិ ភវេយ្យ វុត្តិយំ កិញ្ចិមត្តំ បក្ខិបិតព្ព មត្តមេវ សិយាតិ ពហុវិលោបាបត្តិ (ន) ហោតីតិ ឯតេសំ ទ្វេទ្វេ ហោន្តិ ឯកានេ កត្ថេសុ វត្តមានតោ នាមស្មា’តិ វុត្តិយា ភវិតព្ព”ន្តិ, ឯវញ្ហិ សតិ សត្ថន្តរេនាបិ សហ យជតេ, សុត្តេ ‘ទ្វេទ្វេកានេកេសុ នាមស្មា’តិ វុត្តត្តា ‘ឯកានេកេសូ’តិ ឥទំ បច្ចយវិសេសនំ វា យុជ្ជតិ

បកតិវិសេសនវសេន វា យទេតំ បច្ចយវិសេសនំ, តទា សាមត្ថិយា ឯកានេកេសូតិ បកតិវិសេសនម្បិ លព្ភតិ, តត្ថ សាមត្ថិយមត្ថ ពលំ, តថាហ្យេកាទីសុ ភវន្តា បកតិវាច្ចានមេវេកត្តាទិអព្យតិ វិត្តអត្ថមត្តាទីរូបានំ ជោតកា ស្យាទយោ កថមេកត្តាទីសុ វត្តមានតោ នាមស្មា អញ្ញតោ សិយុន្តិ យថាវុត្តនាមវិសេសាក្ខេបោ, តថា ឥត្ថិណាទិប្បច្ចយាទីនម្បិ បន បកតិវិសេសានុបាទានេបិ យតោ ធាត្វាទិ វាច្ចោត្ថោ នត្ថិ, សាមត្ថិយា តតោ, ធាតុត្យាទ្យន្តេហិ [ត្យាទ្យន្ត វាច្ចេហិ (បោត្ថកេ)] ន ហោន្តេ វិត្តិបច្ចយា, តថា ណាទិបច្ចយាបិ... វិភត្យន្តា វិធានតោ, យទេតម្បកតិវិសេសនំ តទាបិ សាមត្ថិយេនេវ ឯកត្តាទីសុ វត្តមានតោ នាមស្មា តជ្ជោតនាយ ភវន្តា ស្យាទយោ កថមញ្ញត្ថ ហោន្តិ អសម្ភវាតិ ឯកានេកេសុ ទ្វេទ្វេតិ លព្ភតិ, អថវា សរូបេន អវុត្តម្បិ សាមត្ថិយេនេកានេកត្ថេសូតិ គម្មមានំ វុត្តមេវ ហោតីតិ កត្វា‘តេចា’តិអាទិកំ វុត្តន្តិ គហេតព្ពំ, ឯកានេកេសុ វត្តមានតោ នាមស្មាតិ កិមត្ថំ អសត្វភូតាយ កិរិយាយេកត្តាទិសម្ពន្ធាភាវា ក្រិយត្ថាច ត្យាទីហិ យេវេកត្តាទីនំ វុត្តត្តា ត្យាទ្យន្តេហិ ច ន ភវេយ្យុន្តិ បយោជនន្តរមាហ-‘យម្បនា’តិអាទិ, បញ្ចកនាមត្ថស្សាធិប្បេតភាវោ ចេត្ថ បក្ខស្សេតស្សេវ យុត្តត្តា។ តថាហិ សង្ខ្យាកម្មាទយោ នាម វាច្ចស្ស ទព្ពស្ស ធម្មោ សកត្ថោ-បសជ្ជនោ ច សទ្ទោ ទព្ពេយេវ វត្តតេ... ទព្ពេយេវាន្យនយាទិវោហារា, តត្ថ ទព្ពវាចិនា សទ្ទេន ទព្ពធម្មានមព្ភន្តរីករណន្តិ នាយុត្ត មេតំ នាមេន បញ្ចន្នមភិធានំ, វិភត្តិយោ បន ជោតិកា, ឥត្ថិបច្ចយា ច ឥត្ថិលិង្គស្ស, តថា ចាម្ហេហិ វុត្តំ សម្ពន្ធចិន្តាយំ–

សទ្ទោ សកត្ថំ វត្វាន, បទត្ថំ ទព្ពសញ្ញិតំ;
សមវេតំ វទេ លិង្គំ, សង្ខ្យំ កម្មាទិកម្បិ ចេតិ។

ឯកានេកេសុ ស្យាទីនំ យថាក្កមំ ទស្សេតុំ ‘តេនា’តិអាទិ វុត្តំ, តេនាតិ យេន បញ្ចកោ នាមត្ថោ អធិប្បេតោ ឯកាទីសុ ច អត្ថេសុ ជោ-តនីយេសុ ស្យាទយោ វិធិយិស្សន្តិ តេន, សព្ពត្ថាតិ ‘អំយោ’អាទីសុ សព្ពត្ថ, សភាវតោត្យាទិកស្សាយមធិប្បាយោ “យទ្យបិ ស្យាទយោ ឯកានេកេសុ ហោន្តិ តថាបិ ឯកាទយោ សង្ខ្យាយ បរិច្ឆិន្នេ អត្ថេ វត្តន្តិ ន សង្ខ្យាមត្តេ, សង្ខ្យាយ សម្ភវាភាវា សង្ខ្យេយេ ភវតីតិ ន សង្ខ្យាបិ ស្យាទីនមត្ថោ”តិ (ន) កេវលំ សកត្ថ ទព្ពាទិយេវ ស្យាទីនមត្ថោ ន ភវតិ, អបិ តុ សង្ខ្យាបីត្យបិសទ្ទត្ថោ, អនេន សង្ខ្យា វិភត្យត្ថោ ចតុក្កោ នាមត្ថោត្យយម្បក្ខោ និរាកតោ បញ្ចកោ នាមត្ថោតិ ទស្សនេ សង្ខ្យាកម្មាទីនំ វិភត្តិយោ ជោតិកា ហោន្តិ, តិកោ នាមត្ថោតិ ទស្សនេ តុ សង្ខ្យាកម្មាទយោ វិភត្តិវាច្ចា ហោន្តិ, ឥទានិ អធិប្បេតបញ្ចកនាមត្ថេ សកត្ថាទិកំ សរូបតោ ទស្សេតុំ ‘តត្ថា’តិអាទិមាហ, តត្ថ សកត្ថោ វិសេសនន្តិ សរូបាទិ យំ កិញ្ចិ វិសេសនត្តេន វត្តុមិច្ឆិតំ តំ សកត្ថោ នាមតិ អត្ថោ, តំ ទស្សេតិ ‘សរូបជាតិគុណទព្ពានិ’តិ។

ពលេន យស្សា ភិន្នេសុ, បវត្តន្តេ គគាទីសុ;
សា ជាត្យភិន្នធីសទ្ទា, សុត្តំ បុប្ផេស្វិវាន្វិតំ។

ទព្ពាធារោ តតោ ភិន្នោ, និមិត្តំ តប្បតីតិយា;
ភាវាភាវសភាវោ យោ, សោ គុណោ និគ្គុណោ មតោ។

សរូបំ សទ្ទរូបំវ, ជាតិយា យំ វិសេសនំ;
វិសេសីយតិ យំកិញ្ចិ, ទព្ពំ តំ សមុទីរិតំ។

ឥទានិ សរូបាទិនោ វិសេសនស្ស សកត្ថភាវំ ជាត្យាទិវិសេសស្ស ទព្ពភាវញ្ច ទស្សេតុំ ‘តត្ថា’តិអាទិមាហ, សរូបេ វត្តតេ សទ្ទោតិ វិយភេទោបចារេនាហ-‘សទ្ទស្ស សរូបេនា’តិ, ឯត្ថ បន គោតិ ជាតិមត្តវាចិនិ គោសទ្ទេ បយុត្តេ គោសទ្ទោ ជាតិមត្តមាហេតិ សោ ជាតី វិសេសេតិ នាម។ យដ្ឋិអាទិសទ្ទេហិ យដ្ឋិអាទិសហចរិតា ឧបចារតោ គហិតាតិ យដ្ឋិអាទិទព្ពេហិ យដ្ឋិអាទិសហចរិតា បុរិសា វិសេសីយន្តីតិ អាហ-‘ទព្ពម្បិ ទព្ពន្តរស្ស វិសេសនភូតម្ភវតី’តិ, យដ្ឋិយោបវេសយាតិ យដ្ឋិសទ្ទវចនីយ យដ្ឋិទព្ពវិសិដ្ឋេ បុរិសេ បវេសយាតិ អត្ថោ, កុន្តេបវេសយាតិ ឯត្ថាបិ ឯសេវនយោ, យថាវុត្តចតុព្ពិធសកត្ថតោ បរោបិ អត្ថិ សកត្ថោតិ អាហ-‘កត្ថចី’តិអាទិ, សម្ពន្ធនិមិត្តោតិ សម្ពន្ធោ និមិត្តំ ការណំ បច្ចយប្បវត្តិយា អស្ស បច្ចយស្ស សោតិ សមាសោ, ឯត្ថ ហិ ទណ្ឌោ អស្ស អត្ថីតិ អស្សាតិ សាមិនោ បុរិសស្ស សំសង្ខាតទណ្ឌាទិទព្ពេន សហយោ សស្សាមិសម្ពន្ធោ, សោបិ បច្ចយស្ស និមិត្តំ, តថា ច វក្ខតិ-‘ទណ្ឌបុរិសសម្ពន្ធា ទណ្ឌីតិ បច្ចយោ’តិ, (កិរិ)យាបទត្ថស្សាបិ វិសេសនត្តេន សកត្ថភាវោ ជាតិបទត្ថាទីនំ វុត្ត ឋានេយេវ វត្តព្ពោតិ បាចកោតិ ឯត្ថ កិរិយាការកសម្ពន្ធសង្ខាតំ បរាភិមតំ សកត្ថម្បិ បរោបទេសេនោបទិសិតុកាមោ ឥធ សម្ពន្ធសកត្ថស្ស វុត្តដ្ឋានេយេវ កិរិយាសកត្ថំ ទស្សេតុំ ‘កត្ថចិ កិរិយាបី’តិអាទិមាហ។ នាមសភាវេន វិញ្ញាយមានំ បញ្ចមំ នាមសង្ខាតមត្ថំ ទព្ពបទត្ថេន សង្គហេត្វា ជាតិគុណកិរិយាទព្ពានីតិ ហិ ចតុព្ពិធោ នាមត្ថោ, នាមម្បិ អន្វត្ថរុឡ្ហិវសេន ទុវិធំ បុមិត្ថិនបុំសក លិង្គវសេន តិវិធម្បិ ចតុព្ពិធំ ហោតិ… យថាវុត្តេ ចតុព្ពិធេ អត្ថេ នមតិ, តេ វា អត្តនិ នាមេតីតិ ឥមិនា ការណេន. សាមញ្ញគុណ កិរិយាយទិច្ឆាវសេនាញ្ញថាបិ ចតុព្ពិធត្តំ នាមស្ស វទន្តិ, តត្ថាបិ យទិច្ឆានាមស្ស ទព្ពនាមេនេវ សង្គហោ វេទិតព្ពោ, ឥត្ថត្តំ ឯសាតិ បសិទ្ធិមា អត្ថោ, យម្បនាតិអាទិនា វុត្តមេវត្ថំ សាធេតិ ‘តត្ថេ’ច្ចាទិនា, អភិធាយកត្តេន ជោតកត្តេន, ឥការន្តតោតិ មុនិសទ្ទតោ, អញ្ញថាតិ ឥការន្តតោ ន ភវតិ ចេ, អតោតិ អាទេស ភវនតោ ផលំ ទស្សិតំ ន សិយាតិ សម្ពន្ធោ, វុត្តិយំ ‘ឯវំ កុមារី កុមារិយោ’តិអាទីសុ ឯវន្តិ យថា បុល្លិង្គេ ឥការន្តតោ ស្យាទីនមុទាហរណមនាទេសត្ថំ វុត្តំ ឯវមិត្ថិយម្បិ អនាការន្តតោតិ ទស្សេតិ, ឧបលក្ខណំ ចេតមិនី-នី-ឩ-តិ-បច្ចយន្តាទីនំ, អសតិ…បេ…. វចនេតិ ឥមិនា បាណិនិយានំ វិភត្តិសញ្ញាវិធាយកស្ស សុត្តន្តរស្ស អត្ថិភាវំ ទស្សេតិ, “វិភត្តិច” (១-៤-១០៤) ឥតិ ហិ តេសំ សុត្តំ, តស្សត្ថោ ‘ស្យាទីនំ ត្យាទីនញ្ច វិភត្តិសញ្ញា ហោតី’តិ, ភវន្តីតិ អន្វត្ថវសេន វិភត្តិសទ្ទវចនីយានិ ភវន្តិ, សោ (យេវត្ថោ) វិភត្តិច្ចនេន វិភជីយតីតិ វិភត្តិ, កម្មេ ក្តិប្បច្ចយន្តោយំ វិភត្តិ សទ្ទោតិ ទស្សេតិ, កថម្បនេតេសុ ស្យាទីសុ វិភជីយតិច្ចស្ស វាក្យត្ថាស្សានុគមោ យេនេវំ វុច្ចតិច្ចាសង្កិយ យេន យថា ច វិភជីយតិ តមុបទស្សេន្តោ អាហ-‘តថា ហិ’ច្ចាទិ។

២. កម្មេ

វុត្តិយំ កត្តុកិរិយាយាតិ កត្តុសាទ្យតាយ តំ សម្ពន្ធិនិយា កត្តុកម្មដ្ឋាយបិ ទុវិធាយ កិរិយាយ, អនេកត្ថត្តា ធាតូនំ ករោតិ ឯត្ថ សម្ពន្ធនត្ថោតិ អាហ-‘ករីយតិ អភិសម្ពន្ធីយតី’តិ, យំកិញ្ចិ បទត្ថរូបំ សម្ពជ្ឈតីតិ អត្ថោ, ឥមិនា ចាន្វត្ថវសេនេវាយំ កម្មវោហារោ សិទ្ធោតិ ទស្សេតិ, សព្ពការកានម្បិ បន កិរិយាសម្ពន្ធ សព្ភាវេបិ កិរិយាភិសម្ពន្ធីយមានត្តេនេវ យំ វត្តុមិច្ឆិតំ តទេវ កម្មំ វិញ្ញេយ្យំ, កត្តាទិ កត្តុ កិរិយាយាភិសម្ពន្ធីយមានត្តេបិ កត្តាទិត្តវចនិច្ឆាយេវ កម្មំ ន ហោតិ… យស្មា វចនិច្ឆាយេវ ការកានិ ភវន្តិ, ឯវំ សព្ពការកានម្បិ ការកន្តរប្បត្តិយំ តទភាវោ យថាយោគំ វត្តព្ពោ, វាក្យេកទេសេនេត្យនេន “ទ្វេទ្វេកា”ទិនោ វាក្យស្ស “កម្មេ ទុតិយា”ឥច្ចាទិនោ ច ឯកវាក្យត្តំ សូចេតិ, បករណស្ស មហាវាក្យរូបត្តា វិប្បកដ្ឋានិបិ វាក្យានិ អាកង្ខាទិសភាវេ អញ្ញមញ្ញសម្ពន្ធានុភវនេនេកវាក្យភាវម្បដិបជ្ជន្តេ, វុត្តំ ហិ–

“អាកង្ខាយោគ្គតា សត្តា, ពីជំ សន្និធិនោ យតោ;
វិប្បកដ្ឋានិ វាក្យានិ, មហាវាក្យំ ករោន្ត្យតោតិ។

សាមញ្ញេនាតិ កម្មាទ្យវិសេសេន, បុព្ពាចរិយសមញ្ញាវសេនាហ ‘ទុតិយាទិកា’តិ, តេន យទ្យបិ ត្យាទិនោបិ ទ្វិន្នំ បូរណិយា ទុតិយាតិ សក្កា វោហរិតុំ, តថាបិ ស្យាទីនំ ទុកេយេវ ទុតិយាតតិយា រុឡ្ហីតិ នត្យាទីនំ ទុកានិ ទុតិយាទិសទ្ទេន គយ្ហន្តិ, វិសិដ្ឋេសូតិ កម្មាទិនា វិសេសិតេសុ, តិវិធំ កម្មន្តិ សកសមយប្បសិទ្ធិយា កម្មស្ស តិវិធត្តមាហ, អញ្ញេ តុ សត្តវិធមិច្ឆន្តិ, កថំ–

និព្ពត្តិវិកតិប្បត្តិ, ភេទេន តិវិធំ មតំ,
តត្ថេច្ឆិតតមំ កម្មំ, កម្មំត្វញ្ញំ ចតុព្ពិធំ;

ឥច្ឆិតញ្ចានិច្ឆិតញ្ច, នេវិច្ឆិតមនិច្ឆិតំ,
តថាញ្ញបុព្ពំ នាញ្ញបុព្ពន្តិ, ឯវមញ្ញំ ចតុព្ពិធន្តិ។

តត្ថ ឥច្ឆិតាទីនិ ឧបរិយេវាបិ ភវិស្សន្តិ, តត្រេច្ចាទិនា តិវិធំ កម្មំ សរូបតោ ទស្សេតិ, តត្ថ និព្ពត្តិកម្ម មេកេ-នេកធា បរិកប្បេន្តិ, តទិហ បកាសយិស្សាម–

សតី-សតី វា បកតិ, ន យត្ថ បរិណាមិនី,
និស្សីយតេ តំ និព្ពត្តិ, កម្មមញ្ញេសមញ្ញថា;
អសន្តំ ជាយតេ យំ វា, យំ សន្តមប្បកាសតិ,
ឧប្បត្យា-ភិព្យត្តិយា វា, តន្និព្ពត្តីតិ វុច្ចតីតិ។

អយមេត្ថ អត្ថោ “កដវិការស្ស កាសសង្ខាតា វិជ្ជមានា បកតិ បរិណាមិនី កដវិការម្បតិ បរិណមន្តី យត្ថប្បយោគេ ន និស្សីយតេ... កដំ ករោតីតេត្ថ កេវលមត្ថាវគមមត្តស្ស វត្តុមិច្ឆិតត្តា កាសេតិ អសុយ្យមានត្តា ច, បកតិយា តុ សុយ្យ មានត្តេ វិការិយំ សិយា, តេនេវ កាសេ កដំ ករោតិ, តណ្ឌុលេ ឱទនំ បចតីតិ ទ្វយត្ថោ ករោតិ បចតិ ច, តស្មា កាសេ ករោតិ តណ្ឌុលេ បចតីតិ វិការីយតិ, កដំ ករោតិ ឱទនម្បចតីតិ និព្ពត្តី យតីតិ អត្ថោ, អសតី វា បកតិ អវិជ្ជមានត្តាយេវ យត្ថ ន និស្សីយតេ... [(យថា) (បោត្ថកេ)] ( ) សំយោគំ ជនយតិ វិភាគមុប្បាទយតីតិ សំយោគវិភាគានំ កស្សាបិ បកតិយា អវិការត្តា សំយោគវិភាគវន្តេហ្យវិកតេហេវ តេសំ ជននតោ, តមេវម្ភូតមនិស្សិតបកតិកំ អវិជ្ជមាន (បកតិ) កំ វា ការិយំ និព្ពត្តិកម្មំ នាមាតិ ឯកោ, អញ្ញេសមញ្ញថាតិ វត្វា តន្ទស្សេតិ ‘អសន្ត’មិច្ចាទិនា, យំ អសន្តមវិជ្ជមានំ ជាយតេ, តន្និព្ពត្តិកម្មំ, យថា សុខំ ជនយតិ ពុទ្ធិមុប្បាទយតីតិ, សន្តំ វិជ្ជមានមេវ វា កេវលមប្បកាសិតបុព្ពំ យំ ឧប្បត្តិយា អភិព្យត្តិយា វា បកាសតិ, តម្បិ និព្ពត្តិកម្មំ, យថា បុត្តំ វិជាយតិសាមញ្ញមភិព្យញ្ជយតី”តិ, តទេវំ កេសញ្ចិមតេន អនិស្សិតបកតិកំ អវិជ្ជមានបកតិកន្តិ ទុវិធំ និព្ពត្តិកម្មម្បិ អញ្ញេសម្មតេន អសន្តំ ជាយមានំ សន្តមប្បកាសមានន្តិ ទុវិធំ និព្ពត្តិកម្មម្បីតិសព្ពម្បិ អដ្ឋិតបុព្ពមេវ ជាយតីត្យសតោ ជាននា ន ព្យតិរិច្ចតិច្ចាហ-‘អសតោ ជននំ ករីយតី’តិ, អវត្ថន្តរន្តិ ឱទនាទិនោ ក្លេទនាទិលក្ខណមញ្ញមវត្ថុំ។

បកត្យុច្ឆេទសម្ភូតំ, វិការិយំ កិញ្ចិ កិញ្ចិ តុ;
គុណន្តរសមុប្បត្យា, ឯវំ សា វិកតិ ទ្វិធា។

កិញ្ចិ វិការិយំ កម្មំ បកតិយា ការណស្ស ឧច្ឆេទេន សម្ភូតំ, យថា កដ្ឋំ ភស្មំ ករោតីតិ កដ្ឋស្សាច្ចន្តបរាវត្តិ [បរាវត្តិយា (បោត្ថកេ)], កិញ្ចិ បន គុណន្តរានមុប្បត្តិយា, យថា សុវណ្ណំ កដកំ កេយុរំ វា ករោតីតិ ឯវំ ទ្វិធា សា វិកតិ ហោតីតិ អត្ថោ, ន វិភាវីយន្តេតិ ន គម្យន្តេ, សា បត្តិ‘បាបីយតិ វិសយីករីយតី’តិ កត្វា។

យត្រ ក្រិយាកតោ កោចិ, វិសេសោ នាវគម្យតេ;
ទស្សនា វានុមានា វា, សា បត្តីតិ បកិត្តិតា។

យត្ថ កិរិយាកតោ កិរិយាសម្បាទិតោ វិសេសោ អតិសយោ កោចិ នាវគម្យតេ នប្បតីយតេ ទស្សនា វា បច្ចក្ខប្បមាណេន អនុមានប្បមាណេន វា យថា និព្ពត្តិវិកតីនមតិសយោ បច្ចក្ខានុមានា វគមនីយោ, តត្រ ហិ និព្ពត្តិយំ វិសេសសិទ្ធិរតិបសិទ្ធា... អត្ថលាភាខ្យស្ស វិសេសស្សាវិជ្ជមានស្ស កិរិយាកត្តា, វិការិយេ ( ) [(ឯវំ) (បោត្ថកេ)] តុ ក្វចិ បច្ចក្ខវិសយោ... កដ្ឋំ ឧហតីតិ កណ្ហត្តាទិភាវស្ស បច្ចក្ខេនេវោបលព្ភនតោ, ក្វចិទនុមានគម្មោ... ទេវទត្តំ រោសេតិ បសាទយតិ វេតិ វិសិដ្ឋមុខវណ្ណាទិការិយានុមេយ្យត្តា រោសាទិនោ, ឯវំ យត្ថ ន វិសេសសិទ្ធិ អបិ តុ បត្តិមត្តំ, សា បត្តីតិ បកិត្តិតា កថិតា, អាទិច្ចម្បស្សតិ ធម្មមជ្ឈេតីតិ អយមេត្ថ អត្ថោ, កថញ្ចរហិ អសន្តស្ស [សន្តស្ស (បោត្ថកេ)] បត្តិកម្មស្ស កិញ្ចិ (អករោន្ត)ស្ស ការកត្តំ, ន ហិ កិញ្ចិ អករោន្តំ ការកម្ភវិតុមរហតីតិ ឧច្ចតេ-

ទស្សនក្ខមតាភាសោ, បគមព្យត្តិអាទយោ;
វិសេសា បត្តិកម្មស្ស, ក្រិយាសិទ្ធិយមិច្ឆិតា។

អត្រ ទដ្ឋុំ សក្កា ឥតិ ទស្សនេ ខមតា អាភាសោបគមោ វិសយត្តោបគមោ វិសយត្តោបគមនំ ព្យត្តិ ចេតិ ឯវមាទយោ វិសេសា យថាយោគំ បត្តិកម្មស្ស កិរិយានិប្ផត្តិយំ ឥច្ឆិតា, តតោ តស្ស ការកត្តន្តិ អត្ថោ, អាទិច្ចំ បស្សតីតិ ឯត្ថ ហិ អាទិច្ចោ ទដ្ឋុំ សក្កា, តតោវ សោ ទិស្សតិ អភិព្យត្តិញ្ចោបយាតីតិ ទស្សន

កិរិយានិប្ផាទកត្តេនាស្ស ការកត្តមុបបជ្ជតេ, តថា ញត្រាប្បាទិសទ្ទគហិតវិសេសវសេន កិរិយាសិទ្ធិតោ ការកត្តំ វេទិតព្ពំ , ននុ វិការិយម្បិ និព្ពត្តិកម្មមេវ... តេន រូបេនាសតោយេវ ជននតោ, បត្តិកម្មម្បិ កិរិយាសម្ពន្ធ រូបេនាសន្តមេវ បច្ឆា តថា ភវតីតិ និព្ពត្តិយេវាតិ សច្ចំ-

អត្ថេសា វត្តុម្ពិតិ, សុខុមពុទ្ធិគោចរបតីត្យនុរោធេន,
តត្រ យម្បេតំ យជតេ, យថា បតីតិ សទ្ទត្ថាវត្តានតោ។

វិសេសានុបាទានតោតិ “កម្មេ ទុតិយា”តិ សាមញ្ញេន វុត្តត្តា វុត្តំ។ ករីយតិ កដោ, កតោ កដោ ច្ចេវមាទីសុ ត្យាទិប្បកុតីហិ អតិហិតកម្មាទិនិស្សយេសុបិ ឯកត្តាទីសុ ទុតិយាទយោ បប្បោន្តិ និយមាភាវា, តថាហិ បញ្ចកេ នាមត្ថេ កដាទិវចនីយស្ស សម្ពន្ធី កម្មាទ្យត្ថោ, ត្យាទិប្បកុតីតិ អនភិ ហិតស្ស សង្ខ្យាឱ្យស្សាបរស្ស វិភត្យត្ថស្សាភិធានាយ អភិហិតេសុបិ កដាទីសុ កម្មាទីសុ ទុតិយាទយោ សិយុន្តិ បាណិនិយា “កម្មេ ទុតិយា”ច្ចាទីសុ (២-៣-២) “អនភិហិតេ”តិ (២-៣-១) វចនមធិករោន្តិ, វេយ្យត្តិយាយេវ ទុតិយាទីនប្បសង្គេបិ តន្និស្សយភូតេ-កត្តាទ្យត្ថេ ជោតនាយាភិហិតេសុ ទុតិយាទយោ សិយុំ, តិកេ បន សង្ខ្យាកម្មាទយោ វិភត្តិ វចនីយា, តត្ថ យជ្ជបិ កម្មាទិនោ បច្ចយេនាភិធានំ, តថាប្យេកត្តាទយោ នាភិហិតាតិ តស្ស សង្ខ្យាឱ្យស្សាបរស្ស វិភត្យត្ថស្សាតិ ធានាយ អភិហិតេសុបិ កម្មាទីសុ ទុតិយាទយោ សិយុន្តិ បាណិនិយា “កម្មេ ទុតិយា”តិ “អនភិហិតេ”តិ វចនមធិករោន្តិ, តមុបទស្សេន្តោ អាហ-‘តត្រិទំ សិយា’តិអាទិ, តត្រ តស្មឹ ទុតិយាទិ វិភត្តិវិធានេ ឥទំ ចោទ្យំ សិយា, កិន្តិ អាហ-‘បញ្ចកេ’ឥច្ចាទិ, អនភិហិតកម្មាទិនិស្សយេសុតិ អនភិហិតា កម្មាទយោ និស្សយា យេសមេកត្តាទីនំ, តេសូត្យត្ថោ, ទុតិយាទយោ វិភត្តិយោ យថា សិយុន្តិ ជោតនាយាភិធានាយ ចាតិ យុជ្ជមានវសេន អត្ថោ វេទិតព្ពោ, អភិហិតកម្មាទិនិស្សយេសុបីតិ អបិសទ្ទេន អនភិហិតកម្មាទិនិស្សយមេកត្តាទី សមុច្ចិនោតិ, អាសង្កិយាតិ បុព្ពកិរិយាយ វុត្តន្តិ អបរកិរិយា វេទិតព្ពា, បញ្ចកេ តិកេ ចា ភិហិតកម្មាទិនិស្សយេ សេកត្តាទីសុ ទុតិយាទិប្បត្តិមាសង្កាវសេន ទស្សេត្វា ចតុក្កវាទីនម្បិ បក្ខមុព្ភាវិយ បរិហរិតុំ ‘យទិច្ចា’ទិមាហ, អ យន្តេត្ថសមធិប្បាយោ “យទេសា សង្ខ្យា បាធិបទិកត្ថោ តប្បធិបជ្ជនេ កម្មាទយោ វិភត្តិវចនីយា, តទា ‘អនភិហិតេ កម្មេ’តិអាទិនា អនភិហិតគ្គហណំ កម្មាទិវិសេសានមនុភវន្តមនត្ថកំ... អភិហិតេ វិភត្តិវាច្ចាភាវតោ, យទា បនាយំ បក្ខោ ‘សង្ខ្យា វិភត្តិវចនីយា’តិ តទា “កម្មេ ទុតិយា” ត្យេវមាទយោ និទ្ទេសា វិសយសន្ទស្សនមត្តាយេវ វេទិតព្ពា”តិ, សព្ពថាតិ បញ្ចកតិកវាទីនំ ចតុក្កវាទីនញ្ច មតវសេន សព្ពប្បការេន, សទ្ទត្ថាព្យតិរិត្តត្ថមត្ថោយេវាតិ ព្យតិរេកោ ព្យតិរិត្តំ, នបុំសកេ ភាវេ ក្តោ, ន វិជ្ជតេ ព្យតិរិត្តំ ព្យតិរេកោ ភេទោ យស្ស តំ អព្យតិរិត្តំ, អព្យតិភិន្នន្តិ អត្ថោ, សទ្ទត្ថតោ សកត្ថតោ អព្យតិរិត្តំ អត្ថមត្តំ អត្ថសាមញ្ញំ យស្ស ឱទនាទិសទ្ទស្ស សោ តថា វុត្តោ។

កិញ្ចាបិ វុត្តិយំ តព្ពាទិណាទិសមាសេហិ អភិហិតមវុត្តំ, តថាបិ តេហិ អភិហិតេប្យេវមេវ ទដ្ឋព្ពន្តិ និទស្សេន្តោ អាហ-‘ឯវ’មិច្ចាទិ, ករ-ករណេ ករីយិត្ថាតិ កតោ‘ក្តោ ភាវកម្មេសុ’តិ (៥-៥៦) កម្មេ ក្តោ, សតិកោតិ ឯត្ថ កីតោតិ កម្មត្ថេ “ទិស្សន្តញ្ញេបិ បច្ចយា”តិ (៤-១២០) ឥកោ, កម្មតាគម្យតេ កិតប្បច្ចយាទីនំ កម្មេ វិហិតត្តា, ឯវញ្ច ធុហិ កិមេកមុទាហរណំ ទត្តមាចរិយេនេ ត្យតោ អាហ- ‘ឧទាហរណ’ឥច្ចាទិ, អនភិហិតេតិ វចនំ វិនាបីតិ វចនំ វិនា ឯវាតិ អវធារណេ-អបិសទ្ទោ, សម្ភាវនេវា, យទ្យភិហិតេហិ វចនំ វិនាបិ ទុតិយាទីនមប្បវត្តិ ភវេយ្យ, វចនសព្ភាវេ តុ កថាយេវ នត្ថីតិ អត្ថោ, ឯវញ្ច បនេត្ថ ទុតិយាទីនមភិហិតេ បសង្គាភាវោ ជានិតព្ពោ “បច្ចតេ ឱទនោ, កតោ កដោច្ចាទោបិ យទិ ទុតិយាទយោ សិយុំ បឋមា វិធានស្សាវកាសោ ន ភវេយ្យ តតោ សាមត្ថិយានភិហិតេយេវ កម្មាទោ ទុតិយាទយោ សកិរិយា (យំ តទ)ភិព្យត្តិយា ភវិស្សន្តិ, បឋមេវត្វភិហិតេ”តិ, ន នុច បឋមាយាការកមវកាសោ វុក្ខោ បិលក្ខោតិ [វុក្ខោ បិលក្ខោតិ ក្រិយាបទំ ន សូយតេតិ វិភត្យន្តរស្សប្បត្តិ មញ្ញតេភស្សាបទីប] កិមិទមុច្ចតេ អការកន្តិ យទ្យ ការកំ នេទម្បយោគមរហតិ តតោ យត្ថ វិសេសកិរិយាន មស្សវនំ តត្ថ បទត្ថសហចរិតាយ សត្តាយ បតីតិយា ‘វុក្ខោ អត្ថិ បិលក្ខោ អត្ថី’តិ អបេក្ខីយតីតិ ការកត្តំ វុក្ខាទីន មត្ថេវេតិ [អត្ថេវេតិ ញាតំ វត្តុំ បរំ បតិបាទយិតុំ សទ្ទោ បយុជ្ជតេ ញាណញ្ច សតោឥតិ យត្រ ក្រិយាបទន្តរស្ស អប្បយោគោ តត្រ ឧស្សគ្គតោ សត្តា បតីតិតុត្ថីតិ ក្រិយាបទានុសង្គរ កត្តរិ តតិយប្បសង្គរនវកាសា បឋមា ត្យត្ថោ-ភស្សបទីប], ន ច ឧច្ចំ នីចំត្យធិករណវាចិត្តេ [វាចិកា] និបាតស្ស អត្ថីត្យនេន នត្ថិ សម្ពន្ធោតិ ឧច្ចមត្ថីត្យាធេយ្យស្សេវ កត្តុត្តំ នាធារស្សាត្យ ការកត្តមាធា រស្សាត្យវកាសោ-ត្ថិ បឋមាយាតិ “បឋមាវិធា នស្សាវកាសោ ន ភវេយ្យា”តិ យថាវុត្តោ-យំ ហេតុ អសិទ្ធោតិ ច សក្កា វត្តុំ, អសង្ខ្យតោ បឋមាត្យវត្វា “បឋមាត្ថ មត្តេ”តិ (២.៣៩) សាមញ្ញវិធានតោ សិទ្ធោយេវ, យំ ហេតុត្តានភិហិតវចនមនត្ថកមិច្ចេវ ឋិតំ។

យញ្ចាតិ ចសទ្ទោ វត្តព្ពន្តរសមុច្ចយេ អបរម្បិ កិញ្ចិ វត្តព្ពមត្ថីតិ អត្ថោ, យញ្ច ផលំ មញ្ញតេតិ សម្ពន្ធោ, យ ទេត្ថាន ភិហិតាធិការោ នត្ថិ តទា យថា ‘កតោ កដោ’ច្ចត្រត្តេន កម្មស្សាភិហិតត្តា ទុតិយា ន ហោតិ តថា

‘កដំ ករោតិ វិបុលំ ទស្សនីយ’ន្តិ កដសទ្ទតោ ឧប្បន្នាយ ទុតិយាយ (វិបុលាទិគតស្ស) កម្មស្សា ភិហិតត្តា
វិបុលាទីហិ វិសេសនេហិ ទុតិយា ន សិយា, តតោ ត្យាទិ តព្ពាទិណាទិសមាសេហិ កម្មស្សាន ភិហិតត្តមត្តេវាតិ
វិបុលាទីហិបិ ទុតិយាវិធានសង្ខាតំ អនភិហិតេ”តិ (២-៣-១) អនភិហិត វចនស្ស អធិការេ យញ្ច ផលំ
ចិន្តយតីតិ អត្ថោ, យុត្តស្សាតិមស្ស អត្ថោ សម្ពន្ធស្សាតិ, បច្ចេកំ ករោត្យភិសម្ពន្ធតាយាតិ ‘កដំ ករោតិ វិបុលំ
ករោតិ ទស្សនីយំ ករោតិ’ច្ចេវំ បច្ចេកំ បច្ចេកំ ករោតិស្សាភិសម្ពន្ធតាយាតិ អត្ថោ, កម្មតា អត្ថីតិ សេសោ, ឯវំ
មញ្ញតេ-“កដំ ករោមីតិ បវត្តោ វិបុលំ ករោមិ ទស្សនិយំ ករោមីតិ ច បវត្តោវាតិ វិបុលាទីនម្បិ បច្ចេកំ កម្មតា
អត្ថេវ, តត្ថេកស្សាភិធានេ បរេកស្ស សុខមវលោកយន្តីតិ តទភិធានាយបិ ទុតិយា ភវិស្សតី”តិ, ប
ការន្តរវតារេ នាចរិយេ នោបរោធិតោតិ តម្បិ បនេត្ថ ទស្សយិស្សាម-“កដសទ្ទា ឧប្បជ្ជមានា ទុតិយា កដ
ជាតិ កម្មមភិហិតវតី, ន វិបុលាទិគុណកម្មំ, តតោ តទភិធានាយ ច ទុតិយាយេវ ភវតិ, អថវា កដោវ កម្មំ, តំ
សាមានាធិករណ្យេន វិបុលាទីហិបិ ទុតិយា ភវិស្សតិ, កដំ ករោតិ វិបុលោ ទស្សនីយោតិ ហិ វុច្ចមានេ
វិបុលាទយោ កត្តុសមានាធិករណតាយេវ បតីយេយ្យុំ តស្មា កដសទ្ទសាមានាធិករណ្យម្បដិបាទយតា វស្សមេត្ថ
ទុតិយា ករណីយា”តិ។ នន្វេមិច្ចាទិចោទ្យំ, ឯវន្តិ ឯវំ គុណយុត្តស្ស កម្មតាយ សតិ, បប្បោតីតិ កដ កម្មេ-
ភិធានិយេ (កតោ) តិ ក្តប្បច្ចយស្ស កតត្តា ឧទារាទិតោ ករោត្យភិសម្ពន្ធា ទុតិយា បប្បោតីតិ អត្ថោ, ឯវំ
មញ្ញតេច្ចាទិ បរិហារោ, អវយវេន កម្មំ ន វទតីតិ សម្ពន្ធោ, អវយវេនាតិ វិសុំវិសុំ, កិញ្ចរហីតិ អាហ-‘សភាវតោ
សព្ពំ កម្មំ វទតី’តិ។ ហោតុ កាមំ ឧទារាទិតោបិ វុត្តេន វិធិនា បឋមា, កតសទ្ទតោ កា បវត្តតីតិ អាហ-‘កត
សទ្ទតោ បិ’ច្ចាទិ, អន្តោភូតោ អន្តោគធោ នាមស្ស សទ្ទស្ស អត្ថោ យស្មិំ កម្មលក្ខណត្ថេសោ អត្ថោ កម្ម
លក្ខណោ អភិហិតោ កថិតោ សម្បន្នោ សម្បជ្ជតីតិ អត្ថោ, ននុ ‘កតោ កដោ’ច្ចាទោ សភាវតោ សព្ពកម្មវុត្តិយា
អន្តោភូតនាមត្ថវុត្តិយា ចាត្ថមត្តេ ហោតិ សព្ពត្ថ បឋមាតិ ‘កដំ ករោតិ ឧឡារំ សោភនំ ទស្សនីយ’ន្តិ
កដាទិតោបិ ឧប្បន្នាយ ទុតិយាយ កម្មស្សាភិហិតត្តា ឧឡារាទីហិ បឋមាប្បសង្គោ សិយាតិ អភិ
ហិតាភិធានប្បសង្គាបគតំ ចោទនំ មនសិ និធាយាហ-‘កដាទិសទ្ទោ ត្វិ’ច្ចាទិ, សាមញ្ញេនាតិ វិសុំ វិសុំ កដា
ទិសាមញ្ញេន។

“កត្តុរិច្ឆិតតម”ន្ត្យនេន (១-៤-៤៩) កត្តុនោ កិរិយាយ សម្ពន្ធិ តុមិដ្ឋតមំ តស្មិំ ឥច្ឆិតតមេ កម្មសញ្ញំ
វិធាយ និព្ពត្យាទិកេសុតីសុ កម្មេសុ ទុតិយា វិធីយតេ បាណិនីយេហិ, ឥច្ឆិតតមត្តញ្ច តទត្ថត្តា កិរិយាយ, ឱទនំ
បចតិ គាវុម្ប្បយោ ទោហតីត្យាទោ(ហិ) ឱទនាទ្យត្ថា បចនាទិកិរិយារព្ភតេតិ ឱទនបយាទីនមិច្ឆិតតមត្តំ,
តទុបទស្សេន្តោ អាហ-‘យំ កត្តុ’ច្ចាទិ, វិភត្តិំ វិធាយ ទុតិយាភិមតាតិ សម្ពន្ធោ, បុន បយាទិនិប្ផត្តិនិមិត្តំ យំកិញ្ចិ
ទោហនាទិកិរិយា យុត្តំ ករណាទិរូបេន អកថិតំ គវាទិកមិច្ឆិតំ ការកំ, តត្ថាបិ “អកថិតញ្ច”តិ (១-៤-៥១) កម្ម
សញ្ញំ វិធាយ តេនេវ ទុតិយា វិធីយតេ, តទុបទស្សេតុមាហ-‘ឧបយុជ្ជមានេ’ច្ចាទិ, អត្រ ចេវមកថិតនិយមោ
កតោ វាត្តិកការេន-

បុច្ឆិចិភិក្ខីនំ ទុហិ,យាចីនំ និមិត្តមុបយោគេ;
បុព្ពវិធិម្ហិ-កថិតំ, ព្រូសាសីនញ្ច គុណាសត្តន្តិ។

ឧបយុជ្ជតេ ឥដ្ឋត្ថសិទ្ធិយំ ព្យាបារិយតីត្យុបយោគោ-បយោប្បភុតិ, តស្មិំ, និមិត្តំ គវាទិ, អបុព្ពវិធិម្ហិ អ
បាទានាធិករណាទិ បុព្ពសញ្ញា វិធានាភាវេ, វិធានេ ហិ មាណវកា មគ្គំ បុច្ឆតិ, រុក្ខា ផលាន្យវចិនាត្យាទិ យថារហំ
ភវតិ, គុណាសត្តន្តិ គុណេន សត្តំ សម្ពន្ធី, គុណសទ្ទេនេត្ថ បធានសាធនំ ធម្មាទិកំ វត្តុមិច្ឆិតំ បធានសាធនញ្ហិ
កិរិយាយោបការកមុបការិយំ បធានភូតំ កិរិយមបេក្ខិយ គុណោ ភវតិ, ចោ-នុត្តសមុច្ចយេ, បធានន្តុ
ធម្មាទិនោ បវត្តិយា តទត្ថត្តា, ឧបយុជ្ជមានញ្ច តំ បយោបភុតិចេតិ វិសេសនសមាសំ កត្វា ឧបយុជ្ជ
មានបយោប្បភុតិនោ និមិត្តន្តិ ឆដ្ឋីសមាសោ, បភុតិ សទ្ទេន គវាទិនោ គហណំ, អាទិសទ្ទេន គោមន្តាទិនោ,
ទុតិយេនាទិ សទ្ទេន អធិករណាទិនោ, ចតុត្ថេន វិនយាទិនោ, វិធានន្តិ ទុតិយា វិធានំ, ទុតិយា
វិធានមភិមតន្តិ យោជនីយំ។ បាណិនិយេហិ “តថា យុត្តញ្ចានិច្ឆិតំ” (១-៤-៥០) ឥច្ចនេន កម្មសញ្ញំ វិធាយ
“កម្មេ ទុតិយា” (២-៣-២) ត្យនេនេវ ទុតិយា វិធីយតេ, តន្ទស្សេតុមាហ-‘យេនេ’ច្ចាទិ, “តថា
យុត្តញ្ចានិច្ឆិត”ន្តិមស្ស អត្ថោ យេនេវច្ចាទិបញ្ចិកាបាឋានុសារេន វេទិតព្ពោ, យុជ្ជតេតិ កិរិយាភិសម្ពជ្ឈតេ,
យុត្តន្តិ កិរិយាភិសម្ពន្ធំ, អត្រ តុ–

យទ្យពុឡាហិលង្ឃាទិ, តទាហ្យាទិមនិច្ឆិតំ;
យទា លង្ឃាភយាទីហិ, តទេច្ឆិ តតមំ មតំ។

“តថា យុត្តញ្ចានិច្ឆិត”ន្តិ សុត្តេនស្ស បរិយុទាសវុត្តិតោ ឥច្ឆិតា អញ្ញមនិច្ឆិតមនភិមតមិតរញ្ច,
តតោយេវ‘គាមំ គច្ឆន្តោ រុក្ខមូលមុបសប្បតី’ត្យត្រ នេរិច្ឆិតនានិច្ឆិតស្សបិ រុក្ខមូលស្ស កម្ម សញ្ញា សិទ្ធាតិ តត្ថ

“កម្មេ ទុតិយា”តិ ទុតិយា វិធីយតេ, តន្ទស្សេតិ’នេវិច្ឆិតនានិច្ឆិតស្មា’ឥច្ចាទិ, រុក្ខមូលំ នេវិច្ឆិតំ បុព្ពមនភិមតត្តា, នាប្បនិច្ឆិតំ អប្បដិកូលត្តា, គាមគមេន ហ្យស្ស តប្បវតា, រុក្ខមូលោបសប្បនន្តុ បសង្គាគតន្តិ រុក្ខមូលានម្បិ កិរិយាភិសម្ពន្ធោ អត្ថេវ, អត្រាបិ-

នេវិច្ឆិតានិច្ឆិតន្តុ, មពុទ្ធិយុបសប្បនេ;
មូលំ វិស្សមនត្ថន្តុ, តមិច្ឆិតតមំ សិយា។

ព្រូសាសិនញ្ញាតិ ចសទ្ទោបសង្គហិតេ ទស្សេតុមាហ-‘ឯវ’មិច្ចាទិ, ឯត្ថ គាមទេវទត្តគគ្គានមកថិតសញ្ញា, អជាទយោ ត្វិច្ឆិតតមា, អាទិសទ្ទេន ‘បត្តេតិ គាវុំ បុរិសំ ទ្វិជោ’ត្យាទយោ សង្គហិតា, នយតិនី=បាបុណនេ, វហតិ វហ=បាបុណនេ, ហរតិ ហរ=ហរណេ, ជយតិជិ=ជយេ, សព្ពត្ថលេច ឯត្តេ អយាទេសេ ច រូបំ, ទណ្ឌ=ទណ្ឌនេ ចុរាទិត្តា ណិម្ហិ រូបំ, អថ “អធិសីដ្ឋាសានំ កម្មំ”ត្យាទិនា (១-៤-៤៦) តេន តេន កម្មសញ្ញំ វិធាយ ‘បបវិ អធិសេស្សតី’តិ អាទោ (តត្ថ) តត្ថ “កម្មេ ទុតិយា”តិ (២-៣-២) ទុតិយា វិធីយតេ តេហិ តេហិ សត្ថ ការេហិ, សព្ពត្ថេវត្ថ លោកស្ស កម្មវចនិច្ឆាតិ កមេនេតំញ្ញសញ្ញាបុព្ពកំ កម្មមុបទស្សេន្តោ អាហ-‘អធិបុព្ព’ឥច្ចាទិ, យាយ វត្តិច្ឆាយ ទុតិយា សិយា តាយ វត្តិច្ឆាយ កម្មតា កថំហិនាមាតិ សម្ពន្ធោ, នេវ ឧបលព្ភន្តីតិ កទាចិកស្សចិ សិយាតិ សម្ពន្ធោ, បយតិតព្ពន្តិ សុត្តន្តរមារព្ភនីយំ, តត្ថេវំ កី ភវតោ មនសិ ទោសផិជម្ភនេនាតិ អត្ថោ, ធម្មេតិ ឯត្ថាបិ ឯវំ សទ្ទំ យោជេត្វា អត្ថោ វេទិតព្ពោ, យថា អាធារេ កម្មវចនិច្ឆា, តថេហាបិ អាធារវចនិច្ឆាតិ អត្ថោ, តេនេវាហ-‘ធម្មេតិ អាធារវចនិច្ឆា’តិ, ធម្មេ អភិនិវិសតេតិ សម្ពន្ធោ, ឯវំសទ្ទសមានត្ថត្តា តថា សទ្ទស្ស តទត្ថានុសារេនេវ វិញ្ញាយតីតិ តថាសទ្ទស្ស អត្ថោ វិសុំ ន វុត្តោ, បានញ្ច អាចារោច បានាចារំ, តំបានាចារមស្ស អាធារស្ស តស្មឹ តប្បានាចារេ, បានត្ថាចារត្ថធាតុសម្ពន្ធី យោ នទ្យាទិ កោ អាធារោ សោ បានាចារវាយេវាតិ អាហ- ‘បានត្ថាចារត្ថានំ ធាតូនមាធារេ’តិ , កេសញ្ចីតិ អនិយមេន កេសញ្ចិ សទ្ទសត្ថការានំ, ឯត្ថាតិ ឯតស្មឹ អាធារវចនិច្ឆាបក្ខេ, បតិបវីហិ ភាគេចេត្យវសិទ្ធាតិ ឥមិនា បតិសទ្ទស្ស ធាតុនា អយុត្តតំ ទស្សេតិ… យទិ យុជ្ជេយ្យ ឆដ្ឋីយាភាវា, តេនាហ-‘យទាត្វិ’ច្ចាទិ, វុត្តិយំ តេនាតិ តសទ្ទេន, អបិសទ្ទោបសង្គហិតំ តតិយម្បិ គហេត្វា វាចាតិ ពហុវចននិទ្ទេសោ។

៣. កាល

យទា កាលទ្ធានមិច្ចាទិនា‘មាសមាសតេ កោសំ សយតិ’ច្ចាទោ អកម្មកេហិបិ យោគេ កាលភាវទ្ធទេសានំ បរេហិ កម្មត្តមនុញ្ញាតន្តិ ច, យទាត្វិច្ចាទិនា តុ កិរិយាវ សព្ពេនសព្ពំ ន សូយតិ, តថា សតិ កុតោ ច កម្មត្តន្តិ តេហេវ វុត្តន្តិ ច ទស្សេតិ, កម្ម មានកិរិយាយោគោបិ ន និស្សិតោ… មាសមាសតេច្ចាទីសុ អាសនាទិ [អាសនាទីសុ (បោត្ថកេ)] កិរិយានំ មាសាទិយោគោ វិយ កល្យាណិត្តគុណាទិយោគោ ច លោកស្ស បតីតិបថមុបយាតីតិ, ន សិជ្ឈតីតិ កិរិយា ន ហោន្តិ គុណទព្ពានីតិ កិរិយាសម្ពន្ធាភាវា កម្មត្តាភាវោតិ ន សិជ្ឈតិ, គុទ្បេន មិស្សា ធានា ភជ្ជិតយវា គុឡធានា។ អជ្ឈយនកិរិយាយ បព្ពតេន ច មាសកោសានំ សាកល្លេន សម្ពន្ធាភាវា អច្ចន្តសំយោគាភាវោតិ មាសស្សាតិអាទីសុ ន ទុតិយា។ បុព្ពណ្ហេ សមយន្តិ ឥមិនា បុព្ពណ្ហេ សមយោតិ សត្តមីអាមាទិសមាសំ ទស្សេតិ, អច្ចន្ត មេវាតិ ឥមិនា សមយស្ស សាកល្លេន វិហរណកិរិយាយ សម្ពន្ធមាហ, យំសមយំ ករុណាវិហារេន វិហាសិ, តំ ឯកំសមយន្តិ សម្ពន្ធោ, ឧបសង្កមនកិរិយាយច្ចន្តមេវ យុត្តោតិ ឥមិនា និវាសនវិហរណ កិរិយាហិបិ បុព្ពណ្ហសមយាទីនមច្ចន្តមេវ យុត្តតំ ឧបលក្ខេតិ, បការន្តរេនាបិ សិទ្ធិយមាសង្កមុព្ភាវយតិ ‘យទា ត្វិ’ច្ចាទិនា, វិភត្តិយា វិបល្លាសោ យថាបកតមតិក្កម្ម អញ្ញថា ភវនំ, ឥធ បន សត្តមិ យម្បត្តាយំ សត្តម្យត្ថេ ពាហុលកេន “កម្មេ ទុតិយា”ច្ចេវ ទុតិយាប្បត្តិ។

តតិយាភិមតាតិ “អបវគ្គេ តតិយា”តិ (២-៣-៦) វចនេន បាណិនិយានំបបញ្ចត្ថមភិមតា, កថម្បន កាលទ្ធានំ ករណត្តមិច្ចាសង្កិយ ករណត្តមេសម្បដិបាទេន្តោ អាហ-‘តថាបិ’ច្ចាទិ, តថាបីតិ វុត្តក្កមេន ករណត្តសម្ភវា តតិយាយ វិជ្ជមានាយបិ, សិយាតិ តតិយា សិយា, តញ្ចាតិ តំ ករណញ្ច។ ការកមជ្ឈេតិ ឯត្ថ ឆដ្ឋី សមាសោ ការកសទ្ទេន ច សត្តិការកំ គហិតន្តិ (អាហ) ‘ទ្វិន្នំ កត្តុសត្តីនំ មជ្ឈេ’តិ, អភិន្នស្សាបិ ហិ ឯកស្ស ទេវទត្តាទិកត្តុនោ ភិន្នានំ តំសមវេតានំ កត្តុសត្តីនំ មជ្ឈេ កាលទ្ធានានិ, សត្តិភេទមេវ ព្យញ្ជយមាហ-‘តថាហិ’ច្ចាទិ, ឯកត្ថាតិ ឯកស្មឹ ទេវទត្តេ, ទ្វីហេតីតេ (ភុញ្ជិក្រិយា) សាធនន្តិ សម្ពន្ធោ, ទ្វិន្នំ អហានំ សមាហារោ ទ្វីហំ តស្មឹ។ ឥសុមសតីតិ វា, ឥសុម្ហិ អាសោ អស្សេតិ វា និប្ផន្នេន ឥស្វាសសទ្ទេន គម្មមានំ កិរិយំ ទស្សេតិ ‘ឥស្វសនេ’តិ, នទ្ធិច្ចាទិ ចោទ្យំ, ធនុបញ្ចសតំ កោសោ, ឯវមញ្ញតេច្ចាទិ បរិហារោ, ឆដ្ឋីយាសម្បត្តាយន្តិ កោសស្សេកទេសេតិ ឯវំ ឆដ្ឋីយា សម្បត្តាយំ, មុត្តសំសយេនេទំ សមានន្តិ មុត្តោ សំសយោ យស្មឹ អវជ្ឈាទោ តេនេតំ តុល្យន្តិ អត្ថោ។ វុត្តិយំ អភិមតាតិ “សត្តមី បញ្ចមិយោ ការកមជ្ឈេ”តិ (២-៣-៧)

វចនេន សត្តមីបញ្ចមិយោ បបញ្ចត្តមភិមតា, ទ្វីហេ ភុញ្ជិស្សតីតិ ទ្វីសុ ទិវសេសុ គតេសុ ភុញ្ជិស្សតីតិ អត្ថោ, "យញ្ញាវោ ភាវលក្ខណ"ន្តិ (២-៣៦) សត្តមី, សកសកការករចនិច្ឆាយេវាតិ ហិ ឥទំ ពាហុល្លំ និស្សាយ វុត្តំ, ទ្វីហា ភុញ្ជិស្សតិ កោសា វិជ្ឈតីតិ ទ្វីហា និក្ខម្ម ភុញ្ជិស្សតិ, កោសា និក្ខម្ម ឋិតំ លក្ខំ វិជ្ឈតិ ឧបាត្តវិសយោ-យមវធិ, កោសេ វិជ្ឈតីតិ កោសេ ឋិតំ លក្ខំ វិជ្ឈតីតិ អត្ថោ។

៤. គតិ

កគចត្ថសមាសាតិ កតោ ចត្ថសមាសោ យេសុ តេ តថា វុត្តា, អញ្ញបទត្ថវុត្តយោតិ អញ្ញបទត្ថេ វុត្តិ យេសន្តិ ព្យធិករណញ្ញបទត្ថសមាសោ, ចត្ថសមាសេ គត្យាទីនំ វិសុំវិសុំ បធានត្តា តេហិ បរំ បយុជ្ជមានោ អត្ថសទ្ទោ គត្យាទីហិ បច្ចេកមភិសម្ពជ្ឈតីតិ មញ្ញតេ, អថ សុត្តេ 'បយោជ្ជេ'តច្ចេតាវត្យច្ចមានេ បយោជ្ជោ សយំ កត្តាតិ កថំ វិញ្ញាយតិ យេន 'បយោជ្ជេ កត្តរី'តិ វិវរណំ កតមិច្ចាសង្កិយាហ-'គត្យាទ្យត្ថ'មិច្ចាទិ, អាទិសទ្ទេន ពោធា ទីនំ គហណំ, តក្កិរិយាសមត្ថោវាតិ តស្សា គត្យាទិកាយ កិរិយាយ សមត្ថោ ឯវ និយុជ្ជតេតិ សម្ពន្ធោ, កិរិយាករណេ សមត្ថោ នាម កត្តាវាតិ អាហ-'សោច កត្តា'តិ។ ទុតិយាយ សិទ្ធាយាតិ វក្ខមាននយេន បយោជ្ជស្ស កត្តុនោ កម្មត្តសិទ្ធិយា "កម្មេ ទុតិយា"តិ សុត្តេនេវ កម្មេ ទុតិយាយ សិទ្ធាយ។ កី លក្ខណោ-យំ និយមោ យទត្ថមិ ទមារភីយតិច្ចាហ-'គត្យាទ្យត្ថាន'មិច្ចាទិ, បច្ចុទាហរិយិស្សតេ 'ឯតេសមេវេ'ច្ចាទិនា, តថាចាព្ពុបគមេ, បយោជ្ជោ កត្តា ន កម្មំ ត្យព្ពុបគម្ម បយោជ្ជេ កត្តរីតិ វិវរិតន្តិ អត្ថោ, សាមត្ថិយម្បនឥច្ចាទិនា សាមត្ថិយសរូបមាហ, គតិ អាទ្យត្ថានន្តិ បទច្ឆេទោ, និយុជ្ជមានោ បយោជកព្យាបារសង្ខាតាយ កិរិយាយ សម្ពន្ធីយមានត្តា កម្មភូតោវ ភវតីតិ អត្ថោ, អយមេត្ថាធិប្បាយោ "គមនាទិកិរិយាយ សាធនត្តា យទិបិ បយោជ្ជោ កត្តា, តថាបិ សោ បយោជកេន គមនាទីសុ ព្យាបារិយមានោ បយោជកស្ស ព្យាបារលក្ខណាយ កិរិយាយ សម្ពន្ធីយមានោ យទិ កម្មំ ន ហោតិ អញ្ញថា កី ហោតីតិ អញ្ញថានុបបត្តិលក្ខណេន សាមត្ថិយេន កម្មភូតោវ ហោតី"តិ [(អត្ថោ) (បោត្ថកេ)] ( ), បតីយតេតិ ឥមិនា បតីតិវសេនេវាស្ស កម្មតា, សភាវតោ តុ បយោជ្ជោ កត្តាវាតិបិ ញាបេតិ, បយោជកោតិ សព្ពត្ថ ទេវទត្តាទិកោ វិញ្ញេយ្យោ, អត្ថគហណស្សាតិ "សទ្ទាកម្មកភជ្ជាទីន"ន្តិ អវត្វា "សទ្ទត្ថាកម្មកភជ្ជាទីន"ន្តិ អត្ថគ្គហណស្ស, ពោធត្ថស្ស ឧទាហរណន្តិ សេសោ, ននុ វចនប្បយោជនំ ទស្សយតា វចនមេវោបទស្សិយ បញ្ហោ កាតញ្ញោ, អថ 'ឯតេសមេវា'ត្យវិជ្ជមានេនេវ កថំ ត្យាសង្កិយាហ 'ឯតេសមេវេ'ច្ចាទិ, ហេដ្ឋា វុត្តក្កមេន និយមត្ថត្តា វចនស្ស ឯវការោ លព្ភតិ, សម្ពន្ធិវចនត្តា ឯតសទ្ទស្ស តេន យថាបឋិតា គត្យាទយោវ វិសេស្សភូតា សង្ខេបេន បរាមសិយន្តីតិ ឯតេ សមេវាតិ កតន្តិ មញ្ញតេ [ឯវោសញ្ញាតិ មញ្ញតេ (បោត្ថកេ)], (គច្ឆតិ ទេវទត្តោតិ…បេ…. នហោតីតិ) ឥមិនា ឥមមត្ថញ្ច ជោតេតិ "យទិបិ កិរិយាភិសម្ពន្ធា បយោជ្ជស្ស វិយ កត្តុនោបិ កម្មត្តម្បសជ្ជតិ, តថាបិ បយោជ្ជេតិ វុត្តត្តា កត្តរិ ទេវទត្តេ ទុតិយា នប្បសជ្ជតី"តិ, អភិមតាតិ "គតិពុទ្ធា"ទិ (១-៤-៥២) សុត្តេន បយោជ្ជស្ស កត្តុនោ កម្មសញ្ញំ វិធាយ តស្មិំ បយោជ្ជេទុតិយាភិមតា, ចរហិសទ្ទោ បុច្ឆាយំ, បយោជេតីតិ អស្មិំ ឧទ្ទេសេ តទា កថំ ភវិតព្ពន្តិ សេសោតិ យទាចរហិច្ចាទិវាក្យស្សាវសានេ បយោជេតីតិ អស្មិំ ឧទ្ទេសេ វចនសមីបេ'តទា កថម្ភវិតព្ព'ន្តិ បាឋសេសោ ហោតីតិ អត្ថោ វេទិតព្ពោ, យាវតាតិ តតិយន្តបដិរូបកោ និបាតោ, យស្មា ទត្តោ វត្តតេ, យស្មា ទុតិយា បប្បោតិ តស្មា 'យញ្ញទត្តេនេ'តិ ភវិតព្ពន្តិ សម្ពន្ធោ។

៥. ហរា

និយមេនេច្ចាទិនា វចនារម្ភស្ស បយោជនមាហ, សាបិ តតិយាបិ [ទុតិយាបិតិ វត្តព្ព] យទាគ្ចិច្ចាទិនា ហរតិ នាហារត្ថេ [នហរត្យត្ថេ (បោត្ថកេ)] តិបិ វិញ្ញាបេតិ, ឧភយត្ថាតិ ទុតិយាយ បត្តាយ អប្បត្តាយ ច, វិភាសា វិកប្បោតិ អត្ថោ, ការេតិករ-ករណេ, លេត្តាយាទេសាតិលត្ត ឯត្ថអយាទេស្ស, វទ-វចនេ, អភិវទនមភិវាទោ តំ ករោតីតិ "ធាត្វត្ថេនាមស្មី"តិ (៥-១២) ឥម្ហិ នាមធាតុ 'អភិវាទិ'តិសុត្តេ និទ្ទិដ្ឋោតិ អាហ-'អភិវាទិស្មា'ឥច្ចាទិ។

៦. នខា

ខាទយតិ អាទយតិ ខាទ, អទ=ភក្ខណេ, អវ្ហាបយតិ វ្ហេ=អវ្ហានេ អាបុព្ពោ, "បយោជកព្យាបារេ ណាបិចេ"តិ (៥-១៦) ណាបិម្ហិ បុព្ពសរលោបោ, កន្ទយតិ កន្ទ=អវ្ហានរោទនេសុ។

"វហិស្សានិយន្តុកេ"តិ គណសុត្តេ អយមេត្ថោ "វហិស្សធាតុស្ស បយោជ្ជេ កត្តរិ និយន្តុរហិតេ ទុតិយា ន ភវតី"តិ, និយន្តា សារថិ កិរិយាសិទ្ធី និយាមកោតិ វត្វា តមេវ បកាសេតុមាហ-'កិរិយង្គ'មិច្ចាទិ, កិរិយង្គ កិរិយោបករណភូតំ ពលី ពទ្ទាទី កិរិយាការណំ, និយមេត្វាតិ ឯកស្មិំ ករណីយេ កិរិយា វិសយេ បតិដ្ឋបេត្វា,

វាហយតិ ភារំ ទេវទត្តេនេត្យត្រ ហិ ទេវទត្តោ បញ្ញវា បុរិសោ និយន្តារមន្តរេនេវ ភារំ វហតីត្យនិយន្តុកោ កត្តា, វាហយតិ ភារំ ពលីពទ្ទេ ឥច្ចត្រ តុ ពលីពទ្ទា និយន្តា រមន្តរេន ន វហន្តីតិ សនិយន្តុកា។

“ភិក្ខិស្សាហីសាយ”ន្តិ គណសុត្តស្សាយមត្ថោ “ភក្ខិស្សាហីសត្ថស្ស បយោជ្ជេ កត្តរិ ទុតិយា ន ភវតី”តិ, អថ កថមេត្ថ ហីសត្ថតា ភក្ខិស្ស ហីសា ហិ ចេតនាវតិ សម្ភវតិ, ន ចេត្ថសស្សំ ចេតនាវន្តន្តិ អាហ-‘សព្ពេ’ឥច្ចាទិ, សព្ពេតិ វុក្ខាទយោ, ភាវា បទត្ថា, ឥទានិ សព្ពទស្សនានុកូលហីសត្ថតមុបទស្សេតុមាហ-‘យទិវេ’ច្ចាទិ, ននុ ពុទ្ធវចន និស្សិតមិទំ ព្យាករណំ, តថា សតិ សម្មតមេវេ-ត្ថោ-បទស្សេត្វា គន្តព្ពំ កិន្នាមាញ្ញ ទស្សនោបគាតាធិវេនាតិ តុណ្ហី ហោតិ និក្ការណិស្សា [និក្កម្មិស្សា (បោត្ថកេ)] ភវតោ-បាយោតិ វិញ្ញាយតិ, បរត្ថានុពទ្ធកិច្ចំ បន មហាបុញ្ញបញ្ញា ន កិញ្ចិ វិយ មញ្ញន្តិ, ហោតិ (ហិ) ឯតេន បរត្ថោ “មតន្តរេបិ សិទ្ធិ សិស្សានំ, តំតំ មតញ្ញុនោ វា កទាចិ ករហចិ យទិទមវលោកេយ្យុំ តេ ចេត្តាវតារំ [ចេត្តការំ (បោត្ថកេ)] លភេយ្យុំ ឯតាទិសោ ច បញ្ញវា បដិលទ្ធពុទ្ធវចនប្បសាទោ’តិ តទវតារេន ច ពុទ្ធេ ភគវតិ កមេន ទឡ្ហំ បសាទំ បដិលភេយ្យុ”ន្តិ, ឯវមេវំ តត្ថ តត្ថ តំតំព្យាករណោទាហរណប្បសង្គេបិ តទនុសារេនេវ តន្តំបយោជនំ វេទិតព្ពំ, ន និរត្ថកកថាបសុតោ-យមាចរិយោតិ។

ទុហាទីនំ គ្យេវមោទោ អម្ហាកម្បរមគុរុនា រតនមតិបញ្ចិកាលង្ការាទិការេន នានាការសារត្ថវេទវេទិតុ [វេទាវេទិត (បោត្ថកេ)] មហាបញ្ញាបាដវានំ បញ្ញវន្តានំ សាមិនា មហាសាមិនា សម្ពុទ្ធសាសនរតនវរោបការកេន ‘ឥទមេត្ថ វិចារណីយំ’ត្យភិធាយ នានាមតន្តរមាកឌ្ឍិយ ពហុំ សម្បវេទិតមត្ថិ, មយម្បនេត្ថ អាចរិយេនាធិប្បេតមត្ថមេវាលម្ព អត្ថម្ប កាសយិស្សាម។ សត្យប្បនេកទស្សនភេទេ សិទ្ធប្បយោគានុសារេន យត្ថ បធានេកម្មនិត្យាទិប្បភុតយោទិស្សន្តិ, យត្រ ទ្វប្បធានេត្យាទី, យត្រោភយត្រាបិ, តំសព្ពមិហ ភស្សការាទ្យនុមតក្កមេន បដិបាទយមាហ-ទុហាទីន’មិច្ចាទិ, ឯត្ថាទិសទ្ទោ បការវាចី, តេន យាចិប្បភុតយោ គយ្ហន្តិ, កម្មទ្វយយុត្តានន្តិ និទ្ធារណេ ឆដ្ឋី, តេន កម្មទ្វយយុត្តានំ មជ្ឈេ ទុហាទីនមប្បធានេបិ គវាទោ កម្មេ ត្យាទិប្បភុតយោតិ យោជនា ។ ឥច្ចាទិតិអាទិសទ្ទេន ‘អវរុន្ធតិ វជំ គាវំ អវរុន្ធិយតេ វជំ គោ’ឥច្ចាទីនំ បរិគ្គហោ, គមនាទ្យត្ថាន មិត្យាទិសទ្ទេន ពោធត្ថាទីនំ គហណំ។ គមីយតេ គាមោ ទេវទត្តន្តិ ឯត្ថ កថំ បយោជ្ជត្ត សម្ភវោតិ អាហ-‘បុរិសេ’ច្ចាទិ, យជ្ជបិ គាមោ តុណ្ហី ហោតិ និព្យាបារត្តា បុរិសោវ តុ គមនកិរិយំ និប្ផាទេតិ, តថាបិ បុរិសស្ស គមនកិរិយាយ យំផលប្បត្តិលក្ខណំ, តមុភិន្នម្បិ គាមបុរិសានំ សមានន្តិ បុរិស កិរិយា តុល្យផលត្តា គាមោបិ គមនកិរិយាយ កត្តុព្យបទេសេ ការណំ ភវតីតិ អធិប្បាយោ, តថាហិ គាមំ គច្ឆន្តោ កោចិ គាមេ អាសន្នេ សតិ វទតិ ‘អាគតោ គាមោ បត្តោ គាមោ’តិ, អតោញ្ញេសន្តិ យេ កម្មទ្វយយុត្តា ទុហាទយោ គមនាទ្យត្ថាចោទាហដា, ឯតេហិ អញ្ញេសំ, បធានេ កម្មេតិ អជាទិម្ហិ បធានេ កម្មេ, បធានត្តម្បន អជាទីនំ កិរិយាយ បយោជនត្តា, អជាទ្យត្ថា ហ្យានយនកិរិយារភ្យតេ។ អយម្បនេត្ថ សង្គហោ-

“ទុហិ យាចិ រុធិ បុច្ឆិ, ភិក្ខិ ចិ ព្រុវិ សាសិ ច;
ជិ ទណ្ឌិ បត្ថិ មន្ថី ច, ធាតូ ហោន្តិ ទុហាទយោ។

គត្យាទិសុត្តបដ្ឋិតា, គត្យាទ្យត្ថា ភវន្តិ តេ;
នីវហហរកសាច, នីវហាទី ភវន្តិ តេ។

ទ្វិកម្មកេសុ ចេតេសុ, អប្បធានេ ទុហាទិនំ;
ត្យាទិប្បភុតយោ ហោន្តិ, បធានេ នីវហាទិនំ;
ឧភយត្ថ បយោគានុ, សារា គត្យត្ថអាទិនំ”តិ។

បយោគោ បន សម្ពន្ធចិន្តាយមិហ ច វុត្តានុសារេន សព្ពថា វិញ្ញេយ្យោ។

៧. ធ្យាទិ

បុព្ពេ កិរិយានិស្សយេន [ការកនិស្សយេន (បោត្ថកេ)] ទុតិយាយ វិហិតត្តា អាហ ‘ឥទានិ’ច្ចាទិ, ធិសទ្ទស្ស អត្ថប្បធាន និទ្ទេសេន វា អាទិសទ្ទេន វា ‘ហា ទេវទត្ត’ន្តិបិ ហោតិ, ហា ទេវទត្តទុក្ខន្តិ តុ ទុក្ខេន យោគា ទេវទត្តេន ន យុត្តោ ហោតីតិ បឋមាវាមន្តណេ។ ននុច អន្តរាសទ្ទេន យោគេ យថារាជគហនាលន្ទាហិ ទុតិយា [(តថា)] អន្តរា ច រាជគហំ អន្តរា ច នា លន្ទ(ន្តិ តថា) អន្តរាមគ្គេតិ ឯត្ថ មគ្គតោបិ [អន្តរាមគ្គតោបិ] កស្មា ន ទុតិយាតិ តេនាយោគា, យេសញ្ហិ តំមជ្ឈំ តេ តេន យុជ្ជន្តីតិ តេហិយេវ ទុតិយា, អថវាព្ភុបគតេបិ តំយោគេ តំសម្ពន្ធីយេវ មគ្គោតិ មុខ្យត្តា តតោ [សព្ពស្ស (បោត្ថកេ)] ន ទុតិយា, អត្រាបិ ឆដ្ឋីយេវ បប្បោតិ អន្តរា តញ្ច

មញ្ច កមណ្ឌលុឥតិ, តវ មម មជ្ឈេ កមណ្ឌលុត្យត្ថោ, អថ កមណ្ឌលុសទ្ទតោ ទុតិយា កស្មា ន ភវតិ សតីប្យន្តរេន យោគេ តស្ស បធានត្តា, តថាហិ កមណ្ឌលុនោ សកត្ថា បវត្តិ, តុម្ហម្ហានន្តុ បរត្ថា-កមណ្ឌលុវិសេស នត្តេន តេសំ បវត្តត្តា, តត្រ កមណ្ឌលុនោ សកត្ថេ វត្តមានត្តា បធានត្តេនាវគត្តា បាដិបទិកតោ អច្ចុតត្តា បរត្តា បឋមេវ ភវតីតិ ជិនិន្ទពុទ្ធិន្យាសោ។ និទ្ទាទិ លក្ខណស្ស សម្ពន្ធស្ស សព្ភាវា សព្ពត្ថ សម្ពន្ធឆដ្ឋិយា សម្បត្តាយំ វចនំ, អាកតិគណោ-យំ។

៨. លក្ខណិ

លក្ខណាទីស្វត្ថេសុតិ នាមស្សា [កស្សា (បោត្ថកេ)] យមត្ថនិទ្ទេសោតិ អាហ ‘អភិនាយោ យុត្តោ’ច្ចាទិ, តេនាតិ អភិនា យុត្តស្សាត្ថនិទ្ទេស ការណេន, លក្ខណសទ្ទេន ហេតុ វុត្តមិច្ចិតោតិ អាហ-‘តត្ថេ’ច្ចាទិ, ទុវិធោ ហេតុ, វុត្តញ្ហិ សុពោធាលង្ការេ “ជនកោ ញាបកោ ចេតិ, ទុវិធា ហេតវោ សិយុ”ន្តិ (២៥២), សមុបលក្ខយតីតិ សមុបលក្ខណំ, សង្កេតមត្តំ ញាបកំ, ន តុ ជនកំ, សង្កេតោបិ លក្ខណមុច្ចតេ លក្ខីយតេ ការិយមានេនាតិ កត្វា, ជនកស្សាប្យត្រ លក្ខណត្តេន គហណេ បយោជនំ “អនុនា” (២-១០) ឥច្ចត្រ ទដ្ឋព្ពំ។ កញ្ចិបការន្តិ ឥមិនា ឥត្ថំសទ្ទស្ស អត្ថំ វទតិ។ បត្តោតិ ឥមិនា ភូតសទ្ទស្ស, ឯត្ថ ហិ ភូធាតុ បត្តិយំ វត្តតេ, រុក្ខោលក្ខណន្តិ រុក្ខោ ញាបកហេតូតិ អត្ថោ... រុក្ខេន វិជ្ជុយា ញាបិយមានត្តា, អាចរិយជិនិន្ទពុទ្ធិ បន អញ្ញថា វណ្ណយតិ, តស្សេទំ មតំ-

> ក្រិយាយ ជោតកោ នាយំ, សម្ពន្ធស្ស ន វាចកោ;
> នាបិ ក្រិយន្តរាបេក្ខី, សម្ពន្ធស្ស តុ ភេទកោតិ។

អយមេត្ថ អត្ថោ “អយមភិ អភិនន្ទតិត្យាទីសុ វិយ កិរិយាយ ជោតកោ ន ហោតិ, ឆដ្ឋី វិយ សម្ពន្ធស្ស វាចកោ ន ហោតិ, និក្ខោសម្តីត្យត្រ គមនកិរិយាបេក្ខី និសទ្ទោ វិយ នាបិ កិរិយន្តរា បេក្ខី, កិញ្ចរហិ សម្ពន្ធស្ស តុ ភេទកោ វិសេសកោ ភវតី”តិ តមុបទស្សេតុមាហ-‘អញ្ញេ ត្វិ’ច្ចាទិ, ឯត្ថ ឥតិសទ្ទោ និទស្សនេ, រុក្ខម្បត្វា វិជ្ជោតតេ ឥតិឯវំ បត្តិកិរិយាយ បត្វាតិវុត្តរុក្ខបាបនកិរិយាយ ជនិតោតិ អត្ថោ, តថាហិ រុក្ខស្ស វិជ្ជុយា បាបនាភាវេ វិជ្ជុយា លក្ខិយាយ តល្លណស្ស ច រុក្ខស្ស យោ លក្ខិយលក្ខណភាវោ សម្ពន្ធោ, សោ កេន សម្បាទិតោ ភវេយ្យ, ននុ សម្ពន្ធេ អភិនា ជោតីយមានេ រុក្ខស្ស លក្ខណវុត្តិតា កថំ ជោតីយតីតិ អាហ-‘លក្ខណត្ថោច វិសយភាវេនា’តិ, តថាចេត្យាទិនា តស្មឹ បក្ខេ សម្ភាវិតំ ទោសមុព្ភាវយតិ, តត្រាយ មិច្ចាទិនា យថាវុត្តទោស បរិហារាយ បរេហេវាភិធីយមានម្បរិហារមាហ, បរិហារោបទស្សនេនាស្សាបិ បក្ខស្សាទុដ្ឋតាខ្យាបនេនេសោបិ បក្ខោ-ព្ភុបគតោត្យវសេយោ, អតោយេវុបរិ យថាវុត្ត បក្ខនិស្សយេនេវ ព្យាខ្យាយតេ, ទេវទត្តស្ស សាធុត្តសង្ខាត ឥត្ថម្បការប្បត្តិយា វិសយភាវេនាវដ្ឋិតា មាតា តត្ថ វត្តតិ នាមាតិ អាហ-‘មាតុយា’តិអាទិ, មាតា ច ឥត្ថម្ភូតេ បវត្តា វិសយ ភាវេន ទេវទត្តោ ច តត្ថ វិសយីភាវេន, តេសញ្ច វិសយវិសយីភាវលក្ខណោ សម្ពន្ធោ ឥត្ថម្បត្តិ លក្ខណាយ កិរិយាយ ជាតោ, សោ មាតុសម្ពន្ធោ ហោតិ ការណវសេន, សោចាតិនា ជោតីយតីតិ មាតុ តេនាភិនា យោគោតិ អាហ-‘ឃ្វាយ’ច្ចាទិ, មាតុសម្ពន្ធោឥតិ យោជនា, ឥត្ថម្បត្តិយាតិ ឥត្ថម្បត្តិលក្ខណាយ កិរិយាយ ករណភូតាយ, ឯវំ មញ្ញតេ “កិញ្ចាបិ សោ សម្ពន្ធោ ទេវទត្តេនាប្យវិនាភាវីតិ តស្ស សោភិនា ជោតីយតេ, តថាបិ មាតុសម្ពន្ធោភិនា ជោតីយតីតិ ‘មាតុ តេន យោគោ’តិ ច (វុច្ចតិ)... សទ្ទសត្តិយា តត្តាយេវ ទុតិយាយ ឧភយគតស្សាបិ សម្ពន្ធស្ស ជោតនតោ”តិ រុក្ខោ រុក្ខោ តិដ្ឋតីតិ សម្ពន្ធោ, បិតិម្បដិច្ចាតិ បិតិន្ទិស្សាយ ឯសំ រុក្ខានំ យោ ច សម្ពន្ធោតិ យោជនា, រុក្ខានន្តិ ឥមិនា រុក្ខា កិរិយាយ បរេ សម្ពន្ធិនោតិ ញាបេតិ, បិតិម្បដិច្ចាតិ ឥមិនា បន តិដ្ឋតិសទ្ទវចនីយា សាធ្យរូបា បិតិកិរិយា រុក្ខតោ បរេ សម្ពន្ធីតិ, អចេតនានំ រុក្ខានមបេក្ខាវិរហេបិ លោកម្បតីតិវសេន ‘បិបតីសា’ទីនំ វិញ្ញាយមានត្តា វិញ្ញាយមាន ឋានាបេក្ខណកិរិយាយសាធ្យសាធនលក្ខណោ សម្ពន្ធោ ជាតោតិ វិញ្ញេយ្យំ, សោ ច រុក្ខសម្ពន្ធោ-ភិនា ជោតីយតីតិ អាហ-‘សោ’តិអាទិ, ទ្វិព្ពចនេនេវ ជោតនីយាតិ វិច្ឆាត្ថេ វុត្តិមត្តេ សតីបិ វិភត្តិយា [វិច្ឆត្ថេ វុត្តិមត្តេត្យាទិវចនំ វិចារេតព្ពំវិតត្តិយា អពិសទ្ទស្សច វិច្ឆត្ថេ វុត្តិយា អភាវា, លក្ខណិត្ថម្ភូតិ ហិ បកតិវិសេសនំ] ជោតេតុមសមត្ថត្តា វិច្ឆាយ ជោតនាយ ទ្វិព្ពវចនំ កត្តព្ពមេវាតិ អធិប្បាយោ។

៩. បតិ

ឧបាទិយមានោតិ អព្ភុបគម្មមានោ, យទិ បន ឧបាទិយមានោ ភាគោ, អនុបាទិយមានោ កថន្តិ អាហ-‘យោ បនា’តិអាទិ, តតរកុដ្ឋា គន្ធព្ពវិសេសា, មមាភជតីតិ មំ អាភជតិ, មម កោដ្ឋាសោ ហោតីតិ អធិប្បាយោ។

១០. អនុ

នតុលក្ខណន្តិ សច្ចកិរិយា វុឌ្ឍិយា ហេតុ ហោតិ, ន តុ សង្កេតោតិ អត្ថោ, ហេតុត្តា លក្ខណត្តាភាវេ សច្ចកិរិយាយ កថំ លក្ខណេ ទុតិយាតិ ហេតុត្តេបិ លក្ខណត្តមស្ស សាធេន្តោ សាធម្មបយោគេនាទ្ធយមាហ-‘យំ សកិម្បិ’ច្ចាទិ, ឯត្ថ ហិ លក្ខណំ សច្ច កិរិយាតិ បដិញ្ញា, [បក្ខោ (បោត្ថកេ)] សកិម្បិ និមិត្តតាយ កប្បនត្តាតិ ហេតុ, យំ សកិម្បិ និមិត្តតាយ កប្បតេ តម្បិ លក្ខណំ ភវតិ, យថា’អបិ ភវំ កមណ្ឌលុបាណឹ សិស្សមទ្ទក្ខី’តិ សាធម្មបយោគេនាទ្ធយោ ទដ្ឋព្ពោ, កប្បតេតិ សមត្ថោតិ អត្ថោ, កមណ្ឌលុ បាណិម្ហិ អស្សេតិ កមណ្ឌលុបាណី, អបីតិ បញ្ហេ, កទាចិ កេនចិ កមណ្ឌលុបាណីសិស្សោ ទិដ្ឋោ សោ តមេវ ទស្សនំ លក្ខណំ កត្វា បុច្ឆតិ ‘អបិ’ត្យាទិនា, អថ យថា វុត្តេន ហេតុនោបិ លក្ខណត្តមត្ថ តថាបិ បរវិប្បដិសេធេន ហេតុម្ហិ តតិយា កស្មា ន សិយាតិ ចោទយមាហ ‘ន ទេ្វម្បិ’ច្ចាទិ, បុព្ពវិប្បដិសេធេនាតិ អបរាទបុព្ពវិប្បដិសេធេន, តថាហិ ឆដ្ឋិយា បរវាទោ ហោតិ ហេតុម្ហិ តតិយាវិធិ... សម្ពន្ធឆដ្ឋិយា បត្តាយ ហេតុតតិយាវិធានតោ ឧបបទវិភត្តិវិធិបិ ឆដ្ឋិយាបរវាទោ... សម្ពន្ធវិសេសាភិព្យត្តិហេតុនោបបទេន យោគេ តស្មីយេវ សម្ពន្ធេ វិធានតោ, តត្ថ ហេតុតតិយាវកាសោ ‘ធនេន កុល’ន្តិ, ឧបបទវិភត្តិយាវកាសោ ‘រុក្ខមនុវិជ្ជោតតេ’តិ, សច្ចកិរិយមនុ បាវស្សីតិ តុ ហេតុម្ហិ លក្ខណេ-បរវាទវិប្បដិសេធេ សតិ បុព្ពវិប្បដិសេធេន ទុតិយា ភវតិ។

១១. សហ

សហត្ថេ-នុនោ វត្តនេ បព្ពតេន យោគោ កថន្តិ អាហ‘បព្ពតេនេ’ច្ចាទិ។

១២. ហីនេ

វិសយភាវេនោតិអាទិនា ហីនត្ថេតិ វិសយសត្តមិត្តមាហ, វិជាននប្បការមាហ-‘ហីនេ’ច្ចាទិ, តេនាតិ អនុនា, កថំ តេន យុត្តត្តំ ឧក្កដ្ឋស្សាតិ ហីនុក្កដ្ឋសម្ពន្ធមុខេន វិភាវេន្តោ’តត្ថា’តិអាទិមាហ, តត្ថាតិ ហីនេច្ចាទិនា វុត្តេ តស្មឹ, យតោតិ ឧក្កដ្ឋសារិបុត្តាទិកោ, ហីនោតិ បញ្ញវត្តាទិ(តោ និក្កដ្ឋោ, សោ សារិបុត្តាទិកោ ឧក្កដ្ឋោ) ហីនត្ថវិសយោ ជាយតេ... តព្ពិសយេ តស្ស ឧក្កដ្ឋតា បត្តិតោ, ហីនុក្កដ្ឋសម្ពន្ធោ បន អតិសាយនាទិកាយ កាយចិ កិរិយាយ កតោតិ ទដ្ឋព្ពំ។

១៤. សត្ត

កិន្តំ អាធិក្យមិច្ចាហ- ‘អធិកាធិកីសម្ពន្ធោ’តិ, អធិកោ អស្ស អត្ថីតិ អធិកី=ខារី, អថាធិកីវិនិមុត្តេ អធិកាធិកិសម្ពន្ធោ កថមវសីយតេ នហ្យត្រាធិកី កោចិ សូយតិច្ចាហ-‘នវិនេ’ច្ចាទិ, ឥតិ សទ្ទោ ហេតុម្ហិ យថា វុត្តសម្ពន្ធសាធនោ, តទោបសទ្ទេនយោគោតិ តទា ឧបសទ្ទេនាធិកិនោយោគោតិ អត្ថោ។ ទ្វិដ្ឋត្តា សម្ពន្ធស្ស អធិកស្សាប្យុបសទ្ទេន យោគា តតោបិ កស្មា ន សត្តមីត្យាហ-‘អធិកម្ហាត្វិ’ច្ចាទិ, យថា ឯកាយេវ វិភត្តិយា ឧភយគតស្សាបិ សម្ពន្ធស្ស ជោតិតត្តា វិជ្ជសង្ខាតលក្ខិយា សត្តម្យភាវោ, ឯវមិធា បីតិ បុព្ពេ វុត្តសមាធិមតិទិសន្តោ អាហ-‘លក្ខិតា វិយ សត្តម្យ ភាវោ’តិ, “មាណិកា ចតុរោទោណា, ខារិត្តិ ចតុមាណិកា”។

១៥. សាមិ

កិន្តំ សាមិត្តមិច្ចាហ-‘សស្សាមិសម្ពន្ធោ’តិ, កាយ កិរិយាយ ជនិតោតិ អាហ-‘បរិបាលនាទិកិរិយាយ ជនិតោ’តិ, តញ្ចាតិ សាមិត្តាបេក្ខោ នបុំសកនិទ្ទេសោ, សម្ពន្ធស្សានេកវិធត្តា អាហ‘សព្ពត្ថ សម្ពន្ធេ’តិ, អាខ្យាយតេតីមស្ស អត្ថោ វិធីយតេ ញាបីយតេតិ, ទិដ្ឋន្តោ-បនីតោត្ថោ សុខេន បដិបត្តុំ សក្កាតិ បសិទ្ធមនុវទិយមានមប្បសិទ្ធញ្ច វិធីយមានំ ទិដ្ឋន្តមាហ-‘យថា យោ កុណ្ឌលី សោ ទេវទត្តោ’តិ, កុណ្ឌលិត្តម្បសិទ្ធំ, ទេវទត្តត្តមប្បសិទ្ធមិច្ចាហ-‘កុណ្ឌលិត្តានុវាទេនេ’ច្ចាទិ។ យថេវោភយាធិដ្ឋានត្តេប្យុបសជ្ជនតោវ ឆដ្ឋី ‘រញ្ញោ បុរិសោ’តិ, ន វិសេស្សតោ ‘បុរិសស្ស រាជា’តិ, តថា សម្ពន្ធាភិព្យញ្ជនកេនាធិនា យោគេបិ វិសេសនតោវ ភវតិ, នាញ្ញតោតិ អាហ-‘តត្ថា’តិអាទិ។ ព្យតិរេកមាបាទីយតីតិ ការកឆក្កតោ ព្យតិរិត្តត្តា សម្ពន្ធោ ព្យតិរេកោ តំ អាបាទីយតិ បាបីយតីតិ អត្ថោ, ឧភយតោតិ សំតោ សាមិតោ ច, អធិព្រហ្មទត្តេ បញ្ចាលាតិ ព្រហ្មទត្តស្ស បញ្ចាលា សន្តកា [សាមិនោ (បោត្ថកេ)] តិ អត្ថោ, សន្តកា [សាមិនោ (បោត្ថកេ)] ហិ បញ្ចាលា, ន សាមិ [នសំ (បោត្ថកេ)], អធិបញ្ចាលេសុ ព្រហ្មទត្តោតិ បញ្ចាលានំ ព្រហ្មទត្តោ សាមីត្យត្ថោ។

១៦. កត្តុ

កឹ លក្ខណោ-យំ កត្តាតច្ចាហ-‘កត្តរិ’ច្ចាទិ, គច្ឆតិ ទេវទត្តោច្ចាទោ កត្តរិ បតិដ្ឋិតំ, បចត្យោទនំ ទេវទត្តោច្ចាទោ កម្មេ បតិដ្ឋិតំ កិរិយំ ករោតីតិ សម្ពន្ធោ, ករោតីតិ ច ឥមិនា អន្វត្ថ ព្យបទេសោវ សិទ្ធោ-យំ កត្តុ វោហារោតិ ញាបេតិ, កេនចិ បយុជ្ជមានោបិ សកេ កម្មេ សយមេវ បធានត្តមនុភវតីតិ‘បយុត្តោ វា បធានភាវេនោ’តិ វុត្តំ ហោតិ ចេត្ថ-

បធានតាយ យោ កត្តុ, កម្មដ្ឋំ កុរុតេ ក្រិយំ;
សា កត្តា នាមប្បយុត្តោ, បយុត្តោ វាត្យយំ ទ្វិធាតិ។

តត្ថ បុរិសេន កតន្តិ អប្បយុត្តោ, បុរិសេន ករោតិ ទេវទត្តោតិ បយុត្តោ, ននុ កិរិយា-យមព្យវធានេន ករណាធិករណេ ហេវ សាធ្យតេ កត្តារា តុ ទូរដ្ឋេន, តថាសតិ កថមនេកសាធនសាធនីយំ កិរិយំ កត្តាវ ករោតិ មុខ្យភាវេនោបរេត្វមុខ្យភាវេនោតិ វុច្ចតេ-

កត្តុតោញ្ញសម្ពុត្យា, វិវិត្តាលោចនាទិនា [វវិវេកេច ទស្សនាតិ វាក្យបទីយេ, បវិវេកេច ការកន្តរាមភាវេទិស្សកេ កត្តរិក្រិយា អត្ថិ ភវតិ វិជ្ជតិច្ចាទោ តិតដីកា, តតិយបាថានំបាត ១០០, នំបាត ២៤៣];
ទូរាទប្បុបការិត្តេ, កត្តុ វាត្តប្បធានតា។

អយមេត្ថ អត្ថោ “កត្តុនោ សកាសា អញ្ញេសំ ករណាទីនំ ឧព្ភូត្យា សម្ភវេនច, តថាហិ បសិទ្ធករណេសភាវោបិ ផរសុ កត្តាយត្តវុត្តិតាយាធិករណម្ភ វតិ‘ផរសុម្ហិ បបេត្វា ឆិន្ទតី’តិ, វិវិត្តស្ស ករណាទីហិ បុថព្ភូតស្ស, កត្តុនោ កិរិយាយ អាលោចនេន ទស្សនេន ច ‘ទេវទត្តោ អត្ថិ ភវតិ វិជ្ជតី’តិ [វុថព្ភូតស្សានេន អាលោចនេន ទស្សនេនច កត្តុនោទេវទត្តេនទេវទត្តំ ភវតិ វិជ្ជតីតិ (បោត្ថកេ)], អាទិសទ្ទេន ករណាទិនោ (តទធីន) បវត្តិអាទីនំ គហណំ, ឥមិនា ការណេន ទូរតោ ឧបការិត្តេបិ កត្តុយេវ សប្បធានតា សិយា”តិ, បុនបិ-

ថាល្យាទីនន្ត កត្តុត្តំ, ហោតេវាចេតនានបិ;
យតោ សទ្ទស្ស វុត្យត្តេ, មិច្ឆាត្យាសេន-នាទិនា។

អយមេត្ថ អត្ថោ “អចេតនានម្បិ ថាលីអសិអាទីនំ កត្តុត្តម្ភវតិ យថាវណ្ណិតសប្បធានត្តនិមិត្តាភាវេបិ, កស្មាតិ ចេ យតោ ការណា អត្តេ អត្តនោ អភិធេយ្យេសទ្ទស្ស វុត្តិ បដិបត្តិ អនាទិនា មិច្ឆាភ្យាសេនភវតិ តស្មា ថាល្យាទីនន្តិអាទិ បកតំ, កឹ វុត្តំ ហោតិ “អញ្ញថា សទ្ទត្ថោ, អញ្ញថា សភាវត្ថោ, ន ហិ សទ្ទោ ពាហេ្យ វត្ថុម្ហិ ព្យាបារមាបជ្ជតិ, តថាហិ–

អញ្ញថេ វាត្ថិ សំសគ្គា, ទាហំ ទឌ្ឍោតិ មញ្ញតិ;
អញ្ញថា ទាហសទ្ទេន, ទាហត្ថោ សម្បតីយតេ។

ពាហ្យបទត្ថស្ស សភាវោ វិយ ហុត្វា មិច្ឆាភ្យាសេន អនាទិនា បន បវត្តេន ពាហេ្យ វត្ថូនិ អវិជ្ជមានេនករណភូតេន ថាល្យាទីនំ កត្តុត្តំ ហោតី”តិ។ អថ ច បន–

វត្តិច្ឆាទោ បវត្តេហិ, សប្បធានត្ត ហេតុហិ;
កត្តុធម្មេហិ វុត្តេហិ, កត្តា សទ្ទាវ ញាយតេ។
ឯកស្សាមុខ្យវត្តាហិ, ភេទេន បរិកប្បនេ;
កម្មត្តំ ករណត្តញ្ច, កត្តុត្តំ ចោបជាយតេ។

វុត្តេហីតិ ‘កត្តុតោញ្ញសម្ពុត្យា’ច្ចាទិនា, សទ្ទាវាតិ សទ្ទេ តេជម្មា ហោន្តុ វា មា វា កត្តុសម្ពន្ធិយថាវុត្តធម្មវចនិច្ឆាយ សទ្ទតោវ កត្តា បតីយតេ, និយមេន ន វត្ថុតោតិ អត្ថោ, អមុខ្យា វត្តាហីតិ ពុទ្ធិយា តទាការតាយ បរិណាមាវត្តាហិ, ហន្ទ្យត្ថ នាវត្ថានន្តិ ឯកស្សេវាត្តនោ កម្មត្តាទិ ជាយតេ, អតោយេវាច្ចន្តមសន្តោបិ អង្កុរោ ជននកិរិយាយ កត្តា ភវតិ ‘អង្កុរោ ជាយតេ’តិ, វុត្តំ ហិ–

បុរាសញ្ជនិតោ [បុរាសញ្ញាតិតោ] ភាវា, ពុទ្ធយវត្ថានិ ពន្ធនោ;
អវសិដ្ឋោ សតាញ្ញេន, កត្តា ភវតិ ជាតិយាឥតិ។

សតា អញ្ញេន ទេវទត្តាទិនា។

កិន្តំ ករណំ នាមាតិ អាហ-'យោ បនា'តិអាទិ, យោតិ យោ បទត្ថោ, ឥមិនា ឥទំ ទីបេតិ "ករណព្យបទេសាយ សុត្តន្តរាភាវេបិ ករោត្យនេនេតិ ករណន្ត្យន្វត្ថតោ បសិទ្ធោ-យំ ករណវោហារោ"តិ, អត្រេទំ បដិភាតិ–

យំ វត្តុមិច្ឆិតំ កត្តុ, ក្រិយាយច្ចន្តសាធនំ;
ករណន្តំ ទ្វិធា ហោតិ, ពាហ្យព្ភន្តរភេទតោតិ។

តត្ថ យំវត្តុមិច្ឆិតំត្យាទិនា ឥទំ ទស្សេតិ-"ន វត្ថុតោ កិញ្ចិ ករណំ នាម អត្ថិ, វចនិច្ឆាវសេន បន បសិទ្ធករណានម្បិ ផរសុអាទីនំ 'ផរសុ ឆិន្ទតិ, ផរសុម្ហិ ឆិន្ទតី'តិ កត្តុអធិករណត្តស្សាបិ, បសិទ្ធាធិករណានម្បិ តទនុត្តាទិវិសេសសម្ភវេ ថាល្យា បចតី'តិ ករណត្តស្សាបិ ទស្សនតោ វចនិច្ឆាតោយេវ ករណំ ការកំ វិញ្ញេយ្យ"ន្តិ, តញ្ច ទុវិធន្តិ អាហ-'ទ្វិធា ហោតី'តិអាទិ, តត្ថ អសិនា ឆិន្ទតីតិ ពាហ្យំ, ចក្ខុនា បស្សតីត្យព្ភន្តរំ។ កិរិយានិមិត្តត្តា ការកន្តិ ឥមិនា ការកសទ្ទស្ស និមិត្តបរិយាយត្តមាហ។ បកតិ យាភិរូបោច្ចាទោ កិរិយាយាវិជ្ជមានត្តា សម្ពន្ធមត្តំ វិញ្ញាយតីតិ សម្ពន្ធលក្ខណា ឆដ្ឋី សិយា, សមេន ធាវតីត្យាទោ តុ កិរិយាយ វិជ្ជមានត្តេបិ កម្មត្តំ វត្តុមិច្ឆិតន្តិ ទុតិយា សិយា, សមំ ធាវតិ វិសមំ ធាវតីត្យត្ថោ, តថា ទ្វិទោណេនាតិ ទ្វេទោណេ កិណាតីត្យត្ថោ, បញ្ចកេនាតិ បញ្ច បរិមាណស្ស បញ្ចកោ បញ្ចកំ វគ្គំ កត្វា បសវេ កិណាតិ បញ្ចបញ្ច កត្វា កិណាតីត្យត្ថោតិ វាត្តិកការេន 'តតិយា វិធានាយោបសង្ខ្យានំ'កតំ, តំ ទស្សេតុមាហ- 'បកតិអាទីហី'តិអាទិ, យត្ថេសំករណភាវោតិ យស្សំ កិរិយាយមេ សម្បកត្យាទីនំ ករណត្តំ, តំ កិរិយំ កថយតីតិ សម្ពន្ធោ, សព្ពស្សេវ បទត្ថស្ស សត្តាព្យភិចារតោ អាហ-'ភូ'តច្ចាទិ, បកតិយាភិរូបោតិ សភាវេនាយមភិរូបោ ភវតិ, ន តុ វត្ថាលង្ការាទិនេត្យត្ថោ, ករោតិស្ស កម្មមានត្តេ បន បកតិយាភិរូបោ កតោតិអាទិ, តទា កត្តរិយេវ តតិយា, យំ យស្មា អញ្ញគោត្តោ គោតមោ ន ហោតិ អគោច គោតមោ ភវតីតិ សម្ពន្ធោ, ននុច ទ្វិទោណ បញ្ចកា កយម្បជិច្ចកម្មភូតា ហោន្តិ ទ្វិទោណាទិនា កេយត្តា តតោ កិមុច្ចតេ'កយម្បដិច្ច ទ្វិទោណបញ្ចកា ករណានិ ភវន្តី'ត្យាសង្កីយាហ-'តថាហិ'ច្ចាទិ, តទំ វុត្តំ ហោតិ-"ទ្វិទោណាទិសទ្ទេន ហិ ន តយ្ហុបតំ វត្ថុមុច្ចតិ, តេហិ បន ទ្វិទោណាទ្យត្ថំ មូលំ តាទត្ថិយា ភិហិតន្តិ ន វុត្តទោសាវសរោ"តិ។

១៧. សហ

យថាក្កមមាគមនកិរិយាយ ថូលត្តគុណេន គោមន្តទព្ពេន ច សម្ពន្ធំ ទស្សេតុំ 'តំ យថេ'ច្ចាទិមាហ, ឧទាហរណមត្តំ ទស្សេន្តោបិ ឥមិនា អធិប្បាយេនាបិ ទស្សេតីតិ វុត្តំ 'សព្ពត្ថេវ វា'តិអាទិ, បុត្តេន សហាគតោតិអាទីសុ អាគមនាទិកិរិយម្បដិច្ច ទ្វេ កត្តារោ បធានាប្បធានវសេន, តេសុ បធានេ ការិយសម្បច្ចយញាយេន វា ពហុលំវចនេន វា បធានេ កត្តរិ បច្ចយោ, ឥតរេ'កត្តរិ តតិយា'ត្យេវ តតិយា សិទ្ធា, តតោ-យំ វចនារម្ភោ-នត្ថកោតិ មញ្ញមានោចោ ទេតិ 'នន្វិ'ច្ចាទិនា, ត្តេនាភិធីយតេ បិតេតិ បធានកត្តា, តុល្យេបិ កិរិយាសម្ពន្ធេ បិតាបុត្តានំ បិតាត្រ បធានំ សទ្ទចោទិតត្តា, បុត្តោ-ប្បធានមសទ្ទចោទិតត្តា , សទ្ទព្យាបារាបេក្ខាយ ហិ បធានាប្បធានាយ វវត្ថានំ, បិតុរេវាត្រាគតាទិសទ្ទសាមានាធិករណ្យា អាគមនកិរិយាសម្ពន្ធោ សទ្ទេនោច្ចតេ, នេតរស្ស សទ្ទសត្តិសភាវតោ, តថា វិធា ហិ សទ្ទស្ស សត្តិ យតោ បិតុរេវាត្រ កិរិយាសម្ពន្ធំ សក្កោតិ បដិបាទេតុំ, ន បុត្តស្ស, ឯវញ្ចាគតោច្ចាទោ ឯកវចនមុបជ្ជតេ, អញ្ញថា ហិ ពហុវចនំ សិយា, 'បិតា បុត្តា អាគតា'តិ។ (យទិ) វុត្តនយេន តតិយា សិទ្ធា 'សិទ្ធេ សត្យារម្ភោ និយមាយ វា វិកប្បាយ វា' ន ចេត្ថ និយមោ, នាបិ វិកប្បោ, តតោ កិមនេនេ យោគេនា ត្យាសយេនាហ-'អប្បធានេយេវ'ច្ចាទិ។ នយិទមេវមិច្ចាទិ បរិហារោ។ សហភាវមត្តំ វត្តុមិដ្ឋំ វាតិ យោជនា, សាមត្ថិយាតិ ភេទាធិដ្ឋានត្តា សហត្ថយោគស្ស បុត្តស្សាបិ កិរិយាភិសម្ពន្ធោ វិញ្ញាយតិ កថមញ្ញថា សហត្ថយោគោ សិយាតិ ឥមិនា អត្ថ ពលេន។ អត្ថគ្គហណន្តិ សុត្តេ "សហត្ថេនេ"តិ អត្ថគ្គហណំ។ បរិយាយត្ថន្តិ បរិតោ អយន្តិ អវគច្ឆន្តិ អត្ថមនេនេតិ បរិយាយោ អត្ថោ បយោជនំ យស្សាតិ វិគ្គហោ, ឯត្ថ ច បរិយាយត្ថមេវាតិ នាវធារណំ, អតោយេវ វិនាបិ សហសទ្ទប្បយោគំ តប្បរិយាយប្បយោគំ វា សហត្ថេន យោគេ វិធានតោ អសត្យបិ សហាទិសទ្ទប្បយោគេ យត្ថ តទត្ថោ គម្យតេ តត្ថាបិ ភវត្យេវ តតិយា... គម្យមានេន សហត្ថេន យោគា, យថា"ស្បាទិ ស្យាទេ"តិ។ (៣-១) សហ បរិយាយេនាតិ សហសទ្ទស្ស បរិយាយតោ។ វិសេសានុបាទានតោតិ "សហយុត្តេ-ប្បធានេ"តិ (២-៣-១៩) បាណិនីយ សុត្តេ វិយ អប្បធានេតិ វិសេសស្សានុបាទានតោ។

១៨. លក្ខណេ

លក្ខីយត្យនេនាតិ លក្ខណំ សង្កេតោ, កិន្តំ កមណ្ឌលុប្បភុតិ, អត្ថេ ការិយស្សាសម្ភវា តំវាចីហិ វិភត្តីតិ មញ្ញមានេន យំវិវរណំ កតំ 'លក្ខណេ វត្តមានតោ'តិ, តមុល្លង្ឃិយាត្ថុំ វទតិ 'យោ អត្ថោ'ឥច្ចាទិ, វត្តមានតោតិ វិញ្ញាយតិ... នាមស្មា បច្ចយវិធានប្ប សង្កតោ, ឧបាត្តោតិ គហិតោ។ កញ្ចិប្បណវមាបន្នស្ស លក្ខណេ តតិយា យថា សិយា 'រុក្ខម្បតិ វិជ្ជោតន'មិច្ចត្រ លក្ខណមត្តេ មា ភវីតិ បាណិនីយេហិ "ឥត្ថម្ភូតលក្ខណេ"តិ (២-៣-២១) ឥត្ថម្ភូតគ្គហណំ កតំ, តម្ហនសិ និធាយ ចោទយមាហ–'នន្វិ'ច្ចាទិ, ឥត្ថម្ភូតស្ស លក្ខណន្តិ ឆដ្ឋីសមាសោ, អាបន្នស្សាតិ ភូតស្ស, សាមញ្ញស្ស ភេទកោ វិសេសោ បការោ វុច្ចតេ, តថាហិ 'តិទណ្ឌកេន បរិព្វាជកមទ្ទក្ខី'តិ មនុស្សត្តសាមញ្ញស្ស បរិព្វាជកត្តម្បការោ, តម្បរិព្វាជកោ បត្តោ, តស្ស តិទណ្ឌកំ លក្ខណំ។ ឧបលក្ខណត្តេតិ ឥមិនា ឥត្ថម្ភូតស្ស លក្ខណត្តាភាវមាហ, ឧបលក្ខណន្តិ សង្កេតោ។ នយិទមត្ថិច្ចាទិ បរិហារោ, រុក្ខម្បតិ វិជ្ជោតនន្តិ ឯត្ថ កស្សចិ ឥត្ថម្ភូតស្សាភាវា ឥត្ថម្ភូតគ្គហណេ បយោជនំ ន ទិស្សតិ តន្និវត្តនតោ, រុក្ខម្បតិ វិជ្ជោតតេតិ ឯត្ថតុ ឥត្ថម្ភូតស្ស វិជ្ជុសង្ខាតស្ស អត្ថស្ស សព្ភាវា តតិយាប្បត្តិយំ តំនិវត្តិយា យថាវុត្តំ ញាយមន្តរេន នាញ្ញំ កិញ្ចិ បដិសរណមត្ថីតិ សញ្ញាបយមាហ-'អវស្ស'មិច្ចាទិ, អញ្ញថាតិ ឯវមនព្ភុបគម្ម 'ឥត្ថម្ភូតលក្ខណេ'តិ វចនេ ករិយមានេ សតិ, ឥត្ថម្ភូតវាទិនោ ឧត្តរមាសង្កិយាហ-'នចា'តិអាទិ, វត្តុន្តិ វចនសេសោ, ចោ-វធារណេ, នេវ សក្កាតិ វុត្តំ ហោតិ, ទុតិយាវិធានសាមត្ថិយាតិ "បតិបរីហិ ភាគេ ចា"តិ (២-៩) កស្មា ន សក្កាតិ អាហ-'អត្ថិ'ច្ចាទិ, អសតិ ហិ បយោជនេ សាមត្ថិយន្តិ ភាវោ។ អថ កមណ្ឌលុ បាណិម្ហិ អស្សាតិ អាទោ តតិយា កស្មា ន សិយាត្យាហ-'កមណ្ឌលុ'ឥច្ចាទិ, កមណ្ឌលុស្ស សេតស្ស ច ឧបលក្ខណ ភាវេនានុបាទានតោតិ សម្ពន្ធោ, ឥមិនា ឧបាទាតុនោ សវចសិ សតន្តតមាហ, វិសិដ្ឋាវយវាធេយ្យេនាតិ បាណិ កមណ្ឌលុនា វិសិដ្ឋោវយវោ, តស្សាធេយ្យោ កមណ្ឌលុ តេនាតិ អត្ថោ។ យេនាង្គេន វិកតេន អង្គិនោ វិការោ លក្ខីយតេ តតោ តតិយា យថាសិយាតិ បរេហិ "យេនាង្គវិការោ"តិ (២-៣-២០) អារទ្ធំ, តទាហ-'យេនេ'ច្ចាទិ, តត្ថ យសទ្ទេន វិកតាវយវោ ហេតុត្តេន និទ្ទិដ្ឋោ អង្គសទ្ទោ ច សមុទាយវចនោ ឧបាត្តោ តេនាហ-'យេនេច្ចាទិ, ននុច កាណាទីនំ និយតគុណីនមភិធាយិត្តា អក្ខិសទ្ទស្ស បយោគោ ន យុត្តោ ព្យាវត្តិយាភាវាតិ, នេស ទោសោ, លោកិយោ-យំ សទ្ទស្ស វោហារោ, លោកស្ស ច សទ្ទប្បយោគេ គុរុលឃុម្បត្យទយោ នត្ថិ, តថាហិ លោកេន 'សីសបាតិ'បិ វុច្ចតេ, រុក្ខោ សីសបាតិបិ, យស្ស តុ តត្ថាទរោ, សោ-ក្ខិសទ្ទំ បយុជ្ជតេវ, អថវា សាមញ្ញបក្កមេ វិសេសោ បយោគមរហតិ, អក្ខិ(នាតិ) ហិ វុត្តេ សន្ទេហោ សិយា 'កិមស្ស វត្តមិច្ឆិត'ន្តិ តតោ កាណោតិ វុច្ចតេ, នាក្ខិនា និរូបយតិ សោភនោតិ, កិញ្ចរហិ កាណោតិ, អក្ខិកាណមស្សេត្យាទោ កស្មា ន សិយាតិ អាសង្កិយ'កមណ្ឌលុ បាណិម្ហិ អស្សា'ត្យត្រ យោ វុត្តោ បរិហារោ, ត មេត្ថោបទិសន្តោ អាហ-'ហេដ្ឋា វិយ អប្បសង្គោ'តិ។

១៩. ហេតុ

កិស្មិញ្ចិ ផលេ ទិដ្ឋសាមត្ថិយេត្ថេ ហេតុ និរុឡ្ហោ។ ឯកត្រ ហិ ទិដ្ឋសាមត្ថិយោត្តោ តំយោគ្គតាយ ការិយ(ម)ករោន្តោបិ ហេតុ វុច្ចតេ សតិ សហ ការិន្យសតិ ច វិធុរប្បច្ចយោ បបា(ត) តោ, តេន ការិយស្ស ព្យភិចារោ, តេនេវាហ- 'អនិប្ផាទយន្តោបី'តិ, ការណេ តតិយាយាភាវេ ការណមាហ- 'តក្កិរិយាយោគ្គតាមត្តេ'ច្ចាទិ។

២១. គុណោ

ឧបាធិ វិសេសនំ, បរាង្គភូតេតិ បរស្ស ពន្ធត្តា(ទិនោ) វិធានា យាង្គភូតេ ជឡត្តាទិហេតុម្ហីតិ អត្ថោ, ឥមិនា គុណសទ្ទោ យមប្បធានវចនោតិ វទតិ, យញ្ចាប្បធានំ តម្បរាង្គភូតន្តិ គុណេតីមស្ស 'បរាង្គភូតេ'តិ អត្ថមាហ, យញ្ចិ បរត្ថមុបាទីយតេ តទប្បធានមនុ វាទរូបេនោបាទីយមានត្តា, យថា 'ជឡត្តា ពន្ធោ, រុក្ខោ យំ សីស បត្តា, អគ្គិ ឯត្ថ ធុមត្តេ'ច្ចាទិ, តេនេវាហ-'បរត្ថរូបាបន្ន'ន្តិ, វាវិធានន្តិ "វិភាសា គុណេ-ថិយំ"ន្តិ (២-៣-២៥) ឯវំ វិធានំ, ឥត្ថិយន្តិអាទិនា បញ្ចមីរូបស្សបិ អភិមតភាវំ ទស្សេតិ, តេនេវាហ-'ឧភយត្ថា'តិអាទិ, ននុ 'តោ បញ្ចម្យា"តិ (៤-៩៥) សុត្តេន តទ្ធិតបច្ចយន្តស្ស កថំ បញ្ចម្យន្តតា ត្យាសង្កិយាហ-'បញ្ចមិនិទ្ទេសេ' ឥច្ចាទិ, ឥមិនា សុត្តេន បញ្ចមិយា វិនាតិ យោជនា, វា បញ្ចមិយា វិធានតោ តតិយារូបេនបិ ភវិតព្ពន្តិ ចោទនមនសិ និធាយ បញ្ចម្យុ ទាហរណេយេវ ការណំ តតិយោទាហរណស្ស ច បឋមោទាហរណានុសារេនានុមន្តព្ពតញ្ចទស្សេន្តោ អាហ 'បញ្ចម្យាយេវិ'ច្ចាទិ, អភាវេន សង្ខារនិរោធេនាតិ តតិយន្តរូបានិ។

២២. ឆដ្ឋី

សម្ពន្ធវចនិច្ឆាយេវេត្ថ ឆដ្ឋី សិទ្ធាតិ អាសង្កិយាហ-'ហេតុម្ហិ'ច្ចាទិ, ហេតុមាហ-'តំ យោគ្គតា' ឥច្ចាទិ, សទ្ទសត្តិសាមត្ថិយាតិ សទ្ទសត្តិសង្ខាតាយ សាមត្ថិយា, តមេវ ផុដយតិ 'យត្ថ'ឥច្ចាទិនា, ហេត្វត្ថវាចកេហិ អន្តរេនាតិ សម្ពន្ធោ, សមានាធិករណេហីតិ ហេត្វត្ថសមានាធិករណេហិ ឧទរាទីហិ, តដ្ឋោតនាយាតិ

ហេត្វត្ថជោតនាយាលន្តិ សម្ពន្ធោ, ព្យតិរេកេន តុ ហេត្វត្ថតោ តប្បវត្តិមាហ-‘យត្ថ បនិ’ច្ចាទិ,
ហេត្វត្ថេហិបិច្ចាទិនា សាមត្ថិយមុបទស្សិតំ ‘វសេ ធម្មស្ស ហេតុនោ’តិ តត្ថោទាហរណំ។

២៣. សព្ពា

នាមភូតេហីតិ សព្ពាទីសុ កេចិ កេសញ្ចិ យទិ នាមានិ សិយុំ តេហិ, អប្បធានភូតេហីតិ បិយសព្ពាទីហិ,
កិម្បយោជនន្តិអាទោ បយោជនសទ្ទោ “បយោជនំ ការិយហេតូសុ”តិ និឃណ្ឌុតោ ហេតុវចនោ។

២៤. ចតុ

យស្ស សចេតនាយាចេតនាយ វា កស្សចិ, បូជានុគ្គហកាមត្ត មន្តរេន សម្បាបទានំ ន សម្ភវតីតិ
អាហ-‘បូជា’ ឥច្ចាទិ, តេនាតិ យថាវុត្តេនត្ថេន, ចាគង្គន្តិ ទទាតិនោ ទានកិរិយាយ កម្មេន សម្ពជ្ឈមានញ្ចាគ
ការណំ, ឥទានិ សម្បទានលក្ខណំ សប្បភេទមាវិកាតុកាមោ អាហ-‘តទិទ’មិច្ចាទិ, ននិរាករោតីត្យ និរាករណំ,
អារាធយតីត្យារាធនំ, អព្ភនុជានាតីត្យព្ភនុញ្ញំ, តេសំ វសេន, ឥធ សម្បទានន្តិជា វុត្តំ កថិតំ, កេតេតិ
អាហ-‘រុក្ខយាចកភិក្ខវោ’តិ, រុក្ខាទិកំ តំ សម្បទានំ វិភាគេន ទស្សេតុមាហ-‘តត្ថ ហិ’ច្ចាទិ,
អជ្ឈេសនេនារាធនេន សម្បទានំ ភវតីតិ សម្ពន្ធោ, អនុមតិយា អព្ភនុជានេន, វិជ្ជមានេប្យនិរាករណេ
ភិក្ខុនោ-ធិកមនុមតន្ន្យធិប្បាយេនាហ-‘សោ’ ឥច្ចាទិ។

២៥. តាទ

បយោជនបរិយាយេ អត្ថសទ្ទេ សតិ ឥទន្តិ បយោជនំ បរាមដ្ឋំ សក្កាតិ ‘តស្សេទ’ន្តិអាទិ វុត្តំ, តសទ្ទេនេត្ថ
វិកតិយាតិសម្ពន្ធោ, អត្ថសទ្ទេន តុ បកតិយា, អត្ថ កថនមេតន្តិ ឥមិនា វចនិច្ឆាយ មេតិស្សំ នត្ថិ សមាសោតិ
ទីបេតិ, វិគ្គហេ វាស្មិមិមស្មាយេវ និបាតនា សមាសោ ទដ្ឋព្ពោ,សោ វិកតិសង្ខាតោ អត្ថោ,
បកតិត្វញ្ញបទត្ថេនាក្ខិបីយតេ, តតោ តទត្ថសទ្ទតោ, កោយំ តទត្ថ ភាវោ ច្ចាហ-‘តទត្ថភាវោ នាមា’តិអាទិ,
និមិត្តំ យូបាទិវិកតិ, និមិត្តីទារុអាទិបកតិ តសទ្ទេនាត្ថសទ្ទេន ច គហិតា, តេសំ សម្ពន្ធោ តទត្ថសទ្ទស្ស បវត្តិ
និមិត្តំ តទត្ថភាវោ នាមាតិ អត្ថោ, ហេតុ ហេតុមន្តភាវលក្ខណោ សម្ពន្ធោ នាមាតិ វុត្តំ ហោតិ, បធានាវច្ឆេទ
គុណស្មាតិ វិធីយមានត្តេន បធានស្ស បុរិសស្ស អាច្ឆេទកា វិសេសកា គុណា, យញ្ហិ វិធីយតេ ញាបីយតេ
តម្បធាន, មិតរមប្បធានមនុវជ្ជមានត្តា, យទា ឧបាទីយតេតិ វត្វា ឧបាទីយមានប្បការំ ទិដ្ឋន្តេន
ផុដយិតុមាហ-‘យថា’ឥច្ចាទិ, យូបោ និមិត្តំ យស្ស ទារុនោ តំ តថា វុត្តំ នាញ្ញនិមិត្តន្តិ យទា និមិត្យវច្ឆេទកត្តេនុ
បាទីយតេ តទា និមិត្តសទ្ទតោវ ចតុត្ថី សម្ពន្ធោ, តតោ អញ្ញនិមិត្តតោ, និមិត្តនិមិត្តីនំ សម្ពន្ធស្ស អភិ
មុខភាវេន តត្ថេវ និមិត្តេ បវត្តីតិ សម្ពន្ធោ, និមិត្តសទ្ទតោ ហេតុតតិយាបិ នាសង្កនីយាតិ សម្ពន្ធោ,
ការណមាហ-‘និមិត្ត’ [ហេតុ] ឥច្ចាទិ។ ឧភយត្ថាតិ យូបាយ បាកាយាតិ ឧភយត្ថ។

បិណិយមានា កី សទ្ទាទិវចនីយា បរោ សាទុអាទិកោ យោ-ត្ថោ សោ អញ្ញោ កត្តា យស្ស សោ អញ្ញកត្តុកោ-
ភិលាសោ, អភិលាសោ រុចីតិ ឥមិនា ទិត្យាទ្យនេកត្ថន្តោបិ រុចិសទ្ទោ-ភិលាសេ វុទ្ធោវ គយ្ហតីតិ វទតិ, សា រុចិ
អត្ថោ-ភិធេយ្យោ យេសំ ភេ តទត្ថា, តេសំ សម្ពន្ធិនោ បិណិយមានស្ស, ឥមិនា ច កិញ្ចាបិ រុចិរយំ
យស្សុប្បជ្ជតេយោ វា តស្សា ជនកោ, តេសមុភិន្នម្បិ អត្ថិ, តថាបិ យស្សុប្បជ្ជតេ សោវ តស្សាធិករណំ,
អជនកោបិ សោ តាយ សំសត្តោតិ តស្សេវ បិណិយមានស្ស សម្បទានសញ្ញា, នតុជនកស្ស តាយាសំសត្តស្សាតិ
ទីបេតិ, ឥធាតិ ឥមិនា សក្កតេ ឧទាហរណានមសមានរូបកំ ទស្សេតិ, ឥមិនា ច ឧទាហរណានមសមាន រូបត្ត
មេវ ចតុត្ថីវិធានេ ការណំ, អញ្ញថា ឆដ្ឋីយេវ តេហិបិ វិធីយេយ្យ ការណាសម្ភវា [ការណសព្ភាវា] ហិ ទីបេតិ, ឦទិ
សស្ស បច្ចុទាហរណ(ស្ស) ភាវេ ការណមាហ-‘អនញ្ញកត្តុ កត្តា-ភិលាសស្សា’តិ, បរេសមិទម្បច្ចុទាហរណម្ភវតុ ឥធ
កថន្តិ អាហ-‘ឥហត្វិ’ច្ចាទិ, ត្វន្តិ អត្តមត្តេ បឋមាយេវ, សម្ភវេ ការណន្តរមាហ-‘អថវា’តិអាទិ, នត្ថិ អញ្ញោ កត្តា
យស្សា សា អនញ្ញកត្តុកា រុចិ, ភាយ រុចិយា សម្ពន្ធិនោ បិណិយមានស្ស សម្បទានសញ្ញំ យេ បន ឥច្ឆន្តីតិ
សម្ពន្ធោ, យេ បន អាហុ ចាតិសម្ពន្ធោ, ឧប្បជ្ជនមុប្បត្តិ, កស្ស ឧប្បត្តិ, រុចិយា, ឧប្បត្តិយា អាធារោ
ឧប្បត្យាធារោ‘ទេវទត្តាយ រោចតេ’ច្ចាទោ ទេវទត្តាទី ឧបលក្ខេតីតិ ឧប្បត្យាធារោបលក្ខណំ វចនំ, ឯត្ថ រុចិយា
ឧប្បត្យាធារោបលក្ខណមេវ វចនន្តិ សាវធារណ មត្ថោ ទដ្ឋព្ពោ... សព្ពេសំ វាក្យានមវធារណផលត្តា, តេន
បិណិយ មានវចនមភិលាសស្ស អញ្ញកត្តុកតាសន្ទស្សនបរំ ន ហោតីតិ ព្យវច្ឆិន្នម្ភវតិ, តេសំ កច្ចាយនស្ស
ចេហាបិ បសជ្ជតីតិ សម្ពន្ធោ, ឥហាបីតិ ត្វមិតិ ឯត្ថាបិ, អញ្ញថាសិទ្ធត្តាតិ អត្តមត្តេ បឋមាយ ឯវ សិទ្ធត្តា,
វចនស្សាតិ ឧភិន្នម្បិ ចតុត្ថីវិធានវចនស្ស, អតិប្បសង្គោចាតិ “កស្ស វា ត្វំ ធម្មំ រោចេសី”តិអាទោ តវាតិ
អនភិមតង្គានប្បត្តិច។

ធារិប្បយោគេតិ ធារិធាតុនោ បយោគេ, ឧត្តមិណោ អធមិណោតិ ធនិកគហេតូនំ រុឡ្ហីត្យាហ-‘ឧត្តមិណោ ធនសាមី’តិ, ឧត្តមិណមស្សាតិ ឧត្តមិណោ, ធារយតីតិមស្សត្ថមាហ-‘វហតី’តិ, ធារិតោតិ ធារំធាតុតោ។ សុត្តន្តរេន (តំ តំ) និយមេន និយមិតានំ តេសំតេសំ សម្បទានសញ្ញំ វិធាយ ចតុត្ថី វិហិតា បរេហិ, តទាហ ‘សិលាឃ ហនុដ្ឋាសបាន’មិច្ចាទិ, សព្ពត្ថ យោគសម្ពន្ធេ ឆដ្ឋី, ញាបេតុន្តិ សិលាឃាទិកេ ពោធេតុំ, ឥច្ឆិតោតិ អតិមតោ។ តទត្ថវាចីនញ្ច ធាតូនំ សង្គហណត្ថំ ‘កុធទុហិស្សេរ្យាសូយត្ថាន’ន្តិ វុត្តំ, យម្បតិ កោបោតិ ឥមិនា កោបស្ស វិសយមាហ, យស្សាតិ ឥមិនា យំការកន្តិ វុត្តមេវ បរាមសតិ, យស្សាតិ រាធាទិនោ, បុច្ឆតីតិ បុច្ឆិយតេ, តេនេវ វក្ខតិ-‘យស្ស សម្ពន្ធី សុភាសុភំ បុច្ឆតិ នេមិត្តិកោ’តិ, យោចានុកូលត្តម្ភ ជតីតិ ឥមិនា ឥទំ ទស្សេតិ “បតិបុព្ពកោ អាបុព្ពកោច សុណោតិ អព្ភុបគមេ បដិជាននេច វត្តតេ, យទាយមព្ភុបគមោ បត្ថនា បុព្ពតោ ភវតិ តទា បត្ថនាយ កត្តុ បត្ថយិតុនោ ចតុត្ថី រូបម្ភវតិ, យទាត្វបត្ថតម្បិ កេវលមានុកូល្យេន វត្តមានំទិស្វា ទេយ្យមព្ភុបគច្ឆន្តិ ឥទមិទំ វោទស្សាមាតិ [កោបិស្សសាមាតិ (បោត្ថកេ)] តទានុកូល្យេន បវត្តនសង្ខាតាយ កិរិយាយ កត្តុនោ ចតុត្ថីរូបម្ភវតី”តិ, ឥមិនា ច បាណិនិយវុត្តិការស្ស ជយាទិច្ចស្សមតេ ព្យភិចារមាហ, សោ ហិ “អព្ភុបគមោ នាម បរេន បត្ថិតស្ស ភវតិ តត្ថ បត្ថយិតុយេវ ចតុត្ថីរូបម្ភវតី”តិ វទតិ, បុព្ពស្សាកិរិយាយ យោ កត្តាតិ វេទវាក្យេន វិហិតថុតិកករណ សង្ខាតាយ ឧស្សាហានុជាននតោ បុព្ពភូតាយ កិរិយាយ យោ កត្តា ហោតា បោតា ច, សព្ពត្ថាបិ‘តស្សា’តិ ឥទំ ‘ចតុត្ថីយាយទភិមតំ រូប’ន្តិឥមិនា សម្ពន្ធិតព្ពំ, ឆដ្ឋិយា សព្ពព្យាបិភាវមាលម្ព ឯវន្តិ អតិទេសោតិ អាហ ‘ឯវន្តី’តិអាទិ, រូបសាម្យតោ បន តាទត្ថិយត្ថសព្ភាវាច យថាយោគំ តាទត្ថេ ចតុត្ថីបិ ន វិរុជ្ឈតិ, វក្ខតិ ហិ‘តាទត្ថេ វចនិច្ឆាយន្តុ ‘ឥច្ចាទិនា, ឥច្ឆិតោ រាជា, កម្ម វចនិច្ឆាតិ ឥមិនា វចនិច្ឆាយ បធានត្តមាហ… វចនិច្ឆាភិមុខត្តា សព្ពេសំ ការកានំ, អប្បចុរប្បយោគត្តាតិ អពហុប្បយោគត្តា, ហនុតេ អបនយតិ, ឧបតិដ្ឋតេ ឧបដ្ឋានំ ឧបគមនំ ករោតិ, បិហយន្តិ បត្ថេន្តិ, កុជ្ឈ អមរិសំ ករោតិ, ទុហនាទយោ កោបប្បភវា នានន្តរេន តេ សម្ភវន្តីតិ ទូភាទយោប្បុទាហដា “ព្យញ្ជនេ ទីឃ រស្សា”តិ (១-៣៣) រស្សេ អបរជ្ឈាមិ, ឥស្សយន្តិ នសហន្តិ, អារជ្ឈតិ បុច្ឆិតោ នេមិត្តិកោ ឧបបរិក្ខតិ, ភាទត្តំ វិភាវេតិ ‘យស្សេ’ច្ចាទិនា, បរិយា លោចេតិ ឧបបរិក្ខតិ, កឹ លក្ខណោ-យមនិយមោច្ចាហ-‘នាវស្ស’មិច្ចាទិ, យាចិតុស្មាយេវ [យាចិតុយេវ (បោត្ថកេ)] ឆដ្ឋីតិ នាវស្សមយន្និយមោតិ អត្ថោ, កុតោច្ចាហ-‘សម្ពន្ធេ’ច្ចាទិ, អញ្ញស្មាបីតិ អយាចិតុតោអបិ, ថុតិករណស្ស កត្តុភូតា ហោតាបោតារោ ឧស្សាហនានុជាននានំ កម្មំ ហោតីតិ អាហ-‘បច្ចនុបុព្ពស្ស គិណាតិស្ស កម្មេ’តិ។ ហោតុបោតុសទ្ទេហិច្ចាទិនា បោតុសទ្ទស្សបិ ឆដ្ឋីរូបំ ទស្សិតំ, វុត្តិយន្តុ ‘ហោតុ បតិគិណាតិ’ច្ចេវ បាឋោ ទិស្សតិ, ហោត្វេវម្បិត្យម្ហាកមគ្រោបេក្ខា, ឧស្សាហយតីត្យត្ថេ គិណាតិ អន្តោគតណ្យត្ថោ។ អនាវាទោតិ នាវាអន្នាទិវជ្ជិតេ។ ឯត្ថ បន តថា បដិសេធាភាវេបិ ពហុលាធិការតោ ‘ន តំ នាវម្មញ្ញេ នតំ អន្នម្មញ្ញេ’ច្ចាទិ ភវតិ, អត្ថេវ ហិ ពហុលាធិការតោវា តិប្បសង្គាភាវោ, បឋមន្តំ រូបន្តិ មញ្ញ មានោតិ បឋមន្តំ រូបំ, ឯត្ថច យទា តិណាទិតោបិ ខិកំសីយតេ តទា និន្ទាវគមោ, តត្ថ ច និយោគតោវ នញ្ញយោគោ ញាថានុប បត្តិយាតិ សប្បដិសេធមុទាហដំ ‘ន មញ្ញមានោ’តិ, អវធិម្ហិយេវ បញ្ចមីតិណាតិ, នញ្ញយោគេវ និយោគតោ និន្ទាវគមា តិណន្តិ កម្មេយេវ ទុតិយា, អថវា សតីបិ និន្ទាវគមេ វចនិច្ឆាតោ ស វិសយេយេវ ទុតិយា, សម្មុតិប្បយោគេតិ សម្មុតិសទ្ទស្ស បយោគេ, ចតុត្ថី ឥច្ឆន្តីតិ មត្តាយាតិ ឯត្ថ ចតុត្ថី ឥច្ឆន្តិ, បុន វុត្តត្តេ ការណមាហ-‘អថ សោតិវិជ្ជមានត្តា’តិ, ចណ្ឌស្ស កុក្កុរស្សាតិអាទិសុត្តេ “អថ សោ”តិ បាឋស្ស វិជ្ជមានត្តា ‘ភិយ្យោសោ មត្តាយា’តិ ឯត្ថ សោការោ បុនវុត្តោតិ អធិប្បាយោ, ចគ្គហណេនាតិ “សិលាឃហនុ…បេ…. សត្តម្យត្ថេសុចា”តិ សុត្តេ ចគ្គហណេន, ចតុត្ថីភិមតាតិ “នមោ យោគាទិស្វបិចា”តិ សុត្តេន។

២៦. បញ្ចមី

អវធិយតេ វិសិលិស្សតេ ឯតស្មាត្យវធិ, អវបុព្ពាយ ធាធាតុតោ អវធិម្ហិ“ទាធាត្វិ”តិ (៥-៤៥) ឥ។

យតោ-វធិយតេ កិញ្ចិ, ក្រិយាបុព្ពំ កុតោចិបិ;
ចលញ្ចាចលមញ្ញញ្ច, តំ វទន្ត្យ វធិម្ពុធា។

ឯត្ថាយមត្ថោ “យតោកុតោចិបិ អត្ថោ កិញ្ចិ វត្ថុអវធីយតេ សំយោគស្ស វា កិរិយានិមិត្តំ គមន ទានាទិកិរិយាបុព្ពំ វិសិលិស្សតេ សយំ វា អបេតិ អញ្ញេន វា វិសុំ ករីយតេ, តមេវវិធំ ចលញ្ចា ចលញ្ច វិសិលេស បរិច្ឆេទភូតំ បទត្ថមវធី វទន្តិ ពុធា តព្ពិទុនោ”តិ, តំ យថា ធាវតាស្មា បុរិសោ បតតិ, បុរិសំ បាតេតិ វា, រុក្ខា បណ្ណំ បតតិ, បណ្ណំ បាតេតិ វាតិ, សោច តិធាប្បច្ចតេ វិសយភេទេន, យថា–

និទ្ទិដ្ឋវិសយោ កោចិ, ឧបាត្តវិសយោ តថា;
អនុមេយ្យវិសយោ ចាតិ, តិធាវធិ សមីរិតោតិ។

តត្ថ និទ្ទិដ្ឋា វចនោបនីតា កិរិយា វិសយោ យត្ថ សោ និទ្ទិដ្ឋ វិសយោ វធិ, យថា-‘គាមស្មា អាគតោ’តិ, ឧបាត្តាជ្ឈាហដា កិរិយា វិសយោ យត្ថ សោ ឧបាត្តវិសយោ, យថា-‘វលាហកា វិជ្ជោតតេ’តិ, វលាហកា និក្ខម្ម វិជ្ជោភតេតិ អត្ថោ, អនុមេយ្យា កិរិយា វិសយោ យត្ថ សោ អនុមេយ្យវិសយោ, យថា‘មាថុរា បាដលិបុត្តកេហិ អភិរូបតរា’តិ, ឯត្ថ អភិរូបគុណេន ឧក្កំសនមនុមេយ្យំ, អតោយេវេត្ថាយមេវ សញ្ញា បរិប្ផុដា វិញ្ញាយតីតិ ន កាចិទិហ សញ្ញា បរិភាសីយតេ ព្យាមោហការិណី, អថាវធិស្មាតិ វុច្ចមានេ ‘បទត្ថាវធិស្មា’តិ កុតោ-វសីយតេ យេនេវំ វិវរណំ កតន្ត្យាសង្កិយាហ-បទាន’មិច្ចាទិ។ យថា គាមស្មាតិអាទិនា ឥទំ ទីបេតិ “ន កេវលំ កាយសំសគ្គ បុព្ពកោវ វិសិលេសោ, កិញ្ចរហិ ពុទ្ធិសំសគ្គបុព្ពកោបិ, អត្ថិ ចេហ ពុទ្ធិសំសគ្គ បុព្ពកោ, តថាហិ ចោរេហិ ភាយតិត្យាទោ យោ (ភយ)បេក្ខណ សីលោ ភវតិ, សោ យទិ មំ ចោរា បស្សេយ្យុំ, ធុវំ មេ មរណន្តិ វិចារេន្តោ តេ ពុទ្ធិយា បប្បោតិ បប្បុយ្យ ច តតោ និវត្តតេ, តថា ចោរេហិ តាយតិត្យាទោ យោ ឯកស្ស មិត្តោ ភវតិ សោ យទ្យេតំ ចោរា បស្សេយ្យុំ ធុវមស្ស មរណន្តិ បស្សន្តោ តេ ពុទ្ធិយា បត្វា តតោ និវត្តយតីត្យវធិត្តា អវធិស្មាវ សព្ពត្ថ បញ្ចមី”តិ, បរេហិ បន ឯតាទិសេសុ សព្ពត្ថ បដិបត្តិវិសេសានុគ្គហាយ សុត្តេហេវ បបញ្ចោ កតោ, ឥធ បន សាមញ្ញវចនេនេវ សិទ្ធត្តា តទនុគ្គហាយ ឧទាហរណេហេវ បបញ្ចិតំ, ភីតិភាយនត្ថានន្តិ ភីតិ តាយនានំ អត្ថោ យេសំ តេ ភីតិតាយនត្ថា តេសន្តិ អត្ថោ, ននុ ភីត្យត្ថានំ បយោគេ ភយហេតុ សម្ភវតិ នតុ តាយនត្ថានន្តិ, នេស ទោសោ, តាយនញ្ហិ រក្ខនមុច្ចតេ [សាយនាហិ រក្ខនមុប្បជ្ជភោ (បោត្ថកេ)] តញ្ច ភយ ហេតុតោ វេត្យាហ-‘យោ ភយហេតុ’តិអាទិ, ឥមិនា ច “ភីត្យត្ថានំ ភយហេតុ”តិ (១-៤-២៥) បាណិនិយានម បាទានសញ្ញា សុត្តម្បដិក្ខិបតិ, តតោតិ ភយហេតុតោ, តេសន្តិ ភយតាយនានំ, ភយមនិដ្ឋបាតសង្កា, ឧត្តាសោត្យត្ថោ, តាយន មនិដ្ឋបាតតោ បរិរក្ខនំ, យថា ទស្សនំ ហោន្តេវាតីមិនា វចនិច្ឆាយេវ បធានត្តមាហ, កោ ហិ លោកិយំ វចនិច្ឆមតិវត្តិតុំ សក្កោតិ, តថាហិ សព្ពេវ ទព្ពាទយោ សព្ពការកសត្តិយុត្តាវ, តត្ថាយំ ការក វិភាគោ វចនិច្ឆាវសេនេវ, តំ យថា ‘វលាហកោ វិជ្ជោតតេ, វលាហកេន វិជ្ជោតតេ, វលាហកេ វិជ្ជោតតេ’តិ។ បរាបុព្ពស្សាតិអាទិនា “បរាជិស្សាសយ្ហោ”តិ (១-៤-២៦) សញ្ញាសុត្តំ បច្ចក្ខាតិ, អសយ្ហោ អត្ថោតិ សហិតុំ អភិភវិតុមសមត្ថោ អត្ថោ, អជ្ឈេនសកាសាឥច្ចាទិនា ឧទាហរណត្ថមាចិក្ខតិ, ននុចេវមត្ថំ វទតា យញ្ញទត្តស្សាសយ្ហត្តំ វុត្តំ, តំ កថំ អជ្ឈយនស្សាសយ្ហត្តំ, យេនាសយ្ហត្តស្សាវធិត្តំ បដិបាទយតិ ត្យាសង្កិយាហ-‘យញ្ញទត្តានភិភវោ’ច្ចាទិ, អសយ្ហោតីមស្ស បច្ចុទាហរណំ បដិបាទយតិ ‘យោ បនិ’ច្ចាទិ។ “វារណត្ថានមិច្ឆិតោ”តិ (១-៤-២៧) សុត្តិតំ, តទាហ ‘វារណត្ថាន’មិច្ចាទិ, វារណមត្ថោ យេសំ តេ វារណត្ថា, អវធិមត្តវចនិច្ឆាយន្តិ វិសេសតោ វិធានមន្តរេនា វធិមត្ត វចនិច្ឆាយំ, វិសេសវិធានេតិ ឥច្ឆិតោតិ វិសេស វិធានេ, ចិត្តស្សាវធិវចនិច្ឆាយម្បន ចិត្តតោ បាបំ និវារយេតិ ភវតិ។ “រក្ខនត្ថានមិច្ឆិត”ន្តិ (២-៦-៣) សុត្តិតំ, តទាហ-‘រក្ខនត្ថាន’មិច្ចាទិ, កេសញ្ចីតិ កច្ចាយនាទិកេ ទស្សេតិ។ “អន្តរធានេ យេនាទស្សនមិច្ឆតី”តិ (១-៤-២៨) សញ្ញាសុត្តមារទ្ធំ, តទាហ-‘អន្តរធានេ’ច្ចាទិ, អយមុបជ្ឈាយោ យទិ មំ បស្សតីតិ សម្ពន្ធោ, ទស្សនេ ទោសំ តក្កេតិ ‘នុន’មិច្ចាទិនា, បេសនមសក្ការបុព្ពកោ និយោគោ, អជ្ឈេសនំ សក្ការបុព្ពកោ, មញ្ញមានោ សិស្សា អហំ កថន្នាម ព្យវហិតោ ភវាមីតិ អន្តរធានេ ព្យវធាន និមិត្តំ, យេន អត្តនោ អទស្សនមិច្ឆតីតិ សម្ពន្ធោ, អន្តរធានេតិ និមិត្តសត្តមីចាយំ, អតោ អាហ-‘ព្យវធាននិមិត្ត’ន្តិ, ព្យវហិតោតិ អន្តរហិតោ, មាមំ ឧបជ្ឈាយោត្យាទិនា ឧទាហរណត្ថមាហ, ព្យវធានត្ថំ ព្យវហិតត្ថំ, “អន្តរធានេតិ កី ចោរេ ន ទិទិក្ខតី”តិ បច្ចុទាហដំ បរេហិ, តម្បដិបាទយមាហ-‘យត្ថាទស្សន’មិច្ចាទិ, ចោរេ ន ទិទិក្ខតី (ត្យ), ត្រ ហិ យោ ចោរេ ន ទិទិក្ខតិ តេហិ អត្តនោ អទស្សនមិច្ឆតីតិ ន អន្តរធាននិមិត្តំ, កិន្តុបឃាតនិវត្យត្ថំ, កិន្តុបឃាតនិវត្តិយាតិ ឯវំ មញ្ញតេ “នាត្រាន្តរធានមេ (វាវសេយំ), កិន្តុ តន្និមិត្តោ បឃាតនិវត្តិបិ, ‘ឧបជ្ឈាយា អន្តរធាយតី’ត្យត្រ វិនាប្យុបឃាតសម្ភវមន្តរធានសម្បាទនមេវ សម្ភវតី”តិ។ ឥច្ឆតិគ្គហណំ កិមត្ថំ អទស្សនិច្ឆាយំ សតិ សត្យបិ ទស្សនេ យថាសិយា”តិ វុត្តំ, (តំ) បដិបាទយមាហ-‘អទស្សនិច្ឆាយម្បនិ’ច្ចាទិ, សតីបិ ទស្សនេតិ ឧបជ្ឈាយេន ទស្សនេ សតីបិ, តតោតិ ឧបជ្ឈាយតោ, អវធិរូបតា ឯវាតិ ឧបជ្ឈាយស្សាវធិរូបតា ឯវ។ “អាខ្យាតោ បយោគេ”តិ (១-៤-២៩) បរវចនំ, តទាហ ‘ឧបយោគេ’ច្ចាទិ, និយមបុព្ពកំ វិជ្ជាគហណមុបយោគោ ត្រាធិប្បេតោ, ឧបយោគវចនសាមត្ថិយា វិជ្ជាគហណត្ថំ សិស្សវុត្តំ និយមោ, តតោតិ អាខ្យាតុតោ។ “ជនិកត្តុនោ បកតី”តិ (១-៤-៣០) សញ្ញាសុត្តំ កតំ, តទាហ-‘ជន្យត្ថស្សា’តិអាទិ, ជនិនោ អត្ថោ ជន្យត្ថោ, កិន្តំ ជននំ, តតោតិ ជនិកត្តុហេតុតោ, បកតិសទ្ទេន ការណមត្ថំ គហិតំបរេហិ ‘បុត្តា បមោទា ជាយតេ’ច្ចាទោ បុត្តាទិតោបិ យថា សិយា’តិ, ទុវិធំ (ហិ) ការណំ ឧបាទានការណំ សហការិការណញ្ច, តត្ថ ការិយេនាភិន្នទេសោ យដស្ស មត្តិកា បិណ្ឌោ ឧបាទានការណំ, តស្សេវ បន ទណ្ឌចក្កាទិ (ការិយេន ភិន្នទេសោ) សហការិការណំ, តេសូបាទាន ការណស្សេហ គហណេ’សិង្គា សរោ ជាយតេ’ច្ចត្រេវ សិយា, ន តុ ‘បុត្តា បមោទា ជាយតេ’ច្ចាទោ, ការ កន្តរវចនិច្ឆាយន្តិ ឯត្ថ ការកន្តរាទិវចនិច្ឆាយន្តិ បាឋេន ភវិតព្ពំ... ឯត្ថន្តរេ សម្ពន្ធ វចនិច្ឆាយបិ សម្ភវតោ, តត្រ តិដ្ឋន្តីតិ តត្រដ្ឋា, តេសំ, លោកោ-នញ្ញថាវាទី វោហារិកជនោ, តត្ថ ភវា លោកិយា, នវត្តុ បដិពទ្ធាតិ លោកវចនិច្ឆមុល្លង្កិយ អហមេវ វទាមីតិ សកជ្ឈាសយេន វទន្តោ វត្តា, តប្បដិពទ្ធា ន ហោតីតិ អត្ថោ។ “បភវោ ភវតិស្សា”តិ (១-៤-៣១) សុត្តិតំ, តទាហ-‘ភវតិស្សា’តិអាទិ, បឋមតោ ឧបលព្ភតីតិ អត្ថកថនេន ជន្យត្ថោ-ត្រ

ន សម្ភវតីតិ វទតិ, នហិ ហិមវា គង្គាយ ការណំ, សា ហិ អញ្ញេហិ ឯវការណេហិ ឧប្បន្នា , ហិមវតិ តុ កេវលំ បឋមតោ ឧបលព្ភតិ។ “ជិគុច្ឆាវិរាមបមាទត្ថានមុបសង្ខ្យានំ”តិ (១-៤-២៤វា) វុត្តំ, តទាហ-‘វិរមណត្ថេ’ត្យាទិ, ជិគុច្ឆាបមាទត្ថធាតុយោគេ បន កម្មាធិករណវចនិច្ឆា ទិស្សតីតិ វុត្តំ, អវធិវចនិច្ឆាបិ បន ទិស្សតេ ‘ជិគុច្ឆតិ នាហិរិកោ បាបា’តិ, ធម្មា បមជ្ជតីតិបិ ហោតេវ បដិសេធាភាវា។ “អញ្ញារាទិតរវិតេ ទិសាសទ្ទាញ្ចុត្តរបទាចាហិ យុត្តេ”តិ (២-៣-២៩) សុត្តិតំ, តទាហ-‘អញ្ញសទ្ទយោគេ’ច្ចាទិ, យតោតិ ទេវទត្តាទិតោ, “អញ្ញឥត្យត្ថគ្គហណំ, តេន បរិយាយប្បយោគេបិ ភវតី”តិ អញ្ញេហិ ព្យាខ្យាតត្តា អាហ-‘ភិន្នោ ទេវទត្តា’តិ, អារាសទ្ទស្ស ទូរត្ថត្តា អាសវក្ខយតោ អារា ទូរេ ភវតី(ត្យត្ថោ ឧ) បាទីយតេត្យាហ‘អារាសទ្ទោ ទូរត្ថោ’តិ, និទ្ទិស្សមានបដិយោគីតិ ‘ទេវទត្តោ សូរោ’តិ និទ្ទិស្សមានស្ស កស្សចិ យោ សោ ទុតិយោ, សោ បដិយោគី។ ទិសាទេសកាលវុត្តីនំ ទិសាសទ្ទត្តេន បរិគ្គហតោ អាហ‘ទិសា ទេសកាលវាចីនំ យោគេ’តិ, បុព្ពេវ សម្ពោធាតិអាទីនិ កាលវាចីយោគេ ឧទាហរណានិ, អញ្ចុត្តរបទអាចអាហិបច្ចយយោ គេត្វិហ នោទាហដំ។ “បញ្ចមីវិធានេ ល្យប្លោបេ កម្មន្យុបសង្ខ្យានំ “អធិករណេ ចោបសង្ខ្យាន”មិតិ (២-៣-២៨-វា) វាត្តិកំ, តទាហ‘យត្ថ’ច្ចាទិ, ល្យប្បច្ចយស្ស យត្រាប្បយោគោ, តស្សត្ថោ ចេ គម្យតេ, សោ ល្យប្លោបោ, ត្វាលោបោ ល្យបលោបោត្យវិសេសោ, បាសាទ មារុយ្ហ បេក្ខតិ អាសនេ ឧបវិសិត្វា បេក្ខតីតិ ឥទំ វិសយោ បទស្សនំ បុព្ពំ យស្សាតិ កិរិយាវិសេសនេ សមាសោ, វក្ខមានសព្ពទស្សនេសុបិ បាសាទតោ-បក្កមនលេសសព្ភាវា បាសាទោ (យេវា) វធិរូបេន វត្តុមិច្ឆោតិ ទស្សេតុមាហ-‘តថាហិ’ច្ចាទិ, អបក្កមតិ តតោ តំ ទស្សនន្តិ តតោ បាសាទតោ តស្ស ទដ្ឋុនោ ទស្សនំ ចក្ខុន្ទ្រិយំ អបក្កមត្យបយាតីត្យត្ថោ, អវធិភាវោ បាសាទស្សាតិ វិញ្ញាយតិ, យេសន្តិ វេសេសិកានំ, តេ ហេវ្យមាចិក្ខន្តិ “ឥន្ទ្រិយេសុ ចក្ខុន្ទ្រិយំ ចក្ខុគោឡកតោ-ច្ចន្តសុខុមភាវេន និក្ខម្ម វិសាលីភវន្តំ វិសយទេសមុបគម្ម សកលមត្ថនា ទិដ្ឋំ បស្សតិ វំសិរូបេន, យថា កាហលា មូលេ កិសា អគ្គេមហតី, តថា ញាណិន្ទ្រិយានី”តិ, អធិដ្ឋានទេសន្តិ ឥន្ទ្រិយាធិដ្ឋានភូតំ ចក្ខុគោឡកទេសំ, វិសយប្បវត្តីតិ គោចរេ បវត្តិ, សន្តតិយាតិ ឥន្ទ្រិយបពន្ធស្ស, អធិដ្ឋាន មនិន្ទ្រិយំ នាបជ្ជតេតិ សម្ពន្ធោ, តតោតិ បាសាទតោ, អបក្កន្ត្យាតិ អបគមនេន, យជ្ជបិ ចក្ខុន្ទ្រិយំ ចក្ខុគោឡកតោ ពហិ និគ្គច្ឆតិ, តថាបិបាសាទដ្ឋស្សចក្ខុគោឡកា និគ្គច្ឆតីតិ បាសាទស្សាប្បវធិភាវោ, យេសន្តូតិ ខណិកវាទីនន្តុ, ឥន្ទ្រិយាធិដ្ឋានម្បត្តេ វិសយេ វិញ្ញាណលក្ខណំ ការិយំ ករោន្តិ សីលេនាតិ បត្តការីនិ, អនិន្ទ្រិយាធិដ្ឋានទោសោ នេតិ សម្ពន្ធោ, តតោតិ បាសាទតោ, យេសម្បនាតិ ខណិកវាទិនោវ ទស្សេតិ, អត្រ ហិ ចត្តារោ បក្ខា បត្តការីនិន្ទ្រិយានិ, អប្បត្តការីនិ, ចក្ខុសោតានិ អប្បត្តការីនិ សេសានិ វុត្តវិបរិតានិ, ចក្ខុយេវ បត្តការី សេសមញ្ញថេតិ, ចតុត្ថេវ តេសុ បឋមបក្ខទ្វយមុបន្យស្ស បដិបាទិតំ… តប្បដិបាទនេនេតរេសម្បិ បដិបាទិតត្តា, សព្ពសាមយិកសាធារណត្តាសទ្ទសត្ថស្សាតិ ឥទំ អយុត្តមិវ ទិស្សតិ… សទ្ទសត្ថស្សិមស្ស ពុទ្ធវចនោបយោគិត្តេន សោគតសមយានុគុណប្បវត្តិតោ, ខណិកវាទិនោ បន និស្សាយេទំ សុន្ទរមេវ, មនសិការាទីតិអាទិសទ្ទេន ចក្ខុតោ [ចក្ខុនា (បោត្ថកេ)] អភេទោ រូបាបាថគមោ ច ទស្សិតោ, យោគ្គទេសេតិ ទស្សនយោគ្គេ បទេសេ។ “បុច្ឆនាខ្យានេសុ ច បញ្ចមី វត្តព្ពា”តិ (២-៣-២៨វា) វុត្តំ, តទាហ-‘បុច្ឆនសទ្ទតោ’ច្ចាទិ, បុច្ឆនាខ្យានេសុ សាមញ្ញេន បញ្ចមីវិធានេ-តិប្បសង្គំ ទស្សេតុមាហ-‘អវស្ស’មិច្ចាទិ, កស្សាតិ បញ្ហេ, ទេវទត្តស្សេត្យាខ្យានំ, កោសោ យញ្ញ ទត្តោតិ បញ្ហោ វិធិរូបោវាយំ, យោ-ង្គទីត្យាទ្យនុវាទរូបមាខ្យានំ, អង្គទីកេយូរី។ “យតោចាទ្ធកាលនិម្មានំ តតោ បញ្ចមី វត្តព្ពា”តិ (២-៣-២៨វា) វុត្តំ, តទាហ-‘អទ្ធ’ច្ចាទិ, និមីយតេ បរិច្ឆិជ្ជតេ យេន តំ និមានំ, តទេវ និម្មានំ។ “អទ្ធស្ស បឋមា សត្តមី ច វត្តព្ពា”តិ (២-៣-២៨) វុត្តំ, តត្ថាយមត្ថោ “តំ យុត្តាតិ វត្តតេ, តំ យុត្តា បញ្ចមិយុត្តា បរស្សាទ្ធស្ស បឋមា ច សត្តមី ច វត្តព្ពា”តិ, បាដលិបុត្តស្មាតិ បញ្ចមិ យុត្តំ, ឯតាបិ ន វត្តព្ពាតិ ទស្សេតុមាហ-‘សត្តយោជនានី’តិអាទិ, អត្រ ហិ យទា រាជគហស្ស យោជនញ្ចាភេទោ វត្តុមិច្ឆីយតេ, តទា បាដលិបុត្តស្មា រាជគហំ សត្តយោជនានីតិ, ភេទវចនិច្ឆាយន្តុ “សព្ពាវោ”ត្យាទិនា (២-៣៤) សត្តមី សិទ្ធា‘សត្តសុ យោជនេសុ’តិ។ តថាហិ បាដលិបុត្តស្មា សត្តសុ យោជនេសុ សតិ រាជគហំភវតីត្យយមត្ថោ បតីយតេ, សត្តយោជនសម្ពន្ធិភវនំ រាជគហ (ភវន)ស្ស លក្ខណម្ភវតិ។ សម្ពន្ធេ ឆដ្ឋីតិ ឥមិនា “តំ យុត្តា កាលេ សត្តមី វត្តព្ពា”តិ (២-៣-២៨វា) វចនម្បដិក្ខិបតិ។ “ករណេច ថោកប្បកិច្ឆកតិបយស្សា សត្តវចនស្សេ”តិ (២-៣-៣៣) សុត្តិតំ, តទាហ-‘យទា ឥច្ចាទិ, កិច្ឆាទយោតិអាទិសទ្ទេន ថោកអប្បកតិបយេ សង្គណ្ហាតិ, អសត្តរូបន្តិ អទ្ទព្ពរូបំ, គុណេ ហេតុម្ហីតិ គុណបទត្ថេ ហេតុភូតេ “គុណេ”តិ (២-២១) បញ្ចមីតិ អត្ថោ, យថាវុត្តវិធានេនេតិ “គុណេ”តិ សុត្តេ វុត្តវិធានេន, “គុណេ”តិ សុត្តេ វុត្តវិធានេន, យទាត្វិច្ចាទិនា បរេសំ វិយ ករណេ វិសុំ វិធានេ បយោជនំ នត្ថីតិ ទស្សេតិ។ កត្តព្ពរូបស្ស ចលនស្សាតិ សម្ពន្ធោ, សមានាធិករណត្តេន វិសេសនន្តិ យោជនា, សមានាធិករណត្តេនាតិ ច ‘រញ្ញោ បុរិសោ’ត្យាទោ អសមានាធិករណស្សាបិ វិសេសនត្តទស្សនតោ វុត្តំ, សមានាធិករណត្តេន វិសេសនភាវោ ចាស្ស ថោកគុណាន្វិតេ ចលនេ វត្តមានោ ថោកសទ្ទោ អសត្តវចនោវ វិសេសនន្តិ, តេនេវាខ្យាយតេ ‘ថោកស្ស កម្មត្តា កម្មេ ទុតិយា’តិ។ បញ្ចមីត្យនុវត្តមានេ “ទូរន្តិកត្ថេហិ ឆដ្ឋី វា”តិ (២-៣-៣៤) វុត្តំ, តទាហ‘ទូរន្តិ កត្ថេហិ’ច្ចាទិ, អវធិសម្ពន្ធលក្ខណាតិ អវធិសម្ពន្ធាវ លក្ខណំ និមិត្តមាសំ បញ្ចមីឆដ្ឋីនំ តា តថា វុត្តា, វត្តុមិច្ឆោតិ ឥមិនា វចនិច្ឆាយេវ បធានត្តមាហ, ឯវំ ចរហិ តំតំ ការកវចនិច្ឆាយមញ្ញាបិ វិភត្តិយោ កស្មា នប្បយុជ្ជេយ្យុន្តិ

អាហ-‘លោកិយា ចេត្វា’តិអាទិ, ឯត្ថ វិភត្តីនំ និយមេ លោកិយា ឯវ វចនិច្ឆា និពន្ធនំ ការណន្តិ អត្ថោ, បញ្ចមីចាត្យនុវត្តមានេ “ទូរន្តិ កត្ថេហិ ទុតិយា ចេ”តិ (២-៣-៣៥) វុត្តំ, “បញ្ចម្យធិករណេច” (២-៣-៣៦) ឥច្ចត្រ ច ការេន ទូរន្តិ កត្ថេហិ សត្តមី ច វុត្តា បាដិ បទិកត្ថេ សារសង្គហការាទីហិ, តទក្ខិប្ប អញ្ញាបទេសេន បដិក្ខិបិតុំ កេចិត្យាទិ យំ វុត្តំ វុត្តិយំ, តំ ទស្សេតុមាហ’កេចីតិ សារសង្គហាទយោ’តិអាទិ។ ទូរាបាទាវសេចនន្តិ អយំ តេសម្បដិក្ខេបន យោតិ សម្ពន្ធោ, ឥតិសទ្ទោ បនេត្ថ បរិហីនោ, នហិតន្តិអាទីសុ តសទ្ទេនាសត្តរូបំ ទូរាទិ វត្ថុមិច្ឆិតន្សវសេយំ, ន ហិ តំ គម្យតេ, ន ហិ តតោ គម្យតេ, ន ហិ តេន គម្យតេ, ន ហិ តស្មឹ បីយតេ’តិ វិសុំ សម្ពន្ធោ វសេយោ។ បតីយន្តេចាតិ ចោ វត្តព្ពន្តរសមុច្ចយេ, អតោចេតិ វក្ខមានហេតុបរាមាសោ, យន្តិ យស្មា អត្ថេ និបាតោ, វាក្យការោ វរុចិ, តំសាមានាធិករណ្យតោតិ ទូរាទិសា មានាធិករណ្យតោ, តំយុត្តតោបីតិ ទូរាទិយុត្តា គាមាទិសទ្ទតោបិ, បច្ចក្ខន្តោតិ វាក្យការវចនំ បច្ចាចិក្ខន្តោ, តថាហ្យត្រាយំ មហាភាស្ស បាឋោ “ទូរន្តិកត្ថេហិ បញ្ចមីវិធានេ តំយុត្តា បញ្ចមីបដិសេធោ វត្តព្ពោ ទូរា គាមស្ស, តត្រាបិ ទស្សនា អនត្ថកោ-យម្បដិសេធោ, តត្រាបិ ហិ បញ្ចមី ទិស្សតិ–

ទូរស្មាវសថា មុត្តំ, ទូរាបាទាវសេចនំ;
គុរុតោ កុបិតា ទូរា,ភាព្យំ ទូរា ច ទស្សុហិតិ។

អត្រ ទូរន្តិកេត្យាទិ វត្តព្ពំ វាក្យការវចនំ, ទូរា គាមស្សាតិ តស្សោទាហរណំ, តត្រាបិច្ចាទិ បច្ចក្ខានភាស្សំ, ទូរស្មាវសថាតិ អាវសថស្ស ទូរេតិ អត្ថោហិ ភាស្សបទីបេ កេយ្យដោ, បឋមោ បុរិសោ យស្ស សោ បឋមបុរិសោ ភវតិ “ទូរន្តិកា”ទិ (២-៦-៥) កច្ចាយនសុត្តេ សុទ្ធាទិយោគោបិ សង្គហិតោ, តេនាហ–‘សុទ្ធប្ប មោចនវិវិត្តប្បមាណយោគេ’តិ, “ធាតុនាមានមុបសគ្គយោគាទីស្វបិច” ឥតិ (២-៦-២) សុត្តេ ចគ្គហណតោ បកតិយោគោ ច គហិតោ, តេនាហ–‘បកតិ យោគេចា’តិ, បកតិយោគេចាតិ ឥមិនា បភុត្យត្ថយោគោបិ សង្គហិតោ, តេនេវ ‘យតោសរាមិ អត្តាន’ន្តិ ឧទាហដំ។

២៧. អប

ននុ ផុដោវ តេសំ សាលាទីនំ យោគោតិ កិមេត្ថ បញ្ចេន កស្ស បនេតេហិ យោគោ’ត្យាសង្កិយាហ-‘វជ្ជនំ ហិច្ចាទិ, វជ្ជនានន្តិ កត្តរិ អនោ, វជ្ជនេ សម្ពន្ធេ វត្តមានេហីតិ វជ្ជនសង្ខាតេ សម្ពន្ធេ វត្ត មានេហិ អបបរីហិ, យុត្តស្មាតិ យុត្តតោវ ឯកស្មា, នាញ្ញតោ, កិមេត្ថ វត្តព្ពន្តិ ឥមិនា អបបរីហិ យុត្តស្មាវ បញ្ចមីភវនេ ប សិទ្ធត្តមាហ, បសិទ្ធម្បេតមាហរិត្វា បកាសេតុមាហ-‘កត្តនោ’ច្ចាទិ, យទត្ថោតិ យោសាលាទិ អត្ថោ បយោជនំ យស្ស វជ្ជនកិរិយា រម្ភស្ស សោ យទត្ថោ។ “បញ្ចម្យបាបរីហី”តិ (២-៣-១០) អាយុត្តេបិ បញ្ចមី វិធីយតេ បរហិ, តទាហ-‘មរិយាទាយ’មិច្ចាទិ, អវធិមា ឯត្ថ វស្សនំ។

២៨. បដិ

ទិដ្ឋសម្ពន្ធស្សាតិ បសិទ្ធវសេន ទិដ្ឋការិយការណស្ស មុខ្យស្ស, តស្ស ការិយត្ថន្តិ តស្ស មុខ្យស្ស យំ ការិយំ, តទត្ថំ មុខ្យការិយ ករណត្ថន្តិ វុត្តំ ហោតិ, តស្មឹ បដិនិធិម្ហិ វត្តមានេន បតិនេតិ សម្ពន្ធោ, វិនិមយេតិ បរិវត្តន និមិត្តំ បដិទានេចាតិ ច សទ្ទស្សាដ្ឋានប្បយុត្តិ ទដ្ឋព្ពា, បតិនា តស្ស យោគោតិ សម្ពន្ធោ។

២៩. រិតេ

យទិ វជ្ជនកិរិយាយ សម្ពជ្ឈមានស្ស កម្មត្តា កម្មេ ទុតិយា, កិមត្ថំ ចរហិ បុន ទុតិយាវចនន្តិ អាហ-‘បដិបទវិធានេ’ច្ចាទិ, បដិបទំ ឧជុកមេវោច្ចារិតំ វិធានំ យស្សា សា បដិបទវិធានា, វិសេសវិធាន វតីត្យត្ថោ, យជ្ជត្រ ទុតិយាវចនំ ន សិយា តទា រិតេសទ្ទេន យោគេ ឧជុកំ វិធីយមានាយ បញ្ចមិយា ទុតិយា ពាធីយេថាតិ មញ្ញតេ។ យទ្យត្រ បញ្ចមិយា ទុតិយាយ ពាធាភាវោ ឯវ បយោជនំ, ឯវញ្ចរហិ ‘រិតេ វា’តិ សុត្តយិតព្ពំ ឯវ សតិ បក្ខេ ទុតិយា ច ភវិស្សតិ, លហុ ច សុត្តម្បណីតម្ភវតី ត្យាសង្កិយ បយោជនន្តរមាហ-‘ឧត្តរត្ថញ្ចេ’តិ, អតោយេវាតិ ឧត្តរត្ថត្តាយេវ, បុន បយោជនន្តរំទុតិយា គហណស្ស ទស្សយមាហ-‘វិភត្យន្តរេ’ច្ចាទិ, អាហច្ច កណ្ឋាទិដ្ឋានេ វាយុនាអាហនិត្វា អាហរិត្វា វា វចនំ អាហច្ចវចនំ, ឧជុកវចនន្តិ វុត្តំ ហោតិ, វិភត្យន្តរំ ឆដ្ឋីវិភត្តិ, តស្ស ព្យទាសត្ថំ, និរាសត្ថន្តត្ថោ, អញ្ញាបីតិ ទុតិយាយ អញ្ញា ឆដ្ឋីបិ, បកតាយ បញ្ចមិយា សម្ពន្ធនត្ថោ បកតសម្ពន្ធនត្ថោ។

៣១. បុថ

ន ទុតិយាបិ យោគវិភាគតោតិ ឯវំ មញ្ញតេ “តតិយា ចេតិ វត្តមានេ តត្ថ យទិ ចការេន ‘ទុតិយា ចេ’តិ សម្ពន្ធីយេយ្យ, តត្រាបិ ច ការេន បញ្ចមីត្យេវំ ន កស្សាប្យបកំសោតិ‘វិនាញ្ញត្រេបុថនានាហិ តតិយា ចេ’ត្យេកយោគមកត្វា យោគវិភាគសាមត្ថិយា ‘តតិយា ចេ’តិ ច ការេន ជាតុ បញ្ចមី”តិ, អសហាយត្ថត្តេ សតិ ‘វិនាត្ថេ ហី’ត្យេវមវត្វា កឹ វិសុំ សុត្តរចនាយេត្យាហ-‘ភេទោ បាទានន្តិ’ច្ចាទិ។

៣២. សត្ត

យន្តំ សទ្ទានំ និច្ចត្តា សម្ពន្ធស្ស យត្ថាតិ បរាមដ្ឋំ សោតិ, យោតិ បរាមដ្ឋំ តស្សាតិ ច និទ្ទិសតិ, យោ យត្ថេត្យាទិកញ្ច ‘កិរិយាធារភូតេ’ច្ចាទិវុត្តិគន្ថ វិវរណន្តិ យោតិ កិរិយាធេយ្យភូតាធិប្បេតា, ឯតនេវាហ‘កិរិយា ចា’តិអាទិ, តេនាយមាធារិយតិ កត្តុកម្ម សមវេតោ កិរិយាស្មិន្នធិករណេ វា តំ អាធារយតីតិ កត្តរិ វា យណន្តេន ទដ្ឋព្ពោ, កត្តារំ កម្មញ្ច កិរិយានិស្សយភូតមាធារ យតីត្យាធារោតិ វា កត្តរិ យណ, វុត្តំ ហិ–

> អាធារយតិ យោ កត្ត, កម្មំ កិរិយនិស្សយំ;
> អាធារំ ការកញ្ចាហុ, តំ ចតុព្ពិធមេវ ចេតិ។

ននុ ច កិរិយាធារណេនាធារោត្យុច្ចតេ, តំ កិមេវមុច្ចតេតិ ចេ, នេសទោសោ យទេវ ហិ កិរិយាធារណមស្ស, តន្តន្និស្សយភូត កត្តុកម្មធារណំ, នហ្យញ្ញតា តទ្ធារណំ សម្ភវតិ តតោ កិរិយា ការណេនាធារណេនាធារោត្យ យមេវត្ថោ, ន កត្តុកម្មបរិច្ចាគេនាធារេន ឧជុកំ កិរិយា គយ្ហតេ, តេនេវ វក្ខតិ-‘កិរិយាយយោ អាធារោ’ច្ចាទិ, ននុ យទ្យបុជុកមេវ កិរិយំ ធារយតិ កត្តា កត្តុសមវាយិនី, កម្មសមវេតញ្ច វិក្លេទនាទី កិរិយំ កម្មំ... តថា សតិ តានេវាធារោតិ, ន... លោកេ សត្តេ ច តេសមាធារត្តេ នាប្បតីតិតោ, កត្តុកម្មតាយេវ ហិ តេសម្បតីតីតិ ទស្សេតុមាហ-‘កិរិយា ចេ’ត្យាទិ, តថា ច វុត្តំ–

> កត្តុកម្ម ព្យវហិតំ, ធារេន្តមនុជុ ក្រិយំ;
> ក្រិយាសិទ្ធុបការិ ច, សត្តេ-ធិករណំ មតន្តិ។

កត្តុកម្មព្យវហិតន្តិ កត្តុកម្មេហិ តំសមវេតភាវេន ព្យវហិតំ, អនុជុ បារម្បរិយេន, ក្រិយាសិទ្ធុបការិតិ កត្តុ កម្មសមវេតាយ កិរិយាយ បសិទ្ធិយំ ឧបការី ឧបកុព្ពន្តំ, ននុ ច ន កិរិយា ធារណេនេវាយមាធារោ, កត្តុកម្មានំ ធារណេនាប្យាធារោតិ សក្កា វត្តុបេតុន្តិ ចោទនមួនសិ និធាយាហ-‘ន ចេ’ត្យាទិ, កិរិយា និមិត្តស្សេវាតិ កត្តុ កម្មសមវាយិនិយា កិរិយាយ និមិត្តស្សេវ, តទេវំវិធមាធារំ ចតុព្ពិធម្មតន្តិ ទស្សេតុមាហ-‘អាធារោ ចាយ’មិច្ចាទិ, ចត្តារោ វិធាបការា អស្សាតិ ចតុព្ពិធោ, អាធេយ្យេន សហោបសិលេសោ សំយោគលក្ខណោ-ស្ស អត្ថីតិ ឱបសិលេសិកោ អាធារោ-‘កដេនិសីទតិ ថាលិយំ បចតិ’ត្យាទោ កដាទិ, តថាហិ ទេវទត្តសមវេតំ និសីទនកិរិយំ កដោ ទេវទត្តំ ធារយំ ធារយតិ ទេវទត្តព្យវហិតំ, ឯវំ ថាលីបិ តណ្ឌុលសមវេតំ វិក្លេទនាទិកិរិយំ តណ្ឌុលេ ធារយំ ធារយតីត្យោបសិលេសិកាធារត្តំ កដាទិនោ។ យតោ-ញ្ញត្រាធេយ្យំ ន វត្តតេ សព្ពថា ភិយ្យោ វា, សោ វេសយិកោ, វិសយោហ្យាធេយ្យស្សានញ្ញត្រភាវោ, យថា ចក្ខាទិប្បវត្តីនមញ្ញត្រាភាវា ចក្ខាទីនំ រូបាទយោ វិសយាតិ វុច្ចន្តេ, ឯវមាកាសេ សកុនយោត្យាទោ សកុន្យាទីនមាកាសាទិតោ-ញ្ញត្រាភាវាតេ តេសំ វិសយាត្យុច្ចន្តេ, វិសយោ ឯវ វេសយិកោ។ យោ អាធារាធេយ្យានមភិព្យាបេត្យាធេយ្យមិត្យភិព្យាបកោ, តថា ហិ‘តិលេសុ តេលំ, ទធិម្ហិ សប្បិ,ត្យត្រ តិលាទិកំ តេលាទិកមាធេយ្យំ ព្យាបេត្វា តិដ្ឋតីតិ តិលាទិ ព្យាបកាធារោ។ សមីបេ ភវោ, សមីបោ ឯវ វា សាមីបិកោ, យស្ស សមីបទេសេ អាធេយ្យំ វត្តតេ សោ ឯវមុច្ចតេ, អគ្រោទាហរណំ ‘គុរូសុ វសតិ គង្គាយំ ឃោសោ’តិ។ ននុ ចាត្រាប្យាធារេ សត្តមី វិធីយតេ អាធារោ ច និស្សយោ វុច្ចតេ, និស្សយោ ច សំយោគ សមវាយេហិ ហោតិ, ន ច សិស្សាទីនំ គុរុប្បភុតីតិ ទេវទត្តសកុន្យាទីនមិវ កដាកាសាទីហិ សំយោគោ, តេលាទីនមិវ ច តិលាទីហិ សមវាយោ វា អត្ថិ, តេនាយុត្តំ តេ សមាធារត្តន្តិ, នេតទត្ថិ, យទាយត្តា ហិ យស្ស ឋិតិ សោ វិនាបិ សំយោគសមវាយេហិ តស្ស និស្សយោ ភវតិ, តថាហិ បុរិសស្ស ន រញ្ញា សហ សំយោគោសមវាយោ វាត្ថិ, អថ បន តទធីនដ្ឋិតិត្តា រាជនិស្សយោ បុរិសោតិ ព្យបទិស្សីយតេ, សិស្សាទីនញ្ច គុរុប្បភុតិន មាយត្តា ឋិតីតិ តេសមយំ [តេនស្សាយំ (បោត្ថកេ) យុត្តោ តេ បតិ គុរុបភុតីនំ និស្សយភាវោ (ជិនិន្ទពុទ្ធិ)] យុត្តោ គុរុប្បភុតិនំ និស្សយភាវោតិ, ឯត្ថ បន យជ្ជបិ វេសយិកាភិព្យបកានមាធារាធេយ្យោបសិលេសោ អត្ថិ, តថាបិ បការន្តរស្សេវ បរិប្ផុដត្តា តថេវ វចនិច្ឆា, នាញ្ញថា ឱបសិលេសិកេន វា [ឱបសិលេសិកេវ] វិសយាភិព្យបកាន មគ្គហណតោ ឧបសិលេសស្សេ វា [ឧបសិលេសស្សេវ] បរិព្យត្តត្តា តថេវ វោហារោតិ ន សង្ករោ សង្គនីយោតិ។

៣៣. និមិត្ត

និមិត្តភាវមត្តេតីមិនា កម្មសំយោគាភាវេបិ សត្តមិយា បវត្តិ មាហ, ន បរេសំ វិយ កម្មសំយោគេ ឯវ, តេនេវ វក្ខតិ-'ឯវមញ្ញតេ'ច្ចាទិ, ពាហិរានំ ហិ-'និមិត្តា កម្មេន" (ចំ, ២-១-៨៩) ឥតិ សុត្តំ, តត្ថ កម្មេន យោគេ ប យោជនា សត្តមីភវតីត្យត្ថោ, អជិនម្ហិ ហញ្ញតេ ទីបីតិទីបិនោហននស្ស បយោជនំ ចម្មំ, តស្ស ទីបិនំហន្ទីតិ កម្មេន យោ គោ, សុត្តេ កម្មេនាត្យវចនេ បយោជនំ វត្តមារភតេ 'ន បនេ'ច្ចាទិ។

៣៤. យព្ភា

យស្ស កិរិយាតិ យស្ស គវាទ្យត្ថស្ស សម្ពន្ធិនី ទោហនាទិកិរិយា, កិរិយន្តរស្សាតិ គមនាទិកិរិយន្តរស្ស, ឯតេនាតិ លក្ខណន្តិ ឯតេន, តតោ-ច្ចស្ស វិវរណំ កិរិយាវតាតិ, "កាលភាវេសុ ចេ"តិ (២-៦-៤៣) កច្ចាយនេហិ សុត្តិតំ, តទាហ-'កាលត្ថេហិ ចា'តិអាទិ។

៣៥. ឆដ្ឋី

សាមិស្សរាទិយោគេ ឆដ្ឋីសត្តមិយោ យថា សិយុន្តិ "សាមិស្សរាធិបតិទាយាទសក្ខិបតិភូបសុតេហិ ច "ឥតិ (២-៣-៣៩) អារទ្ធំ បរេហិ, តទាហ-'សាមិ'ច្ចាទិ, អត្រ ច ជិនិន្ទពុទ្ធិនា "សាម្យាទីនំ ភេទេនោ បាទានំ បរិយាយន្តរនិវត្យត្ថមិហ មា ហោតុ គាមស្ស រាជា"តិ វុត្តំ វាក្យមុបន្យស្យ ហស្សាប្យ យុត្តត្ថមុបទស្សយមាហ-'សា មិស្សរេ'ច្ចាទិ, កេន និវារិយតេ, ន កេនាបីត្យត្ថោ, វិសយវចនិច្ឆាយំ 'គាមេ រាជា'ត្យបិ ភវិតព្ពមិត្យនេនាហ, "អាយុត្តកុសលេហ្យាសេវាយ"មីតិ (២-៣-៤០) អារទ្ធំ, តទាហ-'អាយុត្តេ'ច្ចាទិ, អាសវា តប្បរតា, ព្យាវដោ និយុត្តោ, តត្ថេទំ សិយា "អាសេវាយន្តិ វក្ខាមី ត្យវស្សំ វចនមិទមារព្ភនីយមញ្ញថា ព្លសំយុត្តេបិ 'អាយុត្តោ គោ សកដស្សា'តិ បសជ្ជតី"ត្យាសង្កិយ នត្ថេវេតម្បិ បយោជនន្តិ ទស្សេតុមាហ-'វិនាបិ'ច្ចាទិ, "សាមិស្សរា"ត្យទិកំ កច្ចាយនសុត្តំ, តេនេវាតិ កច្ចាយនសុត្តេ បសូតសទ្ទានន្តរំ កុសលសទ្ទនិទ្ទេសេនេវ, ឥជាតិ មោគ្គល្លានវុត្តិយំ។ កច្ចាយនេន "កម្មករណ និមិត្តត្ថេសុ សត្តមី" (២-៦-៤០) "បញ្ចម្យត្ថេ ច" (២-៦-៤១) ឥតិ ច សុត្តិតំ, តេនាហ-'កម្មេ'ច្ចាទិ, គហណស្ស ពាហា វិសយោតិ សម្ពន្ធោ, កច្ចាយនានំ'ភិក្ខូសូ'តិអាទីនិ កម្មត្ថេ ឧទាហរណានិ, ហត្ថេសូតិអាទីនិ ករណត្ថេ, កទលីសូតិ បញ្ចម្យត្ថេ។ "មណ្ឌិតុស្សុក្កេសុ តតិយា ចេ"តិ (២-៦-៤៥) កច្ចាយនសុត្តំ, តទាហ 'បសន្នត្ថេ'ច្ចាទិ, បសន្នត្ថេតិ មណ្ឌិតត្ថេ, ឧស្សុក្កត្ថេតិ ឧស្សាហត្ថេ។

៣៦. យតោ

វិសុំ ករណំ និទ្ធារណំ, ជិនិន្ទពុទ្ធាចរិយេន "កិមត្ថម្បនវិទំ វចនំ យាវតា និទ្ធារិយមានោ-វយវោ សមុទាយព្ភន្តរោ, តត្ថ យទា សមុទាយស្សា-ធិករណត្តំ វត្តមិច្ឆីយតេ, តទា សត្តមី សិទ្ធាវ, យថា រុក្ខេ សាខាតិ, យទា ត្វវយវសម្ពន្ធោ តទា ឆដ្ឋី, យថា រុក្ខស្ស សាខាតិ សច្ចមេតំ បបញ្ចត្ថន្តុ វចន"ន្តិ វុត្តំ, តញ្ចេត មយុត្តន្តិទស្សេន្តោ អាហ-'ន សាលយោ'ច្ចាទិសូកយុត្តានិធញ្ញានិ សូកធញ្ញានិ, អាហិតា អវដ្ឋិតា, អាធេយ្យ ភូតាតិ វុត្តំ ហោតិ។ យតោតិ អាហិតត្តការណា, តតោតិ យតោ ជិនិន្ទពុទ្ធិវចនមេវមយុត្តំ, តស្មា ការណា។ 'បញ្ចមី វិភត្តេ'តិ (២-៣-៤២) បាណិនីយ សុត្តំ, តទាហ-'សមុទាយតោ'ច្ចាទិ, សុតតោ សកាសា សីលំ អតិសយេន សេយ្យោតិ សម្ពន្ធោ, "និទ្ធារណេ ឆដ្ឋី សត្តមីសុ បត្តេសុ តទបវាទោ, យំ យោគោ"តិ បរេហា ខ្យាយតេ, តត្ថ តាវ និទ្ធារណមេវេត្ថ នត្ថិ កុតោ ឆដ្ឋីសត្តមីនំ តត្ថប្បវត្តិ, យតោ តាសំ ពាធនត្ថមិទមារព្ភតេតិ ទស្សយមាហ-'នាត្រ ជាត្យាទីហិ'ច្ចាទិ, នហិច្ចាទិនា ជាត្យាទីហិ និទ្ធារណាភាវំ ទស្សេតិ, ជច្ចាទីនន្តិ និទ្ធារណេ ឆដ្ឋី, កុតោ ន ភវតិច្ចាហ-'ជច្ចាទិសម្ពន្ធេនេ'ច្ចាទិ, អតំ ព្យបទេសតោតិ សីលត្តាទិព្យបទេសាភាវតោ, បុន និទ្ធារណាភាវេ ហេត្វន្តរមាហ-'តុល្យានញ្ចេ'ច្ចាទិ ។ សាធុនិបុណេហិ យោគេ បូជាយំ គម្មមានាយំ សត្តមី, តថា អសាធុយោគេ, តថា បសិតឧស្សុក្កេហិ យោគេ តតិយាសត្តមិយោ, តថា លោបន្តនក្ខត្តសទ្ទា ច តេន តេន វចនន្តរេន បាណិនិយេហិ វិហិតា, តំ សព្ពំ តំតំការកវចនិច្ឆាយមេវ សាធេតុំ 'មាតរិ សាធុ' ឥច្ចាទយោ ឧទាហដា កេសេសុ បសិតោ បសត្តោ, អវពទ្ធោតិ អត្ថោ, កេសេហិ ករណភូតេហិ បសិតោ ភវតិ, កត្តុភូតេហិ វា បសិតោ កតោតិ អត្ថោ, ផុស្សេនិន្ទុយុត្តេន លក្ខិតោ កាលោ សោយមិត្យភេទេន សម្ពន្ធា ផុស្សេ, តេន ករណភូតេន។

៣៧. បឋមា

បឋមាត្ថមត្តេតិ ឯត្ថកេ វុត្តេបិ វាក្យត្ថោ បទត្ថោ វា ន វិញ្ញាយតេ នាមត្ថហណានុវត្តិតោតិ ទស្សេតុមាហ-'ទ្វេទ្វេកានេកាទិ សុត្តតោ'តិអាទិ, នាមេនាត្ថោ បដិបាទិយមានោ នាមសង្ខាតេ-ត្ថនិ អភិធេយ្យត្ថេនាជ្ឈារោប្យ បដិបាទយត្យនបេក្ខិត វិភត្តិវិសេសន្តិ អាហ-'អភិធីយតិ'ច្ចាទិ, បកតិរូបេនាតិ

នាមេន, តស្ស អភិធេយ្យស្ស, មត្តសទ្ទស្សាតិអាទិនា សាមញ្ញន្តិទំ មត្តសទ្ទស្សត្ថវចនន្តិ ទស្សេតិ, ឥទំ វុត្តំ ហោតីតិ នាមស្សាភិធេយ្យមត្តេតិ ឥមិនា ឥទំ វត្តមានំ វុត្តំ ហោតិ។ "បាដិបទិកត្ថលិង្គបរិមាណវចនមត្តេ បឋមា"តិ (២-៣-៤៦) លិង្គាទីសុ ភេទេន បឋមាវិធានម្បិដិបន្នា, តទាហ-'លិង្គបរិមាណេ'ច្ចាទិ, លិង្គំ ឥត្ថិបុន្នបុំសកានិ, បរិមាណំ បរិច្ឆេទោ, សង្ខ្យា ឯកត្តពហុត្តានិ, តព្ពន្ធោបិ សទ្ទត្ថោឯវាតិ លិង្គាទិវន្តោបិ សរូបា ព្យតិរិត្តោ សទ្ទត្ថោ ឯវ, ឧច្ចត្តនីចត្តសាមញ្ញម្បរោធាយ បវត្តិយា ឧច្ចនីចសទ្ទេហិ បឋមា ហោតេវ, តំយុត្តស្សាបិ សទ្ទត្ថភាវតោ 'ឧច្ចំ ឃរានិ'ត្យាទីនិបិ ឧច្ចត្តំ គុណំ និមិត្តំ កត្វា សោឃមិត្យភេទសម្ពន្ធ ឃរេសុ វត្តន្តីតិ។ បលម្ពតេ អជ្ឈាគច្ឆតិត្យាទោ "អសង្ខ្យេហិ សព្ពាសំ"តិ (២-១១៩) លោបវិធានសាមត្ថិយា បាទីហ្យនត្ថកេហិបិ បឋមា សិទ្ធាយេវ។

៣៨. អាមន្ត

អភិមុខំ កត្វាតិអាទិនា យោគាវម្ភស្ស ផលំ ទស្សេតិ, នាមត្តេតិ សទ្ទត្ថេ, បទតោតិ អាមន្តណាធិកអត្ថមត្តប្បកាសកបទតោ, ហោន្តិ ចេត្ថ...

> សិទ្ធស្សាភិមុខីការ [ភិមុខីភាវ (បោត្ថកេ)], មត្ថមាមន្តណំ សិយា;
> អត្ថោ កតាភិមុខោ ហិ, ក្រិយាយំ វិនិយុជ្ជតេ;
> អាមន្តណំ ន វាក្យត្ថោ, បទតោវ បតីតិតោ;
> នត្ថេវាមន្តណំ លោកេ, វិធាតព្ពេន វត្ថុនា;
> តំ យថា ភវ រាជេតិ, និប្ផន្នត្ថោ ភវេតិ ច។

សិទ្ធស្សាតិ ទេវទត្តត្តាទិនា សិទ្ធស្ស, អត្ថោតិ ទេវទត្តាទិ, កតំ អាភិមុខ្យំ សមាធានំ យេនាតិ វិគ្គហោ, ក្រិយាយំ វិនិយុជ្ជតេ គច្ឆ ភុញ្ជាតិ, អាមន្តណំ នត្ថិ... ឥទានិ វិធីយមានត្តេនាលទ្ធសត្តិកស្សាភិមុខយិតុមសក្ករូបត្តា, វិធាតព្ពេនាតិ និប្ផាទេតព្ពេន។

៣៩. ឆដ្ឋី

កិរិយាការកេច្ចាទិវុត្តិគន្ថស្ស អត្ថសំវណ្ណនំ កត្តុមារភតេ 'ឯកាយំ សម្ពន្ធោ នាមេ'ច្ចាទិ, កិរិយាយ ការកេហិ ច និប្ផាទិតោតិ ឥមិនា សម្ពន្ធស្ស កិរិយាការកសម្ពន្ធ បុព្ពកត្តមាហ, តតោយេវាយំ នាកស្មិកោតិ ន យេសំកេសញ្ចិ ទ្វិន្នំ ភវតិ, វិសិដ្ឋានំយេវ តុ ទ្វិន្នំ ភវតីត្យតិប្បសង្គាភាវោ, កិរិយាការកសម្ពន្ធបុព្ពកោ ហិ ការកេហិ អញ្ញោ សស្សាមិភាវាទិកោ សម្ពន្ធោ, តថា ច វុត្តំ–

> "សម្ពន្ធោ ការកេហញ្ញោ, ក្រិយាការកបុព្ពកោ;
> សុតាយមស្សុតាយំវា, ក្រិយាយំ សោ-ភិធីយតេតិ។

តត្ថ អស្សុតាយំ កិរិយាយំ 'រញ្ញោ បុរិសោ'ច្ចាទោ កិរិយា ការកសម្ពន្ធបុព្ពកោ-ញ្ញោ ឯវ សស្សាមិភាវាទិកោ សម្ពន្ធោ បតីយតេតិ, 'សរតិ រជ្ជស្ស'ត្យាទោ តុ សុយ្យមានេ កិរិយាសទ្ទេ, ឯត្ថ បន សន្តមបិ កម្មំ វត្តុមនិច្ឆិតំ, វិសេសនភាវោយេវ សរណម្បតិ រជ្ជស្ស បដិបាទីយតេ'រជ្ជសម្ពន្ធិសរណ'ន្តិ, កិរិយាការក សម្ពន្ធោ ហិ សព្ពត្ថ វត្តុមិច្ឆិតវសេនេវត្តិ, តន្និមិត្តោ ច សស្សាមិ ភាវាទិ, តត្ថ សស្សាមិភាវវិវច្ឆាយំ វិជ្ជមានោបិ កិរិយាការក សម្ពន្ធោ ន វត្តុមិច្ឆិតោ, យថា 'អនុទរា កញ្ញា'តិ, សោ ចាយំ សម្ពន្ធោ សស្សាមិភាវជញ្ញជនកភាវា-វយវាវយវិភាវាទិលក្ខណោ ពហុវិធោតិ វេទិតព្ពោ, តត្ថ សស្សាមិសម្ពន្ធេ រញ្ញោ បុរិសោ, ជញ្ញជនកសម្ពន្ធេ និគ្រោធស្ស ពីជំ, អវយវាវយវិសម្ពន្ធេ រុក្ខស្ស សាខា, ឥទានិ សម្ពន្ធស្សេតស្ស កិរិយាការកសម្ពន្ធសញ្ញាតត្តំ យថាយោគមញ្ញ ត្រាប្បវតមយិតុំ កិញ្ចិ ឧទាហរណមាហ-'តថា ហិ'ច្ចាទិ, បរិបាលនកិរិយាកតោ នេសំ សម្ពន្ធោតិ ឥមិនា បរិបាល្យបរិបាលនលក្ខណោ-យំ សម្ពន្ធោតិ ទស្សេតិ, សា អយម្បរិ បាលនលក្ខណា កិរិយា សម្ពន្ធមស្សេទម្ភាវហេតុំ ជនយិត្វា និវត្តតិ, អត្ថប្បករណាទិនា ត្វិមាយ កិរិយាយាយំ សម្ពន្ធោតិ វិសេសោ វសីយតេ, ន ឆដ្ឋិយា វិសេសាវគមនេ សាមត្ថិយំ... តស្សា សព្ពត្ថេករូបត្តា, សុយ្យមានេ ឯវ វា កិរិយាសទ្ទេ ការកភាវស្ស ហេតុនោ វចនិច្ឆាយាភាវេ អស្សេទម្ភាវសង្ខាតស្សេវ ផលស្ស វត្តុមិច្ឆិតត្តា តថេវ សម្ពន្ធោ ជាតោ ឆដ្ឋិយាភិធីយតេ 'រជ្ជស្ស សរតី'តិ, វុត្តំ ហិ–

> ជនយិត្វាន សម្ពន្ធំ, ក្រិយា កាចិ និវត្តតិ;
> សុយ្យមានេ ក្រិយាសទ្ទេ, សម្ពន្ធោ ជាយតេ ក្វចីតិ។

បរិបាលយតីតិ បុរិសម្បរិបាលយតិ, តតោ បាលនាទិកា ឧបការ សភាវា កិរិយាទ្វិន្នម្បិ តេសំ សម្ពន្ធិនី ភវតិ, រញ្ញោ ហិ ការិយមានា តំសម្ពន្ធិនីបុរិសវិសយត្តាវបុរិសយោគិនីត្យុភិន្នម្បិកិរិយាសម្ភវតិ, តតោយេវតស្សា ឧភយសម្ពន្ធិនិយា កិរិយាយ សម្ភវេអស្សេវទន្តិ ពុទ្ធិយា ហេតុភូតស្ស អញ្ញមញ្ញាបេក្ខសភាវស្ស សម្ពន្ធស្ស ភាវតោ កិរិយាជនិតត្តមស្ស, អញ្ញមញ្ញាបេក្ខាលក្ខណោ... សព្ពថា និរបេក្ខត្តេ សម្ពន្ធាភាវា, សម្ពន្ធិ ពុទ្ធិសព្ពវស្សាតិ សម្ពន្ធីសុ រាជបុរិសាទីសុ អស្សេវទន្តិ ឯវម្បវត្តាយ ពុទ្ធិយា សព្ពវស្ស។ បរេសំ វិយ “គុណេ ឆដ្ឋី”តិ វចនន្តរាភាវេ ឧភយត្ថបិ (ចេត្ថ) [(យេវ) (បោត្ថកេ)] ឆដ្ឋិប្ប- សង្គោតិ ពោធេតុមាហ-‘ននុ ចេ’ច្ចាទិ, សច្ចន្តិ យថា វុត្តំ ចោទនមព្ភុបគម្ម ចោទកម្បតិ យថាវុត្តំ សម្ពន្ធរូបំ តតោ-ញ្ញត្រាប្បបសំ ហរិត្វា តត្ថ ឆដ្ឋិប្បសង្គំ ចោទេតុមាហ-‘ទេវទត្តោ’ច្ចាទិ, អថេវ មិច្ចាទិនាសតីបិអញ្ញមញ្ញាបេក្ខាលក្ខណេ សម្ពន្ធេ វចនិច្ឆាយេវេត្ថ ការណន្តិ ចោទកាធិប្បាយមត្រោបនេត្វា តទេវ វិសេសតោ ឆដ្ឋិយា អភាវេ សមុបនេតុំ‘យជ្ជេវមិហាបិ’ច្ចាទិកមាហ, តត្ថ អថាតិ ចោទកាធិប្បាយប្បកាសនារម្ភេ និបាតោ, ឯវំ វត្តព្ពន្តិ ឯវំ យទិបិច្ចាទិនា វក្ខមាននយេន វត្តព្ពំ, បដិបាទេតព្ពតាយាត្យាទិនា តទន្ទីបេតិ “វិសេស្សំ វិធេយតាយ ន បរាធីនន្តិ អប្បធានភាវតោ ព្យតិរិច្ចតេ តតោ-ត្ថនិដ្ឋមេវ, ន រូបន្តរម្ភជតិ‘បុរិសស្សេ’តិ, វិសេសនន្តុ រាជាទិកំ តទង្គតាយានុវទិយមានមប្បធានត្តា ការករូបតោ ព្យតិរិច្ចតេ, តតោ រូបន្តរំ ភជតិ ‘រញ្ញោ’តិ, តតោ ព្យតិរេក លក្ខណោ សម្ពន្ធោ ហោតិ, ឯកស្ស សម្ពន្ធិត្តា សម្ភវា វត្តុតោ ទ្វិដ្ឋោ វិសេសនគតត្តេន បតីយតេ តតោ ឆដ្ឋី វិសេសនមេវានុធាវតិ បតីតិវិសយេ សទ្ទប្បវត្តី”តិ, យោ ហិ វិកប្បនំ វិសយោ សោ សទ្ទានន្តិ, អតោយេវ សម្ពន្ធោ និយមេន វិសេសនភេទមនុវិទធាតិ... វត្ថុតោ ទ្វិដ្ឋស្សាបិ តគ្គតត្តេន បតីតិយា យថា ភាតូនំ ធនន្តិ, នាវស្សម្ភាតូនំ ធនន្តិច្ចេវ ភវតិ, តថា សត្យបិ វិសេស្ស ភេទេ វិសេសនគតមេវ ភេទមនុ(វិទធា)តិ ‘ទេវទត្តស្ស អស្សា’តិ, តទេតំ សព្ពំ វិសេសនគតត្តេន សម្ពន្ធបតីតិតោ-វកប្បីយតេ, វិសេស្សគតត្តេនាបិ តប្បតីតិយំ និយមេន តគ្គតភេទានុវិធានំ សិយា វិសេសនគតភេទានុវិធានមិវ, ទ្វិដ្ឋត្តន្តុ វត្ថុតោ [ចត្ថុនោ] ន វិរុជ្ឈតេ, វត្ថុបដិពទ្ធមេវ ច ទ្វិដ្ឋត្តំ មនសិកត្វា តំ វាទីហិ ទ្វិដ្ឋោ សម្ពន្ធោភិធីយតេ, អតោយេវាយំ ព្យតិរេកវិភត្តិ (យាគម្យតេ)... ព្យតិរិច្ចមាន វិសេសនភូតសម្ពន្ធិគតព្យតិរេកលក្ខណសម្ពន្ធាភិ- ធានប្បវត្តិតោតិ, នីលាទិវិសេសនន្តុ បរត្ថត្តេនាប្បធានម្បិ ន ការកភាវតោ ព្យតិរិច្ចតិ... នីលាទិសទ្ទេនុប្បលាទិទព្ពាភិធានតោ, យថា ‘នីលមុប្បលម្បស្ស, នីលេនុប្បលេន បិតំ, នីលស្សុប្បលស្ស គន្ធោ’តិ, យទា តុ ន វិសេស្សបរត្តិ តទា ព្យតិរិច្ចតេវ ‘នីលស្ស គុណស្ស ឧប្បលន្ទិស្សយោ’តិ ការកភាវលក្ខណា បធានភាវា ព្យតិរិច្ចតេ ឯវ នីលាទិ, តតោ វិសេសនមេវានេកប្បការតាយាវ តិដ្ឋតេ, តតោ វិសេ- សនំ កិញ្ចិទេវ ការករូបតោ បធានភាវា ព្យតិរិច្ចតេតិ វិសេសន មត្តេនាបិ សេសំ សព្ពំ តថា សិយាតិ នាសង្កនីយន្តិ។

ទ្វេបីតិ រាជបុរិសា ទ្វេបិ, តតិយេ គេហសង្ខាតេ សម្ពន្ធិនី។ សហយុត្តម្បជិច្ច ឯវន្តិ ឥមិនា បុរិសស្ស អប្បធានត្តមេវ ទីបេតិ, អភិមតាតិ បាណិនិយានំ សុត្តន្តរេន អភិមតា, យតោ ឆដ្ឋីយ-មត្តនោ មតេ សម្ពន្ធនិស្សយា, តេនាហ- ‘សម្ពន្ធមេវ’ិច្ចាទិ, សម្ពន្ធោ ចេត្ថ មាតុ សរណានមវដ្ឋានាទិកិរិយានិមិត្តោតិ កេចិ, អញ្ញេ តុ សរណស្ស កិរិយារូបត្តា កិរិយន្តរមន្តរេនេវ ទព្ពេន សម្ពន្ធោបបត្តិមាហុយថា ទ្វិន្នំ ជតុកតោ សំសិលេសោ, ជតុនោ តុ កដ្ឋេនាត្តនាយេវ, ន ជត្វន្តរកតោ សំសិលេសោតិ។ បរេសំ តតិយត្ថេ ទុតិយត្ថេ ច កិតកប្បយោគេ ញត្រាបិ (បញ្ចម្យត្ថេ) សត្តម្យត្ថេ ច (“ឆដ្ឋី ចា”) តិ (២-៦-២០) ទុតិយា បញ្ចមីនញ្ចា”តិ (២-៦-២៩) ច សុត្តន្តរេហិ ឆដ្ឋីតិមតា, តស្សាបិ វត្តិច្ឆាតោវ សាធិតភាវំ ទស្សេតុមាហ-យថាចេត្ថាតិអាទិ, ឯត្ថាប្បាទោ ឧទាហរណទ្វយេ សុត្តន្តរមន្តរេន សម្បទានត្ថាភាវា សម្ពន្ធវចនិច្ឆាយមេវ បរេសម្បិ ឆដ្ឋី, តេនាហ-‘ឯត្ថា’តិអាទិ, ពហុលន្តីមស្ស អត្ថំ ទស្សេតិ ‘យថា ទស្សន’ន្តិ, អវិសំវាទកាលោកស្សត្យាទិកំ កម្មេ ឧទាហរណំ, បញ្ចម្យត្ថេ បន វត្តិច្ឆាតោវ សព្ពេ តសន្តិ ទណ្ឌស្សាត្យាទីនិ ឧទាហរណានិ វេទិតព្ពានិ។

៤០. តុល្យ

អនភិមតាតិ ‘តុល្យត្ថេហ្យតុលោបមាហិ តតិយាញ្ញតរិស្សំ’ន្តិ (២-៣-៧២) សុត្តេន តុលោបមាហិ អញ្ញេហិ តុល្យត្ថេហិ យោគេ តតិយាយ វិធីយមានត្តា បាណិនិយានំ អនភិមតា, យស្មា សទិសា ភាវា តេសំ នោបមាតិ ‘អជ្ជុនស្ស តុលា នត្ថី’ត្យាទិកមុច្ចតេ, តស្មា ឯវំ យថាវុត្តនយេនាតិ តទេវន្តីមស្ស អត្ថោ វេទិតព្ពោ, តទេវន្តិ វា និបាតសមុទាយោ យថាវុត្តនិទស្សនត្ថោ, តុល្យេស្វូតិ សទិសេសុ, តថាវុត្តាតិ អជ្ជុនស្សតុលានត្ថីត្យាទិនា តេន បការេន វុត្តា។

៤១. អតោ

សុត្តេ ‘អតោ’តិ វុត្តំ ‘អការន្តតោ’តិ កថំ វុត្តីតិ អាហ ‘អតោ’តិអាទិ, អាទេសា ហោន្តីតិ សេសោ, យការានំយេវ សិយុំ... អាឯអាទេសានមេកវណ្ណត្តា, លោបេ កតេតិ ឱការស្ស លោបេ កតេ, តន្នេតិ យថាវុត្តំ

ធចាទ្យប្បដិក្ខិបតិ, បដិក្ខេបេ ការណមាហ-‘បរលោបស្សា’តិអាទិ, ការណន្តរំ វត្តុមារភតេ ‘កិញ្ចា’តិអាទិ, និច្ចម្បរលោបោវ សិយា, ន បុព្ពលោបោបិ អាគមប្បយោគានុកូល្យេនាតិបិ សក្កា វត្តុន្តិ អាហ-‘នចា’តិអាទិ, និច្ចម្បរលោបោយេវាតិ ន ច សក្កា មន្តុន្តិ សម្ពន្ធោ, ឯវំ សន្តេត្យាទិនា តត្ថ វិរោធមាហ, អតោសម្ភវាតិ អាទេសាការតោ សម្ភវា, ឈិស្សាការវិធានំ “យោសុ ឈិស្ស បុមេ”តិ (២-៩៣) ឯកទេវបយោជនន្តិអាទិនា វុត្តប្បយោជនាភាវេ ការណមាហ-‘អនិដ្ឋត្តា’តិ, អនភិមតត្តាតិ អត្ថោ, បយោជនាភាវានភិមតត្តមេវ ទស្សេសុមាហ-‘ឯតទត្ថមេវា’តិអាទិ, ឥមស្សាតិ “អតោ យោនំ ដាដេ”តិ មស្ស សុត្តស្ស, ឈិស្មាត្វេវាតិ ‘ឈិស្មា’ ឥតិ ឯតាទិសំ សុត្តមេវ, ឈិស្មា យោនំ ដាដេតិវាតិ “ឈិស្មា យោនំ ដាដេ”តិ សុត្តំ វា, អតោតិ ‘អតោ’ ឥតិ សុត្តំ, តាទិសស្សបយោគស្សាតិ អត្ថា, អត្ថេ ឥតិ បយោគស្ស។

៤២. នីនំ

យស្មា ឯកមេវ រូបមុទាហដំ, តស្មា រូបារូបានិ រូបេរូបានីតិ ភេទោ វេទិតព្ពោ, តេន ហិ ពហុវចនេ [ពហុវចនេន (បោត្ថកេ)] បឋមាទុតិយាសុ ‘អដ្ឋីនី’តិ ឯកមេវ រូបមុទាហដន្តិ ទស្សេតិ។

៤៤. សស្មាយ

សុញ្ញិតិ ញកាពោ កិមត្ថោតិ អាហ-‘ញកាពោ’តិអាទិ, អសតិ ហិ ញការេ‘ញានុពន្ធោ’តិ ញការេន វិសេសនេន សុការោ ន វិសេសី យេយ្យ សតិយេវ តស្មី តេន សោ វិសេសីយេយ្យ, តស្មា “ញកានុពន្ធាទ្យន្តា”តិ សុត្តេ ‘ញកានុពន្ធា’តិ វិសេសនំ វិសេសនភាវោ អត្ថោ បយោជនំ យស្ស សោ វិសេសនត្ថោ, ពហុលំ វចនេនានភិមតមនវសេសំ វវត្ថាបីយតីតិ វុត្តិយំ “ភិយ្យោ”ត្យាទិកមុបទិដ្ឋន្តិ ទស្សេតុមុបក្កមតេ ‘សាមញ្ញេនា’តិអាទិនា, ឆដ្ឋី ភវតីតិ (សេ)សោ, ននុច អត្ថសទ្ទេនាញ្ញបទត្ថសមាសេ កថំ ចតុត្ថ្យត្ថោ-វសីយតីតិ វុច្ចតេ, ចតុត្ថីឯកវចនេ អត្ថត្ថ’ន្តិ ឯត្ថ សទ្ទម្ភសវនាទិកមត្ថនិមិត្តន្តិ យោ-ត្ថោ, សោ ចត្ថោ-ញ្ញ បទត្ថេបិ, តស្សា-ញ្ញបទត្ថភូតស្សាបិ អត្ថា អត្ថោ បយោជនម្ភវតិ និមិត្តភាវេនាតិ នាត្ថភេទោតិ ត ឯត ឥមវជ្ជិតានំ សព្ពាទីនន្តិ ត ឯតឥមសទ្ទេហិ ឯវ វជ្ជិតានមញ្ញេសំ សព្ពាទីនំ, បដិសិទ្ធេសុបិ កស្សចិ អាទេសោ ទិស្សតីតិ ទស្សេតុមាហ‘តសទ្ទស្ស ចា’តិ។

៤៥. ឃប

ឥត្ថិយា វធុយាតិ បសញ្ញានមិ ឧនមុទាហរណានិ។

៤៦. ស្សាវា

ឃបសញ្ញេហីតិ ឥទំ តេតិមាមូហិ តីមស្ស អញ្ញបទត្ថសមាសេន វា វិសេសនំ ទដ្ឋព្ពំ, វុត្តិយំ កតន្តិ អាទិកំ កត្តាទិប្បកាសនត្ថំ កតំ, តាយាតិ សព្ពត្ថ វិកប្បោទាហរណំ។

៤៧. នម្ហិ

“អាគមា តគ្គុណីភូតា តគ្គហណេន គយ្ហន្តី”តិ បរិភាសា វចនមេតំ តត្ថ តគ្គុណីភូតាតិ តស្មី អាគមិម្ហិ គុណីភូតា, អវយវវសេន បច្ឆា ភវន្តោ អមុខ្យភូតា, តគ្គហណេនាតិ អាគមិគ្គហណេន តគ្គហណេន គហណតោតិ អាគមិភូតស្ស នំ ឥច្ចស្ស គហណេន គហណតោ, ‘នម្ហិ វិភត្តិម្ហិ’តិ តុ វត្តព្ពំ, វិបល្លាសោ វា ឯត្ថ ទដ្ឋព្ពោ។

(៤៩) ឥការស្សេវវាតិអាទិនា វុត្តមេវ វិវរតិ តិស្ស ឥច្ចាទិនា, តស្ស តិស្ស, និទ្ទិដ្ឋត្តាតិ តិស្ស និទ្ទិដ្ឋត្តា, “នម្ហិ តិចតុន្នមិត្ថិយំ តិស្ស ចតស្សា”តិ (២-២០) តិស្សាទេសោ “នម្ហិ នុក ទ្វាទីនំ សត្តរសន្នុ”ន្តិ (២-៤៧) នុក, តិស្សន្នំ។

៥១. សុញ

វិភត្តិសុត្តេតិ “ទ្វេទ្វេកានេកេស្វិ”(២-១) ច្ចាទិសុត្តេ, ស្សនន្តិ ពហុវចនេន សហិតមេកវចនមាហ, សុត្តមិទន្តិ “សុញស្សា”តិ ឥទំ សុត្តំ, សុត្តេ បន សតីតិ “សុញ សស្សា”តិ សុត្តេ សតិ។

៥៥. វត្យា

វត្តិ ច អាទិ ច វត្យាទយោ, តេហិ។

៥៦. សុហិ

អនុករណវសេនាតិ អនុសទិសំ ករណំ វចនមនុករណំ។

៥៧. ល្ត

តេនាតិ យតោ ល្តឥតិ វិសេសនត្តេន វុត្តមិច្ឆិតស្ស បច្ចយស្ស គហណំ, តេនាតិ អត្ថោ, បច្ចយស្ស គហណា តទាទិគហណំ លព្ភតេ... "បច្ចយគ្គហណេ យតោ សោ វិហិតោ, តទាទិនោ គហណ"ន្តិ ញាយា, វិសេសនត្តេន វុត្តមិច្ឆិតត្តា តទន្តគ្គហណំ... "វិធិព្ពិសេសនន្តស្សា"តិ (១-១៣) វចនតោតិ មនសិ និធាយាហ- 'យតោ'ឥច្ចាទិ, សោ ក្រិយត្ថោ អាទិ យស្ស សោ តទាទិ, សោ បច្ចយោ-ន្តោ យស្ស សមុទាយស្ស សោ តទន្តោ, តាទិសស្ស តទាទិតទន្តសមុទាយវិសេស(ស្ស) គហណំ, ន តុ តទន្តមត្តស្សេត្យត្ថោ, ននុ ច 'ល្ហ'តិ វិសេសនត្តេន វុត្តមិច្ឆិតេ ភវតុ "វិធិព្ពិសេសនន្តស្សា"តិ តទន្តស្ស គហណំ, បច្ចយគ្គហណេន បន តទាទិនោ គហណំ កថំ សិយា វចនាភាវាត្យាហ-'តទវិនាភាវិត្តា'តិ, យតោ វិហិតោ, តេន វិនា ន ភវតិ សីលេនាតិ តទវិនាភាវី, តស្ស ភាវោ តស្មា។ "បច្ចយគ្គហណេ យតោ សោ វិហិតោ តទាទិនោ គហណ"ន្តិ ញាយស្ស យត្ថ បច្ចយគ្គហណំ តត្ថ សាធារណត្តា 'តទាទិនោ'តិ វុត្តំ, តទាទិសមុទាយស្ស គហណេ បនេត្ថ វិសេសោ ន ទិស្សតិ... អធិកត្តាតិ [អធិគតន្តាវាតិ (បោត្ថកេ)] អាទីសុ វិសេសទស្សនាសម្ភវា, 'តុំស្មា លោបោ ចិច្ឆាយំ តេ" ត្យត្រ (៥-៤) តុ ទិស្សតិ វិសេសោ, វក្ខតិហិ តត្ថ "តុំតាយេតវេ ភាវេ ភវិស្សតិ ក្រិយាយំ តទត្ថាយ"ន្តិ (៥-៦១) តុំបច្ចយំ វក្ខតិ"ច្ចាទិ។

៥៨. តេ

អតគ្យេវវុត្តព្ពន្តិ 'តេអ'ឥត្យេវ វុត្តព្ពន្តិ វុត្តំ ហោតិ, បក្ខេ ទីឃវិធានេនេវាតិ ឥមិនា អការាទេសេ កតេ បក្ខេ ទីឃវិធានេនេវ, អញ្ញត្ថចរិតត្ថតាយាតិ ល្ហន្តាទិតោ អញ្ញត្ថ ភោបុរិសា ភោបុរិសឥច្ចាទោ ជាតិបទត្ថនិស្សយនេន កតត្ថតាយ, បរិស មត្តត្ថតាយាតិ វុត្តំ ហោតិ, អវស្សំ ទីឃភាវេ ការណមាហ 'យទិ ចាការោ'ឥច្ចាទិ, យទិច អាការោតិ បទច្ឆេទោ។

៦០. យព្រហ្មា

យឥតិសញ្ញា យសញ្ញា តាសំ, កញ្ញាសញ្ញាតិអាទីសុ យសញ្ញានំ ពហុត្តា ពហុវចនេន និទ្ទេសោ, យរូបស្សាតិ យស្សាតិ យសទ្ទរូបស្ស, តថា ភោ ព្រហ្មាតិ ឯត្ថ តថាតិ ឥមិនា ព្រហ្មាតិរូបស្ស និវុត្តិយំ និទ្ទិដ្ឋត្តាវ ឯត្ថ សង្គហិតភាវំ ទស្សេតិ។ ឯវំ វិវរន្តីតិ តស្មា ស សខតោ គស្ស អការអាការា"តិអាទិនា ឯវំ វិវរន្តិ, តេ ហិ អច អាច ឥច ឦច ឯចាតិ ទ្វន្ទេ បុព្ពសរានំ លោបំ កត្វា ឯត្តបសិលេសនិទ្ទេសំ វណ្ណេន្តិ, សាមញ្ញវិធានន្តិ 'ព្រហ្មកត្តុឥសិសខតោ'ច្ចេវមវិសេសេត្វា សាមញ្ញេន កថនំ, កិមត្ថន្តិ កី អត្ថោ បយោជនំ យស្ស តំ កិមត្ថំ។ សាមញ្ញវិធានំ កិមត្ថម្បនេវំ បយោជនាសង្កាយំ បយោជនាសង្កាវិចារណំ មនសិ និធាយ 'អាគតិ គណោយ'ន្តិ វុត្តត្តា អាហ– 'អត្ថតោ'ច្ចាទិ, អត្ថតោតិ សា មត្ថិយតោ, អនេនាតិ'អាគតិគណោយ'ន្តិ ឥមិនា វចនេន, ឥទំ វុត្តំ ហោតិ 'អាគតិគណោយន្តិ ឥមិនា តទាការសង្ខាតជាតិប្បធានគណត្តប្បកាសនេន យទិ សម្ពោធនេ ឯការន្តាការន្តលាភីនំ កត្តុ ឥសិ សខ មុនិ ភទន្តាទីនំ គហណំ បយោជនំ ន សិយា, អញ្ញថា អនុបបជ្ជនំ សិយាតិ ឯវមញ្ញថានុបបត្តិលក្ខណសាមត្ថិយតោ សាមញ្ញវិធានេ បយោជនមាហេ"តិ, សោយន្តិ ឥមិនា វុត្តិយំ 'អាគតិគណោយ'ន្តិ វុត្តំ វចនំ និទស្សេតិ។

៦៣. ឃោស្សំ

ស្សញ្ច ស្សាច ស្សាយោច អញ្ច តិញ្ចាតិ ឥតរីតរយោគេ ចត្ថ សមាសោ,ស្សំ ស្សា ស្សាយំ តីសុ។

៦៤. ឯក

យោច ឱច យោ យាន្តឱការន្តា, នត្ថិ យោ យេសន្តេ អយោ, តេសំ, សាមញ្ញវិធានតោតិ កស្សចិ លិង្គស្ស អបរាមាសា សាមញ្ញេន វិធានតោ, នាទេកវចនេសូតិ នាទីសុ ឯកវចនេសូតិ អត្ថោ, ហិ ហេតុម្ហិ, យស្មា កស្សចិ ឯវំ ទុដ្ឋាធិប្បាយោ សិយា, តស្មា ទុតិយមុទាហរណន្តិ អត្ថោ, ទុតិយោបិ ហេតុម្ហិ, យស្មា សព្ពេសំ សង្គហណត្ថំ, តស្មា ន ច តថាធិប្បេតន្តិ អត្ថោ, សព្ពេសមេកវចនានំ សង្គហណាភាវេ សុត្តានំ វិរចនប្ប

ការមាហ-‘អញ្ញថា’តិអាទិ, ឧបរិចាត្យាទីស្វយមធិប្បាយោ “សុត្តស្ស ‘អំយោស្វយោន’ន្តិ វិរចិតត្តា សាមញ្ញេនេ-ករចនេស្វយស្ស នវស្សុត្តប្បតីតិ តប្បដិសេធាភាវា’ទណ្ឌិ កុល’ន្តិ វស្សុត្តំ ‘សិស្មឹ នបុំសកេ’តិ វិធិសុត្តំ វទេយ្យា”តិ, ឱការន្តប្បដិសេធន្តិ ‘អយោន’ន្តិ ឱការន្តប្បដិសេធំ, អាទេសន្តរំ “គោស្សា គសិហិនំ សុគាវគវា”ត្យាទិនា (២-៦៧) ករិយមានំ គាវាទេសាទិកំ, ឯត្ថ បន នបុំសកេ ឯករចនន្តំ ទណ្ឌិ កុលន្តិ វត្ថមានត្តា នោទាហដំ, យោសុ បន “យោលោបនិសុទីឃោ”តិ (២-៨៨) អទីឃស្សាបិ ទីឃវិធានសាមត្ថិយា បឋមមេវ ទីឃស្ស រស្សាភាវេការ កថាតិ នោទាហដំ, ទណ្ឌីទណ្ឌីនិ ឥច្ចេវ តុ ភវតិ, នោស្សវាតិ បាឋោ ទិស្សតិ, ឯត្ថ វិជ្ជមានេ គេ បរេ ឱការន្តស្ស វា រស្សាបជ្ជនទោសម្បសង្គតោ នោស្សា’តិ បាឋេន ភវិតព្ពំ។

៦៧. គោស្សា

គាវេន គវេនាតិ ករណេបិ សមានំ, គាវស្ស គវស្សាតិ ឆដ្ឋិយាបិ។

៦៩. គវំ

សេនាតិ សុគត្តា សេឥតិ វុត្តិយំ និមិត្តំ បរិកប្បិតំ។

៧២. គាវុ

សទ្ទន្តរត្តេន កោចិ ទោសោតិ សម្ពន្ធោ, អាទិសិតព្ពា អាទេសា កាតព្ពា។

៧៣. យំ

បេន បសញ្ញាយ យុត្តា ឦបី, បច សោ ឦចាតិ វាបី អភេទគ្គហណេន, អញ្ញស្សាតិ ឥការ ឧការឩការស្ស។

៧៧. ស្មិ

លោកេ ទេវទត្តោ ទត្តោតិ ឯកទេសេន សមុទាយវោហារ ទស្សនតោ ស្មិនោតីមស្ស ស្មឹ វចនស្សាត្យយមត្ថោ ទស្សិតោត្យាហ-‘ស្មិតិ ឥមិនា’តិអាទិ។

៨១. ឈលា

ព្រហ្មាទីសុ ‘ឥតោ ក្វចិ សស្ស ដានុពន្ធោ’តិ បាឋាតិ សម្ពន្ធោ, ព្រហ្មាទីស្វតិ “យព្រហ្មាទិតេ”តិ (២-៦០) សុត្តេ វុត្តព្រហ្មាទីសុ, បាឋាតិ ‘ឥតោ’ត្យាទិនោ គណសុត្តស្ស បាឋា, ដានុពន្ធោតិ ឥមិនា (ឯដាទេសំ) និទ្ទិសតិ។

៨៥. កូ

សោ [ភស្មា] អន្តោ យស្ស សោ តទន្តោ សមុទាយោ, តស្ស, “ចានុកឌ្ឍិតំ នោត្តរត្រានុវត្តតី”តិ វិញ្ញូវចនំ, វិទុនោ វិទូតិ កូបច្ចយន្តស្ស ឧទាហរណំ, វិញ្ញុនោ វិញ្ញូតិ “វិតោ ញ្ញតោ”តិ (៥-៣៩) សព្ពញ្ញុនោ សព្ពញ្ញូតិ “កម្មា”តិ (៥-៤០)។

៨៦. លោ

លោបោត្វេវ សិទ្ធត្តាតិ វោមុត្តបក្ខេ លោបោតីមិនាវ សិទ្ធត្តា។

៨៧. ននោ

អមុយាតិ ឥត្ថិយំ យាទេសោ, ននោតីមស្សិទំ បច្ចុទាហរណំ។

៨៨. យោលោ

បឋមាទុតិយាយោនមេកតោ ឧទាហរណានិ អដ្ឋី អដ្ឋីនិតិ, តានិច យោលោបនិលាតិស្សេវ ទស្សិតានិ, តថាយេវាញ្ញានិបិ ញាយន្តីតិ។

៩២. ន្តស្ស

ដមុត្តបក្ខោតិ អសន្តំ កុព្ពន្តស្សាតិ ដាទេសេន មុត្តបក្ខោ,ន្តស្សចេវន្តិ បសិទ្ធត្តាវ ដាទេសមុត្តបក្ខំ ឧប មេតិ, “សញ្ចាតំ តារកាទិត្វិតោ”តិ (៥-៤៥) ឥតោ អន្វិតា។

៩៣. យោសុ

ដាទេសោ-តិប្បសជ្ជតីតិ កស្មា វុត្តំ ននុ តទន្តស្ស សមុទាយស្ស បត្តេ “ឆដ្ឋិយន្តស្សា”តិ (១-១៧) អន្តស្សេវ ហោតិ, តថាសតិ នេវាតិប្បសង្គោ, តស្មា កស្មាតិប្បសជ្ជតីតិ វុត្តន្តិ, សច្ចំ, តថាបិ ‘ឈិស្សា’តិ វត្តំ សក្កុណេយ្យត្តេ ឥស្សាតិ វុត្តត្ត [វុត្តន្តិ] សាមត្ថិយតោ តទន្តស្ស ដាទេសោ-តិប្បសជ្ជតីតិ តថា វុត្តន្តិ, ននុ ‘ឈិស្សា’តិ វុត្តេបិ សោវាតិប្បសង្គោ តទវត្ថោយេវាតិ សច្ចំ, តថាបិ យទិ សមុទាយស្ស ដាទេសោ-ភិមតោ សិយា ‘តថា សតិ កី ឈគ្គហណេន ឥស្សេវ្វេវ វទេយ្យាតិ នាតិប្បសជ្ជតីតិ, ឈគ្គហណេ នាមន្តេ ឥការស្សេវ ឈសញ្ញត្តាតិ ឥទំ បន វិសេសនត្តេន វត្តុ មនិច្ឆិតេ យុជ្ជតិ។

៩៤. វេវោ

សហចរិតញាយស្សាតិ “តំសហចរិតា តគ្គហណេន គយ្ហន្តី”តិ ញាយស្ស។

៩៥. យោម្ហិ

ហេតុក្កុរុសទ្ទេហិ យោសុ ឥមិនា ដាទេសេ “លោបោ”តីមិនា យោលោបេ វា សម្បត្តេ “បច្ចយនិស្សិតំ ពហិ រង្គ”ន្តិ យោលោបតោ “បកតិនិស្សិតមន្តរង្គ”ន្តិ “អន្តរង្គពហិរង្គសុ អន្តរង្គវិធិ ពលវា”តិ បឋមំ ដាទេសេ និមិត្តាភាវាវ លោបា ភាវោតិ ទស្សេតុមាហ-‘ហេតុក្កុរុសទ្ទេហិ’ច្ចាទិ។

៩៩. សព្ពា

ននុ កតរាទយោវ សព្ពាទិសទ្ទវចនីយា ហោន្តិ សមាសេនាភិហិតត្តា, ន តុ សព្ពសទ្ទោ [សទ្ទស្សេ (បោត្ថកេ)] ត្យាហ-‘អវយវេនេ’ត្យាទិ,យទិបិ ‘សព្ព សទ្ទោ អាទិ យេស’ន្តិ អវយវេន វិគ្គហោ, តថាបិ សមុទាយោវាស្សត្ថោ ភវតិ... យេសន្ត្យនេន សមុទាយស្ស បរាមាសាតិ ភាវោ, ឥតីតិ ហេតុម្ហិ, កោ ភវន្តានំ ទ្វិន្នំ ពហុន្នំ វា ឯកោ ទេវ ទត្តោ កឋាទីហិ វា អត្ថេ ទ្វីហិ ពហូហិ វា ឯកស្ស និទ្ធារណេ សតិ កិម្ហា និទ្ធារណេ រតរ រត មេសុ ណាទិវុត្តិយំ “ឯកត្ថុតាយ”ន្តិ (២-១១៩) វិភត្តិលោបេ “រានុពន្ធេន្តសរាទិស្សា”តិ (៤-១៣២) អន្តសរាទិលោបេ កីសទ្ទស្ស រូបសិទ្ធីតិ ទស្សេតុមាហ កតមា’តិអាទិ, ឧភោ អំសា អស្សាតិ អត្ថេ “អយុភ ទ្វិតីហំសេ”តិ (៤-៤៩) អយេ“សរោ លោបោ សរេ”តិ (១-២៦) សរលោបេ រូបសិទ្ធីតិ អាហ-‘ឧភោ អំសា’ឥច្ចាទិ, កាយំ វវត្ថា នាមេ ត្យាហ-‘សាភិធេយ្យា’ត្យាទិ, អវធិច្ចាទិនា តស្សេវាត្ថំ វិភាវេតិ, អធំសោ អភដ្ឋតា អវធិភាវេយេវាវដ្ឋានំ, សាភិធេយ្យា បេក្ខាតិ ឯត្ថ សោ សកោ អភិធេយ្យោ អត្ថោ ទិសាទិ សាភិធេយ្យោតិ គហិតោតិ អាហ-‘បុព្ពាទីន’ន្តិអាទិ, សាភិធេយ្យន្តិ កម្មតោ បរា អបបុព្ពា ‘ឥក្ខ=ទស្សនេ’តីមស្មា “ក្វចណ”ឥតិ (៥-៤១) អណ្យច្ចយេ សាភិធេយ្យាបេក្ខោ, សោ វាវធិនិយមោតិ ទស្សេតុមាហ-‘តមបេក្ខតិ’ច្ចាទិ, តត្ថាធិប្បាយំ វិវរតិ ‘តថាហិ’ច្ចាទិនា, ឯត្ថ ច បរាទិសទ្ទាភិធេយ្យោ-ត្ថោ ទិសាទេសាទិ បុព្ពាទិសទ្ទាភិធេយ្យស្សាត្ថស្ស ទិសាយ ទេសាទិនោ វាវធិភាវេន និយមវសេន បវត្តតិ, យោ ចាវធិភាវោ និយមវសេន បវត្តតិ, សោចាវធិភាវោ និយមវសេន បវត្តោ បុព្ពាទិសទ្ទវចនីយំ ទិសាទេសាទិ មបេក្ខតីតិ សាភិធេយ្យាបេក្ខោវធិនិយមោយេវ វវត្ថាតិ វុច្ចតីត្យយមធិប្បាយោ, ន តុ អភិធេយ្យាយន្តិ អសម្ភវា, អសម្ភវមេវ ទស្សេន្តោ អាហ-‘យោ ហិ’ច្ចាទិ, កោសល្លេន និមិត្តេនាតិ កុសល សទ្ទស្ស បវត្តិនិមិត្តេន កោសល្លេន, ឧត្តរាកុរវោ ឧត្តរកុរុទីប វាសិនោ, ទេសោ វា, ‘នាញ្ញញ្ច នាមប្បធានា”តិ (២-១៣៦) អនេនេវ សញ្ញាយំ សព្ពាទិការិយស្ស និសិទ្ធត្តេ កិមសញ្ញាយំគ្យនេនេត្យាហ ‘នាញ្ញញ្ចេ’ត្យាទិ, កិញ្ចិ បុព្ពត្ថាទិកមុទ្ទិស្ស កេសញ្ចិ បុព្ពោបរោត្យាទិកា អត្ថានុគតា សញ្ញា អន្វត្ថសញ្ញា។

១០៤.តិ

“វានេកញ្ញត្តេ”តិ (៣-១៧) វិកប្បានុវត្តនតោ អយុត្តត្ថាភាវំ ទស្សេតិ‘នយិទមយុត្ត’ន្តិ, យុត្តតា ចាស្ស បាឋេ ព្យភិចារ ទស្សនតោតិ វត្តមាហ-‘នបុំសកេ’ច្ចាទិ, បាឋានុគតា ហិ សុត្តរចនា, វិកប្បានុវត្តិយា អនបុំសកមិទ មេវ វចនំ តស្ស ក្វចិ ព្យភិចារត្តេ ញាបកន្តិ វត្តមាហ-‘តស្ស ចា’តិអាទិ, អវស្សមេវមេត្ថ អត្ថោ គហេតព្ពោ, អញ្ញថា យថាវដ្ឋិតបាឋានុក្កមេនាត្ថគ្គហណេ សតិ សុត្តស្ស [សុត្តស្សា (បោត្ថកេ)] មុខ្យត្ថប្បតីតិតោ កថន្តមញ្ញស្ស ញាបកំ ភវេយ្យ, មុខ្យភាវេ ហិ ញាបកត្តំ ន យុជ្ជេយ្យ។

១០៨. អតេ

ននុ ច “លក្ខណបដិបទវុត្តេសុ បដិបទវុត្តស្សេវ គហណ”ន្តិមាយ បរិភាសាយ លក្ខណិកស្សាការស្ស គហណំ ន បប្បោតីត្យាសង្កិយ បដិបាទយមាហ-‘វស្សាការេ’ច្ចាទិ, បរិភាសាយ ចស្សាយមត្ថោ “លក្ខីយតេនេនេតិ លក្ខណំ, សាធុសាធុជាននេ ហេសុត្តា សុត្ត [សុត្ត] មុច្ចតេ, បដិគតមត្ថំ បដិបទំ, ឧច្ចារិតមញ្ញសេត្យត្ថោ, លក្ខណញ្ច បដិបទញ្ច លក្ខណបដិបទានិ, តេហិ វុត្តានិ រូបានិ លក្ខណបដិបទវុត្តានិ, តេសុ, វុត្តសទ្ទោ បច្ចេកម្បរិសមាបិយតេ ‘លក្ខណវុត្តេសុ បដិបទវុត្តេសូ’តិ, តត្រាញ្ញសា យមនិទ្ទិដ្ឋំ, កេវលំ លក្ខណទស្សនេនាស្មឹ លក្ខណេ សត្យវស្សមនេន រូបេន ភវិតព្ពន្តិ លក្ខណេន បដិបាទិតំ, តំ លក្ខណវុត្តមិត្យុច្ចតេ, យន្ទញ្ញសា សទ្ទេនេវ បដិបាទិតំ, តំ បដិបទវុត្តន្តិ វុច្ចតេ, តស្មឹ លក្ខណវុត្តេ បដិបទវុត្តេ ច រូបេ សតិ បដិបទវុត្តស្សេវ គហណំ, នេតរស្សេ”តិ, បដិបទវុត្តស្សេវេត្យវធារណេន និយមរូបភាស្សា បរិភាសាយាវគម្យតេ, សោ ច និយមោ អនិយម បុព្វកេ សន្ទេហេ សត្យវតិដ្ឋតេ, តស្មា យត្រ លក្ខណវុត្តមេវ កេវលំ, ន បដិបទវុត្តំ, តត្រ នាយំ បរិភាសា វតិដ្ឋតេ, យត្រាបិ បដិបទវុត្តមេវ កេវលំ, ន លក្ខណវុត្តំ, សោប្បេតិស្សា អវិសយោ, យត្រ ទ្វេ រូបានិ សម្ភវន្តិ តត្រេវា យម្បរិភាសា សន្ទេហាបាករណមុខេន បវត្តាតិ ញាយប្បត្តោយេវា មត្ថោ ឥមាយ បរិភាសាយានុវាទ្យតេ, តថាហិ សន្ទេហឋានេសុ យទ្យប្បេករូបមេវមភិន្នមុភិន្នំ, តថាបិ លក្ខណវុត្តំ រូបំ លក្ខណេ នោន្នីយមានំ ធូមគ្គិ វិយ ជលពលាកា វិយ ចានុ មានិកំ, យន្តុ បដិបទ វុត្តំ រូបំ, តំ បច្ចក្ខសិទ្ធំ, បច្ចក្ខានុមានេសុ ច បច្ចក្ខម្ពលវន្តរំ បមាណន្តិ អតោ បដិបទវុត្តមេវ គយ្ហតីតិ។

១១០. ក្វចេ

នបុំសកលិង្គេ ឯការេន ន ភវិតព្ពន្តិ សម្ពន្ធោ។

១១៤. លោបោ

អការស្សន្តរង្គត្តេ ការណមាហ-‘បកតិនិស្សិតត្តា’តិ, បកតិយា ឥទំ បាកតំ “ណោ”តិ (៤-៣៤) ណោ, លោបស្ស ពហិរង្គត្តេ ការណមាហ-‘បច្ចយនិស្សិតត្តា’តិ, អន្តរង្គេច្ចាទិនា “អន្តរង្គពហិរង្គេស្វន្តរង្គវិធិ ពលវា”តិ បរិភាសមុបលក្ខេតិ, អង្គសទ្ទោ-វយវវាចី, អន្តោ សទ្ទោ សត្តម្យត្ថេ, អង្គេ ភវមន្តរង្គំ វិភត្យត្ថេ-សង្ខ្យសមាសោ “ឯឱនម វណ្ណេ”តិ (១-៣៧) អត្ថំ វាគមោ, អង្គតោ ពហិ ពហិរង្គំ “បយ្យបាពហិតិរោ បុរេបច្ឆា វា បញ្ចម្យា”តិ (៣-៥) អសង្ខ្យសមាសោ, អត្រ ចាន្តរង្គំ ពហិរង្គន្តិ នាង្គេភវមន្តរង្គំ, អបិត្វន្តរង្គនិស្សិតំ ការិយមន្តរង្គំ, នាប្យង្គតោ ពហិភូតោ សមុទាយោ ពហិរង្គំ, កិន្តុ ពហិរង្គនិស្សិតំ ការិយម្ពហិរង្គំ យថា មញ្ចនិស្សិតេសុ សទ្ទា យន្តេសុ ‘មញ្ចា សទ្ទាយន្តី’ត្យុច្ចតេ តំ វិយេតិ អតោយេវា សង្ខ្យសមាសេបិ លិង្គវិភត្តិវចនន្តរយោគោ ‘អន្តរង្គោ អន្តរង្គា’តិ, សង្កេតិកោ ហ្យយមសង្ខ្យសមាសោ, ន បុព្ពបទត្ថប្បជានោ, យថា-បច្ចក្ខស្សាក្ខនិស្សិតត្តាវពោធត្ថំ ‘អក្ខមក្ខម្បតិ វត្តតេ’តិ វិច្ឆាយ-មសង្ខ្យសមាសេបិ កតេ បច្ចក្ខ ញាណស្សាក្ខនិស្សិតត្តញាបនត្ថំ សង្កេតវសេន កតោ-យមសង្ខ្យ សមាសោ, ន បុព្ពបទត្ថប្បជានោតិ‘បច្ចក្ខោ បច្ចក្ខា’តិ លិង្គវិភត្តិ វចនន្តរយោគោ, តថេ វាយ-មន្តរង្គនិស្សិតោ-យំ សមុទាយនិស្សិតោតិ ញាបនត្ថំ សង្កេតវសេន កតោ-យមសង្ខ្យសមាសោតិ លិង្គ វិភត្តិវចនន្តរយោគោ ន វិរុជ្ឈតេ, អថវា អន្តរមង្គមស្ស ការិយស្សាត្ថីតិ “សទ្ធាទិត្វ” (៤-៨៤) តថា ពហិរង្គន្តិ, អន្តរង្គញ្ច ពហិរង្គញ្ច អន្តរង្គពហិរង្គានិ, តេស្វន្តរង្គោ ពលវាតិ។ អន្តរង្គ ការិយស្ស ពលវត្តំ សាធេតុំ ‘សព្ពបឋមំ វិធេយ្យត្តា’តិអាទិ វុត្តំ, ឥទម្បន អន្តរង្គការិយស្ស ពលវភាវសាធនេ ការណំ ន ហោតិ, អន្តរង្គត្តា ពលវភាវោយេវ ហិ សព្ពបឋមំ វិធេយ្យត្ត ការណំ, តថា ចាហ-‘យោ លោបតោ អការស្ស បឋមមេវ ភវនេ ការណមាហ អន្តរង្គត្តា អការស្សា’តិ, តស្មា នាយំ បាឋោ យុជតេ, អន្តរង្គពលវភាវសាធនស្ស បន លោកតោ ឥច្ឆិតត្តា អយមេវត្ថេ បាឋោ យុជតេ”អន្តរង្គមេវ ការិយម្ពលវំ លោកេ តថាទិដ្ឋត្តា, តថា ហិ លោកោ បាតោវា”ត្យាទិ, លោកេ តថាទិដ្ឋត្តាតិ អន្តរង្គពលវភាវស្ស លោកេ ឯវំ វត្ថមាននយេន ទិដ្ឋត្តា, អថវា កេនចិ វិធុរប្បច្ចយោបនិបាតេន ការណវេ កល្លេន វា កទាចិ កត្តុមសក្កុណេយ្យត្តេបិ អន្តរង្គស្ស អវស្សំ វិធេយ្យត្តំ ទស្សេតុមាហ សព្ពបឋមំ វិធេយ្យត្តា’តិ, សតិសម្ភវេតិ និមិត្តស្សានុបហតត្តា ការិយស្ស សម្ភវេ សតិ។

១១៦. យេ

ឥវណ្ណស្សាតិ វុត្តត្តាតិ ‘យេ បស្សិវណ្ណស្សា’’តិ ឯត្ថ ឥវណ្ណស្សាតិ វុត្តត្តា។

១១៨. អសំ

លិង្គវចនភេទេបិ ព្យយរហិតត្តា អព្យយវន្តុឧបសគ្គនិបាតានំ បុព្ពាចរិយសញ្ញា, អសតី សង្ខ្យា យេ សន្ត្យាន្យសង្ខ្យានីត្យាហ- ‘ឯកត្តេ’ច្ចាទិ, ឯកានេកេសូតិ វុត្តត្តា សង្ខ្យាវិសេសេ វិធីយមានាស្យាទយោ កថមសង្ខ្យេហិ ឧប្បជ្ជិតុមុស្សហន្តេ តច្ចាសយេនាហ- ‘កថមសង្ខ្យេហិ ស្យាទីនំ សម្ភវោ’តិ។ អថ និស្សង្ខ្យេហិ ហោតុស្យាទីនមសម្ភវោ ឧច្ចំ រុក្ខស្សិច្ចាទោតុ សង្ខ្យាសម្ភវេ ភវិតព្ពមេវ ស្យាទីហិច្ចាហ-‘សង្ខ្យាសម្ភវេវេ’ច្ចាទិ។ វុត្តិគន្ថស្សាធិប្បាយំ វិវរតិ ‘អញ្ញថេ’ ត្យាទិនា, កិមេសមុប្បត្តិយម្បយោជនំ យេនាសង្ខ្យេហិ តទុប្បត្តិ នោ-នុមីយតេច្ចាសង្កិយាហ-‘តស្សញ្ច សតិយ’ន្ត្យាទិ, អសតិ ហិ ស្យាទីនមុប្បត្តិយមុច្ចមាទីនមសង្ខ្យានម្បទត្តំ នត្ថីតិ យោ អាទីសុ បទស្មា បរេសំ តុម្ហាម្ហសទ្ទានំ សវិភត្តីនំ វោនោអាទិកំ បទនិមិត្តំ ការិយំ ន សិយាតិ ‘ឧច្ចំ វោ, ឧច្ចំ នោ’តិអាទយោ បយោគា ន សិជ្ឈន្តិ, សតិ តុ ស្យាទុប្បត្តិយំ លុត្តេសុបិ តេសុ បទត្តនិប្ផត្តិយាយេវ តទុប្បត្តិតោ បទត្តេ សិទ្ធេ បទលក្ខណំ ការិយំ សិជ្ឈតេវាតិ ភាវោ។ បរេហិ ឯត្ថ ‘តស្សំ សាលាយ’ន្តិ វចនិច្ឆាយំ ‘តត្រ សាលាយ’ន្តិ យថា សិយាតិ “អព្យយត្វា ស្យាទិនោ’’តិ (បា, ២-៤-៨២) អព្យយតោ បរស្សិត្ថិយមាប្បច្ចយស្សាបិ លោបោ វិហិតោ, តេនាហ- ‘អសង្ខ្យេហិ’ច្ចាទិ, តទយុត្តន្តិ អាប្បច្ចយស្ស លោបវិធាន មយុត្តំត្យត្ថោ។ អថ កេនាត្រ អាប្បច្ចយោ វិធីយតេ យេនាស្សាបិ លោបោ-នុសាសីយតេ “ឥត្ថិយមត្វា’’តិ (៣-២៦) ចេ នេតទត្ថិ, ឥត្ថិយមាប្បច្ចយស្ស វិធានតោ-សង្ខ្យានញ្ចាលិង្គត្តា, តស្មា អសង្ខ្យេហិ អាប្បច្ចយស្ស សម្ភវោយេវ នត្ថីត្យនត្ថកមាប្បច្ចយស្ស លោបវចនន្តិ នានត្ថកំ ឥត្ថិយន្តិ (៣-២៦) ហិ គុណិប្បធានោ និទ្ទេសោ ឥត្ថត្តវតិ អាប្បច្ចយាទយោ វិធីយន្តេ ‘តស្សំ សាលាយ (មិច្ចេ តស្មឹ បទត្ថេ) តត្រេ’តិ អសង្ខ្យមិទមិត្ថត្តវតិ វត្តតេ, តស្មា សិយាយេ វេតស្មា អាប្បច្ចយោត្យវស្សមាប្បច្ចយស្ស លោបោ វិធេយ្យោតិ យោ មញ្ញតេ, តម្បតិ អាហ-‘យទីបិ’ច្ចាទិ, វិសេសាភិធានាត្យបគមេ វត្ត មានោយមសង្ខ្យសមុទាយោ‘និទ្ទេសោ វត្តតេ’តិ ចោភយមិក្ខតេ, ឥត្ថិយន្តិ និទ្ទេសស្ស គុណិប្បធានត្តំ សាធេតុំ ‘ឥត្ថត្តវតិ ហិ អាប្បច្ចយាទយោ’តិអាហ, តត្រេតីមស្សាសង្ខ្យស្ស សាលាយំ វត្តនតោ អាហ- ‘ឥត្ថត្តវតិ ចា’តិ, អយម្បសិទ្ធិរូបេន ន វត្តតេតិ សម្ពន្ធោ, យទិ អយម្បសិទ្ធិរូបេន វត្តតេ, កុតោ ចរហិ ឥត្ថត្តាវសាយោត្យាហ- ‘ឥត្ថត្តាវសាយោ’ច្ចាទិ។ ឥទានិ ជិនិន្ទពុទ្ធិវចនមានីយ តស្សា យុត្តត្តមុព្ភាវយិតុមាហ- ‘យោប្យាហិ’ច្ចាទិ, យទីបិច្ចាទិ ជិនិន្ទពុទ្ធិវចនំ, តស្សាតិ ឥត្ថត្តស្ស, បទត្ថោ ច ឥត្ថត្តំ សិយាតិ យោប្យាហេតិ សម្ពន្ធោ, គម្ភមានត្ថត្តា ឥតិសទ្ទាប្បយោគោ, តស្សាយុត្តន្តិ តស្សេវំ វាទិនោ ជិនិន្ទពុទ្ធិនោ វចនមយុត្តំត្យត្ថោ, កុតោច្ចាហ- ‘ឯវំ ហិ’ច្ចាទិ, យទិ ឥត្ថត្តស្ស វាក្យត្ថតា ឥត្ថិប្បច្ចយនិវត្តិកតា, ឯវំ សតិ សាលាយមិច្ចាទិសទ្ទន្តរាបេក្ខា ឥត្ថត្តប្បតីតិ តត្រេត្យាទីសុ សិយាតិ អត្ថោ, នេវ តថា បតីយតីតិ ភាវោ, វុត្តមេវត្ថំ ផុដយិតុមាហ- ‘តថាហិ’ច្ចាទិ, អវិទ្ទសុអយន្តិ ទិដ្ឋន្តោ បញ្ញាសោ, អវិទ្ទសុ អយន្តិ ឧភយត្រាប្យត្រេករវចនសិស្ស និវត្តិយា កតំ យមេកត្តំ, តំ សទ្ទន្តរាទ្យនបេក្ខមេវ បតីយតេត្យត្ថោ, ឥត្ថត្តវុត្តិនា សាលាទិសទ្ទេន សាមានាធិករណ្យំ តត្រេត្យេតស្សាតិ ឯតាវតា អាប្បច្ចយោ ឧប្បជ្ជតីតិ ច ន សក្កា វត្តុន្តិ ទស្សេន្តោ អាហ-‘សមានាធិករណត្តម្បិ’ច្ចាទិ, សមានាធិករណត្តម្បីតិ (ឥត្ថិ) វុត្តិនា សាលាទិសទ្ទេន សាមានាធិករណ្យម្បិ, អាប្បច្ចយាទីនំ នាង្គន្តិ សម្ពន្ធោ។

១១៩. ឯក

ឯវាតិ អនុវត្តតេឯវ, ឯកោត្ថោ យស្ស បកត្យាទិសមុទាយស្ស សោ ឯកត្ថោ ‘អស្ស ចេកត្ថសទ្ទស្ស បវត្តិនិមិត្តំ ឮយាទិ វិធានន្ត្យាហ- ‘ឯកត្ថតា ឮយាទិវិធាន’ន្តិ, ឮយាទិវុត្តិយន្តិ វត្តនំ វុត្តិ ឮយាទីនំ វុត្តិ, ឮយាទិវិធានេ សតិត្យត្ថោ, សមាសតោតិ សមាសិតា, តេនេវាតិ “ទិស្សន្តញ្ញេបិ បច្ចយា’’តិ (៤-១២០) សុត្តេនេវ។

១២០. បុព្ព

យទា ចាត្រាធិសទ្ទប្បយោគោ តទា តេនេវ វិភត្យត្ថស្ស វុត្តត្តា ន សត្តមី បយុជ្ជតេ, យទា សត្តមី, ន តទាធិសទ្ទោ, តេនា សកបទេនេវ វិគ្គហោ ឯវំ ទស្សនីយោតិ អាហ- ‘ឥត្ថីសុ កថា បវត្តា’តិ, ឥត្ថិសទ្ទតោ សត្តមីភវនេ ការណមាហ- ‘តំសមានាធិករណត្តា’តិ, តេន អធិសទ្ទេន សមានត្ថត្តាតិ អត្ថោ។

១២១. នាតោ

សោ ច អមាទេសោ, អាទេសស្សេវាតិ អំអាទេសស្សេវ, អបញ្ចមិយាតិ បញ្ចមី វជ្ជេត្វា។ អញ្ញត្រ វិធីយមានោ-យមមាទេសោ បញ្ចមិយម្បិដិសិទ្ធត្តា បញ្ចមិយា បដិសេធេន សយម្បិ បដិសិទ្ធោ នាម ហោតីត្យាហ ‘អាទេសស្សេវាយំ បដិសេធោ’តិ, លោបបដិសេធស្ស ‘នាតោ’តិ បុព្ពវាក្យេន វុត្តស្ស អយម្បិដិសេធោ នេតិ សម្ពន្ធោ, អថកថមិទមបញ្ចម្យាត្យមាទេសេនេវាតិសម្ពន្ធតិ ន លោប បដិសេធេនាតិ បរិភាសមាហ-‘អនន្តរស្ស វិធិ វា ហោតិ បដិសេធោ វា’តិ, ឯត្ថ អន្តរសទ្ទស្សានេកត្ថត្តេបីហាន្តរាឡវាចីតិ ន វិជ្ជតេ អន្តរម្ហជ្ឈមស្សេត្យនន្តរោ, អន្តរាឡមត្ថបដិសេធេ បយោជនំ នត្ថីត្យន្តរាឡគតស្ស វិធិនោ បដិសេធស្ស ចាភាវានន្តរោត្យុប ចរិយតេ អនន្តរា គាមាត្យាទិ វិយ, ទិដ្ឋត្តេ បន មជ្ឈស្ស ន វិជ្ជតេ-ន្តរ មេសន្តិ វិគ្គហេ សុត្តេប្យនន្តរស្ស វិធានន្តរស្សាបិ ទិដ្ឋត្តា ទ្វិន្នមេកោប្យនន្តរោត្យុច្ចតេ, តេនេវានន្តរស្សាតិ បរិភាសាយមេក វចនំ, ឥតិសទ្ទោ ឥទមត្ថេ, ឥតិ ឥមាយ បរិភាសាយាទេសេនាភិសម្ពន្ធតីត្យត្ថោ, តេនាតិ យថាវុត្តបរិភាសាយ វសេន, យេន ការណេនាទេសេនាភិសម្ពន្ធតិ តេនាត្យត្ថោ, អលោបោតិ លោប បដិសេធោ, សាមត្ថិយាលទ្ធន្តិ ទ្វិន្នមត្ថានំ វិធានាយ ទ្វេ វាក្យានិ ភវន្តិ, តត្រ ‘នាតោ’តីទំ បដិសេធវិធាយកមេកំ វាក្យំ, ‘អមបញ្ចមិយា’តិ ទុតិយមមាទេសស្ស, តត្រាបញ្ចមិយាត្យាទេសេនេវាតិ សម្ពន្ធតិ, វុត្តវិធានា ន លោបបដិសេធេន, តថាសត្យមបញ្ចមិយាតិទំ វាក្យំ យទិ ន វិសេសត្ថមាលម្ពតេ តមន្តរេនានុបបត្តិតោ-ញ្ញថា កិន្ន្យនេនាត្ថពលេន លទ្ធន្តិ អត្ថោ, អលោបោតិ ជោតេតីតិ សម្ពន្ធោ, វាក្យភេទេន វិវរណំ កតំ, ន ឯកវាក្យត្តេនាតិ ព្យតិរេកោ ឯកវាក្យតាយញ្ហិ ការិយ ទ្វយស្សាបិ បញ្ចមិយម្បិដិសេធោ សិយា ‘បញ្ចមី វជ្ជេត្វា តំ ការិយទ្វយំ វេទិតព្ព’ន្តិ, យទិបិ សិទ្ធាតិ សម្ពន្ធោ, យេន នាប្បត្តិយាត្យនេន “យេន នាប្បត្តេ វិធិរារព្ភតេ, តស្ស ពាធនម្ភវតី”តិ មម្បរិភាសមុបលក្ខេតិ, កិមត្ថមិហាយំ បរិភាសា បប្យតេ ឥហ សត្ថេ-បវាទា ឧស្សគ្គេ ពាធន្តេតិ និយមោ, តត្រ ចុស្សគ្គា ទុវិធា និយតប្បត្តយោ អនិយតប្បត្តយោ ចេតិ, យេ សព្ពត្ថាបវាទវិសយម្បវិសន្តិ, តេ និយតប្បត្តយោ វុច្ចន្តេ, យេ ក្វចិទេវាបវាទវិសយមវគាហន្តេ, តេ អនិយតប្បត្តយោ វុច្ចន្តេ, ឯវំ ទុវិធេសុស្សគ្គេសុ យេ-និយតប្បត្តយោ, តេសមេវ ពាធនមិច្ឆីយតេ, ន និយតិកានំ, តេន តប្បទស្សនត្ថមយម្បរិភាសា បប្យតេតិ, យេនេត្យុស្សគ្គស្ស និទ្ទេសោ, នេតិ បដិសេធវាចី និបាតោ, អប្បត្តេ អសម្ពុដ្ឋេ វិសយេ ឥត្យជ្ឈាហារិយំ, យេន ឧស្សគ្គេន នាប្បត្តេ បត្តេឯវ សម្ពុដ្ឋេឯវ វិសយេត្យត្ថោ… ‘ទ្វេ បដិសេធា បាកតមត្ថំ គមេន្តី’តិ កត្វា, វិធីយតីតិ, បដិសេធោ វិធានញ្ច, អារព្ភតេ វិធី

យតេ បប្យតេត្យត្ថោ, អនេនាបវាទវិធិន្នស្សេតិ, តស្សេតិ អាទោយេនេតិ និទ្ទិដ្ឋស្សឧស្សគ្គស្សពាធនម្ភវត្យបវាទេន, យេន ក្វប្បត្តេ វិសយេ អារព្ភតេ តស្ស ពាធនំ ន ភវតីត្យត្ថោ, កុតោតិ ចេ អនវកាសត្តា, តថាហិ យទិ ឧស្សគ្គេន សព្ពោ វិសយោ គហិតោ សិយា, កោ-បវាទស្សអញ្ញោ វិសយោ សិយា, តស្មា អនវកាសត្តា (ន) អប (វាទេ) បន តស្ស ពាធនម្ភវតីត្យវសេយំ, យេន តុស្សគ្គេន កោចិទេវាបវាទវិសយោ-នុប្បត្តោសិយា, នសព្ពោ, តម្បតិ សាវកា សត្តា តម្ពាធតេតិ វុត្តំ ហោតិ, ‘បញ្ចបូលិមានយេ’ត្យត្រ បញ្ចន្នំ បូលានំ សមាហារោតិ វិសេសនសមាសោ “នទាទិតោវី” (៣-២៧) សមាហរណំ សមាហារោតិ សមាហារស្សបិ ភាវរូបត្តា អាហ ‘ភាវប្បធានត្តេបី’តិ, គុណភូតទព្ពានិ បូលានិ។

១២៥. ឥម

សុត្តេ អនិត្ថិយន្តិ កិមត្ថិយ (មនេន) បដិសេធវចនេន, យតោ ឥមស្សេត្វេវានិត្ថិលិង្គេន និទ្ទេសោតិ មនសិកត្វា អាហ-នាមគ្គហណេ’ឥច្ចាទិ, “នាមគ្គហណេ លិង្គវិសិដ្ឋស្សាបិ គហណ”ន្តិ បរិភាសាយំ, តត្ថ លិង្គេន សុត្តេ និទ្ទិដ្ឋតោ អញ្ញេន កេនចិ វិសិដ្ឋំ នាមំ លិង្គវិសិដ្ឋំ, តស្ស, យត្ថ សទ្ទសាមញ្ញសន្និស្សយនំ, តត្ថ នាមគ្គហណេ សតិលិង្គវិសិដ្ឋស្សាបិ គហណំ ហោតិ… សាមញ្ញោ សព្ពវិសេសានុប្បវេ សតោត្យធិប្បាយោ, ឥទមេវាតិ អនិត្ថិយន្តិ វចនមេវ, ញាបកន្តិ បត្តិ បុព្ពកោ បដិសេធោ, សោ ឥត្ថិយម្បត្តិយំ សតិ អនិត្ថិយន្តិ កតោ សិយាតិ អនិត្ថិយន្តិ បដិសេធវចនមេវេមំ បរិភាសំ ញាបេតីតិ អត្ថោ, ឥមិនា ឥមិស្សា បរិភាសាយ សាមត្ថិយ លទ្ធតំ ទស្សេតិ។

១២៧. សិម្ហ

អនបុំសកស្សាតិ បរិយុទាសោតិ អនបុំសកស្សាតិ ឯត្ថ នញ្ញទ្ទស្ស បរិយុទាសោ-ត្ថោត្យត្ថោ។

១២៨. មស្សា

តន្នេតិអាទិនា កត្ថចិ បរិភាសាវតិរនិច្ចាតិ សូចេតិ។

១៣០. កេវា

ហោតុ សិតោ-ញ្ញត្រកេ សតិ សាទេសោ, សិម្ហិ តុ កប្បច្ចយា បឋមមេវ កតោ មស្ស សាទេសោតិ គប្បច្ចយេ សតិ 'កេវា'តិ កី សាមញ្ញេន សាទេសវិធានេនេ ត្យាសង្កិយ សុត្តស្ស សាមញ្ញ វិធានេ ផលំ ទស្សេតុំ 'កេនេកត្ថតាយំ'ត្យាទិមាហ, កេនេកត្ថតាយន្តិ កប្បច្ចយេន សហ ណាទិវុត្តិយំ, បុព្ពភាគស្សាតិ អសុភាគស្ស បទត្តាភាវាតិ "ឯកត្ថតាយា"តិ (២-១១៩) វិភត្តិយា បទត្តសាធិកាយាបគមេន បទត្តាភាវា, បទសង្ខារ និពន្ធនោតិ បទ សិទ្ធិ ហេតុកោ, "និមិត្តាភាវេ នេមិត្តិកស្សាប្យភាវោ"តិ ញាយស្សាយមត្ថោ "និមិត្តំ ការណំ ហេតូត្យនត្ថន្តរំ, និមិត្តស្ស អភាវោ និមិត្តាភាវោ, តស្មឹ និមិត្តាភាវេ ហេតុវិនាសេត្យត្ថោ, និមិត្តា អាគតោ នេមិត្តិកោ, ផលភូតោ ធម្មោ, និមិត្តេ ភាវោ វា នេមិត្តិកោ, និមិត្តស្សាភាវេ តំ ហេតុតោ បវត្តស្ស នេមិត្តិកស្ស ផលស្សាប្យភាវោ ភវតី"តិ, តថាហិ ឆត្តនិមិត្តឆាយា ឆត្តាបាយេន ភវតិ, បទីបនិមិត្តទស្សនំ បទីបាបាយេ ន ភាតិ, តថេហាបិ និមិត្តតោ បវត្តានំ និមិត្តាភាវេ អភាវោយេវ យុត្តិ មាតិ មញ្ញតេ, អញ្ញត្រចាតិ សិតោ អញ្ញត្រ ច។

១៣១. តត

ត្យឯតានំ តការស្ស បរិច្ចាគាយ 'តតស្សា'តិ វុត្តំ។

១៣២. ដស

ឥមិស្សាយាត្យាទីសុ "ស្សំ ស្សា ស្សាយេ"ត្យាទិនា (២-៥២) ឥ, "តទាទេសា តេ វិយ ហោន្តី"តិ បរិភាសតោ សាទ្យាទេសីនំ គហណាស្សាយាទេសាទីនំ គហណសម្ភវេបិ កឹ ស្សាយាទិគ្គហណេ ន សុត្តគ្គរុករណេនេ ត្យាសង្កិយ'ស្សាយាទិគ្គហណ'មិច្ចាទិ, វុត្តិ គន្ថោ វុត្តោតិ ទស្សេតុមាហ-'ននុ ចេ'ត្យាទិ, ដសស្មាទិកំ 'ដសស្មា ស្មិន្នន្នាស្វិមស្ស ចា'តិ វត្តព្ពំ, នមាទីនម្បិ វិធិគ្គហណាយ [នាទីនម្បវិគ្គហាយ (បោត្ថកេ)], តស្សា

ទេសិនោ អាទេសោ តទាទេសោ, តស្ស, តស្ស អាទេសិនោ គហណំ តគ្គហណំ, តេន។

១៣៤. ទុតិ

អញ្ញថាតិ គរុនិទ្ទេសមកត្វា អញ្ញេន លហុប្បការេន និទ្ទិសនេ សតិ, ឯកវិភត្តិ និទ្ទិដ្ឋត្តាតិ'ទុតិយាយោស្សា'តិ ឯកវិភត្តិយា និទ្ទិដ្ឋត្តា, អញ្ញថាតិអាទិនា នេកទេសោតិវចនបរិយន្តេនេតេន 'ន ត្វេកវិភត្តិយុត្តាន'ន្តិ បរិភាសេកទេសស្ស អធិប្បាយោ បកាសិតោតិ ញាតព្ពំ, ឯតទេវានុវត្តតីត្យនេន តុ "ឯកយោគ និទ្ទិដ្ឋានមេ្យកទេសោ-នុវត្តតេ"តីមស្ស, ឯកវិភត្តិយុត្តានំ ឯកទេសោ នានុវត្តតេតិ យោជនា បរិភាសាយំ, ញាបេតីតិ បុព្ពេ វិយ សាមត្ថិយេន ញាបេតិ។

១៣៩. នាញ្ញំ

អប្បធានប្បដិសេធតោ សព្ពាទីនំ តទន្តវិធិនា ភវិតព្ពំ, អញ្ញថា ហិ សព្ពាទិគ្គហណេ កោ បសង្គោ បិយសព្ពាទីនំ, យតោ អប្បធានប្បដិសេធោ, ករិយតេ តេន បរមសព្ពេឥច្ចាទិ ហោតីតិ ទស្សេតុមាហ-'អប្បធានប្បដិសេធោ'ឥច្ចាទិ។

១៤០. តតិ

យត្ថាតិ យស្មឹ កត្តរិ ករណេ វា, កត្តរិ គតិយាសិទ្ធិមាហ-'ករោតិ'ច្ចាទិ, ករោតិម្ហិ ករធាតុម្ហិ គម្មមានេ, មាសេន កតាតិ បាឋេន ភវិតព្ពំ... មាសេន កតានំ បុព្ពានន្តិ វត្តព្ពត្តា, បុព្ពភាវេតិ បុព្ពភវនេ មាសស្ស ករណត្តំ, ឯត្ថ តុ មាសេន ករណភូតេន បុព្ពភូតានន្តិ អត្ថោ, តេនេវេត្ថាបិ ភវន្តីតិ បាឋេន ភវិតព្ពំ។

១៤១. ចត្ថ

ចស្ស អត្ថោ ចត្ថោ, សោយេវាតិ ឯត្ថ សមាសស្ស បរាមាសោ, ចត្ថោ ឯត្ថ សម្ភវតិ កិន្ត សព្ពាទិ ន ចត្ថ សមាសវិសយោតិ បាឋេន ភវិតព្ពំ។

១៤៤. មនា

កឹ ពហុលំវិធានា ‘វុទ្ឍភាវោ’ [ឱក្ខាភាវោ (បញ្ចិកាយំ)] តិ បាឋេន បយោជនំ យេនេ តទត្ថមេវ “សុមេធាទីនមវុទ្ធិ ចេ”តិ គណបាឋោ កតោ, ហេមសទ្ទេន ហេមមយានិ គហិតានិ្យភេទេនត្យាហ- ‘ហេមមយានី’តិ, កប្បេន សទ្ទេន សីសាលង្ការជាលានិ គយ្ហន្តិ, តានិយេវ វាសសានិ បដា តំសរិក្ខតាយ, សកត្ថេបិ យថាគមម្ភវន្តីតិ សម្ពន្ធោ, ពាណាទីសុ អភិធេយ្យេសុ មនាទីសុ ន បន្ធីយន្តីតិ យោជនា, ពាណាទីសុតិ ពាណ សទ្ទក្ខយាទីសុ, អហសទ្ទស្ស មនាទិការិយាសម្ភវា អហសទ្ទោ មនាទីសុ ន ទដ្ឋព្ពោ, រហសីតិ និបាតត្តា ឥការស្ស ច អសព្ភវា រហសទ្ទោ ច មនាទីសុ ន ទដ្ឋព្ពោតិ សជ្ឈាហារោ សម្ពន្ធោ វេទិតព្ពោ, ឥការស្ស កច្ចាយនេ ស្មិនោ ករីយមានស្ស ឥការាទេសស្ស ច, រហតិសទ្ទស្ស និបាតត្តំ សភាវតោ បកាសេតុំ ‘រហសីត្យាទិ’មាហ, រហោសទ្ទេតិ ឯត្ថ រហសទ្ទោតិ បាឋោ-វគន្តព្ពោ, តេនាតិ យេន អហសទ្ទស្ស មនាទិការិយាសម្ភវោ រហសីតិច និបាតោ, តេន, ឥហមនាទីសុ។

១៤៦. ភាវ

គេតិ គសញ្ញេ បរេ, កុតោ-នុឥច្ចាទោ ភោ’ឥតិ ពហុវចនន្តោ និបាតោ, តថាសតិ ‘តយោជនា’តិ យុជ្ជតិ, តញ្ច និបាតត្តំ សមត្ថេតីតិ [និបាតមត្ថេតិ] ទស្សេតុមាហ- ‘ពហុត្តេ’ច្ចាទិ។

១៤៨. ន្តស្សំ

សត្តម្យន្តំ ភវតីតិ សេសោ, ននុចន្តស្សាតិ វុត្តេ ន្តន្តប្បច្ចយោវាវសីយតិ, ន តទន្តវិធីតិ [ន្តន្តប្បច្ចយោវ នាវសីយតិ, តទន្តវិធិបីតិ បាឋេន ភវិតព្ពំ] អាហ- ‘ន្តប្បច្ចយ ស្សេវេ’ច្ចាទិ, សុតត្តាតិ សោតវិញ្ញាណេន គហិតត្តា បច្ចក្ខត្តាតិ វុត្តំ ហោតិ, អនុមិតស្ស “វិធិព្ពិសេសនន្តស្សា”តិ (១-២៦) លិង្គតោ តទន្តសង្ខាត អត្ថទស្សេន សង្ខាតអនុមានញ្ញាណេន វិញ្ញាតស្សាតិ អត្ថោ។

១៥៤. រាជ

ទន្ត្ឡោ ធម្មោ ធនុ អស្ស ទន្ឡធម្មា។ រាជាទីស្វិមប្បច្ចយេ បឋិតេ

តទន្តោ បច្ចយគ្គហណ បរិភាសាយ គយ្ហតី ត្យាហ- ‘ឥមិនា ឥច្ចាទិ។

១៦២. ល្តុ

បច្ចយឥច្ចាទិនា “បច្ចយគ្គហណេ យស្មា សោ វិហិតោ តទាទិនោ តទន្តស្ស ច គហណ”ន្តិ ញាយំ ទស្សេតិ, តត្ថ យតោ វិហិតោ តំ វិនា ន ភវតិ បច្ចយោត្យនេន ញាយេន បត្តោយេវាត្ថោ អាខ្យាយតេ ‘បច្ចយគ្គហណេ យស្មា សោ វិហិតោ, តទាទិនោ គហណ’ន្តិ, “វិធិព្ពិសេសនន្តស្សេ”តិ តទន្តគ្គហណំត្យាខ្យាយតេ ‘តទន្តស្ស ច គហណ’ន្តិ, សោ បកតិវិសេសោ អាទិ យស្ស សមុទាយស្ស សោ តទាទិ, សោ បច្ចយោ-ន្តេ យស្ស សមុទាយស្ស សោ តទន្តោ, តាទិសស្ស តទាទិតទន្តសមុទាយវិសេសស្ស គហណំ, ន តុ តទន្តមត្តស្សេត្យត្ថោ, ឥហ តុ តទន្តគ្គហណ មេវានុរូបន្តិ’ ទស្សេតុមាហ-“កត្តរិ ល្តុណកា”តិ ឥមិនា ត្យាទិ, តទាទិតទន្ត សមុទាយស្ស តុ គហណេ ផលំ ‘ព្យជិតិសី’តិអាទីសុ ទដ្ឋព្ពំ, តញ្ច “តុំស្មា លោបោចិច្ឆាយំ តេ”តិ (៥-៤) សុត្តេ សយមេវ វក្ខតិ។

១៦៥. សលោ

កច្ចាយនេ “សកមន្ធាតាទីនញ្ចេ”តិ (២-៣-៤៤) សុត្តិតំ, សោបិ ល្ហន្តោយេវាត្យភិមតសិទ្ធីតិ ទស្សេតុំ វុត្តិយមុទាហដំត្យាហ- ‘សកមន្ធាតុ’ឥច្ចាទិ, ល្ហន្តោ មន្ធាតុសទ្ទោ អត្ថីតិ ‘សកមន្ធាតុ’ សទ្ទោបិ ល្ហន្តោតិ សជ្ឈាហារោ បទសម្ពន្ធោ ទដ្ឋព្ពោ, តតោបីតិ ន កេវលំ កត្តុតោវ, មន្ធាតុសទ្ទស្ស ល្ហន្តតំ សាធេត្វា សកមន្ធាតុ សទ្ទម្បដិបាទេតុំ ‘សព្ពេស’ន្តិអាទិមាហ។

១៦៩. ដប

សង្ខ្យាសទ្ទោ យទីបិ សង្ខ្យានេ វត្តតេ, តថាបិ សង្ខ្យានទ្វារេនិធសង្ខ្យេយ្យេ វត្តតីត្យាហ-‘ចុទ្ទសហិ សង្ខ្យាហី’តិ បាឋេន ភវិតព្ពំ, ចុទ្ទសសទ្ទវចនីយាវ បញ្ចាទិសង្ខ្យា, យតោ សង្ខ្យាសទ្ទោ នេហ បរិគ្គហិតោតិ។

១៧៥. ទិវា

ទិវសតោ ស្មិនោ ឱម្ហិ បុព្ពសរលោបេ ទិវិ។

១៨១. យោនំ

ទុតិយាគ្គហណេនាតិ ‘ទុតិយាយោស្ស នេ វា’ត្យេវំ សុត្ត រចនាយំ ទុតិយាគ្គហណេន។

១៨៥. នាម្ហិ

ឯនាទេសស្សាសម្ភវាតិ នាស្ស ស្មាទេសត្តា។

១៨៧. គស្សំ

ឧភយវិកប្បោតិ សមាសាសមាសបក្ខទ្វយវិធានំ, កច្ចាយនវុត្តិ ការស្ស វិប្បដិបត្តិមាវីកត្តុមាហ-‘កច្ចាយនេ’ច្ចាទិ, ឥត្ថិបុមន្ទបុំសក សម្ភោហោតិ ឯត្ថាយន្តេសំ សាធនក្កមោ ‘ទ្វន្ទដ្ឋីហិ សមាសេ ឥត្ថិបុមនបុំសកសម្ភោហោ’តិ ឋិតេ “សមាសេ ច វិភាសា”តិ (២-២-៣៥) បុមន្តស្ស អមាទេសេ “វគ្គន្តំ វា វគ្គេ”តិ (១-៤២) និគ្គហីតស្ស វគ្គន្តោ។

១៩២. បុម

កម្មាទិត្តា ឯនស្សាបិ អភាវបក្ខេតិ “នា ស្សេ នោ”តិ (២-៨០) កម្មាទិតោ នាស្ស ឯនាទេសករណតោ វុត្តំ។

១៩៧. ឥមេ

អាទេសោ កថនំ, អន្វាទេសោ-នុកថនមិច្ចាហ-‘អន្វាទេសោ កថិតានុកថន’មីតិ, កថិតស្សានុកថនំ កថិតានុកថនំ, អនេន ច នេហ បច្ឆា ឧច្ចារណមត្តមន្វាទេសោ, កិញ្ចរហិ ឯកស្សាភិធេយ្យស្ស បុព្ពសទ្ទេន បដិបាទិតស្ស ទុតិយម្បតិបាទនមន្វាទេសោតិ វទតិ, តេនេហ ន ភវតិ ‘ទេវទត្តំ ភោជយ, ឥមញ្ច យញ្ញទត្ត’ន្តិ, កេនចិ វិសេសន្តរយោគេន កថិតស្សានុកថនំ អន្វាទេសោតិ សម្ពន្ធោ។ កថម្បន វិសេសន្តរយោគោ គម្យតេច្ចាហ- ‘សាមត្ថិយា’តិ, កេនចិ វិសេសេនាយោគេ វុត្តស្សេវ បុនព្ពចនានុបបជ្ជនំ សាមត្ថិយំ, តេនេវាហ- ‘អញ្ញថេ’ច្ចាទិ។

១៩៨. កិស្ស

នវិរុជ្ឈតីតិ ឥមិនា “ឥត្ថិយមត្វា”តិ (៣-២៦) សាមញ្ញេន វិធានតោ ស្យាទ្យន្តមជ្ឈេបិ ឥត្ថិយម្បច្ចយោ នវិរុជ្ឈតីតិ វទតិ។

២០៤. នម្ហិ

ននុ យថាក្កមំ នំវិភត្តិក្កមេនាបិ សម្ភវតិ, តថាសតិ ‘ទ្វិន្នំ សទ្ទានំ ទ្វេអាទេសា កមេនេ’ច្ចេវ កស្មា វុត្តំ ត្យាសង្កិយាហ ‘ន នំវិភត្តិក្កមេនាបី’តិ។ ការណមាហ- ‘តស្សានបេក្ខិតត្តា’តិ, ឥមិនា និស្សយករណមេកាសត្ថិយា យុត្តីតិ ទស្សេតិ, អបេក្ខិតេ កថំ ភវេយ្យា ត្យាហ- ‘យទិ ហិ’ច្ចាទិ, អបេក្ខិតិ យថាក្កមំ, ឯវមញ្ញតេ “កិញ្ចាបិ ជាតិនិទ្ទេសេន ទ្វេបិ នំ រូបានិ គយ្ហន្តិ, តថាបិ ‘តិចតុន្ន’ន្តិ វិយ ព្យត្តិនិទ្ទេសោវ យថាក្កមោបការីយមានាន, មនុទេសស្ស តថា វិញ្ញយមានត្តាតិ នំសុតច្ចេវ វទេយ្យ, ន តថា វុត្តំ, តតោ-វសីយតេ ‘ន យថាក្កមមេត្ថាបេក្ខិត’ន្តិ។

២០៥. ន្ត

ននុ ន្តន្តូនន្តិ តទន្តា គយ្ហន្តិ បច្ចយគ្គហណបរិភាសាយ, តថា សតិ ការិយិត្តេន តទន្តាវ គយ្ហន្តិ កថំ ន្តន្តូយេវា ត្យាសង្កិយាហ- តេយេវេ’ច្ចាទិ, បច្ចក្ខតាយាតិ [សុគតថាយ-បញ្ចិកា] សុគតត្តា, ពលវត្តា តេយេវ ការិយិត្តេន គយ្ហន្តីតិ សម្ពន្ធោ, ន តទន្តា, ទុព្ពលាតិ ព្យតិរេកំ វត្វា ទុព្ពលត្តេ ការណមាហ- ‘អនុមិតត្តា’តិ,

អនុមិតត្ថំ សាធេតុមាហ- ‘អនុមិតាហិ’ច្ចាទិ, ភវិភត្តីនន្តិ បាឋោ យុត្ត តរោ, តស្ស អន្តាទេសេ អការេតិ សម្ពន្ធោ។

២១៩. យោម្ហិ

យោម្ហីតិ សត្តម្យន្តជាតិនិទ្ទេសា លព្ភមានត្ថវសេន ‘បច្ចេក’ន្តិ វុត្តិយំ វុត្តំ, តេនេវាហ បញ្ចិកាយំ- ‘កថមិទមវសីយតេ យោម្ហីតិ និទ្ទេសា’តិ, តស្សទានិ អត្ថម្បកាសេតុំ ‘បច្ចេកន្តិ ឯកេកស្មិ’ន្តិអាទិ វុត្តំ។ ឯកេកស្មិ យោម្ហិ ទ្វិន្នំ អាទេសានំ សម្ភវា អាទេសីនម្បិ ពហុត្តសម្ភវោតិ សុត្តេ ‘ទ្វិន្ន’ន្តិ ពហុវចននិទ្ទេសោ, វុត្តិយម្បន បច្ចេកំ យោម្ហិ បច្ចេកំ ទ្វិសទ្ទសម្ភវា ‘ទ្វិស្សា’តិ វុត្តំ, ទុតិយាយម្បិ ទុវេ ទ្វេ។

២២៨. នាស្មា

បកតវសេនាតិ តុម្ហាម្ហានមាទេសានមធិកតវសេន, កមមនតិក្កម្ម ន ភវន្តីតិ សម្ពន្ធោ។

២៣០. ចំវា

កច្ចាយនាចរិយោ តុម្ហាម្ហេហិ បរាយ ចតុត្ថី ឆដ្ឋី សវិភត្តិយា “សស្សំ”តិ (២-៣-៣) សុត្តេន អមាទេសំ វិធាយ ‘តុម្ហំ អម្ហ’ន្តិ ពហុវចនរូបានិ សាធេតិ… ឯកស្មិម្បិ អត្ថេនិ គុរុអាទិកេ ច គារវ វសេន ពហុវចនរូប ទស្សនតោតិ ទស្សេតុមាហ-តុម្ហំ អម្ហ’ន្តិអាទិ, តស្សាយុត្តត្តា ‘តមយុត្ត’ន្តិ វត្វា អយុត្តតំ សាធេតិ ‘ឯវំ ហិ’ច្ចាទិនា, ឥមស្មិម្បន សត្ថេ ឯកស្មិម្បិ សព្ពថា ពហុវចន រូបសាធនក្កមំ ទស្សេតុំ ‘ឥធ បនា’តិអាទិមារទ្ធំ។

២៣២. អបា

នេនាតិ នការេន, បទសញ្ញាវិធាយ កវចនាភាវេបីតិ បាណិនិ យានមិវ ស្យាទិត្យាទ្យន្តានំ បទសញ្ញា វិធាយកស្ស សុត្តស្ស អភាវេបិ, អន្វត្ថវសេន បទន្តិ គយ្ហមានេ អតិប្បសង្គោបិ សិយាតិ អាហ-‘វុទ្ធិយាវាតិប្បសង្គា ភាវោ’តិ, អាខ្យាតំ សាព្យយការក វិសេសនំ វាក្យន្តិ កេចិ, ឯកាខ្យាតិកំ វាក្យន្ត្យបរេ, តំ សព្ពំ ឯកតោ សង្គហេត្វា ‘បទសមូហោ វាក្យ’ន្តិ វុត្តិការេន វុត្តន្តិ ទស្សេតុមាហ- ‘សាព្យយេ’ច្ចាទិ, អាខ្យាតំ ត្យាទ្យន្តមាហុ, អព្យយមសង្ខ្យំ, អាខ្យាតំ សាព្យយំ សការកំ សវិសេសនញ្ច វាក្យសញ្ញំ ភវតីត្យត្ថោ, វិសេសនន្តិ ការកវិសេសនស្ស កិរិយា វិសេសនស្ស ច សាមញ្ញេន គហណំ, សាព្យយំ-សទ្ធី វចតិ, សការកំ ឱទនំ បចតិ ទេវទត្តោ បចតិ, សការកវិសេសនំ-មុទុំ វិសទមោទនម្បចតិ, ទស្សនីយោ ទេវទត្តោ បចតិ, សកិរិយាវិសេសនំ-មុទុំ បចតិ, មន្ទំ បចតិ, បទសមូហោ វាក្យន្តិ វុត្តេ អយម្បិ អធិប្បាយវិសេសោវសីយតីតិ វត្តមាហ-វត្ត’មិច្ចាទិ, យថេច្ចាទិនា អនេកាខ្យាតិ កម្បិ គុណប្បធានភាវេ នោបការតោ វាក្យមេកម្ភវតិ… បទ សមូហោ វាក្យន្តិ វុត្តត្តាតិ វទតិ, យថា វាក្យនានត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។ ឥហាបីតិ វត្តមិច្ឆិតត្ថេត្យាទោបិ។

២៣៣. យោនំ

ហិគ្គហណេ បញ្ចមីហិស្សាបិ គហណម្ភវេយ្យាតិ សុត្តេ ‘អបញ្ចម្យា’តិ វុត្តំ, តុម្ហេហិ បុញ្ញំ បសុតំ អនប្បកន្តិ គាថាបាទេ តុម្ហេហិតិអាទិស្ស តត្ថា ន វោអាទេសោ, តុម្ហេ តិដ្ឋថ នគរេតិ បុព្ពវាក្យតោ វាក្យន្តរត្តា ឯកវាក្យតានត្ថិ, តុម្ហេ វិយ ទិយ ទិស្សន្តិ អម្ហេ វិយ ទិស្សន្តីតិ វិគ្គយ្ហ ‘ទិស-បេក្ខណេ’ ឥច្ចស្មា “សមានញ្ញភវន្តយាទិ តូបមានា ទិសា កម្មេ រីរិក្ខកា”តិ (៥-៤៣) កប្បច្ចយេ “នតេ កានុពន្ធនាគមេស្វ”តិ (៥-៨៥) ឯត្តាភាវេ “ស្យាទិ ស្យាទិនេកត្ថ”ន្តិ (៣-១) សមាសេ ច ‘ឯកត្ថតាយំ”តិ (២-១១៩) វិភត្តិលោបេ ច “សព្ពាទីនមា”តិ (៣-៨៦) អា ‘តុម្ហាទិសាន’មិច្ចាទិ។

២៣៥. អន្វា

បច្ឆា អាទេសោ អន្វាទេសោតិ គហិតេ កថិតានុកថនន្តិ កថំ ញាយតីតិ អាហ- ‘បច្ឆា កថនញ្ច កថិតាបេក្ខន្តិ កត្វា’តិ។

២៣៦. សបុ

សហ វិជ្ជមានោ បុត្តោ យស្ស សោ សបុត្តោ។

២៣៧. នថ

អបរម្បិរយោគប្បតិបត្យត្ថន្តិ ‘គាមនគរានំ ចេនា’តិអាទិនា វុត្តស្ស បរម្បិរយោគស្ស អគ្គហណត្ថំ។

២៤០. នសា

ជដា អស្ស អត្ថីតិ ជដិលោ, សោវ ជដិលកោ, ជដិលកាតិ ឯកត្ថេ និទស្សិតវិសេសវចនំ, មាណវកាតិ វិយ ន សាមញ្ញវចនំ, អសត្តេ សម្បត្តេតិ ឥទំ “អាមន្តណំ បុព្ពមសន្តំ វា”តិ (២-២៣៩) សុត្តស្ស សាមញ្ញតា វុត្តំ, សាមញ្ញវចនស្ស បដិសេធោតិ ឥមិនា វិសេសវចនេ ជដិលកឥច្ចត្រ ‘អាមន្តណំ បុព្ពមសន្តំ វា”តីមស្ស បត្តិន្ទស្សេតិ, ទេវទត្តាទិសាមញ្ញវចនេតិ ទេវទត្តោ ទេវទត្តសទ្ទោ អាទិ យស្ស, តញ្ច តំ សាមញ្ញវចនញ្ច, តស្មឹ ទេវទត្តាទិសាមញ្ញវចនេ មាណវកេ មាណវកសទ្ទេ បរភូតេ សតិ, ឧភិន្នម្បិ អសត្តេតិ ឥមិនា ឥទំ ទីបេតិ “ទេវទត្តាតិ វិសេសវចនត្តា បដិសេធាភាវា បុព្ពបរានមុភិន្នម្បិ “អាមន្តណំ បុព្ពមសន្តំ វា”តីទំ បព្បោតី”តិ។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ចិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

ទុតិយកណ្ឌវណ្ណនា និដ្ឋិតា។

៣. តតិយកណ្ឌវណ្ណនា

១. ស្យាទិ

យស្សាតិកមាវធិតស្សយោអាទិអក្ខរសមុទាយស្ស, កិន្តន្តិ អាហ- ‘ឥទ’មិច្ចាទិ, ឥទន្តិ យថាវុត្តំ ស្យាទិសមុទាយរូបំ, អវយវេន វិគ្គហោ សមុទាយោ សមាសត្ថោ, សមុទាយេ បវត្តា សទ្ទា អវយវេសុបិ វត្តន្តីតិ ស្យាទិសទ្ទោ សិអាទិកេ អវយវេបិ វត្តតេ, វិធិគ្គហណញ្ញាយេនាតិ “បច្ចយគ្គហណេ យស្មា ស វិហិតោ តទាទិនោ តទន្តស្ស ច គហណ”ន្តិ ញាយេន។ ស្យាទិ អន្តេ យស្ស តំ ស្យាទ្យន្តំ។ ននុ ច “ស្យាទិស្យាទិនេកត្ថ”ន្តិ សាមញ្ញេន វុច្ចមានេ យំកិញ្ចិ ស្យាទ្យន្តំ យេនកេនចិ ស្យាទ្យន្តេន សហេកត្ថីភាវមេវហតិ, តថាហិ យថា គាមគតោតិអាទោ, តថា បស្ស ទេវទត្ត គាមំ, គតោ យញ្ញទត្តោ គុរុកុលន្តិ អាទោបិ សមាសោ ត្យាសង្កិយាហ-‘សាមញ្ញេន វុត្តេបិ’ច្ចាទិ, យស្ស ស្យាទ្យន្តស្សយេន ស្យាទ្យន្តេន សម្ពន្ធោ, តេន ស្យាទ្យន្តេន សហតំ ស្យាទ្យន្តមេកត្ថម្ភវតីតិ សម្ពន្ធតោ វិញ្ញាយតិ អវសីយតីតិ យស្សាត្យាទិស្វត្ថោ, តថា ច គាមគតោត្យត្រត្ថីមេស-មញ្ញមញ្ញាបេក្ខាលក្ខណោ សម្ពន្ធោត្យេកត្ថីភាវោ, តតោយេវត្តាហុ-

> និយតំ សាធនំ សាធ្យេ, ក្រិយា និយតសាធនា;
> សន្និធានេន មេតេសំ [ចេចិស្សា (បោត្ថកេ)], និយមោ-យម្បកាសតីតិ។

អយមេត្ថ អត្ថោ “យតោ គាមមិច្ចេតំ សាធនំ សាធ្យំ កិរិយំ តំព្យបទេសជាននយោគ្យមបេក្ខតេ គតោតិ, អតោ សាធនំ ការ កំ សាធ្យេ កិរិយាយ និយតំ, យតោ ច កិរិយា សយំ សាធនមបេក្ខតេ កឹ គតោតិ, អតោ កិរិយាបិ និយតំ សាធនមេតិស្សាតិ និយតសាធនា ហោតិ អយំ យថាវុត្តោ និយមោ អញ្ញមញ្ញាបេក្ខាវសេន វត្តមានោ ឯតេសំ សាធ្យសាធនានំ សន្និធាន មត្តេន អញ្ញមញ្ញតោ បកាសតី”តិ។ បស្ស ទេវទត្ត គាមំ, គតោ យញ្ញទត្តោ គុរុកុលំត្យត្រ តុ គាមន្តិ សាធនំ បស្សេតិ សាធ្យមបេក្ខតេ, គតោតិ គមនកិរិយា តុ គុរុកុលមបេក្ខតេ, តតោ ច គាមគតានំ វាក្យន្តរាវយវានំ នត្ថេវាបេក្ខាតិ ន ភវតិ សមាសោ, សព្ពត្ថេវម្ហូហនីយំ, សម្ពន្ធោ ហិ អញ្ញមញ្ញាបេក្ខាលក្ខណោ សម្ពន្ធន្តរតោ-នវធិតំ និវត្តេត្វា វិសេសេ និវេសេតិ, តថាច វុត្តំ–

> តស្ស ត្វាកង្ខតោ ភេទេ, យា បរិប្លវមានតា;
> វិសេសេ តំ និវេសេន្តោ, សម្ពន្ធោវាវធិទ្ធតីតិ។

ភេទេ វិសេសេ គាមន្តេតំ សាមញ្ញំ វិសេសាបេក្ខំ ‘គាមមាសីសតិ, ជហាតិ, គតោ’តិ, តថា ‘គតោ គាមំ, វនំ, គុរុកុល’ន្តិ វេវមាកង្ខតោ-ភិលសតោ តស្ស តុ បធានបទស្សុបសជ្ជនបទស្ស ច យា បរិប្លវមានតា អនវធិតតា តំ វិសេសេ វិសិដ្ឋេ សម្ពន្ធិនិ និវេសេន្តោ បតិដ្ឋបេន្តោ សម្ពន្ធោវានេកប្បការោ ក្វចិ សាធ្យសាធនភាវលក្ខណោ ក្វចិ បកតិវិការភាវសភាវោ ក្វចិ សស្សាមិ សម្ពន្ធរូបោ អវធិទ្ធតិ សម្ពន្ធន្តរតោ និវត្តេតីតិ អត្ថោ, យតោ-យមបេក្ខា វាក្យកាលេយេវ និរូប្បតេ, តតោ យត្ថាត្ថិ បទានមបេក្ខា, តត្ថ សមាសាវគមោ, យត្រ តុ នត្ថិ, តត្រ ន ភវតីត្យនុបទិដ្ឋោ វិសយវិភាគោ ញាយតេតិ ភាវោ, ពាលេ អព្យុធេតុ និស្សាយ វិចិត្តោ សមាសវិធានលោបាទិនានេកប្បការោ បដិបត្តិយា សាធុសទ្ទបរិជាននត្ថមុបាយោ សម្ភវតិ, បរមត្ថតោ តុ សទ្ទន្តរត្តាអច្ចន្តំ [អញ្ញត្តំ] វាក្យសមាសានំ ភេទោ, ន ហិ វាក្យេ ទិដ្ឋបទានិ សមាសេ សន្តិ, តថា ច វុត្តំ–

> ពាលេ និស្សាយុបាយោ-យំ, វិចិត្តោ បដិបត្តិយា;
> ភេទោ វាក្យសមាសានំ, ច្ចន្តំ [ញ្ញត្តំ (បោត្ថកេ)] សទ្ទន្តរំ យតោតិ។

អតោយេវាតិ យតោ សាមញ្ញេន វុត្តេបិយស្សយេន សម្ពន្ធោតេន សហ តទេកត្ថម្ភវតីតិ សម្ពន្ធតោ វិញ្ញាយតីតិ នានិដ្ឋំ កិញ្ចិបីហ ហោតិ, អតោយេវ ហេតុតោតិ អត្ថោ។ ព្យបេក្ខា សាមត្ថិយបរិគ្គហាយេតិ បទានមញ្ញោញ្ញាកង្ខា ព្យបេក្ខា, សាវ សា មត្ថិយំ, តស្ស បរិគ្គហាយ។ សមត្ថវចនំ ន កតន្តិ បាណិនិយេហិ វិយ “សមត្ថោ បទវិធី”តិ (បា, ២-១-១) សមត្ថវចនំ ន កតំ។ សមត្ថោ បទ វិធីតិ បរិភាសាយមយមត្ថោ “វិធីយតេ [វិធីយតីតិ (បោត្ថកេ)] វិធិ, បទានំ វិធិ បទវិធិសមាសាទិ, យោកោចីហ សត្ថេ បទវិធិ,សោ សមត្ថោ វិគ្គហវាក្យត្ថាភិធានេ (សត្តិ) វេទិតព្ពោ”តិ, តាទិសបរិភាសាយ ព្យាបារតោ តេសំ ‘បស្ស ទេវទត្ត គាមំ, គតោ យញ្ញទត្តោ គុរុកុលំ’ ត្យាទោ នានិដ្ឋប្បត្តិ, សាមត្ថិយញ្ចេត្ថ ទ្វិធាត្យុបគម្យតេ វាក្យេ ព្យបេក្ខាវុត្តិយមេកត្ថីភាវោ ចេតិ [វុត្តិយមេកត្ថីភាវោ វាក្យេ ព្យបេក្ខាចេតិ (បោត្ថកេ)]។ តត្ថ បឋមស្ស បរិគ្គហំ វចនមន្តរេន បដិបាទិយ ទុតិយស្ស បរិគ្គហមិទានិ វចនេន បដិបាទយមាហ- ‘ឯកត្ថី ភាវោ’ច្ចាទិ, ឯកត្ថីភាវោ ភិន្នត្ថានំ

សាធារណត្ថតាវសេន បវត្តិវិសេសោ, វាក្យេ ហិ សាធារណត្ថតា នត្ថិ ភិន្នត្ថត្តា, អតោយេវេត្ថ ភេទនិពន្ធនា ឆដ្ឋីបជាយតេ 'រញ្ញោ បុរិសោ'តិ, វុត្តិយន្តូភយបទព្យវច្ឆិន្នត្ថាភិធានតោ សាធារណត្ថតា ភវតិ, ឥទំ វុត្តំ ហោតិ "សមាសេ វិសេសនំ វិសេស្សមនុបវិសតិ ឯកីភវតិ វិសេសនំ, វាក្យេ តុ វិសេសនំ វិសេស្សតោ វិសុំយេវា វតិដ្ឋតេ"តិ។ ទ្វន្ទសមាសស្ស តុ បទានំ វិសេសនវិសេស្សាភាវេបិ សកលបទត្ថប្បធានត្តា 'រញ្ញោ គោ ច អស្សោ ច បុរិសោ ចា'តិ វាក្យតោ 'រញ្ញោ គវាស្ស បុរិសា'តិ សមាសស្ស វិសេសោ ឯកត្ថី ភាវលក្ខណោ ភវត្យេវ, តថាហិ តត្ថ វាក្យេ ភិន្នត្ថនិពន្ធន សមុច្ចយបដិបាទនាយ ចសទ្ទោ បយុជ្ជតេ, សមាសេ តុ នប្បយុជ្ជតេ, ឯកត្ថ វចនេនេវាតិ "ស្យាទិស្យាទិនេកត្ថ" ត្យេកត្ថវចនេនេវ, ឯកត្ថីភាវោយេវ ភវតីតិ សេសោ, ឯវការោ ន វាក្យេ តថាហិ ទីបេតិ។ វាក្យេ កថន្តិ អាហ- វាក្យេ'តិអាទិ។

វាក្យេតិ វិគ្គហវាក្យេ, វិសេសេន គយ្ហតិ ញាយត្យនេនេតិ វិគ្គ- ហោ , សោ ច តំ វាក្យំ ចេតិ វិគ្គហវាក្យំ, វិសេសេន វា គហណំ វិគ្គហោ, តទត្ថំ វាក្យំ វិគ្គហវាក្យំ, តស្មឹ, កាយំ ព្យាបេក្ខាតិ អាហ-'ភេទាទិលក្ខណា'តិ, អាទិសទ្ទេន សំសគ្គ ភេទ សំសគ្គានញ្ច គហណំ។

តត្ថ សាន្តរេហិ សាម្បន្តរេហិ ច ព្យាវុត្តិ ឆេទោ, សំវិសេស សាមិវិសេសានំ សម្ពន្ធោ សំសគ្គោ, តទាហ- 'តថាហិ'ច្ចាទិនា, ភេទកោ ព្យាវត្តកោ, អត្ថគហិតោតិ ការណវសេន ភេទវាទិនា គហិតោ, យទេច្ចាទិនា សំសគ្គវាទិនោ-ធិប្បាយមាហ យទា តូភយម្បិច្ចាទិនា ឧភយវាទិនោ, អភិមតោតិ "បាក្កុខារាសមាសោ"ច្ចនេន (២-១-៣) បាណិនិនា ឥច្ឆិតោ។ បាក្កុខារាតិ "កខារា កម្មធារយេ"ច្ចនេន (២-២-៣៨) កខារាសំសទ្ទនា បគេវាតិ អត្ថោ។

'បុថ ភិន្នោ អត្ថោ យេសំ បទានំ តានិ បុថគត្ថានិ, វាក្យេ ហិ រញ្ញោ បុរិសោ តេត្ថ រាជសទ្ទោ រាជត្ថមេវ វទតិ, បុរិសសទ្ទោ បុរិសត្ថមេវ, វុត្តិយន្ត រាជបុរិសោតេត្ថ រាជសទ្ទោបិ បុរិសត្ថមេវ វទតីតិ ទ្វិន្នមេកត្ថីភាវោ ភវតិ, អញ្ញោយេវាវយវត្ថាទ្វិតោ សមុទាយត្ថោ បាតុភវតីតិ តទបេក្ខាយ ចេកត្ថីភាវោ វុច្ចតេ, ជហមានសកត្ថវុត្តិមក្យាបគម្ម វុត្តំ- 'វិសេសនស្ស សកត្ថ បរិច្ចាគេនេ'ច្ចាទិ, អតោយេវ បរោ ចោទេស្សតិ 'ននុ ចេ'ច្ចាទិនា។ ឯកត្ថីភវនំ សមសនន្តិ ឥមិនា ឯកត្ថន្តិ សមាសោតិ នាត្ថន្តរន្តិ ទីបេតិ។

ជហមានានិ បទានិ សកត្ថំ យស្សំ (សា) តថា វុត្តា, នាច្ចន្តាយ ជយាតីតិ ឯវម្មញ្ញតេ "បរិច្ចាគមត្តមភិសន្ធាយ ជហមានសកត្ថំត្យុច្ចតេ, ន តុ សព្ពថា បរិច្ចាគោបរោបការាយ តស្សោបាទានតោ, សព្ពថា ច សកត្ថបរិច្ចាគេ បរោបការាសម្បាទនតោ-នុបាទានមេវ បយោជនាភាវា តស្ស សិយា"តិ, ថបតិវឌ្ឍតី។ អត្ថន្តិ រាជសទ្ទវាច្ចំ។ អច្ចន្តបរិច្ចាគេបិ ន ទោសោ... វាក្យេ ទិដ្ឋស្សុបសជ្ជនស្ស វុត្តិយំ សោយេវាយន្តន្វយាវសាយតោ តទត្ថាវ គតិយាតិ ទស្សេន្តោ អាហ- 'អថ វេ'ច្ចាទិ។

សោយេវាយន្តុជ្ឈវសាយោ-ន្វយោ, សោយេវាយំ រាជសទ្ទោ យោ វាក្យកាលេ ទិដ្ឋោតិ វោហារិនមេកត្ថាវសាយេនាសត្យបិ (រាជសទ្ទស្ស)ត្ថេ បុរិសស្ស វិសេសនម្ភវិស្សតីតិ ភាវោ, ឯត្ថេវ ទិដ្ឋន្តមាហ- 'យថេ'ច្ចាទិ។

២. អសំ

អព្យយន្តិ យទញ្ញេសំ បសិទ្ធន្តិ លិង្គវចនភេទេបិ ព្យយរហិតត្តា ឧបសគ្គនិបាតានំ បរេហិ អព្យយសញ្ញាករណតោ អព្យយន្តិ បរេសំ បសិទ្ធំ, តេសន្នយំ សមាសោ អព្យយត្ថបុព្ពង្គមត្តា អនព្យយំ អព្យយម្ភវតីតិ អព្យយីភាវោ បសិទ្ធោ, អសង្ខ្យស្ស សុគត្តា តស្សេវ វិភត្យត្ថាទយោ វិសយភាវេន វិសេសនានីតិ វិញ្ញាយន្តីត្យាហ- 'អសង្ខ្យេ'ច្ចាទិ, ឥមិនា នេមេសមាសត្តាតិ ទីបេតិ។

តាវសទ្ទស្ស កមវុត្តិយំ យោ-ត្ថោ សម្បជ្ជតេ តមាហ- 'វិភត្យ'ច្ចាទិ, វិភត្យត្ថេ ឧទាហរិត្វាតិ វិភត្យត្ថវិសយេ វត្តមានស្សាសង្ខ្យស្ស ឥត្ថិសទ្ទេន សមាសមធិត្ថីតិ ឧរាហរិត្វា, និច្ចយមាសាន មវិគ្គហោ, អសកបទវិគ្គហោ វា យុត្តោ, អញ្ញថា អនិច្ចតាបត្តីត្យាហ- 'និច្ចសមាសត្តា'ឥច្ចាទិ។

អសកបទេន អនត្តនិយបទេន អញ្ញបទេន វិគ្គហោ អសកបទវិគ្គហោ, តេន, ឯត្ថ ហិ យថា កុម្ភស្ស សមីបំត្យញ្ញបទវាក្យេ សមីប សទ្ទេនុបសទ្ទវចនីយស្ស វុត្តត្តា ឧបសទ្ទោ នប្បយុជ្ជតេ, យថា ឥត្ថី សូតិ ឯត្ថាធិសទ្ទវចនីយស្សា (ធា)រត្ថស្ស សត្តមិយា វុត្តត្តា នាធិសទ្ទោតិ 'ឥត្ថីសូ'តិ អញ្ញបទវាក្យំ វុត្តំ, កថាបវត្តាតិ ត្វាធេយ្យោ បទស្សនំ, ឯវំ សព្ពត្ថោន្នេយំ, អសកបទវិគ្គហេនាត្ថោវ វុត្តោ,

អធិសទ្ទស្ស បន បុរតោវុឌ្ឍិតស្សាធារេ វត្តមានស្ស តំសមានាធិករណេន សត្តម្យន្តេនិត្ថិសទ្ទេន សហ សមាសោតិ ទស្សេតុមាហ-‘អធិសទ្ទោ’ច្ចាទិ។

ស្យាទិលោបោតិ អធិសទ្ទតោ ឥត្ថិសទ្ទតោ ច បរេសំ សត្តមី ពហុវចនានំ លោបោតិ អត្ថោ។ អត្ថ (ភាវ) សម្បត្តីតិ សរិរសម្បត្តិ អធិប្បេតាតិ ព្រហ្មសទ្ទស្ស សរីរំ អត្ថោតិ អាហ- ‘ព្រហ្មំ សរីរន្តិ, កត្ថចី ឧត្តរបទត្ថប្បធានត្តាវាសង្ខ្យសមាសស្ស ‘សម្បន្នំ ព្រហ្ម’ន្តិ វិគ្គហោ វុត្តោ។

សមាសវិភត្តិយាតិ សមាសតោ ឧប្បន្នវិភត្តិយា, សកលោ បទេសសកលោ, បរិគ្គហាបេក្ខាតិ អភ្យបគមាបេក្ខាយាតិ អត្ថោ, អភ្យុបគមេបិ ហិ បរិគ្គហសទ្ទោ–

> សបថេ បរិវារេ ច, មូលាភ្យុបគមេសុ ច;
> វរិម្ហិ រាហុគហិតេ, ទារេសុ ច បរិគ្គហោ”តិ និឃណ្ដុ។

សកលស្ស ភាវោ សាកល្យំ-សកលសទ្ទប្បវត្តិនិមិត្តំ, តម្បន និស្សេស [មគនិស្សេស (បោត្ថកេ)] គ្គហណា បុថុ ភវតីត្យាហ- ‘អសេសគ្គហណ’ន្តិ, តិណានំ សាកល្យន្តិ វិគ្គហោ, តិណសទ្ទេន ហិ តិណសហិតានិ គហិតានិ, តេនេវ វក្ខតិ ព្យតិរេកនយេ- ‘តំ សព្ពំ តិណសហិតមជ្ឈោ- ហរតី’តិ, សតិណមជ្ឈោហរតីតេត្ថាធិប្បាយត្ថមាហ-‘យាវា’តិអាទិ។

តិណសទ្ទោ ឧបលក្ខណំ សេសា-នជ្ឈោហារិយានំ, តេនាហ ‘តិណាទិកម្បី’តិ។ បរិគ្គហាបេក្ខាយន្តភូតស្ស គហណត្ថំ “អព្យយំ វិភត្តិសមីបា”ទិសុត្តេ ‘សាគ្យជីតេ’តិ និប្ផាទនត្ថមន្តវចន មុទាហតម្បាណិនិនា, តម្បិ សាកល្យេយេវាហរិតុំ [សាកល្លេនោទាហរិតុំ] សាគ្យជីតេត្វុទាហដន្តិ ទស្សេតុំ ‘គតោ’ត្យាទិ វុត្តំ។

គតោតិ យតោ សកលសកលេ ន វត្តតិ, បរិគ្គហាបេក្ខាយ សមត្ថិយា អន្តតោ សកាសា សាកល្យំ ន ភិជ្ជតេតិ សម្ពន្ធោ, សមត្ថិយម្បិ អន្តេ ឧទាហរណន្តិ សេសោ។

អគ្គិបរិយន្តន្តិ អគ្គិអន្តោ គន្ថោ តាទត្ថិយា អគ្គិ, សោបរិយន្តោ-ស្ស អជ្ឈេយស្សាតិ អគ្គិបរិយន្តំ, យត្ថកស្សាជ្ឈេយស្ស បរិគ្គហោ, តស្ស អគ្គិ បរិយន្តោ, អគ្គិនា បរិយន្តភូតេន សហិតោ សកលោតិ វិគ្គហោ, អគ្គិនោ សាកល្យន្តិ វា។

សទ្ទិកានន្តិ ព្យាករណញ្ញូនំ។ អត្ថាភាវេតត្យត្តគ្គហណំ ឥតរេតរាភាវេ ធម្មាភាវេ ច មា សិយាតិ, អតោយេវ ចោច្ចតេ ‘អថេតរេតរាភាវេ’ឥច្ចាទិ, ឥតរស្មិំ ឥតរស្ស អភាវោ ឥតរេតរាភាវោ, គោ អស្សោ ន ភវតីតិ ហិ អត្ថន្តរត្តំ និសេធីយតេ, ន វត្ថុភាវោ, ព្រាហ្មណោ ន ភវតីត្យត្របិព្រាហ្មណត្តធម្មោ និសេធីយតេ, ន វត្ថុភាវោ, បវត្តាតិអាទិនា វិប្បដិសេធ វិសយមាហ។

អតិក្កមាភាវេតី ឯត្ថ អតិក្កមាតិ បញ្ចមិយា អសមាសនិទ្ទេសោតិ អាហ- ‘អតិក្កមា’តិ, ន បនុប្បន្នស្ស បច្ឆាតិ ឥមិនា អតិក្កមាភាវោ នាម ឧប្បន្នស្ស បច្ឆា អភាវោតិ ទស្សេតិ។

និត្តិណន្តិ ឧត្តរបទត្ថប្បធានោ-សង្ខ្យសមាសោ។ សម្បតិសទ្ទស្ស សាមញ្ញវចនត្តេបិ ឥធាធិប្បេតំ កាលំ ទស្សេតុមាហ- ‘ឧបភោគស្សេ”ច្ចាទិ, ឧបភោគោ កម្ពុសាធនោ លហុបាវុរណស្ស នាយមុបភោគកាលោតិ វិគ្គហោ, (អតិ) លហុបាវុរណន្តិ រូបសិទ្ធីតិ ទស្សេតុំ លហុបាវុរណស្សាតិអាទិ វុត្តិយំ វុត្តំ។

យោគ្គំ រូបន្តិ វិគ្គហេ អនុរូបំ, ននុ ចាត្រ និច្ចសមាសត្តាសបទវិគ្គហេន ភាវិតព្ពំត្យាសង្កិយាហ-‘វិច្ឆាយ’មិច្ចាទិ, អនុសទ្ទេន ហិ យោគេ វិច្ឆាយំ “អនុនា”តិ (២-១០) ទុតិយា វិធីយតេ, វាក្យេយេវាស្ស ច បយោគោ នាញ្ញត្រេតិ វាក្យម្បិ ភវតីតិ មញ្ញតេ។ សកិខីតិ ឯត្ថាបិ “អកាលេ សកត្ថេ”តិ (៣-៨១) សហស្ស សោ។

សទិសោ កិខិយាតិ ឯត្ថ កិខិយា បសិទ្ធភូតាយ សាធិយស្ស សាធនភាវេន គហិតាយ សធម្មត្តេន កោចិ សាធិយោ សទិសោតិ វុត្តោតិ កិមិធ សទិសោ អប្បធានំ [បធានមេវាតិ អត្ថោ] តថា សតិ បុប្បបទត្ថប្បធានេនាសង្ខ្យសមាសេន សកិខីតិ ឯត្ថ ន ភវិតព្ពន្តិ អាហ-‘ននុថេ’ត្យាទិ, កិខិយាតិ សម្ពន្ធេ ឆដ្ឋី, ឯត្ថ បន សទិសត្ថស្ស កិខីយា-ប្បដិពទ្ធត្តាប្បធានត្តំ។ នេតទត្ថីតិអាទិនា យថាវុត្តំ ចោទនំ បរិហរតិ។

យថា ទេវទត្តោតិ ឯត្ថ យទិ សមាសោ ភវេយ្យ, ទេវទត្តេន សទិសោ យថាទេវទត្តន្តិ ភវេយ្យ, បដិសិទ្ធត្តា បន (ន) សមាសោតិ, កិខីតិ មក្កដស្សាភិធានំ។ ជេដ្ឋានុក្កមេនាតិ វុត្តត្តា អនុជេដ្ឋន្តិ គតិយន្តគា គម្យតេ។ ចក្កេន យុគបទិ សចក្កំ។

៤. យាវាវធារណេ

អមត្តានំ យត្តកោ បរិច្ឆេទោ យាវាមត្តំ។

៥. បយ្យបាពហិតិរោ បុរេបច្ឆាវាបញ្ចម្យា

បញ្ចម្យាតិ កស្មា វុត្តំ ននុ អវុត្តេបិ តស្មិំ វក្ខមាននយេន បញ្ចម្យន្តត្តា បញ្ចម្យន្តេហេវ សមាសោ វិញ្ញាយតីត្យាសង្កិយាហ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។ តថាបិច្ចាទិនា បរិហរតិ, ហោតុ កាមំ ‘បរិបព្ពតំ វិជ្ជោតតេ’តិ ទុតិយានិសេធាយ, អញ្ញត្រ កថន្តិ អាហ ‘ឥហ ចេ’ត្យាទិ។

អាចក្ខារោ វាតិ អាសទ្ទោ វាក្យេ, សរណេ វា, **គាមោ** ពហិ តិដ្ឋតីត្យត្ថោ, បុរតោ គាមម្ស្សាតិ វទន្តោ បុរេត្យត្ថប្បយានោយន្តិទ្ទេសោ, នសរូបប្បធានោតិ ទស្សេតិ, អភិមុខេ គាមម្បស្សាត្យត្ថោ។ អវុត្តានមេតាន្យប លក្ខណានិ, តស្មា ‘តិរោ គាមម្បស្សា’តិបិ វុត្តំ ហោតិ, តិរិយតោ គាមម្បស្ស, បច្ឆតោ គាមម្បស្សាតិ អត្ថោ។

អបសទ្ទយោគេ និច្ចបញ្ចន្តស្ស វិកប្បេន សមាសវិធានាវាភវនេនោទាហរណំ ទិន្នំ (ឯត្ថ) បញ្ចម្យាតិ ប យោជនាភាវេបិ អញ្ញទត្ថំ ករិយមានមិហាប្បត្តវន្តំ ហោតិ។

៦. សមី

“អនុ យំ សមយា”តិ (២-១-១៥) ច “យស្ស ចាយាមោ”តិ (២-១-១៦) ច បាណិនិនោ វចនទ្វយំ, អយមេតេ សមត្ថោ “យស្ស សមយា សមីបវាចី អនុសទ្ទោ, តេន សហ សមស្សតេតិ ច, អនុ យស្សាយាមវាចី, តេន ស្យាឡន្តេន សហ សមស្សតេ”តិ ច។ វត្តុតោ តុ សាមីប្យាយាមវន្តានមនិទ្ទេសេបិ សាមត្ថិយា តទាក្ខេបោតិ ទស្សេន្តោ អាហ-‘សមីបាយាមាន’មិច្ចាទិ។

សម្ពន្ធិត្តាតិ សម្ពន្ធិសទ្ទា សកត្ថមិវ និយតបដិយោគិនមាក្ខបន្តិ... តេន វិនា តេសំ សកត្ថាភាវា។ អាយាមោ ទីឃតា, “យស្ស សមីបាយាមេស្វនុ”តិ យថាវុត្តសុត្តទ្វយមាក្ខេបេនុបទិសតិ, វនស្ស សាមិប្បមនុវនំ, “អសង្ខ្យំ វិភត្តិសម្បត្តិសមីប” ឥច្ចេវ (៣-២) សិទ្ធេបុន សមីបគ្គហណំ វិកប្បត្ថំ, តេន វនស្សានុតិ វាក្យេនាបិ ភវិតព្ពំ។

គង្គាយ អាយាមោ អនុគង្គំ, ភាគវុត្តិការោ “លក្ខណេនេ”តិ វត្តតេ។ យស្សាយាមវាចី អនុ, តេន លក្ខណេន សមស្សតេ អនុគង្គំ ពារាណសី, គង្គាយ លក្ខណភូតាយ បសិទ្ធាយាមគុណាយ ពារាណសី លក្ខីយតេ យាវាយតា យាមា គង្គា តាវាយម្បីតិ សភាវតោ តូបមានោបមេយ្យភាវោ សមាសេ បតីយតេ គង្គា វិយ ទីឃា”តិ លក្ខិយ លក្ខណភាវំ វណ្ណេតិ។ ឯវំ សតិ ពារាណសីតិ បឋមា នោបបជ្ជតេតិ មញ្ញមានោ អាហ-‘គង្គាយា មេន យុត្តា “ត្យាទិ។ អនុគង្គំ ពារាណសិយាតិ ពារាណសិយា គង្គាយាមោ លក្ខណន្តិ អត្ថោ។

៧. តិដ្ឋ

អកតសមាសាចាតិ អនេនេ ឥមិនា កតសមាសតំ ទីបេតិ, តិដ្ឋន្តីតិ ឥទំន្តប្បច្ចយន្តស្សាត្ថបទន្តិ ទស្សេតុមាហ-“ន្តោកត្តរិ វត្តមានេ”តិច្ចាទិ, (៥-៦៤) អាយតីតីមស្សាត្ថបទំ អាយន្តីតិ, បុម្ភាវាភាវោ នីបាតនា, អការោ ច និបាតនា “គោត្វ ចត្ថេ ចា លោបេ”ត្យត្រ (៣-៤៦) ‘នាញ្ញាសង្ខ្យត្ថេសូ’ត្យនុវត្តនតោ។

លូនយវាទីនមេត្ថ និបាតនា កាលេបិ នបុំសកលិង្គត្តំ, សំហដាយវា យស្មិំ កាលេ សំហដយវំ, ឧម្មត្តគង្គន្តិ សញ្ញាយមញ្ញបទត្ថេ វាធិការេបិ និច្ចសមាសោ, ន ហិ វាក្យំ សញ្ញាតិ, អាទិសទ្ទេន‘សមស្ស សោភនត្តំ សុសម’មិច្ចាទីនញ្ច សង្គហោ, បភាវនំ បកាសនំ។

៨. ឱរេ

ឱរំ គង្គាយ, បារំ យមុនាយាតិ សមាសេ កតេ និបាតនា ឯការោ, តេនេវ វុត្តិយំ វុត្តំ ‘ឯការន្តត្តំ និបាតនតោ’តិ, វុត្តិវិកប្បនត្ថតោតិ វុត្តិយា វិកប្បោ អត្ថោ យស្សាតិ វិគ្គហោ។

១០. អមា

សោចេកត្ថីភាវោ វិសិដ្ឋោ-ភិមតោតិ សម្ពន្ធោ, មុហុត្តន្តិ អច្ចន្តសំយោគេ ទុតិយា, បាទិសមាសំ កត្វាតិ អាសទ្ទស្ស ហរសទ្ទេន វុត្តិសទ្ទេន [វុត្តិបទេន (បញ្ចិកា)] កិរិយាខ្យាប្យតេតិ អសត្យុបសេចនាទិកិរិយាយំ សង្ខារកំ សង្ខារិយំ វា ន ភវតិ, អត្ថិចេហ តទុភយំ, តតោ តេសំ សម្ពវាយេវ សមាសន្តោភូតកិរិយា គម្យតេតិ មញ្ញតេ, តថាហិ ទធិភោជនំត្យាទោ វុត្តេ អធ្យាទិនោ សង្ខារកត្តំ ភោជនាទិនោ ច សង្ខារិយត្តំ បតីយតេ, ន ចោបសេកាទិមន្តរេន សង្ខារិយសង្ខារកភាវោ-ត្ថីតិ សាមត្ថិយាយេវុបសេកាទិប្បតីតិ។

តទបេក្ខាយាតិ គម្មមានោបសេចនាទិកិរិយាបេក្ខាយ។ បាណិនិយេហិ អត្ថេន ‘ឯតស្សិទ’ន្តិ អត្ថេ និច្ចសមាសោ-ភិមតោ សព្ពលិង្គតា ច, តថា វចនាភាវមិហ មនសិកត្វា ‘កថ’មិច្ចាទិនា វុត្តិ យំវុត្តំចោទកវចនមាហរិត្វា តត្ថាធិប្បាយំវិវរតិ ‘ឯវមេញ្ញតេ’ច្ចាទិនា, វិធានំ កតន្តិ ឯវមេញ្ញតេតិ សម្ពន្ធោ, តត្ថេច្ចាទិនា អញ្ញ បទត្ថេ ភវិស្សតីត្យេត្ថាធិប្បាយំ វិវរន្តោ និច្ចសមាសតំ សព្ពលិង្គតញ្ច បដិបាទយតិ, វាក្យនិវត្តិសិទ្ធាយេវាតិ។

អត្ថសទ្ទេនាវគតត្ថតាយ ឯតស្សាតិ វត្តមយុត្តន្តិ ‘ឯតស្ស អត្ថោ’តិ វាក្យនិវត្តិ សិទ្ធាយេវ, កថញ្ចិបិ ចតុត្ថន្តា ភិន្នត្ថស្ស សមាសេ កតេបិ តត្ថ វិរោធមាហ- ‘ចតុត្ថន្តស្សេ’ត្យាទិ។

វចនម្បីតិ “អត្ថេន និច្ចសមាសោ សព្ពលិង្គតាច”ឥតិ (៣-១-៣៦) វាក្យការេន បតិដ្ឋិតវចនម្បិ, បាណិនីយានំ ‘ឯតស្ស ឥទ’ន្តិ អត្ថេ សមាសេ កតេ យោ-ត្ថោ សម្បជ្ជតិ, អញ្ញត្ថសមាសេបិ សោយេវត្ថោតិ ទស្សេតិ ‘យោ’ ឥច្ចាទិនា, អនុបាទាបរិនិព្ពាននិមិត្តំ វាយាមោច្ចាទិនា យោជេតព្ពំ... តំនិមិត្តត្តា វាយាមាទីនំ, តេសំ កថាទីនន្តិ ឯត្ថ តេសំ វាយាមាទីនន្តិ វត្តព្ពំ... វាយាមោត្យាទិនា វុត្តត្តា សោ ច តន្និមិត្តំ ហោតេវ, អយមេត្ថាធិប្បាយោ “ឯតស្ស ឥទន្តិ វាក្យេ អត្ថេន សមាសេ សព្ពលិង្គតា ច ‘ឯតទត្ថោ ឯតទត្ថា ឯតទត្ថ’ន្តិ វាយាមាទយោ ច សមាសត្ថា ហោន្តិ, ឯតំ អនុបាទាបរិនិព្ពានមត្ថោ បយោជនមេតស្ស ឯតិស្សា ឯតស្សាតិ អញ្ញបទត្ថេបិ ឯសំ បទានំ សោយេវត្ថោតិ នាត្ថភេទោ”តិ។

ឥទញ្ច “អវិប្បដិសារត្ថានិ ខោ អានន្ទ កុសលានិ, អវិប្បដិសារោ បាមោជ្ជត្ថាយ...បេ.... វិមុត្តិញាណទស្សនំ អនុបាទាបរិនិព្ពានត្ថាយ ឯតទត្ថោ វាយាមោ ឯតទត្ថា កថា ឯតទត្ថា មន្តនា ឯតទត្ថំ សោតាវធាន”ន្តិអាទិ (តិកង្គុត្តរ, អានន្ទវគ្គ) បាឡិ និស្សាយ វុត្តំ។

បាណិនិយេហិ “កត្តុករណេ កិតន្តេន ពហុល”ន្តិ (២-១-៣២) កិតន្តេន តតិយាសមាសវិធានា តត្ថេវ ពហុលគ្គហណេន ‘គាមនិគ្គតា’ទីសុ សមាសោ វុត្តោ, តេនេត្ថានោ្តទាហរណានំ ទ្វិន្នមធិកត្តំ, សមាសាភាវោ-ភិមតោតិ បាណិនីយេហិ “បូរណគុណសុហិតត្ថសទព្យយតព្ពសមានាធិករណេនេ”តិ (២-២-១១) សុត្តេ គុណឥតិវចនេនាភិមតោ, សទិតិ សញ្ញា តេសំ ន្តមានានំ។

សោ កថន្តិ ឥហ ‘ភាវតិត្តត្ថេហី’តិ ភាវប្បច្ចយន្តេនេវ សមាសបដិសេធវិធានា ‘ព្រាហ្មណស្ស សុក្កា’ ឥច្ចាទោ សោ សមា សប្បដិសេធោ កថំ សិជ្ឈតីតិ អត្ថោ។

គុណត្តនិយេវាតិ គុណសភាវេ ឯវ, អភិមតោតិ វាត្តិកការស្សាភិមតោ “តទវដ្ឋេហិ ច គុណេហី”តិ, តសទ្ទេនាស្ស គុណស្ស បរាមាសោ តស្មិំយេវ គុណេ អវតិដ្ឋន្តីតិ តទវដ្ឋា, គុណេយេវ គុណាតិដ្ឋន្តិ ន កទាចិបិ សោយមិត្យភេទា ទព្ពវុត្តយោ សុក្កាទយោ វិយ តេ តទវដ្ឋា គុណា គន្ធាទយោ, តទវដ្ឋិតេហិ គុណេហិ ឆដ្ឋី សមស្សតេតិ វត្តព្ពន្តិ អត្ថោ។

អាភិមតោតិ “បូរណា”ទិសុត្តេ អព្យយគ្គហណេន, ទេវទត្តស្សាតិ ឆដ្ឋិយា គុរុម្ហិ សាបេក្ខត្តេបិ គុរុសទ្ទស្ស សម្ពន្ធិសទ្ទត្តា សកត្ថេ [វាក្យេ] វិយ វុត្តិយំ ព្យបេក្ខា-យាហានិតោ វុត្តិសព្ភាវំ វចនន្តរេន សាធេតុមាហ- ‘តថាចាហុ’តិ។

សាត្ថេវាតិ សកត្ថេ វិយ, អស្សាតិ សម្ពន្ធិសទ្ទស្ស, សាមត្ថិយំ គមកត្តញ្ចត្ថីតិ បទានមញ្ញោញ្ញាបេក្ខាលក្ខណំ សាមត្ថិយំ សាមត្ថិយាភាវេបិ វិគ្គហវាក្យត្ថស្ស គមកត្តំ វា អត្ថីតិ អត្ថោ, គុរុនោ កុលំ ទាសស្ស ភរិយាតិ វិគ្គហោ,

អថាត្រ ព្រាហ្មណស្ស ឧច្ចេ’តច្ឆាទោ សាមត្ថិយំ គមកត្តំ វា នត្ថីតិ កុតោ-វសិតំ, យេន តទាភាវាត្រ សមាសាភាវោ វណ្ណីយតេច្ចាហ-‘សាមត្ថ្យាទិនោត្វិ’ច្ចាទិ។

សមាសាភាវោ-ភិមតោតិ “បូរណា”ទិសុត្តេ សមានាធិករស្សាបិ ឧបាទានតោ។ សេហីតិ អត្ថនិយេហិ, នាភិមតោតិ “ចយុត្តេហិ សេហិ អសមាសិតេហិ ឆដ្ឋីសមាសប្បដិសេធោវត្តព្ពោ” (វា) ត្យនេន, បុថគត្ថតាយ [ភិន្នត្ថតាយំ-វុត្តិ] មិច្ចស្សវិវរណំ គវាទីនមសមាសេតិ, ឯវមស្សាទីនំ សមាសេនាលន្តិ សម្ពន្ធោ។

យោគីនន្តិ ឥតរីតរយោគីនំ, អនេនេតរេតរយោគចត្ថសមាសំ វទតិ។ វុត្តិហោតីត្យស្ស វិវរណំ ឆដ្ឋីសមាសោ ភវតីតិ, ឯកត្ថីភាវេតច្ចស្ស វិវរណំ គវាទីនញ្ច ចត្ថសមាសេ សតីតិ។

វុឡ្ហិត្តាតិ សមាសស្សេវ កីឡាវាចកត្តេន ជីវិកាយ ច បច្ចាយ កត្តេន បសិទ្ធត្តា, ន វាក្យស្សាតិ ‘ឧទ្ទាល បុប្ផភញ្ជិកា’ត្យាទោ វុឡ្ហីវសេន និច្ចសមាសោ ភវិស្សតីតិ តត្រ កឹ វចនេនេតិ មញ្ញតេ, សរសិ វុឡ្ហន្តិ វិគ្គហោ។

អយម្បន អមាទិសមាសោ កម្មធារយទិគុសមាសាតិ សព្ពេបិ បរវេសំ តប្បុរិសសទិសត្តា តប្បុរិសា, យថា ហិ តស្ស បុរិសោ តប្បុរិសោតិ ឧត្តរបទត្ថប្បធានោ, តថា តេ សិយុំ, សង្ខ្យាបុព្ពត្ត នបុំសកត្តសង្ខាតេហិ ទ្វីហិ លក្ខណេហិ គច្ឆតិ បវត្តតីតិទិគុ។

១១. វិសេ

កិន្តំ វិសេសន មិច្ចាហ-‘យមិ’ច្ចាទិ, យំ អវត្ថាបយតិ តំ វុច្ចតីតិ សម្ពន្ធោ, កិន្តំ វិសេស្សមិច្ចាហ-‘យទនេកេ’ច្ចាទិ, យំ អវត្ថា បីយតេ តមភិធីយតេតិ សម្ពន្ធោ, នន្វេកត្ថេនេត្យច្ចមានេ វិសេស្សេនេតិ កថមវគម្យតេ, យតោ ឯវំ វិវរិតវា ត្យាសង្កិយាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។

សម្ពន្ធិសទ្ទត្តាតិ ឯវំ មញ្ញតេ “សម្ពន្ធិសទ្ទា សកត្ថមិវ និយតម្បដិ-យោគិនមាក្ខិបន្តិ... តេន វិនា តេសំ សកត្ថស្សាសម្ភវាតិ, វិវរិតវាតិ វិវិត្តិ, ឯកត្ថេនេតីមស្ស សមានាធិករណេន សហ សមាសោ ហោតីតិ ឯវំ សាជ្ឈាហារោ អត្ថោ វេទិតព្ពោ, អត្ថសទ្ទស្សានេកត្ថត្តា វិសេសេតិ ‘អត្ថោ អភិធេយ្យោ’តិ។ កថំ តេនត្ថោ វុច្ចតីត្យាហ- ‘អធិករិយតិ’ច្ចាទិ។

វិសេស្សស្ស សមានាធិករណត្តញ្ច វិសេសនាបេក្ខន្តិ សម្ពន្ធោ។ វិសេស្សសទ្ទស្ស វិសេសនេន សហ សមានាធិករណត្តំ វិសេសន សទ្ទាបេក្ខន្តិ ឯវមេត្ថ អត្ថោ ទដ្ឋព្ពោ, តត្ថ ការណមាហ- ‘សម្ពន្ធា’តិ, អធិករណស្ស សមានត្តំ នាម ភិន្នានំ សម្ពន្ធីនំ ភវតិ, សម្ពន្ធិនោ ច សម្ពន្ធមន្តរេន ន ហោន្តី [ហោតិ (ចោត្ថកេ)] តិ វិសេសន វិសេស្សានំ សម្ពន្ធោ វិញ្ញាយតេ, ឯវំ វិញ្ញាតា តស្មា សម្ពន្ធាតិ អត្ថោ។

សទ្ទព្យតិរេកេន ហេត្ថ អត្ថានំ វិសេសនវិសេស្សភាវោ ន សម្ភវតិ, តថា ហិ ‘នីលមុប្បល’ន្តិ បញ្ច វត្ថូនិ សន្និហិតានិ នីលន្តិ នីលត្តំ គុណសាមញ្ញំ, នីលោ គុណោ, តទាធារោ ទព្ពន្តិ តីណិ, ឧប្បលន្តិ ឧប្បលត្តំ ឧប្បលជាតិ, ទព្ពញ្ច តន្និស្សយោតិ ទ្វេ។

តត្ថ ឧប្បលជាតិ គុណជាតីនំ [នីលជាតិឧប្បលជាភធនំ (កាតន្តដីកា)] តាវ ន សម្ភវតិ វិសេសន វិសេស្សភាវោ ជាតិយា និគ្គុណត្តា, នីលត្តស្ស ច នីលគុណេ សមវាយិនោ, ឧប្បលត្តស្ស ច ឧប្បលទព្ពេ សមវាយិនោ សមានាធិករណត្តម្បិ នត្ថិ, ឧប្បលជាតិយា នីលស្ស ច គុណស្ស អត្ថិ សមានាធិករណត្តំ... នីល មុប្បលន្តិ បវត្តិនិមិត្តានំ ឧប្បលជាតិនីលគុណានមេកមធិ ករណំនិស្សយោតិ, វិសេសន វិសេស្សភាវោ តុ នត្ថិ ជាតិយា អនីលត្តា, គុណទព្ពានន្ត សម្ភវតិវិសេសនវិសេស្សត្តំ ទព្ពស្សានេកគុណត្តា, សមានន្ត តេសម្បរមធិករណំ គតិយំ នត្ថិ, យេន សមានាធិករណត្តំ សិយា, ឯវំ នីលទព្ព ឧប្បលទព្ពានម្បិ អញ្ញមញ្ញ បរិហារេន វត្តមិច្ឆិតានំ ន វិសេសន វិសេស្សភាវោ, នាបិ សមានាធិករណត្តំ, កស្មា អញ្ញមញ្ញាសម្ពន្ធតោ អបេក្ខាភាវតោ, វុត្តបដិបក្ខតោ បន វក្ខមាននយេន សទ្ទានមេវ សាមានាធិករណ្យំ វិសេសនវិសេស្សត្តញ្ច វេទិតព្ពំ, តេនេវាហ-‘អតោយេវេ’ច្ចាទិ។

អតោយេវាតិ យតោ វិសេស្សស្ស សមានាធិករណត្តំ វិសេសនាបេក្ខំ, អតោយេវ ហេតុតោតិ អត្ថោ, ភិន្ន និមិត្តប្ប យុត្តានមេវាតិ សាមញ្ញេន នីលគុណាធារេ ទព្ពេ គុណេយេវ វា នីលសទ្ទស្ស, ឧប្បលសទ្ទស្ស ច

សាមញ្ញេន គុណវតិ ទព្ពេ វត្តមានត្តា អញ្ញមញ្ញេសុ ភិន្នេសុ សទ្ទប្បវត្តិយា ការណេសុ បយុត្តានំ សទ្ទានមេវ [និដ្ឋានមេវ (បោត្ថកេ)]។

សមានាធិករណត្តន្តិ នីលុប្បលសទ្ទានំ វិសុំវិសុំ យោគេ វិសិដ្ឋទព្ព វាចិត្តស្សាសម្ភវា, នីលញ្ច តំ ឧប្បលំ ចេតិ សាមានាធិករណ្យេ សន្និបតិតេ សតិ សម្ភវា ឯវំ តត្ថ វិសិដ្ឋេ វត្ថុម្ហិ បវត្តានំ តេសំ សមានត្ថតា, ឯវការេន ព្យវច្ឆិន្នមត្ថំ ទស្សេតុមាហ-‘នត្វភិន្នេ’ច្ចាទិ។

ននុចេត្យាទិ ចោទ្យំ, សីសម្បាតីតិ សីសបា រុក្ខវិសេសោ, នយិទ មេវមិច្ចាទិ បរិហារោ។

អថ តុច្ចតេឥច្ចាទិនា បរស្ស វចនាវកាសមាសង្កតេ, វិសេសវុត្តីតិ ផលស្ស រុក្ខស្ស ច សាមញ្ញសទ្ទត្តា ភាវេន វិសេសេ វុត្តិ, ឥមេសន្តិ សីសបាទីនំ ន សមោធារិតាតិ ន និច្ឆិតា, សាមញ្ញវុត្តិយេវ សមោធារិតាតិ អធិប្បាយោ, អវសិតា និច្ឆិតា វុត្តិ យេសំ សីសបាទីនំ តេ អវសិតវុត្តយោ, បយតនំ វិនា តទា បប្បោតិ ចាតិ សម្ពន្ធោ, បយតនន្តិ ‘សាមត្ថិយលទ្ធេបិវិសេសេ’តិវចនំ។ តញ្ចនត្ថិច្ចាទិ បរិហារោ, សរូបមត្តកថនាយាតិ វុត្តត្ថានម្បិ សរូបមត្តកថនាយ ‘បូបេ ពហូ អានយេ’តិ យថា, ឯវំ ជាតីយកន្តិ សរូបកថនប្បការយុត្តំ។ ឧបសំហរមាហ-‘តទេវ’មិច្ចាទិ, និបាតសមុទាយោវាយំ វុត្តេន បការេនេត្យស្ស អត្ថេ វត្តតេ។

អញ្ញតរសម្ភវេបិ តន្និវត្តិយា វចនសព្ភាវំ ទស្សេតុមាហ- ‘អថបិ’ច្ចាទិ, អញ្ញតរសម្ភវេបីតិ វិសេសនស្ស វិសេស្សស្ស វា សម្ភវេបិ, យត្រប្បភិន្នមត្ថិ វិសេសនវិសេស្សភាវសម្ភវោ តត្ថបិតាវ ពហុលំវចនតោវ និវត្តិ ហោតិ, កិម្បនា-ញ្ញតរសម្ភវេតិ ទស្សេតុមាហ-‘យថា បុណ្ណោ’ឥច្ចាទិ, ឯត្ថ បន អញ្ញោបិ បុណ្ណនាមកា សន្តីតិ ព្យភិចារសម្ភវា ឧភិន្នម្បិ វិសេសនវិសេស្សភាវសម្ភវេ ពហុលំវចនមេវ សមាសំ និវត្តេតិ, ឯវំ វិធេបីតិ អញ្ញតរសម្ភវេបិ, ន កេវលំ វិសេសនវិសេស្សភាវសម្ភវេ, អថ ខោ ឯវំ វិធេប្បញ្ញ តរសម្ភវេបិត្យវិសទ្ទស្ស អត្ថោ។

យជ្ជេវមិច្ចាទិ បច្ចេកំ វិសេសនវិសេស្សភាវេ សតិ អនិដ្ឋា បាទនចោទនា, បច្ចេកំ វិសេសនំ សិយា ឧភិន្នម្បិ វិសេសនត្តា, តត្ថ ទោសមាហ-‘វិសេស្សស្សេច បុព្ពនិបាតោ’តិ, ចោ-វធារណេ, វត្តព្ពន្តរសមុច្ចយេ វា, កុតោច្ចាហ- ‘នាគ្គហិតេ’ច្ចាទិ, ឥតិ ការណេ, អតោ កិមនិដ្ឋមាយាត មិច្ចាហ- ‘ឧប្បលនីលន្តិបិ សិយា’តិ, ឥត្ថញ្ចរហិ កិន្ន្យាហ- ‘នីលុប្បលន្តិ ចេ’ច្ចាទិ។ បរិហារមាហ-‘នេសទោសោ’ច្ចាទិ, ឧបបត្យន្តរមាហ- ‘អថ ចេ’ច្ចាទិ។

អញ្ញមញ្ញានុបការិត្តាតិ អញ្ញមញ្ញស្ស វិសេសនវិសេស្សត្តេ នានុបការិត្តា សប្បធានត្តាតិ អត្ថោ, អថ ទ្វិន្នម្បិ អប្បធានត្តំ កស្មា ន សិយា ត្យាហ- ‘អប្បធានត្តេបិ’ច្ចាទិ, សកសកប្បធានាបេក្ខាវន្តានន្តិ សកេសកេ បធានេ អត្ថានិ អបេក្ខាវន្តានំ។ អថ កុតោ ទព្ពស្សេវ បធានត្តមសិតំ, ន តុ គុណស្សេត្យាសង្កិយ ញាយមុបនិស្សយតិ ‘អថ ចេ’ត្យាទិនា។ ឆាគោត្យជោ វុច្ចតេ, តំ សេតវណ្ណមាលភេថ មារេយ្យ, ផុសនំ វា ករេយ្យាតិ អត្ថោ, អាបុព្ពោ លភិ ហិ មារណេ ផុសនេ ច វត្តតេ, ទេសនាយន្តិ [ចោទនាយន្តិ ចោទនាវាក្យ (បោត្ថកេ)] វេទវាក្យេតិ អត្ថោ, កុតោ ឆាគតោ-ញ្ញោ នាលព្ភតេច្ចាហ- ‘ន ហិ’ច្ចាទិ។

ឆាគាភាវេតិ សេតគុណយុត្តស្ស ឆាគស្សាភាវេ, បិដ្ឋបិណ្ឌិមាលព្ភាតិ សេតគុណយោគេន វិដ្ឋបិណ្ឌី អាលម្ភា, ន ច នាលម្ភតេ តស្មា គុណោ អប្បធានន្តិ អជ្ឈាហរិតព្ពំ។

បុន ចោទេន្តោ អាហ- ‘ននុ ចេ’ច្ចាទិ, អថេត្យធិប្បាយមាសង្កតេ, អនិដ្ឋមាបាទយតិ នីលសទ្ទេបិ បសង្គោ’តិ, កុតោច្ចាហ- ‘សោបិហិ’ច្ចាទិ, ឥទំ វុត្តំ ហោតិ- “ឧប្បលសទ្ទោ ជាតិវាចី, ន តុ ទព្ពវាចី, ជាតិវិសិដ្ឋទព្ពវាចិត្តា យទិ ទព្ពវាចីតិ វុច្ចតេ, តទា នីលសទ្ទោបិ គុណវិសិដ្ឋ ទព្ពវាចិត្តា ទព្ពវចនមាបជ្ជតីតិ ឥមេសំ ន កោចិ វិសេសោ”តិ, បរិហរន្តោ អាហ ‘នេទមត្ថិ’ច្ចាទិ, អបាយិនោ អបគន្តារោ ទព្ពាតិ គម្យតេ, កុតោច្ចាហ- ‘សតីបិ’ច្ចាទិ, ឥតិ ការណេ។

វិសេសនមេកត្ថេនេតិ សិទ្ធេបិ បបញ្ចត្ថំ បរិប្ផុដត្ថញ្ច ឧទាហរណពហុត្តំ ទស្សេតុំ បាណិនិយេហិ ពហុំ សុត្តិតំ, សព្ពស្សេតស្ស បច្ចក្ខាតភាវំ ទស្សេតុំ វុត្តិយមុទាហរណមត្តំ ទស្សិតំ, តទិទានិ ព្យាខ្យាតុកាមោ អាហ- ‘បុព្ពកាលេ’ច្ចាទិ, ឆិន្នោច វិសេសនន្តី សម្ពន្ធោ “បុព្ពកាលេក សព្ពធុរបុរាណនវកេវលានិ សមានាធិករណេនេ”តិ (២-១-៤៩) តេ សមេត្ថ សុត្តំ, តត្ថេកាទីនំ វុត្តិយមុទាហរណានិ ន ទស្សិតាន្យុបលក្ខណតោវ វិញ្ញាយន្តីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘ឯកេ’ច្ចាទិ, ឯកោ ច សោ បុរិសោចាត្យាទិនា វិគ្គហោ ឧបលក្ខណត្តាយេវ ច ‘សត្ត ច តេ ឥសយោ ច សត្តិសយោ’ច្ចាទិកញ្ច ទដ្ឋព្ពំ។

ឧបមីយតេ បរិច្ឆិជ្ជតេ-នេនេត្យុបមានំ, ឧបមីយតីត្យុបមេយ្យំ, តេសំ ឧបមានោបមេយ្យានំ សាធារណោ យោ ធម្មោ សាមតាតេន វិសិដ្ឋំ យទុបមេយ្យំ, តំ វចនេនេនេត្យត្ថោ ឧបមានោបមេយ្យច្ចាទិ កស្ស, សមាសោ ភវតីតិ សេសោ, ការណមាហ- ‘វិសេសេ’ច្ចាទិ, វិសេសាបរិគ្គហាតិ វិសេសនន្ត្វេវ សាមញ្ញេន បរិគ្គហា, ឯវម្ពុ តស្សាបីតិ ឧបមានរូបស្សាបិ។ ននុ សត្តីសទ្ទស្សសត្តិយំ វុត្តិ សាមាសទ្ទស្ស តុ ទេវទត្តាយ, អតោ ព្យធិករណត្តា កថមេត្ថ សមាសោច្ចាសង្កីយាហ- ‘យទេ’ច្ចាទិ, សមានោ ធម្មោ សាមត្តាទិ យស្ស សោ សធម្មោ, តស្ស ភាវោ សាធម្មិយំ សាមត្តំ, តស្មា ទេវទត្តាត្ថេ វត្តតេ ឧបចារវសេន, សាមាសទ្ទោបិ គុណវចនោបិ សាមត្តំ វត្វា សទ្ទាទិត្តវសេនាភេទោបចារេន វា ទេវទត្តាយំ វត្តតេ, ននុ ច សាមាសទ្ទស្ស ទេវទត្តាភិធានេ ចរិតត្ថតាយ សត្តីគុណេន និទ្ទិដ្ឋាត្យនិយតគុណប្បតីតិប្បសង្គោ នេកគុណាធារត្តា សត្តិយាត្យាសង្កិយាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។

ឥហាតិ និទ្ធារណេ, ឯតេសំ គុណានំ មជ្ឈេតិ អត្ថោ, ឥហ វា សត្តិយំ, សាមគុណវន្តតាយ សាមាយាតិ គម្យតេ, បសិទ្ធិវសេនាតិ សត្តិសាមាត្យត្រោបមានំ សត្តី, ឧបមេយ្យា ទេវទត្តា, បសិទ្ធន្តុបមានំ ភវតិ នាប្បសិទ្ធំ... បសិទ្ធសាធម្មិយា សាធ្យុ សាធនមុបមានន្តិ កត្វា សត្តិយេវ សាមង្គុណេន បសិទ្ធា ន ទេវទត្តា, តស្មា សាមគុណប្បសិទ្ធិយាតិ អត្ថោ។ សាធ្យតេ ឧបមីយតេនេនេតិ សាធនមុបមានំ, សាធ្យតេ ឧបធីយតេតិ សាធ្យមុបមេយ្យំ, បសិទ្ធស្ស សាធម្មិយំ តេន, សាធ្យស្សាប្បសិទ្ធស្ស កស្សចិ សាធនំ សាធ្យសាធនំ។ យត្រត្ថិច្ចាទិនា ពហុលំវចនសាមត្ថិយា សាមញ្ញវចនេនេវ សមាសសញ្ញាវំ វត្វា អញ្ញេនាសញ្ញាវមុទាហរណេន ផុដយិតុំ ‘ផាលា ឥវ តណ្ឌុលា’ត្យាទិ អារទ្ធំ។

តណ្ឌុលសទ្ទោតិ ឧបមេយ្យភូតតណ្ឌុលសទ្ទោ, តណ្ឌុលត្តម្បិ វត្វា ទព្ពេ បវត្តោ សាមញ្ញវចនោ នតុ ភវតីតិ សម្ពន្ធោ, ទព្ពេតិ តណ្ឌុលទព្ពេ ផាលទព្ពេ ច។

ឧបមានោបមេយ្យសាធារណសូរត្តាទិធម្មវចនាប្បយោគេតិ ឧបមានោបមេយ្យានំ សាធារណោ យោ វិសារទត្តាទិធម្មោ តព្ពចនស្ស ‘មុនិ អយំ សីហោ វិយ វិសារទោ’ត្យាទោ វិសារទាទិសទ្ទស្សាប្បយោគេតិ អត្ថោ, កេសញ្ចិតិ កេសញ្ចិ សទ្ទានំ មជ្ឈេ, វិសេស្សត្តមេវ ផុដយតិ។ ‘តថា ចេ’ត្យាទិនា, វិសេសនវិសេស្សានំ យថិដ្ឋត្តា និច្ចំ សីហាទីនំ វិសេស្សតាយេវ វចនិច្ឆាតិ បុព្ពនិបាតត្តាប្បសង្គោតិ ភាវោ,
ឧបបត្យន្តរមាហ-‘វិសេសនស្សេវេ’ច្ចាទិ, យទិបិ សីហោ វិសេសនមេវ ន វិសេស្សំ, តថាបិ ពហុលាធិការា វិសេសនស្សាបិ បរនិបាតោតិ ភាវោ។

អថាត្រាបិ វិសេសនន្តេវ សមាសប្បដិបាទនេ’មុនិ អយំ សីហោវ វិសារទោ’ច្ចាទោ សាមត្ថិយតោវ សមាសាប្បសង្គេបិ ឧបមានោ បមេយ្យានំ សាធារណវិសារទត្តាទិធម្មវចនាប្បយោគេ សតិ តប្បសង្គាភាវត្ថំ វចនមារព្ភនីយន្តិ ចោទេតិ ‘ននុចេ’ត្យាទិនា, សាមត្ថិយតោតិ សាមញ្ញវចនប្បយោគេ សាបេក្ខត្តា សមាសាប្បសង្គោតិ សាមត្ថិយំ តស្មាតិ អត្ថោ។ សាមញ្ញប្បយោគត្ថន្តិ សមាសវាក្យេ សាមញ្ញវចនស្ស សូរត្តាទិ(នោ), អប្បយោគត្ថំ, តថា ហិច្ចាទិនា សាមញ្ញសទ្ទប្បយោគេ សាមត្ថិយតោ សមាសាសញ្ញាវា សុត្តន្តរស្សានារព្ភនីយភាវំ សាធេតិ។

វិសេសានន្តញ្ញាវាតិ សាមញ្ញស្ស សមាសេ អន្តោភាវេបិ តិខីណត្តាទិតោ វិសិដ្ឋស្ស សូរស្សាទិវចនីយស្ស វិសេសស្ស សមាសេ អនន្តោគធត្តា អប្បសង្គោ សាបេក្ខមសមត្ថន្តិ។ អថេតិ ‘សច្ចមេត’ន្តិអាទី បរវចនមាសង្កិយ វទតិ, ឯវមាទិសិជ្ឈនត្ថំ សមាសោតិ (ញាបនត្ថំ) អារព្ភនីយម្ភវតីតិ សម្ពន្ធោ។

បធានស្សាតិ ‘រញ្ញោបុរិសោ-ភិរូបោ’តេត្ថ អភិរូបសាបេក្ខស្ស បុរិសស្ស វិសេសនត្តេនេវា [វិសេសនំ តេនេវា (បោត្ថកេ)] ប្បធានំ, សមាសាវយវភូតំ រាជានំ បតិ វិសេស្សភាវេនាវិផលិតសកត្ថតាយ បធានភូតស្ស បុរិសស្ស។ អាទិសទ្ទេន ‘រាជបុរិសស្ស ទស្សនីយស្ស គេហ’ន្តិ សង្គណ្ហាតិ។

ឯត្ថ ហិ គេហម្បតិ វិសេសនភាវេនាប្បធានត្តេបិ រាជានម្បតិ បធានភូតស្ស បុរិសស្ស សាបេក្ខស្សាបិ សមាសោ ហោតេវ។ ឥទញ្ចញាបនត្ថំ វចនារម្ភប្បយោជនញ្ច, ការណមាហ- ‘គមកត្តា’ឥច្ចាទិ។

គមកត្តាតិ វិគ្គហវាក្យត្ថស្ស វុត្តិយម្បតីយមានត្តា គមកត្តំ តស្មា, នចេហ គមកត្តមត្ថីតិ ‘មុនិ សីហោវ សូរោ’ត្យត្រ តុ វាក្យតោ យោត្ថោ បតីយតេ, នាយំ ‘មុនិ សីហោ សូរោ’ត្យតោ គម្យតេតិ គមកត្តំ នត្ថី-តិ អត្ថោ, តថាហិ មុនិសីហសទ្ទេនេវោ បមានោបមេយ្យភាវនិមិត្តស្ស វិសារទត្តស្ស សភាវេនេវោបាទានតោ វិសារទសទ្ទស្ស តេន សម្ពន្ធាភាវោ។

អបរគ្គោ និព្ពានំ, វាក្យមេវេតិ ឯវការេន ព្យវច្ឆិន្នមត្ថម្បទស្សយមាហ- ‘វុត្តិនិវត្តេតី’តិ ពហុលាធិការតោ វិញ្ញាយតិ, ននុ ចាត្រ វិសេស្សភាវាសម្ភវាប្បសង្គោយេវ វុត្តិយាតិ ចោទេតិ។ ‘ននុចេ’ត្យាទិនា។

បុណ្ណតាព្យភិចារាតិ បុណ្ណតាសង្ខាតស្ស ពាលាទិអវត្ថាវិសេសស្ស អវិនាប្បវត្តិតោ ព្យភិចារី ហិ វិសេស្សម្ភវតិ យថា នីលតាយុប្បលំ, បរិហរតិ ‘នេទមត្ថិ’ច្ចាទិនា, មន្តាណិបុត្តានំ អនេកត្តាតិ កេវលំ មន្តាណិយា បុត្តោ បុណ្ណោយេវាតិ អភាវា តេសំ ពហុភាវតោ, អត្តនោ អត្តនោ គហស្ស បតយោតិ គហបតីនំ ពហុត្តំ បាកដមេវ។

វុត្តិយេវេតិ ឯវការេន ព្យវច្ឆិន្នមត្ថមាហ-‘វាក្យំ និវត្តេតី’តិ។ វិសិដ្ឋជាតិវចនាតិ វុត្តំ កណ្ហសប្បជាតិយា លោហិតសាលិជាតិយា ច វិសិដ្ឋត្តា។

តច្ឆកោ សប្បោតិ ព្យាខ្យេយមុបនិក្ខិប្បចោទយមាហ- ‘ននុ ចេ’ច្ចាទិ។ តច្ឆកភាវានបេតោតិ ពាលយុវត្ថាទិសង្ខាតតច្ឆកភាវតោ អព្យាវុត្តោ, អត្ថិនាមធេយ្យោតិ តច្ឆកោ នាម កោចិ តន្នាមោ អត្ថិ, កិរិយាសទ្ទោតិ តច្ឆតីតិ តច្ឆកោតិ ឯវំ កិរិយាយ បវត្តិនិមិត្តត្តេនោបាទិន្នោ វឌ្ឍកីវាចី តច្ឆកសទ្ទោ, ឯវំ មញ្ញតេ “យថាវុត្តនយេន វិសេសនវិសេស្សសញ្ញាវា សមាសេន ភវិតព្ពំ, តថា សតិ កិមិទំ បច្ចុទាហរណំ កត”ន្តិ។ អត្រ កេនចិ ន នាមធេយ្យស្សេត្យាទិ នោបជាយតេវាតៀតទវសានំ វុច្ចមានមនុទ្យតំ និរាកត្តុកាមោ អាហ-‘យោបាហេ’ច្ចាទិ។

ឥមស្សាយមធិប្បាយោ “វុត្តនយេន តច្ឆកសទ្ទស្ស កិរិយា សទ្ទស្សាត្ថវិសយាបេក្ខាយាភាវតោ វិសេស្សត្តាភាវា បច្ចុទាហរណមិទំ កត”ន្តិ។

កស្មា អយុត្តមិច្ចាហ-‘យតោ’ច្ចាទិ, នាមធេយ្យស្ស កិរិយាវាចិនោ ច អត្ថាភិធានសាមត្ថិយំ តុល្យំ វា ន វា, អវយវប្បសិទ្ធិយា សមុទាយប្បសិទ្ធិ ពលវតិ វា នវេត្យេតំ វិចារេតុំ យតោ នាធិកតន្ត្រោ, កិញ្ចរហិ អធិកតន្ត្រាហ- ‘អបិត្វិ’ច្ចាទិ, តច្ឆកសទ្ទោនេកត្ថវុត្តិ នានេកត្ថោតិ វិចារេតុមធិកតន្តិ យោជនា។

ឯវំ មញ្ញតេ- “វិសេសនវិសេស្សភាវចិន្តាយំ សទ្ទានមត្ថាភិធានសាមត្ថិយចិន្តា ន យុជ្ជតេ ‘សតិ សម្ភវេ ព្យភិចារេ ច វិសេសនំ សាត្ថកំ ហោតី’តិ វិសេសនំ មគ្គីយតេ, នាសម្ភវេ នាព្យភិចារេ យថា សីតំ (ហិមំ) ឧណ្ហោគ្គីតិ, តស្មា សម្ភវព្យភិចារចិន្តា វិសេសនវិសេស្សភាវចិន្តាយមុបយុជ្ជតីតិ តច្ឆកសទ្ទោ-នេកត្ថវុត្តិវា ន វេត្យេតទេវ វិចារេតុមធិកតន្តិ កត្ថចិបិ វិសេសនវិសេស្ស សញ្ញាវេ សមាសោ ហោតេវា”តិ, យទិបិ នាមធេយ្យកិរិយាវាចីនមតុល្យមត្ថាភិធានំ សមុទាយប្បសិទ្ធិយា ច ពលវតិត្តំ, តថាបិ វក្ខមាននយេន សមាសសញ្ញាវា ន កាចិ ហានីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘ឯត្ថ ចា’តិអាទិ។

ឯត្ថចាតិ កេចិ បក្ខេ ច, កញ្ចិ បីឡមាវហតីតិ សម្ពន្ធោ, កុតោច្ចាហ ‘តថាហិ’ច្ចាទិ។ ឯវំ មញ្ញតេ- “យទីបិ សមុទាយប្បសិទ្ធិយា សតិ កិរិយាសទ្ទត្ថវិសយាបេក្ខា នោបជាយតេ, តថាបិ នាមធេយ្យស្សេវ តច្ឆកសទ្ទស្សាប្បនេកត្ថវុត្តិត្តមត្ថេវ... សប្បវិសេសេ មនុស្សេ ច តន្នាមកេ នាមធេយ្យស្ស តច្ឆកសទ្ទស្ស បវត្តិសញ្ញាវា(តិ) វិសេសនវិសេស្សសញ្ញាវតោ សមាសប្បសង្គោ តទវត្ថោ យេវា”តិ, ន កេវលំ សប្បវិសេសស្សេវ តច្ឆកសទ្ទោ នាមធេយ្យមបិតុ មនុស្សានម្បីតិ បិសទ្ទត្ថោ។ តច្ឆកសទ្ទស្សានេកត្ថវុត្តិត្តេបិ ន សមុទាយប្បសិទ្ធិយា អវយវប្បសិទ្ធីពាធាតិ ទស្សេតុមាហ- ‘នចា’តិអាទិ។ ចោ-វធារណេ, កុតោច្ចាហ ‘កិរិយេ’ច្ចាទិ។ កមេនត្ថប្បសិទ្ធីតិ យំ, ឯតម្បន សក្កា វិញ្ញាតុន្តិ យោជនា។

យន្តិ យំ បសិជ្ឈនំ, កមេនាតិ ពាធាភាវតោ អនុក្កមេន។ ឯវញ្ចេតិ ឥមិនា នចេត្យាទិនា វុត្តំ បច្ចាមសតិ... កិម្បុដិវិហិតំ សិយា បរិហដំ សិយាតិ អត្ថោ, ឥតិ ឥមិនា ការណេន ‘តច្ឆកោ សប្បោ’តិ បច្ចុទាហរណំ ន យុត្តំ... តច្ឆកសប្បោតិ សមាសសញ្ញាវតោតិ អធិប្បាយោ, នេទមេវមិច្ចាទិនា បរិហរតិ, យទា ចរតិ យថា វុត្តេន វិសេសនវិសេស្សភាវសម្ភវោ, តទា កថំត្យាហ- ‘យទា វិសេសនេ’ច្ចាទិ។ តទាបិ កថំ វាក្យេន ភវិតព្ពមិច្ចាហ- ‘ឥទញ្ចេ’ច្ចាទិ។ ពហុលំវចនតោយេវាតិ អធិប្បាយោ។

អញ្ញស្សាតិ កម្មនិ សម្ពន្ធវចនិច្ឆាយំ ឆដ្ឋី។ អវច្ឆេទកត្តាតិ ឯត្ថ កត្តុនា ភវិតព្ពន្តិ កាឡស្សាតិ កត្តរិ ភាវយោគេ ឆដ្ឋិយា អជ្ឈាហរិតព្ពំ។ បត្តាបន្នេហិ ទុតិយន្តស្ស ជីវិកម្បត្តោ ជីវិកា បន្នោតិ សមាសោ ‘ការកំ ពហុល”ន្តេវ (ចំ-២-២-១៩) វិហិតោ ទុតិយន្តេន តុ តេសំ សមាសត្តំ សុត្តន្តរំ កតំ បរេហិ, អត្ថញ្ច តេសមិត្ថិលិង្គានម្បិ សមាសេនេវ, ការនិវត្តិយា, តថា មាសោ ជាតស្សាតិ វិគ្គហេ បរិមាណិវាចិនា ឆដ្ឋិយន្តេន បរិមាណ

វចនានំ កាលសទ្ទានំ, តទាហ- 'បត្តាបន្នាន'មិច្ចាទិ, បរិមាណំ មាសាទិ បរិច្ឆេទោ តមស្សត្ថីតិ បរិមាណី ជាតាទិ។

ឯត្ថ ហិ មាសោ បរិមាណំ បរិច្ឆេទកត្តា, ជាតោ បរិមាណី បរិច្ឆេជ្ជត្តា, បត្តា ជីវិកានេនាតិ [បត្តោ ជីវិកន្តិ បាឋេន ភវិតព្ពំ] វចនិច្ឆយំ យោ-ត្តោ សោ- ញ្ញបទត្ថសមាសេប្បតិន្នោ វចនិច្ឆាភេទមន្តរេនាតិទស្សេតុំ 'អញ្ញបទត្ថេ ភវិស្សតី'តិ យំ វុត្តិយំ វុត្តំ, តំ ព្យាខ្យាតុកាមោ អាហ- 'វានេកញ្ញត្ថេ ឥច្ចេវា'តិអាទិ។ អញ្ញត្ថ សមាសេ កតេ សព្ពត្ថ "ឥត្ថិយំ ភាសិតេ"ច្ចាទិនា (៣-៦៧) បុម្ភាវោ។ មាសោ ជាតស្សាតិ វចនិច្ឆយំ យោ-ត្តោ, សោ-ញ្ញត្ថ សមាសេប្បតិន្នោ វចនិច្ឆាភេទ មន្តរេនាតិ ទស្សេតុមាហ- 'យស្ស ជាតាទិនោ'ច្ចាទិ។

ជាតសទ្ទស្សត្ថមាហ សម្បន្នោតិ, សម្បុណ្ណោត្យត្ថោ, ឥមិនា ច មាសោ ជាតោ-ស្សាតិ វិគ្គហស្ស អត្ថោ ទស្សិតោ, អញ្ញថាតិ យទិ មាសោ តស្ស អញ្ញបទត្ថស្ស ជាតាទិនោ សម្បុណ្ណោ ន ភាតីតិ អត្ថោ។ ត្តត្តវន្តូនំ និដ្ឋាសញ្ញំ វិធាយ តទន្តស្សញ្ញត្ថសមាសេ "និដ្ឋា"តិ (២-២-៣៦) សុត្តេន បុព្ពនិបាតោ វុត្តោ, តទាហ- 'នចេ'ច្ចាទិ, បុព្ពនិបាតប្បសង្គោ នច សិយាតិសម្ពន្ធោ, កុតោច្ចាហ- 'ជាតិ'ច្ចាទិ។ កេសញ្ចិតិ វាក្យការមាហ, នច យុត្តន្តិ សម្ពន្ធោ, ការណមាហ- 'វិសេសន'មេច្ចាទិ, តថាហិច្ចាទិនា វិសេសនស្ស សាត្ថកត្តេ សមាសព្ភាវមភាវេ ចាភាវំ សាធេតិ... ឆដ្ឋីសមាសេ 'សតិ សម្ភវេ ព្យភិចារេ ច វិសេសនស្ស សាត្ថកម្ភវតីតិ វិសេសនស្ស សាត្ថកត្តា។

អវចនេបីតិ និយមវចនេ (អ)សតីបិ, ឆដ្ឋីសមាសប្បសង្គោ ចវហិ វុត្តនយេន ព្យវច្ឆេជ្ជ ព្យវច្ឆេទកត្តាភាវេន វិសេសនានត្ថក្យា ន ភវេយ្យ ចេ វាក្យេនាបិ ន ភវិតព្ពន្តិ អាហ- 'វាក្យំ ត្វិ'ច្ចាទិ។ អយម្បន វិសេសនសមាសោ បរេហិ កម្មធារយោតិ ញាយតិ... យថា កម្មំ កិរិយំ បយោជនញ្ច ធារេតិ ឯវមេយំ សមាសោ កម្មមិវ ទ្វយំ ធារយតីតិ។

១២. នញ

ឯត្ថេវាតិ "ដ នញ្ញ្ញ"ឥតិ (៣-៧៤) សុត្តេឯវ។ បាមនបុត្តោតិបាមា កុដ្ឋវិសេសោ អស្ស អត្ថីតិ បាមសទ្ទា "ទិស្សន្តញ្ញេបិ បច្ចយា"តិ (៤-១២០) នប្បច្ចយោ, បាមនស្ស បុត្តោ, យទិ ហេត្ថ ញការោ វិសេសនត្តោ ន ករីយេថ, តទា "ដ នស្សា"តិ សុត្តំ ករីយេថ, តថា ច សត្យុត្តរបទេ បរតោ បាមនសទ្ទេ នការស្សាបិ ដោ

សិយាតិ ភាវោ, ននុ ចិហ សមាសវិធិម្ហិ ញ ការោច្ចារណា ញ លោប រហិតស្ស សមាសោ ន ភវតីតិ វត្តុមុចិតំ, ន តុ "ដ នញ្ញ្ញ"តិ វិសេសនត្តោតិ [ញ្ញការោ ឯត្ថោវ វិសេសនត្តោ, តិ ភវិតព្ព] សច្ចំ, កិន្តិហ សមាសវិធិម្ហិ ញ ការស្ស ព្យវច្ឆេជ្ជំ ន ទិស្សតេ។

បរិយុទាសវុត្តីតិ បរិ តុលិតមុគ្គយ្ហ និសេធនីយស្ស អសនំ ខេបនំ វជ្ជនំ បរិយុទាសោ, តេន បរិយុទាសេន វិសិដ្ឋេ-ត្ថេ វុត្តិ អស្សេតិ បរិយុទាសវុត្តិ, បសជ្ជប្បដិសេធវុត្តីតិ បដិសេធនីយមេវ បសជ្ជ បត្វា តំ សទិសមនបេក្ខិយ និសេធោ, តេន វុត្តិ អស្សេតិ បសជ្ជប្បដិសេធ វុត្តិ។

យត្ថ ព្រាហ្មណា អញ្ញោវ ភវតីត្យេវំ វាក្យេនាត្ថន្តរវិធានា វិធិនោ បធានត្តំ, អត្ថន្តរវិធានសាមត្ថិយេនេវ ព្រាហ្មណស្ស បដិសេធោ បតីយតេ, ព្រាហ្មណស្ស [ព្រាហ្មណស្សា (បោត្ថកេ)] និវត្តនេ តទបេក្ខាយាញ្ញស្ស វិធានយោគតោ សកបទេន នញ្ញេន វិធិភាគី ន វុច្ចតេ, កិញ្ចហិ អញ្ញសទ្ទេន... បរិយុទាសនិស្សយិនោញ្ញ សទ្ទស្សេវ វាក្យេ បយោគតោ' អញ្ញោ ព្រាហ្មណា អព្រាហ្មណោ'តិ, នញ្ញ្ញច ស្យាទ្យន្តេន សាមត្ថិយំ, ន ត្យាទ្យន្តេនេត្យេកវាក្យតា... អញ្ញោ ព្រាហ្មណា អព្រាហ្មណោតិ តត្ថ តត្ថ បរិយុទាសវុត្តិត្តា។

បសជ្ជប្បដិសេធេតុ បដិសេធស្ស បធានត្តា ព្រាហ្មណោ ន ភវតីតិ វាក្យេន ព្រាហ្មណស្ស បដិសេធោ វិធិ អត្ថគម្មោ វាក្យភេទោ, សកបទេន ច នញ្ញេន បដិសេធភាគីវាចី សម្ពជ្ឈតេ។ កោ សោ ព្រាហ្មណា អញ្ញោតិ អាហ- 'ព្រាហ្មណត្តានជ្ឈាសិតោ'ច្ចាទិ។

ឥតរស្មិន្តិ បសជ្ជប្បដិសេបេត្ថេ, កេនចិ សំសយនិមិត្តេនាតិ ឧបរីតទស្សនាទិនា កេនចិ សំសយការណេន, សព្ពម្បិ បទំ សកត្ថេ បយោគម្បតិ ញាណមបេក្ខតេ, តញ្ច ញាណំ ទ្វិធា សម្មាញាណំ មិច្ឆា ញាណញ្ច។ ឧភយម្បេតព្រាហ្មណសទ្ទំ បវត្តយតិ។ តត្ថ សម្មាញាណ បុព្ពកេ អព្រាហ្មណសទ្ទប្បយោគេ នត្ថិ នញ្ញ ព្យាបារោ, ន ហិ តត្ថ តេន កិញ្ចិ ករីយតិ។ មិច្ឆាញាណបុព្ពកេ តុ វិជ្ជតេ តស្ស ព្យាបា រោ តត្ថ ហិ តេន មិច្ឆាញាណប្បភវតោ

បរស្សាខ្យាយតេ, មិច្ឆាញាណំ ចេន្ទ្រិយហេតុកំ, វិនា សទិសត្ថំ ន ភវតីតិ បដិសេធេ សតិ ឧត្តរបទត្ថសទិសោ សមាសត្ថោ ជាយតេច្ចាហ- 'តត្ថ សទិសត្ថំ វិនេ'ច្ចាទិ។ វជ្ជយំ ហិ សប្បពុទ្ធិ សទិសត្ថា។

បយោគសាមត្ថិយាចេតិ អព្រាហ្មណមានយេច្ចាទិបយោគសាមត្ថិយា ច។ ឯវម្មញ្ញតេ- "យទ្យត្រ ព្រាហ្មណមត្តស្សានយនំ សិយា បុព្ពបទស្សុច្ចារណមនត្ថកំ សិយា, អថ ន កស្សចិ អានយនំ ឯវម្បិ សព្ពស្សេវា ព្រាហ្មណសទ្ទស្សានត្ថកត្តំ, តស្មា បយោគសាមត្ថិយាបិ សទិសប្បដិបត្តី"តិ។

តគ្គតាតិ សទិសត្ថគតា។ យថាវុត្តស្សេវា-ត្ថស្សបព្រូហនាយ វិញ្ញូវចនមុបញ្ញស្សតិ 'អតោយេវ វុច្ចតេ'ច្ចាទិ។ អយញ្ចេត្ថ អត្ថោ "នញ្ចចនេន ភវសទ្ទេន ច យំ យុត្តំ តទញ្ញស្មឹ តប្បទត្ថសទិសេ-ត្ថេ បដិបត្តី ជនេតិ, តថាហ្យត្ថសម្បច្ចយោ លោកេ ទិស្សតិ 'អព្រាហ្មណមានយា'តិ ព្រាហ្មណសទិសោ ខត្តិយាទិ អានីយតីតិ, អធិករិយតិ និយុជ្ជតេ សទ្ទោ-ស្មិន្នាធិករណំ។ យថាវុត្តេន ច ព្យាខ្យានេន កិមិដ្ឋំ សិទ្ធន្តាហ- 'តទេវ'មិច្ចាទិ។ កេចិ បន ឧត្តរបទត្ថប្បធានត្តមិហ វណ្ណេន្តិ។

សមត្ថវាទីនន្តិ "សមត្ថោ បទវិធិ" (បា ២-១-១) ត្វេវំ វាទីនំ។ សមត្ថ វាទីនំ សមាសោ វិធេយ្យោតិ សម្ពន្ធោ, វិធេយ្យោតិ វចនន្តរេន វិធេយ្យោ, តថាហិ អបុនគេយ្យាតិ គាយនេន នញ្ញ្ញ សម្ពន្ធោ, ន តុ បុនសទ្ទេនេន។ អនោកាសំ ការេត្វាតិ ករណេន សម្ពន្ធោ ន ឱកាសេន។ អមូលាមូលំ គន្ធាតិ គមនេន, ន មូលេនាតិ អសាមត្ថិយំ។ គមកត្តវាទិនោតិ អសាមត្ថិយេបិ យត្រ គមកត្តំ តត្ថ សមាសោ ហោតេវ, តតោ គមកត្តញ្ច សមាសស្ស និពន្ធនន្តិ យោ វទតិ តស្សេត្យត្ថោ។ ឯត្ថាបីតិ អបុនគេយ្យាត្យាទោបិ, នន្វយមប្បាចរិយោ គមកត្តវាទី, តថាសតិ គមកត្តាភច្ចនភិធាយ ពហុលាធិការាតិ កស្មាវុត្តន្តិ អាហ-'សោ ចេ'ច្ចាទិ។

កេហិចីតិ វុត្តិគ្គន្ថេន ព្យវច្ឆិន្នមត្តំ ទស្សេន្តោ អាហ- 'កេហិចិយេវ ន សព្ពេហី'តិ, អបុនគេយ្យាតិ "ជ នញ្ញ្ញា"តិ (៣-៧៤) នស្សជោ, អតិប្បសង្គាភាវតោតិ សុត្តន្តរេន សមាសេ អវិហិតេបិ អនភិមតត្ថានម្បតីតិយា អភាវតោ។

១៣. កុបា

ស្យាទិវិធិនោតិ ការកវិភត្តិវិធានតោ វិសុំ ឥត្ថម្ភូតាទីសុវិធានា ស្យាទិវិធីតិសង្ខំ គតស្ស ស្យាទិវិធិនោ, អស្យាទិវិធិម្ហីតិ បរិយុទាសោ-នត្ថកោតិ ចោទេន្តោ អាហ 'នន្វិ'ច្ចាទិ, អនត្ថកំ ភវេយ្យ... លក្ខណាទ្យត្ថានំ សមាសេ គុណីភូតត្តា សមាសតោ កិរិយាសម្ពន្ធានុរូបវិភត្តិយត្ថស្ស បធានភាវតោ, បរិហរតិ 'នយិទ មេវ'មិច្ចាទិនា។ "អនុនា"តិ (២-១០) វិច្ឆាយមនុនា យោគេ ទុតិយា វិធានសាមត្ថិយា វាក្យម្បិ ហោតិ, អញ្ញថា និច្ចសមាសេ ទុតិយា វិធានមនត្ថកន្តិ ភាវោ, និគមយតិ តស្មាឥច្ចាទិនា, "កុ បាបត្ថោ"តិ បរេសំ គណបាឋោ, ឯវមុបរិបិ "ទុនិន្ទាយំ"ត្យាទិ វេទិតព្ពំ។

១៤. ចីក្រៃ

ចិសទ្ទោតិ ឯត្ថ ចីតិ ឥមិនា ចីប្បច្ចយន្តំ បរាមសតិ, ចីប្បច្ចយន្ត សទ្ទោតិ អត្ថោ។

១៥. ភូស

បីតិសម្ភមោតិ បីតិយា សម្ភមោ បីតិបុព្ពិកា បច្ចុដ្ឋានាសន ទានាទិវិសយា តុរិតតា, អលំភុត្វា បរិយត្តំ សម្បុណ្ណំ ភុត្វា។

១៦. អញ្ញោ

បុរោភូយ អគ្គតោភូយ។ តិរោភូយ អន្តរធានីភូយ។ អនច្ចាធានេតិ ឥមស្ស អត្ថោ 'ឧបរិយាធានតោ អញ្ញត្រា'តិ, អាធានំ បតិដ្ឋាបនំ, ឥច្ចន្តីតិ បាណិនិយាទយោ ឥច្ឆន្តិ, ឧរសិ កត្វា បាណិន្តិ បាណី ឧរសិ កត្វា។

១៧. វានេ

អនេកគ្គហណស្ស បយោជនំ វត្តុមុបសក្កតិ 'តថេ'ច្ចាទិ, វិវច្ឆិតេកសង្ខ្យាសាមញ្ញន្តិ វិវច្ឆិតំ ឯកសង្ខ្យាយ សាមញ្ញំ, ឯវំ មញ្ញតេ "យទិ'ស្យាទិ ស្យាទិនេ'តិ វត្តុមិច្ឆិតេកសង្ខ្យាសាមញ្ញស្ស បរិគ្គហោ ន សិយា តទា

ឥហានត្ថក (មនេក)គ្គហណំ សិយា តេនេហានេ កគ្គហណសាមត្ថិយាយេវ ‘ស្យាទិស្យាទិនេ’តិ វត្តមិច្ឆិតេកសង្ខ្យាសាមញ្ញម្បវិគ្គហិតន្តិ វិញ្ញាយតេ”តិ តេនេច្ចាទិនា ឥទំ ទស្សេតិ “តេន យថាវុត្តេន បុព្ពេ វុត្តោ សព្ពោបិ សមាសោ បុព្ពបរានំ ទ្វិន្នំយេវ ស្យាទ្យន្តានំ ហោតី”តិ។

យជ្ជេវំ កថំ ‘គទហុជាតោ’តិ ពហុលាធិការេន វិសេសន សមាសគព្ភការកសមាសេន វា សិជ្ឈតិ, អយំ អញ្ញបទត្ថសមាសោ។ ចត្ថេ ពហុន្នមិដ្ឋត្តា គទត្ថញ្ចានេកគ្គហណំ, តេន ‘ហោតុ បោតុ បិតា បុត្តា’តិ ហោតិ ឧត្តរបទេ (យោនិ) សម្ពន្ធេ បរតោ បុព្ពបទស្ស “បុត្តេ”តិ (៣-៦៥) សុត្តេនាត្តេន, អញ្ញថា ទ្វិន្នំទ្វិន្នំ សមាសេ សព្ពត្ថ ឧត្តរបទសម្ភវេន “វិជ្ជាយោនិសម្ពន្ធានមា តត្រ ចត្ថេ”តិ (៣-៦៤) “បុត្តេ”តិ ច សុត្តទ្វយេនាត្តេន‘ហោតា បោតា បិតា បុត្តា’តិ អាបជ្ជេយ្យ។ អនេកន្តិ បឋមន្តត្តា ស្យាទីតីទមេវានុវត្តតេ, តេនេវានេកំ ស្យាទ្យន្តមិច្ចេវ វុត្តំ។ អថាញ្ញត្ថេតិ វុត្តេ-ញ្ញស្ស វាក្យស្សត្ថេតិ អវត្វា បទស្សេច្ចេវ កស្មា វុត្តន្ត្យាសង្កិយាហ- ‘ស្យាទ្យន្តស្សេ’ច្ចាទិ, តស្សេវាតិ សាមត្ថិយលទ្ធស្ស ស្យាទ្យន្ត បទស្សេវ សមាសោ វិញ្ញាយតីតិ សម្ពន្ធោ។

តស្ស គុណា តគ្គុណា តស្សេច្ចនេនាញ្ញបទត្ថោ និទ្ទិសីយតេ, តស្ស អញ្ញបទត្ថស្ស យេ គុណា យានិ វិសេសនានិ, តេសំ សំវិញ្ញាណំ គហណំ តគ្គុណសំវិញ្ញាណំ, អថវា សោ គុណោ យស្ស សោ តគ្គុណោ, តគ្គុណស្ស តគ្គុណយុត្តស្សាញ្ញបទត្ថស្សសំវិញ្ញាណំ, ន គុណវិរហិតស្សា(តិ) តគ្គុណសំវិញ្ញាណំ, ឯត្ថ បន ‘អញ្ញបទត្ថេ តគ្គុណសំវិញ្ញាណំ ប្បត្តី’តិ បរិភាសីយតិ, តត្ថាយមត្ថោ “អញ្ញបទត្ថេ សមាសេ-ញ្ញបទត្ថោ វិសេសនេន សហ វិញ្ញាយតិ ន វិសេសនរហិតោ”តិ, ក្វចិ អតគ្គុណសំវិញ្ញាណស្សាបិ ទស្សនេ នាបិសទ្ទោ, យត្រាវយវេន វិគ្គហោ សមុទាយោ សមាសត្ថោ តត្ថេវ តគ្គុណសំវិញ្ញាណំ ភវតិ, តគ្គុណសំវិញ្ញាណតោ អញ្ញំ អតគ្គុណសំវិញ្ញាណំ, តស្មិំ, យត្រាវយវោយេវ សមាសត្ថោ តត្រាតគ្គុណសំវិញ្ញាណំ។

ឯត្ថ បន ពហុធនសទ្ទោ បុរិសស្ស ឧបលក្ខណភាវេន កតត្តា។ អភិមតោតិ បាណិនីយានំ អភិមតោ ទសន្នំ សមីបេ អាសន្នា ទសន្នមិច្ចាទិវាក្យេ។

បរិមាណមេវសង្ខេយ្យន្តិ បរិមាណលក្ខណមេវ សង្ខេយ្យំ, តញ្ច បរិមាណលក្ខណំ សង្ខេយ្យញ្ច។

សង្ខ្យានរូបន្តិ សង្ខ្យានសភាវំ។

បរិមាណេនាតិ បញ្ចសង្ខ្យាយ បរិច្ឆិជ្ជមានេន សង្ខេយ្យសង្ខាតេន បរិមាណេន។

សង្ខ្យានវុត្តីតិ តេន អនតិវត្តិយមានតប្បរិច្ឆេទក សង្ខ្យានរូប សង្ខាតេ សង្ខ្យានេ វុត្តិ យស្សា សា សង្ខ្យានវុត្តិ-បញ្ចសង្ខ្យា។

ទិដ្ឋន្តេនិមិនា ឥមំ ទីបេតិ “យថា បញ្ច បរិមាណមេសន្តិ បញ្ចកាតិ ឯត្ថ បរិមាណរូបោ-វយវភេទសមុទាយសភាវោ បកតិយត្ថោ សមុទាយិនោ សកុនា បច្ចយត្ថោ, តថា តិទសាតិ ឯត្ថាបិ”តិ, កប្បច្ចយោ បកតិប្បច្ចយត្ថភេទសម្ភវេន។

កេចិ បនាតិ ឥមិនា បាណិនីយេ ទស្សេតិ។

បកតិប្បច្ចយត្ថភេទសម្ភវាតិ ឥមិនា បរេសំ បកតិប្បច្ចយត្ថានំ ភេទាភាវស្ស ឥច្ឆិតត្តា សញ្ញាយំ សកត្ថេ កប្បច្ចយស្ស វិធានំ ទស្សេតិ។

ស្យាទ្យន្តស្សាតិ ឥមិនា វាសទ្ទស្ស បទត្តំ ទស្សេតិ។

តទត្ថេបីតិ តស្ស វាឥតិ អញ្ញបទស្ស អត្ថេបិ, តទត្ថោ ចេត្ថ វិកប្បត្ថោ វា សិយា តទា បន ទ្វិន្នំ គហណេ ន តិណ្ណំ, តេសន្ត គហណេ ន ទ្វិន្នំ, សំសយោ វា, តទា តុ សំសយស្សោភយា លម្ពនរូបត្តា ទ្វេវាតិ វុត្តេ តយោ, តយោវាតិ វុត្តេ ទ្វេ អបេក្ខីយន្តីតិ ពុទ្ធិវិសយា បញ្ច អត្ថា សមាសាភិធេយ្យា ហោន្តិ។

នាមគ្គេនាតិ វុឡ្ហិនាមគ្គេន, អភិមតោ បាណិនិយានំ, វិកប្បិតំ សុត្តន្តរេន វិភាសា សព្ពនាមសញ្ញាវិធានេន។

អវយវធម្មេនាតិ អវយវសង្ខាតេន សភាវេន។

ននុ ច សមានាធិករណានំ ពហុព្ពីហិ វុត្តោ បាណិនិយេហិ ‘បញ្ចហិ ភុត្តមស្សេតិ ព្យធិករណានំ ន សិយា’តិ, តថា បឋមតុំ វជ្ជេត្វា សព្ពវិភត្យន្តេសុ តង្ហោ ‘វុង្ហេ ទេវេគតោច្ចត្រ វុង្ហទេវោតិ ន សិយា’តិ តស្មា កថមត្រ ព្យធិករណានំ បឋមន្តេ សមាសោ វណ្ណិយតេច្ចាសង្កិយាហ-‘ព្យធិករណានម្បិ’ច្ចាទិ, ព្យធិករណានម្បិ យថាភិធានំ សមាសសព្ភាវតោ បញ្ចហិ ភុត្តមស្សេត្យាទោ ពហុលាធិការា អនភិធានតោ វា ន ភវិស្សតិ, តតោយេវ ច បញ្ច ភុត្ត វន្តោ-ស្សេតិ សមានាធិករណានម្បិ ក្វចិ ន ភវិស្សតិ, តថា បឋមន្តេបិ ក្វចិ ន ភវិស្សតិ វុង្ហេ ទេវេ គតោ’តិ។ តុល្យយោគេ គម្យមានេតិ អត្ថោ។

អញ្ញត្រចាតិ តុល្យយោគតោ-ញ្ញត្រ សលោមកោត្យាទីសុ ច, វិជ្ជមានានិ លោមាន្យស្ស, វិជ្ជមានា បក្ខា អស្សាតិ វិគ្គហោ។ ឧបសង្ខ្យាតោ “ស្យាទ្យធិកាវេ-ត្ថិខីរាទីនមុបសង្ខ្យាន”ន្តិ (២-២-២៤-វា) សភាវតោ ឯវ និវត្តោ ន សុត្តន្តរតោ, គតត្ថស្សាបិ ហិ បយោគេ អនវដ្ឋានំ សិយា បិដ្ឋបេសនេ វិយ, កថញ្ចរហិ ព្រាហ្មណេ ពហូ អានយ, អហំ បចាមីតិ នាវស្សមេវ បយោគោ, កត្ថចិ បន វចនសិលិដ្ឋតាទិប្បយោជនេ សតិ ហោតេវ។

កណ្ណេ សម្ភវោតិ កាឡស្ស កណ្ណេ សម្ភវោ។ ដួសទ្ទត្តោតិ កណ្ណដួសទ្ទេ ដួសទ្ទត្តោ។ ឱដ្ឋសទ្ទោវ មុខវុត្តិត្យនេន គម្មមានត្ថត្តា ទុតិយស្ស មុខសទ្ទស្សាប្បយោគមាហ, តស្មា ឱដ្ឋោវ មុខមស្សាតិ វិគ្គយ្ហ ឱដ្ឋមុខោតិ សមាសោ, ន ច បាណិ បាណ្យន្តរស្ស មុខំ, មុខេនេវ ច បាណិមុខស្ស សទិសត្តំ បសិទ្ធន្តិ សាមត្ថិយា ឱដ្ឋមុខមិវ មុខ មស្សេត្យត្ថេវ តិដ្ឋតេ, ឧបទ្យស្សន្តេត្យុបន្យាសា, វិសយទស្សនត្ថាតិ ឥមិនា’កណ្ណេ កាឡោ យស្សា’ត្យាទិកមេវ វាក្យន្តិ ទស្សេតិ។ សមុទាយេ វិការវោចាតិ សមុទាយសម្ពន្ធេ វិការសម្ពន្ធេ ច។ តំសមាសស្សាតិ តស្សា ឆដ្ឋិយា សមាសស្ស, តទភិធាយិនន្តិ សង្ឃាត វិការាភិធាយិនំ, កេសានំ សង្ឃាតោ ឥច្ចាទិ បរេសំ វាក្យំ។ ធាតុតោ ជាតំ ធាតុជំ, ឧត្តរបទំ បតិតសទ្ទាទិ, តស្ស បយោគោតិ បតិតសទ្ទស្ស បយោគោ។

“នព្យាត្ត្យត្ថាន”ន្តិ (២-២-២៤) វាត្តិកំ, ឯតនាហ-‘ញ កាវានុ ពន្ធា’ឥច្ចាទិ។ បាណិនិយា តុ អវិជ្ជមានសទ្ទោ នព្យមាសោ, បទន្តរេ នាស្ស ពហុព្ពីហិ វោត្តរបទលោបោ, អវិជ្ជមានា បុត្តាស្ស អបុត្តោវិជ្ជមានបុត្តោតិ សាធេន្តិ, ឥច្ចតេ បាណិនីយេហិ... ទក្ខិណបុព្ពា សទ្ទានំ នានត្ថត្តា ព្យធិករណត្តា, វចនេបីតិ សុត្តេ វិជ្ជមានេបិ, អយ មញ្ញបទត្ថសមាសោ បរេហិ ពហុព្ពីហីតិ វុច្ចតិ តថាហិ ពហវោ វិហយោ យស្ស សោ ពហុព្ពីហិ, យថា ពហុព្ពីហីតិ អញ្ញបទត្ថប្បធានោ តថា អយម្បិ។

១៩. ចត្ថេ

សមុច្ចីតិ បិណ្ឌីករណំ, កោ សោតិ អាហ- ‘សាធនមេក’មិច្ចាទិ។ ឯកំ សាធនំ ឯកំ កិរិយំ វា បដិច្ច ចីយមានតាតិ សម្ពន្ធោ, កេសន្តិ អាហ- ‘កិរិយាសាធនាន’ន្តិ, កេនាតិ អាហ- ‘អត្ថរូបភេទេនា’’តិ។ តត្ថ ទេវទត្តោ ភុញ្ជតិ តិដ្ឋតិ បចតិចាតិ សាធនម្បដិច្ច កិរិយានំ អត្ថរូបភេទេន ចីយមានតា វេទិតព្ពា, ធវេ ច ខទិរេ ច បលាសេ ច ឆិន្ទាតិ កិរិយម្បដិច្ច អត្ថរូបភេទេន សាធនានំ ចីយមានតា វេទិតព្ពា។

សោតិ សមុច្ចយោ ភវតីតិ សេសោ, កេសន្តិ អាហ- ‘តុល្យ ពលាន’មិច្ចាទិ។

តុល្យពលានន្តិ ឥមិនា វិសុំ បធានភាវេន កិរិយាភិសម្ពន្ធា អញ្ញមញ្ញានបេក្ខត្តមាហ។

អនិយតក្កមយោគបជ្ជានន្តិ កមោ ច យោគបជ្ជញ្ច, អនិយតំ កមយោគបជ្ជំ យេសំ សទ្ទានំ តេសំ, យថេត្យាទិនា តត្ថោទាហរណំ ទស្សេតិ, ឯត្ថាយមធិប្បាយោ “ឯត្ថ គវាទីនំ វិសុំ បធានភាវេនានយនកិរិយាភិសម្ពន្ធា តុល្យពលតា គវាទីនំ វុត្តក្កមេនេវ នយនាភាវា អនិយតក្កមតា គវាទីនំ យុគបទិ នយនាភាវា អនិយត យោគបជ្ជតា ច ហោតិ, តថា អញ្ញំ តាទិសម្បិ”តិ។ អនុ បច្ឆា បធានានុរោធេន (ចយនំ) អន្វាចយោ, តំ ព្យញ្ជយតិ ‘យត្ថេ’ច្ចាទិ, តទនុរោធេនាតិ តទនុគុណេន, ឧទាហរតិ ‘យថេ’ច្ចាទិ, ភិក្ខាគមនមេត្ថ បធានមន្តរង្គត្តា , នេតរំ ពហិរង្គត្តា, តំ ករណេ យទិ គាវោបិ បស្សតិ តាប្បានយតិ, ឯត្ថ តុ គោស្សានយនំ ភិក្ខាដនមបេក្ខតេ, នេតរមិតរស្ស... វិនាបិ តេន តទនុដ្ឋានតោ។ ឥត រស្ស ឥតរេន យោ គោ ឥតរេតរយោគោ, សោ ច ឯតាទិសោតិ អាហ- ‘អញ្ញមញ្ញេ’ច្ចាទិ។

អវយវប្បធានោ ចាតិ សាភាវិកាភិធានសាមត្ថិយេនាបុថុភូតោ ច, វុត្តិវយេន សារិបុត្តសទ្ទោ មោគ្គល្លានត្ថោ ហោតិ មោគ្គល្លានសទ្ទោ សារិបុត្តត្ថោបីតិ អញ្ញមញ្ញត្ថេ បធានតោ យុគបទ្យធិករណវចនេ សតិ ចត្ថ សមាសោតិ សោ-យមធិករណ សមុទាយោ ឧភយបទានុគតឧភយត្ថវសេន ចតុព្ពិធោបិ យុគបទិ ពុទ្ធិយា គយ្ហមានោ កទាចិ ឧព្ភូតាវយវភេទោ តេនេវ សាភាវិកាភិធានសាមត្ថិយេនេច្ចេវមវយវប្បធានោ ច, ននុ ច ជនេន

មរណានីតិ វិរុទ្ធានំ កថមេកេនាភិធានន្តិ វុច្ចតេ- សព្ពោបិ សទ្ទោ បយុជ្ជមានោ (ឥតរី) តរេនាវធារណំ វត្តតេ, តេន ឯកេកោ សទ្ទោ ឯកេកស្សត្ថស្ស វាចកោ, តថាបិ យថា សារិបុត្តមោគ្គល្លានាតិ ឯត្ថ ពហុវចនស្សញ្ញថានុបបត្តិយា យុគបទ្យធិករណវចនតា ហោតិ, តថាត្រាបិ ពហុវចនស្សញ្ញថានុបបត្តិ លក្ខណេន សាមត្ថិយេន ឯកេនាប្យភិធានំ ហោតិ។ ឥតិ ហេតុម្ហិ, យតោ ឯវមេវយវប្បធានោ ឥតោតិ អត្ថោ។

ពហុត្តាតិ កិញ្ចាបិ វាក្យេ នេសំ [វាក្យេនេវេសំ (បោត្ថកេ)] វិសុំ ពហ្វត្ថតា, ន ហិ សារិបុត្តមានយាតិ វុត្តេ មោគ្គល្លានស្សាបិ សម្បច្ចយោ ភវតិ, តថាបិ យតោ វុត្តិវិសយេ សហភូតានមេវេសំ វិសុំ ពហ្វត្ថតា, តតោ ឥត្ថ វចនីយស្ស អត្ថស្ស សង្ខ្យាភេទេន ពហុត្តំ។ សមាហរណំ បិណ្ឌីករណវសេន សំហរណំ សមាហារោ, សោ ចេវំ វេទិតព្ពោតិ ទស្សេតុមាហ ‘អញ្ញមញ្ញេ’ច្ចាទិ។

ឯត្ថ ច កិញ្ចាបិ ឥតរីតរយោគស្ស សមាហារស្ស ច ភាវរូបត្តា អទព្ពរូបតា, តថាបីតរីតរយោគេ តុ យថា គុណវចេ នានំ សុក្កំ វត្ថំ សុក្កោ កម្ពលោ សុក្កា គាវីតិ និស្សយភេទតោ លិង្គវចនសិទ្ធិ, តថា តទ្ទម្មានមភិធានតោ និស្សយតោ លិង្គវចន សិទ្ធិ វេទិតព្ពា, សំហតិប្បធានត្តាចេកវចនន្តិ យទា ពហុន្នំ សមុទាយោ តិរោហិតាវយវភេទោ សំឃាតោ បក្កមីយតេ, តទា សមាហារោច្ចេវ សំហតិប្បធានត្តា ឯកវចនំ ហោតីតិ អត្ថោ។ តទនុដ្ឋានតោតិ តស្ស ករណតោ។ ព្យតិករេ មិស្សតា, ព្យតិករំ ទស្សេតិ បាណិច្ចាទិនា, បច្ចេកំ បរិសមត្តិយំ វាក្យពហុត្តំ ទស្សេតិ ‘តត្ថ ហិច្ចាទិ។

ចក្ខុញ្ច សោតញ្ច, មុខញ្ច នាសិកា ច, ហនុ ច គីវា ច, ឆវិ ច មំសញ្ច លោហិតញ្ច, នាមញ្ច រូបញ្ច, ជរា ច មរណញ្ចាតិ វិគ្គយ្ហ សមាសោ, “សមាហារេ នបុំសក”ន្តិ (៣-២០) សព្ពត្ថ នបុំសកលិង្គំ, ស្យាទិម្ហិ មុខ នាសិកន្តិអាទីសុ “ស្យាទីសុ រស្សោ”តិ (៣-២៣) រស្សោ។ អលភតា គោមុខំ ឱណ្ណិមោ ភេរីវិសេសា, អាឡម្ពរំ បណវោ, មុរជោ មុទង្គោ, មទ្ទវោ មុទង្គោ។ មទ្ទវវាទនំ បណវវាទនញ្ច សិប្បមស្ស មទ្ទវិកោ បាណវិកោ, សម្មំ កំស តាឡំ, តាឡំ ហត្ថតាឡំ, អលសតា ច អាឡម្ពរោ ច, មុរជោ ច, គោមុខោ ច, សង្ខោ ច ឱណ្ណិមោ ច, មទ្ទវិកោ ច, បាណវិកោ ច, គីតញ្ច វាទិតញ្ច, សម្មញ្ច តាឡញ្ចាតិ វិគ្គហោ។ យុគស្ស ហិតា យោគ្គា គោណា, តេសមិទំ យោគ្គំ កសិកម្មំ, តស្ស អង្គំ។ តេនាហ- ‘កសិភណ្ឌាន’ន្តិ, ផាលោកសកោ, បាចនំ បតោទោ, យុគោ ច នង្គលញ្ចាតិ វិគ្គហោ។ បិណ្ឌមាយុធវិសេសោ, អសិ ច សត្តិ ច តោមរញ្ច បិណ្ឌញ្ចាតិ វិគ្គហោ។ ចម្មំ សរវារណផលកំ, កលាបោ តូណីរំ, បហរណញ្ច អាវរណញ្ចាតិ វិគ្គហោ។ អហិ ច នកុលោ ច, ពីឡារោ ច មូសិកោ ច, កាកោ ច ឧលូកោ ច, នាគោ ច សុបណ្ណោចាតិ វិគ្គហោ។ សង្ខ្យា ច បរិមាណញ្ច សង្ខ្យាបរិមាណំ, តត្ថ បរិមាណសញ្ញានំ យថាទីឃោ ច មជ្ឈិមោ ច ទីឃមជ្ឈិមំ។ ឯកកញ្ច ទុកញ្ចាតិ វិគ្គហោ, ទុកតិកាទីសុបិ ឯសេវនយោ។

ឧទ្ទជន្ត សិយា- នឆ្ពិ, អថវា ឧទ្ទកោវ យោ;
សតំ វា បសតេ យេសំ, កេចិ អានកុលា អបិ។

គីដោ ច បតង្គោ ច, កុន្ថោ ច កិបិល្លិកោ ច, ឌំសោ ច មកសោ ច, មក្ខិកា ច កិបិល្លិកាចាតិ វិគ្គហោ។ បចនចណ្ឌាលាតិ ឱ វព្ពិកាទីនំ វុឌ្ឍិសញ្ញា។ ឱរព្ភេ ហន្ត្វា ជីវតីតិ ឱរព្ភិកោ, ឯវំ សេសេសុ។ សានំ សុនខំ បចតីតិ សបាកោ, វេនា តច្ឆកា, រថការា ចម្មការា។ សាធារណា សមានា, ចរណសទ្ទោ- យំ ឥធ គយ្ហតីតិ សម្ពន្ធោ, យថា សកមជ្ឈយនាយ ចរិយន្តិ វតាន្យេតេស្វតិ ចរណានិ, កឋាទិវាឈាន្យជ្ឈយនានិ សាខាសញ្ញកានិ។ យស្មា ឯតេហិ ចរតិ អរិយសាវកោ គច្ឆតិ អមតំ ទិសំ, តស្មា ចរណានិ សីលាទយោ បណ្ណរស ធម្មា។ តេនាហ- ‘កឋាទីហី’តិអាទិ, កឋាទីហីតិ បសិទ្ធិវសេន កមាតិក្កមេនាបិ វុត្តំ, តតោ អាទិសទ្ទេន អតិសាទយោ គយ្ហន្តិ។ អតិសេន ភារទ្វាជេន កបេន វុត្តំ វិទន្ត្យធីយន្តិ វាតិ “អញ្ញត្ថ”តិ (៤-១២១) ណោ, “លោបោ”តិ (៤-១២៣) លោបោ អតិសា ភារទ្វាជា កបា។ កលាបិនា វុត្តំ វិទន្ត្យធីយន្តិ វាតិ, តេនេវ ណោ, កលាបា, កឋា អាទិ យេសំ តេ កឋាទយោ, តេហិ អជ្ឈេនវិសេសេ ច បុរិសេ ច ឧបចារាតិ សម្ពន្ធោ។

សីលាទយោតិអាទិសទ្ទេន ឥន្ទ្រិយសំវរាទយោ គយ្ហន្តិ។ សីលញ្ច បញ្ញាណញ្ច, សមថោ ច វិបស្សនា ច វិជ្ជា ច ចរណញ្ចាតិ វិគ្គហោ។ ឯកតោ អជ្ឈយនមេតេស្វតិ ឯកជ្ឈយនានិ, បកឋានិ វចនានិ បាវចនានិ សទ្ធម្មោ, ឯកជ្ឈយនានិ ច តានិ បាវចនានិ ច តេសំ, ទីឃោ ច ទីឃាគមោ ច មជ្ឈិមោ ច មជ្ឈិមាគមោ ច, ឯកុត្តរោ ច អង្គុត្តរាគមោ ច សំយុត្តាគមោ ច, ខន្ទកោ ច វិភង្គោចាតិ វិគ្គហោ។

តេសន្តិ ឥមិនា លិង្គវិសេសានន្តិ ឆដ្ឋិយន្តតំ ទីបេតិ, ឥត្ថី ច បុមា ច, ទាសី ច ទាសោ ច, ចីវរញ្ច បិណ្ឌបាតោ ច សេនាសនញ្ច គិលានបច្ចយោ ភេសជ្ជបរិក្ខារោ ច, តិណញ្ច កដ្ឋោ ច សាខា ច បលាសោ ចាតិ វិគ្គហោ។ ឆេកោ ទក្ខោ, បុព្ពា ច បរាចាតិអាទិនា វិគ្គហោ។

បុព្ពទក្ខិណន្តិអាទីសុ “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ (១-៣៣) រស្សោ។ កាសោ ច កុសោ ច ឧសិរោ ច ពីរណញ្ច, មុញ្ជញ្ច ពព្ពជញ្ចាតិ វិគ្គហោ។ ខទិរោ ច បលាសោចាតិអាទិនា ច, គជោ ច គវជោ ចាតិអាទិនា ច, ហត្ថី ច គោច អស្សោ ច វឡវាចាតិ ច, ហំសោ ច ពលាវា ចាតិអាទិនា ច, ពកោ ច ពលាកាចាតិ ច។ ហិរញ្ញញ្ច សុវណ្ណោ ច, មណិ ច សង្ខោ ច មុត្តា ច វេឡុរិយោ ច ជាតរូបញ្ច រជតញ្ចាតិ ច, សាលិ ច យវកោចាតិអាទិនា ច, សាកញ្ច សុវញ្ចាតិអាទិនាច, កាសិយោ ច កោសលាចាតិអាទិនា ច វិគ្គហោ, ជនបទវាចិនា ច ពហុវចនន្តា។

ឯកវីសតិច្ចាទិនោ ឯកញ្ច តំ វីសតិចាតិ វិសេសនសមាសោ វា សិយា, ឯកញ្ច វីសតិ ច ឯកវីសតីតិ ចត្ថសមាសោ វា, សមាហារេ នបុំសកត្តន្ត ន បយ្យោតិ, “នានុសាសនីយំ លិង្គំ សោកនិស្សយត្តា លិង្គស្សេ”តិ លោកេ នបុំសកលិង្គស្សេហានភិធានតោ នបុំសកលិង្គំ ន ភវិស្សតីត្យធិប្បាយោ, សភាបរិសាយាតិ ញាបកតោ វា សមាហារេ នបុំសកលិង្គមត្រ ព្យភិចរតីតិ ទដ្ឋព្ពំ។

បុព្ពប្បយោគោ-ភិមតោតិ ឧបសជ្ជនសញ្ញកស្ស ស្យាទីតិ បឋមាយ និទ្ទិដ្ឋស្ស សមាសេ បុព្ពនិបាតោ “ឧបសជ្ជនំ បុព្ព”មិច្ចនេន (២-២-៣១) ឥដ្ឋោ កមស្ស បធានភាវេន វត្តុមិដ្ឋត្តាតិ “ស្យាទិស្យាទិនេកត្ថ”ន្តិ (៣-១) ឯត្ថ ស្យាទីតិ បឋមានិទ្ទិដ្ឋស្សាសង្ខ្យាទិនោ បុព្ពមវដ្ឋានតោ ស្យាទិនេតិ តតិយានិទ្ទិដ្ឋស្ស បច្ឆាវដ្ឋានតោ “ស្យាទិស្យាទិនា”តិ សុត្តេ បដិបាដិយា បធានភាវេន វត្តុមិដ្ឋត្តា។

បរប្បយោគោ-ភិមតោតិ ហេដ្ឋា វុត្តសុត្តេន បុព្ពនិបាតេ បត្តេ “រាជទន្តាទីសុ បរ”ន្តិមិនា (២-២-៣០) បរនិបាតោ-ភិមតោ, វចនេនាតិ- “ពហុល”ន្តិ វចនេន, បុព្ពកា លយុត្តស្ស បរប្បយោគោ-ភិមតោតិ រាជទន្តាទិបាឋតោ ឯវា-ភិមតោ។

កមម្បច្ចនាទរាតិ ឥមិនា បធានភាវេនោ-ក្កមស្ស វត្តុមិដ្ឋត្តមាហ។ សរោ អាទិ យស្ស តំ សរាទិ, សង្ខោ ច ទុន្ទុភិ ច វីណា ច, ឧទុក្ខលញ្ច មុសលោ ច, ធនបតិ ច រាមោ ច កេសវោចាតិ វិគ្គហោ។ ជំទំសទ្ទា ជាយាសទ្ទសមានត្ថា អសង្ខ្យា-ជញ្ច បតិ ច, ទញ្ច បតិចាតិ វិគ្គហោ, អវន្តយោ ច អស្សកាច, អគ្គិ ច តន្ទោចាតិ វិគ្គហោ, តំនិវាសិម្ហិ គហិតេ អវន្តិ ច អស្សកោចាតិ ឯកត្តេនបិ វិគ្គហោ វត្តតិ។ ទ្វន្ទសមាសោ- យំ ទ្វន្ទសទិសត្តា ទ្វន្ទោ, ទ្វេ ច ទ្វេ ច បទានិ ទ្វន្ទានីតិ ហិ ឧភយត្ថប្បធានោ- យំ ទ្វន្ទសទ្ទោ។

២១. សង្ខ្យា

អថ “សមាហារេ នបុំសក”ន្តិ (៣-២០) វិជ្ជមានេ កឹ “សង្ខ្យាទី” តិ ឥមិនា សត្ថការកវេនាតិ អាសង្កិយ ចោទេតិ ‘ននុចេ’ច្ចាទិ។ តថាហិច្ចាទិនា “សមាហារេ នបុំសក”ន្តេវ សិជ្ឈនំ សមត្ថេតិ។ យថាវុត្តចោទនាចាលនេ បរាធិប្បាយំ បរិកប្បេន្តោ’ចត្ថេ’តិអាទិមាហ។

នេតិ ឥមិនា ចត្ថេតិអាទិនា កតបរិកប្បនា ន សិជ្ឈតីតិ ទស្សេតិ, តត្ថ ហេតុមាហ- ‘សម្ពន្ធស្ស បុរិសាធីនត្តា’តិ, សតិចេច្ចាទិនា ‘សមាហារេ នបុំសក’ន្តេត្ថ វិសេសនគ្គហណេ បយោជនំ វត្វា ‘សង្ខ្យាទី’តិ ឥមស្ស និរត្ថកត្តមេវ ថិរីករោតិ។

> បយោជនេតិ លាឃវប្បយោជនេ;
> សម្ពន្ធីយតីតិ វិសេសនគ្គហណំ សម្ពន្ធីយតិ;
> ឯត្ថាតិ ឯតស្មឹ ‘សង្ខ្យាទី’សុត្តេ;
> តន្នេតិ ឥមិនា យថាវុត្តំ ចោទនំ និវត្តេតិ។

‘សង្ខ្យាទី’តិ សុត្តស្ស សាត្ថកត្តមាហ- ‘ចត្ថសមាសានន្តរ’មិច្ចាទិនា។ ឯកត្តព្យបទេសោ កាតព្ពោតិ “សង្ខ្យាបុព្ពោ ទិគូ”តិ (២-១-៥២) សង្ខ្យាបុព្ពស្ស សមាសស្ស ទិគុសញ្ញំ វិធាយ តទត្ថស្ស “ទិគុរេកវចន”ន្តិមិនា (២-៤-១) ឯកត្តព្យបទេសោ បរេហិ វិយ កាតព្ពោ។

សមាហរណំ សមាហារោតិ ឥមិនា ភាវសាធនោ-យំ សមាហារសទ្ទោ។ យទិ សមាហរិយតីតិ សមាហារោតិ កម្មសាធនោ សិយា, តទា បញ្ច កុមារិយោ សមាហដាតិ វាក្យស្សាត្ថេ វុត្តិ សិយា បញ្ចកុមារីត្យេត្ថ សកបទត្ថប្បធានត្តា ពហុវចនំ សិយា “ឃាបស្សាន្តស្សាប្បធានស្សា”តិ (៣-២៤) អប្បធានរស្សត្តញ្ច ន សិយា… សមាហដានមេវ កុមារីនំ បធានត្តា, តស្មា បញ្ច គាវោ ស មាហដាត្យេតស្មឹ វាក្យេ សមាសោវ នត្ថិ កម្ម

សាធនស្សានុបគមតោ។ បញ្ចន្នំ គុន្នំ សមាហារោ, ចតុន្នំ បថានំ សមាហារោតិ វាក្យេ បន អត្ថិ, សមាហារស្សេកត្តា តុ សតំ យូថំ វនន្តិ ឯត្ថ វិយ សាភាវិកមេកវចនំ សិទ្ធមេវេតិ វិញ្ញាបេតិ។

២២. ក្វចេ

ក្វចិសទ្ទស្ស បយោគនិយមនត្ថោ "បរោ ក្វិចី"តិ (១-២៧) ឯត្ថ វុត្តនយេន វេទិតព្ពោ។ អវិសេសេន ឧទាហរណេបីតិ បរេសំ វិយ "ឆាយា"តិ (២-២-៧៣) សុត្តយិត្វា វិកប្បេន '(កុឌ្ឌច្ឆាយ) កុឌ្ឌច្ឆាយាតិ ច "ពាហុល្លេ"តិ (ចំ, ២-២-៧៤) សុត្តយិត្វា និច្ចំ 'ឧច្ឆុច្ឆាយំ សលភច្ឆាយ'ន្តិ ច នោទាហរិត្វា សាមញ្ញេន 'សលភច្ឆាយំ សកុន្តច្ឆាយ'ន្តិ ឧទាហរណេ ទស្សិតេបិ។ អញ្ញត្ថាតិ ពហុលភាវតោ អញ្ញត្ថ។ វិគ្គហសមត្ថស្សាតិ វិគ្គហសាមញ្ញស្ស, យថាសម្ភវន្តិ បាសាទស្ស ឆាយាតច្ចាទិនា សម្ភវានតិក្កមេន, សទ្ទាតិ សទ្ទតោ បរាយ។

២៣. ស្យាទិ

ននុចេច្ចាទិនា វុត្តំ ចោទនំ និសេធេតិ 'តន្នេ'តិ។ តត្ថ ការណមាហ- 'យសញ្ញត្តា'ត្យាទិ។ អយោនន្តិ យឱការវជ្ជិតានំ, ននុ ឥត្ថិ យមាការោ យោ, តថាសតិ នបុំសកេ សោ (ន សិយាតិ) បរិកប្បេតិ 'នបុំសកត្តា យត្ថមេវ នត្ថីតិ ចេទិ'តិ។ តម្បិ នេតិ យថា វុត្តម្បជិក្ខិបិត្វា អត្ថេវ នបុំសកេ យត្ថន្តិ [នបុំសកត្តន្តិ (បោត្ថកេ)] ទស្សេតុមាហ-ឆឌ្ឋីសមាសស្សេ'ច្ចាទិ។ នបុំសកេ យត្ថស្ស [នបុំសកត្តស្ស (បោត្ថកេ)] សព្ភាវមេវ សមត្ថេតិ នបុំសកត្តំ ហិ'ច្ចាទិនា, បារិភាសិកន្តិ ឯត្ថ សុត្តមេវាធិប្បេតំ, បរិភាសាយ និព្ពត្តំ បារិភាសិកំ សុត្តិកន្តិ អត្ថោ។ អារភិតព្ពមេវិទំ សុត្តំ (នបុំសកស្សាបិ) រស្សត្តវិធានាយាតិ អធិប្បាយោ។ យនិស្សិតម្បិ ការិយន្តិ "យព្រហ្មាទីតេ"ត្យាទិនា (២-៦០) វិធិយមានមេការាទិការិយម្បិ។ ឯតំ យនិស្សិតំ ការិយំ នច យុត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។ អយុត្តត្តេបិ ទោសោ-យមាបតតេវាក្យាសង្កិយាហ-'នាយម្បិទោសោ'ច្ចាទិ, ន រស្សស្ស ឯត្ថេវ លទ្ធាវសរត្តា បឋមំ តេន បរិង្ខេ... (យនិ)ស្សិតំ ការិយន្តិ នាយម្បិ ទោសោ បរិភាសាវ សេនាតិ មន្តព្ពំ។ សលភច្ឆាយេ ឥតិ បទច្ឆេទោ។

២៤. ឃម

អតោឯវចាតិអាទិ ហេដ្ឋា វុត្តនយាវលម្ពេន វុត្តំ។

២៥. គោស្យ

សកត្ថបវិច្ចាគេន កុលេ បវត្តត្តាតិ ឥមិនា ឆដ្ឋីសមាសស្ស ឧត្តរបទត្ថប្បធានត្តមាហ។

២៦. ឥត្ថិ

ឥត្ថិវិធីសុ "បុថុស្ស បថវបុថវា"តិ (៣-៣៩) សុត្តបរិយន្តេសុ។ ឥត្ថិយន្តិ ឥទំ នាមវិសេសនំ វា សិយា បច្ចយត្ថវិសេសនំ វា, តត្ថ នាមវិសេសនមេវិទំ ន បច្ចយត្ថវិសេសនន្តិ ទស្សេតុមាហ- 'នាមេ'ច្ចាទិ។ អការន្តតោ នាមស្មាតិ ឯកត្តាទិមហន្តត្ថវាចិតោ អការន្តតោ នាមស្មា។ ឥត្ថត្តន្តិ ឯត្ថ ឥត្ថីតិ ឥត្ថិលិង្គំ វុច្ចតិ។ ឥត្ថិយេវ ហិ ឯសាតិ លិង្គីយតិ សង្កេតីយតីតិ លិង្គំ។ ឥត្ថិយា ឯសាតិ បសិទ្ធិមតោ អត្ថស្ស ភាវោ សាមញ្ញំ ពាលយុវត្តាទិលក្ខណំ ឥត្ថត្តំ។ កិមេត្ថ លិង្គំ នាម–

> ឯសេសោ ឯតមិតិ ច,
> បសិទ្ធិ អត្ថេសុ យេសុ លោកស្ស;
> ថីបុំ នបុំសកានីតិ,
> វុច្ចន្តេ តានិ នាមានិ។

អត្ថេសុ យេសុ ឯសា ឯសោ ឯតន្តិ បសិទ្ធិ លោកស្ស ហោតិ ឯតានិ យថាក្កមំ ឥត្ថិបុរិសនបុំសកលិង្គានីតិ លោកេន វុច្ចន្តីតិ អត្ថោ។ ឯវញ្ចកត្វា វុច្ចតេ "លិង្គំ នានុសាសនីយំ លោកនិស្ស យត្តា លិង្គស្សា"តិ។ តត្ថ គោតច្ចាទីស្វេសា ឯសោតិ បសិទ្ធិយា ឥត្ថិលិង្គត្តំ, អច្ចិអាទីស្វេសា ឯតន្តិ បសិទ្ធិយា ឥត្ថិនបុំសកត្តំ, តដោភដីតដមិច្ចាទីស្វេសោ ឯសាឯតន្តិ បសិទ្ធិយា បុមិត្ថិនបុំសកត្តំ, មាលាតច្ចាទីស្វេសាតិ បសិទ្ធិយា ឥត្ថត្តំ, រុក្ខោច្ចាទីស្វេសោតិ បសិទ្ធិយា បុល្លិង្គត្តំ, កុលមិច្ចាទោ ឯតន្តិ បសិទ្ធិយា នបុំសកត្តំ។ សមាសស្សាប្បេវំ ទដ្ឋព្ពំ, ជោតកាតិ ទស្សេតីតិ សម្ពន្ធោ។ ជោតកា ឥត្ថត្តស្សេតិ បករណតោ វិញ្ញាយតិ។ តតោ វេច្ចាទិនា

បច្ចយត្ថភាវិនោ យេ ទោសា តេសមេត្ថនាវកាសោតិ ទស្សេតិ។ សមានាធិករណត្តំ ពហុវចនម្បិ ហោតីតិសម្ពន្ធោ។ តមិនា តទំ ទីបេតិ “តត្ថត្ថស្ស បច្ចយត្ថត្តេ សតិ បធានត្តាស្ស ព្យតិរេកលក្ខណាយ ឆដ្ឋិយា ‘កុមារិត្តំ (ទេវទត្តាយា’តិភវិតព្ពំ, តតោ ច ន សិយា កុមារី) ទេវទត្តា’តិ សមានាធិករណត្តំ, តថា កុមារិយោតិ ពហុវចនម្បិ តត្ថត្ថស្សេកត្តា។ បកតិយត្ថ វិសេសនបក្ខេ តុ បកតិយា តត្ថត្ថវិសិដ្ឋំ ទព្ពមេវោច្ចតេ, អាអានយោតុ ជោតកតាតិ តត្ថ ព្យតិរេកាភាវា ឆដ្ឋិយា អប្បសង្គោ ច ពហុវចនម្បិ អនេកត្តាវ ទព្ពស្ស យុត្តន្តិ យថាវុត្តទោសាវសរាភាវា តដ្ឋត្ថសិទ្ធី”តិ។ អញ្ញេតិ ជយាទិច្ច ជិនិន្ទពុទ្ធាចរិយាទយោ ទស្សេតិ។

តត្ថិយមភិធេយ្យាយន្តិ តត្ថិលិង្គសង្ខាតេ តត្ថត្តេ អត្ថភូតេ, យថេវហីតិអាទិនា ឧបមាវសេន យថាវុត្តមេវត្ថំ វិភាវេតិ។ តត្ថ តត្ថត្ថមិច្ចាទិនា បរោបវណ្ណិតបក្ខស្សាយុត្តត្តន្ទិច្ចិន្ទេតិ, នោ បបជ្ជតេ [នោបបជ្ជេយ្យ (បញ្ចិកា)] ទេវទត្តាសទ្ទវចនីយស្សាបិ តត្ថត្ថតោ អព្យតិរិត្តត្តា ‘តត្ថត្តំ ទេវទត្តាយា’តិ ភិន្នាធិករណតា ន យុជ្ជតេ, អនុបបត្តិមេវ សមត្ថេតិ ‘ទេវទត្តាយាតិ’ច្ចាទិនា។ សមានាធិករណត្តមេវ សិយា តត្ថិសទ្ទវចនីយតោ អនញ្ញត្តា ទេវទត្តា សទ្ទវចនីយស្ស តត្ថី ទេវទត្តាតិ។

អតោឯវាតិ តត្ថត្តេ អាវិធានតោយេវ។ តព្ពតោត្ថស្សាតិ តទំ ជយាទិច្ចាទិមតានុគាមិនា [នុគាមី បន (បោត្ថកេ)] វុត្តំ, តថា ហិ តេ ឯវំ លិង្គលក្ខណ មាហុ (បា, ៤-១-៣ កាសិកាយំ) “សាមញ្ញវិសេសា តត្ថត្ថានយោ គោត្តានយោ វិយ ពហុប្បការព្យត្តិយោតិ [សាមញ្ញានិ ច តុល្យជាតិយបទត្ថសាធារណត្តា តានិ វិសេសា ច អញ្ញមញ្ញេហិ វិជាតិយេតិ ច វិសិស្សន្តេ ព្យាវត្តន្តេតិ សាមញ្ញវិសេសា។ ព្យញ្ជីយន្តិអា ឯតេហីតិ ព្យត្តិយោ សាមញ្ញវិសេសានំ និស្សយា, ពហុប្បការា ព្យត្តិ យោ យេសំ សាមញ្ញវិសេសានំ តេ តថាវុត្តាតិ– (កាសិកាវិវរណ បញ្ចិកា។)] តេ ហេវំ មញ្ញន្តេ “យថា គោត្តានយោ សមានជាតិយេសុ សព្ពេស្វនុវត្តន្តេ, វិជាតិយេហិ បន និវត្តន្តេ, តថា តត្ថត្ថានយោបិ។ វិចិត្តត្តា បន សាមញ្ញវិសេសនិស្សយានំ ព្យញ្ជកានំ កោចិយេវ សាមញ្ញវិសេសោ កេនចិទេវ និស្សយេន ព្យញ្ជតេ, ន សព្ពោ សព្ពេន (បតិ) និយតវិសយត្តា ភាវសត្តីនំ, តត្ថ យេនត្ថេន តត្ថត្តមេវ ព្យញ្ជតេ ន បុមត្តំ នាបិ នបុំសកត្តំ, សា តត្ថិយេវ ភវតិ ន បុមា នាបិ នបុំសកំ។ យេន បុមត្តមេវ ព្យញ្ជតេ, សោ បុមាយេវ។ យេន តុ នបុំសកត្តំ តំ នបុំសកមេវ។ យោ តុ ទ្វិន្នំ តិណ្ណំ (វា) ព្យញ្ជកោ, សោ ទ្វិលិង្គោ តិលិង្គោ វេ”តិ (បា, ៤-១-៣ កាសិកាវិវរណបញ្ចិកា) តស្មា បព្ពតោ យថា វុត្តតត្ថត្តវតោ អត្ថស្ស អភិធេយ្យស្សាតិ ឯវមេត្ថ អត្ថោ ទដ្ឋព្ពោ។

អថេច្ចាទិនា យថាវុត្តទោសបរិហារាយ ជិនិន្ទពុទ្ធិនា យទុបវណ្ណិ តំ តំ បរិកប្បេតិ។ សោ ឯវ ចរហិច្ចាទិនា ឧបហាសបុព្ពកមុត្តរ មាចិក្ខតេ។ មសិមក្ខិតកុក្កុដោវិយាតិ យទា កោចិ អញ្ញកុក្កុដោ អញ្ញស្មា ភីតោ សិយា, តទា វិជយិនោ កុក្កុដស្ស មុខំ មសិយា មក្ខេត្វា ឧបនេន្តិ សោ បឋមំ តតោ ភីតោបិ បុន អញ្ញោតិ មន្ត្វា យុជ្ឈិតុមុស្សហតេ។ យថាត្រ សោវ កុក្កុដោ ព្យាជេ នោបទស្សិតោ, តថា ត្រាមីត្យត្ថោ។

២៨. អារា

បុំយោគេន ភរិយាយំ វត្តមានតោវ និយមេន “មាតុលាទិត្វានី ភរិយាយំ” (៣-៣៣) ត្យានី, តមិនា ត្វ និយមេន ភរិយាយមភរិយាយញ្ច តនីត្យនិយមេន វត្តមាហ- ‘អារាមិកស្ស ភរិយា’តច្ចាទិ។

៣១. ក្តិ

ក្តិម្ហាតិ ឯត្តកេ វុត្តេបិ ក្តិប្បច្ចយន្តតោតិ វចនេ ការណមាហ-កេវលស្ស អញ្ញបទត្ថេ បយោគាភាវា’តិ។ តមិនា បច្ចយគ្គហណបរិភាសមន្តរេនាបិ សាមត្ថិយេនេវាយមត្ថវិសេសោ លព្ភតីតិ ទីបេតិ។

៣២. ឃរ

តំសន្និយោគាតិ តេន នីប្បច្ចយេន សន្និយោគា ឯកីភាវា, អយមេត្ថាធិប្បាយោ ‘យត្ថ នីប្បច្ចយោ តត្ថេវ យលោបោ’តិ។

៣៣. មាតុ

ភរិយាយន្តិ បកតិវិសេសនត្តា មាហ- ‘ភរិយាយ’ន្តិអាទិ។ បុន្នាមធេយ្យាតិ បុរិសស្ស សមញ្ញាភូតា, បុំយោគេនាតិ បុរិសេន សហ សម្ពន្ធេន ហេតុនា។ តត្ថិយំ វត្តន្តីតិ សោយមិត្យភេទវចនិច្ឆាយំ យទា ភរិយា

សង្ខាតាយមិត្ថិយំ វត្តន្តេ, នទាទិបាឋាតិ វុត្តេ វិញ្ញាយតិ 'អាកតិគណត្តា នទាទិបាឋោ ហោន្តោ ឯវំ ហោតី'តិ ទស្សេតិ, បុន្នាមស្មាយោគាអបាលកន្តាតិ នទាទិបាឋតោតិ អត្ថោតិ សេសោ។ ឥទញ្ច នទាទីសុ គណសុត្តន្តិ វេទិតព្ពំ, តស្ស អត្ថំ វទតិ-'បុម្មុនោ'ឥច្ចាទិ, អបាលកន្តាតិ គីបសុបាលិកា ខេត្តបាលិកា។

៣៩. បុថុ

បុថុសទ្ទតោ សញ្ញាយំ រីប្បច្ចយំ សមត្ថេតិ'បុថុភូតា បថវីតិ ហិ មហី វុច្ចតី'"តិ, បុថុភូតាតិ ហិ ឥមិនា បថវីសទ្ទស្ស បុថុសទ្ទភូតត្ថំ វិញ្ញាបេតិ, មហី វុច្ចតីតិ ឥមិនា នទាទិបាឋា សញ្ញាយំ រីប្បច្ចយត្តំ, បុថុភូតា បត្ថដាតិ អត្ថោ។

៤០. សមា

បរាធិការតោ បច្ចយស្ស បរវិធិនាវ សាមីប្បស្ស សិទ្ធត្តា សាធីប្បវចនស្សន្តសទ្ទស្ស គហណមនត្ថកំ សិយាតិ មន្ធាវយវវចនោ យមន្តសទ្ទោ គយ្ហតីតិ ទស្សេន្តោ អាហ- 'តស្ស អន្តោ'ឥច្ចាទិ។ អវសានវតិ+អវយវោតិ បទច្ឆេទោ, សមាសគ្គហណេន គហណេ ការណមាហ-'អវយវត្តា'តិ។ យថាវុត្តចោទនាយ និទ្ទោសត្តមុបមាវសេន ទស្សេតុមាហ-'នាយំ ទោសោ'ច្ចាទិ។ បលូវិតស្ស រុក្ខស្ស បលូវានមវយវត្តំ វិយ សមាសតោ ឧត្តរកាលំ វិធីយមានស្ស អការស្ស សមាសាវយវត្តំ ន វិរុជ្ឈតីតិ អត្ថោ។

៤៤. អសំ

អតិក្កន្តមង្គុលិយោតិ វិគ្គហោ។ ទ្វេ អង្គុលិយោ សមាហដាតិ បរវិគ្គហេនាត្ថមាហ, ទ្វេ អង្គុលិយោ បមាណមស្សាតិ វិគ្គហេនេវ សមាសោ តតោ មត្តប្បច្ចយេ តគ្ឃប្បច្ចយេ វា តស្ស "លោបោ"តិ (៤-១២៣) ឥមិនា លោបេ កតេ វិសេសនសមាសា អការោតិ ទស្សេតុំ 'កថ'មិច្ចាទិនា យំ វុត្តំ តំ ទស្សេតុំ 'អញ្ញបទត្ថេ'ច្ចាទិ វុត្តំ។ សមាសវិធានំ អតោបីតិ មត្តាទិប្បច្ចយលោបំ កត្វា "វិសេសនមេកត្ថេនេ"តិ (៣-១១) សមាសវិធានា, អថ នាយមង្គុលិសទ្ទេនេវ សមាសោ, មានេ បច្ចយលោបវសេន វិនាវ អប្បច្ចយេន និដ្ឋប្បត្តិតិ មន្ធា 'អង្គុលសទ្ទោ វា'ច្ចាទិនា យំ វុត្តិយំ វុត្តំ តត្ថ អាសង្កំ វិរចយតិ 'អថេ'ច្ចាទិ។ ទ្វង្គុលសទ្ទស្ស បមាណិនិវត្តនតោ កថញ្ចិបិ អញ្ញបទត្ថតា សិយាតិ 'យថា តថា អញ្ញបទត្ថេ វត្តតូ'តិវុត្តំ។ ននុ និរង្គុលន្សាទិ សព្ពមង្គុលសទ្ទេន សាធេតុំ សក្កា, តថា សតិ កិមង្គុលិ សទ្ទា អប្បច្ចយវិធានេនេត្យាសង្កិយ បយោជនន្តរំ អបទិសិតុមាហ- 'សព្ពត្ថេ'ច្ចាទិ។ អង្គុលិសទ្ទតោ អប្បច្ចយេ អវិហិតេ និរង្គុលិច្ចាទិបិ សិយា តន្និវត្តនមេត្ថ បយោជនន្តិ ទស្សេតិ 'អង្គុលិសទ្ទនិវត្តនត្ថ'ន្តិ។

៤៥. ទីឃា

ទីឃរត្តន្សាទោ នានុសិដ្ឋត្តា លិង្គវិសេសស្ស កថំ នបុំសកត្តមេវិច្ចាសង្កិយ ចោទេតិ 'ននុចេ'ច្ចាទិ។ នាយំ ទោសោច្ចាទិនា បរិហរតិ។ "លិង្គំ នានុសាសនីយំ លោកនិស្សយត្តា លិង្គស្សា"តីទមាលម្ពវទតិ 'លោកេ'តិអាទិ។ អថវាតិ បក្ខន្តរោបទស្សនត្ថេ និបាតោ, វិភជ្ជាតិ វិភជិត្វា។ ក្វចីតិ យោគវិភាគេនាតិ អធិប្បាយោ។

អហោរត្តន្តិ សមាហារេ (ចត្ថ) សមាសា នបុំសកត្តំ។ អតិរត្តោតិ បុល្លិង្គេ បាទិសមាសោ, សមុទាយសទ្ទស្សាប្បវយវេ វុត្តិ សព្ពាវតោ ឯកទេសវចនោ បុព្ពរត្តាទោ រត្តិសទ្ទោច្ចាហ-'បុព្ពា ច សា រត្តិ ចា'តិអាទិ។ ឯវមេករត្តន្តិ បាឋេន ន ភវិតព្ពំ... តស្ស សមាហារេន សមាសត្តាភាវា។ នបុំសកលិង្គម្បន លោកសន្និស្ស យត្តា វិញ្ញេយ្យំ។

អសមាសន្តបក្ខេតិ សមាសន្តអប្បច្ចយស្សាភាវបក្ខេ។ បុព្ពា អតិក្កន្តា រត្តិ បុព្ពរត្តិ(តិ រត្តិ សទ្ទោ) នេកទេសវចនោតិ សមាសន្តាភាវោ។

៤៦. គោត្វ

ននុចេច្ចាទិនា យថាបាទិតទោសំ នាយំ ទោសោតិ បរិហរតិ។ ស្យាទិលោបស្សិច្ចាទិនា សុលភស្យាទិលោបតោ ប្បសុលភតទ្ធិត លោបោវ អលោបេតីមិនា បរាមដ្ឋំ យុត្តោតិ ទស្សេតិ។

៤៧. រត្តិ

វត្តិទ្ទិវំ ភុញ្ជតីតិ បយោគេ អាធេយ្យេ ភោជនសង្ខាតេ អបេក្ខិតេ វត្យាទយោ អាទេយ្យសាបេក្ខា, តេសម្បិ ឥមិនា និបាត នេនេវាតិមតា សមាសស្ស សិទ្ធីតិ ទស្សេន្តោ អាហ- ‘វត្តទ្ទិវ’ន្តិអាទិ, វត្តិ ច ទិវាចាតិ វិគ្គហោ, ចត្ថសមាសេ តុ វ(ត្តិទ្ទិ) វា។

៥០. ទារុ

សមាសត្តោ (ឯត្ថ) ទារុ, នាស្ស មុខ្យាហិ អង្គុលីហិ សម្ពន្ធោ យុជ្ជតិ, ននុ ទ្វេ អង្គុលី បមាណមស្ស ទារុនោច្ចាទី មុខ្យោ អង្គុលិសទ្ទោគហិតោតិ សម្ពន្ធោ សម្ភវតិ កិមេវំ វុច្ចតេច្ចាសង្កិយាហ-‘យទិបិ’ច្ចាទិ, បមាណវចនេនាតិ មត្តាទិបច្ចយត្ថភូតបមាណវាចកេន, អង្គុលិ សទ្ទស្ស ទារុនោ បមាណវាចកត្តា វុត្តំ- ‘ទារុនោ សម្ពន្ធោ អត្ថី’តិ។ វិសេសនសមាសតោ បរំ តទត្ថវិសយេ តស្មិំបមាណត្ថវិសយេ “មានេមត្តោ”តិអាទិនា (៤-៤៦) មត្តាទិប្បច្ចយេនភវិតព្ពន្តិអត្ថោ, លោបេនភវិតព្ពន្តិ សម្ពន្ធោ, “អសង្ខ្យេហិ ចាង្គុល្យា នញ្ញាសង្ខ្យត្ថេសុ”ឥច្ចត្រ (៣-៤៤) យទាខ្យាតំ, តទិហាប្យតិទិសមាហ-‘បុព្ពេ វិយសិទ្ធ’ន្តិ, អន ការន្តានន្តិ ភូមិអាទីនំ, តព្ពិធានេ តស្ស អប្បច្ចយស្ស វិធានេ បយោជនំសិស្សោកាវោតិសម្ពន្ធោ។ ឥមិនា កច្ចាយនានំ បករណេ បយោជនំ ទស្សិតំ។ អថច បនេត្ថ “ក្វចិ សមាសន្តគតានមការន្តោ”តិ (ក, ២-៧-២២) ឥមិនា អការន្តស្ស សមាសន្តេ កតេ សាមត្ថិយា ‘ស្យាច’ឥតិ (ក, ២-៣-២៩) សិស្សាការាទេសាភាវា និច្ចមោ ការន្តរូបំ សម្បជ្ជតីតិ បរិកប្បិយតស្សាយុត្តភាវំ ទស្សេតុំ យំ វុត្តំវុត្តិការេន, តំ ទស្សេតុមាហ‘អការន្តស្សបិ’ច្ចាទិ, យំ-វុត្តំ សិស្សាការា ទេសនិវត្តនេ អការករណេ សាមត្ថិយំ, តទភាវា សិស្សាការាទេសោ ន និវារិយតីតិ ទស្សេតុមាហ-‘នចេ’ច្ចាទិ។ ចរិតត្ថតាយ និទ្ទិតប្បយោជនតាយ, តេនេវ កច្ចាយនវុត្តិការេនេវ អប្បច្ចយន្ត មុទាហដំ សក្កតគន្ថានុសារេន, អព្យញ្ជនន្តត្តាតិ ឥមិនា តិណ្ណមេសំ សទ្ទានំ សក្កតេ ព្យញ្ជនន្តត្តមេវ ពោធេតិ, និរត្ថកន្តិ បុព្ពេវ អការន្តត្តា និរត្ថកំ, អាការវិធានេនេវាតិ (ក, ២-៧-២៥) “ធនុម្ហាច” ឥត្យាការវិធានេនេវ។

៥១. ចិរី

អញ្ញមញ្ញកិរិយេតិ កិរិយាបរិវត្តនមាហ, ឥមិនា សុត្តេ កិរិយ សទ្ទាភាវេបិ វីតិហរណសទ្ទេនេវ កិរិយា ព្យតិហារេតិ លព្ភតីតិ ទស្សេតិ។

៥២. លត្វី

បដិមុក្កកម្ពុ អាមុក្កវលយា។

៥៣. វាញ្ញា

កាបេក្ខេហីតិ កប្បច្ចយមបេក្ខិតេហិ។

៥៤. ឧត្ត

អាបរិច្ឆេទាវសានា ន បរេ [បរេន (បោត្ថកេ)] តតោ បរំ ណាទិការិយវិធានា។

៥៧. ដន្ត

ដាទេសេ បុព្ពសរលោបោ, អតិសយេន មហន្តីតិ វិគ្គហេ “តរតមិស្សិកិយិដ្ឋាតិសយេ”តិ (៤-៦៤) តរប្បច្ចយោ ណាទិវុត្តិយំ វិភត្តិលោបោ។ មហត្តរសទ្ទា ‘នទាទិតោវី” (៣-២៧) មហតោ ភាវោតិ វាក្យេ“តស្ស ភាវ កម្មេសុត្តតា ត្តន ណ្យ ណេយ្យ ណិយ ណិយា”តិ (៤-៥៦) ត្តោ, វិភត្តិលោបោ, ឆដ្ឋីសមាសោ, តេនាហ ‘វត្តញ្ញូន’មិច្ចាទិ។

៥៨. អ

ន្តោ នេតិ សម្ពន្ធោ។

៦០. បរ

បរាសទ្ទោ ឯត្ថ អធិកត្ថោតិ អាហ-‘អធិកា’តិ។

៦៣. ក្ខ

អបវាទវិសយេបីតិ “វិជ្ជាយោនិសម្ពន្ធានមា តត្រ ចត្ថេ”តិ (៣-៦៤) ឥមស្ស អបវាទសុត្តស្ស វិសយេបិ។

៦៤. វិជ្ជា

អថ វិជ្ជាយោនិសម្ពន្ធានមិត្យច្ចមានេ វិជ្ជាសម្ពន្ធីនំ យោនិសម្ពន្ធីនន្តិ កថំ វិវរណមិច្ចាហ-‘វិជ្ជាយោនិ’ច្ចាទិ, វិជ្ជា ច យោនិ ច វិជ្ជា យោនី តាសំ សម្ពន្ធោ, សោ យេសំ អត្ថិ តេ ហោតាទយោ មាតាទយោ ច អភេទោបចារេនេហ វិជ្ជាយោនិសម្ពន្ធិសទ្ទេន គយ្ហន្តីតិ អធិប្បាយោ, តសទ្ទេនាតិ តត្រេត្យត្រ។ តេ ច ល្ហ បិតាទយោតិ តសទ្ទេន បរាមដ្ឋា ល្ហបិតាទយោ ច, អត្ថេ ការិយា សម្ភវា តំវាចកោ សទ្ទោ គយ្ហតិ។

៦៥. បុត្តេ

ល្ហបិតាទី (តិ បុព្ព) សុត្តេ តត្រេតិ គហិតល្ហបិតាទិ។

៦៦. ចិស្មឹ

បច្ចយគ្គហណបរិភាសាយ ចិប្បច្ចយន្តេតិ វុត្តំ។

៦៧. ឥត្ថិ

ឥត្ថិសទ្ទេន ឥត្ថិលិង្គំ គហិតំ ន ឥត្ថី, តគ្គហណេ សតិ ‘ឥត្ថិយំ វត្តមានេ’តិ វុត្តិគន្ថស្ស ឥត្ថិសង្ខាតេ អត្ថេ វត្តមានេតិ អត្ថោ គយ្ហេយ្យ, ឯវំ សតិ ‘កល្យាណិប្បធានា’តិ ឯត្ថាបិ បុម្ភាវោ បសជ្ជេយ្យ... បធានសទ្ទស្ស កល្យាណិយំ វត្តមានត្តាតិ អាហ- ‘ឥត្ថិយន្តិ ឥត្ថិលិង្គេ’តិ។ អថ ឥត្ថិយន្តិ ឯត្តកេ វុត្តេ កថំ តគ្គហណំ សិយាតិ អាហ-‘វិសេសនេ’ច្ចាទិ, ឯកត្ថេតិ វុត្តេបិ ឥត្ថិយំ វត្តមានេតិ អយមត្ថោ វិញ្ញាយតីតិ ឥត្ថិយន្តិ វចនមនត្ថំ សិយាតិ សមត្ថមញ្ញថានុបបត្តិយន្តិ ឥត្ថិយន្តិ វិសេសនមិត្ថិលិង្គស្សេវ គហណេតិ អាហ- ‘វិសេសនេ’ច្ចាទិ, ឥត្ថិយន្តិ ឥត្ថិលិង្គស្សេវ គហណន្តិ សម្ពន្ធោ។ ព្យវច្ឆេជ្ជាភាវា វិសេសនមនត្ថកំ សិយាតិ ឯកត្ថេតច្ចនេនេវ ឥត្ថិយំ វុត្តិយា (គម្ម) ភាវតោតិ ភាវោ។ បុមេ បុល្លិង្គេ វត្តមានោ សទ្ទោ បុមាសទ្ទោ, សកលោតិ បទេសសកលោ ហិ គយ្ហតិ... កស្សចិ សុត្តត្ថស្ស បុថភូតត្តា, តេនេវចាហ- ‘ឥត្ថិយន្តុ ន វត្តត្តេ’តិ។

៦៨. សញ្ញា

វត្តនំ ឯកស្មឹ អត្ថេ អធិត្ថិច្ចាទោ ឥត្ថិវិសិដ្ឋេ សត្តមិយត្ថាទោ, វាសិដ្ឋោច្ចាទោ វសិដ្ឋាទិវិសិដ្ឋេ អបច្ចាទោ, បុត្តីយតិច្ចាទោ បុត្តាទិវិសិដ្ឋេ ឥច្ឆាទ្យត្ថេ បវត្តិ, តេនាហ-‘ឯកត្ថីភាវោ’តិ។ សាមញ្ញ គហណត្ថន្តិ ឥមិនា មត្ត សទ្ទស្ស កសិណត្ថេ បវត្តិមាហ។

៧០. ជាយា

ឯវន្តិ ឥមិនា ឥតរីតរយោគេ ចត្ថសមាសំ វិភាវេតិ។ ជានិជាយា, សទ្ទន្តរេនាតិ ជានិសទ្ទេន តថា សទ្ទោបទិដ្ឋេន ទំ ជំ សទ្ទន្តរេន ច, កេសញ្ចិតិ ខរីគតន្តិអាទីសុ ‘ខរី’តិអាទីនំ កេសញ្ចិ, ខរីតិ ខរត្ថេ វត្តមានោ-យំ សទ្ទោ និយតវិសយោ... គតសទ្ទំ វិនា អញ្ញត្ថ អទិដ្ឋត្តា, នាយម្បយោគោតិ តុទម្បតិប្បយោគំ និវត្តេត្វា ហេតុមាហ- ‘អាគមេ’ច្ចាទិ, អញ្ញេហិ ថាតិ ឥមិនា រូបសិទ្ធី គណ្ហាតិ។

៧៥. អន

ននុ សុត្តេ‘សរេ’តិ ឯត្តកំ វុត្តំ‘សរាទោ’តិ កថំ លទ្ធន្តិ អាហ-‘សរេ’តិអាទិ, វណ្ណេ យន្តន្តទាទោតិ សិដ្ឋវចនំ, វណ្ណេ បរភូតេ យំ ការិយំ វិធីយតេ តំ សោ វណ្ណោ អាទិ យស្ស តំ តទាទិ, តស្មឹ តទាទោ ឧត្តរបទេ សម្បជ្ជតីតិ អត្ថោ, ខាធាតុតោ ក្តប្បច្ចយេ វិហិតេ រស្សេនាការេនេវាយម្បយោគោ, ន វិសុំ អការេនាតិ ទស្សេតុំ ន អាក្ខាតំ អនក្ខាត “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ ឧត្តរបទាទិ សរស្ស រស្សត្ត’ន្តិ វុត្តំ។

៧៦. នខា

សញ្ញាសទ្ទេសុចាតិអាទិនា អវយវត្ថនិរបេក្ខានម្បិ យថាកថញ្ចិ និប្ផត្តី ទស្សេន្តោ សព្ពេសមេវ សទ្ទានំ និប្ផន្នវាចិតញ្ញាត្តនោ ទីបេតិ, យថាកថញ្ចិ និប្ផត្តិ, វុឡ្ហិយា អត្ថនិច្ឆយោ, តេន សញ្ញេច្ឆាទោ-ធិប្បាយំ វិវរតិ ‘យំកិញ្ចិ’ត្យាទិនា, ឥត្ថី ច បុមា ច ឥត្ថិបុមំ, ន ឥត្ថិ បុមន្តិ សមាសេ និបាតនេនមិនា នបុំសកាទេសោ [នបុំសកនិទ្ទេសោ (បោត្ថកេ)] តិ ទស្សេតិ ‘ន ឥត្ថិ’ច្ចាទិនា។ ខី-ខយេ, ខរ-វិនាសេ ចាតិ ហិ ឯតេហិ ‘ន ខីយតិ ន ខរតី’តិ អត្ថេ “ភាវការកេស្វ ឃណ ឃកា”តិ (៥-៤៤) អប្បច្ចយេ’ ន ខយ ន ខរ’ឥតិ ឋិតេ ខត្តាទេសោតិ អាហ- ន ខីយតិ’ច្ចាទិ។

៧៧. នគោ

ឯវន្តិ ឥមិនា គច្ឆតីតិ វាក្យេ ក្វិប្បច្ចយាទី ទស្សេតិ, វិសេសោ បនេត្ថ នញ្ញ(ដោ) វសលោ ចណ្ឌាលោ, សីតេន ករណភូតេន។

៧៨. សហ

តត្ថ តស្មិំ បរភូតេ, យស្ស ច ឈត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។

៨០. អប

អប្បច្ចក្ខំ បច្ចក្ខញាណេនានុបលព្ភនីយំ តម្បនាត្ថតោ-នុមេយ្យមេវ។ តស្មិំ គម្មមានេ យមាទេសោតិ កេនចិ លិង្គេនាធិគតេនានុមានញាណេនានុមេយុត្តមត្យាទិនោតិ ទស្សេតុមាហ- ‘កបោតេ’ច្ចាទិ។ កបោតាទិភាវេតិ កត្ថចិ យរាទោ កបោតវាតមណ្ឌលិកាទីនំ ទស្សនវសេន សព្ភាវេ សតិ។ អគ្យាទិទស្សនតោតិ អគ្គិបិសាចាទិទស្សនតោ, អញ្ញត្រាបីតិ យរាទិតោ អញ្ញត្រ, កបោតវាតមណ្ឌលិកាទិនោ លិង្គស្ស, អគ្យាទិយោគន្តិ អគ្គិអាទីហិ អនុមេយ្យេហិ សម្ពន្ធំ។ មន្ទាតិ អនុមានញាណេន ជានិត្វាបយោគោតិ សាគ្គិស បិសាចាតិ បយោគោ។

៨១. អកា

សកត្ថេ វត្តមានស្ស សហសទ្ទស្សាតិ វត្តព្ពេ វត្តមានោ តប្បធានោយេវាតិ អាហ- ‘សកត្ថប្បធានស្ស សហសទ្ទស្សា’តិ, វុត្តិ ភវតីតិ សម្ពន្ធោ, យុគបទិ ធុរា សធុរំ។ អបរណ្ណេន សហិតំ សហា បរណ្ណំ។

៨២. គន្ថ

“អង្គាទស និមេសា តុ, កដ្ឋា តីសន្ត តាកលា”តិ វចនតោ អាហ- ‘កលា កាលវិសេសោ’តិ។ កលាទិសង្ខាតគន្ថស្សាន្តេ សហសទ្ទោ វត្តតីតិសមាសវាក្យំ និទ្ទិសតិ ‘កលន្ត’មិច្ចាទិ។ គន្ថន្តេច្ចាទិនា អាសង្កតោយមធិប្បាយោ “កាលត្ថបរិច្ឆាគេន គន្ថន្តេ វត្តមានត្តា អកាលត្ថោ”តិ។ គន្ថវុត្តិបិ កលាទិ កាល សទ្ទត្ថំ នាតិក្កមតីតិ អធិប្បាយេនាហ- ‘គន្ថវុត្តិបិ’ច្ចាទិ។ អធិកោ មាសកោ អស្សាតិ សមាសកោ, វិកប្បេន សិទ្ធេតិ “សហស្ស សោ-ញ្ញត្ថេ”តិ (៣-៧៨)។

៨៣. សមា

សមានោ បតិ យស្សា សបត្តិនី សបត្តី ឥតិ និប្ផន្នានមេកទេសោ ‘បត្តិនី បត្តី’តិ ទស្សិតោតិ វត្តមាហ- ‘យក្ខាទិ ត្វិនិ’ច្ចាទិ។ វយសទ្ទស្ស “សរវយាយវាសចេតា ជលាសយាក្ខយលោហបដមនេស្វ”តិ គណបាឋតោ អក្ខយេ វត្តមានស្សោ មនាទិត្តា ឱការន្តត្តន្តិ ទស្សេតុមាហ- ‘វយោ’តិអាទិ។ យប្បច្ចយន្តោតិ ឥមិនា និបាតនេន តកយប្បច្ចយន្តោ។

៨៤. ឧទ

“អញ្ញស្មិ”ន្តិ (៤-១២១) ឥយប្បច្ចយវិធាយកំ សុត្តំ។

៨៨. តុម្ហា

តុម្ហេ វិយ ទិស្សន្តីតិ តុម្ហាទី អម្ហាទិច្ចាទី “សព្ពាទីនមា”តិ (៣-៨៦) អា។

៩០. វិធា

តព្ភេនាតិ ឥមិនា កុច្ឆិគតេន គព្ភេន សហ ទ្វិហទយត្តមស្សាតិ ទស្សេតិ, បុព្ពបទេតិ ទុសទ្ទេ។

៩២. ទិគុ

គុណា បដលា [ទ្វេ បទានិ អស្ស ឥតិ ភវិតព្ពំ] ទ្វេ បាទា ឯសំ ទ្វេ សតានិ អស្ស, ទ្វេ សហស្សានិ អស្ស, ទ្វិន្នំ សតានំ ទ្វិន្នំ សហស្សានំ វា សមាហារោតិ វិគ្គហោ។

៩៣. តីស្វ

ទ្វត្តិបត្តាតិ បឋមន្តា‘បូរ-បូរណេ’ឥច្ចស្មា ករណត្ថេ “ភាវ ការកេស្វ ឃណ ឃកា”តិ (៥-៤៤) អប្បច្ចយេ ស្សាទិសមាសោតិ ទស្សេតុ មាហ- ‘ទ្វត្តិបត្ត’ឥច្ចាទិ។

៩៤. អាសំ

ទ្វេ ច តីសា ច, ទ្វីហិ វា អធិកា តីសាតិ វិគ្គហោ។

៩៦. ចត្តា

សម្បត្តវិភាសាយន្តិ អយំយោគោ (សម្បត្តវិភាសាតិ) ទស្សេតិ, សម្បត្តេ វិភាសា វិកប្បោតិ អត្ថោ, តយោ ច ចត្តាលីសា ច, តីហិ វា អធិកា ចត្តាលីសាច្ចាទិនា វិគ្គហោ, តិស្សោ ចត្តាលីសា អស្ស តិចត្តាលីសំ គណោ។

៩៧. ទ្វិស្សា

សម្បត្តវិភាសត្តាតិ “អាសង្ខ្យាយេ”ច្ចាទិនា (៣-៩៤) អាការេ សម្បត្តេ វិភាសត្តា។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ចិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

តតិយកណ្ឌវណ្ណនា និដ្ឋិតា។

ចតុត្ថកណ្ឌ

១. ណោ វាបច្ចេ

ននុ ច ‘ណោ វាបច្ចេ’តិ វចនតោ កថំ បកតិវិសយាវគមោ សិយា។ យថាកថញ្ចិ បកតិវិសយាវគមេបិ សាមញ្ញវចនតោ បន ធម្មេនាបច្ចន្ត្យាទោ យតោ កុតោចិ ធម្មេនិច្ចាទិតោបិ សិយា ណា ទិបច្ចយោត្យាសង្កិយាហ ‘អបច្ចវតា’ច្ចាទិ។ អបច្ចស្សាតិ អបច្ចត្ថស្ស, អបច្ចវតាតិ “ណោ វាបច្ចេ”តិ វសិដ្ឋាទ្យត្ថស្សេវ បរិគ្គហណាយ សាមញ្ញវចនតោ យោ អបច្ចវា តតោ, អត្ថតោ បន អសម្ភវា ទព្ពាចកសទ្ទាវ សាមត្ថិយេន ឆដ្ឋិយន្តា សព្ពលិង្គវចនា ជាយតេតិ វិញ្ញាតព្ពំ។ ធម្មស្មាបច្ចំត្យាទីសុ ណាទិប្បច្ចយោ (ន ជាយតេ) តិ សម្ពន្ធោ។

ធម្មេនាតិ ធម្មេន ករណភូតេន។ ធម្មាយាតិ ធម្មត្ថំ, ធម្មស្មាតិ ធម្មហេតុនា, តតោ អសម្ភវេ ការណមាហ ‘សាបេក្ខត្តា’តិ។ សាបេក្ខត្តមេវ សមត្ថេតិ ‘អបច្ចវាហិ’ច្ចាទិនា, ធម្មេនាបច្ចំ កស្សាតិ បុច្ឆិត្វា ទេវទត្តស្សាតិ អបេក្ខិយមានំ វទតិ។ ទេវទត្តស្សាតិ អបច្ចវា ទេវទត្តាទិ អបេក្ខីយតេតិ សម្ពន្ធោ, ហិសទ្ទោ ហេតុម្ហិ។ ន ហេត្ថ ណាទិវុត្តិ អញ្ញត្ថ [នហេតកាមន្តត្ថ (បោត្ថកេ)] សាបេក្ខត្តា កម្ពលោ វសិដ្ឋស្សាបច្ចំ ទេវទត្តស្សាតិ ឯត្ថ បន វសិដ្ឋោ-បច្ចវាតិ តតោ ឆដ្ឋិយន្តា ហោតិច្ចាសង្កិយាហ- ‘ន ចេ’ច្ចាទិ។ ន ច ហោតីតិ សម្ពន្ធោ។

ការណមាហ- ‘អសម្ពន្ធា’តិ។ ន ហេត្ថ សម្ពន្ធោ វសិដ្ឋស្ស កម្ពលាបេក្ខត្តេន អបច្ចស្ស ច ទេវទត្តាបេក្ខត្តេនាត្ថន្តរាបេក្ខាយ វសិដ្ឋស្សាបច្ចេន សម្ពន្ធាភាវាយេវ វសិដ្ឋស្ស អបច្ចំ វាសិដ្ឋោតិ ណាទិវុត្តិយា ភាវេ សាមត្ថិយំ នត្ថិ, សមត្ថញ្ហិ វសិដ្ឋំ រាជបុរិសាទិ សមាសវុត្តិយមេកត្ថត្តមិវ វាសិដ្ឋាទិណាទិវុត្តិយំ ណាទិប្បច្ចយមុបជនយតិ, នាសមត្ថំ, តតោ សព្ពមេវេតម្មនសិ និធាយ វុត្តំ- ‘អសម្ពន្ធា’តិ។

យទិ បនេត្ថ ណាទិប្បច្ចយោ សព្ពថា សម្ពន្ធមបេក្ខតេ, តទា វិសេសតោ យស្សាបច្ចេន សម្ពន្ធោ តតោវ ជនកតោ សោ សិយាតិ ទស្សេតុមាហ- ‘យជ្ជេវ’មិច្ចាទិ។

យោ ជនកោតិ យោយោ យស្ស យស្ស អបច្ចស្ស ជនកោ។ តតោយេវាតិ តស្មាតស្មា ជនកតោយេវ។ សិយាតិ តស្មិំ តស្មិំ អបច្ចត្ថេ ណាទិប្បច្ចយោ សិយា។ តត្ថ ហេតុមាហ- ‘តស្សេវាបច្ចេន យោគា’តិ។ យោគាតិ អបច្ចសម្ពន្ធតោ, ន មូលប្បកតិតោតិ បរមប្បកតិតោ ន ហោតីតិ វុត្តំ ហោតិ។ ហេតុមាហ- ‘អយោគា,តិ, វចនាភាវម្បេត្ថ ទស្សេតុំ ចេ’ត្យាទិ វុត្តំ។

វចនន្តិ សុត្តំ, សម្ពន្ធាភាវា (តាទិសវចនាភាវា) ច មូលប្បកតិតោ ណាទិប្បច្ចយស្សាភាវំ ទស្សេត្វា ឥទានិ មូលប្បកតិតោវាស្សាភិមតភាវំ ទស្សេតុំ ‘មូលប្បកតិតោ’ច្ចាទិ វុត្តំ។

កថម្បនិទំ វិញ្ញាយតិច្ចាទិនា ជនកស្សេវាព្យាហិតស្សាបច្ចេន មុខ្យ សម្ពន្ធមានីយ ឥទមយុត្តន្ត្យាទិនា ព្យវហិតជនិតស្សាប្យបច្ចយស្ស បរមប្បកតិយាភិសម្ពន្ធសព្ភាវំ វត្វា តំ សាធយិតុមារភតេ ‘កថ’មិច្ចាទិ, ឯវំ ហិច្ចាទិ កថំបនិទមិច្ចាទិនា យថាវុត្តស្ស សមត្ថ នវាក្យំ, ហិយស្មា តំ ទិស្វា តថា បុច្ឆិតោ ទេវទត្តស្សវាតិអាទិនា ឧប្បាទេតារមេវ និទ្ទិសតិ, នាត្តានំ បិតាមហោ, តស្មា ឧប្បាទេតាយេវាបច្ចេន សម្ពជ្ឈតិ ន បិតាមហោតិ យោជេត្វា អធិប្បាយោ វេទិតព្ពោ។ ឥទំ យថាវុត្តមុប្បាទេតុនិទ្ទិសនំ, តេន អបច្ចេន សទ្ធឹ ឧប្បាទេតុយេវ ជនកស្សេវ យោគោ សម្ពន្ធោ បដិបាទេតុំ ន សក្កាតិ សម្ពន្ធោ។

តន្តិតំ [តត្ថ-ឥតិ (បញ្ជិកាយំ)] បុច្ឆានិមិត្តំ, តេនាតិ អបច្ចេន។ អបតនន្តិ នរកេ អបតនំ ភវតិ, សោតិ យោសោ យស្សាត្យនិយមនិទ្ទិដ្ឋោ សោ ញាតុំ ន ឥច្ឆិតោតិ សម្ពន្ធោ។ ឥមិនា ឥទំ ទីបេតិ- “នបតត្យនេន ន រកេត្យបច្ចន្តិ វុច្ចតិ អបច្ចេនានេន យស្សកស្សចិ អវិសេសេនាបតនម្ភវតិ នរកេ សោសោ តាយ បុច្ឆាយ ញាតុំ ន ឥច្ឆិតោ”តិ។ សោ វាតិ កស្សាយំ បុត្តោតិ បុច្ឆាយានុរោធនេ សោ ឧប្បាទេតាយេវ ញាតុមិច្ឆិតោតិ សម្ពន្ធោ។ តុសទ្ទោ ចេត្ថាបច្ចេន នរកាបាតសព្ព ជនជាននិច្ចាវិសេសជោតកោ, យទិ សិយាតិ សម្ពន្ធោ, អត្តានម្បិ និទ្ទិសេយ្យ ន កេវលមុប្បាទេតារំ, អត្ថិច្ចាទិ បិតាមហស្ស អត្តនោបិ និទ្ទេសេ ការណវចនំ, តំ អបច្ចំ និមិត្តំ ការណំ, យស្ស តំ តំនិមិត្តំ តស្មា [កត្វា (បោត្ថកេ)] ឯវំ ទិដ្ឋិកោ ហិច្ចាទិនា យថាវុត្តំ សមត្ថេតិ។

ព្យវហិតជនិតេនាបីតិ ព្យវហិតេន កត្តុនា ជនិតេនាបិ, ករណេ ចាយំ តតិយា, ហេតុម្ហិ វា។ កស្មា ឯវំ ទិដ្ឋិកោតិ អាហ 'យំ និមិត្តំ ហិ'ច្ចាទិ។ ហិសទ្ទោ យស្មាទត្ថោ។ យស្សាតិ បុព្ពជស្ស, តេន អបច្ចេន អបតនំ តទបតនំ តតោ, ឥទំ វុត្តំ ហោតិ "តេន ព្យវហិតជនិតេនាបិ បុមុនា បុព្ពជោបិ នរកំ ន បតតិ សោ បុព្ពជស្សាប្យ បច្ចំ ភវតិ យថាវុត្តេន និព្ពចនេនា"តិ។ តស្មាច្ចស្ស បុព្ពេ វុត្តយស្មាត្យនេនាភិសម្ពន្ធោ វេទិតព្ពោ។ ឧបបត្យន្តរមាហ-'ឧបចារតោវេ'ច្ចាទិ។ បុព្ព បុព្ពភាវេ សតីតិ បុព្ពស្ស បុព្ពស្ស វិជ្ជមានត្តេ សតិ។ ព្យវហិតេន ជនិតេ អបច្ចេបិ និមិត្តំ អបាយាបតការណភាវោ អត្ថិយេ វាតិ សម្ពន្ធោ។ កេសន្តិ អាហ-'បុព្ពេសន្តិ បុព្ពជានន្តិ អត្ថោ, កេ នាតិ អាហ- 'បារម្បរិយេនា'តិ។ អភេទោបចារេនាតិ បុព្ពបុព្ពភាវេ សតិច្ចាទិនា វុត្តនយេន ជនកស្ស វិយ បារម្បរិយេនបុព្ពេសម្បិនិមិត្តតា វតោ ជនកសទិសត្តា ជនការ នាម តេ សិយុន្តិ ឯវមភេទេន ឧបចរណតោ ចិន្តនតោតិ អត្ថោ។ ឧភយថាតិ ញាយេន ឧបចារេនចាតិ ឧភយេន បការេន, ឯវមុភយថាបិ មូលប្បកតិយា បច្ចេនាភិសម្ពន្ធា កថមនន្តរ [មនន្តរាទិ (បោត្ថកេ) (តត្ថ) បោត្ថកេ] ជនិតេនាបច្ចេនាទិបុរិសសម្ពន្ធោយេន តតោ ណាទិប្បច្ចយោ សិយាតិ នាសង្កនីយំ។

តតោ ចាតិ មូលប្បកតិតោ ច, អបច្ចសាមញ្ញវចនិច្ឆាយន្តិ ឥត្ថិ បុន្នបុំសកត្តវិសេសោបក្ខាហិ អបច្ចសាមញ្ញស្ស វចនិច្ឆាយំ។

ឯវម្មូលកតិតោ- បច្ចសាមញ្ញេន ណាទិប្បច្ចយំ វវត្ថបេត្វា ឥទានិ អបច្ចាទិតោបិ ហោតេវ ណាទិ សាមញ្ញ វិធានា។ សោ ច ពហុលាធិការតោ គុរុជនាយត្តត្តា តន្និយោគាចរណេន បសត្ថេ យេវាបច្ចេ ព្យវហិតជនិតេបិ ឥត្ថិវជ្ជិតេ សិយាតិ ទស្សេតុមាហ 'នត្តាទីហិ'ច្ចាទិ។ សតិយេវ គុរុជនេ សប្បធានភាវេន កុច្ឆិតេ-បច្ចេតុ នត្តាទីវុត្តីហិ វសិដ្ឋាទីហិ ណាទិប្បច្ចយោ ហោតិ វាសិដ្ឋោតិអាទិ, ឥត្ថិយញ្ច ន ហោតិ វាសិដ្ឋីតិអាទិ។

អត្ថតោតិ សាមត្ថិយតោ។ អបច្ចេ វិធីយមានោ បច្ចយោ អបច្ចវតា ជាយមានោ តស្សាបច្ចន្តិ អត្ថេ ជាយតិ។ សោចាយ មត្ថវិសេសោ ឆ(ដ្ឋីយន្ត) តាភាវេ កថំ សិយាតិ ឥទមេត្ថ សាមត្ថិយំ។ អនន្តរេ វាបច្ចេ បុត្តេ-ភិធេយ្យេ នត្តាទោ វាបច្ចេ-ភិធេយ្យាតិ សសម្ពន្ធោ។ កុតោចិ អបច្ចវតា នត្តាទោ ឯវំ។ ឥទញ្ច សព្ពម្ពហុលវចនេវ សម្បជ្ជតីតិ អាហ- 'ពហុលាធិការា'តិ។ អបច្ចេតិ ឯកវចនេន និទ្ទេសេ បុមុនា នបុំសកេន ករិយតិ, តេនេ កស្មិ យេវាបច្ចេ សិយា, ន ពហូសុ វសិដ្ឋស្សាបច្ចានិ វាសិដ្ឋានិ, ន ចិត្ថិ វាសិដ្ឋានិ, ន ចិត្ថិយំ វាសិដ្ឋីត្យាសង្កិយាហ-'ឥទញ្ចេ'ច្ចាទិ។ ឥទញ្ច អបច្ចវចនញ្ច។ ឥមិនា ចេត្ថ តថា និស្សយករណំ ទស្សេតិ។ តស្ស វចនិច្ឆាភាវតោតិ តស្ស លិង្គវចនស្ស សុត្តេ វត្តុមិច្ឆាយាភាវតោតិ អត្ថោ។

កឹ បន ការណំ សុត្តេ លិង្គវចនាវចនិច្ឆាយំ តស្សាប្បធានត្តា យេនកេនចិ លិង្គាទិនា និទ្ទេសោ-វស្សំ កត្តព្ពោតិ នានន្តរិយកត្តា តស្សេហោបាទានំ, យថាធញ្ញត្ថិនោបលាលាទិនោប្បប្បធានស្សោបាទានន្តិ។ តតោយេវាហ-'ឧបលក្ខីយស្សេត្ថ បធានត្តា'ច្ចាទិ។ ឥត្ថិបុមត្តយុត្តជញ្ញវិសេសោ ឧបលក្ខីយោ, អបច្ចេតីទមុប លក្ខណំ, សយន្តិ យថាវុត្តមុបលក្ខណំ សយំ។ ការិយប្បដិបត្តិយាតិ បុមេ នបុំសកេបច្ចេ-ភិធេយ្យេ វិធិ ហោតិច្ចេវំ ការិយប្បដិបត្តិយា វត្តុំ ន ឥដ្ឋំ។

វចនន្តរេបិ អញ្ញស្មិំ វចនេ។ អាណីតិ ណិប្បច្ចយសុត្តំ វទតិ។ អគោត្តាទិតោតិ យោគោត្តស្សាទិភូតោ ន ហោតិ, តតោ, តេនេវ "អាណី"តិ សុត្តេ (៤-៥) វក្ខតិ-'អការន្តមត្តតោវាយំណិន គោត្តាទិភូតតោ'តិ។ វាក្យ សមាសាបីតិ យថាសង្ខ្យេនាហ។ តស្មិំ អត្ថេតិ តស្មិំ វាក្យោបទស្សិតេ អត្ថេ, តន្តិ វាក្យំ។ សមាសវុត្តិញ្ច និវត្តេយ្យន្តិ សម្ពន្ធោ។

សតិបនាតិ វាការេ សតិ តុ អនិច្ចត្តា ណប្បច្ចយស្ស។ សោបីតិ សមាសោបិ, សមាសោតិអាទិនា បក្ខន្តរមាហ។ តេន វាក្យសិជ្ឈនេន។ បក្ខេ វាក្យសមាសាបិ សិយុន្តិ បក្ខេ សមាសវុត្តិយា ឯវ ពាធិតត្តា បក្ខន្តរេ ណាទិវុត្តិ ន ពាធីយតីតិ វាក្យវុត្តិយោបិ សិយុន្តិ អត្ថោ។

២. វច្ឆា

វច្ឆកច្ចាទិនា កច្ចាទិគណំ ទស្សេត្វា តស្ស វិភាគេន និប្ផត្តឹ ទស្សេតុំ 'វច្ឆាទីហី'តិអាទិមាហ។ "កណ្ហោ ព្រាហ្មណេ"តិ គណសុត្តំ។ តត្ថ កណ្ហសទ្ទោ ព្រាហ្មណេ វត្តមានោ ណានណាយ នប្បច្ចយេ ឧប្បាទយតីតិ អត្ថោ។ ឯវមាទីហិច្ចាទិនា អាកតិគណត្តមស្ស ទស្សេតិ។ "កតាណិយោវេ"តិ គណសុត្តំ, ទិច្ចាទីសូតិ យតោណ្យោ ទិស្សតិ "ណ្យ ទិច្ចាទីហី"តិ (៤-៤), តេ ទិច្ចាទយោ, តេសុ បាឋាតិ តំសុត្តប្បទេសេ "កតា ណិយោវេ"តិ បាឋាភាវេបិ ទិច្ចាទីនមាកតិគណត្តា បឋិតមេវ នាម តន្តិ វុត្តំ។

ណ្យេតិ ណ្យប្បច្ចយេ កតេ។ គោត្តាទិសទ្ទាតិ គោត្តេ វំសេ អាទិភូតា សទ្ទា។ វំសោតិ អន្វយោ។ សោយេវ គាវំ សជាតិ សាធារណំ វិជាតិវិនិវត្តនំ សកដាទិវចនំ តាយតីតិ គោត្តន្តិ វុត្តំ, តេនាហ-'គោត្តំ វំសោ'តិ។ តស្សាតិ គោត្តស្ស, តស្សាទយោ គោត្តាទយោតិ សេសោ។ កេតេ គោត្តាទយោច្ចាហ- 'សញ្ញាការិនោ'ច្ចាទិ។ វច្ឆាទយោ នត្តាទិនោ អបច្ចស្ស អបច្ចំ តទបច្ចាទិ ចាតិ ទស្សេតុមាហ-'នត្តាទិនោ'ច្ចាទិ។

៣. កត្តិ

យបសញ្ញន្តាវេត្ថ ភិយ្យោ កត្តិកាទយោតិ គយ្ហន្តិ។ យទិ បនេត្ថ អញ្ញេបិ គយ្ហន្តិ, អត្ថិ បណ្ឌិអាទយោ កេចិយេវ កត្តិកាទីសុ អន្តោគធា ហោន្តីតិ វត្តុមាហ- 'ឯត្ថា'តិអាទិ។ វិនតា សុបណ្ណមាតា, តេហីតិ វិធវាទីហិ។ វិធវាទិគណំ ទស្សេតិ 'ពន្ធក'ច្ចាទិ។ វិគតោ ធវោ បតិ អស្សាតិ វិធវា, ពន្ធកី អភិសារិណី។

៤. ណ្យទិ

យស្ស ច ចវគ្គោតិ សម្ពន្ធោ, កេវលំ គគ្គោតិ ឯត្តកមេវា ទស្សេត្វា បរសត្ថាគតគគ្គាទិគណេកទេសភូត កុណ្ឌនីសទ្ទតោបិ កោណ្ឌញ្ញោតិ មុទាហរន្តោ សោ គគ្គាទិគណោប្បត្រាក្យបគតោតិ វិញ្ញាបេតិ។ តស្មា តស្មឹ គគ្គាទិកេបិ បរសត្ថបឋិតេ យោយោ បយោគោ អាគមេ ទិស្សតិ វច្ឆោ អគ្គិវេស្សោច្ចាទិ។ សោបីហ វេទិតព្ពោតិ ទស្សេតុមាហ-'គគ្គាទិ'ច្ចាទិ។ គគ្គាទីតិ គគ្គាទិ អយំ។ គោត្តស្ស គគ្គវំសស្ស អាទិភូតេន គគ្គេន ឧបលក្ខិតោ គណោ គោត្តាទិគណោ, តេន គគ្គោ នាម កោចិ, តស្សត្វបច្ចំ គគ្គីតិ ភវតិ។ បបុត្តាទោវាតិ អវធារណំ គគ្គស្សាបច្ចំ គគ្គិច្ចេវ យថាសិយាតិ។

៥. អាណិ

បកតស្សាតិ "មាគធំ សទ្ទលក្ខណ"ន្តិ វា "នាមស្មា"តិ វា បកតស្ស។ អាតិ នាមវិសេសនេសតិ "វិធិព្ពិសេសនន្តស្សា"តិ តទន្ត វិធិនា អការន្តោ គយ្ហតីតិ អាហ-'វិសេសនេន ចា'តិអាទិ។ អនន្តរមបច្ចន្តិ សម្ពន្ធោ។

៦. រាជ

បច្ចយន្តេនាតិ រាជញ្ញោតិ បច្ចយន្តេន។ រាជញ្ញោតីមស្សត្ថោ ខត្តិយជាតីតិ, រាជញ្ញជាតីតិ អត្ថោ។ រញ្ញោ អបច្ចំ រាជាបច្ចំ។

៨. មនុ

សមុទាយេនាតិ បច្ចយន្តសមុទាយេន, ជាតិយន្តិ មនុស្សជាតិយំ។ ជាតិសទ្ទាឯតេតិ ឥទំ មនុស្សោ មានុសោតិ ឯត្ថ អបច្ចត្ថាភាវេ ហេតុវចនំ។ អបច្ចត្ថោ ឯត្ថ នត្ថេវាតិ ច ឥទំ វិសុំ មនុស្សមានុស សង្ខាតស្ស បច្ចត្ថស្សាភាវទស្សនត្ថំ វុត្តំ។ ណោវាតិ មនុនោ អបច្ចន្តិ អត្ថេ"ណោ វាបច្ចេ"តិ (៤-១) ណប្បច្ចយោវ។ ន ជាតីតិ ព្យតិរេកមាហ។

៩. ជន

រាជសម្ពន្ធេតិ រញ្ញេតិ វុត្តរាជសម្ពន្ធេ។ បញ្ចាលានំ ខត្តិយានំ អបច្ចំ, បញ្ចាលានំ ជនបទានំ រាជាតិ វា ឯវមេត្ថ វិ(ភាគោ) វេទិតព្ពោ ឱក្កាកានំ អបច្ចំ រាជា វា ឱក្កាកោ។

១១. ណរា

សាមញ្ញេន រត្តសទ្ទស្សាត្ថមាហ- 'កុង្កុមាទិនា'តិ។ អញ្ញថា 'រាគោ កុសុម្ភាទី'តិ វុត្តត្តា កុសុម្ភាទិនាតិ (វុត្តំ) សិយា, រញ្ជិ អយ មត្ថិ អភិសង្គេ'ភោជនេ រត្តោ'តិ។ អត្ថិ វណ្ណវិសេសេ 'រត្តោគោ'តិ, លោហិតោត្យត្ថោ, អត្ថិ សុក្កសជ វណ្ណន្តរាបាទនេ'រត្តោ បដោ'តិ។ ឥហ តុ តតិយេ-ត្ថេ វត្តមានោ គយ្ហតីតិ វុត្តំ- 'វណ្ណន្តរមាបាទិត'ន្តិ។ រាគាតិ។

អត្ថគ្គហណន្តិ អត្ថប្បធានត្តា និទ្ទេសស្ស វុត្តំ។ តញ្ចាចរិយាន មុបទេសតោ អវិច្ឆិន្នា (ចរិយ) បារម្បរិយាវគម្យតេ, រាគាតិ កសាវ សង្ខាតអត្ថនិទ្ទេសោ។ តេនាតិ បដស្ស រត្តភាវេ រាគស្ស ករណនិទ្ទេសោ, រត្តន្តិ បច្ចយត្ថនិទ្ទេសោ, បច្ចយោ ចាយំ កសា វត្ថតោ ភវត្យសម្ភវា, តេន សុត្តេ រាគាតិ វុត្តេបិ តព្ពាចកា កសាវ សទ្ទាតិ វិញ្ញាយតិ, រាគាតិ បន តេនាតិ រាគស្សេវ និទ្ទិដ្ឋេបិ តព្ភាវេនា [តព្ភាវកភាវេនា-តិ ភវិតព្ពំ] ត្ថោ និទ្ទិដ្ឋោ, តព្ពាចកា ច ហោន្តោ‘តេន រត្ត’ន្តិ អត្ថេ ហោតីតិ កសាវេន រត្តន្តិ វិញ្ញាយតីតិ រាគវាចិនោ តតិយន្តត្តំ សម្បជ្ជតិ, តេន ‘ណ រាគា តេន រត្ត’ន្តិ វុត្តេបិ លព្ភមានត្ថវសេន វុត្តំ- ‘រាគវាចិតតិយន្តតោ’តិ។ សុត្តេ បន រាគេន រត្តន្តេតស្មឹ អត្ថេ រាគា រាគវាចីសទ្ទា តតិយន្តា ណប្បច្ចយោ ហោតីតិ អត្ថោ។ អភិធានតោតិ ឧបចារវសេន កថនតោ។ វិនាបិ តេនាតិ តំបច្ចយំ វិនាបិ។

១២. នក្ខ

តតិយន្តតោ វិជ្ឈត្ថំ តេនាតិ អនុវត្តតេតិ សម្ពន្ធោ។ សុត្តេ អយមត្ថោ “ឥន្ទុយុត្តេន នក្ខត្តេន លក្ខិតោ ចេ កាលោ, តទា តេន លក្ខិតេ កាលេត្យស្មឹ អត្ថេ តតិយន្តតោ នក្ខត្តា ណោ ហោតី”តិ។ សុត្តវិវរណេ តុ តញ្ចេត្យាទិកមធិប្បាយវសេន វុត្តំ។ តេនាត្យនុវុត្តិយា តតិយន្តតោតិ លព្ភតិ នក្ខត្តេនាតិ សុតត្តាតិ, កាលេតិ បន អត្ថនិទ្ទេសតោ ណប្បច្ចយាធេយ្យស្ស កាលោ អាធារោតិ វិញ្ញាយតីតិ ‘លក្ខិតេ កាលេ’តិ វុត្តំ, វិសេស្សគត វិភត្តិយា វិចារិតាយ វិសេសន គតា ច (វិចារិតា) នាមាតិ អាហ- ‘នក្ខត្តេនេ’តិច្ចាទិ, ឥហ កេចិ ខន្ធ បញ្ចកសង្ខាតំ កិរិយាសភាវមិច្ឆន្តិ អនិច្ចំ, អបរេ តុ ទព្ពសភាវំ និច្ចំ។ តស្សេវា ភយស្សបិ កាលស្ស ចន្ទយុត្តេន ផុស្សាទិនា លក្ខិយភាវា លក្ខណេ តតិយា យុត្តន្តិ វត្តុមាហ- ‘កិរិយា រូបោ កាលោ’ច្ចាទិ។

វិសេសាវសាយោតិ កាលស្ស វិសេសាវធារណត្ថមេវ ហិ ‘ផុស្សី រត្តិ’ច្ចាទិ។ លោកេ បយុជ្ជតេ។ គុរុនាតិ ឯត្ថ គុរុ ជីវោ, ន នក្ខត្តំ, ចន្ទយុត្តតា បនេត្ថ អត្ថិ... ចន្ទយុត្តេន គុរុនា រត្តិយា លក្ខិតត្តា។ កត្តិកាយ លក្ខិតោ មុហុត្តោតិ ឯត្ថ ចន្ទំ វិនា កត្តិកាយ តុ កេវលាយ មុហុត្តោ កាលោ លក្ខិតោ ‘កត្តិកា មុហុត្តោ’តិ។ ផុស្សេន លក្ខិតា អត្ថសិទ្ធីតិ ឯត្ថ ផុស្សេនិន្ទុយុត្តេន អត្ថសិទ្ធិ លក្ខិតា ន កាលោ ផុស្សោតិ។ នក្ខត្តយុត្តស្ស កាលស្ស រត្យាទិវិសេសាបរាមាសេន នក្ខត្តវាចិតោ ឧប្បន្នស្ស បច្ចយស្ស សុត្តន្តរេន លោបំ វិធាយ បុន អញ្ញេន សុត្តេន យុត្តាតិ ទេសវិធានេន សកលិង្គសង្ខ្យាយុត្តេហិ-ដ្ឋមភិធានំ បរេហិ, តទាហ- ‘អហោ រត្តោ’ច្ចាទិ។

រត្យាទិវិសេសាបរាមាសេនាតិ ផុស្សី រត្តិ ផុស្សោ អហោតិ ឯវំ រត្យាទិវិសេសស្ស អបរាមាសេន អសម្ពស្សេន អគ្គហណេន។ សកលិង្គសង្ខ្យាយុត្តេនាតិ ផុស្សកត្តិកាទីនំ យំយំ លិង្គំ យាយា សង្ខ្យា, អត្ថនិយេហិ តេហិ តេហិ លិង្គេហិ តាហិតាហិ ច សង្ខ្យាហិ យុត្តេន នក្ខត្តសទ្ទេន។ ន តទុបលក្ខិតោ កាលោតិ កត្តិកា សទ្ទោពហុវចនន្តោ ពហុតារកត្តា កត្តិកាយ, តាយកត្តិកាយ លក្ខិតោកាលោបរេហិវិយ ន កថិយតីតិ អត្ថោ។ អថ តទុបលក្ខិតស្ស កាលស្សេវកត្តិកាសទ្ទេនាភិធានេ កោ ទោសោ យេ នេវមុច្ចតេច្ចាហ- ‘អជ្ជេតិ’ច្ចាទិ។ ឥមិនា ច បរមតេ ទោសោ ឧព្ភាវិតោ, តទត្ថត្តេ សតីតិ តទុបលក្ខិតកាលត្ថត្តេ សតិ។

សត្តមី សិយាតិ នក្ខត្តសទ្ទា តទ្ធិតលោបន្តា ផុស្សេន បាយសំ ភុញ្ជេយ្យ, ផុស្សេ បាយសំ ភុញ្ជេយ្យា’ត្យាទោ អាធេយ្យន្តរាបេក្ខា សិយា សត្តមី, យា សុត្តន្តរេន វិធីយតិ បាណិនីយេហិ, តតោ ‘អជ្ជ កត្តិកា’តេត្ថាប្យាធេយ្យន្តរាបេក្ខា សត្តមី សិយា លោបន្តត្តា ‘អជ្ជកត្តិកាសូ’តិ, ន បឋមា។ បឋមាយេវ បនាយំ បយោគោ ‘អជ្ជកត្តិកា,តិ។ អជ្ជេត្យធិករណប្បធានោ អហោរត្តកាលវាចី សទ្ទោ, កត្តិកាសទ្ទោបិ តទ្ធិតលោបេន តក្កាលាភិធាយកោ, តតោ យេវឧភិន្នម្បិសាមានាធិករណ្យា កត្តិកាយោប្យធិករណំ សម្បជ្ជន្តេ, តញ្ច ន វិនាធេយ្យេន ហោតីត្យាធេយ្យន្តរាបេក្ខាយំ តេសុ សត្តមីយេវ សិយា, ន បឋមា (ឧប) បជ្ជេយ្យាត្យធិប្បាយោ។ អត្តនោទានិ ទស្សនេ សត្តមិយា អប្បសង្គំ បឋមាយេវោបបត្តឹ ទស្សេតុមាហ- ‘ចន្ទេ បនូបចារេនេ’ច្ចាទិ, នាធេយ្យន្តរាបេក្ខាច្ចនេន សត្តមិយា អប្បសង្គមាហ។ ឯវញ្ចរហិ វចនមន្តរេន បរេសំ វិយ សត្តមីវិធាយកំ កថំ កត្តិកាយ ជាតោច្ចាសង្កិយ តម្បដិបាទេតុមាហ- ‘កត្តិកាយ ជាតោ’ច្ចាទិ។ ពហុវចនន្តត្តេបិ កត្តិកាយ ជាតិយមេក វចនន្តំ។ បការន្តរមាហ- ‘លោបោតិ’ច្ចាទិ។ លោបេនាតិ កត្តិកាហិ ឥន្ទុយុត្តាហិ លក្ខិតោ កាលោតិ វិគ្គយ្ហ កតណប្បច្ចយស្ស លោបេន។

១៣. សាស្ស

សេតិ បឋមន្តាតិ សាតិ និទ្ទិដ្ឋបឋមន្តា, យំ បឋមន្តន្តិ សាចេតិ ទស្សិតំ បឋមន្តមាហ។ បឋមន្តស្ស ទេវតា បុណ្ណមាសិត្តភាវតោ តទត្ថមភេទេនាហ- ‘សា’តិ។ កា សា ទេវតាច្ចាហ- ‘លោកប្បសិទ្ធាយេវ ទេវតា’តិ។ យាគ សម្បទានម្បិ លោកេ ទេវតាតិ បសិទ្ធន្តិ យាគស្ស យជិតព្ពស្ស បុរោឌាសាទិនោ សម្បទានម្បិ បដិគ្គាហកោ

បិទ្ធាទិ លោកេ ទេយ្យស្ស បុរោឌាសាទិនោ ទេវតា សាមីតិ បសិទ្ធន្ត្យត្ថោ, ឥន្ទោ ទេវតា អស្ស ឥន្ទំ, អាទិច្ចោ ទេវតា អស្ស អាទិច្ចំ, ហវិ បុរោឌាសាទិ យាគទព្ពំ។

មន្តថោមនីយម្បិ ទេវតាតិ បសិទ្ធន្តិ យេន មន្តេន យោ ថូយតេ សោ តស្ស មន្តស្ស ទេវតា សាមីតិ លោកេ បសិទ្ធន្ត្យត្ថោ មហិន្ទោ យមោ វរុណោ ទេវតា អស្សាតិ វិគ្គហោ។ វុត្តនយ មេវាតិ “នក្ខត្តេនិន្ទុយុត្តេន កាលេ”តិ សុត្តេ វុត្តនយមេវ។ ជាតោ្យកវចនំ មឃាយាតិ, តារករូបានម្បន ពហុត្តា មឃាសទ្ទោ ពហុវចនន្តោ។ បាណិនីយា “សាស្មឹ បុណ្ណមាសីតិ សញ្ញាយ”ន្តិ (៤-២-២១) សុត្តយិត្វា ផុស្សី បុណ្ណមាសី អស្មឹ ផុស្សោ មាសោ ផុស្សោ អទ្ធមាសោ ផុស្សោ សំវច្ឆរោតិ សញ្ញាយំ បដិបាទេន្តិ, តេន តេសំ ផុស្សី បុណ្ណមាសី អស្មឹ បញ្ចទសរត្តោតិ ឯត្ថ ច ភតកមាសេ ច តទ្ធិតោ ន ភវតិ។ ឥធ បន ‘សញ្ញាយ’ន្តិ វចនាភាវេ ភតកមាសេបិ ឆដ្ឋត្ថេ ភវតីត្យាសង្ក វិវចយតិ ‘ភតក មាសេបិ’ច្ចាទិ។ បុណ្ណោ មា ឥច្ចត្រ មាសទ្ទោ ចន្ទបរិយាយោតិ អាហ- ‘មាសទ្ទេនេ’ច្ចាទិ។ បុណ្ណោ មា អស្សន្តិ និព្ពចនាតិ ឯត្ថ បុណ្ណមាសីសទ្ទស្ស បុណ្ណោ មា អស្សន្តិ នីហរិត្វា វចនាតិ អត្ថោ។ វុត្តិយា អត្ថស្ស ផុដីករណាយ វុត្តំ- ‘សោ បុណ្ណោ តិអាទិ។ តស្សន្តិ បុណ្ណមាសិយំ។ សាបុណ្ណមាសី, ភតកស្ស ភតិយា កម្មការកស្ស យោ តីសតិ រត្តោ មាសោ បរិច្ឆេទនិយមិតោ, តស្ស សម្ពន្ធិនី នេតិ សម្ពន្ធោ។

យស្សញ្ចតិថីយន្តិ អនិយមេន បដិបទាទិមាហ។ អតោឯវ ច និបាតនាតិ ឥមស្មាវ និបាតនា, តេនេវាហ- ‘សុត្តេ វចនមេវ និបាតន’ន្តិ។ មាសសុតិយាច្ចាទោ សាធិប្បាយមត្ថំ វិវរតិ ‘យទិបិ’ច្ចាទិនា។ អស្សាតិ សាមញ្ញវចនេបិ ‘សាស្ស ទេវតា បុណ្ណមាសី’តិ សុត្តេ អស្សាតិ អវិសេសវចនេបិ សោយេវ បុណ្ណមាសីសទ្ទេ សូយ មានោ មាសោយេវ ឆដ្ឋ្យត្ថោ វិញ្ញាយតីតិ សម្ពន្ធោ។

បញ្ចទសរត្តាទោតិ បរេសំ សញ្ញាគហណេន និវត្តិតបញ្ចទសរត្តាទោ។ អថ អទ្ធមាសសំវច្ឆរានម្បិ ឧទាហរណត្តេ នោបញ្ញាសោ កស្មា ន កតោច្ចាហ- ‘អទ្ធមាសសំវច្ឆរាន’មិច្ចាទិ។ ឯវម្មញ្ញតេ “អទ្ធមាសសំវច្ឆរានំ ន បច្ចយេនោផុកមភិធានមបិ តុ សំវច្ឆរេបិ ផុស្សាទិមាសសម្ភវាស្មឹ សំវច្ឆរេ ផុស្សេន មាសេន សម្ពន្ធា ផុស្សោត្យុបចារិយតេ, យថា ច ផុស្សាទិមាសស្ស សម្ពន្ធី អទ្ធមាសោ ផុស្សោ អទ្ធមាសោត្យុបចារិយតេ , ន បនោផុកន្តិ តេសមុទាហរណត្តេ នានុបាទាន”ន្តិ។

១៤. តម

នាកឌ្ឍនត្ថោតិ ណស្សាកឌ្ឍនត្ថោ ន ហោតិ។ យទ្យាកឌ្ឍនត្ថោ អស្ស, តទា ចានុកឌ្ឍិតំ នោត្តរត្រានុកឌ្ឍេយ្យាតិ មញ្ញតេ, កោចិយេវ ហោតីតិ ហោន្តីតិ ឥតោ ភិន្ទិត្វា អានេតព្ពំ។ តទា ទេសស្សាតិ ឥមិនា “តទាទេសា តគ្គហណេន គយ្ហន្តី”តិ បរិភាសមុបលក្ខេតិ។ កតយាទេសស្សាបីតិ កតោ យាទេសោ យស្ស តស្ស កតយាទេសស្សាបីតិ។ ឥការស្សាតិ យាទេសតោ បុព្ពេ ឥការស្ស, ឥមិនា ចាទេសាទេសីនមភេទោ ទស្សិតោ។ ត សទ្ទេ នេកេនាបិ បច្ចេកាភិសម្ពន្ធេ សិទ្ធេតិ ឯវមញ្ញតេ- “យថា’តេន កតំកីត’ (៤-២៩) ន្ត្យាទិសុត្តេ ឯកោវ ត សទ្ទោ ពហូហិ បច្ចយត្ថេហិ សម្ពជ្ឈតេ, តថិហាបិ ឯកមេវ តសទ្ទគ្គហណំ ‘តមធីតេ តំជានាតី’តិ បច្ចេកមភិសម្ពជ្ឈតេ, តស្មា កិមេតទត្ថេន ទ្វិតគ្គហណេនេ”តិ។ ទ្វិតគ្គហណេ បយោជនត្ថយំ វុត្តំ, តត្ថ បឋមំ ទស្សេន្តោ ជានទិច្ចាទិនាធិប្បាយមាវីកត្វា ទ្វិតគ្គហណមិច្ចាទិនា បទត្ថមាហ។

តត្ថ-‘យោ យមធីតេ ជានាតិ ចា’តិ ឥមិនា ទ្វិតគ្គហណាភាវេ បច្ចយត្ថាវយវស្ស សមុច្ចយប្បសង្គមាហ។ សមុច្ចយេ សតិ(យោ) យមធីតេ ជានាតិ ច, តត្ថេវ សិយា, យោ បនាធីតេ កេវលំ, ន (ជានាតិ) តត្ថ ន សិយាតិ ពោធយិតុំ ព្យភិចារមាហ‘ន បច្ចេកាតិ សម្ពន្ធេនេ’តិ។ យថា “តេន កថំ កីត”មិច្ចាទោ “តេន ជិតំ ជយតិ”ច្ចាទិ បច្ចេកសម្ពន្ធេន ភវតិ ឯវម្មាវិញ្ញាយីតិ យថេច្ចាទិ កស្សាត្ថោ។ ‘តេន កតំ កីត”មិច្ចាទីហិ អវត្វា “តេន ជិតំ ជយតិ”ច្ចាទិសុត្តេកទេសវចនមត្ថព្យត្តិ តថា វុត្តេ ហោតីតិ វុត្តំ, តេន ជិតមិច្ចាទោ ជយនាទិកាកិរិយានេ កទព្ពសមវាយិត្តេន បសិទ្ធាតិ យុត្តោ តត្ថ បច្ចេកាភិសម្ពន្ធោ, នេវមជ្ឈេន វេទនា ប្បេកទព្ព សមវាយិត្តាភិយ្យោត្យធិប្បាយោ។

ឥទានិ ទុតិយំ ទស្សេតិ ‘ជាននេ’មិច្ចាទិ, និមិត្ត មិដ្ឋានិដ្ឋពោធការណំ មុហុត្តោ កត្តិកាទិ, ឧប្បាតោ ឥដ្ឋានិដ្ឋសូចកំ បថវិសមុទ្ទាទីនំ សភាវបរិច្ចាគេនាញ្ញតត្តគមនំ។ ជាននសាមញ្ញេតិ និមិត្តាទីនំ ជានន សាមញ្ញេ។ ‘យថាវុត្តជាននស្ស អជ្ឈេន វិសយត្តេ ហេតុមាហ- ‘តំ ជានាតីតិ តសទ្ទេន អធីយមាន បរាមសតោ’តិ។ តតិយំ ទស្សេតិ ‘យតោ ចេ’ច្ចាទិនា។ យតោ ច ឧប្បន្នេន វិធិនា អជ្ឈេន ញាតុ អភិធានម្ប សិទ្ធន្តិ សម្ពន្ធោ, បោត្ថកេសុ បន អជ្ឈេតុញ្ញាតូសុតិ បាឋោ ទិស្សតិ, ឯត្ថាយមធិប្បាយោ “កត្ថចិ បសិទ្ធិវិសយោ ហោតិ តសទ្ទោ, តថា ច វុត្តំ សុពោធាលង្ការដីកាយំ បក្កន្តវិសយោ តថា បសិទ្ធវិសយោ អនុភូតវិសយោ ច តំ

សទ្ទោ យំ សទ្ទំ នា បេក្ខតេ’តិ, តស្មា បសិទ្ធិវិសយេន តសទ្ទេន បុថគេវ បសិទ្ធិយា ឧបសង្គហត្ថំ ទ្វិតគ្គហណំ កត្តព្ព”ន្តិ។ អត្ថត្តយេ វត្តមានស្ស តុ តសទ្ទស្ស សវិសយោ វិសេសោ តតោវាត្ថិកេហិ វេទិតព្ពោ។

១៥. តស្ស

វិសយសទ្ទោ គាមសមុទាយេបិ វត្តតេ, គាមសមុទាយោ ច នាម ទេសោយេវ, តេនាហ វិសយោបិ គាម សមុទាយត្តា ទេសោយេវា’តិ, ឥមិនា វិសយទេសសទ្ទានំ សមានាធិករណត្តមាហ។ វសាតិ ទេសវាសិនោ វសាតយោ, អនុវាកោ គន្ថវិសេសោ។

១៦. និវា

តន្នាមេច្ចាទិនា ន កេវលំ និវាសេយេវ, អថខោ វក្ខមានេសុ បីតិ ទស្សេតិ។ បច្ចយន្តំ សេព្ពាទិ។ ទេសនាមម្ហាតិ ចតូសុ អត្ថេសូតិ វិញ្ញាយតិ, តេនាហ-‘និវាសាទោ វិធី’តិ។ និវាសាទោតិ និវាស អទូរភវនិព្វត្ត អត្ថិអត្ថេសុ។ សំហិតនាមំ នាម លោកិយសទ្ទវោ ហារប្បសង្គមញ្ញសទ្ទវោហារេនុបាត្តនាមំ។

១៧. អទូ

នគរម្បិ ទេសោយេវាតិ អាហ- ‘អទូរភវ’ន្តិ។

១៨. តេន

យថាយោគត្ថោតិ វុត្តិយំ វុត្តយថាយោគសទ្ទស្ស អត្ថោ។

១៩. តមិ

បច្ចយន្តនាមេតិ បច្ចយន្តនាមំ យស្ស សត្តម្យត្ថភូតស្ស ទេសស្ស ហស្មិន្តិ អត្ថោ, នាញ្ញស្សេតិ ភូមាទិវិសិដ្ឋត្ថយុត្តោ អញ្ញស្ស បច្ចយន្តនាមំ ន ហោតីតិ អត្ថោ។ ពទរា ពព្ពជា អស្មិំ ទេសេ សន្តីតិ វិគ្គហោ។

២១. អជ្ជា

ហីយ្យត្តនោតិ “សរម្ហា ទ្វេ”តិ (១៣៤) ទ្វិត្តំ។

២៣. អមា

អមាសហ ភវោ អមច្ចោ។

២៤. មជ្ឈា

មជ្ឈេ ភវោ មជ្ឈិមោ, អន្តេ ភវោ អន្តិមោ ឥច្ចាទិ។

២៥. កណ

មគធេសុ អរញ្ញេ គង្គាយំ បព្ពតេ វនេ កុលេ ពារាណសិយំ ចម្បាយំ មិថិលាយំ សម្ភវោតិ វិគ្គហោ។ “ទិស្សន្តញ្ញេបិ បច្ចយា”តិ (៤-១២០) ឯយ្យកោតិ សេសោ។ បច្ចយន្តរទស្សនេ សតិ ឥមិនាវ សុត្តេន ឥតោ អញ្ញ ត្រាបិ បច្ចយន្តរានិ ហោន្តីតិ សេសោ, គាមេ ភវោ ឧទរេ ភវោ បញ្ចាលេសុ ភវោ ពោធិបក្ខេ ភវោតិ វិគ្គហោ។

២៦. ណិកោ

សរទេ ភវោ, ភវា វាតិ វិគ្គហោ។

២៧. តមស្ស

សិប្បសទ្ទត្ថមាហ-‘លោសល្ល’ន្តិ។ តមេវ ព្យញ្ជយតិ ‘កិរិយេ’ច្ចាទិនា, ករណំ កិរិយា វាទនាទិកស្ស អភ្យាសោ, សោ បុព្ពោ យស្សាតិ សមាសោ, វីណាទិសទ្ទេហិ កិមុច្ចតេច្ចាហ- ‘វីណាទិ’ច្ចាទិ, ទព្ពំ តំតំសមុទាយរូបំ។ សិប្បញ្ញាតិ វត្វា តទត្ថំ វិភាវេតិ ‘កិរិយា វិសេសោ’តិ។ វាទនាទិកិរិយាយ វិសិដ្ឋោ ជាននកិរិយាវិសេសោតិ អត្ថោ, ឥមិនា វីណាទិសទ្ទា ទព្ពត្ថវុត្តិនោ វាទនាទិកិរិយំ កិរិយា វិសេសញ្ច សិប្បមុបចារេន វទន្តីតិ ទីបេតិ។ ឥតិសទ្ទោ ហេតុម្ហិ។ សាយេវេតិ អភ្យាសិតព្ពា ជាននកិរិយាវិសេសស្ស បុព្ពភូតា វាទនកិរិយា, វិសេសេតុំ យុត្តា វីណាទិសទ្ទេនាតិ អធិប្បាយោ។

យុត្តតា ចេត្ថ… វីណាទិវាទនវសេន សិប្បស្ស គហេតព្ពភាវតោ, កថំ វីណាទិសទ្ទេហិ ទព្ពវុត្តីតិ វាទនា វុច្ចតីតិ អាហ- ‘វីណាទិ វិសយត្តា’តិ, វាទនវុត្តិវីណាទិសទ្ទានំ សិប្បវុត្តិត្តំ យថាវុត្តស្សេវ បមាវសេន វត្តមាហ- ‘យថេ’ច្ចាទិ។ វីណាទិវាទនន្តិ យថេតិ សម្ពន្ធោ។ វុត្តមេវ ផុដយន្តោ វុត្តិគន្ថស្ស មុខំ វិវរិយតិ ‘កិរិយេ’ច្ចាទិនា។ កិរិយាត្យាសបុព្ពកំ ញាណក្ខមំ កោសល្លំ វាទនកិរិយា វិសយត្តា វីណាវាទនមិច្ចនេន កិរិយាសទ្ទេន វុច្ចតីត្យត្ថោ។ មុទង្គំ មុទង្គវាទនំ សិប្បមស្ស, វំសោ សិប្បមស្សាតិ វិគ្គហោ។ សីលមទ្ទព្ពំ កថំ បំសុកូលាទិ(នោ) សីលត្ថ សមានាធិករណត្តេនាភិធានន្ត្យាហ- ‘បំសុកូលាទិធារណេ’មិច្ចាទិ។ តញ្ច សីលន្តិ សម្ពន្ធោ។

អប្បិច្ឆតាយាតិ បច្ចយប្បិច្ឆតាយ។ សន្តុដ្ឋិតាយាតិ ចតូសុ បច្ចយេសុ ទ្វាទសវិធសន្តុដ្ឋិយា។ អនុវិធីយមានំ ករិយមានំ។ ផលនិរបេក្ខន្តិ ឥមិនា ឥធ លោកេ ចីវរាទិហេតុ បណិធាយ បំសុកូល ធារណាទី បដិក្ខិបតិ, សីលំ តប្បរភាវេន សេវនា។ តទំ វុត្តំ ហោតិ “បំសុកូលាទិធារណំ បំសុកូលាទិវិសយន្តិ បំសុកូលាទិ សទ្ទេនោបចារេនាភិធីយតេ, សីលំ បំសុកូលធារណវិសយន្តិ បំសុកូលាទិ សទ្ទេនោបចារេនោច្ចតី”តិ។ តិចីវរំ សីលមស្សាតិ វិគ្គហោ តេសំ កុទ្បោ បណ្យមស្សាតិ វិគ្គហោ តោមរំ, មុគ្គរោ បហរណមស្សាតិ វិគ្គហោ, ឧបធីយត្យុបរិអាធីយតីតិ រថង្គំ វុច្ចតិ។ កាមក្ខន្ធកិលេសាភិសង្ខារា វា ឧបធិ ឧបទធាតិ សុខំ ទុក្ខំវាតិ កត្វា។

២៨. តំហន្តិ

ពហុម្ហិ ភូតានគតេសុបិ បច្ចយភាវេ ការណមាហ-‘សង្ខ្យាកាលានមវិវច្ឆិតត្តា’តិ, សុត្តេ វុត្តាយ ឯកសង្ខ្យាយ វុត្តមានកា លស្សេវ ច វត្តមនិច្ឆិតត្តាតិ អត្ថោ។

តទុបាទានន្តភូតិ តេសមេកវចនាទីនមុបាទានន្តុ។ តំ នានន្តរិយ កត្តាតិ ឧបលក្ខណវសេន តេសំ វចន កាលន្តរានមវិនាភាវិត្តាតិ អធិប្បាយោ។ ហន្តិច្ចាទិត្យាទ្យន្តស្ស កិរិយាប្បធានត្តេ កថំ ណាទីនំ តទត្ថេ ជាយ មានានំ សាធនប្បធានត្ត មិច្ចត្រ ហេតុមាហ ‘សភាវតោ’តិ។ មីនេ ហន្តីតិ មេនិកោ។ អជិវ្ហា អនិមិសា ច មច្ឆា, ទិង្គោវ សន្និដ្ឋន្តិ ឥមិនា សំសទ្ទស្ស វិសុំ អត្ថភាវំ ទស្សេតិ។ លោកុត្តរធម្មោតិ នវវិធោ លោកុត្តរធម្មោ, ផលធម្មោបិ ហេដ្ឋិមោ សកទាគាមិវិបស្សនាទីនំ បច្ចយភាវេន ឧបរិមគ្គាធិគមស្ស ឧបនិស្សយភាវតោ បរិយាយតោ ទិស្សមានោវ វដ្តភយំ និវត្តេតិ, ភាវនាភិសមយវសេន មគ្គធម្មោ សច្ឆិកិរិយាភិសមយវសេន និព្ពានធម្មោ។

វដ្តភយន្តិ កម្មកិលេសវិបាកសង្ខាតំ តិវិធវដ្តភយំ។ វិធាន វចនន្តិ អប្បត្តេ-ត្តេ និយោគសង្ខាតវិធិនោ បកាសតំ ឯហិបស្ស វចនំ។ បរិសុទ្ធត្តាតិ កិលេសមលវិរហេន សព្ពថា វិសុទ្ធត្តា។ អមនុញ្ញម្បិ កទាចិ សប្ប យោជនំ យថាសភាវប្បកាសនេន ទស្សេតព្ពំ ភវេយ្យាតិ តទភាវំ ទស្សេតិ។ តេនាហ ‘វិជ្ជមានម្បិ ចេ’ច្ចាទិ។ ននុ ច ឯហិបស្សាតិ ត្យាទ្យន្តា, តស្មា នេតេតិ បច្ចយោ បប្បោតិ, តថាហិ បាដិបទិកតោ បច្ចយវិធានម្បដិបាទិតំ, ន ត្យាទ្យន្តតោ នាបិ វាក្យតោ, តស្មា កថមេហិបស្សិកោតិ ហោតីតិ អាហ-‘ឯហិបស្សសទ្ទោចាយ’មិច្ចាទិ។ បទ សមុទាយស្សានុករណោតិ បទសមូហស្ស អនុករណភូតោ ឯកោ ឯហិបស្សសទ្ទោ។ អថវា ឯហិ អាគច្ឆ ឥមំ ធម្មំ បស្សាតិ យោ អប្បត្តេ-ត្តេ និយោគសង្ខាតោ វិធិ, តព្ពាចកោ យន្ទិបាតោ ឯហិបស្សាតិ, ឯហិបស្សវិធី អរហតីតិ ឯហិបស្សិកោ, អថវា ឯហិច្ចេវ និបាតោ, ទស្សនំ ញាបនំ បស្សោ, ឯហីតិ បស្សោ ញាបនំ ឯហិបស្សោ, ឯហិបស្សំ អរហតីតិ ឯហិបស្សិកោ។

២៩. តេន

ឯកីភាវោតិ មុត្តេហិ សំសដ្ឋានំ មាសានមិវ មិស្សីភាវោ។ ឯសោតិ សំសគ្គោ, ឧក្កំសេនាតិ ឧក្កំសាធានេន [ឧក្កំសសាធនេន (បោត្ថកេ)] ច ភាវិតព្ពន្តិ សម្ពន្ធោ ។ សំសគ្គឧក្កំសានំ សហភាវស្ស អនេកន្តិ កត្តេ ការណមាហ- ‘អសុចិទព្ពេ’ច្ចាទិនា។ ព្យតិរេកមាហ- ‘នុក្កំសោ’តិ យត្ថ សំសគ្គរហិតំ កេវលមភិសង្ខត្តមត្ថិ, តត្ថ បច្ចយមុទាហរណេន ទស្សេត្វា វិជ្ជាយ សហ សំសគ្គស្សាវិជ្ជមានត្តេ ការណំ វទតិ ‘រូបី ធម្មត្តា’តិអាទិ។ រូបំ ភូតោ

បាទាយភេទមស្ស អត្ថីតិ រូបី, យតាទិ សំសដ្ឋំ ភត្តាទិ។ តស្ស ធម្មោ សភាវោ សំសគ្គោ, តស្ស ភាវោ តត្តំ, តស្មា, តស្សាតិ សំសគ្គស្ស, វិជ្ជាត្វរូបី... យថាវុត្ត រូបសភាវាភាវា, តេនាហ- 'វិជ្ជាយ ច អរូបិត្តា'តិ ចរតេច្ចន្ទាតុយេវ ចរតិ។

វាចសិកំ មានសិកន្តិ "មនាទីនំ សក, យំកិញ្ចិតិ សតាទិកំ យំកិញ្ចិ។ ពាហុលកេនេវេត្ថាវធារណំ លព្ភតីតិ វុត្តំ- 'តតោ វា'តិ, ទេវទត្តេន កីតោតិ សោ អត្ថោ តទត្ថោ, តស្ស អប្បតីតិ អភិធានសត្តិវេកល្លេន វុត្តិយមនវគមោ, ទេវទត្តិកោតិ ហិ វុត្តេ ទេវទត្តេន កីតោត្យយមត្ថោ នប្បតីយតេ... តាទិស សទ្ទ សត្តិវេកល្លេន តទត្ថស្សានមិធីយមានត្តា, អវគមោ ច នាម សតិ សាមត្ថិយេ សិយាតិ ឥមមត្ថំ សង្ខេបតោ ទស្សេតុមាហ- 'តទត្ថាប្បតីតិយា'តិអាទិ។

អភិធានលក្ខណត្តន្តិ អភិធានំ សតិ សាមត្ថិយេ វាក្យេ វចនីយស្សាត្ថស្ស វុត្តិយា កថនំ លក្ខណំ សភាវោ យេ សន្តេ អភិធានលក្ខណា, តេសំ ភាវោ តត្តំ, តព្ភាទិសមាប្បេវមេវ ទដ្ឋព្ពា។ មរិចេន អភិសង្ខតំ សំសដ្ឋំ វាតិ, សលាកាយ ជិតន្តិ វិគ្គហោ។

៣០. តស្ស

យោ "ទិស្សន្តញ្ញេបិ បច្ចយា"តិ (៤-១២០)

៣៤. ណោ

បវុត្តេបីតិ កច្ចាយនេន បវុត្តន្តិ អត្ថេ "អញ្ញស្មឹ"តិស្មឹណោ ហោតេវាតិ អធិប្បាយោ។

៣៥. តវា

ទុនោ វុក្ខស្ស។

៣៨. មាតា

មាតាបិតុន្នំ មាតាបិតរោតិ មាតុយា មាតាបិតរោ បិតុស្ស មាតាបិតរោ, ន ឯកមេកតោ ទ្វីសូតិ ឯកតោ ឯកតោ វុត្តនយេន ទ្វីសុទ្វីសុ អត្ថេសុ ន ភវតីតិ អត្ថោ។

៣៩. ហិតេ

មាតុ ហិតោ, បិតុ ហិតោតិ វិគ្គហោ។

៤០. និន្ទ

សេន រូបេន ញាតេបិ វិសេសរូបេន អញ្ញាតោ អញ្ញាតវិសេសោ។ កដ្ឋាទិមយា យា បដិមា តម្បដិច្ឆន្ទកំ។ សម្ពន្ធោ សស្សាមិលក្ខណោ អស្ស អត្ថីតិ សម្ពន្ធិ កស្សាតិ កី សទ្ទនិទ្ទិដ្ឋោ, សោវ វិសេសោ, សម្ពន្ធិវិសេសោ វិសយោ អស្ស អញ្ញាណស្សាតិ សមាសោ។ បយោគាសម្ភវាតិ អយមស្សោតិ វុត្ត អស្សប្បកតិយាបិ បយោគា សម្ភវា។ តថាហិ យទិ យស្សាច្ឆន្ទមជាននំ សិយា តថា សតិ សព្ពថា វត្ថុជាននាភាវេ បកតិយេវ ន សិយា, ន ហិ សព្ពថា អវិញ្ញាតត្ថោ សទ្ទោ បយោគមហរតិ, តស្មា សរូបេន ញាតស្ស យស្ស វិសេសោ អវិញ្ញាតោ, សោយេវិធ អញ្ញាតោ-តិមតោតិ វិញ្ញាយតេ, អញ្ញាតោ-ស្សោកស្ស [អញ្ញាតោ សេសញ្ញស្ស (បោត្ថកេ)] វា កុតោតិវា កី សភាវោ វេតិ ហិ អស្សកោតិ។ កប្បច្ចយន្តោ ហត្ថិកតច្ចយន្នាមធេយ្យំ នាមំ យស្ស ហត្ថិវិយាតិ ទស្សិតបដិភាគស្ស សោ កប្បច្ច យន្តនាមធេយ្យោ។ អភិនិវេសេន វា សិជ្ឈន្តិ យថា អដ្ឋនាទិវេសធារិនិ អដ្ឋនាទិសទ្ទេនាតិ អធិប្បាយោ។

បដិមាយាតិ ឯត្ថ បូជនត្ថា ឯវ បដិមា គហិតា, មោរសមាន នាមត្តា មោរោវិយាតិ យោជនា, ចញ្ចា តិណបុរិសោ, ឥធ បន តំ សទិសោ បុរិសោ មនុស្សោ ចញ្ចា។ អកស្មា ឯវ អាកស្មិកំ "សកត្ថេ"តិ (៤-១២២) ណិកោ។ យំកិញ្ចិ អពុទ្ធិបុព្ពកំ, តមាកស្មិកំ, តស្មឹ អាកស្មិកេភិធេយ្យោ សតិ ឥវសទ្ទត្ថេ វត្តមានតោ ណ្លយោ ហោតីតិ អត្ថោ។ កាកោ ច តាលញ្ច ផលំ កាកតាលាទិ, តេសមិវ មិលនំ។ អជាខគ្គានមិវ មិលនំ យទាកស្មិកំ,

កិញ្ចិ តម ជាខគ្គីយំ , ណោ តវគ្គោ។ សក្ករន្តិ “សំយោគេ ក្វចី”តិ (៤-១២៥) វុឡ្ឍភាវោ។ មុនីវ, ពាលេវ, កុលិសមិវ, ឯកសាលាតវាតិ វិគ្គហោ, លោហិតោវ លោហិតិកោ ផដិកមណិ។

៤១. តមស្ស

ទោណាទីត្យាទិសទ្ទេន ខារសតាទយោបិ បរិមាណវិសេសា គយ្ហន្តិ។ សង្ខ្យា អសីតិបញ្ចាទយោ, អញ្ញំ វា យំកិញ្ចីតិ ឧបឌ្ឍកាយាទិ, សោឡស ទោណា ឯកា ខារី។ ននុ បញ្ចកំ គន្ថជាតន្តិ វត្វា អញ្ញំ វា សង្ខ្យាទិកន្តិ វុត្តំ តំ កថំ បាណិនិយេហិ វិយ “សង្ខ្យាយ សញ្ញាសង្ឃសុត្តាជ្ឈយនេសូ”តិ (៥-១-៥៨) សុត្តិតត្តាភាវាតិ មនសិ និធាយ ‘សង្ខ្យាវាចីហិ’ច្ចាទិ វុត្តំ។ “អាទសហិ សង្ខ្យេយ្យេ វត្តន្តី”តិ បញ្ចសទ្ទស្ស សង្ខ្យេយ្យេ វុត្តត្តា អាហ- ‘បញ្ចាវយវា’តិ។ បរិមាណសទ្ទសន្និធានេ សង្ខ្យានេបិ បញ្ចសទ្ទោតិ មញ្ញមានោ អាហ- ‘បញ្ចសង្ខ្យានញ្ចេ’តិ។ បញ្ចា វុត្តយោតិ បញ្ចវារា, រូបានីតិ ច បរិយាយន្តរេន អាវុត្តិសទ្ទស្សេវ វាត្តុំ ព្យត្តំ ករោតិ។

៤៤. កិម្ហា

ននុ សុត្តេ សង្ខ្យាយន្តិ ន វុត្តំ កត្យាទយោ ច បយោគា សង្ខ្យា បរិមាណេយេវ ទិស្សន្តិ កថំ នាមេត្ថាយំ វិធីតិ អាហ- ‘ពហុលេ’ច្ចាទិ។ សង្ខ្យាបរិមាណេយេវាយំ វិធីតិ កឹ សទ្ទេ សង្ខ្យាបរិមាណ វិសយេយេវ វត្តមានេ អយំ វត្យាទិកោ វិធីតិ អត្ថោ, ននុ ចេត្ថ កឹ សទ្ទោ បញ្ហេ វត្តមានោ កថំ សង្ខ្យាបរិមាណេ វត្តតេតិ វុច្ចតេ, យជ្ជបិ សង្ខ្យាបរិមាណេ ន វត្តតេ, តថាបិ សង្ខ្យាបរិមាណស្ស បុច្ឆិយមានត្តា សង្ខ្យាបរិមាណវិសយេ វត្តតេ វាតិ។ ពហុលាធិការ បយោគសាមត្ថិយហេតុនិទស្សនេ ផលមាហ- ‘យត្រត្វិ’ច្ចាទិ, បរិច្ឆេទកត្តេន បរិមាណកត្តេន។ អយមេត្ថាធិប្បាយោ “យទាកិមិទំ សង្ខ្យា បរិមាណមេសំ ទសន្នំ ន កិញ្ចិ អប្បកមេវេតន្តិ សង្ខ្យាបរិមាណមេវ កឹ សទ្ទេន និទ្ទិយតេ, តទាបិ សង្ខ្យា បរិមាណស្ស និទ្ទិយមានត្តា សង្ខ្យាបរិមាណវិសយត្តមេវេតិ ខេបេ វត្តមានាបិ កឹ សទ្ទា វតិច្ចាទិ សិយា, ពហុលាធិការាទិតោវ បនេត្ថ ន សិយា”តិ។ វការានុពន្ធា ឥសទ្ទលោបត្ថាតិ យោជនា។

៤៥. សញ្ជាតំ

ពុភុក្ខាបិបាសប្បកតីហិ ខសន្តាហិ អកម្មវចនិច្ឆាយំ “គមនត្ថា កម្មកាធារេ ចា”តិ (៥-៥៩) កត្តរិ ក្តេ ញាម្ហិ ច ពុភុក្ខិតោ បិបាសិតោតិ សិទ្ធេបិ វត្តមានេ បយោគត្ថុំ ពុភុក្ខាបិបាសាតិ បាហោ។

៤៦. មានេ

សព្ពម្បរិច្ឆេទរូបន្តិ ឧម្មានបរិមាណាទិកំ សព្ពំ បរិច្ឆេទរូបំ។ តត្រ ច ឧច្ចត្តេន មានមុម្មានំ, សព្ពតោ មានំ បរិមាណំ។

៤៧. តគ្ឃោ

“បមាណបរិមាណេហិ សង្ខ្យាយចាបិ សំសយេ មត្តោវត្តព្ពោ”តិ (៥-២-៣៧) បាណិនិយវត្តព្ពការវចនំ, តត្ថ បមាណ មាយាមោ។ សង្ខ្យាយាតិ បញ្ចមី។ ឯតេហិ សំសយេ មត្តោ វត្តព្ពោតិ អត្ថោ។ វិទត្ថិមត្តំ រតនមត្តំ វាតិអាទីនិ កមេន តត្ថោទាហរណានិ។

ន វត្តព្ពន្តិ យថាវុត្តវត្តព្ពវចនំ បដិក្ខិបតិ។ បដិក្ខិត្តេ តស្មឹ វិទត្ថិមត្តំ រតនមត្តំ វាតិអាទិ(នា) យំកិញ្ចិ ទណ្ឌ បុព្ពណ្ណាទិកំ [បណ្ណាទិកំ (បោត្ថកេ)] សំសយិតំ, តេន មានសង្ខាតស្ស បរិច្ឆេទស្សាភាវា កថមេតេ បយោគា សិយុន្តិ អាសង្កិយ តត្ថ ការណមាហ- ‘តថាភូ្យហនតោ សិទ្ធត្តា’តិ។ តថាភូ្យហនតោតិ វិទត្ថិមានម្បមាណមស្ស រតនម្មាន មស្សាត្យាទិនា តេនប្បការេន អភ្យូហនតោ អភ្យុបគមតោតិ អត្ថោ។ សំសយោ ច នាម ឧភយបក្ខ បរាមសនេ សតិ សិយាតិ យថាវុត្តមព្ភូហនំ សាធេតុមាហ-នាន្តរេនេ’ច្ចាទិ។ បក្ខទ្វយេហីតិ វិទត្ថិ មានមស្ស រតនម្មានមស្សាតិ ឯវមាទិកេហិ បក្ខទ្វយេហិ។ អភ្យូហនំ សំសយស្សាតិ គម្យតេ។ ជណ្ណុ មានមស្ស ជណ្ណុតគ្ឃំ។

៤៨. ណោច

បុរិសោ បមាណមស្សាតិ វិគ្គហោ។

៤៩. អយូ

ឧបាធ្យន្តរោបាទានាតិ ‘អំសេ’តិ និមិត្តន្តរោបាទានា និវត្តតីតិ យោជនា។

៥០. សង្ខ្យា

សច្ចុតីសាសទសន្ដាយ សង្ខ្យាយ បឋមន្តាយ អស្មី សតសហស្សេ អធិកា សង្ខ្យាតិ អត្ថោ ខោ ភវតីតិ សុត្តត្ថោ។ សច្ចុតីសា សទសន្តាតិ បឋមាវចនំ បឋមន្តតោ វិចិញ្ញបនត្ថំ។ ននុ ច សុត្តេ ‘សតសហស្ស សត សហស្សេ ខោ’តិ ន វុត្តំ, តថា សតិ វុត្តិយំ កថំ ‘សតំ សហស្សំ សតសហស្សំ វា’តិ វុត្តន្ធ្យាសង្កិយាហ- ឧភយថាវគមា’តិអាទិ។ ឧភយថាវគមាតិ សតំ សហស្សន្តិ ច សតសហស្សន្តិ ច ឧភយប្បការេនាវគមា, ឧភយថាវគមោ បយោគ ទស្សនញ្ចេត្ថ ឯវំ វិវរណេ ការណន្តិ អធិប្បាយោ។ បច្ចយត្ថេន សមានជាតិយេ បកត្យត្ថេ សតីតិ យេនកេនចិ សុវណ្ណកហាបណាទិនា បច្ចយត្ថេន សមានជាតិយេ។ សុវណ្ណមាសកទីន [សុវណ្ណកហាបណាទីនំ (បោត្ថកេ)] មសមាន ជាតិយានំ។ អកេវលំ ចោទាហរណំ ទស្សេតុំ ‘ឯកវីស’ន្តិ វុត្តំ។ អនិប្ផន្នត្តា សទ្ទានមិធ បច្ចយគ្គហណបរិភាសាវតារោ នត្ថិ។

៥១. តស្ស

ននុ ច សង្ខ្យាសទ្ទោ សង្ខ្យានេ សង្ខ្យេយ្យេ ច វត្តតេ, កថមេត្ថ សង្ខ្យានេវសិតា វុត្តិ យេនេវំ វិវរណំ កតមិច្ចាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ, បច្ចាសន្នំ សង្ខ្យាសទ្ទស្សាតិ អធិប្បាយោ។ ឥមិនា ច ករណសាធនោ-យំ បូរណសទ្ទោតិ វិញ្ញាបេតិ។ យតោតិ វុត្តយំ សទ្ទសម្ពន្ធិនា តំសទ្ទេន សេតិ ឧល្លិង្គិតស្ស សង្ខ្យាតិអត្ថមុបទស្សិយ សាយេវ បូរិយតេតីមស្ស កម្មភាវេន តិដ្ឋតីតិ ទស្សេតុំ តេន បូរណេន បូរិយតេ’តិ អាហ។

សម្បជ្ជតេតិ បូរិយតេត្យស្សត្ថមាចិក្ខតិ។ អនេនេតំ ទស្សេតិ “(ន) យជិកាទីនមិវ ទព្ពានំ ទព្ពន្តរេ នាតិ រិត្តីករណំ សង្ខ្យាយ បូរណំ កិញ្ចរហិ តស្ស សមប្បត្តិយេវា”តិ។ អថ កាយំ វចោយុត្តិ ‘សាសង្ខ្យា បូរិយតេ យេនេ’តិ, យាវតា សាតិ យស្មា បច្ចយោ វិហិតោ តស្ស សង្ខ្យាសទ្ទស្ស បរាមាសោ តស្ស ច បូរណេន អភេទោបច្ចាសង្កិយាហ- ‘អភេទេនោច្ចតេ សង្ខ្យា បូរិយតេ យេនេតី’តិ អភិធានាភិធេយ្យានមភេទោបចារេន វុច្ចតីត្យត្ថោ, សង្ខ្យេយ្យបូរណេ ខោ ន ហោតីតិ វត្វា តទត្ថំ វិភាវេតុមាហ- ‘ទ្វាទសន្ន’មិច្ចាទិ។ សោ យដោ តាសំ យជិកានំ បូរណោ ទព្ពានំ ទព្ពន្តរេ នាតិ រិត្តីករណវសេន។ វីសតិយា បូរណោតិអាទិនា វិគ្គហោ។

៥៤. ឆា

កច្ចាយនេន “ទ្វិតីហិ តិយោ”តិ (២-៨-៤២) សុត្តេន ទ្វិតិសទ្ទេហិ តិយប្បច្ចយំ វិធាយ “តិយេ ទុតាបិ ចា”តិ (២-៨-៤៣) ទ្វិតីនំ ទុតាទេសេន ទុតិយំ តតិយន្តិ ច “ចតុឆេហិ ថឋា”តិ (២-៨-៤១) សុត្តេន ចតុតោ ថប្បច្ចយំ វិធាយ ទ្វិត្តេន ចតុត្ថន្តិ ច និប្ផាទិតំ។ ឥធ តថា ភាវេន កថំ តេ សិជ្ឈន្តីតិ អាសង្កិយ វុត្តិយំ ‘កថ’មិច្ចាទិ វុត្តន្តិ ទស្សេតុមាហ ‘សង្ខ្យេ’ច្ចាទិ។ វុត្តិយំ ‘ទុតិយស្សា’តិអាទិនា សុត្តេកទេសា ទស្សិតាតិ តានិ សម្បុណ្ណំ កត្វា ទស្សេតុំ ‘ទុតិយស្សា’តិអាទិនា ‘ចតុត្ថតតិយាន’មិច្ចាទិនា ច វុត្តានិ។

៥៥. ឯកា

សង្ខ្យាវចនស្ស គហណេ កោ ទោសោច្ចាហ-‘សង្ខ្យាវាចិ’ច្ចាទិ។ ពហុត្ថវិសយេ បយោគោ ន សិយាតិ សង្ខ្យាវចនស្ស ឯកត្ថេ និយតត្តា វុត្តំ។ ឯកាកីហិច្ចស្ស អត្ថមាចិក្ខតិ បធានភូតេហេវ’ច្ចាទិនា។ ឧបបជ្ជតេ ពហុត្ថវិសយេ បយោគោត្យបេក្ខតេ។

៥៦. វច្ឆា

តរោ ហោតីតិ វុត្តេបិ តេហិ តរោ ហោតីតិ វិញ្ញាយតិ, វច្ឆាទីហីតិ សុតត្តា បន វច្ឆាទីនន្តិ ច វិញ្ញាយតីតិ វច្ឆាទីនន្តិអាទិនា វុត្តិគន្ថោបទស្សនំ។ ននុ តនុត្តេ វវច្ឆាទីហិ បច្ចយោ វិធីយតេ, យេ ច សរីរេន កិសាវច្ឆាទយោ, តត្រាប្បវិសេសេន បយោគោ បសជ្ជតិ [បយោបសជ្ជនេ (បោត្ថកេ)] វិសេសានុបាទានតោ, តស្មា កថមត្រ សភាវស្សេវ តនុត្តំ វិញ្ញាយតេ យេនេវំ វិវដមិច្ចាហ- ‘វច្ឆាទិសទ្ទាន’ មិច្ច-ទិ, វច្ឆាទីហិ បកតីតិ បច្ចយេ វិធីយមានេ តាសំ បវត្តិនិមិត្តំ វយោវិសេសាទិ, យស្មី សតិ វច្ឆាទយោ សទ្ទា ទព្ពេ-ភិនិវិសន្តេ, តំ បច្ចយា-សន្នំ, ន ច កិសត្តស្ស ភាវា ទព្ពេ វច្ឆាទិសទ្ទា បវត្តន្តេ។ អតោ តស្សេវ សទ្ទប្បវត្តិនិមិត្តស្ស តនុត្តេ យុត្តំ បច្ចយេន ភវិតុំ, (ន) តនុត្តមត្តេតិ មញ្ញតេ។ បវត្តិនិមិត្តំ សម្ពន្ធិ អាសន្នន្តិ សមានាធិករណានិ។

វណ្ណោ បឋមវយោ, តស្ស តនុត្តំ ទុតិយវយប្បត្តិ។ ទុតិយញ្ហិ វយំ បប្បោន្តស្ស វច្ឆស្ស បឋមោ វយោ វច្ឆសទ្ទស្ស បវត្តិនិមិត្តំ កិញ្ចិមត្តាវសេសំ ភវតិ អមុមេវាហ-‘សុសុត្តស្សេ’ច្ចាទិនា។ ឧក្ខោតរុណោទុតិយវយប្បត្តោ វុច្ចតេ, តស្ស តនុត្តំ តតិយវយប្បត្តិ។ តតិយញ្ហិ វយប្បត្តកាលេ ទុតិយស្ស វយស្ស ឧក្ខសទ្ទប្បវត្តិ និមិត្តស្ស កិញ្ចិមត្តាវសេសតោ [វសិស្សតេ (បោត្ថកេ)] ជាតិសង្ករត្តា តទ្ទភជាតិយា វឡវាជាតិយា ច មិស្សត្តា។ ភារវាហកត្តម្បតិយោ សមត្តោ, សោ ឧសភោត្យុច្ចតេ, យទាតុ តស្ស ភារវាហកត្តេ សាមត្ថិយំ មន្ទំ ភវតិ បរិក្ខីណំ, តទា តនុត្តម្ភវតីត្យាហ- ‘សាមត្ថិយស្ស តនុត្តំ អប្បពលតា’តិ។

៥៧. កិម្ហា

សមុទាយោ នាម ឡវយវោ វា សិយា ពហុការយវោ វា, តត្ថ ឡវយវសមុទាយា និទ្ធារណេ សាមត្ថិយា ឯកស្សេវ និទ្ធារណំ វិញ្ញាយតិ តមេវានុសរតិ។ ពហុការយវសមុទាយាប្បេ ‘កស្ស និទ្ធារណេ’តិ សុត្តេ ឯកស្សាតិ វចនាភាវេបិ ឯកស្សេវ និទ្ធារណំ វិញ្ញាតព្ពំ តេនេវ កតរោ ភវតំ ទេវទត្តោ’ត្យាទិកមុទាហរណមទាសិ។ កតរោ ភវតំ ទេវទត្តោ កតរោ ភវតំ កឋោត្យាទ្យុទាហរណពហុត្តេន និទ្ធារណវាចីនមពហុត្តេបិ និទ្ធារិយមានវាចីហី’តិ ពហុត្តេន វុត្តំ។ អបច្ចបរំបរាយ បវត្តំ គោត្តំ វំសោ, តទភិ ធាយិនោ អបច្ចប្បច្ចយន្តាបិ អភេទោបចារេន គោត្តំ, តេវាបច្ចា បច្ចវន្តសម្ពន្ធទ្វារេនោបច្ចេ បវត្តាតិ សម្ពន្ធិសទ្ទា ភវន្តិ, ចរណសទ្ទា ច កឋា យោ កិរិយាសទ្ទា ភវន្តិ កឋាទីហិ វុត្តជ្ឈយនត្ថំ យថា សកំវតចរណកិរិយានិមិត្តត្តេនាជ្ឈេតូសុ បវត្តាតិ តេសំ សម្ពន្ធិសទ្ទានំ កេសញ្ចិ អត្ថស្ស កិរិយាសទ្ទានំ ចាត្ថស្ស អសត្យបិ ជាតិត្តេ ជាតិនិពន្ធនំ លោកេ ការិយមិដ្ឋំ តទុត្តំ “គោត្តញ្ច ចរ- ណេហិ សហា”តិ។ តត្ថាបិ ជាតិត្តម្បរិភាសិតំ, តេនាហ- ‘កឋស្ស ចរណត្តា ជាតិត្តំ គោតត្តា ជាតិត្ត’ន្តិ ច។

៥៨. តេន

លោកិយាតិ បរសទ្ទសត្ថការេ សន្ធាយាហ។ ឥហ តុ អវិសេសេន វុត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។ និរុត្តិយំ សាមញ្ញេន វុត្តត្តាតិ យោជនា។ សាមញ្ញេន វុត្តាការំ ទស្សេតុំ ‘កថ’ន្តិអាទិ វុត្តំ។ ទេវេហិ ទត្តោ ព្រហ្មុនា ទត្តោតិអាទីនិ កត្តរិ ករណេ វា វិគ្គហវាក្យានិ។ ទេវទត្តោ ទេវទត្តិកោ ទេវិយោ ទេវលោតិអាទីនិ វុត្តិបទានិ។

តត្ថ និរុត្តិបិដកាគតានំ ‘ទេវទត្តា ទេវទត្តិកោ’តិអាទីនំ វុត្តិបទានមញ្ញថា និប្ផត្តិមុបទស្សិយ ទេវលោ ទេវិយោតិអាទីនម្បន វចនន្តរេនេវ និប្ផត្តិ ទស្សេតុំ ‘ទេវេហិ ទត្តោ’តិអាទិ វុត្តំ។ បរសទ្ទសត្ថការានម្បិ ទេវលោ ទេវិយោតិ វចនន្តរេនេវ សាធនំ សាធនាការញ្ច តេសំ ទស្សេតុំ ‘កេចីហី’តិអាទិ វុត្តំ។ ឯកទេសតោយេវ បច្ចយមិច្ឆន្តិ តេន តេសំ ទេវលោ ទេវិយោ ទត្តិ លោច្ចាទិ ភវតិ។ កប្បនាគារវោតិ ទត្តសទ្ទលោបនាមេក ទេសវសេន កប្បនាគារវោ។

៥៩. តស្ស

ន ច សព្ពេតិអាទិនា ពហុលាធិការេ ផលំ វុត្តំ។ ភាវសទ្ទោ កត្ថចិ កិរិយាយំ វត្តតេ ‘ភាវេ អយំ វិធី’តិ។ កត្ថចិ អធិប្បាយេ ‘អយមេតេសំ ភាវោ [ភាវោធិប្បាយោ]’តិ។ កត្ថចិ បទត្ថេ ‘ឥមេ ភាវា’តិ។ កត្ថចិ សត្តាមត្តេ‘តិណានំ ភាវោ’តិ។ តេនាហ-‘ភាវសទ្ទស្សេ’ច្ចាទិ។ រូបសាធន ទ្វារេនាតិ ភាវសទ្ទស្ស រូបសាធនទ្វារេន, សប្បន្តិ បកាសេន្តិ អត្ថ មនេនាតិ សទ្ទោ។ សោវ អភិធានំ អភិធីយតេ-នេនត្ថោតិ កត្វា។ ពុជ្ឈតិ អត្ថសរូបន្តិ ពុទ្ធិ, សាវ បតីយតេ-នេនាត្ថោ បច្ចេតិ អត្ថ មិតិ វា បច្ចយោតិ វុច្ចតិ។

ននុ ច ‘ភវន្តិ ឯតស្មា ពុទ្ធិសទ្ទា’តិ វុត្តំ តស្មា បវត្តិនិមិត្តមុភិន្នម្បិ ភវតិ, តថាសតិ ‘សទ្ទប្បវត្តិនិមិត្ត’ន្តិ សទ្ទស្សេវ បវត្តិនិមិត្តតា កស្មា វុត្តាតិ វុច្ចតេ។ បាកដភាវេន អភិធានាភិធេយ្យសម្ពន្ធស្ស សទ្ទស្សេវ បវត្តិនិមិត្តតំ វត្វា វិសុំ ពុទ្ធិយា និមិត្តស្ស រូបានុគតត្តំ វិសេសេត្វា បវត្តិនិមិត្តតមស្សា ទីបេតុំ ‘និមិត្តវសាហិ’ច្ចាទិមាហ។ ទព្ពេគុណោតិ ទព្ពេ វុត្តិយំ គុណោ និមិត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។ គុណសទ្ទស្សេវ ជាតិសទ្ទត្តេនោទាហរណទ្វយំ ទត្តំ… គុណស្ស ជាតិយា វិសុំ ជាតិនិមិត្តស្សាភាវតោ [និមិត្តស្ស ភាវតោ]។ កិរិយាទីតិអាទិសទ្ទេន ទព្ពាទីនំ គហណំ, កេចិ បន កិរិយាសទ្ទានំ កិរិយា បវត្តិនិមិត្តន្ត្យាហុ។ តេសំ ទេវទត្តាទីនំ អវត្ថាវិសេសេន អវត្ថាភេទេន សាមញ្ញំ តទវត្ថា វិសេសសាមញ្ញំ។ តេនាហ- ‘ទេវទត្តស្សា’តិអាទិ។ វិជ្ជមានោ បទត្ថោ វិសយោ យេសំ ទេវទត្តាទីនំ សញ្ញាសទ្ទានំ តេសំ បវត្តិនិមិត្តំ ជាតិលក្ខណមាចិក្ខិតម្បជិ បាទិតន្តិ អត្ថោ។

អនេន ច ទេវទត្តាទយោ សញ្ញាសទ្ទាបិ សមានា ជាតិសទ្ទាតិ វុត្តំ ហោតិ។ យទិ ចរហិ សញ្ញាសទ្ទាបិ ជាតិវចនា សិយុំ, បញ្ចវិធត្តមេសំ បរិហាយតីតិ។ នេទមេវំ វិញ្ញេយ្យំ... បសិទ្ធតរជាត្យាភិធាន កបគោវីហិយវាទិសទ្ទាជាតិសទ្ទត្តេន វិសុំ បរិគ្គយ្ហន្តិ។

សម្ពន្ធិភេទតោតិ យដាទិសម្ពន្ធីនំ ភេទតោ។ អភាវស្សភេទតោតិ យដបដាទីនំ សម្ពន្ធីនំ ភេទេន អភាវស្ស ភេទតោ អភេទេបិ ភេទា ឧបចរិតា សន្តីតិ យោជនា។ យស្ស សាមញ្ញស្ស វសា, តេសុ ឧបចរិតភេទេស្វាកាសាទីសុ។ និរវយវាវិជ្ជមានវិសយានន្តិយេ អាកាសោ វិយ និរវយវា អភាវោ វិយ អសន្តា ច, តេ វិសយោ យេសំ សទ្ទានំ តេសន្តិ អត្ថោ។ សាមញ្ញំ ភាវោតិ បុថុជ្ជនាទិសាមញ្ញំ ភាវោតិ អត្ថោ។ អលសស្ស ភាវោ កិរិយាសម្ពន្ធិត្តំ, ព្រហ្មញ្ញំ ជាតិ ចាបល្យំ នេបុញ្ញំ គុណោ វា។ វុត្តិយំ សកត្ថេកន្តាតិ “សកត្ថេ”តិ (៤-១២២) ឥមិនា សកត្ថេ កតកប្បច្ចយន្តាតិ អត្ថោ។ ន ទដ្ឋព្ពន្តិ សម្ពន្ធោ។ បត្តកាលោវ បត្តកល្លំ។ ករុណា ឯវ ការុញ្ញំ។

៦២. អណ្វា

“ឯកយោគនិទ្ទិដ្ឋានំ សហវាបវត្តិ សហវា និវត្តី”តិ ‘ភាវ កម្មេសូ’តិ អនុវត្តតេ។ តថាបិ ភាវេតីមិនាវេត្ថសប្បយោជនត្តំ ទស្សេតុមាហ- ‘ភាវកម្មេសុ’ច្ចាទិ។

៦៤. តរ

យជ្ជបិ សីជាតុស្ស កេវលស្ស សុបនេ បវត្តិ, តថាប្យតិបុព្ពស្ស ឧក្កំសេ បវត្តីតិ អាហ- ‘អតិសយោ ឧក្កំសោ’តិ។ សោ ច អតិសយោ កស្ស សម្ភវតិច្ចាហ- ‘សោ ច កិរិយាគុណាន’ន្តិ។ កថំ តេសមតិសយោច្ចាហ- ‘អាធារភូតទព្ពវសា’តិ។ កុតោច្ចាហ- ‘អនបេក្ខិតេ’ច្ចាទិ។ អនបេក្ខិតោ កិរិយាគុណានំ និស្សយោ ទព្ពសង្ខាតោ យេសន្តិ វិគ្គហោ, ទព្ពស្ស និស្សយភូតស្សា-តិសយត្តំ ហោន្តម្បិ និស្សិតានំ កិរិយា គុណានំ វសេនេវ សិយា នាញ្ញថាតិ វត្តមាហ-‘បច្ចធិករណ’ន្តិអាទិ។

ននុ ច យទិ កិរិយាគុណានមេវាតិសយោ, តទា ន សិជ្ឈតិ ‘គោតរោ’តិ នេស ទោសោ, នោ ចេត្ថ ជាតិយាតិសយោ, កស្ស ចរហិ គុណស្ស គោ អយំ យោ សកដំ វហតិ, គោតរោ-យំ យោ សកដំ វហតិ សិរញ្ចាតិ, ជាតិយា ហិ និច្ចាយេករូបាយ នោក្កំសាបកំសយោគោ សម្ភវតីតិ ទព្ពស្សាបិ នាតិសយសម្ភវោ។ តថាហិ តុល្យប្បមាណស្ស គុណកតោវ មូលតោ ឧក្កំសោ ទិស្សតិ សមានេបិ ហិ អាយាមេ វិត្ថារេ ច បដស្ស កាសិកស្សាញ្ញោវាគ្ឃោ ភវតិ មាថុរស្សាញ្ញោ វាតិ។ ទព្ពស្សាបិ សាតិសយេហិ យុត្តតាមត្តេន សាតិសយត្តស្សុបដ្ឋាបិតត្តា វុត្តំ- ‘តេនេវាហា’តិអាទិ។ យទត្តេន កិរិយាគុណានំ និស្សិតានមតិសយវសេន និស្សយភូតម្បិ ទព្ពំ កថញ្ចិទប្យតិសយេ វត្តតិ នាម, តទត្តេ តព្ពាចិកាបិ បកតិ អត្តនោ វចនីយត្ថវសេន តត្ថ វត្តតិយេវ នាមាតិ ‘អតិយយេ វត្តមានតោ’តិ បកតិវិសេសនវសេន វុត្តំ, តេនេវាហ- ‘ឥមិនា បកតិ វិសេសនត្តញ្ចាហា’តិ។ សកត្ថិកានំ បកតិអត្ថោ ជោតនីយោ ហោតីតិ សម្ពន្ធោ។

សកត្ថិកានន្តិ កត្ថវិ ឆដ្ឋី សម្ពន្ធវចនិច្ឆាយ, សកត្ថិកេហីតិ អត្ថោ។ ហេតុមាហ- ‘បកតិវិសេសនន្តី’តិ។ ឥតិសទ្ទោ ហេតុម្ហិ, យស្មា ‘អតិសយេ វត្តមានតោ’តិ, បកតិវិសេសនំ, តតោ បកត្យត្ថភូតេ-តិសយេ ជាតត្តា សកត្ថិកេហិ យថាវុត្តនយេន បកត្យត្ថភូតេតិសយោ ជោតនីយោ ហោតីតិ អត្ថោ។ តត្ថ នាភិធេយ្យោតិ ព្យតិរេកមាហ, តថា ច វក្ខតិ- ‘អតិសយជោតកាតរាទយោ’តិ។

អថ បកតិវិសេសនត្តេ កស្មា នាភិធេយ្យោ ជោតនីយោច្ចាហ ‘បកតិយាយេវ’ច្ចាទិ។ ឧក្កំសោ សមានគុណវិសយេយេវ លោកេ ទិដ្ឋោ [បរិដ្ឋោ (បោត្ថកេ)] តេន សាមញ្ញវចនេបិ តាទិចវិសយេយេវ [សោយេវ] ការណវសេន ហោតីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘អតិសយេនេ’ច្ចាទិ។ ទ្វិន្នមេកស្សា-តិសយេច្ចាទិនា ‘ទ្វិពហូសុក្កំសេ តរតមា”តិ (ចំ ៤-៣-៤៥) សក្កតសុត្តត្ថស្សាធិប្បាយំ វិវរតិ។ តរឥយាតិ សករោហារេន វុត្តំ, តេសន្ត ព្លយប្បច្ចយោ។ ឯវមិហាវិធានំ សុខសានេត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។

អយមេត្ថាធិប្បាយោ ‘យថាវុត្តសុត្តត្ថវសេន ទ្វិន្នមេកស្ស ឧក្កំសាភាវា ‘មាថុរា បាដលិបុត្តកេហិ សុកុមារតរា’ច្ចាទោ តរប្បច្ចយោ ន ហោតីតិ ឯកោ មាថុរោ ទុតិយោ បាដលិបុត្តកោ ឥមេសំ សុកុមារានំ ទ្វិន្នមេកោ មាថុរោ-តិសយេន សុកុមារោ សុកុមារតរោ, ឯកមញ្ញេសំ ទ្វិន្នមុក្កំសេតថាញ្ញេសំ ទ្វិន្នមេកស្សាតិ ឯវំ ទ្វិន្នំ ទ្វិន្នមេកេកស្ស ឧក្កំសេ តរប្បច្ចយោ ភវតិ, ឧភយត្រ ត្វវយវាបេក្ខម្ពហុវចនំ, តថាហិ សុកុមារត្តេនុក្កំសិយមានានំ សមុទាយានមវយវា មាថុរា ពហវោ បាដលិបុត្តកាបិ និក្កំសិយមានា តថេវាវយវា ពហវោ ហោន្តិ, ឯវំ

មាថុរា បាដលិ បុត្តកេហិ សុកុមារតរា’តិ តរប្បច្ចយេន សិជ្ឈតិ។ ឥមស្មឹ កាមេ អឌ្ឍតរា វាណិជ្ជាច្ចាទោបិ កថិតេន ញាយេន ទ្វិន្នំទ្វិន្នមេកេកស្ស ឧក្កំសេ តរប្បច្ចយោ ភវតិ, ពហុវចនន្ត្ត កត្ថចិ អវយវាបេក្ខន្តិ សព្ពំ សក្កតេ កិច្ចេន សាធេន្តិ។ ឥហ តុ តថាវិធស្ស សុត្តស្សា វិធានា “តរតមិស្សិកិយិដ្ឋាតិសយេ”តិ តរាទីនមតិសយេ សាមញ្ញេន វិធានា សព្ពត្ថ តរប្បច្ចយេន សុខសាធនំ ហោតី”តិ។

អវត្ថាភេទេនាតិ បដុតរាវត្ថាវតោ បដុអវត្ថាយ ភិន្នត្តា វុត្តំ, តថាហិ តមេវាវត្ថន្តរយុត្តំ វត្ថាវោ ភវន្តិ អញ្ញោ ‘ភវស្ស៎អវត្ថោ’តិ។ បការន្តរេនេបិ សាធនេ ហេតុមាហ- ‘អតិសយមត្ថេ វា វិធានតោ’តិ។ អនវដ្ឋិតត្ថមាហ- (‘អតិសយវាបិ’ច្ចាទិ)។ បញ្ចស្វេតេសូតិ ឯតេសំ យថាវុត្តានំ តរាទីនំ បញ្ចន្នំ មជ្ឈេ, រូបានិ គុណវចនស្ស វុត្តិយមុទាហរិតានិ។ កិរិយាវចនស្ស តុ ‘អតិសយេន បាចកតរោ បាចកតមោ’តិ។ ឥស្សិក ឥយឥដ្ឋា សរាទីតោ (អញ្ញតោ) ន ហោន្តិ ពហុលាធិការា។

៦៦. តស្ស

តស្សាតិ សាមញ្ញេន វុត្តេបិ វិការសម្ពន្ធីយេវ ឆដ្ឋីយន្តោ គយ្ហតិ, ឆដ្ឋីយន្តសម្ពន្ធីយេវ ច វិការោ គយ្ហតិ សម្ពន្ធវសាតិ ទស្សេតុមាហ ‘យស្សា’ច្ចាទិ។ កោសការកបាណវិសេសេហិ កតោ កោសេោ។ បាណយោ សត្តា, ឱសធ្យោផលបាកន្តា, រុក្ខា បុប្ផផលូបគាតិ រុក្ខោសធីនំ លក្ខណំ វទន្តិ តល្លក្ខណេនេត្ថ រុក្ខោ សធយោ ន គយ្ហន្តិ, កិញ្ចរហិ ឱសធិសទ្ទេន លតាទិបិ គយ្ហតិ, រុក្ខសទ្ទេន (វនប្ប)តយោបិ, វនប្បតយោ ហិ ផលវន្តា ន បុប្ផវន្តា។ កថំ គាវស្ស វិការេ បុរិសេ មយោច្ចាហ- ‘អញ្ញស្មិ’ន្តិអាទិ។ គាវស្ស ឥទំ គោមយំ។

៦៧. ជតុ

ឧបបត្យន្តរន្តិ បច្ចយលោបតោ យុត្យន្តរំ។

៦៨. សមូ

តីសុត្តរេសុ ច វត្តតេតិ សម្ពន្ធោ។ រាជញ្ញមនុស្សានម្បិ ជាតិយមបច្ចេ ញស្សប្បច្ចយានំ វិធានា វុត្តំ ‘គោត្តប្បច្ចយន្តា’តិ អាហ- ‘រាជញ្ញានំ សមូហោ’ច្ចាទិ។ ឧក្ខោ ឧសភោ។ ឱដ្ឋោ ខរតោ, ឧរព្ភោ មេសោ, ឯវមិច្ចាទិនា ‘ឧក្ខានំ សមូហោ’ច្ចាទិ។ វាក្យមបទិសតិ។ កាកានំ សមូហោតិ វិគ្គហោ, ណិកអចិត្តាតិ ឥមិនា ណិកោ អចិត្តវាច កេហេវ ទិស្សតីតិ ញាបេតិ។ អបូបោ បិដ្ឋបូបោ, សំកុលន្តិ (កុឡ) មិស្សកខជ្ជកវិសេសោ។

៦៩. ជនា

“តទស្សដ្ឋានមីយោ ចា”តិ (២-៨-១៣) កច្ចាយនសុត្តស្សាយ មត្ថោ “តទស្សដ្ឋានមិច្ចេតស្មឹ អត្ថេ ឆដ្ឋីយន្តតោ ឦយប្បច្ចយោ ហោតី’តិ។ តេន មទនស្ស ឋានំ មទនីយំ ពន្ធនស្ស ឋានំ ពន្ធនីយំត្យាទិកំ សាធេន្តិ។ ឥធ បន តថាវិធស្សាភាវា កថំ តំ សិជ្ឈតីត្យាសង្កិយ ‘មទនីយ’ន្តិអាទិកំ វុត្តំ, តំ ទស្សេតុមាហ- ‘មទនីយាទិប្បសិទ្ធិយា’ច្ចាទិ។ សាធនក្កមំ ទស្សេតុមាហ- ‘ឯវមញ្ញតេ’ច្ចាទិ។

ឋានន្តិ ការណំ។ “ឧបមត្ថាយិតត្ត”ន្តិ (២-៨-១៤) កច្ចាយនសុត្តស្សាយមត្ថោ “ឧបមត្ថេ អាយិតត្តប្បច្ចយោ ហោតី”តិ តេន ធូមោ វិយ ទិស្សតីតិ ធូមាយិតត្តំ តិមិរមិវ ទិស្សតីតិ តិមិរាយិតត្តំត្យាទិកំ សាធេន្តីតិ វុត្តនយមេវ។ តម្បិហច្ចាទិកំ ទ្វីសុ សាធនក្កមទស្សនំ, ធូមោ វិយ ទិស្សតីតិ ទស្សិតោ យោ កម្មត្ថោ សោបិ ធូមាយីតិ កត្តុវសេន សក្កា បរិកប្បេតុន្តិ កត្តុសាធនតោ ធូមាយិតសទ្ទា សកត្ថេត្តប្បច្ចយេបិ ធូមោ វិយ ទិស្សតីតិ អត្ថេ អាយិតត្តប្បច្ចយេបិ នាត្ថភេទោ-ញត្រវចនិច្ឆាភេទាតិ ទដ្ឋព្ពំ, ភាវត្ថោ បន តេសំ ភាវប្បធានវសេន លព្ភតិ, ធូមស្សេវ ទស្សនន្តិ វិគ្គហេ អាយិតត្តេន វា។

៧០. ឥយោ

អញ្ញស្មិន្តិ អញ្ញស្មិម្បិ អត្ថេ ឥយោតិ យោជនា។

៧៤. កថា

បវាសេ ទូរគមនេ សាធុ បវាសិកោ, ឧបវាសេ រត្យភោជនេ សាធុ ឧបវាសិកោ។

៧៥. បថា

បថេ សាធុ ឧបាការកំ បាថេយ្យំ, មគ្គោបករណំ, សបតិម្ហិ ធនេ បតិម្ហិ សាធុ ឧបករណំ សាបតេយ្យំ ធនំ។

៧៧. វាយោ

តុមន្តកិរិយាយាតិ យាតេតុំ (ត្យាទីតុ) មន្តកិរិយាយ។ វា សទ្ទោ សមុច្ចយោ, យាតេតុំ វាតិអាទិនា យោជេតព្ពោ។

៧៨. តមេ

ឥតិសទ្ទេន ព្យវច្ឆិន្នមត្ថមុបទស្សយមញ្ញនាបេក្ខំ សប្បធានំ មន្នាទិ វិធិម្ហិទមត្ថទ្វយំ ព្យាបារិយតិច្ចាហ-‘ឯត្ថ អស្ស អត្ថី’តិ។ ននុ ច យំ យស្ស ហោតិ តំ តស្មិម្បិ ហោតិ (យំ យស្មិំ ហោតិ) តស្សាបិ តំ ហោតិ តេនេវ វុច្ចតេ- ‘ឆដ្ឋីសត្តមីនមវិសេសោ’តិ, តត្រញ្ញ តរនិទ្ទេសេនេវ សិទ្ធេ កិមត្ថមិហ ឆដ្ឋីសត្តមីនំ ភេទេនោបាទានំ ករិយតីតិ វុច្ចតេ-យត្រាវយវាវយវិភាវោ, តត្ថេវ ឆដ្ឋីសត្តមីនមត្ថស្ស អវិសេសោ [វត្តតោ (បោត្ថកេ)] យថា ‘រុក្ខេសាខា រុក្ខស្ស សាខា’តិ។ សស្សាមិភាវជញ្ញជនកភាវាទោ តុ នាវស្សមាធារាធេយ្យភាវោតិ ទ្វិន្នមេវត្ថានមុបាទានន្តិ។

ននុ ច សម្ភវេ ព្យភិចារេ ច សតិ វិសេសនំ សាត្ថកំ ភវតិ យថា ‘នីលមុប្បល’ន្តិ, នេវាត្ថិត្តស្សាត្ថិ ព្យភិចារោ, តថា ច វុត្តំ- ‘ន សត្តំ បទត្ថោ ព្យភិចរតី’តិ, តស្មា ព្យវច្ឆេជ្ជាភាវា និរត្ថកមត្ថីតិវិសេសនន្ត្យាហ- ‘បទត្ថស្សេ’ច្ចាទិ។ សត្តាយំ អព្យភិចារេ បីតិ សម្ពន្ធោ។ កាលន្តរា ព្យភិចារត្ថមត្ថីតិវិសេសនន្តិ ទស្សេតុមាហ- ‘កាលេ’ច្ចាទិ។

ននុ ច សុត្តេសុ កាលោ បធានំ ន ហោតិ, “តេន កតំ កីតំ”ត្យាទិនា ហិ បច្ចយត្ថោ ទស្សិតោ, តថា ហិ កាយិកំវាចសិកំ ត្យាទោ ន កាលសម្បច្ចយោ, ឯវមិហាបិ សត្តាមត្តេ ភវិតព្ពំ, អត្ថីតិ តុ វត្តមានសត្តាយ ឯវ បរិគ្គហោ កថមវសីយតេ យេន កាលវិសេសនំ សិយាតិ។ សច្ចំ, កិន្តុ បទត្ថស្ស សត្តាព្យភិចារាភាវេបិ អត្ថីតិ វិសេសនោបាទានសាមត្ថិយាត្រ វិសិដ្ឋោ សត្តា អត្ថីតិ វិសេសនត្តេនោបាត្តា, ន សត្តាមត្តន្តិ បតីយតេ, សា បន វិសិដ្ឋា សត្តា សម្បតិសត្តា, អត្ថិ ច តស្សា ព្យភិចារោ សាមញ្ញសត្តាយាតិ យុជ្ជតេវ វិសេសនវិសេស្សភាវោតិ មញ្ញតេ។ ឧបាធីតិ វិសេសនំ។

ន ភុញ្ជតិច្ចាទិវិយាតិ យថា ន ភុញ្ជតីតិ នញ្ញ បដិសេធត្ថា វិរុទ្ធត្ថបទស្ស សន្និធានេ-ត្ថន្តរស្ស បដិសេធរូបស្សត្ថស្សាវគតិ បទនិពន្ធនស្ស វិធិនោ អពាធិកា ភវតិ, តមិវាត្យត្ថោ។ អធិប្បាយត្ថ មាហ- ‘អត្ថិវចនិច្ចាយ យោ វិសយោ តស្ស និយមោ’តិ។ កតិ បយសម្ភវេ ន បន គោមា រុក្ខវាតិ យោជនា, តេហីតិ បសំសាបហូតេហិ។ កកុទេ អាវត្តោ កកុទាវត្តោ, និទ្ទិតោ កកុទាវត្តោ អស្ស អត្ថីតិ កកុទាវត្តី។ កថំ និទ្ទិតត្ថមស្សិច្ចាហ-‘កកុទាវត្តោ’ច្ចាទិ។ សំសត្តោ ទណ្ឌោ អស្ស អត្ថិច្ចនេន គេហដ្ឋិតេន វិជ្ជមានេនបិ ទណ្ឌេន ទណ្ឌីតិ នាភិធីយតីតិ វទតិ។ ទព្ពេភិធេយ្យេតិ ជាតិសន្និស្សយគោបិណ្ឌអស្សបិណ្ឌាទិសង្ខាតេ ទព្ពេ-ភិធេយ្យេ, ភវំ ភវេយ្យាតិ យទាកទាចិ ភវន្តោ យទិ ភវេយ្យ។

៧៩. វន្ត

បញ្ញាវា “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ (១-៣៣) រស្សោ។

៨០. ទណ្ឌាទ

ទ្វេ ហោន្តីតិ ឥកោ ឦ្កចេតិ ទ្វេ ហោន្តិ, ឯកមេកំវាតិ ឧភិន្នំ។ វាសទ្ទោ ទ្វេ ហោន្តីតិ ឯត្ថាបិ ទដ្ឋព្ពោ។ ឧត្តមីណេវ ធនា ឥកោតិ គណសុត្តំ វិវរតិ ‘ឧត្តមីណេវា’តិអាទិ។ កេនេត្ថ សមាសោតិ អាហ- ‘ស្យាទិ ស្យាទិនេកត្ថន្តិ សមាសោ’តិ។ ឧត្តមីណោ ធនសាមី។ អសន្និហិតេ អត្ថាតិ គណសុត្តំ, អសន្និហិតេតីមស្ស អត្ថំ វិវរតិ ‘អប្បត្តេ’តិ។ អសម្បត្តេតិ អត្ថោ។ អសន្និហិតេតិ ច អត្ថោ ឥច្ចស្ស វិសេសនំ។ អត្ថនំ អសន្និហិតេ អត្ថេ អាសិសនំ អត្ថោ, សោ អស្ស អត្ថីតិ អត្ថិកោ អត្ថី។ តទន្តាចាតិ គណសុត្តំ, អសន្និហិតេត្យនុវត្តតេ, អសន្និហិតោបាធិកា អត្ថន្តា ច ឥក ឦ្កប្បច្ចយោ ភវតីត្យត្ថោ។ វណ្ណន្តាឦ្កយេវាតិ គណសុត្តំ, ព្រហ្មានំ ទេវានំ វណ្ណោតិ វា សមាសោ។ ហត្ថទន្តេហិ ជាតិយន្តិ គណសុត្តំ។

ជាតិយន្តិ បច្ចយវិសេសនំ។ វណ្ណតោ ព្រហ្មចារិម្ហីតិ គណសុត្តំ។ ព្រហ្មសទ្ទេន និយមវិសេសោ វុច្ចតិច្ចាហ-'វិជ្ជេ'ច្ចាទិ។ តស្មិញ្ចនិយមវិសេសចរណេ តិណ្ណំ ព្រាហ្មណាទីនមេវាធិការោ, នសុទ្ទស្សាតិ ទស្សេន្តោ អាហ-'តញ្ចេ'ច្ចាទិ។ តេវណ្ណិកោ វណ្ណីតិ វុច្ចតីតិ សម្ពន្ធោ។ តីសុ វណ្ណេសុ ភវោ តទន្តោគធត្តា តេវណ្ណិកោតិ ភវត្ថេណិកោ។ វណ្ណសទ្ទោ ព្រាហ្មណាទិវណ្ណវចនោ។ តត្រ ព្រហ្មចារិម្ហិត្យនេន សុទ្ទោ ព្យវច្ឆិជ្ជតេ។

អថវា ព្រហ្មន្តិ និព្ពានំ តទត្ថោ គន្ថោបិ, តំ ព្រហ្មំ និព្ពានំ ធម្មំ វា តេបិដកំ ចរតីតិ ព្រហ្មចារី, យតិ។ យតយោបិ ហិ វណ្ណីតិ ព្រហ្មចារិនោតិ វុច្ចន្តិ។ វណ្ណីលិង្គីតិ ហិ វុត្តេ តិលិង្គវាតិ អត្ថោ។ វណ្ណ សទ្ទោ បនេត្ថ យថាវុត្តព្រហ្មបរិយាយោ។ បោក្ខរាទិតោ ទេសេតិ គណសុត្តំ។ ទេសោ ចេត្ថ យត្ថ(ត្ថិ បោក្ខរាទីនិ សោ)។ បទុមគច្ឆបោក្ខរណីនំ វាចកស្សាតិ ឥមិនា បទុមានិ អស្សំ សន្តីតិ បទុមិនីតិ បោក្ខរណីបិ វុច្ចតីតិ ទស្សេតិ។ នាវា អត្ថីតិ នាវិកោ, យាគមេ នាវាយិកោ។ សុខទុក្ខា ឍ្ល, ពលា ពាហូរុបុព្វា ចេតិ ច គណសុត្តានិ។

៨២. មុខា

ឥហាបិ បសជ្ជេយ្យ មធុ អស្មឹ ឃដេ អត្ថីតិ ឯត្ថាបិ បយោគេ មធុរន្តិ រប្បច្ចយោ បាបុណេយ្យ មធុម្ហិ អភិធេយ្យេតិ អធិប្បាយោ។ ន គច្ឆន្តីតិ នគា។ យជ្ជបិ ឧសវាច្ចាទោ បហូតាទិវិសយាយត្តិតាយ សម្ភវោ, តថាបិ ញ្ញសាទិវតោ បច្ចយ(ត្ត)ត្តេន វចនិច្ឆាភាវា ញ្ញសវា យដោច្ចាទិ ន សិជ្ឈតិ តស្មា បហូតាទិវិសយាត្តិតាសម្ភវេបិ តំវតោ-ត្ថស្ស បច្ចយ(ត្ត)ត្តេន ញ្ញសរោ ទេសោតិ វត្តុ មិច្ឆាយំ បច្ចយោ យថា សិយា អញ្ញត្រមាភវិច្ចេវមត្ថោ វេទិតព្ពោតិ អាហ- 'ឥតិ'ច្ចាទិ។ កុញ្ជវាតិឯត្ថ កុញ្ជសទ្ទោ តិណលតាទ្យច្ឆាទិតបព្ពតេកទេសេ វត្តតេ។

៨៧. បិច្ឆា

បរេហិ វាចាសទ្ទា អាលោ វិហិតោ និទ្ទាយំ, នេហ ឥថេតិ ចោទនមុព្ភាវយតិ 'និទ្ទាយ'មិច្ចាទិនា។

៨៨. សីលា

សីលមស្ស អត្ថិ, កេសា អស្ស សន្តីតិ វិគ្គហោ។ អណ្ណា និច្ចន្តិ និច្ចវិជ្ជត្តំ គណសុត្តំ។ គាណ្ឌីវាជីហិ សញ្ញាយន្តិ សញ្ញាវិសយនិយមនត្តំ គណសុត្តំ។ គណ្ឌស្ស គណ្ឌមិគសិង្គស្ស អយំ គាណ្ឌី, សា អស្ស អត្ថីតិ គាណ្ឌីវោ។

៩០. សិស្ស

សមស្ស អត្ថីតិ សុវាមី,សំ សកិយំ។

៩១. លក្ខ្យា

អការាទេសោ ច ណសន្និយោគេនាតិ ឥមិនា យត្ថ ណការោ តត្ថេវាយមការាទេសោតិ ទស្សេតិ។ ឧបាទានតោតិ ឥមិនា និស្សយករណមេកោ សត្តិយោ ញាយោតិ ទស្សេតិ។ អន្តស្ស អវិធានសាមត្ថិយាចាតិ ឥមិនា សតិបិ បុព្ពលោបេន បយោគ និប្ផត្តិយំ អការំ វិធាយ តស្ស លោបោ និរត្ថកោតិ ទស្សេតិ។ លក្ខី សិរី អស្ស អត្ថីតិ លក្ខណោ។

៩៤. ឥមិយា

កប្បោ យោគ្យតា អស្ស អត្ថីតិ កប្បិយោ, ជដា ហានភាគោ, សេនា អស្ស អត្ថីតិ វិគ្គហោ។

៩៥. តោប

'ឱហាក ចាគេ' ឥតិ សកការស្ស ហាធាតុនោ បយោគេ តោប្បច្ចយំ និសេធេត្វា'សត្ថា ហីយតេ សត្ថាហីនោ'តិ ឧទាហរណំ ទស្សិតំ។ តេនាហ- 'សក្កតេច្ចាទិ។ ទស្សេតុំ តតិយម្បនុទាហរណន្តិ សម្ពន្ធោ។ ចីប្បច្ចយាវសានានន្តិ "អភូតតព្ភាវេ ករាសភូយោគេ វិការាចី"តិ (៤-១១៩) វុត្តោ ចីប្បច្ចយោ អវសានេ យេសន្តិ វិគ្គហោ។ ជាតិយវជ្ជិតានន្តិ "តព្ពតិ ជាតិយោ"តិ (៤-១១៣) សុត្តេន ជាតិយប្បច្ចយេន វជ្ជិតានំ។ កច្ចាយនេ តុ តោអាទីនំ វិភត្តិ សញ្ញត្តា ន តតោ បុន វិភត្តុប្បត្តិ។

៩៦. ឥតោ

វុត្តិយំ ‘ឯតស្ស ដ ឯត’ ឥតិ អតោឥច្ចត្រ ឯតស្ស ដាទេសោ ឯត្តោ ឥច្ចត្រ ឯតអាទេសោតិ អត្ថោ។

៩៧. អភ្យា

ននុ ច កឹ ឥមិនា សុត្តេន, បញ្ចម្យន្តា “តោ បញ្ចម្យា”តិ (៤-៩៥) ភវិស្សតិ, អបញ្ចម្យន្តាតុ “អាទ្យាទីហិ”តិ (៤-៩៨) នេតទេវំ ទដ្ឋព្ពំ។ “តោ បញ្ចម្យា”តិ (៤-៩៥) បកតិវិសេសានមបរាមាសតោ កុតោចិ បញ្ចម្យន្តា ហោតុ, អបញ្ចម្យន្តា បន “អាទ្យាទីហិ”តិ សុត្តេ សសង្ខ្យស្សាទិសទ្ទស្ស គហណេន តំសទិសា សសង្ខ្យាឯវោបលក្ខីយន្តីតិបិ វិញ្ញាយេយ្យ តតោ អបញ្ចម្យន្តេហិ អភ្យាទីហិ តោ ន សិយាតិ អភិតោច្ចាទិ ន សិជ្ឈតីតិ “អភ្យាទីហិ”តិ សុត្តន្តិ ទដ្ឋព្ពំ។

៩៨. អាទ្យា

ននុ ច តោឥច្ចេវ សាមញ្ញេន សុត្តិតេ យតោកុតោចិ បញ្ចម្យន្តា វា អបញ្ចម្យន្តា វា ពហុលំ វា តោម្ហិ ឥដ្ឋប្បសិទ្ធីតិ កឹ អាទ្យាទីហីតិ សុត្តេនាតិ សច្ចំ, តថាបិ វិភាគេន ទស្សិតេ វិភាគសោ វិសេសាវសាយោ សិយាតិ ន ទោសោតិ។ យន្តិ បឋមន្តា តោម្ហិ យតោ។

១០០. កត្ថេ

បុព្ពេនេវាតិ “សព្ពាទិតោ” (៤-៩៩) ច្ចាទិនាវ។ ឯតស្សាតិ ឯតសទ្ទស្ស, ឥមស្សាតិ ឥមសទ្ទស្ស។

១០១. ធិ

វាវិធានាតិ វិកប្បេន ធិប្បច្ចយស្ស វិធានា។

១០២. យា

យត្រាតិ វុត្តេ យត្ថាតិ ឧប្បលក្ខិតមេវ សិយាតិ ន វុត្តំ។ ឯវមុបរិបិ។

១០៤. កុហឹ

ហិញ្ចនំ វិធីយតេ “ហឹ ហំ ហិញ្ចន”ន្តិ (២-៥-៩) សុត្តេន។ ហិញ្ចិអាទីនន្តិ ហិញ្ចិទាចិរហចិអាទីនំ។

១០៥. សព្ពេ

ឯតស្មឹ កាលេ ឯកទាឥច្ចាទិ ទដ្ឋព្ពំ។

១០៦. កទា

កុទាសទ្ទោ ចនំសទ្ទយោគេវ ទិស្សតិ កុទាចនន្តិ។

១០៧. អជ្ជ

និមិត្តនិមិត្តីនន្តិ ការណការិយានំ, សមានេតិ សាធារណេ។ សមានមេវ ពោធេតិ ‘តំយថេ’ច្ចាទិនា។ ឯត្ថ បន មម្មតាឡនំ និមិត្តំ បាណ ហរណំ និមិត្តី, តស្សាតិ អនជ្ជតនស្ស។ ឧបរិ ត្យាទិកណ្ឌេ ករហសទ្ទោ តុ ចិសទ្ទសំយុត្តោវ ទិស្សតិ ករហចីតិ។

១១០. ធាសំ

សង្ខ្យាវាចិនោ សទ្ទា សង្ខ្យាសទ្ទេន គហិតាតិ អាហ- ‘អត្ថេ’ច្ចាទិ។ បការោ ទព្ពគុណធិសយោបិ អត្ថិ, តត្ថ យទិ សោបិ គយ្ហេយ្យ ទព្ព គុណានំ លិង្គសង្ខ្យាហិ យោគា ធាប្បច្ចយន្ត(ម្បិ តព្ពិសយោយេវេតិ) [ចេត្ថ (បោត្ថកេ)] (បការវាចកលិង្គសង្ខ្យាហិ យោគា) អលិង្គមសង្ខ្យញ្ច [ធាប្បច្ចយន្តមលិង្គមសង្ខ្យញ្ច-ឥតិ កាសិកាវុត្តិបញ្ចកាយំ] ន សិយា, ឯវញ្ច សត្យព្យយត្តមភិមតន្តស្ស ន សិយា, តញ្ហិន្ទំ, កិរិយាវិសយេ តុ តស្មីំ គយ្ហមានេ ឯកធាភុញ្ជតិ ទ្វិធាភុញ្ជតិ ទ្វិធាគច្ឆតិច្ចាទោ ភោជន គមនាទិកិរិយាយ សព្ពថា លិង្គសង្ខ្យាហិ យោគាភាវា យថាវុត្ត ទោសោ ន សិយាតិ បាណិនីយវុត្តិការេន ជយាទិច្ចេន កិរិយា វិសយោយេវេត្ថ បការោ គហិតោ។ តម្បតិ អាហ- ‘ទព្ពេ’ច្ចាទិ។ កស្មា បនេវមាហាតិ អាហ- ‘នវធាទព្ព’មិច្ចាទិ។ “នវធា ទព្ពំ, ពហុធា គុណោ”តិ វេសេសិកានំ សង្កេតោ។

តត្ថ បុថព្យាបោតេជោវាយ្វាកាសកាលទិសាត្តមនានីតិ នវ ទព្ពានិ។ រូប រស គន្ធ ផស្ស សង្ខ្យាបរិមាណ បុថុត្តសំយោគវិភាគ បរត្តាបរត្តពុទ្ធិសុខទុក្ខេច្ឆាទោសបយតនា ច គុណា, ចសទ្ទេន គរុត្ត ទវត្តសិនេហសង្ខារ ធម្មាធម្មសទ្ទា ចេតិ ចតុព្ពីសតិ ពហុធា គុណោ។ អត្រាបិ យថាវុត្តកាសិកាវុត្តិយា បញ្ជិកាការេន ជិនិន្ទពុទ្ធិនា នវធា ទព្ពំ ពហុធា គុណោត្យត្រាបិ “កិរិយាជ្ឈាហរិតព្ពា នវធា ទព្ពំ ពហុធា គុណោ ឧបទិសីយតិ វិញ្ញាយតិ ព្យាខ្យាយតេ វិជ្ជតេវា”តិ កិរិយាវិសយោយេវ បការោ បដិបាទិតោ, បយោគទស្សនតោ ព្យវច្ឆេជ្ជភាវា សព្ពត្ថ កិរិយេវេតិ វិសេសនោបាទានមយុត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។

នវធា ទព្ពំ ពហុធា គុណោតិ បយោគទស្សនតោ ទព្ពគុណវិសយានម្បការានំ គយ្ហុបគត្តា ព្យវច្ឆេទយិតព្ពានំ ទព្ពគុណវិសយានម្បការានំ ភាវា សព្ពស្មីំ ទព្ពគុណវិសយេ ជិនិន្ទពុទ្ធិនា វុត្តនយេន កិរិយា អត្ថេវាតិ កិរិយាវិសយោវ បការោ គយ្ហតីតិ វុត្តិការ បញ្ជិកាការានំ វិសេសនោបាទានមយុត្តន្តិ អត្ថោ។

តតោយេវាតិ យតោ វិសេសនោបាទានមយុត្តំ តតោយេវ ទ្វីហិច្ចាទិកមាហេតិ អត្ថោ។ អយ មេត្ថាធិប្បាយោ “ទ្វិធា ករោតីតិ កិរិយាបយោគេបិ បការោ ទព្ពគុណវិសយោ... ទព្ពវិសយស្ស គុណវិសយស្ស វា ទ្វិធាភាវស្ស ករិយមានត្តា, នតុ កិរិយាវិសយោ... ទ្វិធាភាវស្ស ករណកិរិយាវិសយស្សេវត្ថ វត្តុមនិច្ឆិតត្តា។ តតោយេវ កិរិយាបការោបាទានេ [បការោតិសយនេ (បោត្ថកេ)] អត្រ ធាប្បច្ចយន្តប្បយោគោ ន សិយាតិ វិញ្ញាបេតុំ ‘ទ្វីហិ’ច្ចាទិកមាហេ”តិ តេនាហ‘អត្រេ’ច្ចាទិ។

ទព្ពគុណវិសយេ បការេ គយ្ហមានេ យោយំ ទោសោ សម្ភាវិតោ បរេហិ, តំ ទានិ និរាកត្តុមាហ ‘សតិបិចេ’ច្ចាទិ។ សភាវតោ អលិង្គមសង្ខ្យញ្ចាតិ សម្ពន្ធោ, សង្ខ្យន្តរាបាទនេ តម្បមានេ ធាប្បច្ចយោ វិហិតោ បាណិនិយេហិ, តទាហ- ‘ទព្ពស្សេ’ច្ចាទិ សង្ខ្យាន្តរាបាទនេបីតិ បុព្ពំ យា វត្តិតា សង្ខ្យា, តតោ- ញ្ញំ សង្ខ្យាន្តរំ តស្សាបាទនំ ករណំ សង្ខ្យន្តរាបាទនំ, តស្មិម្បីតិ អត្ថោ។

១១៣. តព្ព

សោ បការោ អស្សាតិ តព្ពា, តសទ្ទេន បការស្ស បរាមដ្ឋត្តា តព្ពតីតេត្ថ បការវតីតិ អត្ថោ វុត្តោតិ អាហ- ‘តសទ្ទេនេ’ច្ចាទិ។ បការវតីតិ បការវតិ អត្ថេ។ មុទុប្បការវា មុទុជាតិយោ។

១១៥. កតិ

កី សង្ខ្យានម្បរិមាណមេសន្តិ អត្ថេ “កិម្ហា រតិ រីវរីតក រិត្តកា”តិ (៤-៤៤) សុត្តេន រតិប្បច្ចយំ វិធាយ កតីតិ សិទ្ធត្តា វុត្តំ- ‘សង្ខ្យាបរិមាណវិសយេ សាធិតត្តា’តិ, កតិ ច សោ សង្ខ្យា បរិមាណវិសយត្តា សង្ខ្យា ចេតិ កតិសង្ខ្យា, តាយ។

១១៦. ពហុ

បច្ចាសត្តីតិ សម្ពន្ធិម្ហិ ឯកម្ហិ ទស្សិតេ ទ្វិដ្ឋត្តា សម្ពន្ធស្ស បរោ សម្ពន្ធី វិញ្ញាយមានោ បរោវ វិញ្ញាយតិ យុត្តិតោតិ ‘សម្ពន្ធតោវា’តិ វុត្តំ។

១១៧. សកី

និបាតនស្សាតិ សកិន្តិ និបាតនស្ស។

១១៨. សោ

ខណ្ឌំ ខណ្ឌំ ខណ្ឌសោ, បុថុ បការោ បុថុសោ។

១១៩. អភូ

ននុ ច អភវនន្នាម សព្ពថា អនុប្បត្តិយា វា អវត្ថន្តរេន វា, តថា សត្យភូតសទ្ទោ-នុប្បន្នមត្ថវចនោបីតិ កថមភូតសទ្ទោ-វត្ថន្តរេ នាភូតេ វុត្តោច្ចាហ- 'អភូតស្សិ'ច្ចាទិ។ កថមវត្ថាវ តសទ្ទេន បរាមសីយតីតិ ចេ អភូតសទ្ទោ យទ្យនុប្បន្នវាចី សិយា, តទា តសទ្ទប្ប យោគោយេវ ន សិយា... តសទ្ទេនាភូតស្សេវ គហណតោ, អភូតភាវេច្ចាទិនា សុត្តិតំ សិយា, តេន តសទ្ទប្បយោគសាមត្ថិយា អវត្ថាវ តសទ្ទេន បរាមសីយតិ, តប្បរាមដ្ឋញ្ចាវត្ថន្តរមភូត សទ្ទោ អបេក្ខតេ, តេនាហ- 'តព្ភាវេតិវចនា'ឥច្ចាទិ។ ភវនំ ភាវោ តាយ អវត្ថន្តរេ ភាវោ តព្ភាវោ តស្មឹ។ តេនាហ 'អភូតស្សេ'ច្ចាទិ។ ភាវេតិ វិសយសត្តមី, សំសត្តមី វាតិ អាហ- 'វិសយេ គម្មមានេ វា'តិ។ កុណ្ឌលត្តេនាតិ កុណ្ឌលសភាវេន។

១២០. ទិស្ស

ទិស្សន្តីតិ វុត្តេ បយោគេ ទិស្សន្តីតិ អយមត្ថោ វិញ្ញាយតីតិ អាហ 'ទិសិ'ច្ចាទិ, ឥទំ សុត្តំ វិជ្ជង្គ បរិភាសា ភវតីតិ សេសោ។ “ណោវា-បច្ចេ”តិអាទិនា (៤-១) សុត្តេន វុត្តេស្វនេកវិធេសុ អត្ថេសុ បរិ សមន្តតោ ភាសតីតិ បរិភាសា, វិធិនោ បច្ចយស្ស អង្គភូតា បរិភាសា វិជ្ជង្គបរិភាសា។ វិធិយេវាតិ សុត្តមិទន្តិ សម្ពន្ធោ។ វក្ខមាន សុត្តទ្វយន្តិ “អញ្ញស្មឹ សកត្ថេ”តិ សុត្តទ្វយំ។

១២៥. សំយោ

អន្តរសទ្ទោ-នេកត្ថោបីហាន្តរាឡវាចី មជ្ឈវាចី គយ្ហតិ, ន វិជ្ជតេន្តរមេសន្តិ អន្តរាឡមត្ថបដិសេធេបយោជនំ នត្ថីតិ កត្វាន្តរា ឡដ្ឋស្សាភាវាន្តរាឡំ នត្ថីត្យុបចរិយតិ, ឯវញ្ហិ លោកេ បយុជ្ជតេ 'អនន្តរា ឥមេ គាមា អនន្តរា ឥមេ បាសាទា'តិ អន្តរាឡគតស្ស ញ្ញស្ស គាមស្សញ្ញស្ស បាសាទស្ស វាភាវា តថា ព្យបទិសីយតេ, តថេវមិហាប្យន្តរាឡគតស្សញ្ញស្ស ព្យញ្ជនស្សាភាវា អនន្តរា ឥត្យុច្ចន្តេ, អថវាន្តរសទ្ទោ ព្យវធានវាចី ព្យវធានាភាវតោ-នន្តរា ឥតិ វុច្ចន្តេ។ អន្តរំ ករោតីតិ វា ខាទិឥប្បច្ចយំ [ណិប្បច្ចយំ (បោត្ថកេ)] វិធាយ អន្តរាយតិ ព្យវធានំ ករោតីតិ កត្តរិ អប្បច្ចយំ វិធាយ អន្តរោ ព្យវធាយកោ នត្ថេតេសន្តិ អនន្តរា។ យថា 'វុក្ខា វនន្តេ'ត្ថ វុក្ខា សមុទិតាវេកវនព្យបទេសំ លភន្តេ, តថាត្រាបិ ព្យញ្ជនា សមុទិតាវេតេ សំយោគព្យបទេសគោចរត្តំ បដិបជ្ជន្តេ។

សំយោគោតិ ហិ សមុទាយប្បធានោ និទ្ទេសោ ព្យញ្ជនាត្យវយវប្បធានោ, តស្មា ព្យញ្ជនាតិ ពហុវចនេន សំយោគោតិ ឯកវចននិទ្ទេសោ យដតេ, ននុ ច វណ្ណានមុច្ចារិតប្បធំសិត្តា យោគបជ្ជមន្តិតមានានំ ន សម្ភវតិ សមុទាយត្តន្តិ សមុទាយត្តមយុត្តន្តិ នាយុត្តំ, តថាហិ ឧត្តរុត្តរគ្គាហិនិ ពុទ្ធិ បុព្ពបរិភូតេ ព្យញ្ជនាវយវេ សមុទាយ រូបេន សង្កប្បេន្តី សមុទាយវោហារម្បវត្តយីតិ។

ណានុពន្ធេតិ ទិតិសទ្ទស្ស សំយោគាវិសយត្តា ទេច្ចោតិ 'សវានមាទិស្សា'តិ វិសយោ, ឧឡុម្បសទ្ទស្ស សំយោគ វិសយត្តា ឱឡុម្បិកោតិ ឯតស្ស វិសយោតិ តត្ថ រាយវោ វេនតេយ្យោ មេនិកោ ទេច្ចោ ទោសគ្គាន្តិ រូបានិ។ ឥជ តុ ឱឡុម្បិកោ កោណ្ឌញ្ញោតិ យុជ្ជន្តិ។ តេនេវ ច តត្ថ បញ្ចិកា ឯត្ថ, ឯត្ថ ច បញ្ចិកា តត្ថ ឧបនេតព្ពាតិ។

១២៧. កោស

កោសជ្ជន្តិ ឯត្ថ តស្ស ជត្តញ្ច និបាតនា, អជ្ជវន្តិ ឯត្ថ “ឧវណ្ណស្សា វវ សរេ”តិ (៤-១២៩)។

១៣៥. ជោវុ

យការស្ស ទ្វិត្តេ ជេយ្យោ។

១៣៧. កណ

អតិសយេន អប្បោ, អតិសយេន យុវាតិ វិគ្គហោ។

១៣៩. ខេស

សតិស្សាតិ វុត្តេ សតិសទ្ទោ វិញ្ញាយតិ សត្យន្តេបិ វិសេសនត្តេន វត្តុមិច្ឆិតេសត្យន្តោ កថំ វិញ្ញាយតិច្ចាសង្កិយ “សង្ខ្យាយ សច្ចុតីសាសេ”ច្ចាទិនា (៤-៥០) សត្យន្តាទីហិ ខោ វិហិតោ, តស្មិញ្ច ខេតិនិមិត្តេនោបាទិន្នេ តទុបាទានសាមត្ថិយាសត្យន្តោវ វិញ្ញាយតីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘ខេតិ និមិត្តោបាទានា’តិអាទិ។

១៤២. អធា

ធាតុតោ អញ្ញោ សទ្ទោ អធាតុ តស្ស។ បញ្ចិកាយម្បន បកតិបិ សទ្ទោយេវាតិ ធាតុតោឥច្ចាទិនា អធាតុសទ្ទស្ស អត្ថមត្តំ វុត្តំ។

តស្សាតិ អធាតុប្បកតិយា, អធាតុសទ្ទស្សាតិ វុត្តំ ហោតិ។ តេនចាតិ កការេន ច, តស្មាតិ តេនការណេន។ បុព្ពគ្គហណមន្តរេនាតិបាណិនិនា ឥការាទេសវិធាយកេ ឥមស្មឹយេវ សុត្តេកការតោ បុព្ពស្ស ឥការាទេសវិធានត្ថំ បុព្ពគ្គហណំ កតំ, តំ បុព្ពស្សាតិវចនំ វិនាតិ អត្ថោ។ សចេតិអាទិនា កថយតីតិ សម្ពន្ធោ។ “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ (១-៣៣) រស្សោ វុត្តោ, អស្សាតិ ជាតិនិទ្ទេសេ តុ អាការស្សចិការោ ភវត្យេវ, សិយា ឯតន្តិ ពហុបរិព្ពាជកាតិ ឯតំ រូបំ ហោតិ។ ស្យាទ្យត្រ ព្យវហិតោ... កការតោ បុព្ពេ ស្យាទិ, ន ស្យាទិ កការា បរោតិ។

ននុ ច អស្យាទិតោតិ ឯត្ថ បសជ្ជប្បដិសេធោ នញ កស្មា គហិតោ, ន បរិយុទាសោតិ អាសង្កិយ បរិយុទាសេស្មឹ គហិតេ សតិ ទោសំ វត្តុមារភតេ ‘បរិយុទាសេ’ឥច្ចាទិនា។ ស្យាទិតោតិ ស្យាទ្យន្តតោ បរិព្ពាជកសទ្ទតោ។ បរិព្ពាជកសទ្ទោហិ ស្យាទ្យន្តោ វាក្យេ ស្យាទ្យន្តត្តា, តេនេវ វក្ខតិ- ‘បរិព្ពាជកសទ្ទតោ ឯត្ថ ស្យាទុប្បត្តី’តិ។ អស្យាទិស្មា បរោតិ កត្វា ពហុបរិព្ពាជកសទ្ទតោ ន ស្យាទុប្បត្តីតិ សម្ពន្ធោ។

តតោចាតិ ពហុបរិព្ពាជកសទ្ទតោ ច។ បសជ្ជប្បដិសេធេន នញសទ្ទេន អញ្ញបទត្ថសមាសេបិ សិយាវទោសោតិ ទស្សេន្តោ អាហ- ‘អវិជ្ជមានោស្យាទិ’ច្ចាទិ។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ចិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

ចតុត្ថកណ្ឌវណ្ណនា និដ្ឋិតា។

បញ្ចមកណ្ឌ

១. តិជ

ខមាវីមំសាសូតិ បកតិវិសេសនមេវ កថមិច្ចិតន្តិ អាហ- ‘សម្ពន្ធស្សិ’ច្ចាទិ, បទានមញ្ញមញ្ញសម្ពន្ធស្ស បុរិសាធីនត្តាតិ អត្ថោ, បកតិ វិសេសនន្តិ តិជមាហ សទ្ទានំ វិសេសនំ, កិម្បន បកតិវិសេសនេ ផល មិច្ចាហ- ‘បកតិវិសេសនោបាទាន’មិច្ចាទិ។ យជ្ជត្រ ‘ខមាវីមំសាសូ’តិ បកតិវិសេសនំ, កស្មិ អត្ថេ ចរតិ ខសា វិធី យន្តិច្ចាហ- ‘អត្ថន្តរស្សា និទ្ទេសា’ឥច្ចាទិ។ អត្ថន្តរស្សាតិ និសានាទិអត្ថន្តរស្ស។ “សុគានុមិតេសុ សុគសម្ពន្ធោវ ពលវា”តិ បរិភាសមុបលក្ខេតិ ‘សុគានុមិតាន’មិច្ចាទិនា។ តេនេវាតិ កិរិយារូបាសុ ខមាវីមំសុ ខសានំ វីធាននេវ, សកត្ថេ វិធាននេនេតិ វុត្តំ ហោតិ។ តិតិក្ខកិរិយត្តាតិ ឥមិនា បរេសំ វិយ ខាទ្យន្តានំ ធាតុសញ្ញាវិធាន មនត្ថកន្តិ ទស្សេតិ។

តិតិក្ខា ខមា, តិតិក្ខតិ ខមតិ, វីមំសា ឧបបរិក្ខា, វីមំសតិ ឧបបរិក្ខតីតិ អត្ថោ។ សុត្តេ តិជតតិ និទ្ទេសា ភូវាទិកស្ស គហណំ។ និច្ចណ្យន្តស្ស ចុរាទិកស្ស ហិ តាទិសេ បយោជនេ សតិ ពហុលំ វិធីយមានេបិ និច្ចត្តមត្ថនោ នាតិវត្តតិ។ អថវា ចុរាទិមាននោព្យភិចារិនា សាហចរិយា តិជោបិ ចុរាទិកោវ, តំ យថា ‘គាវស្ស ទុតិយេនាត្ថោ’តិ។ វុត្តោគោយេវោបាទីយតេ, នាស្សោ, ន គទ្រភោ។ កទាចិ បន អស្សាទិនោបិ ទុតិយស្ស គហណំ សិយា អត្ថប្បករណា ទិប្បភាវតោ។

ននុ ច វីមំសាយំ សប្បច្ចយវិធាន មនុបបន្នមិតរេតរនិស្សយទោស ទុដ្ឋត្តា, តថាហិ សិទ្ធេ វីមំសាសទ្ទេ សប្បច្ចយោ ឧប្បជ្ជតេ, សតិ ច តស្មិ វីមំសាតិ រូបំ សម្បជ្ជតីតិ ឥតរេតរនិស្សយោ, ឥតរេតរ និស្សយានិ ច ការិយានី នោបកប្បន្តីតិ តេនាហ- ‘អនុវាទរូបាន’មិច្ចាទិ។ អនាទិកាលសំសិទ្ធសទ្ទានុវាតោ នត្ថិ ឥតរេតរនិស្សយោ ទោសោតិ ភាវោ។ បយោជកព្យាបារណិប្បច្ចយាភាវេ តេជតេតិ រូបំ។

២. កិតា

បុព្ពេវិយ បកតិវិសេសនាទីត្យនេន “សម្ពន្ធស្ស បុរិសាយត្តត្តា ‘តិកិច្ឆាសំសយេសូ’តិ បកតិវិសេសនន្តិ អាហ- ‘តិកិច្ឆាយ’មិច្ចាទិ’ត្យាទិកំ សព្ពំ យថាយោគមេត្ថាបិ វត្តព្ពន្ត្យតិទិសតិ។ វិស្សត្ថោតិ វិសទ្ទស្ស អត្ថោ។ អថ កិមិត្ថំ ឆប្បច្ចយន្តស្សេវ ទ្វិធោទាហរណន្ត្យាសង្កិយាហ- ‘អត្ថភេទា ទ្វិធោទាហរណ’ន្តិ។ និកេតោ និវាសោ, សង្កេតោ លក្ខណំ។

៣. និន្ទា

និន្ទ=គរហាយំ តតោ “ឥត្ថិយមណត្តិកយក្យា ចេ”តិ (៥-៤៩) អប្បច្ចយេ តតោ “ឥត្ថិយមត្វា”តិ (៣-២៦) អាប្បច្ចយេ រូបំ។ ពន្ធតីតិ ពជកោ។

៤. តុំស្មា

តុំស្មាតីហ បច្ចយគ្គហណមាចិក្ខតិ ‘តុំតាយេ’ច្ចាទិនា។ តតោ ចេតិ យតោ តុំស្មាតិ បច្ចយស្សេវ គហណំ យតោ ច វិសេសន និទ្ទេសោ, តតោតិ អត្ថោ។ បច្ចយគ្គហណេ តទាទិគ្គហណំ វិញ្ញាយតេ... “បច្ចយគ្គហណេ យស្មា សោ វិហិតោ តទាទិនោ គហណ”ន្តិ ញាយតោ។ វិសេសនត្តេន វត្តមិច្ឆិតត្តា តទន្តគ្គហណំ... “វិធិព្ពិសេសនន្តស្សា”តិ (១-១៣) វចនាភិ មនសិ និធាយាហ- ‘យតោ កិរិយត្ថា’ឥច្ចាទិ។ សោ កិរិយត្ថោ អាទិ យស្ស សមុទាយស្ស សោ តទាទិ សោ បច្ចយោន្តេ តស្ស (សោ តទន្តោ)។ តទាទិតទន្តសមុទាយវិសេសស្ស គហណំ, (នតុ) តទន្តមត្តស្សេ ត្យត្ថោ ។ ននុ ច តុំស្មាឥតិ វិសេសនត្តេន វត្តមិច្ឆិតេ ភវតុ “វិធិព្ពិសេសនន្តស្សេ”តិ តទន្តគ្គហណំ បច្ចយគ្គហណេ តុ កថំ តទាទិនោ គហណំ វចនាភាវតោច្ចាហ- ‘តទវិនាភាវិត្តា’តិ។ យតោ វិហិតោ តេន វិនា ន ភវតិ សីលេនេតិ តទវិនាភាវី តស្ស ភាវោ តស្មា។ ឥមាយ យុត្តិយា វិញ្ញាយតេ-ត្ថោ, យមាខ្យាយតេ ‘បច្ចយគ្គហណេ យស្មា សោ វិហិតោ តទាទិនោ គហណ’ន្តិ។ ភវត្វេវ តទាទិនោ តទន្តស្ស ច គហណំ, តតោ កិប្ផលំត្យាហ- ‘តេនេ’ច្ចាទិ។

សបាទិកោតិ បាទិសហិតកោ។ ខ ឆ សុប្បត្តាភាវាតិ ខ ឆ សានំ ឧប្បត្តិយា អភាវា។ វុត្តប្បការស្សេវ តុំប្បច្ចយន្តស្ស បកតិភាវេន គហណា សបាទិកោ ខ ឆ សានមនុប្បត្តីតិ អធិប្បាយោ។ វិបុព្ពា ‘ជិ-ជយេ’ឥច្ចស្មា តុំបច្ចយន្តា ‘វិជេតុមិច្ឆតី’តិ អត្ថេ “តុំស្មា”ឥច្ចាទិនា(សោ), តុំស្សេច លោបោ, នេមិត្តិកេ ឯការេ និវត្តេ ‘ជិស ជិស ឥតិ ទ្វិត្តេ អនាទិព្យញ្ជនលោបោ “ជិហរានំ គី”តិ (៥-១០២) គី។ ជិគីសប្បកតិតោ “ភូវាទេ ព្លន្ធំ”ឥច្ចាទិនា (៦-៤) ព្លំ។ តស្មឹ អញ្ញ។ “អា ព្លំ ឱ ម្ហា ស្វា ស្វម្ហានំ វា”តិ (៦-៣៣) ព្លស្ស វស្សេ ព្យជិគីសិ។ យទិ តុ សបាទិកោ សស្ស ឧប្បត្តិ សិយា, តទា ព្យជិគីសីតិ ឯត្ថ ទ្វិព្ពចនំ ករិយមានំ សប្បច្ចយន្តស្ស បឋមស្សេកស្សរស្ស ទ្វិព្ពចនំ ភវតីតិ “ខ ឆ សាន”មិច្ចាទិនា (៥-៦៩) វិជិយ ឥតិ សមុទាយេ អាទិភូតស្ស វិសទ្ទស្ស សិយា ព្លម្ហិ ច វិហិតេ សបាទិនោ បកតិភាវោតិ វិសទ្ទ បុព្ពេ អញ្ញគមោ សិយា, តតោ ច អវិវិជិសីតិ អនិដ្ឋម្បសជ្ជេយ្យ។

តុំស្មា ឥច្ចាយន្តិ ច បកតិប្បច្ចយត្តានមុបទិដ្ឋត្តា តេន សភាវ លិង្គេន ខ ឆ សប្បច្ចយា តទន្តោ ច អនុមិតោ ន បន តុំ, តុមិហ សុតោតិ អាហ- ‘ន តទន្តោ, នាបិ ឆ ឆសា’តិ។ ជិយច្ចាឥច្ចត្រ ទ្វិត្តេ បុព្ពស្ស យស្ស “ចតុត្ថ ទុតិយានំ តតិយបឋមា”តិ (៥-៧៨) គោ។ តស្ស “កវគ្គហានំ ចវគ្គជា”តិ (៥-៧៩) ជោ។ បាណិនិនាបីហ សប្បច្ចយ វិធាយកេ សុត្តេ វាក្យម្បិ យថា សិយាតិ វាវចនំ កតំ, តទយុត្តន្តិ និរាកត្តុមាហ- ‘វាក្យម្បិ’ច្ចាទិ។ បកត្យាទិត្យត្រ អាទិ សទ្ទេន អត្ថវិសេសោ គហេតព្ពោ, បកតិ វិសេសោ តុមន្តោ, ឥច្ចត្ថោ-ត្ថវិសេសោ ។ ឥទំ លក្ខណន្តិ “តុំស្មា លោបោ ចិច្ឆាយំ តេ”ឥតិ ឥទំ លក្ខណំ។ និយោគតោតិ និយមេន។ អាសង្កាយមុបសង្ខាន”ន្តិ (៣-១-៧) វាក្យការេន វុត្តំ និរាកត្តុមាហ- ‘អាសង្កាយ’មិច្ចាទិ។

អចេតនត្តា កូលស្ស ឥច្ឆាយាសម្ភវោតិ ‘កូលប្បតិតុមិច្ឆតី’តិ វាក្យមេវេច្ឆាបកាសនមសិទ្ធំ, តេនាសិទ្ធេន វាក្យេនាសិទ្ធានំ ខ ឆ សានំ សាធនំ អសិទ្ធេនាសិទ្ធសាធនំ។ ឥច្ឆាវចនិច្ឆាតិ ឥច្ឆាយ វត្តុមិច្ឆា។ ឥច្ឆាយបវត្តិតោ ឧបលទ្ធីតិ ឥច្ឆាយ ឧបលទ្ធិ ឧបាលម្ភោ បរិជាននំ បវត្តិតោតិ អត្ថោ។ ចេតនាវតិចាតិ វុត្តំ តស្មា ចេតនាវតិ បវត្តិតោ ឧបលទ្ធី ទស្សេត្វា តទបទេសេ នាចេតនេបិ ទស្សេតុំ ‘យោបេសា’តិអាទិមាហ។ នេវទត្តេ វដ្ឋ ខិលាទិបាណិនា ឧយ្យោគោ, កូលេ មត្តិកាវិកិរណាទិ។ វដ្ឋ គុណោ។ ខិលោ [កីល (បញ្ចិកា)] សំកុ្វាទិ។

បុលោ តិណាទីនំ សង្ឃាតោ។ សា សុនខោ មិមរិសតីតិ មរ=បាណចាគេ’ឥច្ឆាយំ តុមន្តា សោ។ “ញិ ព្យញ្ជនស្សេ”តិ (៥-១៧០) ញិ។ ទ្វិត្តេ បុព្ពតោ-ញ្ញស្ស លោបោ “ខ ឆ សេស្វី”តិ (៥-៧៦) ទ្វិត្តេ បុព្ពស្សាស្ស ឥមិមរិសតិ។ តថា បិបតិសតីតិ ‘បតបថ=គមេន’ ឥច្ចស្ស។ សា មិមរិសតីតិ សតិបិ សចេតនត្តេ វិសត្ត ជីវិតស្ស សុនខស្ស មរណិច្ឆា សម្ភវតីតិ បដិបាទិតំ។ “ឥច្ឆាសន្តា បដិសេធោ វត្តព្ពោ”តិ (៣-១-៧) បាណិនីយវាត្តិកការេន វុត្តំ, តន្និរាកត្តុមាហ- ‘ពុភុក្ខិតុ’មិច្ចាទិ។ ជាតិបទត្ថនិស្សយេន និវុត្តិម្បដិបាទយមាហ- ‘ជាតិបទត្ថេ’ច្ចាទិ។ ឥតរោ ឥច្ចត្ថោ។

៥. ព្លយោ

ករិយតិ សម្ពន្ធីយតីតិ កម្មំ។ តញ្ច នាម ជាតិ គុណកិរិយាទព្ព សម្ពន្ធតោ បញ្ចធា ភវតិ។ តត្ថ នាមកម្មំ’ ឱត្ថោ ឧវិត្ថោតិ នាមេន បិណ្ឌស្ស សម្ពន្ធា។ ជាតិកម្មំ គោអស្សោតិ គោត្តាទិជាតិយា បិណ្ឌស្ស សម្ពន្ធា។ គុណកម្មំ សុក្កោនីលោតិ សុក្កាទិនា គុណេន ទព្ពស្ស សម្ពន្ធា។ កិរិយាកម្មំ បាចកោ បាយកោតិ បាចកាទិកិរិយាយ ទព្ពស្ស សម្ពន្ធា។ ទព្ពកម្មំ ទណ្ឌីវិសាណីតិ ទណ្ឌាទិនា ទព្ពេន បិណ្ឌស្ស សម្ពន្ធា។ ឯវំ កម្មស្ស បញ្ចប្បការ សម្ភវេបិច្ឆាយមត្ថេ ព្លយស្ស វិធានតោ ឥច្ឆាសម្ពន្ធិយេវ កម្មំ គយ្ហតីតិ កិរិយាកម្មមេវាត្រ គយ្ហតេ អមុកមេវត្ថមុបទស្សេន្តោ អាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។ អយញ្ច និបាត សមុទាយោ វិសេសាភិធាននិមិត្តាស្សុបគមេ វត្តតេ។

តថាបីតិលោកវុត្តិរយំវិសេសាភិធានារម្ភោ។ តំសម្ពន្ធិយេវាតិ ឥច្ឆាសម្ពន្ធិឯវ។ អត្តនោបុត្តមិច្ឆតីត្យាទិវចនិច្ឆាយមត្ថសម្ពន្ធិនិបុត្តាទោ អត្តនោត្យនុវត្តិយសុត្តន្តរេនបច្ចយោវិធីយតេបាណិនិនា, ឯត្ថ(ត្ត)គ្គហណមន្តរេនាត្ត សម្ពន្ធិន្យេវ បុត្តាទោ កថំ វិញ្ញាយតេ វិសេសវចនាភាវេ ហិ បរសម្ពន្ធិន្យបិ បប្បោតីតីមំចោទ្យមុព្ភាវយ មាហ- ‘អត្តសម្ពន្ធិនិ’ច្ចាទិ។ ព្លយស្ស បរសម្ពន្ធិន្យបិ បសង្គោតិ សម្ពន្ធោ។ កុតោចាហ-ព្លយស្សាឥតិធានា’តិ។ អត្ថគ្គហណស្សាវចនេ ព្លយស្សានភិធានាតិ ភាវោ។

អប្បត្តិយាតិ ករណេ ហេតុម្ហិ វា តតិយា។ ឯត្តាតិ អត្តនោ បុត្តមិច្ឆតីតេត្តាបិ។ ន ឥង្គោតិ ព្លយប្បច្ចយោ នាភិមតោ។ នេវេត្ថ ភវិតព្ពន្តិ វទតោ-ធិប្បាយាមាហ ‘សាបេក្ខត្ត យេវេតិ ភាវោ’តិ។ យទិ អត្តនោ បុត្តមិច្ឆតីតិ វត្តុមិច្ឆាយំ សាបេក្ខត្តេបិ សិយា, តទាយមនិដ្ឋប្បសង្គោតិ ទស្សេតុមាហ- ‘យទិចេត្ថ’ឥច្ចាទិ។

អនិដ្ឋប្បសង្គស្ស សរូបមាហ- ‘អត្តនោ បុត្តីយតីតិ សិយា’តិ។ ឧប្បជ្ជមានេន ឦយេនេវ អត្តត្ថស្សាភិហិតត្តា អត្តសទ្ទស្សាប្បយោគោតិ ចេតម្បិ ន សង្គតន្តិ បដិបាទយមាហ ‘ន ច សក្កា’តិអាទិ។ កស្មាទេវំ វត្តុំ ន សក្កាតិ អាហ- ‘បកតិ’ច្ចាទិ។ អបូបាទិកាយ បកតិយា សមានត្ថស្សេវ វិសេសនស្ស វុត្តិបទេ អន្តោភាវ ទស្សនាតិ អត្ថោ។ ក្វបនេវំ ទិដ្ឋន្ត្យាហ- ‘តំយថេ’ច្ចាទិ។ “តមស្ស សិប្បំ សីលំ បណ្យំ បហរណំ បយោជនំ”តិ (៤-២៧) ណិកេ អាបូបិកោ។ នតុ ភិន្នត្ថស្សាតិ ព្យតិរេកំ ទស្សេត្វា តំ ទិដ្ឋន្តេន សាធេតុមាហ- ‘ទេវទត្តស្សិ’ច្ចាទិ។ ការណមាហ- ‘សាម្បន្តរេ’ច្ចាទិ។ ទេវទត្តស្ស ផុរុនោ កុលន្តិ សាម្បន្តរព្យវច្ឆេទាយ ទេវទត្តសទ្ទស្សោ បាទានតោ គុរុកុលន្តិ វុត្តិបទេន ទេវទត្តត្ថស្សាន្តោ ភាវោតិ អត្ថោ។ តមេត្ថោបិ សមានត្ថបទស្សេន្តោ អាហ- ‘តថេហាបិ’ច្ចាទិ។ អថាត្តនោ បុត្តមិច្ឆតីត្យេតស្មឹ វាក្យេ បទស្សាន្វាខ្យានតោ អត្តសទ្ទស្សាប្បយោគោ កិន្ន សិយាតិ ទស្សេតុមាហ- ‘នចាបិ’ច្ចាទិ។

បទស្សាតិ បុត្តីយាទិនោ បទស្ស។ នចាបិ អប្បយោគោតិ សម្ពន្ធោ។ ការណមាហ- ‘ឦយន្តស្សា’តិអាទិ។ ឦយន្តោ បុត្តីយាទិ, និយោគតោ ន បប្បោគតីតិ សម្ពន្ធោ។ តព្ពាចីសទ្ទប្បយោគន្តិ អញ្ញវាចីសទ្ទយោគំ។ សុតគ្គហណន្តិ អសុតត្តាតិ វុត្តសុតគ្គហណំ។ អត្ថប្បករណាទ្យុបលក្ខណន្ត្យនេន អត្ថតោ បករណាទិតោបិ បុត្តស្សត្ត និយតា គម្យតេ, សុតសទ្ទស្ស តុ គហណមុបលក្ខណត្ថន្តិ វទតិ។

ននុ ច សុត្តេ កម្មាតិ វុត្តត្តា កម្មសមុទាយតោបីយោ សិយា ត្យាសង្កិយេវ (មភា)វំ សាធយមាហ- ‘កម្មា’តិអាទិ។ វត្តុំ ឥដ្ឋា ឯកសខ្យា យស្ស កម្មសាមញ្ញស្ស តំ តថាវុត្តំ។ វត្តុមិដ្ឋេក សង្ខ្យស្ស គហណមាហ- ‘កម្មសមុទាយតោ’តិ។ កិម្បនាវយវតោ ន សិយា’ មហន្តម្បុត្តមិច្ឆតី’ច្ចត្រ បុត្តមិច្ឆតោច្ចាសង្កិយាហ ‘អវយវតោបិ សាបេក្ខត្តាយេវា’តិ។ ន ភតីតិ សម្ពន្ធោ។ ឯវញ្ហរហិ ឥទម្បិ ន សិជ្ឈតីតិ ចោទេន្តោ អាហ ‘ចរហិ’ច្ចាទិ។ មហាចាយំ បុត្តោចេតិ មហាបុត្តមិច្ឆតីតិ យទេវំ ករិយតិ តទាយម្បយោគោតិ ទស្សេន្តោ អាហ- ‘ភវិតព្ពមេវេ’ច្ចាទិ។

៦. ឧបមា

ឧបមីយតេ បរិច្ឆិជ្ជតិ សាធីយតីត្យត្ថោ។ កីទិសន្តមុបមានមិច្ចាហ- ‘បសិទ្ធសាធម្យា’ឥច្ចាទិ។ បសិទ្ធោ គវាទិ, តស្ស សាធម្យា សមាន រូបតាយ យម្បសិទ្ធស្ស គវយាទិនោ សាធិយស្ស សាធនំ តមុបមានន្ត្យត្ថោ។ សមានោ ធម្មោ-ស្សេតិ សធម្មោ, គវាទិយេវ។ តស្ស ភាវោ សាធម្យំ។ សាធ្យតេ ឧបមីយតេ-នេនេតិ សាធនមុបមានំ គវាទិ។ សាធុតេ ឧបមីយតេតិ សាធិយោ, គវយាទិ។ តស្ស សាធនំ សាធិយសាធនំ។

បុត្តមិវាចរតីតិ ឯត្ថ ‘អាវសថមាវសតិ’ច្ចាទោ វិយ អាធារត្ថស្ស វិញ្ញាយមានត្តា បុត្តេ វិយ មាណវកេ មធុរន្នបានទានាទិកមាចរណំ ករោតិច្ចេវមត្ថសម្ភវេន ទ្វិន្នម្បិ ឧបមានោបមេយ្យភាវោត្យវគមយិតុមាហ- ‘បុត្តេ’ឥច្ចាទិ។ បសិទ្ធេន សាធនភាវេនុបមានភូតេ បុត្តេ អាចរណម្បិ បសិទ្ធន្តិ អាហ- ‘តម្បសិទ្ធ’ន្តិ។ តទាចរណេន តេន អាចរណេន បុត្តមាណវកវិសយមាចរណំ វា បុត្តមាណវក សទ្ទេនុបចារតោ គហេត្វា វិសយីវសេន វិសយភាវវោហារោតិបិ យុជ្ជតិ។ វាក្យត្ថោ បនេតស្មឹ បក្ខេ ‘បុត្តមិវ បុត្តវិសយ មាណវកមិវ អាចរតិ មាណវកវិសយមាចរណំ ករោតី’តិ, វុត្តិយន្តុ យថាវុត្តមត្ថទ្វយំ យថាយោគំ យោជេត្វា វេទិតព្វំ។

ននុ ច យជ្ជត្រោបមានោបមេយ្យភាវោ វុត្តិយំ ឦយេនេវ ជោតិតោតិ ឥវសទ្ទោ និវត្តតេ, តទោបមានោបមេយ្យភាវោ បុត្ត សទ្ទេវ វត្តតេ, តំ កថមុបមេយ្យវចនស្ស មាណវកសទ្ទស្ស វុត្តត្ថស្ស បយោគោ យុត្តោច្ចាសង្កិយាហ- ‘ឧបមានវចនតោ’ច្ចាទិ។

តព្ពិសិដ្ឋាចរណេតិ តេនោបមានេន វិសិដ្ឋេ អាចរណេ។ ឧបមានោបមេយ្យភាវស្សានិវត្តត្តាតិ ឯត្ថាយមធិប្បាយោ ‘ឧបមាន វិសិដ្ឋាចរណេ ឧបមានវចនតោ ឦយស្ស វិធានេ នោបមេយ្យវចនមន្តរេនោបមានវចនស្ស បវត្តីតិ ឧបមានោបមេយ្យភាវស្សានិវត្តី”តិ។ អញ្ញថាតិ យទ្យុបមានោបមេយ្យភាវស្ស ឦយេនេវ ជោតិតត្តា តទន្តស្សុបមេយ្យេ វុត្តិ សិយាត្យត្ថោ។ បព្វតាយតីតិ “កត្តុតាយោ”តិ (៥-៨) អាយោ។ ឧបមេយ្យស្សានិវត្តត្តា ឧបមេយ្យ កត្តុសាមញ្ញេ តិប្បច្ចយោ។

៧. អាធា

យថានន្តរសុត្តេ ឧបមានេ ឧបមេយ្យស្ស មាណវកស្ស បយោគោ ឧបបន្នោ, តថាត្រាបិ ‘បាសាទេ កុដិយ’ន្តិ ចោបមេយ្យស្សប្បយោគោតិ អតិទិសន្តោ អាហ- ‘ហេដ្ឋាវិយេ’ច្ចាទិ។ ឧបមានេ ឧបមេយ្យស្សានន្តោភាវាតិ អត្ថោ។ ននុ កិមត្ថមិទមុច្ចតេ យវតាយោ បាសាទេ ឥវាចរតិ សោ

បាសាទមិវាចរតីតិបិ វត្តុំ សក្កាតិ នាត្ថភេទោ-ញ្ញត្រ វចនិច្ឆាភេទាតិ បុព្ពេនេវេត្ថាបិ ញ្ញាយោ សិទ្ធោ, តតោ នាត្ថោ-នេន វចនេនេ ច្ចាសង្កិយាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។

៨. កត្ត

ឯត្ថ កត្តុតោឥតិ វចនា កម្មាតិ និវត្តតេ, អាយត្តហណា ញ្ញាយោ។ កទា បន កត្តុវិសេសោ-វសិយ តិច្ចាហ-‘យត្ថាទិសទ្ទសមានាធិករណត្តេ’តិអាទិ។ បព្ពតាយតិ ហត្ថិច្ចេវមាទិនា ហត្ថាទិ សទ្ទេន សមានាធិករណត្តេ សតីតិ អត្ថោ។

៩. ឈត្ថេ

កោយំ ច្យត្ថោច្ចាសង្កិយ “អភូតតព្ភាវេ ករាសភូយោគេ វិការាចី”តិ (៤-១១៩) ចីស្ស អភូតតព្ភាវេ ករាទិយោគេសតិ វិធានា ‘អភូតតព្ភាវោ ករាទិវិសិដ្ឋោ’តិ អាហ។ អភូត តព្ភាវស្ស ករាទិវិសិដ្ឋត្តា ករោត្យត្ថ និវត្តិយាវស្សំ បាណិនិយា វិយ ភុវិត្តហណំ កត្តព្ពមញ្ញថា ករោត្យត្ថេបិ សិយាត្យាសង្កិយ និវត្តិហេតុមាហ- ‘តេនេវា’តិអាទិ។ យេនេវ ករោត្យាទិវិសិដ្ឋោ អភូតតព្ភាវោច្យត្ថោ តេនេវ ហេតុនាតិ អត្ថោ។ ភវត្យត្ថេ-នេន ការណេន លទ្ធេ ករោត្យត្ថោប្បនិដ្ឋោ លព្ភតិច្ចាសង្កិយ តន្និវត្តិម្បដិបាទយមាហ- ‘ករោត្យត្ថេ’ច្ចាទិ។ អធវលំ ធវលំ ករោតិ ធវលីករោតិច្ចេវ ចីប្បច្ចយេ កត្តព្ពេ កម្មេនេវ ករោតិស្សាភិសម្ពន្ធស្ស ទិដ្ឋត្តាតិ អត្ថោ។ ការណន្តរមាហ- ‘តហ ចេ’ច្ចាទិ។ ឥតិសទ្ទោ ហេតុម្ហិ យស្មា ឥហ កត្តុតោតិ វត្តតេ តតោចេតិ អត្ថោ។

អសត្យត្ថស្ស បន ភវត្យត្ថេយេវាន្តោភាវា ន តន្និវត្តិ បដិបាទិតា។ តប្បករណេតិ ធាតុប្បច្ចយប្បករណេ។ ទ្វិព្ពចនន្តិ បដឥច្ចស្ស ទ្វិព្ពចនំ តតោ “ទិស្សន្តញ្ញោបិ បច្ចយា”តិ (៤-១២០) វាប្បច្ចយោ។ “រានុពន្ធេន្តសរាទិស្សា”តិ (៤-១៣២) អន្តសរាទិស្ស លោបោ។ ច្យន្តា បច្ចយាភាវត្តំ- ‘អចីតោ’តិ បច្ចយវិធានសុត្តេ បដិសេធោ ន កតោ, តេនាហ-‘អចីតោតិ បដិសេធាភាវា’តិ។ ចីតិ ភុសោឥតិ

បឋមន្តាចី ។ ណាទិវុត្តិត្តា “ឯកត្ថតាយ”ន្តិ (២-១១៩) វិភត្តិលោបោ។ ឥហេចេតិ ‘ច្យត្ថេ’ ឥតីមស្មិំយេវ។ ន ច វុច្ចតេតិ សម្ពន្ធោ។

១០. សទ្ទា

ននុ ច អសតិ សុត្តេ ទុតិយាគ្គហណេ ទុតិយន្តេហិច្ចាយំ វិសេសោ កុតោ លព្ភតេ យេន ‘សទ្ទាទីហិ ទុតិយន្តេហី’តិ វិវរណំ កតន្តិ សច្ចំ, តថាបិ បច្ចយវិធិម្ហិ យុត្តេបិ បញ្ចមិយា និទ្ទេសេ ‘សទ្ទាទីនី’តិ ទុតិយាយោ បាទានសាមត្ថិយា តថា វិវរណំ កតំ។

សព្ពត្ថាតិ “តមធីតេ តំ ជានាតិ កណិកាចា”ទោ (៤-១៤) សព្ពត្ថ។ កិរិយាវាត្យវធារណេន យំ ព្យវច្ឆិន្នំ, តមុបទស្សេន្តោ អាហ- ‘ន កាលេ’ច្ចាទិ។ យទីបិ អធីតេច្ចាទីសុ វត្តមានកាលេន កត្តុនា ឯកវចនេន ច និទ្ទេសោ, តថាបិ តេសមប្បធានត្តា អញ្ញស្មិម្បិ ភូតាទិកេ កាលេ កម្មាទោ សាធនេ ពហុវចនេន ច បច្ចយោ សិយា ឯវេតិ ភាវោ។

ននុ ច “ធាត្វត្ថេនាមស្មី”តិ (៥-១២) ឥប្បច្ចយេ បត្តេ-យមារព្ភតេ អស្សបិ ធាត្វត្ថេយេវ វិធានំ, តតោ ច សទ្ទាទីហិ ធាត្វត្ថេ ឥប្បច្ចយេន ន ភវិតព្ពំ, ទិស្សតេ ច ឥប្បច្ចយបយោគោច្ចាសង្កិយ ‘នាយមិប្បច្ចយស្ស ពាធកោ’តិ បដិបាទេតុមាហ- ‘ធុវំ ករោតិ’ច្ចាទិ។ នានាភិន្នំ វាក្យំ នានាវាក្យំ, តស្ស ភាវេន, តេន ភិន្នវាក្យភាវេ នាយស្ស ឥប្បច្ចយស្ស ច សមុច្ចយតោតិ អត្ថោ។ “ធាត្វត្ថេនាមស្មី”ត្យេកំ វាក្យំ, “សទ្ទាទីនិ ករោត្យ”បរំ។ ឯតានិ ទ្វេ ភិន្នវាក្យានិ- ‘ធាត្វត្ថេ នាមស្មា ឥប្បច្ចយោ ភវតិ, សទ្ទាទីនិ ករោតិច្ចស្មិំ អត្ថេ អាយោ ភវតី’តិ បច្ចេកមាខ្យាតាបេក្ខាយ វាក្យបរិសមត្តិយា ភិន្នតា, អភិន្នេ ហិ កិរិយាបទេកវាក្យតា, ភិន្នេតុ នានាវាក្យតា, នានាវាក្យេ ច សតិ សមុច្ចយោ។ ន ហិ សាមញ្ញវិសេសភាវេន វិធានមេវ ពាធាហេតុ, កិញ្ចរហិ ឯកវាក្យតាបិ, តំ យថា-‘ព្រាហ្មណានំ ទធិ ទិយ្យតំ, តក្កំ កោណ្ឌញ្ញាយេ’តិ។ នានាវាក្យេ តុ សមុច្ចយោ, តំ យថា- ‘ព្រាហ្មណា ភោជីយន្តុ, មាណវាយ វត្ថយុគលំ ទីយតូ’តិ មាណវោ ព្រាហ្មណភាវេន ភោជីយតេ វត្ថយុគលញ្ច លភតេ, តេនោទុកំ វុត្តេន វត្ថយុគលទានេន សាមញ្ញវុត្តំ ភោជនំ ន ពាធីយតេ, តថេហាបិ ឧជុកំ វិហិតេនាយេន សាមញ្ញវិហិតោ ឥប្បច្ចយោ ន ពាធីយតេ លក្ខិយានុរោធេន សត្ថការស្ស វាក្យ ភេទាភេទោតិ នានវជ្ជិតិទោសោតិ មញ្ញតេ។ តិម្ហិ លេ ច សិទ្ធន្តិ សម្ពន្ធោ។

យប្បច្ចយោ ន វិហិតោ បាណិនីអាទីហិ វិយាតិ អធិប្បាយោ។ ‘ជល ទល- ទិត្តិយំ’។ “មានោ”តិ (៥-៦៥) មានោ, “កត្តរិ លោ”តិ “បរោក្ខាយំ ចេ”តិ (៥-៧០) ចគ្គហណេន ‘ទល ទល’ឥតិទ្វិត្តំ “លោបោនាទិព្យញ្ជនស្ស” (៥-៧៥) “សរម្ហា ទ្វេ”តិ (១-៣៤) ទស្សលស្ស ច ទ្វិភាវេ ទទ្ទល្លមានោ។ ជលមានាតិ អដ្ឋកថាវចនតោតិ ឥមិនា កិរិយាសមភិហារេ យប្បច្ចយាភាវំ ទស្សេតិ។ ឥមិនា ច សក្កតេ វិយ ភុសាភិក្ខញ្ញេបិ កិរិយាសមភិហារោ កិរិយាបរិវត្តនំ, តញ្ច យទា កិរិយមញ្ញេន កត្តព្ពមញ្ញោ ករោតិ, តេន កត្តព្ពញ្ចេតរោ, តទា ភវតីតិ វិញ្ញេយ្យំ។ “សាមញ្ញវិហិតា វិធយោ បយោគមនុសរន្តី”តិ ឥមិនា លក្ខណេន ‘ទល-ទិត្តិយ’ន្តិ ឥមស្មា “មានោ”តិ សាមញ្ញេន វិហិតោ មានប្បច្ចយោ ភុសត្ថេ អាភិក្ខញ្ញេ ច ភវិស្សតិ។ ទទ្ទល្ល មានាតិ ឯត្ថ ភុសំ ជលមានា, បុនប្បុន ជលមានាតិ ច អត្ថោ វេទិតព្ពោ។

១១. នមោ

នមោ ករោតិ នមោសទ្ទមុច្ចារេតិ, សទ្ទំ ករោតិ សទ្ទមុច្ចារេតីតិច្ចេវមត្ថោ (ន) គហេតព្ពេ អនិស្សយនតោ អនភិធានតោ វា។

១២. ធាត្វា

អបរិនិប្ផន្នោតិ អនិប្ផន្នោ អសិទ្ធាវត្ថោតិ អត្ថោ។ ការកសាធិយោតិ យថាលាភំ ការកេហិ សាធិយោ។ អសត្វភូតោតិ អទព្ពភូតោ។ អយន្ត កិរិយារូបោ បទត្ថោ បចត្យាទីនំ វិក្លេទនាទិបធានកិរិយារូបោ ច តទវយវរូបា បុព្ពបរីភូតឧទ្ធនារោ បនាទិកាទយោ តាទត្ថិយា ច បចត្យាទិវចនីយា។ តស្មា យថា វុត្តលក្ខណេ ធាត្វត្ថេ ធាតុតោ វិធីយមានោ ត្យាទិប្បច្ចយោ តថាភូតមេវ វទតីតិ ភេទាភាវា អភេទសង្ខ្យាយេកវចនេនោច្ចតេ, ‘ន ពហុវចនេន, តេនេត្ថ ‘បឹយតេ ទេវទត្តេន, បឹយតេ ទេវទត្តេហី’តិ ភវតិ។ ន យតោកុតោចីតិអាទិនា យតោ យត្ថ ន ទិស្សតិ, តតោ តត្ថ ន ហោតីតិ ទីបេតិ។ យតោ យត្ថ វិធិ, ស តស្ស សម្ពន្ធី ភវតីតិ នាមេហិ វចនីយត្ថតោ-ត្ថន្តរភូតោ យោយំ ធាត្វត្ថោ កមាទីនមត្ថភូតោ, សោ សកត្ថោតិ សកត្ថេយេវាយមិប្បច្ចយោ ចុរាទិណិវិយាតិ វេទិតព្ពោ។

តស្សចាតិ ឯការស្ស ច។ អថ អតិហត្ថយតិច្ចាទោ បាទិវិសិដ្ឋេ ឯវ ធាត្វត្ថេ ឥប្បច្ចយស្ស វិធានា តទត្ថវិហិតេនេវ ឥប្បច្ចយេន បាទិវិសិដ្ឋោ ធាត្វត្ថោ វុត្តោ, តេន កិមត្ថោ ឥប្បច្ចយន្តស្ស បាទិយោគោច្ចាសង្កិយ បយោជនមាខ្យាតុមាហ- ‘អតិហត្ថយតិ’ច្ចាទិ។ ន សាមត្ថិយន្តិ សមត្ថតា នត្ថីតិ អត្ថោ។

១៣. សច្ចា

អត្ថមាចិក្ខតិ, វេទមាចិក្ខតីតិ វិគ្គហោ។ សុខាបេតិច្ចាទោ សុខំ វេទយតិច្ចាទិនា វិគ្គហោ។ វាបាហាតិ វិកប្បេន បាបតោ។

១៥. ចុរា

អសតិ សុត្តេ សកត្ថេតិ កថំ លព្ភតីតិ អាហ- ‘អត្ថានតិ ទេសា’តិ។ អត្ថា-នតិទេសាតិ អត្ថវិសេសស្ស កស្សចិ សុត្តេ អនិទ្ទេសាតិ អត្ថោ។ អត្ថវិសេសស្សា-នតិទេសមត្តេន សកត្ថោយេវ ណិនា វាច្ចោតិ កថំ វិញ្ញាយតេច្ចាហ- ‘សកត្ថស្ស ច សុតត្តា’តិ។ ចុរ=ថេយ្យេ ឥច្ចាទីសុ ថេយ្យាទិកស្ស សកត្ថស្ស សុតត្តាតិ អត្ថោ។ យោគវិភាគតោតិ ‘ណី’តិយោគវិភាគតោ, រជ្ជំ ការេតីតិ ឯត្ថ សាម្យមច្ចាទិកំ សត្តង្គំ រជ្ជំ បវត្តេតីតិ វា អត្ថោ, បយោជកព្យាបារេ ណិ។

១៦. បយោ

បយោជកោ ចោទកោ ព្យាបារកោតិ អត្ថោ ននុ ច វុត្តិយំ ‘កត្តារំ បយោជយតី’តិ វុត្តំ កថំ បយុជ្ជមានស្ស កត្តុត្តំតិ អាហ- ‘បយុជ្ជមានោ’ច្ចាទិ។ នាវស្សំ កិរិយាបវត្តកត្តេនេវ យោគ្គតាមត្តេនបិ កត្តុត្តំ សិយាតិ ទស្សេន្តោ អាហ- ‘កិរិយាយ យោគ្គោ’តិអាទិ។ បាសាណម្ពលេនុដ្ឋាបេតិ’ច្ចាទីសុ ហិ យោគ្យតាយបិ កត្តុត្តាវសាយោសិយា, កោបនាយំ បយោជកព្យាបារោតិ អាហ- ‘បេសនេ’ច្ចាទិ។ ទាសាទិនោ ហីនស្ស កត្តុចិ

អត្ថេ និយោជនំ បេសនំ។ គុរុអាទិនោ សក្ការបុព្ពំ ព្យាបារណមជ្ឈេសនំ។ តំ បេសនជ្ឈេសនាទិកំ លក្ខណំ សភាវោ យស្ស សោ តថា វុត្តោ។

អាទិសទ្ទេន អានុកូល្យភាគិនោ ព្យាបារស្ស គហណំ, តថា ច 'ភិក្ខា វាសយតិ ការីសោ-ជ្ឈាបេសី'តិ សិជ្ឈតិ។ ភិក្ខា ហិ បចុរព្យញ្ជនវតី លព្ភមានា វាសានុកូលំ តិត្តិវិសេសមុបជនយតិ។ ការីសោបិ និវាតេ បទេសេ សុដ្ឋុ បជ្ជលិតោជ្ឈយនវិរោធិ សីតកតមុបទ្ទវមបនយន្តោ-ជ្ឈយនានុកូលសាមត្ថិយមាទធាតិ តតោ តេសម្បិ យុត្តម្បយោជកត្តន្តិ។

បយោជកព្យាបារេតីទំ បច្ចយវិសេសនំ វា សិយា បកតិវិសេសនំ វា។ តត្ថ យទិ បកតិវិសេសនំ សិយា, តទា បយោជកព្យាបារេ វត្តមានា ណីណាបី វិធីយន្តីតិ (គមនំ) បតិ យោ និយោគោ តទត្ថោ គមិ, ន គត្យត្ថោ, តស្ស ចាយំ បយោជ្ជោតិ 'គមយតិ មាណវកំ គាម'ន្តិ គត្យត្ថស្ស បយោជ្ជេ "គតិពោធាហារេ"ច្ចាទិនា (២-៤) វិហិតា ទុតិយា ន បប្បោតិ, តតោ បកត្យត្ថវិសេសនបក្ខោ ទុដ្ឋោតិ បច្ចយវិសេសនបក្ខំ ទស្សេតុមាហ- 'បច្ចយវិសេសនំ វេទំ ន បកតិវិសេសន'ន្តិ។

បយោជកមត្តគ្គហណេតិ មត្តសទ្ទោ សាមញ្ញវាចី, យថា 'កញ្ញា មត្តំ វារយតី'តិ។ កត្តារំ យោ បយុជ្ជតិ យោ ច ករណាទីនំ បយោជកោ តេសំ សាមញ្ញេន គហណេ សតីតិ អត្ថោ។ ព្យាបារេត្វេវាតិ បយោជកគ្គហណមន្តរេន ព្យាបារេតច្ចេវ វចនំ កត្តព្ពំ សិយាតិ ភាវោ, តន្តិ បយោជកគ្គហណំ, វិសិដ្ឋោ វិសយោ យស្ស បយោជកគ្គហណស្សតំតថាវុត្តំ។ កោបនាយំវិសិដ្ឋោ វិសយោច្ចាហ- 'យោ លោកេ'ឥច្ចាទិ។ ឥតោវាតិ វក្ខមានស្ស ហេតុនោ បរាមាសោ។ តន្តិ ចុរាទីហិ ណិវិធានំ។ ឯវសទ្ទោ វក្ខមានាបេក្ខោ។ តំ វិសុំ ចុរាទីហិ ណិវិធានមេវ វក្ខមានប្បការេន សផលំ សិយា នាញ្ញថាតិ អត្ថោ។ តមេវ បការំ ទស្សេតិ'យទិមិនា'ច្ចាទិ។

១៧. ក្យោតា

កត្តរិ វិហិតេសុបិ មានន្តត្យាទីសុ បរភូតេសុ ក្យោ ភវតីតិ វិញ្ញាយេយ្យាតិ 'ភាវកម្មេសូ'តិ ន ក្យស្ស វិសេសនន្តិ អាហ- 'មានន្តត្យាទីន'មិច្ចាទិ។

យទិ ហិ កត្តរិ វិហិតេសុ សិយា, តថា សតិ តេសមុភិន្នំ បធានត្តេនាភិធីយមានានមញ្ញមញ្ញានបេក្ខត្តា អសម្ពន្ធោ សិយា, ន ចេ វត្ថុភូតានមភិធានមត្ថិ, ន ហិ 'បីយតេ'ច្ចស្ម ភាវោ កត្តា ច បតីយតេ, នាបិ 'គម្យតេ'ច្ចស្មា កម្មំ កត្តាច។ អបិ តុ ភាវកម្មានេវ គម្យន្តេ, តេនាហ- 'តស្មា'ឥច្ចាទិ។

តេសមេវាតិ មានន្តត្យាទីនមេវ។ បរសមញ្ញាភិ បរេសំ កច្ចាយនា នំ បរោក្ខាឥច្ចេវ នាមំ។ តព្ពជ្ជិតេសូតិ បរោក្ខាសញ្ញិបច្ចយវជ្ជិតេសុ។ អបរោក្ខេសូតិ ឯត្ថ បរសមញ្ញាវសេន បរោក្ខាឥច្ចនេន សហ សមាសំ ទស្សេត្វា ឥទានិ អញ្ញថាបិ បដិបាទេតុំ 'អថវា'តិអាទិមាហ។ បរោក្ខេតិ ឥន្ទ្រិយាវិសយេ កាលេ។ បរោក្ខេវិហិតា បច្ចយាតិ ឥមិនា ឧបចារេន តទ្ធិតប្បច្ចយវសេន វា បរោក្ខាតិ សទ្ទនិប្ផត្តិមាហ។ តេ បន'អ ឧ' ឥច្ចាទយោ។ តតោតិ បរោក្ខប្បច្ចយតោ។

ននុ បុព្ពបក្ខេ 'អបរោក្ខេសូ'តិ ឯត្ថ 'បរោក្ខាវជ្ជិតេសូ'តិ អត្ថ វចនំ យុជ្ជតិ, ទុតិយបក្ខេ បន 'បរោក្ខវជ្ជិតេសូ'តិ, តថា សតិ កថមេត្ថ 'បរោក្ខាវជ្ជិតេសូ'តិ អត្ថវចនំ យុជ្ជតីតិ អាហ- 'តេបនា'តិអាទិ។ ឥធាតិ អបរោក្ខេសូតិ ឥមស្មឹ។ ននុ ច "បរោក្ខេ អ ឧ"ឥច្ចាទិសុត្តេ (៦-៦) 'បរោក្ខេ'តិ បកតិវិសេសនន្តិ បច្ចយានំ បរោក្ខេ វិហិតតា កថន្តិ មនសិ និធាយាហ 'បរោក្ខេ'ឥច្ចាទិ។ ភវនំ ភាវោ កិរិយាធាត្វត្ថោ។

សាធីយមានាវត្ថោតិ ឥមិនា សិទ្ធាវត្ថា និវត្តេតេ។ បុព្ពបរីភូតោ បធានកិរិយាវយវភូតោ កិរិយារូបោ អត្ថោ លក្ខណំ សភាវោ យស្ស ធាត្វត្ថស្ស សោ តថា វុត្តោ។ សត្វភូតោតិ ឯត្ថ បតីយតីតិ សេសោ។ ពហុវចនម្បិ ហោតិ បាកាបាកេតិ អធិប្បាយោ, ករីយតីតិ កម្មំ, តញ្ច យទិបិ នាមាទិកម្មមត្ថិ, តថាបិ ក្រិយត្ថាឥច្ចាធិការតោ មានាទីនមញ្ញត្ថាលព្ភនតោ ច កិរិយា សម្ពន្ធោវ គយ្ហតេ, សុ-សវនេ សូយមានំ។

បាណិនិយេហេត្ថ "ភិន្ទតិ កុសូលំ'ត្យាទោ យា ភេទនាទិកិរិយា កម្មនិ ទិស្សតេ, សា យទា សុករត្តមត្តេន សប្បធានត្តវចនិច្ឆាយំ កត្តុត្តេប្បបលព្ភតិ 'ភិជ្ជតេ កុសុលោ សយមេវេ'ច្ចាទិនា, តទាស្ស កត្តុនោ សុត្តន្តរេន កម្មសរិក្ខភាវោ វិធីយតេ 'កម្មនិស្សយំ ការិយំ យថា សិយា'តិ។ តន្និស្សាយាហ- 'យទា កម្មមេវេ'ច្ចាទិ។ យទា កម្ម

មេវ កត្តុភាវេន វិវច្ឆិយតេតិ សម្ពន្ធោ។ កថំ កត្វា តថា វិវច្ឆិយតេច្ចាហ- ‘អត្តសមវេតាយ’ឥច្ចាទិ។ អត្តសទ្ទេន កម្មមត្រ វិវច្ឆិតំ, អត្តនិ សមវេតា ឯកទេសីភូតា អត្តសមវេតា, តស្សា កិរិយាយ កម្មដ្ឋកិរិយាយាតិ វុត្តំ ហោតិ។

សុភេទន្តាទិនេតិ ហេតុម្ហិ ករណេ វា តតិយា។ អត្ថតោតិ ‘កម្មេយេវ ក្យោ’តិ (ន សក្ខិ) [តស្មា] វុត្តន្តិ អធិប្បាយោ។ តថាហិ ‘ភិជ្ជតេតិ សវនា កម្មតាវគម្យតេ’តិ ឥមិនា អត្ថតោ កម្មេយេវក្យោតិបដិបាទិតមេវ។ វុត្តមេវ ផុដីករមោហ- ‘ភិជ្ជតេ ឥច្ចស្មី បទេ’ឥច្ចាទិ។ អញ្ញថាតិ យទិ កម្មេយេវ តេបច្ចយោ ន សិយា។ អតោតិ ភិជ្ជតេ ឥច្ចស្មា។ ឧបសំហរមាហ- ‘តស្មា’ឥច្ចាទិ។ កឹ វចនេនាតិ បាណិនីយានមិវ កឹ សុត្តត្តវេនាតិ អត្ថោ។

វចនាភាវេបិ កម្មកត្តរិ បទសង្ខារក្កមោបទស្សនមុខេន វុត្តិ គន្ថំ វិវរិតុមាហ- ‘វាក្យតោ’ឥច្ចាទិ។ វាក្យតោ ឧទ្ធរិត្វា បទេសង្ខរិយមានេតិ ‘ភិជ្ជតេ កុសូលោ សយមេវេ’តិ វាក្យតោ វិសុំ កត្វា ភិជ្ជតេ’តិ បទេ សង្ខរិយមានេ និប្ផាទីយមានេតិ អត្ថោ។ តទេវាតិ បទត្ថសាមញ្ញមេវ។ តន្និប្ផាទនេតិ តស្ស សង្ខរិមានស្ស បទស្ស សង្ខរណេ។ សយន្តីមស្សាត្រ អត្តនាតិ អត្ថោ។ ន កេវល មនេនេតទេវ វុត្តំ- ‘កម្មេយេវ បច្ចយោ’តិ, កិញ្ចរហិ អញ្ញម្បត្ថីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘អនេន ចេ’ច្ចាទិ។ ចោ វត្តព្ពន្តរសមុច្ចយេ។ អនេនភិជ្ជតេតិ សវនាឥច្ចាទិនា ឥទញ្ចាហាតិ អត្ថោ។ កិន្តទិច្ចាហ ‘កម្ម កត្តនោ’ច្ចាទិ, ន បទមុទាហរណន្តិ កម្មកត្តនោ វាក្យមេវោទាហរណំ... វាក្យេនេវ តស្ស បតីតិយា មញ្ញតេ។ បទមេវោទាហរណំ កស្មា ន សិយាតិ អាហ- ‘បទេហិ’ច្ចាទិ។ ទុតិយមុទាហរណំ ទស្សេតុមាហ- ‘កត្តុនិស្សយោ បិ’ច្ចាទិ។

អស្មី បក្ខេតិ អស្មី កត្តុត្តេន វិវច្ឆិតេ បក្ខេ។ តព្ពិសយត្តន្តិ កម្មវាចិសយំ សទ្ទវិសយត្តំ។ ភាវកម្មេសូតីមស្ស កត្តុវិច្ចស្ស ច បច្ចយវិសេសនត្តេ សតិ សាមត្ថិយលទ្ធម្បយោជនំ ទស្សេតុមាហ- ‘ភាវកម្មេសូ’តិអាទិ។ ឥមិនា អនេន ច វិសេសិសក្តាតិ សម្ពន្ធោ។ កិន្តំ វិសេសិតន្តិ អាហ- ‘មានន្ត ត្យាទីសូ’តិ។ កិន្តម្បយោជនន្តិ បយោជនំ ទស្សេតុមាហ- ‘ត្យាទីន’មិច្ចាទិ។ យទិ ភាវកម្មេសុ កត្តរិ ច តេន តេន [ធានេន] សុត្តេន មានាទយោ ន សិយុំ, កថន្តំ វិសេសិតេសុ មានាទីសុ បរេសុ ក្យាទយោ សិយុន្តីមិនា សាមត្ថិយេន ( ) [(សតិ)] ភាវកម្មេសុ កត្តរិ ( ) [(តិ)] ច “វត្តមានេតិ អន្តិ”ច្ចាទិប្បភុតិកេហិ (៦-១) សុត្តេហិ យថាលាភំ ភាវាទីសុ បច្ចយា ហោន្តីតិ វិញ្ញាយតីតិ ភាវោ។

នតទត្ថំ វចនមារទ្ធន្តិ ភាវកម្មេសុ កត្តរិ មានន្តត្យាទិវិធានត្ថំ បាណិនិយេហិ វិយ សុត្តន្តរំ នារទ្ធន្តិ អត្ថោ។ អថ ភាវកម្មេសុ កត្តរិ ច មានាទិវិធានត្ថំ វចនំ នារទ្ធំ ធាតុនិយមនំ [ធាតុនិយមត្ថំ] ត្វស្ស វត្តព្ពន្តិ តញ្ច សាមត្ថិយាវ (លព្ភតេតិ) ទស្សេតុមាហ- ‘កិរិយត្ថនិយមោបិ’ច្ចាទិ។ អកម្មកា ធាតុតោ ភាវេ កត្តរិ ច សកម្មកា កម្មេ កត្តរិ ចេតិ កិរិយត្ថនិយមោ យថាវុត្តេន សាមត្ថិយា លព្ភតេតិ សម្ពន្ធោ។ អកម្មកានំ កម្មវិរហា, សកម្មកានញ្ច សតោបិ ភាវស្សាប្បធានត្តា អកម្មកា កត្តរិ ភាវេ ច ភវន្តិ ន កម្មេ, សកម្មកា កម្មសព្ភាវា កត្តរិ កម្មេ ច ភវន្តិ ន ភាវេតីទំ សាមត្ថិយំ។

កម្មមបេក្ខតេតិ បចាទិតោ កត្តរិ បឋមបុរិសេកវចនេ កតេ បចតិច្ចាទីសុ បចាទិនោ បចនាទិកិរិយា ឱទនាទិកំ កម្មមបេក្ខតេ។ កត្តុត្តមបេក្ខតេតិ ភវតិច្ចាទីសុ ភូអាទីនំ ភវនាទិកិរិយា កត្តមត្តមបេក្ខតេ។

២០. ណិណា

យទត្ថន្តិ យំបយោជនំ។

២៣. ជ្យា

ជិនន្តោតិ “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ (១-៣៣) រស្សោ។ សព្ពត្ថេវ យត្ថ កត្តរិ បច្ចយោ តត្ថ វិករណាបិ កត្តរិយេវ, យត្ថ ភាវកម្មេសុ តត្ថ វិករណាបិ ភាវកម្មេសុយេវ,... ឯកាយ បកតិយា ការកភេទេ(ន) បច្ចយស្សាសម្ភវតោ។ តស្មា សហាភិធានានំ មានាទិវិករណានំ កថន្នាម សហាសម្ភវំ គច្ឆេយ្យុន្តិ វិធិយន្តេ។

២៧. ភាវ

វិវច្ឆាភេទេនាតិ សកម្មកាកម្មកវចនិច្ឆាភេទេន។ ឧភយត្ថាតិ ភាវកម្មេសុ។ ករីយតីតិ កត្តព្ពោ ករណីយោ។ “អបវាទ វិសយេ ឧស្សគ្គោ នាភិនិវិសតី”តិ ឯសោ ឧស្សគ្គជម្មោ។ តព្ពាទីនន្ត កេសញ្ចស្សគ្គានម្បិ

អបវាទវិសយេ បវត្តិ ហោតិ ពហុលាធិការា។ យថា “ភាវកម្មេសុ តព្ពានីយា”តិ ឧស្សគ្គោ, “វទាទីហិយោ”តិ (៥-៣០) អបវាទោ តំវិសយេបិ តព្ពានីយា ហោន្តិ ‘គន្តព្ពោ គមនីយោ’តិ វេទិតព្ពោតិ។

២៨. ធ្យណ

ការិយំ “ញិ ព្យញ្ជនស្សា”តិ (៥-១៧០) ញិ។

៣០. វទា

អន្ទតោតីមិនា ‘ភោគ្គមញ្ញ’ន្តេត្ថ អញ្ញំ នាម អន្ទវតា អញ្ញន្តិ អត្ថមាហ។

៣១. កីច្ច

កម្មករោ ភរិតព្ពតាយេច្ចាទិនា កិរិយាសទ្ទត្តំ ភច្ចសទ្ទស្ស ទស្សេន្តោ សញ្ញាភាវមេបាករោតិ។ “សញ្ញាយំ ភរា”តិ ច គណសុត្តន្តិ ទដ្ឋព្ពំ, តេនាហ- ‘សញ្ញាយំ ភរា’តិអាទិ។

អភរិតព្ពាបិច្ចាទិនា ឥទំ ទីបេតិ ទុវិធា សញ្ញាសទ្ទា កេចិ ទច្ចន្ត វិគតាវយវត្ថា យថា ឌិត្ថាទយោ, កេចិទវយវត្ថានុគតាយថា សត្តបណ្ណាទយោ, តត្ថ ភរិយាសទ្ទស្ស កម្មប្បវត្តិនិមិត្តំ ‘ភរិតព្ពា ភរិយា’តិ, យថា សត្ត បណ្ណានិ អស្សាតិ សម្ពន្ធោ បវត្តិនិមិត្តំ សត្តបណ្ណសទ្ទស្ស, ឯតញ្ច បវត្តិនិមិត្តំ សទ្ទនិប្ផត្តិកិរិយាយ មេវោបទិសីយតេ, ក្វចិទេវ ត្វត្ថវិសេសេ សត្យសតិ វា តស្មិ និមិត្តេ សទ្ទោ វត្តតី”តិ។ ឱការស្សាតិ “យុវណ្ណានមេ ឱប្បច្ចយេ”តិ (៥-៨២) កតឱការស្ស។

៣២. គុហា

សទ្ទិកានន្តិ បាណិនិយកច្ចាយនាទិវេយ្យាករណានំ។ បេសនំ សក្ការបុព្ពកំ វា និយោជនំ។ កាមចារានុញ្ញាតិ កត្តុមិច្ចតោ យថិច្ឆ មនុជាននំ អតិសគ្គោនាមាតិ អត្ថោ។ និមិត្តភូតស្សាតិ “ភោតា កដោ កត្តព្ពោ’ច្ចាទីសុ កដករណាទិនោ ការណភូតស្ស។

នន្ុ ច សាមញ្ញេន វិហិតា ឯ(តេ), តថា ច សតិ វិជ្ឈត្ថវិហិ តេហិ ឯយ្យាទីហិ តេ ពាធីយន្តិច្ចាហ- ‘នចេ’ច្ចាទិ។ វិធិវិសេសត្តេ បីតិ វិធានំ វិធិ និយោជនំ កិរិយាសុ ព្យាបារណា, តស្ស វិធិនោ បេសាទីនំ វិសេសត្តេបិ, នាវស្សន្តិអាទិ ជយាទិច្ចព្យាខ្យានំ និស្សាយ វុត្តំ, វុត្តញ្ហិ តេន “កិមត្ថំ បេសាទីសុ កិច្ចសញ្ញិនោ តព្ពអនីយណ្យត្យប្បច្ចយា វិធីយន្តេ, ន សាមញ្ញេន ភាវកម្មេសុ វិហិតា, ឯវមេតេ [វិហិតាឯវ, វោ-កាសិកាវុត្តិ] បេស្វាទីញ្ញស្វត្រ ច ភវិស្សន្តីតិ វិសេសវិហិតេន វិធ្យាទីសុ បច្ចយេន ពាធីយន្តេ, វាសរូបវិធិនា ភវិស្សន្តិ ឯវញ្ចរហិ ឯតំ ញាបេតិ ‘ឥត្ថីអធិការតោ បរេន វាសរូបវិធិ នាវស្សម្ភវតី’តិ [កិមត្ថមិច្ចាទិ ចោទ្យ, វិចសសវិហិតេច្ចាទិ បរិហារោ, កិច្ចា ហិ សាមញ្ញេន វិហិតា, បញ្ចមី តុ បេសាទិនាត្ថវិសេសេន, អតោ តេន វិសេសវិហិតេន កិច្ចា បេសាទិវិសយេ ពាធីយេរន្តិ បុនព្ពិយតេ, វាសរូបេច្ចាទិនា បរិហារំ វិយដយតិ។ ឯវំ ចរហិច្ចាទិនា បេសាទីសុ កិច្ច វិធានស្ស ញាបកត្តំ ទស្សយតិ។ (ជិនិន្ទពុទ្ធិនុ ២១ ស)]។ អសរូបវិធិ អសរូបាបវាទប្បច្ចយោ វា វិកប្បេន ពាធកោ ហោតិ ឧស្សគ្គស្សាតិ ឯតំ អវស្សំ ន ហោតីតិ ញាបនត្ថម្បិ ន វិធីយតេតិ យោជនា។ “វា-សរូបោ-និត្ថិយំ”តិ (បា, ៣-១-៩៤) បរសុត្តំ។ ធាត្វធិការេវិហិតោ អសរូបោ អបវាទប្បច្ចយោ ឧស្សគ្គស្ស ពាធកោ ភវតិ ឥត្ថិ អធិការេ វិហិតប្បច្ចយំ វជ្ជយិត្វាតិ អត្ថោ។ ហេដ្ឋា វុត្តានុសារេនេទំ វិញ្ញាតព្ពំ។

ភោតា ខលុ កដោ កាតព្ពោច្ចាទិ បេសនេ។ ត្វយា កដោ កាតព្ពោតិ អនុញ្ញាយំ។ បត្តកាលេ បរមុទាហរណំ។ ឯត្ថ បន កដករណេ កាលារោចនមត្តមេវ វិញ្ញាយតិ, ន បេសាទិ។ “សត្យរហេស្វេយ្យាទី”តិ (៦-១១) សុត្តំ វិសេសវិហិតំ, តេនាហ- ‘សាមញ្ញ វិធានតោ’ច្ចាទិ។ សត្តិវិសិដ្ឋេច្ចាទិនា វុត្តមត្ថំ វិវរតិ ‘សត្តី’តិអាទិនា។ កថំ សត្តិវិសិដ្ឋតា កត្តុនោតិ អាហ- ‘តំយោគា’តិ។ តាយ សត្តិយា យោគោ តំយោគោ។ អ វស្សកាធមីណតាវិសិដ្ឋេ តុ កត្តរិ កិច្ចានំ តទញ្ញេសញ្ច ភាវាយ វិសុំ- សុត្តិតំ, តេន, វុត្តំ ‘អាវស្សកាធមីណតា វិសិដ្ឋេវ កត្តរី’តិ។ សព្ពត្ថេវេត្ថ ‘ឧទ្ទំ មុហុត្តតោ’តិអាទិនា ឯកេកមុទាហរណំ កមេន ទស្សិតំ។ ភោតា រជ្ជំ កាតព្ពន្តិ អរហេ, ភវតា រជ្ជំ កាតព្ពន្តិ អត្ថោ។ ភវំ អរហោតិ បន អរហកត្តុត្ថប្បកាសនត្ថំ វុត្តំ។ ឯវមុបរិបិ។ សព្ព មេតំ ពហុលគ្គហណានុភាវេនេតិ វិញ្ញេយ្យំ។

៣៣. កត្ត

គលេចោបកោតិ អលោបសមាសោ។ អភិមតោ បរហិ។ អរហាទីសុ វិហិតប្បច្ចយេហីតិ “សត្ថារហេស្វេយ្យាទី” (៦-១១) ច “សីលាភិក្ខញ្ញាវស្សកេសុ ណី”តិ (៥-៥៣) ច អរហាទីសុ វិហិតប្បច្ចយេហិ។ ឧបាទានសីលោ សិក្ខាបនសីលោ។ មុណ្ឌនំ ធម្មោ សភាវោ យេសំ តេ មុណ្ឌនធម្មា។ វធុំ កតបរិគ្គហំ សាវិជ្ជាយនា មុណ្ឌយន្តិ ឯតេសំ កុលធម្មោ។

៣៥. អាសី

កាបនាយមាសីសា នាមេច្ចាហ- ‘អប្បត្តស្សេ’ច្ចាទិ។ កិរិយា វិសេសកត្តុវិសយាតិ កិរិយាវិសេសស្ស យោ កត្តា សោ វិសយោ យស្សា សា តថា វុត្តា។ កិរិយាវិសេសកត្តុវិសយត្តមេវ ផុដី កត្តុមាហ- ‘អស្សា’តច្ចាទិ។ អស្សា ជីវនកិរិយាយ នន្ទន កិរិយាយ ភវនកិរិយាយ វា កត្តា តំកិរិយំ សម្បាទេន្តោ ភវេយ្យ ភវតូតិ អត្ថោ។ ជីវតុ នន្ទតុ ភវតូតិ អាសីសាយំ បយោគេន ជីវក នន្ទក ភវកសទ្ទានំ តំសមានត្ថតា ទស្សិតា។

អកេនេវាសី សនត្ថស្ស គមិតត្តាតិ អាសីសនា ឯវ អត្ថោ, តស្ស អកប្បច្ចយេនេវ គមិតត្តា អវ ពោធិតត្តា។ នាសី សនត្ថស្ស បយោគោតិ អាសីសនា អត្ថោ យស្ស ជីវតុ នន្ទតុ ភវត្វិច្ចាទិនោ សទ្ទន្តរស្ស, តស្ស នប្បយោគោតិ អត្ថោ។

៣៦.ករា

ករោតិ អត្តនោ ផលន្តិ ការណំ។

៣៧. ហាតោ

ជហន្តិ ឧទកន្តិ វីហីសុ ហាយនសទ្ទស្ស បវត្តិនិមិត្តំ ទស្សេតិ។ ជហាតិ ភាវេ បទត្ថេតិ តមិនាបិ សំវច្ឆរេ។ ភាវេតច្ចស្សត្ថមាហ ‘បទត្ថេ’តិ។ និប្ផត្តិមត្តំ កិរិយោបាទានន្តិ កេចិ។

៣៨. វិតោ

ននុ ច វិតោតិ បញ្ចមីនិទ្ទិដ្ឋត្តា ‘វិតោ បរស្មា ញាតច្ចស្មា’តិ វត្តព្ពំ កថំ វិបុព្ពាតិ វុត្តន្តិ អាហ- ‘វិតោ បរោ’តច្ចាទិ។ វិបុព្ពោ យស្សសោ វិបុព្ពោ។ វិសទ្ទតោ ធាតុម្ហិ បរភូតេ សតិ វិសទ្ទោ បុព្ពោ នាម ហោតីតិ អត្ថោ។

៤០. កស្មា

សព្ពំ ជានាតិ, កាលំ ជានាតីតិ វិគ្គហោ។

៤១. ក្វច

នាមជាតិគុណកិរិយា ទព្ពសម្ពន្ធតោ បញ្ចវិធត្តេបិ កម្មស្ស ក្រិយត្ថស្សាវធិរយមុបាទិន្នោតិ ក្រិយត្ថសម្ពន្ធា កិរិយាកម្មស្សេហ គហណំ។ តញ្ច និព្ពត្តិវិកតិបត្តិភេទេន តិវិធំ, តិវិធស្សាប្បេតស្ស វិសេសានុបានតោ គហណន្តិ កមេនុទាហរន្តោ អាហ- ‘ករករណេ’តច្ចាទិ។

លោកវិទូតិអាទិទស្សនតោ ក្វចិគ្គហណេ បយោជនំ វត្តុមាហ- ‘កម្មតោ’ច្ចាទិ។ ននុ ច ក្វចិគ្គហណេនេវ ‘អាទិច្ចំ បស្សតិ’ច្ចាទោបិ (និវត្តិ) វត្តុំ សក្កា កស្មា ‘ពហុលាធិការា’តិ វុត្តន្តិ អាហ ‘តេនេ’ច្ចាទិ។ តេនាតិ យេន ក្វចិគ្គហណំ កុតោចិយេវាតិ ទស្សនត្ថំ កតំ តេនាតិ អត្ថោ។ តេនាតិ វា ក្វចិគ្គហណេន។ អថ អាទិច្ចំ បស្សតិច្ចាទោ វិយ កម្មករាទីសុបិ និវត្តិមទស្សេត្វា ‘ក្វចីតិ កី កម្មករោ’តិ កស្មា វុត្តន្តិ អាហ- ‘យជ្ជេវ’មិច្ចាទិ។

តស្សាតិ ពហុលវចនស្ស, មហាធិការត្តាតិ មហាវិសយត្តា។ កុតោចិយេវាតិ កុតោចិ ធាតុតោយេវ។ អថេហ កស្មា ន ហោតិ ទេវទត្តោ សយតិ ទាត្តេន លុនាតិ សុនខានំ ទទាតិ នគរា អបេតិ ថាលិយំ បចតិ មាតុ សរតី”តិ, សព្ពមេវេទំ កិរិយា (យា) ភិសម្ពន្ធីយតីតិ យទិបេវំ, តថាបិ កម្មត្តេនេវ យំ វត្តុ មិច្ឆិតំ ន ការកន្ត រត្តេន នាបិ សម្ពន្ធភាវេន, តស្សេវ កម្មសទ្ទេន គហណំ កម្មវចនសាមត្ថិយា, អញ្ញថា ស្យាទិតោច្ចេវ វទេយ្យ កឹ កម្មាតិ វចនេនាតិ។

៤២. គមា

វេទន្តិ ឯត្ថ អត្ថមាហ វិត្តិន្តិ, តុដ្ឋិន្តិ អត្ថោ។

៤៣. សមា

តញ្ចេតិ ឧបមានស្ស បរាមាសោ។ ភេទេន វិវរណន្តិ សមានាទីហីតិ អវត្វា ភេទេន វិវរណំ។ តុល្យត្ថាយុបលក្ខ មានស្ស សទិសាទិសទ្ទវចនីយត្តា អវយវត្ថានុគមេនាត្ថនោ-ភិធេយ្យោ សទិសាទិសទ្ទានម្បវត្តិ វេទិតព្ពា។

៤៤. ភាវ

ការកំ សាធកំ និព្ពត្តកន្តិ អនត្ថន្តរំ។ ករោតិ កិរិយំ និព្ពត្តេតិ និមិត្តភាវេនាតិ ការកំ។ កត្តាទីនំ កិរិយា និមិត្តត្តន្តុ សយមេវ ‘តត្ថ កត្តា’តិអាទិនា ភេទេន បកាសយិស្សតិ។ កិរិយានិមិត្តំ… និព្ពត្តកេសុ កត្តាទីសុ ឆសុបិ វុឡ្ហត្តា តេនេត្ថ កត្តាវាត្តប្បធានោ, ករណាទយោប្យប្បធានា ការកព្យបទេសោ លព្ភន្តេ… អញ្ញថា ការក សទ្ទេន តេសំ គហណំ ន សិយាតិ។ កិមិទំ ការកន្ទ្យាហ- ‘សត្តិការក’ន្តិ។ ឯវំ ចរហិ ទព្ពាទីនំ កថំ ការកត្តមិច្ចាហ- ‘តទធិករណា’តិអាទិ។ តស្សា សត្តិយា អាធារា និស្សយាតិ អត្ថោ, បុំ នបុំសកេ អធិករណសទ្ទោ។ តេសុ ទព្ពា ទីសុ តិដ្ឋតីតិ តត្រដ្ឋា, សត្តិ។ តស្សា ភាវោ តត្រដ្ឋតា, តាយ។ អថ ទព្ពាទីនំ មុខ្យតោ ការកត្តេ សតិ កិមាយា តន្ទ្យាហ ‘យទិ’ច្ចាទិ។

តេសន្តិ កត្តាទិការកានំ។ អញ្ញមញ្ញព្យាវុត្តរូបត្តាតិ អញ្ញមញ្ញតោ ព្យាវុត្តំ និវត្តំ រូបំ ករណាទិសភាវោ យេសំ កត្តាទិ ការកានំ តេ តថា វុត្តា, តេសំ ភាវោ តត្តំ តស្មា។ ករណ រូបន្តិ ករណំ រូបំ សភាវោ យស្ស អធិករណស្ស តំ តថា វុត្តំ។ ឯវញ្ចសតិកោ ទោសោច្ចាហ ‘តថា ចេ’ច្ចាទិ។ កេនចិ សុករត្តេន សប្បធានត្តវចនិច្ឆាយំ ‘ថាលី បចតី’តិ ភវតិ។ តត្រេវុក្កំសវច និច្ឆាយំ ‘ថាលិយា បចតី’តិ។

ឯវញ្ចកត្វាតិ និបាតសមុទាយោ-យំ ហេត្វត្ថោ។ តស្មាតិ អត្ថោ។ កត្តា និមិត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។ កត្តុដ្ឋកិរិយា និមិត្តស្ស កត្តុនោ ឧទាហរណំ ‘ហសតិ នច្ចតី’តិ។ តទត្ថេតិ តាយ កម្មសមវាយិនិយា បចនាទិកិរិយាយ អត្ថេ អធិស្សយនាទយោ បវត្តេន្តោ កិរិយាយ និមិត្តន្តិ សម្ពន្ធោ។ ឯវមុបរិបិ។

ឱទនំ បចតិ ទេវទត្តោតិ កម្មដ្ឋកិរិយាយ និមិត្តភូតស្ស កត្តុនោ ឧទាហរណំ។ ភាជនសង្ខរណមធិស្សយនំ។ អាទិសទ្ទេន តណ្ឌុលវបនឥន្ធនាបហរណាទយោ គយ្ហន្តិ។ ទ្វិធាបត្តិយន្តិ រុក្ខាទីនំ ទ្វិធា បវត្តិយំ។

ព្យាបនេតិ សម្ពន្ធោ។ តិវធាតុតោ អប្បច្ចយេ- “ឯឱនម វណ្ណេ”តិ (១៣៧) សុត្តេ ‘អវណ្ណេតិ យោគវិភាគតោ គការេ ឥការស្ស អត្ថំ ហោតីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘អវណ្ណេតិ យោគវិភាគា អត្ថំ ឥស្សា’តិ។ អញ្ញថាបិ បដិ បាទេតុមាហ- ‘ឯស្ស វា’តិអាទិ។ ឯស្សាតិ “លហុស្សុបន្តស្សា”តិ (៥-៨៧) កតឯស្ស។ សកលេនាតិ ‘ឯឱនម វណ្ណេ”តិ សកលេន សុត្តេន។ បុរីតិ និបាតោ។

ព្លិសក្ករោតិ ពិន្ទុលោបោ, ទ្វិត្តំ, សាមញ្ញេន វិធានតោតិ បរេសំ វិសេសវិធានសព្ភាវមាហ។ គណិកាលយំ គណិកានំ គេហំ។ នេបថ្យមាកប្បោ។ ទត្តោលទ្ធោតិ បច្ចយស្ស កម្មសាធនត្តំ ទីបេតុំវុត្តំ។ វិនាលិង្គវចនេហិ បាដិបទិកត្ថំ និទ្ទិសិតុំ ន សក្កាតិ ភាវេតិ សព្ពលិង្គសង្ខ្យាសម្ពន្ធយោគ្គបាដិបទិកត្ថសាមញ្ញេ បច្ចយនិមិត្តត្តេន គហិតេបិ សាមញ្ញេ ចរិតត្ថត្តា លិង្គវចនំ នប្បធានន្តិ ឥដ្ឋិអារុជន្តី ឥត្ថិ នបុំសកេភាវេ, បាកាតិ ពហុវចនេបិ ភាវេ ភវតិ ឯវ។

៤៥. ទាធា

សបាទីហិ អបាទីហិចាតិ បាទិសហិតេហិ បាទិរហិតេហិ ច ទាធាហិ។

៤៦. វមា

សាបានទោណិយន្តិ សារមេយានំ ភុញ្ជនកអម្ពណោ។ បិតសុបាន វមថុរិយាតិ បវត្តសុនខច្ឆទ្ទនំ វិយ។

៤៧. ក្វិ

យថាទស្សនន្តិ អាចិក្ខតីតិ យោជនា។ តេន កុតោចិ ធាតុតោតិ។ គណ្ហន្តីតិ គហ=ឧបាទានេច្ចស្ស។ សលាកាសទ្ទស្ស សលាកន្តិ។ សភាសតច្ចស្ស អន្តព្យញ្ជនលោបេ សភាបកតិតោ “ឥត្ថិ យមត្វា”តិ (៣-២៦) អាប្បច្ចយោ។ បភាតីតិ អា=ទិត្តិយមិច្ចស្ស។

៤៨. អនោ

ចលនាទីនំ សីលាទីសុ និប្ផាទនត្ថំ វិសុំ សុត្តិតំ បរេហិ, ឥធ បន ពហុលំ វចនេនេវាតិ ទស្សេតុមាហ- ‘ចលនាទីសូ’តិអាទិ។

៤៩. ឥត្ថិ

ក្តិកយកិច្ចត្រ កការពហុត្តា កការាតិ ពហុវចនំ។ តិតិក្ខា ឥច្ចាទោ តិតិក្ខនមិច្ចាទិនា វិគ្គហោ “ឥត្ថិយមត្វា” (៣-២៦)។ អបរិ បឋិតោតិ ធាតុបាឋេ អបរិបឋិតោ។ បាណិវិសេសោតិ សត្តវិសេសោ។ ឥមិនា ច “យថាកថញ្ចិ និប្ផត្តិ, រុឡ្ហិយា អត្ថនិច្ឆយោ”តិ ទស្សេតិ។

អាសី សាយំ គម្មមានាយំ សញ្ញាវិសយេ ធាតូហិ តិប្បច្ចយោ កិច្ចប្បច្ចយោ ច យថា សិយាតិ “តិ កិច្ចាសិដ្ឋេ”តិ (៧-២-៣) សុត្តិតំ កច្ចាយនេន។ តមិហ សាមញ្ញេន វិធានាវ សិទ្ធន្តិ និរូបយិតុមាហ- ‘កច្ចាយនេន បនេ’ច្ចាទិ។ តព្ព អនីយណ្យ តេយ្យ រិច្ចប្បច្ចយានំ “តេ កិច្ចា”តិ (៧-១-២២) កិច្ចសញ្ញំ វិធាយ សេសានំ “អញ្ញេកិតី”តិ (៧-១-២៣) កិត្យញ្ញា កតា កច្ចាយនេន។ តេនាហ- ‘កិត សញ្ញោ’តិ។

តព្វាទិប្បច្ចយោ ច វិហិតោតិ សកិយវោហារេនាហ។ សកិយ សត្ថេ អវុត្តទោសំ [សុត្តទោសំ] បរិហរិត្វា វត្ត មាននយេន យុត្យភាវា តថា វិធានេ អយុត្តតំ ទស្សេន្តោ ‘នចាសី សាយ’មិច្ចាទិមាហ។ គុហនំ, រុជនំ, មោទនន្តិ វិគ្គហោ។ សយនំ វា សេយ្យា។ វជធាតុនោ វស្ស ពការេន ភវិតព្ពំ, សោ កថំ យការេ បរភូតេ អសតីតិ អាហ- ‘ច វគ្គពយញ្ញតិយោគវិភាគា វស្ស ពោ’តិ។

៥១. ករា

រិរិយប្បច្ចយេ អាទិរការស្ស អនុពន្ធត្តា អាហ- ‘អន្តសរាទិ លោបោ’តិ។

៥២. ឥកិ

អថ សរូបេច្ចេតាវតិ វុត្តេ- ‘កិរិយត្ថស្ស សរូបេ’តិ កថំ វិញ្ញាយតិច្ចាហ- ‘កិរិយត្ថា’តិច្ចាទិ។ ននុ ច លោ-យំ កត្តរិ វិធិយ មានោកថមេត្ថ សិយាត្យាហ- ‘អកត្តរិបិ’ច្ចាទិ។ អភិមតោ កច្ចាយនស្ស។ បដិបាទយិតុមាហ- ‘តត្ថា’តិអាទិ។ ករណំ ឧច្ចារណំ, អស្ស ករោតិ សមាសវាក្យំ។ ន ហិ ឯវ ទីហិ ការោ វិហិតោតិ អក្ខរេ ហេវ ការស្ស វិហិតត្តា អក្ខរសមុទាយតោ ន បប្បោតីតិ ភាវោ។ អថ ចេតិ មតប្បទានេ។ ឯវាទិសទ្ទវាចកា ឯវការាទយោ សាធវោតិ អថ មតន្តិ អត្ថោ។

តត្ថាតិ តថា អភិមតេ តស្មឹ។ និយមហេតុនោ អភាវាតិ អក្ខរេហេវ ការប្បច្ចយោ វិធេយ្យោ ន បន ឯវាទីហិច្ចស្ស និយមស្ស យោ ហេតុ តស្ស ហេតុនោ អភាវា។

៥៣. សីល

កិមិទសីលមិច្ចាហ- ‘សីលម្បកតិសភាវោ’តិ។ តញ្ច សីលមនុមានេន វិញ្ញាយតិច្ចាហ- ‘តញ្ចេ’ច្ចាទិ។ កិរិយា វិសយរុចិវិសេសានុមិតន្តិ ឧណ្ហភោជនសង្ខាតា កិរិយា វិសយោ យស្ស សោ (កិរិយា) វិសយោ រុចិវិសេសោ, តេន អនុមិតន្តិ អត្ថោ។ កិមិទមាភិក្ខញ្ញន្តិ អាហ- ‘អាភិក្ខញ្ញ’មិច្ចាទិ។ បុនប្បុនភាវោ បោនោបុញ្ញំ។ អាសេ វា តប្បរតាតិ តមេវាភិក្ខញ្ញំ បរិយាយេហិ ផុដីករោតិ។

យជ្ជេវន្តិ យទិ អាភិក្ខញ្ញំ តប្បតោ វុច្ចតេ។ តស្សីល្យមិទំ ហោតីតិ ឥមិនា- ‘សីលាភិក្ខញ្ញាទិ”សុត្តេ សីលសទ្ទេនេវាភិក្ខញ្ញស្ស គហិតត្តំ ទីបេតិ។ អញ្ញថាបិ សីលតោ អញ្ញមេវាភិក្ខញ្ញន្តិ ទស្សេតុមាហ- ‘យស្មឹ ទេសេ’តិអាទិ។

គម្មមានេតិ បតីយមានេ។ បតីតិ ច អត្ថប្បករណសទ្ទន្តរាទីហិ។ អភិមតោតិ បាណិនិយេហិ អភិមតោ។ អាវស្សកគ្គហណាយេវ សិទ្ធោតិ វុត្តំ កថមេត្ថាវស្សម្ភាវោ បតីយតិ ច្ចាហ- ‘តញ្ហោ’តិអាទិ។

យោគវិភាគាតិ ‘ណី’តិ យោគ វិភាគា។ សាធុំ ករោតិ, ព្រហ្មំ វទតិ, អសទ្ធំ ភុញ្ជតិ, បណ្ឌិតមត្តានំ មញ្ញតីតិ វិគ្គហោ។ សាធុន្តិ កិរិយាវិសេសនំ។ អស្សទ្ធភោជីតិ វតេ។ វតញ្ច ភោជនេ អត្ថិតាយំ សទ្ធអស្សទ្ធភោជនវិសយាយំ បវត្តិយំ យទិ ភុញ្ជតិ អស្សទ្ធមេវ ភុញ្ជតិ ន សទ្ធន្តិ សត្ថេ វុត្តនិយមោ, អស្សទ្ធំ ភុញ្ជតិ ឯវាតិ នោត្តរបទាវធារណំ… ឯវញ្ហិ វិញ្ញាយមានេ យទេវាស្សទ្ធំ ន ភុញ្ជតិ តទេវ វតលោបោ សិយាតិ [អត្ថិតាយ (ភោជនាកង្ខិតត្តា) យថេច្ឆំ សាមញ្ញេន ភោជនេ បវត្តិយំ មត្តាយំ អសទ្ធភោជនំ សត្ថវិហិតមុបលភមានស្ស សទ្ធតោ និវត្តិត្វា វិសេសេ ហិ សទ្ធេ បវត្តិនិយមោ វតមុច្ចតេ, និយមោចាត្រទុវិធោ សម្ភវតិ-អសទ្ធំ ភុញ្ជតិ ឯវ, អថទ្ធមោ ភុញ្ជតីតិ វា, តត្រាទិមេ និយមេ យទេវា សទ្ធំ ន ភុញ្ជតិ តទេវវត លោបោសិយា (វ-៣-២២៨) កាតន្តបញ្ជិកា]។ អញ្ញថាបិ បដិបាទយិតុមាហ- ‘យណន្តាទីហិ’ច្ចាទិ។

៥៤. ថាវ

សយមេវ អត្តនាឯវ។ កម្មកត្តរីតិ ឧភយត្ថាបិ កម្មកត្តរិ បច្ចយោ ពហុលាធិការាតិ អធិប្បាយោ។ ឯត្ថ បន ឯកោបិ បទត្ថោ កម្មញ្ច ហោតិ កត្តាច ការកសត្តិភេទតោ។ យថា ‘បិយមានំ មធុ មទយតី’តិ ឯកស្សាបិ សត្តិភេទា កម្មត្តំ កត្តុត្តំ, តថា ត្រាបីតិ វិញ្ញេយ្យំ។ យោ បរំ ភញ្ជតិ តត្ថបិ សិយា សាមញ្ញវិធានតោតិ អាហ- ‘និបាតនស្សិ’ច្ចាទិ។ ទោសន្ធការំ ភិន្ទតីតិ ទោសន្ធការភិទុរោ។

៥៥. កត្ត

ភូតសទ្ទេនេត្ថាធិប្បេតត្ថមុបទស្សេតុមាហ- ‘ភូតមតីត’មិច្ចាទិ។ អញ្ញថាតិ យឡតិក្កន្តវចនោ ន សិយាតិ អត្ថោ។

ននុចាត្រេតរេតរនិស្សយទោសោ បសជ្ជតេ, សតី ហិ ភូតាធិការេត្តោ វិធីយតេ, សតិ ច ត្តេ ភូតសទ្ទស្ស និប្ផត្តីតិ ផុដោ យេវិតរេតរនិស្សយទោសោតិ។ នេសទោសោ, សង្កេតាតិ ព្យត្តោ សទ្ទត្ថសម្ពន្ធោ ចិរកាលប្បវត្តោ, នាស្ស កិញ្ចិ អសាធុត្តំ, អតិក្កន្តេ ចាស្ស វុត្តិ សទ្ទសត្តិសភាវតោ វេទិតព្ពា។ ក្តវន្តា ទយោបិ ចរហិ សទ្ទសត្តិសភាវតោ ភូតេឯវ ភវិស្សន្តីតិ ន វត្តព្ពំ។ ភូតសទ្ទោ-យមតិក្កន្តត្ថេ បសិទ្ធោ ក្តវន្តាទយោត្វប្បសិទ្ធា, អតោ តេន បសិទ្ធត្ថេនាប្បសិទ្ធានមន្វាខ្យានំ ករិយតីតិ។ ភូតេតិ ចាយំ បកតិវិសេសនំ វា សិយា ‘ភូតត្ថេ វត្តមានា’តិ, បច្ចយត្ថ វិសេសនំ វា’ភូតេ កត្តរី’តិ, តត្រ កស្សិទំ វិសេសនន្តិ អាហភូតេតិ បកតិវិសេសន’ន្តិ។ កុតោច្ចាហ- ‘សម្ពន្ធស្ស ចេ’ត្យាទិ។ អថ បច្ចយត្ថវិសេសនេ កោ ទោសោច្ចាហ- ‘បច្ចយត្ថវិសេសនេ ហិ’ច្ចាទិ។ បច្ចយត្ថស្ស កត្តុនោ អនតិក្កន្តត្តា អយន្តិ បយោគោ នោបបជ្ជតេតិ ភាវោ។ អភិធេយ្យេតិ ឥមិនា បយោជនាទី ព្យវច្ឆិន្ទតិ។

៥៦. ក្តោ

កម្មេ គុណីភូតត្តាតិ កម្មេ សតិ ភាវស្សាប្បធានត្តា។ “គុណមុខ្យេសុ មុខ្យេយេវ ការិយសម្បច្ចយោ”តិ មុខ្យេ កម្មេយេវ បច្ចយោ, ន តុ ភាវេ តស្សេត្ថាប្បធានត្តា។

៥៧. កត្ត

ននុចារម្ភេតិ វុត្តំ- ‘កិរិយារម្ភេ’តិ កថន្តិ អាហ- ‘សោចេ’ច្ចាទិ។ សោ ច អារម្ភោ។ កិរិយាយេវ អារម្ភោកិរិយារម្ភោ តស្មឹ។ កិរិយារម្ភេតិ សាមញ្ញេន វុត្តត្តា កិរិយត្ថវិសេសនំ វា ឯតំសិយា បច្ចយត្ថវិសេសនំ វា ឧភយថាបិ ន ទោសោតិ ទស្សេតុមាហ- ‘កិរិយត្ថវិសេសនំ ចេត’ន្តិអាទិ។ បច្ចយត្ថវិសេសនបក្ខេបិ សាមត្ថិយា អារម្ភេ កិរិយត្ថស្សាបិ បវត្តិ ហោតីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘កិរិយត្ថស្សាបិ’ច្ចាទិ។ សាមត្ថិយំ ទស្សេតិ ‘សាមត្ថិយម្បនា’តិអាទិនា។ អនន្តរសុត្តេន យោ វិហិតោ ក្តោ, សោបិ សាមញ្ញេន វចនតោ ភាវកម្មេសុ អារម្ភេបិ ហោតីតិ យោជនា។ សាមញ្ញេន វចនតោតិ “ក្តោ ភាវកម្មេសូ”តិ (៥-៥៦) សាមញ្ញេន វចនតោ។ ភាវកម្មេសុចេតិ ឯវំ ន វុត្តន្តិ ‘យថាបត្តញ្ចោ’តិ វទតា វុត្តិការេនេវំ ន វុត្តន្តិ អត្ថោ។

កស្មា ឯវំ ន វុត្តន្តិ អាហ- ‘បុព្ពស្មឹ វិយា’តិ អាទិ។ អនិយមុប្បត្តិ សញ្ញាយ សតិ ញាបនន្តិ តន្និសេធេតុមាហ- ‘បុនព្ពចនតោ’តិអាទិ។ មាសង្កីតិ កម្មនិ, តេនេវុប្បត្តីតិ បឋមា។ ឯវំ មញ្ញតេ “ភាវកម្ម គហណំ ចាការេនានុកឌ្ឍិយ ‘ភាវកម្មេសុ ចា’ត្យនេន ត្តេវិធីយ មានេ ឥទមាសង្កីយតេ ‘បុព្ពេនេវ សាមញ្ញេន សិទ្ធេ បុនព្ពចនា [បុនព្ពចនំ] កិរិយត្ថានិយមេន ត្តស្សុប្បត្តី’តិ, យថាបត្តញ្ចេតិ ហ្យច្ចមានេ ចការេន យថាបត្តម្បិ ការិយមនុញ្ញាយតេតិ បុព្ពេនេវ វចនេន ភាវកម្មេស្វារម្ភេបិ យថាបត្តោ ត្តោ ភវតីតិ វិញ្ញាយតេ”តិ។ ឯវញ្ចរហិ ភាវកម្មេស្វារម្ភេបិ បុព្ពេនេវ សិទ្ធត្តា “កត្តរិអារម្ភេ”ឥច្ចេវ វុច្ចេយ្យ កឹ ចការេនេ ច្ចាសង្កិយាហ- ‘បទានមវធារណផលត្តា’ច្ចាទិ។

ននុចាទិភូតោ កិរិយាក្ខណោ អារម្ភោ នាម, ពហូហិ កិរិយាក្ខណេហិ កដេ បរិសមត្តេយេវ ភូតោ កាលោ ច ភវតីតិ កិរិយាផលស្សាបរិនិប្ផន្នត្តា វត្តមានោវ កាលោតិ តត្រត្តោ ន បប្បោតិច្ចាសង្កិយាហ- ‘កិរិយាផលស្សិ’ច្ចាទិ។ កដេកទេសស្សាបិ កដត្តា តស្ស ច និព្ពត្តត្តា ភូតវចនិច្ឆាតិ ភាវោ។ ននុចាទិស្វតេ កិរិយាក្ខណកាលេ កដោ នាភិនិព្ពត្តោ, កដការណភូតា ពីរណាវ ហិ តទា សន្តិ, ន ច តទវត្ថា តេ ឯវ កដោតិ កថំ ‘បកតោ កដោ’តិ ភូតកាលេន បកតសទ្ទេន កដសទ្ទសមានាធិករណត្តមិច្ចាហ- ‘អាទិភូតេនេ’ច្ចាទិ។ តត្ថ តស្មិំ វិសេសេ។ បកត្តុំ អារភិ, បកត្តុំ អារភីយិត្ថ, បសោត្តុំ អារភិ, បសោត្តុំ អារភនន្តិ អត្ថេ ត្តោ។

៥៨. ឞាស

អនារម្ភត្ថំវចនន្តិ អារម្ភេ បុព្ពេនេវ សិទ្ធត្តា។ អបាទិនោបិសិលិសស្ស សកម្មកត្តា- ‘យេភុយ្យេនា’តិ វុត្តំ។ សកម្មកត្តន្តិ វត្វា សកម្មត្តមេសំ បាទិយោគេ សតិ ហោតីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘បាទិសហិតា’ច្ចាទិ។ ខដោបិកាមញ្ចោ។

៥៩. គម

អវិវច្ឆិតកម្មោ ចេហាកម្មកោតិ កថយមាហ- ‘អវិជ្ជមានេ’ច្ចាទិ។ យាតវន្តោ យាតា, យានំ យាតំ។ អយោយិត្ថាតិ យា តោ។ ត្តោ ន វិធាតព្ពោ បាណិនិយេហិ វិយ។ ការណសាមគ្គិយំ ភូតាយន្តិ សស្សាទិហេតុភូតសមិទ្ធិយំ ភូតាយំ។ សា ច ភូតា យេវាតីមិនា ការណសាមគ្គិយា អតីតកាលិកត្តមាហ។

៦០. អាហា

អាធារេចេតិ អនុវុត្តិយា ឯត្ថ ចការតោ ‘យថាបត្តញ្ចេ’តិ សម្ពន្ធា វុត្តន្តិ សេសោ។ ឯវំ ន កុតោចិ អបកស្សនំ សិយាតិ ឯវមាធារាទិកេ អនុវត្តមានេ សតិ កុតោចិ អាធារាទិតោ អបកស្សនំ វិសុំ ករណំ ន សិយាតិ អត្ថោ។ តថា សតិ ហេដ្ឋា សុត្តេនេកយោគមេវ ករេយ្យាតិ អធិប្បាយោ។ ភាវកម្មេស្វតិ សម្ពជ្ឈតេតិ យោជនា។

ពហុលស្ស ភាវោ កម្មំវាតិ ពហ្វត្ថាទានមេវាត្រ ពហុលសទ្ទស្ស បវត្តិនិមិត្តំ ភាវោ កម្មំចេតិ តត្ថ បច្ចយោ។ កេចីតិ បាណិនិយេ យេវ សន្ធាយាហ។ តស្សាបិ ភូតេយេវ បវត្តិមុបទិសតិ ‘សោបិ’ច្ចាទិ

នា ។ ភិជ្ជមានន្តិ បច្ចមានំ។ បររូបេន បស្សិន្នោតិ យោជនា។ កេចិតិ តេយេវ។ “មតិពុទ្ធិបូជត្ថេហិ ចេ”តិ (៣-២-១៨៨) តេសំ សុត្តេ ចសទ្ទាកឌ្ឍិតេ ទស្សេតិ ‘យថា’តិអាទិនា។ អក្កោច្ឆិ តន្តិ កម្មេ វិត្តហមាហ, តន្តិ កម្មបទំ, ឯវមុបរិបិ ចុរាទិណិលោបេ “និមិត្តាភាវេ នេមិត្តិកស្សាប្យភាវោ”ត្យាការនិវត្តិ។ កសិរយំ គត្យាទ្យនេកត្ថោ, កដ្ឋំត្យត្រ កិមត្ថោតិ អាហ- ‘ឯត្ថ ហឹសត្ថោ’តិ។

ហេតុនោតិ ទុក្ខផលស្ស ហេតុនោ អត្យាទិនោ។ កដ្ឋសទ្ទស្ស ផលហេតុភូតេ អត្យាទិកេ វត្តមានេ ឯវំ ហេតុផលេវត្តមានេ កថន្តិ អាហ- ‘យទាបនា’តិអាទិ។ កោធាតិកោ ឥធ។

៦១. តុំតា

ននុ ច ភាវេឥតិ ភវតិនាយំ យណន្តេន និទ្ទេសោ ករិយតីតិ ភវតិវិសយោវ បច្ចយត្ថនិទ្ទេសោ កតោ ភវតិ, តតោ ច ភវតិនោ យោ ភាវោ តស្មឹយេវ វាច្ចេ បច្ចយោ សិយា, សោ ច ភវតិតោ យេវុប្បជ្ជមានេន បច្ចយេន សក្កាភិធាតុំ តតោ តស្មាវ បច្ចយេន ភវិតព្ពំ, តស្មា កថំ បចិតុំ បាកោ ចាគោ វាគោតិបចាទីហិភវតិ ច្ចាហ- ‘ភវនំភាវោ កិរិយាធាត្វត្ថោ’តិ។

កិរិយាសាមញ្ញញ្ហិ សព្ពធាត្វត្ថានុគតំ ភវតិស្សត្ថោ, តេន កិរិយាសាមញ្ញវាចិនាត្ថនិទ្ទេសោ ករិយមានោ សព្ពធាតុវិសយេ កតោ ភវតិ តស្មា បចាទីហិបិ ភវតីត្យធិប្បាយោ។

ននុ ចាត្រ តុមាទយោ ភាវេ ភវន្តីតិ វុត្តេ ន វិញ្ញាយតេ កីវិសេសិតេ ភាវេ តុមាទយោ ភវន្តិច្ចាហ- ‘យតោ’ច្ចាទិ។ តស្សាតិ ធាតុនោ។ យោ វត្តព្ពោ ភាវោតិ យោ វាច្ចោ ភាវោ។ កុតោច្ចាហ- ‘សម្ពន្ធា’តិ។ តុមាទីនំ យា បកតិ តាយ វាច្ចេនេវ ភាវេន សហ សម្ពន្ធាតិ អត្ថោ។ ឋាតព្ពន្តិ ភាវេ តព្ពោ។ អថ ក្រិយាយំត្យនេន តព្ពាទ្យភិហិតស្ស ទព្ពរូបាបន្នស្ស ភាវស្ស កថំ គហណំត្យាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។ សកនិស្សយកិរិយាព្យបទេសោតិ ទព្ព រូបស្ស អត្តនោ និស្សយភូតាយ កិរិយាយ ព្យបទេសោ ទដ្ឋុំ ចក្ខុច្ចាទោ ភវនកិរិយាយ បតីយមានត្តា តុមាទយោ ភវន្តេវ។

ននុ ច តុមាទីនំ ភាវេ វិហិតត្តា កិរិយាយេវ បធានត្តន្តិ កម្ម ការកំ នប្បតីយតេតិ កថំ ‘កដំ កាតុំ គច្ឆតី’តិ សិយាច្ចា សង្កិយ បដិបាទេតុមាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។ ធាត្វត្ថកតោ កិរិយាសង្ខាតេន ធាត្វត្ថេន កតោ។ អត្ថីតិ ឥមិនា យត្ថ ‘សុប្បតេ ទេវ ទត្តេនេ’ច្ចាទោ នត្ថិ, តត្ថ ន កម្មម្បតីយតេតិ ទស្សេតិ។

“ឥច្ឆត្ថេសុ សមានកត្តុកេសុ តវេតុំ វា”តិ (៤-២-១២) កច្ចានេន អតទត្ថាយម្បិកិរិយាយំ តុមាទយោ យថាសិយុន្តិ វិសុំ សុត្តិតំ, តេនាហ- ‘ឥច្ឆត្ថេស្វិ’ច្ចាទិ។ យថា ‘ភោត្តុំ បចតី’ត្យាទោ ភោជនកិរិយា បយោជនា បចនកិរិយា ហោតិ, នេវមេត្ថ តប្ប យោជនា ឥច្ឆា… បចនកិរិយាយវិយតប្បយោជនត្តាភាវតោតិ អយមស្សាធិប្បាយោ។ បុនេច្ចាទិនា វុត្តានិដ្ឋបាតស្សាសង្កំ វិរចយមាហ- ‘អតទត្ថាយម្បិ’ច្ចាទិ។

ឥច្ឆត្ថស្ស ធាតុនោ បយោគាតិ ឥមិនា ‘ឥច្ឆន្តោ ករោតី’តិ ឯត្ថ ឥច្ឆន្តោតិ ឥច្ឆត្ថស្ស ធាតុនោ បយោគត្ថមេវ, ន ឥច្ឆាយ បយោជនំ ករណន្តិ ទីបេតិ។ ទេវទត្តំ ភុញ្ជមានមិច្ឆតីតេត្ថ ភោត្តុន្តិ ន ហោតិ សមានកត្តុកេស្វតិ វចនតោ, ភោជនស្ស ទេវទត្តោ កត្តា, ឥច្ឆតិស្ស អញ្ញោយេវាតិបិ សុត្តស្ស វិសុំ បយោជនំ ន វត្តព្ពន្តិ ទស្សេន្តោ អាហ- ‘ទេវទត្ត’មិច្ចាទិ។

ឥច្ឆតិស្សាតិ’ទេវទត្តំ ភុញ្ជមានមិច្ឆតី’តិ ឯត្ថ ឥច្ឆតីតិ វុត្តឥសិស្ស។ សាធនំ ‘ទេវទត្តំ ភុញ្ជមាន’ន្តិ វុត្តកម្ម សង្ខាតំ អត្ថោ បយោជនំ យស្ស សោ សាធនត្ថោ-ឥច្ឆតិ។ តស្ស ភាវោ តត្តំ, តស្មា។ កម្មមេវិច្ឆាយ បយោជនភាវេ ឋិតន្តិ ភាវោ។ និវត្តកន្តិ ឯតទត្ថមេវ សមានកត្តុកគ្គហណំ កតំ តញ្ច យថាវុត្តេន បសង្គាភាវា និវត្តកន្តិ អធិប្បាយោ។

សកាទ្យត្ថេសុ ធាតូ សូបបទេសុ ធាតុ មត្តា តុមាទយោ សុត្តន្តរេន វិហិតា បាណិនិយេហិ, តេនាហ- ‘សកាទិធាតុប្បយោគេ’តិអាទិ។ សិទ្ធាតិ តុមាទយោ សិទ្ធា។ ភុជិកិរិយត្ថាតិ ភុជិកិរិយា អត្ថោ យស្សា សត្តិយា សា ភុជិកិរិយត្ថា បតីយតេ។ បតីយ មានត្តេ ការណមាហ- ‘អសតោបិ ហិ’ច្ចាទិ។ បរេហេត្ថ អកិរិយត្ថោបបទត្ថោ បុនារព្ភោតិ វណ្ណិតំ។ តទេតំ វិឃដយិតុមាហ- ‘តេនេ’ច្ចាទិ។ បរេសមយមធិប្បាយោ “សក្កោតិ ភោត្តុំត្យាទោ កោសល្យំ គម្យតេ។ គិលាយតិ ភោត្តុំតិ តទសត្តិ។ ឃដតេ ភោត្តុំត្យាទោ យោគ្យតា។ អារភតេ ភោត្តុំត្យាទោភុជិស្សេ វាទ្យវត្ថាកិរិយន្តរំ។ លភតេ ភោត្តុំតិ អប្បច្ចក្ខានំ។ អត្ថិ ភោត្តុន្តិអាទីសុ សម្ភវមត្តំ។ វដ្តតិ ភោត្តុំត្យាទោ ទោសា ភាវោ គម្យតេ។ សក្កោតិច្ចាទិនោ ឧបបទស្ស ភោជនាទិកិរិយត្ថតា ន គម្យតេ តស្មា អកិរិយត្ថេសុបិ សកាទីសូបបទេសុ តុមាទយោ ភវន្តី”តិ។

បតីយមានេស្វប្បេតេស្វត្ថន្តរេសុ តាទត្ថិយមត្ថិយេវាតិ បុព្ពេន វិហិតស្ស តុមាទិនោត្រ ន ពាធេតិ ទស្សេតុមាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។ តាទត្ថិយមត្ថិយេវាតិ ភោជនកិរិយត្ថតា សក្កោតិអាទីនំ អត្ថិ យេវាតិ អត្ថោ សិទ្ធាយេវ “តុំតាយេ”ច្ចាទិនា។ អលមត្ថវិសិដ្ឋេសុ បរិយត្តិវចនេសូបបទេសុ ធាតុតោ តុមាទយោ វិហិតា បរេហិ, តត្ថាហ ‘អលមត្ថវិសិដ្ឋេ’ឥច្ចាទិ។ បហុសទ្ទម្បិ អន្តោគធំ កត្វា ‘សមត្ថាទី’តិ វុត្តំ, ភវតិស្ស សម្ភវោ “បុព្ពេកកត្តុកាន”ន្តិ (៥-៦៣) ឯត្ថ ព្យាខ្យាយិស្សតេ។ អភិមតាតិ កច្ចាយនេន “អរហសក្កាទីសុ ចេ”តិ (៤-២-១៣) ចសទ្ទេន អភិមតា ឥមស្សាតិ ‘កាលោ ភោត្តុំ’តិអាទិនោ។ យថា ភោត្តុមនោតិអាទិនា បរេសម្បិ អយមេវ និប្ផត្តិក្កមោតិ ទីបេតិ។ អព្យភិចារតោតិ អវិនាភាវតោ, ភវតិ ភោជនំ ភាវោតិ ភោជនំ ភុញ្ជនំ ភាវោ ភវតីតិ អត្ថោ។ នតុគមិស្សកិរិយាតទត្ថាតិ គមនកិរិយា ភោជនត្ថា ន ហោតីតិ អត្ថោ។ អត្ថសទ្ទោហ្យយំ បយោជនវចនោ យញ្ច យមុទ្ទិស្ស បវត្តតិ, តំ តស្ស បយោជនំ ភវតិ។ នចាយំ ភោជនមុទ្ទិស្ស គមិស្សតិ, កិញ្ចរហិ ការិយន្តរំ, កេវលំ តេន និមិត្តេន សម្ភាវិយតេ។ យទា តុ ភោជនត្ថមេវារព្ភតេ គមនកិរិយា, តទា ភវត្យេវ’គមិស្សតិ ភោត្តុ’ន្តិ។

តុំវិសយេ ណកោបិ វិហិតោ បាណិនិយេហិ, តត្រាហ- ‘ការកោ វជតិ’ច្ចាទិ។ បរិហារមាហ- ‘បុព្ពេ’ច្ចាទិនា។
‘កត្តរិល្ពុ’ច្ចាទិនា យោយំ ណកោ តីសុបិ កាលេសុ សាមញ្ញេន វិហិតោ, ក្រិយត្ថា យំ ក្រិយាយំ ឧបបទេ កត្តុនោ-
ភិធានំ សិទ្ធំ, ន ចាស្ស វិសេសវិហិតេន តុំបច្ចយេន ពាធា ភិន្នត្ថា, តុំបច្ចយស្ស ហិ ភាវេ វិធានំ ណកស្ស តុ កត្ត
រីតិ។ បុព្ពណកេនេវ សិទ្ធេបិ ល្វាទិនិវត្តិយា សោ វិធេយ្យោវ, នោ ចេ ល្វាទយោបិ សិយុន្តិ ចោទកប្ប
សង្កមាសង្កិយាហ- ‘នចេវ’មិច្ចាទិ។ អវគមាភាវមេវ ផុដយិតុមាហ- ‘នហី’ច្ចាទិ។ ហិ យស្មាត្យត្ថេ យោ ឯសោ
វជតិ សោ កត្តា, យោ ឯសោ វជតិ សោ វិក្ខិបោត្យយមត្ថោ-ត្រ គម្យតេ, ន បន តេហិ តាទត្ថិយំ គម្យតេតិ
អត្ថោ។ ចោទកោ ល្វាទីហិ សាម្យមាបាទយិតុំ សាមរិសំ វុត្តវិធិនេវាប្បត្តី ណកស្សាប្យាហ- ‘ណកោបិ’ច្ចាទិ។ អគត្ថំ
[អបកតត្ថំ (បោត្ថកេ)] យទិបិ ណកេន តាទត្ថិយំ ន គម្យតេ បករណតោ គម្យតេតិ ណកោ
ភវិស្សតីត្យាសង្កិយ ចោទកោ អាហ- ‘អថេ’ច្ចាទិ។ បុព្ពេច្ចាទិនា វុត្តោ-យំ ‘ណកោ ន វិធេយ្យោ’ច្ចស្ស ន
បរិហារោ... សោត្តរត្តា យថាវុត្តេន, កិន្តុ‘តស្មា នេវិ’ច្ចាទិនា ឥមិនា វុច្ចមានោវបរិហារោតិវិញ្ញាតព្ពំ។ ត
ទេវំល្វាទីនម្បិបត្តិតោណកល្វាទីហិ តាទត្ថិយានវគមេ វិនិច្ឆិតេ តាទត្ថិយវិសេសេន តេសំ សម្ភវោតិ អនត្ថកំ
“ណកស្ស កិរិយត្ថោបបទស្សវិធានំ ល្វាទិបដិសេធនត្ថ”ន្តិ វាក្យការវចនន្តិ សត្ថការោ និគមយមាហ- ‘ត
ស្មា”ច្ចាទិ។ ភវតុ បករណតោវ [ចាបច្ចយភាវោ] តាទត្ថិយាវគមោ, តថាបិណកោ បរោ
វិធេយ្យោត្យធិប្បាយេនាហ- ‘អថាបិ’ច្ចាទិ។ គតត្ថំ។ ភវិស្សតិ កាលេ ក្រិយត្ថាយំ ក្រិយាយមុបបទេ ភាវេ ច
ណប្បច្ចយាទយោ វិហិតា, តត្រាហ- ‘បាកាយ វជតិ’ច្ចាទិ។ អវិហិតេសុបិ តាទត្ថិយា សិទ្ធមេវេតិ អធិប្បាយោ។

៦២. បដិ

សោតុនាទីសុ ‘សវនំ កាតុន’ឥច្ចាទិនា វិគ្គហោ។ សុតេនេតិ សវនន្តិ វិគ្គហោ។

៦៣. បុព្ពេ

វេតិ នាតិសម្ពជ្ឈតេ វិធិនោ និច្ចត្តា។ ឯកសទ្ទស្សានេកត្ថត្តា វិសេសេតិ ‘សខ្យាវចនោយមេកសទ្ទោ’តិ។
កុតោច្ចាហ-‘សទ្ទាន’មិច្ចាទិ។ ឯកសទ្ទស្ស សង្ខ្យាវចនត្តេ យោត្ថោ សម្បជ្ជតេ, តមាហ ‘ឯកសង្ខ្យាវច្ឆិន្នោ’តិ,
តទត្ថាតិ ក្រិយត្ថស្សត្ថោ។ យទិបិ ‘បុព្ពំ ព្យាបារ’ន្តិ សមុទាយេ ឯកទេសភូតោ ព្យាបារោ និទ្ធារិយមានោតិ វុត្តំ,
តថាបិ បុព្ពសទ្ទេន ព្យាបារវាចកោ ក្រិយត្ថោ វុច្ចតេ ឧបចារា, តេនេវ ‘តេសុ យោ បុព្ពោ តទត្ថោ ក្រិយត្ថា’តិ
វុត្តិយំវុត្តំ។ ននុ ច សត្តិ ការកំ, អញ្ញា ច បុព្ពកាលកិរិយាយ សត្តិ, អញ្ញា ឧត្តរ កាលកិរិយាយ, តស្មា កុតោ
ឯកកត្តុកត្តមិច្ចាសង្កិយ បដិបាទេន្តោ អាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។ សត្តិមតោ ទព្ពស្សាតិ ទេវទត្តាទិនោ សត្តិមតោ
ទព្ពស្ស។ តទជ្ឈារោបាតិ ឯកត្តស្ស អជ្ឈារោបា។ ឯក កត្តុកានំ ព្យាបារានំ កមាភិធានាយ តុនាទយោ វិធីយ
មានា ភាវេយេវុប្បន្នា សក្កោន្តិ កមមភិធាតុន្តិ ភាវេត្យត្រាភិសម្ពជ្ឈតេ។

ឯកកត្តុកានន្តិ ពហុវចនត្តា ‘ភុត្វា បិត្វា វជតី’តិបិ ភវតិ។ ភុត្តស្មិន្តេត្ថ អនេកកត្តុកត្តា ភុញ្ជិត្វាបិ ភវតិ។
បាណិនិ យានមិវ វិសុំ វចនមន្តរេន តុនាទិវិធិប្បដិបាទយមាហ- ‘មុខំ ព្យាទាយ សុបតិ’ច្ចាទិ។ ព្យាទាយាតិ ទា
ធាតុស្ស វិអាបុព្ពស្ស ត្វាប្បច្ចយេ “ប្យោ វា ត្វាស្ស សមាសេ”តិ (៥-០៦៤) ត្វាស្ស ប្យាទេសេ រូបំ, មុខវិវរណំ ក
ត្វាត្យត្ថោ, ព្យវធាយកកាលស្សាតិ ព្យាទាន សុបនានមន្តរេយោ កាលោ តស្ស, ភេទានុបលក្ខណន្តិ ភេទស្សា
ទស្សនំ។ ភេទស្សីនំ កេសញ្ចិវិជ្ជមានត្តា’កេហិចី’តិ វុត្តំ។ សហភាវេបីតិ ព្យាទានសុបនានំ សហភាវេបិ។ វជ្ជិតកោ
ភត្តរាសិ។

អភិមតា បាណិនិយានំ, បរាយ នទិយា បព្ពតោ-វរោ វិសេសី យតេតិ អប្បត្វា នទិម្បព្ពតោ’តិ វុត្តេ នទិយា
ឱរភាគេ បព្ពតោតិ អត្ថោ។ ភវតិ, តតោ ច បារេភូតនទីវិសិដ្ឋោ បព្ពតោ បតីយតេ។ អវរេន បព្ពតេន បរា
នទី វិសេសីយតេតិ អតិក្កម្ម បព្ពតំ នទីតិ វុត្តេ បារេ នទិយា ឱរេ បព្ពតោតិ អត្ថោ បតីយតេ, តតោ ច ឱរភា
គេ បព្ពតវិសិដ្ឋា នទី វិញ្ញាយតេ។ ភវតិនោ សព្ពត្ថ សម្ភវេ សតិ ឯកកត្តុកតា បុព្ពកាលតា យថា គម្យ តេ តថា
ទស្សេតិ ‘បឋមំ ន បប្បោតិ’ច្ចាទិ។ និគមយតិ ‘តទេវ’មិច្ចាទិនា។

ភុត្វា ភុត្វា គច្ឆតីតិ បរេ-ញ្ញថា និប្ផត្តិមាកង្ខន្តិ បាណិនិយាទយោ, តត្រាហ- ‘ឯកកត្តុកាន’មិច្ចាទិ។
អាភិក្ខញ្ញាវគមេ ការណំ បុច្ឆតិ ‘យថ្វេវ’មិច្ចាទិ។ វុត្តមេវ ផុដយតិ ‘យេហិ’ច្ចាទិនា។ យេហីតិ វេយ្យាករណេហិ។ ជិ
វគ្គាហំ អគាហយិច្ចាទោ បរេញ្ញថា បដិបន្នាតទាហ- ‘កម្ម’មិច្ចាទិ។ សកង្កេតិ បាណិបាទាទិកេ-ត្តនិយេវយវេ។ ណំ
បច្ចយោ អភិមតោតិ សម្ពន្ធោ។ កី ណម្បច្ចយេនាតិ ឥទំ វុត្តំ ហោតីតិ សម្ពន្ធោ។ អញ្ញថា សិទ្ធិប្បការមាហ- ‘ជី
វស្សិ’ច្ចាទិ។ កី វិសិដ្ឋន្តិ បុច្ឆិត្វា ជីវគ្គាហេន វិសិដ្ឋន្តិ ទស្សេតុំ ជីវគ្គាហ’ន្តិ អាហ។ ជីវគ្គាហសង្ខាតំ គហណមកាសីតិ
អត្ថោ។

អាខ្យាតន្តិ អគាហយិតិ អាខ្យាតំ កត្តព្ពរូបន្តិ ឥមានា គហណ កិរិយាយ កម្មត្តំ ពោធេតិ។ តព្ពិសេសនម្បីតិ កត្តព្ពរូបាយ គហណ កិរិយាយ វិសេសនម្បិ។ តថាភូតមេវាតិ កត្តព្ពរូបមេវ។ តថា ចេតិ កិរិយាវិសេសនេ ទុតិយាយ ណមន្តេ ជាតេ សតិ។ ណមន្ត រូបន្តិ ណមន្តស្ស រូបំ យស្សាតិ វិគ្គហោ។ ណំបច្ចយេនិហ កិញ្ចិនេតិ សម្ពន្ធោ។ ឥហេតិ ឥមស្មិំ ព្យាករណេ។ កិញ្ចិ បយោជនំ។ បចាទិតោតិអាទិសទ្ទេន តេហិ អវិហិតណម្បច្ចយា គហិតា។

៦៤. ន្តោ

យោ សាធយិតុមារទ្ធោ នច និដ្ឋមុបគតោតិ យោ កដាទិសាធយិតុំ និព្ពត្តយិតុំ អារទ្ធោ និដ្ឋំ បរិសមត្តិំ ន ចោបគតោ នប្បត្តោ។ បវត្តោ-នុបរតោវាតិ យោ បព្ពតាទិ និច្ចប្បវតោ-អវិរតោ តេនេវ និដ្ឋំ នោបគតោសោ វត្តមានោតិ វុច្ចតេតិ យោជនា។ តព្ពិ សយកិរិយាទ្វារេនាតិ យថាវុត្តកដាទិវិសយ កិរិយាមុខេន, ឥទំ វុត្តំ ហោតិ "យថាវុត្តកដាទីនំ វត្តមានត្តា តព្ពិសយា កិរិយាបិ វត្តមានា ឯវាតិ តំទ្វារេន ក្រិយត្ថវិសេសន"ន្តិ។

ភុញ្ជតិ ទេវទត្តោតិ ឯត្ថ យជ្ជបិ ភុញ្ជមានោ ហសតិ ខជ្ជតិ [វទតិ] បានិយំ បិវតិ, តថាបិ យុត្តា វត្តមានតា កត្តុមិច្ឆិតស្សារម្ភោ ន បរិសមត្តោតិ វុត្តំ- 'សាធយិតុមារទ្ធោ ន ច និដ្ឋមុបគតោ'តិ។ តិដ្ឋន្តិ បព្ពតាតិអាទីសុ និច្ចេសុ បព្ពតាទីសុ ភូតានាគតានមសម្ភវា តន្និសេធិនោ វត្តមានស្សាប្យសម្ភវា យទីបិ កាលវិភាគោ ន វិញ្ញាយតេ, តថាបិ អារទ្ធស្ស ឋានស្សាបរិសមត្តិយា វត្តមានា ឯវាតិ វុត្តំ- 'បវត្តោ-នុបរតោ វា'តិ។ កត្តុវិសេសនេ សតិ កោ ទោសោច្ចាហ- 'កត្តុ វិសេសនេ'ច្ចាទិ។ ឥហាបិ សិយា កត្តុនោ វត្តមានត្តា, វត្តមានត្ត មេវាស្ស បកាសេតុមយន្តិ វុត្តំ។ "អបឋមា សមានាធិករណេ"ត្យាទីហិ (៣-២-១២៤) អនេកេហិ សុត្តេហិន្តប្បច្ចយោ បាណិនិយេហិ វិហិតោ។

ឥធ បន សាមញ្ញេន វិហិតត្តា អាហ- 'សាមញ្ញេនា'តិអាទិ។ សន្តោ 'អស-ភុវិ'ន្តប្បច្ចយោ។ "កត្តរិ លោ" (៥-១៨) "ន្តមានាន្តិ យិយុំស្វាទិលោបោ"តិ (៥-១៣០) អការស្ស លោបោ។ តបន្តោ 'តប-សន្តាបេ'។ ជប្បន្តោ 'ជប្ប=វចនេ'។ បឋន្តោ 'បឋ=ឧច្ចារណេ' បចន្តោ 'បច=បាកេ'ធារយន្តោ 'ធរ=ធារណេ'។ បយោជកព្យាបារេណិ, ធរិតុំ បយុញ្ជមានោ ធារយន្តោ។ ទិស្សន្តោ ទិស ទុស=អប្បីតិយំ" ទិវាទីហិ យក" (៥-១២) យជន្តោ 'យជ-ទេវបូជាយំ'។ អរហន្តោ 'អរហ-បូជាយំ។ យថាចាតិអាទិនា អបឋមាសមានាធិករណាទីសុ 'សំវិជ្ជមានោ វិរោចមានំ ជប្បមានោ'ច្ចាទីសុ មានោ ន្តោ វិយ ទដ្ឋព្ពោតិ វទតិ។

៦៥. មានោ

កាលកតោ អវត្ថាវិសេសោ វយោ។ មានោវាតិ ឥមិនាន្តប្បច្ចយាភាវមោហ។ យុជ្ឈមានា'យុធ=សម្បហារេ' "ទិវាទីហិ យក" (៥-១២) "តវគ្គវណាន"មិច្ចាទិនា (១-៤៨) ធស្ស ឈោ"វគ្គលសេហិ តេ"តិ (១-៤៩) យស្ស ច។ "ចតុត្ថទុតិយេស្វេស"ន្តិអាទិនា (១-៣៥) ឈស្ស ជោ។ នច្ចមានា 'នច្ច=នច្ចនេ'។

៦៧. តេស្ស

សវិសយេតិ កត្តរិ ភាវេ កម្មេច។

៦៨. ណ្វាទ

ណ្វាទយោតិ 'ណ្វាទយោ'ច្ចនេន សុត្តេន។ កតិបយធាត្វាទិបរិគ្គហេនាតិ ធាតវោ បកតិភូតា អាទី យេយំ កាលាទីនំ តេ ធា ត្វាទយោ តេសំ បរិគ្គហេនាតិ អត្ថោ។ កាលោ វត្តមានាទិ, ការកំ កត្តាទិ បកំសេន និយមេន បច្ចយោ ករិយតេ ឯតស្មាតិ បកតិ។ កាក្រិយំ អាយុកាទិ។

ការិយវិសេសន្តិ អាទេសាទិការិយវិសេសំ។ ការុ សិប្បិជាតិ វិសេសោ។ តច្ឆកាទយោ (តច្ឆកកម្ម) ការតន្តវាយរជកនហាបិកា បញ្ច ការវោ ចារុទារុតិ វត្តមានេ កាលនិយមេនាញ្ញត្រាបិ ភវិស្សតិ។ ឯវំ ការុអាទីសុបិ។

៦៩. ខឆ

ខឆសានន្តិ វុត្តេ តទន្តគ្គហណំ កថមិច្ចាហ- 'បច្ចយគ្គហណេ'ច្ចាទិ។ ព្យាខ្យាតត្តំ, ននុ សុត្តេ ឯកស្សរោតិ បុល្លិង្គេន និទ្ទេសោ, អាទីតិ ច តព្ពិសេសនំ, ឯវំ សតិ នបុំសកេន វិវរណំ កថំ យុជ្ជតីតិ អាហ- 'សទ្ទេ'ច្ចាទិ, អថ

ជាគរេច្ចាទោ បុថគវយវេកស្សរស្ស ជាគរសទ្ទស្ស ច បច្ចេកំ កស្មា ន ទ្វិភាវោច្ចាហ- ‘តេនេវេ’ច្ចាទិ។

តេនេវាតិអាទីតិ ឯកស្សរោច្ចស្ស វិសេសនត្ថហេតុនាវ។ អវយវេកស្សរស្សាតិ វិសេសនសមាសោ ‘អវយវោ ច សោ ឯកស្សរោ ចេ’តិ។ អថាទីហិ ឯកស្សរវិសេសនត្ថេប្បវយវេកស្សរស្ស កស្មា ន ទ្វិភាវោច្ចាហ- ‘ឯកស្សេវាទិត្តា’តិ។

ឥតរស្សាតិ បឋមេកស្សរគោ-ញាស្សាវយវេកស្សសរស្ស។ ទោសទុដ្ឋត្តា នេត្ថ វិសេសនសមាសោតិ វុត្តមាហ- ‘ឯកស្សរោតិ’ច្ចាទិ។ តថា សតិ កោ ទោសោតិ អាហ- ‘ឯកោ ចេ’ច្ចាទិ។ សរោទីតិ ច វុត្តេ ‘ឰហ-យជនេ’ច្ចាទីន មេវ សិយា។

ននុ ច បចតិម្ហិ យេនេវាការេន បចសទ្ទោ ឯកស្សរោ តេនេវ តទវយវាបិ អច្ចន្ទោ បសទ្ទោ ច ឯកស្សរោ, តតោវាវយវានម្បិ បច្ចេកំ ទ្វិព្ពចនំ បប្បោតិ... ទ្វិព្ពចនការិយិនោ អាទិស្ស ឯកស្សរស្ស សាមញ្ញេន និទ្ទេសា, ឯវញ្ច សមុទាយស្ស តទវយវានញ្ចេកស្សរានំ វិសុំ ទ្វិព្ពចនេ កតេ អនិដ្ឋប្បយោគីតីទមបាកត្តុមាហ- ‘សកឹសត្តប្បវត្តិយា សាវយវស្ស សមុទាយស្ស គហណ’ន្តិ។ សកឹ សត្តប្បវត្តិយា ឯកវារំ ទ្វិព្ពចនសុត្តស្ស បវត្តិយា ទ្វិព្ពចនករណេនាតិ វុត្តំ ហោតិ។

សាវយវស្សាតិ យថាវុត្តាវយវេហិ សហ វត្តមានស្ស ន វិនា តេហិ។ ឯវំ មញ្ញតេ “យស្ស ទ្វិព្ពចនេ ករិយមានេ សព្ពេសមវយវានំ គហណំ ភវតិ, តស្សេវ សមុទាយស្ស ទ្វិព្ពចនំ យុត្តំ នាវយវានំ, តេសញ្ហិ ទ្វិព្ពចនេ ឯកាយ ទ្វិព្ពចនស្សប្បវត្តិយា ន សព្ពេសំ គហណំ កតំ ហោតិ នាវយវន្តស្ស សមុទាយស្ស ច កតន្តិ បុន តេសំ ទ្វិព្ពចនាយ សត្តប្បវត្តិយា ភវិតព្ព”ន្តិ។ ឧបបត្តន្តរមាហ- ‘អថវេ’ច្ចាទិ។ ឥហ ឋានេ ទ្វិព្ពចនំ ទ្វិប្បយោគោ ទ្វិព្ពចនន្តិ ទ្វេ បក្ខា។ តត្រ ឋានេ ទ្វិព្ពចនបក្ខេ ទោសទស្សនតោ ទ្វិប្បយោគោ ទ្វិព្ពចនន្ទ្បយមេវ បក្ខោព្ភុបគតោតិ ទស្សេន្តោ បឋមន្តាវ ឋានេ ទ្វិព្ពចនបក្ខេ ភាវិនំ ទោសមាហ- ‘បឋមស្សេកស្សរស្សិ’ច្ចាទិ។ ទ្វិសទ្ទោ សង្ខ្យេយ្យេ វត្តតេ។

សង្ខ្យេយ្យញ្ចេត្ថ សទ្ទរូបមុច្ចារណំ វា, តត្ថ ឧច្ចារណេ សង្ខ្យេយ្យេ ឋានេ ទ្វិព្ពចនំ ន សម្ភវតិ... ឧច្ចារណស្ស សទ្ទា(នុគត) ធម្មត្តា។ សទ្ទរូបេ សង្ខ្យេយ្យេ ឋានេ ទ្វិព្ពចនំ, តត្ថ [តញ្ច (បោត្ថកេ)] ទោសោ។ តថា ចាហ- ‘រូបទ្វយេ វិធីយមានេ’តិ។ តថា សតិ និវុត្តិធម្មេ ឋានី ភវតីតិ ឋានិនោ និវុត្តិយា ភវិតព្ពំ, និវុត្តិយា ច ធាតុត្តា និវុត្តិ, តេនាហ- ‘បកតិប្បច្ចយវិភាគាភាវតោ’តិ។ តេន ប្បច្ចយេ បរេ បកតិយា វិធីយមានំ ការិយំ ន សិយា, តេន វុត្តំ- ‘អស្ស ឥត្តំ ន សិយា’តិ។ បិបាសតិ ‘បា=បានេ’។ ឥច្ឆាយំ បាតុន្តិតុមន្តា “តុំស្មា”ច្ចាទិនា (៥-៦១) សោ។ ‘បាស បាស’ ឥតិ ទ្វិត្តេ បុព្ពតោ-ញ្ញស្ស លោបោ, “រស្សោ បុព្ពស្ស” (៥-៧៤) ‘ខ ឆ សេស្វស្សិ។ ទ្វិប្បយោគេ តុ ទ្វិព្ពចនេ នាយំ ទោសោ សមាវិសតីតិ អាហ- ‘អាវុត្តិយំ តិ’ច្ចាទិ។ ទ្វិធា ភូតស្សា តិធិនា ធាតុស្សេវ ទ្វិធាភូតត្តំ ទីបេតិ។

៧០. បរោ

យោគវិភាគា ‘អ ញ’អាទីសុ គម្យតេ។ យទិ ហ្យត្រាបិ ឆន្ទី អភិមតា សិយា តទា “ខ ឆ ស បរោក្ខាន មេកស្សរោទិទ្វេ”តិ ឯកមេវ យោគំ ករេយ្យ។ បរោក្ខេ វិហិតា អញអាទយោ ធាតុតោវ, នាញ្ញតោតិ បរោក្ខាវចនសន្និធានា ចសទ្ទេន ធាតុវិហិតប្បច្ចយាវ គយ្ហន្តីតិ អាហ- ‘អញ្ញស្មិម្បិ ធាតុវិហិតប្បច្ចយេ’តិ។ យទិ បន ភុសត្ថោ អាភិក្ខញ្ញត្ថោ វា វត្តុមិច្ឆោ សិយា, តទា ភូសត្ថាទីសុ ច ទទ្ទល្លតិច្ចាទិកំ ហោតីតិ វេទិតព្ពំ។ ចង្កមតិ មោមូហចិត្តានីតិ ភុសត្ថស្ស យុជ្ជមានត្តា ត្យាទយោ ភុសត្ថេ ភវន្តិ ពហុលាធិការាតិ វុត្តំ សក្កាតិ។

៧១. អាទិ

បឋមោ ទុតិយោតិ ច ទ្វេ ឯកស្សរា។ តត្ថ “ខឆសានមេកស្សរោទិ ទ្វេ” (៥-៦៩) “បរោក្ខាយំ ចេ”តិ (៥-៧០) បឋមស្សេកស្ស រស្ស ទ្វិព្ពចនំ ‘អាទិស្មា សរា”តិ តុ ទុតិយស្ស, តស្មា កថមញ្ញស្សច្ចមានេអញ្ញស្សពាធកំសិយា តស្មា កតេបិទុតិយ ទ្វិព្ពចនេបឋមទ្វិព្ពចនំ សម្ភវត្វេវាតិនបឋមទ្វិព្ពចនាបវាទោ-យំ យោគោច្ចាសង្កិយាហ- ‘បឋមេ’ច្ចាទិ។ ក្រិយត្ថាធិការា ក្រិយត្ថានន្តិ ឆដ្ឋិយា ទុតិយេនេកស្ស រេនេច សម្ពន្ធា បឋមទ្វិព្ពចនស្សវិធាយ កមញ្ញវាក្យមញ្ញំ ទុតិយស្សាតិ ន វាក្យភេទោតិ អាហ- ‘ឯកេ’ច្ចាទិ។ អស្សាតិ ‘អាទិស្មា សរា”តិ អស្ស យោគស្ស, បុព្ពយោគេតិ បុព្ពេហិ ទ្វិហិ សុត្តេហិ។ “អាទិស្មា សរា”តិ សរមទ្វិត្តេនុបាទាយ សាមញ្ញេន សទ្ទរូបស្ស ទ្វិព្ពចនវិធានតោ បុព្ពេ វិយ ព្យញ្ជនយុត្តស្សេវ វិធានំ តថេវិដ្ឋត្តត្តាតិ បឋមទ្វិព្ពចន សម្ពន្ធិនោ ព្យញ្ជនស្ស ទ្វិព្ពចន ពាធាត្យវគន្តព្ពំ។

៧២. នបុ

បដិនិមិត្តន្តិ និមិត្តំ និមិត្តំ បតិ បដិនិមិត្តំ, និមិត្តេ សតីតិ អត្ថោ។

៧៣. យថិ

បឋមេកស្សរស្ស បឋមទ្វិព្ពចនំ វិសយោ, ទុតិយេកស្សរស្ស ទុតិយទ្វិព្ពចនំ, តេនាហ- ‘យថា វិសយ’ន្តិ។ បឋម ទុតិយ តតិយ ទ្វិព្ពចនន្តិ ឯត្ថ បុតតិ បឋមំ សទ្ទរូបំ, ត្តិតតិ ទុតិយំ, យិសិតិ តតិយំ។

៧៦. ខ ឆ

ខប្បច្ចយាទិ ករិយតីតិ សេសោ។

៨២. យុវ

ចត្ថបរត្តាតិ ចត្ថសមាសា បរភូតត្តា។ តេន បច្ចេកាតិ សម្ពន្ធេន។ សមានាធិករណត្តេន វិសេសនន្តិ សម្ពន្ធោ។ អាចរិយេន យោវិភត្តិលោបេនេវ និទ្ទិដ្ឋត្តា អាហ- ‘លុត្តយោវិភត្តិកោ វា និទ្ទេសោ’តិ។

៨៣. លហុ

ធូបាយតីតិ ធូបិតា, បច្ចយស្សាតិ តិប្បច្ចយស្ស។ កានុពន្ធករណមនត្ថកំ សិយាតិ យក្ករណស្ស បច្ចយត្តាភាវេ (តំ) និពន្ធនស្ស ការិយស្សាភាវា ‘ន តេ កានុពន្ធនាគមេសូ’’តិ (៥-៨៥) បដិសេធា ភាវោតិ ក ការានុពន្ធមនត្ថកំ សិយា។

៨៥. នតេ

បុច្ឆីយិត្ថាតិ វិគ្គយ្ហ ត្តោ, តស្ស ‘‘បុច្ឆាទិតោ’’តិ (៥-១៤៣) ហោ។ សេសំ វុត្តនយមេវ។ ឯ ឱនម្បដិសេធ មុខេនាតិ ឯឱនម្បដិសេធស្ស បកតត្តា វុត្តំ។ ចិនិតព្ពន្តិអាទីសុ ចីយិត្ថ ចីយតិ វាតិអាទិនា វិគ្គហោ។ ចិនិតុន្តិអាទីសុ ចិននា យាតិ(អាទិនា)។ ននុ ច (ញិអាគ)មោ, ន បច្ចយោតិ កថម្បច្ចយេ ‘‘លហុស្សុបន្តស្សា’’តិ (៥-៨៣) ឯឱ បប្បោន្តិ កថញ្ចេ សម្បដិសេធោច្ចាសង្កិយាហ- ‘ញិស្សេ’ច្ចាទិ។ ននុចាទិម្ហិ ន យុវណ្ណាភិ កថ មេត្ថប្បសង្គោតិ អាហ- ‘សកាបានំ កុក្កូណេតិ’ច្ចាទិ។

បត្តោការស្សាតិ ធុសទ្ទេ ឧការស្ស បត្តោការស្ស។ យុវណ្ណេច្ចាទិនាបត្តស្សាតិ (តព្ព) តុំ បច្ចយេសុ ច ណិនោ បត្តស្ស។ វា វិធានា ន ញិ។ ធុនាបេតព្ពន្តិអាទិបាបេ ញិម្ហិ អកតេ ‘‘អញ្ញត្រាបី’’តិ (៥-៨៧) បដិសេធាភាវោ។ ធុនាបេតីតិ បាបេតិម្ហិ លេ ច ‘‘ក្វចិ វិករណាន’’ន្តិ (៥-១៦១) វិករណលោបេ ច ឯកាកោ។ អសតិ នាគមេ ‘‘យុវណ្ណេ’’ច្ចាទិនា ឯត្តំ សិយា តម្បិនាគមេ ឧបន្តត្តា នេត្យធិប្បាយេនាហ- ‘តថាបិ’ច្ចាទិ។ បក្ខន្តរមាហ- ‘នាគមេ’ច្ចាទិ។

៨៧. អញ្ញ

សម ទម-ឧបសមេ។ សមេតីតិ សមកោ, ទមេតីតិ ទមកោ, ជន-ជននេ, ជនេតីតិ ជនកោ ពធ=ពន្ធនេ, ពធតីតិ ពធកោ។

៩២. បទា

និបជ្ជតិ និបជ្ជនំ។ បមជ្ជតេ បមជ្ជិតព្ពំ។ បមជ្ជនាយ បមជ្ជិតុំ។ បមជ្ជតិ បមជ្ជនំ។

៩៣. មំវា

រុន្ធិតុន្តិអាទីសុ រោធនាយាតិ វិគ្គហោ។

៩៤. ក្វម្ហិ

ននុ កិមត្ថមន្តគ្គហណំ យតោ “ក្វម្ហិ លោបោ-ន្តព្យញ្ជនស្សា”តិ វុត្តំ, “ឆដ្ឋិយន្តស្សា”តិ (១-១៧) អន្តស្សេវ លោបោ សិយាតិ ចោទនំ មនសិ និធាយ តគ្គហណេ បយោជនំ ទស្សេន្តោ អាហ- ‘អន្តគ្គហណ’មិច្ចាទិ។ លោប វិធិសូតិ (វិអាទិលោបវិធីសុ, ឆដ្ឋី និទ្ទិដ្ឋន្តិ) “វិមន្ត វន្តូ”ន្តិ (៤-១៣៨) ឆដ្ឋីនិទ្ទិដ្ឋំ។ ភទន្តវិធិចរិតត្តព្យាបារំ [តទន្ត វិធិចិរភេទនាច្ចនព្យាបារំ (បោត្ថកេ)] និស្សាយាហ- ‘ឆដ្ឋិយន្តស្សា”តី ព្យាបារា’តិ។ អន្តស្សាតិ វិអាទីន មិការាទិនោ។ អញ្ញថាតិ សព្ពាបហារិលោបញ្ញាបនាភាវេ។ អនត្ថកំ សិយា “ឆដ្ឋិយន្តស្សា”តិមស្ស ព្យាបារសម្ភាវា។ តទានិ ឆដ្ឋីនិទ្ទិដ្ឋានំ វិសេសេន វត្តុមិច្ឆិតត្តំ អន្តស្សេវ លោបបត្តិទោសំ ទស្សេតុមាហ- ‘តទន្តេ’ច្ចាទិ។

១០១. បរ

អថ ទ្វិត្តេតិ កថមវសិយតេ សទ្ទេ អភាវេតិអាហ- ‘បរ’ឥច្ចាទិ។ អនន្តរសុត្តេ “បរិបច្ចសមោ ហី”តិ វុត្តត្តា តតោ បរស្សាតិ កិន្នាវសិយតីតិ ចោទន មុព្ភាវិយ តទយុត្តតំ ទស្សេតុមាហ- ‘ននុចេ’ច្ចាទិ។

១០៣. ធាស្ស

អបច្ចុរប្បយោគត្តាតិ អពហុប្បយោគត្តា។

១០៤. គិម្ហិ

ក្តោ ទូសិធាតុតោ ទូសយតីតិ អត្ថោ។

១០៦. មុហ

“វណ្ណេ យន្តំ តទាទោ”តិ បរិភាសាយ អយមត្ថោ “វណ្ណេ បរេ យំ ការិយំ តំ តទាទោ តស្មិំ វណ្ណេ អាទិភូតេ ហោតី”តិ តេតិ តការេ បរេ។

១០៧. វហ

តេត្វេវាតិ វត្វា បច្ចុទាហរណំ ទស្សេតិ ‘វុយ្ហតី’តិ។ វុត្តិវចនំ មុល្លិង្គិយ អត្ថំ វទតិ ‘ឧស្សា’តិអាទិ។

១០៨.

និធីយិត្ថាតិ វិគ្គហោ។

១០៩. គមា

រានន្តិ វុត្តេ ‘រា-អាទានេ’ឥច្ចស្ស គហណម្បិ វិញ្ញាយេយ្យាតិ អាហ- ‘រាន’ន្តិអាទិ។

១១០. វចា

សុត្តេ ‘វស្សា’តិ សស្សេវេ គយ្ហតីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘វស្សាតិ ហី’តិអាទិ។

១១២. វទ្ធ

វត្ត=វត្តនេតីមស្មា ត្តិប្បច្ចយេ វា ឧការោ ន វិហិតោតិ អាសយេន ‘កថ’មិច្ចាទិ វុត្តន្តិ ទស្សេន្តោ អាហ- ‘វត្ត វត្តនេតិ’ច្ចាទិ។ វុត្តិមត្តេតិ និបាតនាតិ “សព្ពាទយោ វុត្តិមត្តេ” តេត្ថ (៣-៦៩) ‘វុត្តិមត្តេ’តិ និបាតនា។ ឋា=គតិ និវត្តិយន្តិ ឯត្ថ ‘គតិនិវត្តិយ’ន្តិ និបាតនា បក្ខេ ឧការោ ន ហោតិ, តេនាហ- ‘វត្តី’តិអាទិ។ វត្តនំ វុត្តិ វត្តិ។

១១៣. យជ

កស្ស សព្ពស្សាតិ អាហ- ‘យ អការាន’ន្តិ។

១១៥. គាថា

ព្យត្តិនិទ្ទេសេនាតិ ឥមិនា ជាតិនិទ្ទេសស្សានិស្សិតត្តំ ទស្សេតិ។ ឡស្សេច្ចាទិនា វុត្តិគន្ថស្សាធិប្បាយំ វិវរតិ។

១១៧. សាស

សត្តំ “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ (១-៣៣) រស្សោ។

១២០. ញោ

“ន្តោ កត្តរិ វត្តមានេ”តិ (៥-៦៤) ន្តោតិ សម្ពន្ធោ។

១២១. សកា

កុក្ឫច្ចយេ អន្តកការោ កុប្បច្ចយេ អាទិកការោ អន្តាវយវត្តោ។

១២២. នីតោ

នាញ្ញត្រចយាទីសូតិ និច្ចយតោ-ញ្ញេសុ [អញ្ញស្មឹ] ចយាទីស្វត្ថេសុ ឆោ ន ភវតីតិ អត្ថោ។

១២៣. ជរ

ឡម្ហិ ជសទ្ទេ អការស្ស លោបោ, លេ តុ ជីរាបយតិ។ តស្សាតិក្យស្ស។

១២៤. ទិសស្ស

ទិដ្ឋិ ទស្សនំ, ទស្សនាយ ទដ្ឋុំ។ “សរម្ហា ទ្វេ”តិ (១-៣៤) ទ្វិត្តេ ទុទ្ទសោ។ “អា ឡ”ច្ចាទិនា (៦-៣៣) ឡស្ស រស្សោ (អទ្ទក្ខិ)។ ទក្ខិស្សតិ “ភវិស្សតិ ស្សតិ”ច្ចាទិនា, (៦-២) ស្សតិ។

១២៥. សមា

វាទស្សរេតិ វិកប្បេន ទការស្ស វាទេសេ។

១២៧. អន

ទស្សាត្យននុវត្តមានេបិ ទស្សេវ បប្បោតិ វចនពលេនាតិ ទស្សេតុំ បក្ខន្តរមាហ- ‘អាទិស្សា’តិអាទិ។ អនយណ្យ បរេសុ អាបរិហិ ទស្សានិយមេន ឡោច្ចាសង្កិយ នេវំ, យថាក្កមមេវ និស្សិតោតិ ទស្សេតុមាហ- ‘អនយណ្យ’ច្ចាទិ។ អាបរស្សាតិ អាការតោ បរស្ស ទស្ស។

១២៨. អត្យា

វុត្តិយំ ឯតស្មិំ វិសយេតិ ឯត្ថ ឯតស្មិន្តិ ត្យាទិន្តវជ្ជិតបច្ចយ វិសយេតិ អត្ថោ។ វិញ្ញាយមានត្តា ញាបិតោ ហោតីតិ គម្យតេ។ ន ញាបកតោតិ ឥមិនា ឥទំ ទស្សេតិ “កិញ្ចិ វចនានុសារតោ វិញ្ញាយមានតាមត្តេន ញាបីយតេ កិញ្ចិ ញាបកេន, អស្មិម្បន្ទេ វុត្តានុសារតោ កត្ថចិ កស្សចិ ធាតុនោ អប្បយោគោ វិញ្ញាបីយតី”តិ។ បក្ខន្តរមាហ- ‘ញាបកត្តាយេវ វា’តិអាទិ។ សមត្ថេតិ តថាហិច្ចាទិនា។ អសស្សាប្បយោគោតិ អសធាតុស្ស កិស្មិញ្ចិ តព្ពាទិកេ បច្ចយេ បរេ ភវិតព្ពន្តិអាទីនមប្បយោគោតិ អត្ថោ។

វិនាបិ សុត្តន្តិ “អត្យាទី”តិអាទិកំ សុត្តំ វិនាបិ។ ឯវំ មញ្ញតេ “អសស្ស ភូអាទេសេន សាធីយមានំ សព្ពមិដ្ឋំ ពហុលាធិការតោ ភូធាតុនាវ សិជ្ឈតិ វិនាបិ ភូអាទេសសុត្តន្តរន្តិ កត្ថចិ កស្សចិ អប្បយោគស្ស ញាបកត្តម្បិស្ស

យុជ្ជតិ អញ្ញត្ថ ករិយមានមិហាបិ អត្ថវន្តំ សិយា’’តិ។

យេតិ ធាតុប្បយោគា យស្មិន្តិ វិសយេ, បាតិស្សាតិ ‘បា-រក្ខណេ’តីមស្ស, នប្បយោគោ បាយយតិ បាយយិតព្ពន្តិអាទិប្បយោគោ ន ហោតីតិ។ ឯវមុបរិបិ យថាយោគំ ញេយ្យំ។ ព្រូស្សាតិ ‘ព្រូ=វចនេ’ឥច្ចស្ស។ អទិស្សាតិ ‘អទ-ភក្ខណេ’ឥច្ចស្ស។ ណ្លអាទីតិ ភូតេ ណ្លអាទិ។ ឯតិស្ស ច ណ្លអាទីសូតិ សម្ពន្ធោ។

អវពោធេ ឯតិស្ស ណិសេសុ ច ណ្លអាទីសុ ច, អជ្ឈេនេ ឯតិស្ស បរោក្ខាសុ ច ណិសេសុ ច ណ្លអាទីសុចាតិ យោជេតព្ពំ។ សព្ពត្ថ នប្បយោគោតិ យោជេតា្វ អត្ថោ វេទិតព្ពោ។ ពហុលំវិធានតោ ញាតព្ពាតិ យោជនា។ យក្ខិករណេន និទ្ទេសា ‘អស-ក្ខេបនេតី មស្សា’តិ វុត្តំ, តទាហ- ‘អសស្សា’តិអាទិ។

១២៨. អអា

ស្សាតិ ជាតិនិទ្ទេសោតិ អាហ- ‘ស្សឥតិ’ច្ចាទិ។

១៣០. ន្ត

បុព្ពសរលោបេ រូបស្ស សមានត្តា អន្តិនា អន្ត ច គហិតោតិ ‘សន្តិ សន្តូ’តិ ឧទាហរណទ្វយំ ទស្សិតំ។

១៣១. បាទិ

តេ ច បាទយោ ជោតេន្តីតិ សម្ពន្ធោ។ អន្វយព្យតិរេកេហិ កិរិយា យទិបិ ធាតុនាវ វុច្ចតីតិ សម្ពន្ធោ។ កី វិសិដ្ឋា កិរិយេ ច្ចាហ- ‘សាមញ្ញភូតា វិសិដ្ឋា វា’តិ។ សោ វិសេសោតិ យេន វិសេសេន វិសិដ្ឋា កិរិយា ធាតុនាវ វុច្ចតិ សោ វិសេសោ។ វាចក ភេទតោតិ សាមញ្ញាយ ច កិរិយាយ វិសិដ្ឋាយ ច វាចកានំ ធាតូនំ ភេទតោ តេនាបីតិ កច្ចានេនាបិ។ សណ្ឋានំ សណ្ឋិតិ។

១៤១. កស

កិដ្ឋមទតីតិ កិដ្ឋាទោ, កិដ្ឋសទ្ទេនុបចារតោ កសិតដ្ឋានេ ឧដ្ឋិត សស្សំ វុច្ចតិ។

១៤២. ធស្មោ

បស្សាភាវត្តំ និប្បច្ចន្តេតិ អជ្ឈាហារោ។

១៤៤. សាស

អនុសាសីយិត្ថាតិ អនុសិដ្ឋោ កម្មេ ក្តោ ‘‘សា សស្ស សិស្វា’’ (៥-១១៧) សាសនាយ សាសិតុំ។

១៤៧. ពហ

អថ ពហស្សាតិ ណោទេសសម្ពន្ធេ ឆដ្ឋី កស្មា ន វិញ្ញាយតេតិ អាហ- ‘ពហស្សា’តិអាទិ។ ឍយោគបដ្ឋេនាតិ ឍ ការេន សហ យោគបដ្ឋេន ឯកីភាវេនាតិ អត្ថោ។

១៤៨. រុហា

ឡោចាតិ វុត្តត្តាតិ ឯវំ មញ្ញតេ ‘‘យទាយំ បច្ចយាទេសោ សិយា តទា ឯតេ សមាសេនេ-កតោ និទ្ទិសេយ្យា’’តិ, តេនាហ- ‘ហឡាតិ វទេយ្យា’តិ។

១៤៩. មុហា

មុទ្ធោតិ ‘‘ធោ ហេតេហី’’តិ (៥-១៤៥) តស្ស ធោ។

១៥០. ភិទា

ភមស្សាតិ ‘បី-គប្បនេ’តីមស្ស, ភហាតិ ភមស្មី ឋានេ។ បិនយីតិ ថូលោ អហោសីតិ អត្ថោ សូយីតិ ភតិ សទ្ទោ អាទ្យត្ថោ, តេន អទីយិ អឌីយិ អលីយិ អលូយីតិមេ សង្គយ្ហន្តិ។ យាវ ក្តិក្កហណាតិ “លោបោ វឌ្ឍាក្តិស្សា”តិ (៥-១៥៨) ក្តិវចនាវធិ។

១៥១. ទាត្វី

អទីយិត្ថាតិ ទិន្នោ, អទទីតិ ទិន្នវា។

១៥២. កិរា

អកិរិ, អកិរីយិត្ថាតិ វា កិណ្ណោ, អកិរីតិ កិណ្ណវា។ អបុរិ បុរីយិត្ថាតិ បុណ្ណោ, អបុរីតិ បុណ្ណវា។ អខិយីតិ ខីណោ ខីណវា។

១៥៣. តរា

អតរិ, អជីរីតិ កមេន វិគ្គហោ។ ចីយិត្ថាតិ ចិណ្ណោ, ចិនីតិ ចិណ្ណវា។

១៥៧. មុចា

អសក្ខីតិ សត្តោ សត្តវា។ ‘សជ=សង្គេ’តី មស្សាបិ សត្តោ សត្តវាតិ ហោតិ។

១៥៨. លោបោ

វឌ្ឍនំ វឌ្ឍិ។

១៥៩. ភ្វី

អភិភវតីតិ អភិភូ។

១៦២. មាន

មស្ស លោបោតិ សម្តន្នោ។

១៦៣. ញ្ញិល

គហេត្វា ‘គហ-ឧបាទានេ’គហណំ កត្វា គហេត្វា។

១៦៤. ប្បោ

ឱស្សដ្ឋានុពន្ធស្សាតិ បរិច្ចត្តានុពន្ធស្ស។ យការមត្តស្ស និវត្តនត្ថោតិ វិសេសនត្ថោតីមស្ស អធិប្បាយត្ថមាហ។ តថាហិ វិសេសនំ កេវលយការតោ វិសុំ ករណំ អត្ថោ យស្សាតិ អញ្ញ បទត្ថេ សតិ កេវលយការស្ស និវត្តនំ វិញ្ញាយតេ។ យការមត្តេ គហិតេ កោ ទោសោតិ អាហ- ‘យោ វា ត្វាស្ស សមាសេតិហី’តិអាទិ។ ប ត្វាតិ ‘បត បថ=គមនេ, បទ=គមនេ’ភច្ចស្ស វា។

១៦៥. តុំ

គយោបិតិ តុំយាន រច្ចា។

១៦៩. ទិសា

នាប្បក្កេតិ ន អប្បត្តេ បត្តេយេវាតិ អត្ថោ។ ញាបកាលោបោតិ “តិតាលីសា”តិ (១-១) ញាបកតោយេវ ក្ខាប្បច្ចយស្ស យោ វការោ តស្ស លោបោតិ អត្ថោ។

១៧១. រា ន

ននុ នស្សាតិ វុត្តេ បច្ចយនការស្សាតិ កថំ វិញ្ញាយតីតិ អាហ- ‘នស្សា’តិអាទិ,ន្តមានត្យាទីនំ បច្ចយានំ នស្ស “នន្តមានត្យាទីន”ន្តិ (៥-១៧២) ណត្តបដិសេធា វិញ្ញាយតិ បករណតោតិ [បការោតិ (បោត្ថកេ)] អាហ- ‘បច្ចយនការោវា’តិ។

១៧៣. គម

ឥច្ចីយតេតិ ឥច្ឆិតព្ពំ។ ឯសនំ ឥច្ឆា។ ឥច្ចីយិត្ថាតិ ឥច្ឆិតំ, អាសនមាសិតព្ពំ។ អាសនាយ អច្ឆិតុំ។ “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ (១-៣៣) រស្សោ។

១៧៧. ករ

អមានបរច្ឆក្កត្តេ កុរុអាទេសេន នោទាហដំ។ ករានោតិ “មានស្សមស្សា”តិ (៥-១៦) មលោបោ។ កស្មា ន្តបុព្ពឆក្កេសុ កុរុ អាទេសេន នោទាហដន្តិ អាហ- ‘វត្តិតេ’ច្ចាទិ។

១៧៩. ណោ

និគ្គហីតស្សាតិ “មញ្ជរុជាទីន”ន្តិ (៥-១៩) កតនិគ្គហីតស្ស។ គហណីយំ គណ្ហិតព្ពំ។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ចិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

បញ្ចមកណ្ឌវណ្ណនា និដ្ឋិតា។

ឆដ្ឋកណ្ឌ

១. វត្ត

តទត្ថស្សេវាតិ តស្ស ក្រិយត្ថស្ស។ យោ កិរិយាសង្ខាតោ អត្ថោ តស្សេវ។ ឯតេន អាធារមេតំ ក្រិយត្ថស្សាតិ ញាបេតិ។ នហិច្ចាទិនា តទត្ថស្សេវ វិសេសនេ ការណមាហ។ សុត្តំវិនាតិបរេសំវិយ សុត្តំ វិនា។ តាបិ វត្តមានេយេវ ភវិស្សន្តីតិ ឥមិនា វត្តមិដ្ឋត្តាតិ ឯត្ថ សេសវចនមវពោធេតិ។ ឯវការេនា (តិ វត្តមានស្សេវាតិ ឯត្ថ ឯវសទ្ទេន។) តព្ពិវច្ឆាតិ វត្តមានវចនិច្ឆា។

តំសមីបស្សាតិ ឯត្ថ តសទ្ទេន មហាកស្សបស្ស សុភទ្ទវចនានុស្សរណសង្ខាតោ មរណប្បត្តិហេតុ ទុក្ខានុភវសង្ខាតោ ច កិរិយាវិសេសោ បរិគ្គហិតោ, តេ វា វត្តមានកិរិយាវិសេសាតិ តេសមុភិន្នមាសន្នានិ ក មេន អជម្ពទីបនមរណានិ, តេនាហ-ទីបន មរណានមាសន្នត្តា’តិ។ ឯវំ មញ្ញតេ “តក្កាលវត្តមានកិរិយា វិសេសស្ស ទីបនមរណសង្ខាតំ តំសមីបតាវិបិ កិរិយន្តរំ វត្តមានគ្គហណេន តំសាមីប្យំ គយ្ហតិ, យថា (គង្គាសមីបោ) ទេសោ គង្គាតិ វុច្ចតិ តតោ ‘គង្គាយំ គាវោ’តិ សិយា”តិ។ បុរេ ឥច្ចាទិនា បក្ខន្តរំ វិរចិតំ វុត្តិ ការេន, តទុបទស្សេតុំ មុខយតិ ‘សភាវតោ’ ឥច្ចាទិ។

កិរិយាកាលោតិ វត្តមានកិរិយាកាលោ។ អវសិស្សតីតិ បុរេបុរាសទ្ទេហិ ទីបិតអនាគតកាលតោ អវសិស្សតិ។ កិរិយា កាលេតិ ទីបនមរណកិរិយាកាលេ។ តស្សាតិ ទីបនមរណស្ស។ វត្តមានត្តាតិ ឯត្ថ វត្តមានេយេវ ភវិស្សន្តីតិ សេសោ។ អនេនាតិ បុរេច្ចាទិវុត្តិវចនេន។ បុរេបុរាសទ្ទេហិ អនាគតកាលាវគមេ សតិ ទិប្បតិ មរតីតិ ឯត្ថ ទីបនមរណកិរិយាកាលោ មុខ្យេ តទា វត្តតីតិអាហ- ‘មុខ្យំ វត្តមានត្តមាហេ’តិ។ បុន បក្ខន្តរមុបនីតំ កាលេច្ចាទិនា វុត្តិការេន, តមុបទស្សេតុំ មុខមាវត្តយតិ ‘អនាគតេ’ច្ចាទិ។

វុត្តិយំ កាលព្យត្តយោតិ កាលាតិវត្តនំ, វត្តមានកាលាតិក្កមេន អនាគតកាលេបិ ពាហុលកាត្យាទយោ ហោន្តីតិ អធិប្បាយោ។ តទេវ សមត្ថេតិ ‘ភវន្តេវ’ឥច្ចាទិនា។ ត្យាទយោតីមិនា សព្ពេសំ អាខ្យាតិកានំ គហណំ។ លស្ស ទីយោតិ សម្ពន្ធោ។ គច្ឆតីតិ សក្កស្ស សហភាវំ គមិស្សតីតិ អត្ថោ។

៣. នាមេ

បដិជានិស្សន្តីតិ វត្តមានេ អនាគតវចនំ, បដិជានន្តីតិ អត្ថោ។ ឥតរម្បេន ភូតេ ភវិស្សតីតិ អាសិ, ករិស្សតីតិ អករិ, ចេតេ ស្សសីតិ ចេតិតា អសិ, ភុញ្ជិស្សសីតិ ភុញ្ជិតា អសិ។ អនោកប្បនា អស្សទ្ធា។ អមរិសនំ អក្ខមា។ ឥមិនាវាតិ អត្ថិវចនេ ឧបបទេ កោធា សទ្ធាសុ គម្ហមានេស្វ-សតីបិ វចនន្តរេ ឥមិនាវ សាមញ្ញវចនេន សិទ្ធន្តិ អត្ថោ។ គរហាវមាតិ តស្ស ហេតុវចនំ។ តថាហិច្ចាទិនា គរហាវគមមេវ សមត្ថេតិ។ អត្ថិ នាម ព្លទិសន្តិ [អត្ថិនាមាតិ (បោត្ថកេ)] អាភិទោសិកស្ស កុម្មាសស្ស បរិភុញ្ជនំ វិជ្ជតេ នាមាតិ អត្ថោ។ វិជ្ជមានម្បិ តំ អសទ្ទហន្តោ អមរិសន្តោ ឯវំ វទតិ។ នត្ថីតិ មញ្ញេតិ អធិប្បាយោ, តេនាហ- ‘បច្ចក្ខមបី’តិ [ព្លទិសម្បីតិ] អាទិ។ យោបីតិ សទ្ទស្ស សោបីតិ តសទ្ទេន សម្ពន្ធោ វេទិតព្ពោ។ អត្ថីតិ វិជ្ជមានត្ថេតិ វុត្ត វិជ្ជមានត្ថោ វក្ខមានបក្ខត្តយេបិ ទដ្ឋព្ពោ។

ននុ អត្ថិនាម តាតាតិ ឯត្តកេ វុត្តេ បឋមោ អត្ថិនុខោច្ចាទិកោ និសីទិត្វាតិ សទ្ទបរិយន្តោ ច, ទុតិយោ អត្ថិនុខោច្ចាទិកោ និសីទិត្វាតិ សទ្ទបរិយន្តោ ច តតិយោ អត្ថិមញ្ញេច្ចាទិកោ ជិគុច្ឆនេយ្យន្តិ សទ្ទបរិយន្តោ ច វចនប្បពន្ធោ កថំ លព្ភតីតិ មនសិ និធាយាហ- ‘សោបនា’តិអាទិ។ ឥមិនាតិ ‘អត្ថិយេវិហាបិ និន្ទាវគមោ’តិ វចនេន។ ឋានភោជនេ គរហតីតិ សម្ពន្ធោ។ វុត្តំ សក្កតានុសារេន។ និស្សាយនិស្សាយាតិ យត្ថ ភគវា និសិន្នោ តំ ឋានំ និស្សាយ និស្សាយ។

៤. ភូតេ

កិរិយារូបេតិ កិរិយាសភាវេ, ឯវមញ្ញត្រាបីតិ អគមិ អគមិត្ថាតីមេហិ អញ្ញត្រ អគមុំ ឥច្ចាទិកេ អគមោច្ចាទិកេ ច។ អនុទរា អលោមិកាតិ សន្តមប្បុទរាទិកំ មហត្តាភាវបដិបាទនាយ ពហុត្តា ភាវបដិបាទ នាយ ច ន វត្តុមិច្ឆីយតេ។

៥. អន

អញ្ញបទត្ថវុត្តិយាតិ វុត្តមញ្ញបទត្ថំ ទស្សេតិ ‘វត្តមានលក្ខណោ’ច្ចាទិនា។ វត្តមានលក្ខណោតិវុត្តិការេន “អាញាយ្យា”ច្ចាទិនា វត្តមានលក្ខណោ។ អនន្តោកត្វាតិ ឥមិនា អាសទ្ទស្សាភិវិធិម្ហិ បវត្តិមាហ។ អហរុភយតឌ្ឍរត្តំ វាតិ ឯត្ថ វាសទ្ទោ បក្ខន្តរេ។ អឌ្ឍរត្តសទ្ទេន រត្តិយា ចតុត្ថោ ភាគោ-ត្រ វត្តមិច្ឆោ, អហោ ច តស្ស អឌ្ឍរត្តញ្ចាតិ អត្ថោ។ ឥមស្សាធិប្បាយត្ថមាហ- ‘អតីតេច្ចាទិ។ ឧភយត្ថ អធិប្បាយំ វិវរតិ‘អយ’មិច្ចាទិនា។ បញ្ចយាមោតិ អតីតាយ រត្តិយា បច្ឆិមបញ្ចចត្តាលីសវិនាឌិកាធិកឃដិកាត្តយំ អនាគតាយ បុរិម បញ្ចចត្តាលីសវិនាឌិកាធិកឃដិកត្តយញ្ចេតិ អឌ្ឍាធិកសត្តឃដិកាបរិមាណោ ឯកោ យាមោ អហស្ស ចត្តារោតិ បញ្ច យាមា បហារា អស្សាតិ បញ្ចយាមោ។

គតាយបច្ឆិមោ យាមោ, បច្ឆិមទ្ធមិមស្ស វា;
បហារោ-នាគតាយាទី, តទទ្ធមបិ វា តថា។

វុត្តកាលាវធិ មជ្ឈោ, កាលោ សោ-ជ្ជតនោ មតោ;
តន្និសេធេន យោគ្យញ្ញោ, សោ-នជ្ជតនោ មតោ។

អគមត្ថាតិអាទីសុ អត្តស្សអាទីនំ សម្ពន្ធិព្យញ្ជនស្សាភាវា ន ឥញ។ ព្យាមិស្សេបីតិ អជ្ជតនមិស្សេបិ ភូតេ។ នព្យមាសនិស្សយេ ព្យាមិស្សេ យថា បប្បោតីតិ ទស្សេន្តោ អាហ- ‘បរិយុទាសេតាវេ’ច្ចាទិ។

អជ្ជតននិស្សយោតិ ព្យាមិស្សេ អជ្ជតនភាគីនិស្សយោ។ អត្ថុតិ បញ្ចេ តុ តទញ្ញនិស្សយោតិ ព្យាមិស្សេយេវ តតោ អជ្ជតនតោ ឥតរានជ្ជតន និស្សយោ អញ្ញត្រាតិ ព្យាមិស្សតោ អញ្ញត្រ ភូតកាលេ។ បសង្គោតិ អាញអាទីនំ បសង្គោ។ អជ្ជហិយ្យោវាតិ ព្យាមិស្សតាទស្សនត្ថំ វុត្តំ។

៦. បរោ

សមាសោតិ ឆដ្ឋីសមាសោ ការកសមាសោ វា។ និបាតនតា ចាស្ស វិសេសតោតិ។ ឯតញ្ចាតិ បរោក្ខេតិ ឯតញ្ច។ ក្រិយត្ថស្ស ឧបាធិ វិសេសនំ ក្រិយត្ថោបាធិ, តស្ស ក្រិយត្ថោបាធិនោ ភូតា នជ្ជតនស្ស សាធនទ្វារេន វិសេសនំ, ន តូជុកំត្យត្ថោ។ កស្មា នោជុកំ វិសេសនំ ត្យាហ ‘ព្យវច្ឆេជ្ជាភាវា’តិ។ តមេវ ផុដយិតុមាហ- ‘តថាហិ’ច្ចាទិ។

សាធិយមានាតិ ឥមិនា ធាត្វត្ថស្សាបរិនិប្ផន្នតំ ពោធេតិ។ តេ សន្តិ ឥន្ទ្រិយានំ។ សន្តោ វិជ្ជមានោ វិសយោ យេសំ ឥន្ទ្រិយានំ តេ សម្ភាវោ តត្តំ, តស្មា។ នេតិ បដិសេធេ, សាធនទ្វារេន វិសេសនត្តេ ព្យវច្ឆេជ្ជសព្ភាវា យថា វុត្តទោសោ ន ភវតីតិ អត្ថោ។ ទោសា ភាវមេវ ទស្សេតុមាហ- ‘យស្សិ’ច្ចាទិ។ យស្សាតិ ធាត្វត្ថស្ស។ តត្ថាតិ តស្មឹ អប្បច្ចក្ខេ ធាត្វត្ថេ។ ការកានំ សត្តិសភាវត្តា សាបិ អបច្ចក្ខា វាតិ ចោទេតិ ននុចេច្ចាទិនា។ អសត្តោតិ អសមត្ថោ។

អត្តានាម អត្តនោ បច្ចក្ខោតិ តព្ពិសយេ អម្ហការកស្ស វិធានមយុត្តន្តិ មនសិ និធាយ យំ វុត្តំ វុត្តិការេន, តមុបទស្សេតុមាហ- ‘ននុចេ’ច្ចាទិ។ អត្តពោធនីយាបិ ហិ កិរិយា យទា ចិត្តវិក្ខេបតោ នោបលក្ខីយតេ, តទាយំ បរោក្ខា ភវតិ, តេនុត្តមវិសយេបិ បរោក្ខភាវោ តស្សា ភវត្វេវ។ ជាគរតោបិ យទា មទា មនោព្យាតង្គតោ អនុបលទ្ធិ, តទាបិ ភវត្យេវេតិ ទស្សេតុំ វុត្តំ ព្យាសត្តវចនំ។ អភិនិព្ពត្តិកាលេតិ កិរិយា និព្ពត្តិកាលេ, ‘សុត្តោ-ហំ កឹ វិលលាប, មត្តោ-ហំ កឹវិលលាបេ’តិ ឥទមត្រោទាហរណំ។ ចិត្ត ចិក្ខេបវិសយប្បទស្សនាយេត្ថ សុត្តវចនំ។

៧. ឯយ្យា

ឯយ្យាទោតីមិនា ឯយ្យាទ្យត្ថោ គហិតោតិ ពោធេតុំ យេនេច្ចាទិកំ វុត្តំ។ និមិត្តសទ្ទាបេក្ខាយ តន្តិ វត្តព្ពេ វិសយសទ្ទាបេក្ខាយសោតិ វុត្តំ។ តេសន្តិ ឯយ្យាទីនំ។ វិសយំ ទស្សេតិ ‘ហេតុផលេស្វិច្ចាទិកោ’តិ។ អាទិសទ្ទេន បញ្ហបត្ថនាទយោ គហិតា។ អថាត្រ ក្រិយគ្គហណាភាវេ ក្រិយាតិបត្តិយន្តិ កថំ លព្ភតិច្ចាហ- ‘ក្រិយាតិ បត្តិយ’ន្តិ អាទិ។ ក្រិយាតិបត្តិយន្តិ វិវរណំ កតន្តិ សម្ពន្ធោ។

អភិធេយ្យទ្វារេនាតិ កិរិយាសង្ខាតអត្ថមុខេន, បកតក្រិយត្ថ វិសេសនត្តាតិ ក្រិយត្ថាធិការតោ អធិកតស្ស ធាតុស្ស វិសេសនត្តា។ ឥទំ វុត្តំ ហោតិ “អតិបត្តិយន្តិ អធិកតក្រិយត្ថវិសេសនំ, វិសេសនញ្ច ហោន្តំ

នោជុកំ ភវិតុមរហតិ កិញ្ចរហិ អភិធេយ្យទ្វារេន, តថាហិ អតិបតនំ នាម ក្រិយាយ ហោតិ, ន ក្រិយត្ថស្ស អយុជ្ជនតោ, តស្មា អតិបត្តិយន្តិវុត្តេក្រិយាតិបត្តិ យន្តិ តទំ ក្រិយត្ថវិសេសនំ ហោន្តំ អភិធេយ្យទ្វារេន ហោតីតិ ក្រិយាតិបត្តិយន្តិ វិវរណំ កត”ន្តិ។ វិធុរប្បច្ចយោបនិបាតតោតិ វិរុទ្ធប្បច្ចយសមវាយាតិ អត្ថោ។

ការណវេកល្លតោវាតិ ហេតុមតោ ផលស្ស យោ ហេតុ តស្ស វិកលត្តេន។ តត្រេតិមស្ស អត្ថោ វត្តមាន វិសយេតិ។ ក្រិយាតិបត្តិយន្តិ ភូតាទិ ក្រិយាតិបត្តិយំ។ លិង្គតោតិ និមិត្តេន។ តមភេន លិង្គេន តម្ហាយាតិបត្តិយា ពុជ្ឈនកាលំ វត្តមានោ កាលោ ន តិដ្ឋតិ អតិក្កមតីតិ អាហ- ‘វត្តមានតាយ ព្យតិក្កមា’តិ។ តទេវ ផុដយតិ ‘សមកាល’ន្តិអាទិនា។ សមកាលន្តិ ឯកក្ខណេ។ វត្តមានស្ស ក្រិយាតិបត្យសម្ភវា តទវសិដ្ឋាតី តានាគតេស្វេយ្យាទីនម្ភាវេ (អញ្ញថា) នុបបត្តិយាតិ វុត្តំ វុត្តិយំ ‘សាមត្ថិយាតិអាទិ។

លិង្គេនាតិ ឯត្ថ បុព្ពេ ទក្ខិណេន គមនេ សតិ សកដិស្សាបរិយា ភវនទស្សនំ ទក្ខិណេន គមនស្ស សកដាបរិយាភវនហេតុត្តេ លិង្គំ, ទក្ខិណេន គមនស្សាតិបត្តិយា អញ្ញតោ គមនាទិ លិង្គំ។ សកដា កិរិយាភវនាតិបត្តិយា សកដេ តរុភារារោបនាទិ លិង្គំ។ បឋមវយេ អរហត្តភវនំ តំហេតុភូតញ្ច បព្ពជ្ជំ បរេសំ បឋមវយេ បព្ពជ្ជានិមិត្តារហត្តប្បត្តិលិង្គេន វិញ្ញាយ បព្ពជ្ជាយាតិបត្តិ យរកម្មព្យាវដតាទិលិង្គេន, អរហត្តស្សាតិបត្តិ ច បព្ពជ្ជានិមិត្តាភាវេន [ភាវវិរហេន (បោត្ថកេ)] លិង្គេនាវសីយតេតិ លិង្គេន ភូត ក្រិយាតិបត្តិ បន វេទិតព្ពា, យទិ បនេវមភិញ្ញាលាភី បយុញ្ជតិ តទា បច្ចក្ខញាណេនេវ សព្ពំ វិញ្ញាយ បយុញ្ជតីតិ វេទិតព្ពំ។ លិង្គតោវសីយមានាយន្តិ បន ពាហុល្លេន វុត្តំ។

៨. ហេតុ

និច្ចភវនំ ហេតុ (ត្យាទិនា) ហេតុផលភាវោយេវេត្ថ, នាតិ បត្តីតិ ទីបេតិ។ សព្ពប្បច្ចយោទាហរណវសេនាតិ សព្ពេសំ ឯយ្យាទីនម្បច្ចយានំ ឧទាហរណវសេន។ ហេតុផលានំ សព្ភាវតោតិ វុត្តត្តា ហេតុផលានិ ទស្សេតិ ហននមិច្ចាទិនា។ ឯវំ ហេតុផលសព្ភាវតោ សព្ពកាលេ ច វិធានតោ ឯត្ថ វត្តមានេបិ បយ្យោតីតិ ភាវោ។ សោ ច ហេតុហេតុមន្តភាវោ ច។

៩. បញ្ហេ

បច្ឆិមំ បច្ឆិមំ បទន្តិអាទីសុ បញ្ហោតិ បុរិមំ បទំ, សម្បុច្ឆនាតិ បច្ឆិមំ បទន្តិអាទិនា ទដ្ឋព្ពំ។ សមេច្ច អញ្ញមញ្ញំ បុច្ឆនា សម្បុច្ឆនា, យាចនំ ទេហី ត្យាទិនា យាចនមត្ថំ, តដ្ឋស្សាសម្បត្តស្សាត្ថនមិដ្ឋាសីសនំ។ បត្ត កាលវសេន ច វិសយភេទេន ភិន្នាយ បីតិ យោជេត្វា អត្ថោ ទដ្ឋព្ពោ។ បត្តកាលំ ទស្សេតិ និមិត្តភូតស្សាតិអាទិនា។ និមិត្តភូតស្សាតិ តំតំកិច្ចសម្បជ្ជនេ ការណភូតស្ស។ វិធិ នាម ទិដ្ឋធម្មិកសម្បរាយិក និមន្តណាមន្តណាជ្ឈេសនបេសនានិ។ ឯត្ថ ច អនុញ្ញាបត្តកាលេសុ ច បញ្ចមី វិហិតា បរេហិ, ទិដ្ឋធម្មិកាទីសុ បញ្ចសុ សត្តមី។ តជ បន តេ ទ្វេបិ វិធិវិសេសាយេវាតិ វិធិម្ហិ អន្តោកវិត្វា ឯយ្យាទី វិធាតុំ យំ វុត្តំ វុត្តិការេន, តទិ ទានិ វត្តុកាមោ អាហ- ‘អនុញ្ញាបត្តកាលេសុបិ’ច្ចាទិ។ វិធិប្បតីតិមេវ បកាសេតិ ‘ឯវំ ករេយ្យាសី”តិច្ចាទិនា។ អនុដាននេ្តាបិ ទីបេន្តោបិ កិរិយាសុ ព្យាបារេតិយេវាតិ ព្យាបារណម្បតីតិតោតិ យោជេត្វា អត្ថោ វេទិតព្ពោ។

បេសនេបិ កេសញ្ចិ ព្យាករណញ្ញូនំ សត្តមីវិធិច្ឆិតោតិវុត្តិការេន យំ វុត្តំ, តំ ទានិ វត្តុមាហ- ‘បេសនេ បិ’ច្ចាទិ។ សមូលតន្តិ កេសញ្ចិ សទ្ទិកានំ សត្តមីវិធិវិធានមូលេន សមូលតំ។ “អនុមតិបរិកប្បត្ថេសុ សត្តមី”តិ (៣-១-១១) កច្ចានសុត្តំ។ កត្តុមិច្ចតោ បរស្ស អនុដាននំ អនុមតិ, បរិកប្បនំ សល្លក្ខណំ និរូបនំ បរិកប្បោ ហេតុផលកិរិយា សម្ភវោ ច, តស្មឹ អនុមត្យត្ថេ ច បរិកប្បត្ថេ ច សត្តមីវិភត្តិ ហោតីតិ អត្ថោ។ អត្ថគ្គហណេន វិធិនិមន្តណាមន្តណាជ្ឈេសន បត្តនាបត្តកាលេសុ ច។

១០. តុ អន្ត

ឧទាហដាតិ គច្ឆតុ គច្ឆន្តុអាទិនា ឧទាហដា។ ទទាតូតិ យាចនេ។

១១. សត្យ

អរហត្តេ ចាយមេវ បយោគោ, តេន ភវំ ខលុ រជ្ជំ ករេយ្យ ភវំ អរហោតិ យោជេត្វា ទដ្ឋព្ពោ។

១២. សម្ភា

យោគ្គតាជ្ឈវសាននិ្តមស្សាត្ថបទំ , សត្តិសទ្ទហនន្តិ សាមត្ថិយស្ស សទ្ទហនន្តិ អត្ថោ។ បយោគានុសារិតំ ទីបេតី សម្ពន្ធោ។ គម្ភមានេតិ សម្ភាវេមិច្ចាទិនា ភ្វាទិធាតូហិ អវុច្ចមានេបិ គម្យមានេ។ ឧទាហដំ ‘អបិបព្ពតំ សិរសា ភិន្ទេយ្យា’តិ។ មហាពលតាយ ហត្ថិហននេ អលមត្ថវិសយេ សម្ភាវនេ សត្យបិ អលំ សទ្ទោ-ត្រាលមត្ថោ យុត្តោតិ ន ភវន្តេត្យាទយោ ហនិស្សតិ។ ធាតុនាតិ ឯត្ថ ធាតុគ្គហណេន ភ្វាទយោ គយ្ហន្តេ តត្ថ ធាតុសទ្ទស្ស វុឡ្ហត្តា បុព្ពាចរិយសញ្ញាយ វា។ ឧទាហដន្តិ ភុញ្ជេយ្យ ភវំ ត្យាទិនា។

១៣. មាយោ

សូតិ មាសូតិ ឯត្ថ សុសទ្ទោ។ ឯត្ថ ឥមស្មឹ ឧទាហរណេ។ និវត្តេតិ មាសទ្ទោតិ សេសោ។ អារទ្ធន្តិ ឥមិនា វត្តមានំ វនគមនំ ទស្សេតិ។ អន្តោភូតណ្យត្ថាតិ ណិប្បច្ចយាភាវេបិ អត្ថនិ អន្តោភូតណ្យត្ថ ធាតុតោ។ ឦអាទីនំ អាអាទីនញ្ច សកកាលោនាម ភូតោ កាលោ។ ធាតុសម្ពន្ធោ វិសេសនវិសេស្សភាវោ, តេនាហ- ‘ធាត្វត្ថ សម្ពន្ធេ វិសេសន វិសេស្សភាវលក្ខណេ’តិ។ សព្ពត្ថាខ្យាត វាច្ចោត្ថោ វិសេស្សោ ស្យាទ្យន្តវាច្ចោ វិសេសនំ។

ឥង្ឃោតិ បរេសមិង្ឃោ។ ជាននត្ថវសេន គមនត្ថត្តាតិ “គមនត្ថា កម្មកា”តិ (៥-៥៩) សុត្តេ គមនត្ថសទ្ទេន ‘យេ គត្យត្ថា តេ ពុទ្ធត្ថា’តិ ជាននត្ថោបិ គហិតោតិ ឯវំ គហិតជាននត្ថវសេន គមនត្ថត្តាតិ អត្ថោ។ អភិមតានិ បាណិនិយានំ។ តថា សទ្ទស្សត្ថមាហ- ‘អនន្តរេន គតត្ថ’(ន្តិ អន)ន្តរេ វុត្តេន ករណភូតេនាតិ អត្ថោ។ អភិមតោតិ បាណិនិយានមេវ ឥជាធិប្បេតសមុច្ចយំ វត្តុមាហ- ‘សមុច្ចយោ’ឥច្ចាទិ។ អថាត្រ កថមនេកាសំ កិរិយានំ ចីយ មានតា យាវតា ឯកាវាដនកិរិយាជ្ឈយនកិរិយា ចេត្យាសង្កិយាហ- ‘សាធនភេទនេ’ច្ចាទិ។ មឋាទិសាធនានម្ភេទេនាដន កិរិយាយបិ ភេទោតិ អត្ថោ។ តក្កិរិយាប្បធានស្សាតិ សាលវនកិរិយា បធានមស្ស កត្តុនោ។ យោ- យមញ្ញោបិ និយោជេន្តោ វិយ កិរិយំ ករោតិ សោ នា-ញ្ញកិរិយាបធានេ យុត្តោ, តក្កិរិយាប្បធានេយេវេតិ។

១៤. បុព្ព

មហាវាក្យរូបត្តា បករណស្ស តទបេក្ខាយ វាក្យេកទេសត្តំ “វត្តមានេ តិអន្តិ, ភវិស្សតិ”ច្ចាទីនំ វាក្យានន្តិ អាហ ‘វាក្យេកទេសេហី’តិ។ អតោយេវមាហ-វាក្យាវយវោបរោ-ធុនា ករីយតេ’តិ។ វិធិវាក្យត្ថមស្ស ទស្សេត្វា និយមវាក្យត្តំ ទានិ ទស្សេតុំ ‘អថវា និយមត្ថមិទន្ត្យាទីន’ន្ត្យាហ។ និយមសុត្តត្តមេវ ផុដយតិ ‘តេហិ’ច្ចាទិនា។ តេហិ តេហិ សុត្តេហីតិ “វត្តមានេ តិ អន្តិ”ច្ចាទីហិ តេហិ តេហិ សុត្តេហិ។ ឥមិនាតិ “បុព្ពបរា”ទិនា ឥមិនា សុត្តេន។ ននុ តុម្ហាម្ហសេសេសូតិ ឯត្តកេ វុច្ចមានេ ‘តុម្ហាម្ហសទ្ទវចនីយេសុ តទញ្ញសទ្ទវចនីយេសុ ច ការកេសូ’តិ អយំ វិសេសោ កុតោ គម្យតេ យេនេវំ វិវដំត្យាហ- ‘កត្តុកម្មេ’ច្ចាទិ។ កត្តាទីសុ វិធានញ្ច វក្ខតិ។

កត្តុកម្មានមេវាតិ ឥមិនា ភាវំ ព្យវច្ឆិន្ទតិ។ តថា ច វក្ខតិ- ‘តុម្ហាម្ហសទ្ទវចនីយត្តាភាវា’តិ។ អសត្វភូតាយេច្ចាទិកមេកវចន សម្ភវេ ការណំ, តុម្ហាម្ហេច្ចាទិកន្តុ បឋមបុរិសសម្ភវេ។ តុម្ហាម្ហសេសេសុ ហោន្តា មជ្ឈិមុត្តមបឋមា កថំ ភាវាទីសុ វិញ្ញាយន្តិ កថញ្ច តុម្ហាម្ហាទិសទ្ទវចនីយស្ស ការកត្ថស្សាខ្យាតេន តត្ថ វិហិតេន សញ្ញាវិភត្តា តុម្ហាម្ហាទិសទ្ទប្បយោគាភាវោច្ចាសង្កិយ យំ វុត្តំ វុត្តិយំ តំទានិ វិវរន្តេន ‘យទិ ភាវាទីសុ មានាទយោ ន វិធីយន្តេ តទាមានាទីសុ បរេសុ ភាវាទីសុ ក្យលាទីនំ វិធានមេវ នោបបជ្ជតី’តិ ឥមិនា សាមត្ថិយេន តុម្ហាទីសុ ការកេសុ មជ្ឈិមាទីនំ ភាវោ វិញ្ញាយតិ តេនេវ តុម្ហាទិការកត្ថស្ស តត្ថ វិហិតេនាខ្យាតេន សញ្ញាបិតត្តា តុម្ហាទិសទ្ទប្បយោគោ នាម ន ហោតីតិ ទស្សេតុំ ‘តុម្ហាទិស្វិ’ច្ចាទិកមារទ្ធំ។ យជ្ជេវំ តុម្ហាទិសទ្ទប្បយោគោយេវ នសិយា ច្ចាហ- ‘យជ្ជេវ មិច្ចាទិ។ បរិហារមាហ- ‘សសទ្ទេនា’តិ។ តុម្ហាទិសទ្ទេន។ ព្រាហ្មណាឥច្ចនេនាភិហិតមេវ ពហុត្តំ ពហវោតិ វចនេនានុជ្ជតេ។ វចនាភាវេ កថំ តុល្យាធិករណត្តំត្យាហ- ‘អនុជ្ជមានស្សិ’ច្ចាទិ។ អនុជ្ជមានស្សាតិអនុវទិតព្ពស្ស គច្ឆតិច្ចាទិនា និទ្ទិដ្ឋស្ស កត្តុនោ។

អនុវាទេនាតិ (តុម្ហាទិ) អនុវាទេន។ “នាមម្ហិ បយុជ្ជមានេបិ តុល្យាធិករណេ បឋមោ”តិ (៣-១-៥) កច្ចានវចនំ, តេនាហ- ‘តេនេវិ’ច្ចាទិ។ អសមានាធិករណត្តា ហិ ‘តយាបច្ចតេ’ច្ចាទោ ន ភវតិ។ តថាហិ តយេច្ចេតំ កត្តុវាចី បច្ចតេច្ចេតំ កម្មវាចី កម្មេ អាខ្យាតប្បច្ចយ វិធានតោ។

‘ឯហិ មញ្ញេ រថេន គមិស្សសី’តិ បាណិនិយាតិមតនិប្ផាទនក្កមោ (និរស្ស) តេ ‘បរិហាសេ’ច្ចាទិនា។ មញ្ញតិស្ស បយោគេតិ ឧបបទវសេន មនធាតុស្ស បយោគេ។ ធាតុម្ហាតិ គមិអាទិតោ។ ឧត្តម បុរិសេកវចនេ បត្តេតិ គមិស្សាមីតិ បត្តេ។ មជ្ឈិមោភិមតោតិ គមិស្សសីត្យភិមតោ។ មជ្ឈិមេ បត្តេតិ មញ្ញសេតិ បត្តេ, ឧត្តមេកវចនេ មិជ្ជន្តិ មញ្ញេតិជ្ជំ។ ឥទំ វុត្តំ ហោតិ “មញ្ញសេ ត្វំ រថេន គមិស្សាមីតិ វត្តព្ពេ មញ្ញេ ត្វំ រថេន គ

មិស្សសីតិ ភវតីតិ (វុត្ត”ន្តិ)។ ឯហិ មញ្ញេច្ចាទិ ន កិញ្ចិ វុត្តំ វុត្តិយំ។ យថាសវិសយេវមេជ្ឈិមុត្តមា សម្បជ្ជន្តិ, តថាសម្ពន្ធមុបទស្សយមាហ- ‘ឯវមេត្ថាភិសម្ពន្ធោ’ច្ចាទិ។ បរាភិមតំ សម្ពន្ធំ កុរុមានោ អាហ- ‘នត្វេវ’មិច្ចាទិ។ អថោច្ចតេច្ចាទិនា បរាធិប្បាយមាហ- ‘យទេ’ច្ចាទិ។

យទេវមភិសម្ពន្ធោតិ ‘មញ្ញសេ ត្វំ រថេន គច្ឆាមី’តិ យទា ឯវមភិសម្ពន្ធោ ករិយតីត្យត្ថោ។ សោ ចេវមនុគតោតិ ‘មញ្ញេ អហំ ត្វំ រថេន គច្ឆសិ’ច្ចេវំ សោ ច បយោគោ អនុគតោត្យត្ថោ។ បការន្តរកប្បនាយាតិ ‘មញ្ញសេ ត្វំ រថេន គច្ឆាមី’តិ អន្តរកប្បនាយ។

១៥. អាត្ត

តេនចាតិ សមាសិតត្តេន ច,ស្សត្យាទីនមគ្គហណន្តិ យទិ តេសំ គហណំ សិយា អាត្តស្សាទីសូតិ ន សមាសេន វទេយ្យ។

១៧. ភូស្ស

កតាកតប្បសង្គីយោ វិធិ សោ និច្ចោ-និច្ចា ពលវាតិ បឋមំ វុក ភវតីតិ ទស្សេតុមាហ- ‘កតាកតប្បសង្គិត្តា’ច្ចាទិ។

១៨. បុព្ព

អអាទ្យបេក្ខេតិ អអាទីសូតិ អនុវត្តអអាទ្យបេក្ខេ។

២៣. ករ

ននុ ច ‘សោស្សា’តិ កស្មា វុត្តំ “ក្វចិ វិករណាន “មិច្ចេវ (៥-១៦១) លោបោ សិយាតិ ‘ករស្ស កុ’ន្តិ វត្តព្ពន្តិ ចោទនមនសិ និធាយាហ- ‘ក្វចិ វិករណានំ ត្យាទិ។ អញ្ញត្របយោគានុសរណា បយោគានុសរណំ វិនា ឱលោបោ វិញ្ញាតុំ ន សក្កាតិ សម្ពន្ធោ។

២៥. ហាស្ស

ការិយំ អាហង្សង្ខាតមស្ស អត្ថីតិ ការិយី, តេន អបរោ ការិយី ហញ្ញតិ ហីសិយតីតិ អត្ថោ។

សហោស្សេហីតិ ករស្ស ឱការេន ស្សេន ច សហ ហាស្ស ស្សេន សហាតិ អត្ថោ។ អថ កថំ ឱស្សេហិ សហេវ វុត្តា ទេសោតិវិញ្ញាយតីច្ចាសង្កិយាហ- ‘សហវចនសាមត្ថិយា’តិ។ សហ សទ្ទស្ស សហត្ថ(ស្ស ច) សោស្ស ស្សេនាតិ កថនសាមត្ថិយាតិ អត្ថោ។ អធិប្បាយំ វិវរតិ ‘ឯវំ មញ្ញតេ’ច្ចាទិនា។ ឯវំ មញ្ញតេ- ឱស្សាន មនាទេសិត្តេ ឥច្ចាទិនា បាឋេន ភវិតព្ពមិវំ លក្ខីយតេ... តេនេវ បាឋេនសហវចនសាមត្ថិយស្ស បតីតិសព្ភាវតោ។ ន តុ ‘ឯវំមញ្ញតេឱស្សានមន្តាទេសត្តេ ហាស្សចាតិ វចនមនត្ថកំ សិយា ហា តោ ចេត្វេវ វទេត្យ ឱស្សានមនា ទេសិត្តេ’ច្ចាទិនា បាឋេន... ឱស្សានមន្តាទេសប្បសង្គស្សេវាភាវតោ។ នហេត្ថាទេសាទេសិ សម្ពន្ធឆដ្ឋី អត្ថិ... សោស្សាតិ វិសេសនឆដ្ឋីយាប្បធានាយ ស្សេនាតិ សហត្ថេ តតិយាយ ច និទ្ទិដ្ឋត្តា។ ឧភយត្ថាតិ ស្សត្យាទីសុស្សាទីសុ ច។

២៨. អាត្ត

បុព្ពសរលោបោតិ វិករណលោបោ អាការាទេសេ ច ទ្វីសុ វារេសុ បុព្ពសរលោបោ។

២៩. គមិ

អគាតិ ឰម្ហិ លលោបោ, អាការាទេសេ ច បុព្ពសរលោបោ។

៣០. ឌំស

អគញ្ញា អគច្ឆីតិ និគ្គហីតាគមេន។

៣២. ណានា

ឧជ្ឈិតានុពន្ធានន្តិ បរិច្ចត្តានុពន្ធានំ។

៣៣. អាឡ្ហ ឩ

សុត្តេ អាតិ ឥមិនា ឧភយត្ថ បឋមបុរិសេកវចនំ គហិតន្តិ អាហ- ‘អា’តិអាទិ។

៣៤. កុស

អភិរូហីតិ “ព្យញ្ជនេ ទីឃរស្សា”តិ (១-៣៣) ទីឃោ។

៣៥. អា ឡ្ហ ស្ស

បរោក្ខាបរនាមធេយ្យានន្តិ បរោក្ខាតិអញ្ញនាមានំ។

៣៨. ឯយ្យា

តេហេវាតិ ហេដ្ឋា វុត្តសុត្តទ្វយេហេវ, សហចរិតញាយេនាតិ “ភូតេ ឡ្ហ ឩំ”ឥច្ចាទោ (៦-៤) បរច្ឆក្កេ បឋមបុរិសេកវចនអាការេន “អនជ្ជតនេ អាញ្ញ”ឥច្ចាទោ (៦-៥) បុព្ពច្ឆក្កេ បឋមបុរិសេកវចន អាការេន ច សហចរិតាការានមេវ បច្ចាសត្តិយា សហចរិតា បត្តិវសេន បវត្តញាយេន គហណន្តិ អត្ថោ។ គហិតត្ថា ត្វាទិសម្ពន្ធី គយ្ហតេតិ សម្ពន្ធោ។ និស្សយករណំ នាម ព្យត្តិវសេនេវ, ន សាមញ្ញវសេនាតិ អាហ ‘ឯតេនា’តិអាទិ។

៤០. ឯឱ

អន្តសរាទិលោបោ “រានុពន្ធេន្តសរាទិស្សា”តិ (៤-១៣២)។

៤២. ឱស្ស

អាទេសានន្តិ អអាទីនមាទេសានំ។

៤៦. តំស្ស

បុព្ពស្មិន្តិ អកាសិន្តិ ឯត្ថ។

៥២. តស្ស

ក្រិយត្ថវិហិតានម្បិ ធាតុវិហិតានម្បិ អញ្ញេសំ តព្ពាទីនំ បច្ចយានំ ន គហណន្តិ សម្ពន្ធោ។

៥៤. មិមា

អម្ហីតិអាទីនិ វត្តមានេ ត្វាទីសុ វា មិមានមុទាហរណានិ។

៥៧. ហិមិ

មុយ្ហាមិ មុហ=វេចិត្តេ “ទិវាទីហិ យក” (៥-២១)។

៦១. ញស្ស

ជានាតិ “ញស្ស នេ ជា” (៥-១២០)

៦៧. ហនា

ឆ ច ខា ច ឆ ខា។

៧០. កយិ

ឥមិនា កតា កយិរាតិ អជ្ឈាហរិតព្ពំ។

៧១. ឍា

ឯយ្យុមាទីនំ ឯយ្យស្សាតិ វុត្តត្តា ឧបាទិវឌ្ឍិតស្សាតិ វិញ្ញាយតិ។

៧៤. គុរុ

ឱការោ គុរុតិ សំយោគបុព្ពត្តា វុត្តំ។

៧៦. ឱរិ

វិករណសទ្ទស្ស អញ្ញថាបិ ព្យវច្ឆេទកត្តសម្ភវេ ឥជាធិប្បេតំ ព្យវច្ឆេទកត្តម្បជិបាទេតុមាហ- ‘យទិបិ’ច្ចាទិ។

៧៨. ឯយ្យា

អញ្ញត្រាបីតិ ភវេយ្យាមុភវេយ្យាមឥច្ចត្រាបិ។

ឥតិ មោគ្គល្លានបញ្ចិកាដីកាយំ សារត្ថវិលាសិនិយំ

ឆដ្ឋកណ្ឌវណ្ណនា និដ្ឋិតា។

និដ្ឋិតា ច សព្ពថា សារត្ថវិលាសិនី ដីកេតិ។

និគម

១. សព្ពទា សុភទាយិត្ថា, សត្ថានន្តនិសេវិតេ;
បសត្ថេ-ទ្វត្ថសញ្ញាយ, បញ្ញាតេ សុភសញ្ញិតេ។

២. ចាគវិក្កមបញ្ញានុទ្ទយាទិគុណសាលិនា;
សុភសេនាធិនាថេន, ការិតេ វសតា សតា។

៣. បដិសល្លានសារុប្បេ, វិហារេ សាធុគោចរេ;
មនោនុកូលេ យោគីនំ, វរេ វិក្កមសុន្ទរេ។

៤. ថេរេន រចិតា សាយំ, សាសនុជ្ជោតនត្ថិនា;
ដីកា គុរុបទម្ភោជ, រជោមត្តកសេវិនា។

៥. ពហុស្សុតានំ វិញ្ញូនំ, បរមត្ថាវគាហិនំ។

បវត្តតុ ចិរំ ចេតោ, រញ្ជយន្តី និរន្តរំ។

៦. យេសំ ន សញ្ចិតា បញ្ញា, នេកសត្ថន្តរោចិតា;
សម្មោហព្ពហតាវេតេ, នាវពុជ្ឈន្តិ កិញ្ចិបិ។

៧. កិន្តេហិ បាទសុស្សូសា, យេសំ នត្ថិ គុរូនិហ;
យេ តប្បាទរជោកិណ្ណា, តេវ សាធូវិវេកិនោ។

៨. បុញ្ញេន សត្ថុរចនាជនិតេន តេន,
សម្ពុទ្ធសាសនវិរោទយការណេន;
លោកាមិសេសុបិ កិលេសមលា អលគ្គោ,
សម្ពុទ្ធសាសនវិរោទយមាចរេយ្យំ។

៩. យេ-នន្តគន្ថរតនាករមន្ថនេន,
មន្ថាច លោល្លសិតញ្ញាណវរេន លទ្ធា;
សារាមថាតិ សុខិតា សុខយន្តិ ចញ្ញេ,
តេមេ ជយន្តិ គុរវា គុរវោ គុណេហិ។

១០. ដីកាយោ វិនសាទិនំ វិរចយី យោ កណ្ឌភូសាបរោ,
វិញ្ញូនំ ជិនសាសនាមលមតីសោ-កាសិ ចានាកុលំ;
សន្តោសក្ខមនោមនោមកមនោ សព្ភាវនីយោ មហា,
សាមី មេ គុរុបុង្គវោ វិជយតេ សារីសុតោ-យំ ភុវិ។

១១. រាជា វិក្កមពាហុ ពាហិតរិបូ តាត្វស្ស [ភាតាស្ស] លោកិស្សរោ,
សម្មិត្តានិហនោ តិសីហឡបតី យោយំ មហាវិក្កមោ;
និព្ភីតោ [តិសូរោ] វិជយាទិពាហុ វិជយី សោ អាសិ លង្កិស្សរោ,
តំ និស្សាយ ផលំ ចិរាយ ផលតញ្ចេតំ សតំ សន្តតំ។

សិទ្ធិ រត្ថុ

១. អគ្គម្ពោតិវំសេន, អភយារាមសាមិនា;
បញ្ចិកាវណ្ណនាភូតា, សា សារត្ថវិលាសិនី។

២. ប្រម្មក្ខរមារោបេត្វា, វិសោធេត្វា យថាពលំ;
សកិយព្យវហារេន, តិថិវសុ ករិន្ទុនា។

៣. យុត្តេ វស្សេ លង្កាទីបា, សរដ្ឋមាហតា បុន;
ភាស្សប្បទីបកាតន្ត, កាសិកាបញ្ចិកាទិហិ។

៤. សំសន្ទិត្វា វិចារេត្វា, វាចេត្វាច បុនប្បុនំ;
ឩនាធិកាទិ ទោសានិ, អបនេត្វា សិនេសិនេ។

៥. សុទ្ធដ្ឋកេ ច វស្សេសា, បាបិតា បកតិដ្ឋិតឹ;
សុទ្ធាសុទ្ធំវ ទស្សេន្តិ, សោធេតុ បាបសុទ្ធិយា។